

A Székely Nemzet története és alkotmánya

írta:

Dr. Szádeczky Kardoss Lajos

egyetemi tanár

a Magyar Tudományos Akadémia tagja

E kiadás a "Hargitaváralja" J. Sz. K.
a Franklin-Társulat bizománya
Budapest, 1927. alapján készült

ELŐSZÓ

A könyvek balsorsáról szóló latin példabeszéd (habent sua fata libelli) erősen ráillik a székelyek történetére is. Fél száz év viszontagságai után lát napvilágot az a könyv, melyet a székelyek oly régóta várnak.

1874-ben Kolozsvárt a székelyek történetének megírására bizottság alakult (gróf Mikó Imre elnöklete alatt), mely (főként Jakab Elek buzgólkodására) pénzalapot gyűjtött és Szabó Károlyt a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tanárát megbízta a munkával. Ő nagy szorgalommal látott az anyag összegyűjtéséhez, kiadta a «Székely Oklevéltár» három kötetét (1872-1890.), a negyedik hagyatékában maradt; szép tanulmányokat is írt (melyek «A régi székelység» c. a. összegyűjtve külön is megjelentek Kolozsvárt 1890); de a székelyek történetét nem írhatta meg. Ideje nagy részét az adatok gyűjtése és kiadása mellett főként a székelyek eredete felett Hunfalvy Pállal folytatott vitája foglalta le.

Szabó Károly halála után a Bizottság gróf Kuun Géza elnöklete alatt 1892. november 13.-án tartott közgyűlésén engem bízott meg, mint Szabó Károly utódát a kolozsvári egyetem magyar történelmi tanszékén a még hiányzó anyag összegyűjtésével és a székelyek története megírásával.

Én legelőbb is bejártam a Székelyföldet, összegyűjtöttem évek során át tartó széleskörű levéltári kutatások alapján a még hiányzó anyagot, s kiadtam a Székely Oklevéltár még négy kötetét (IV-VII. kötet, Kolozsvárt 1895-1898.), s azután hozzáálltam a történelem megírásához. Tanítványaimat is foglalkoztattam székely történelmi kérdésekkel az egyetemi történelmi szemináriumban, s azoknak eredménye több doktori értekezés, melyekre munkám folyamán a jegyzetekben hivatkozom. Ezek között *Connert János* dr. műve «A székelyek intézményeiről» az irodalomban is méltó elismerést váltott ki.

Hosszú évek nehéz munkájába került, míg elkészült a székelyek története, mintegy 50-60 ny. ívet kitevő kétkötetnyi terjedelemben. Legépeltettük két példányban, kiadtuk bírálatra Nagy Gézának, majd az ő halála után Sebestyén Gyulának, Márki Sándornak és Kozma Ferencnek.

*

Erdélyből távozásom előtt (1919 őszén) a kész munka egyik gépirásos példányát otthagytam Kolozsvárt a Bizottságnál, a másik példányt magammal hozva, 1920 őszén felolvasás keretében bemutattam a Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztálya ülésén. A pénz értékének rohamos süllyedése, a nyomdai árak gyors emelkedése miatt a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadása is megcsappanván, nem remélhettem, nem is kértem kiadását, bár azt a legilletékesebb székely történelmi szakértők a nemzeti becsület kérdésének mondták a már akkor tőlünk elszakított székelyek irányában. Később a kormány részéről érdeklődtek a munka iránt, de «az időközben bekövetkezett igen nagy áreltolódás miatt» nem tudtak kellő «támogatást adni a munka kiadásához.» Az elszakított Erdélyben rekedt pályadíj-alap hadikölcsönbe fektetve időközben elértéktelenedett.

A székelyek története így népükkel, írójukkal együtt hontalan bujdosóvá vált és várt a jobb idők felderülésére.

A székely szívósság és lelkesedés vette pártfogásába saját története elárvult ügyét. A menekült erdélyi honfitársak «*Hargitaváralja* jelképes székely községe» előfizetési felhívást bocsátott ki a felényire összevonandó munka kiadására. Az előjegyzésnek oly páratlan szép eredménye lett, hogy annak alapján a Franklin-Társulat elvállalta a munka kiadását, 2000 példányban való kinyomatását.

A munka eredetileg tehát szélesebb keretben készült, mint ahogy összevont alakjában megjelenhet. A részletekből mintegy felét ki kellett hagynom, de jellegében nem változott. Irányelvem, melyet a pályázati tervrajzban kifejtettem, nem változott. Már abban hangsúlyoztam, hogy «a székelyek eredetének vitás kérdésében az én vezéreszmém a nemzeti hagyománynak összekapcsolása, kiegyeztetése az ismert történelmi tényekkel s a székelyek eredetét a hun birodalom megdőlése s a magyarok honfoglalása között a hagyomány nyomán keresem. Ha a kérdés matematikai bizonyossággal el sem dönthető: a történelmi igazság, azt hiszem, megközelíthető. A nemzetek őstörténelme különben sem szokott okleveles dokumentumokon alapulni, mégis minden nemzet tiszteli és megbecsüli az ősi hagyományokat.»

«Mindamellet én a székelyek történetének lényegét és súlypontját nem az eredet homályos kérdésének tisztázásában, hanem a már dokumentálható történelem és az intézmények fejlődésének megállapításában látom. Az őstörténelem tehát külön választandó a valódi történelemtől s a súlypont erre fektetendő.»

Ezt a programot követtem és megtartottam. Az eredet kérdésében összegeztem röviden a mások véleményeit, hozzáadtam a magamét, anélkül, hogy családokozhatatlanságot tulajdonítanék bármely véleménynek. A székelyek eredetének elmélete nyílt kérdés marad továbbra is; a valódi történelem s az alkotmányos intézmények keretét azonban - azt hiszem - sikerült annyira megállapítanom, hogy azok maradandó értékűek. Ami hiány mutatkozik, az nagyrészt az összevonas rovására irandó.

A szűkre szabott keret nem engedte, hogy behatóbban tárgyaljam a székely intézmények némely ágát: pl. a törvénykezést, a birtokjogot, a székely jogszokásokat stb. Nem terjeszkedhettem ki a székely kultúr történelem részleteire, pl. a székely rovásírásra (melyről *Sebestyén* Gyulának van alapvető nagy munkája: A magyar rovásírás hiteles emlékei, Budapest 1915.); nem a székely népművészetre (lásd Huszka József: A székely ház, Budapest 1895. A magyar ornamentika hun eredete, Budapest, 1914.); nem a Székelyföld leírására (lásd Kövály László: Székelyhonról, Kolozsvár 1842.. báró Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I-VI. Budapest, 1868-73., Hankó Vilmos: A Székelyföld, Budapest 1897.); nem néprajzára (lásd Jancsó Benedek: A székelyek, történelmi és néprajzi tanulmány, Budapest 1921; franciául és angolul is megjelent: The Transylvanian Question c. a. Ajtay József és Kovács Alajos pótlásaival Budapest. 1921.) Kizárólag a szorosan vett történelemre és alkotmányra szorítkozhattam csak a kiszabott 25 nyomdai íven. Szolgáljon ez tájékoztatásul és mentségül a mű megítélésénél.

A forrásidézetekkel is takarékoskodnom kellett. Fő forrásomat, a Székely Oklevéltár Sz. O., az Erdélyi Országgyűlési Emléket, E. O. E. kezdbetűkkel jeleztem.

Kegyelettel és hálával kell megemlékeznem azokról, kik e mű megírása körül lelkesen buzgólkodtak, elsősorban a Székely történelmi bizottság elnökeiről, gróf Mikó Imre, gróf Kuun Géza és Kőváry László, s a még élő Ferenc József urakról, Kanyaró Ferenc előbbi és Kelemen Lajos későbbi jegyzőről, Kozma Ferenc pénztárnokról, Nagy Géza, Márki Sándor és Sebestyén Gyula bírálókról stb.

A kiadás körül buzgólkodott Hargitaváralja érdemes főbírája, Köllő Ignác, Marostorda vármegye volt alispánja, ny. minisztériumi tanácsos; Ziegler Emil csendőrségi tábornok, ki az előjegyzők százait gyűjtötte; Sándor Imre banktisztviselő, ki a Név- és tárgymutató készítését is elvállalni szíveskedett; végül Péter Jenő a Franklin-Társulat vezérigazgatója, ki a kiadást intézte. Fogadják mindannyian hálás köszönetemet.

Balatonalmádi («Kolozsvár» villa), az 1927. évnek Szent-István napján, augusztus 20.-án.

Dr. Szádeczky Kardoss Lajos

BEVEZETÉS

Az ezeréves Magyarországhoz tartozó Erdély keleti határszélén öt vármegyében összefüggő, tömör néprajzi egységben laknak a székelyek, a magyar nemzetnek egyik legkiválóbb törzse. Számuk mintegy félmillió. Eredetük, néprajzi sajátosságai, régi alkotmányuk és történetük sokban eltér a magyar nemzet főtörzsének sajátosságától.

Ennek a különbségnek emlékezete fennmaradt a székely nép köztudatában, hagyományaiban. Említik legrégibb történetíróink, szólnak róla törvénykönyveink, fenntartották emlékezetét a régi székely jogszokások, kiváltságok és intézmények.

Az erdélyi fejedelemség korában (a XVI. és XVII. évszázadban) Erdély három politikai nemzete között (a magyar után s a szász előtt), *második* nemzetül szerepelt s különleges történeti hivatást töltött be. Magyarország lévén századokon át a nyugati civilizáció védőbástyája: Erdély volt ennek a fellegvára; ebben a székelység volt az állandó őrsereg, amelynek mindig fegyverben, harcra készen kellett állania.

Már Árpádkori első történetírónk úgy tudta, hogy a székelyek, akik előbb Attila népei voltak, a honfoglaló magyar sereg előtt az első sorban harcoltak.

Mátyás király 1463.-i hadi szabályzata szerint a székelyek régi szokásuk alapján az ország seregébe haderejük kétharmadát tartoztak küldeni, egyharmada otthon maradt.

A székelyek 1492-ben II. Ulászlóhoz intézett emlékiratukban önérvényesen hivatkozhattak arra, hogy «minden hadjáratban résztvettek az ország védelmére, őseik vére a harctereken különböző országokban bőven omlott, vérükből patakok folydogáltak, holttesteikből halmok emelkedtek.»

A XVI. századi magyar törvénykönyvben (Verböczy István Tripartitumában) meg van örökítve, hogy a székelyek kiváltságos nemesek, akiknek külön törvényeik és jogszokásaik vannak, hadi dolgokban nagyon jártasak s örökségeiket és tisztségeiket ősi szokás alapján nemek és ágak szerint osztják fel maguk között.

Nemzetgyűléseiken még a XVI. század elején is felségjogokat gyakoroltak: élet és halál felett ítéleztek.

Általános hadkötelezettségük fennállott a XVI-XVII. században is. I. Lipót császár és király 1691.-i diplomájában a székelyeket a legharciasabb népnek nevezi, amely adómentessége fejében a haza védelmére saját költségén katonáskodni tartozik.

Harcias szellemüknek, önfeláldozó vitézségüknek fényes tanújeleit szolgáltatták a középkorban a tatárok és törökök ellen vívott harcokban, az erdélyi fejedelemség idején ugyancsak a törökök és oláhok ellen vívott hadjáratokban, a XVIII. században II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, az osztrák örökösödési háborúban s a napóleoni harcokban stb.

Az 1848-49.-i szabadságharcban a székelyek szervezkedtek Erdélyben legelőször a hon védelmére, ők verték ki a császári hadakat és az oroszokat Erdély területéről.

Ők voltak Bem fényes győzelmeinek hírneves katonái, kiknek vitézségét Petőfi, a szabadságharc dalnoka, magasztaló versekben örökítette meg. Hogy pedig azóta sem fajult el a székely vér, megmutatták a legutóbbi világháborúban, amidőn legendák szólnak a székelyek rettenthetetlen bátorságáról és önfeláldozó vitézségéről.

Lássuk azért, kik voltak és kik a székelyek és mit míveltek s alkottak több mint ezeréves történelmük folyamán.

ELSŐ RÉSZ

A KÖZÉPKOR A KIRÁLYOK KORA

I. A székelyek eredete.

A székelyek magukat a hunok ivadéainak tartják. Ezt a hitet őseiktől örökölték, ősi hagyománynak tartják, s ehhez szívósan ragaszkodnak. Ennek írott emlékei a XIII. évszázad elejéig vezethetők vissza; nyoma van a legrégebb magyar történetíróknál s emlegetik a későbbiek is. Több mint száz év óta élénk tudományos vita folyik a székelyek eredete felett, s ez máig sincs végérvényesen eldöntve.

Legrégibb történetírónk, az 1200. év körül élt III. Béla király jegyzője (az ismeretlen nevű Anonymus) azt írta róluk, hogy a székelyek Attila király népei voltak, a honfoglaló magyarokhoz itt az új hazában (Szentés vidékén) csatlakoztak, s a honfoglalásban nekik segédkeztek.

Anonymus szerint azonban nemcsak a székelyek voltak Attila népei (a hunok ivadékai), hanem a magyarok is. A honfoglaló Árpád vezér pedig - szerinte - egyenes ivadéka volt a nagy hun királynak. Az általa feljegyzett monda tehát egyaránt emlegeti a hun-székely és a hun-magyar rokonságot.

Béla király névtelen jegyzője előadásában lényeges megjegyzés az, hogy a székelyek a honfoglaló magyar seregek előtt jártak s az első sorban (elővédül) harcoltak. {1}

Ez jellemző szokás, azaz hadiszabály volt a népvándorlás folyamán keletről előtörő hódító népeknél, amit a hunok, avarok, magyarok s még a mongol-tatárjárás idején ezek is gyakoroltak, ti., hogy a meghódított, vagy csatlakozó idegen népeket küldték előre a harcban.

A magyarokra nézve Konstantin császártól úgy tudjuk, hogy a honfoglalás előtt hozzájuk csatlakozó *kabar* hadaknak kellett elől járniuk a háborúban. {2}

Ugyanezt tudjuk a nemzeti krónikákból a székelyekről is az Árpád-korból. Így az 1116.-i csehek ellen viselt hadjáratban a morva határon az előőrsöt a besenyő és *székely* határőrök alkották {3}

Az 1146.-i osztrák hadjáratban is a besenyők és a *székelyek szokás szerint* a magyar hadsereg élén jártak. {4}

Megjegyzendő, hogy itt nem az erdélyi, hanem a nyugati határszéli (a vágvidéki és a mosonyi) székelyekről van szó. De megvan ennek az előőrsi kötelezettségnek történeti bizonyítéka az erdélyi székelyeknél is. II. Ulászló király ugyanis 1499-ben a régi székely jogszokásokat megerősítvén, úgy rendelkezett, hogy ha a király kelet felé, azaz Moldva ellen hadra kél, a székelyek összes lovas és gyalog hadereje köteles a sereg előtt járni, visszatérőben pedig a királyi sereget hátvédül követni {5}

Anonymus feljegyzését tehát a székelyek előlharcolásáról hiteles tudósításul erősítik meg más történeti feljegyzések és oklevelek.

Ez a székelyek eredetének kérdésében is egyik lényeges bizonyíték.

A XIII. évszázad végén a Kézai Simon mester által átirat ú. n. *hun krónika* bővebben adja elő a székelyek eredetét, bizonyára a Csaba-mondában megörökölt szájhagyomány alapján.

Attila halála után ugyanis a hun birodalom népei pártokra szakadtak s fiai az örökség felett egymással harcra keveredtek. A hun törzsek Csaba királyfival tartottak, aki Attilának Honorius görög császár leányától származott fia volt. A germán fajú hun alattvalók azonban a német Krimhildtől született Aladár mellé állottak, a ravasz Detre (veronai Ditrik) bujtogatására. Az első ütközetben Csaba győzött, de a második csatában, mely Sicambria (Óbuda) vidékén két hétig folyt, Csaba hadát úgy szétverték, hogy a hunokból igen kevesen maradtak. Csaba tizenötezer hunnal Görögországba Honoriuszhoz futott, de onnan nemsokára visszament Scythiába atyafiaihoz, kiket aztán arra buzdított, hogy menjenek vissza Pannoniába, hogy a németeken bosszút álljanak.

«Maradt volt még a hunokból, - folytatja tovább a hun krónika - háromezer ember, kik a «krimhildi» csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugati nemzetektől, Árpád idejéig a *Csiglamezőn* maradtak s ott magukat nem hunoknak, hanem *székelyeknek* nevezték. Ezen székelyek ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannoniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthénia határszélein eléjük menének s Pannoniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannóniai síkon, hanem a *határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt*. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett. Ahonnan a köznép ma is azt mondja példabeszédben: akkor térj meg, - mondják a távozonak - mikor Csaba Görögországból.» A krónikairó jobban vélte tudni, mert alább így folytatja: «Tehát ez a Csaba Attilának Honorius görög császár leányától született törvényes fia, kinek fiait Edeménnek és Ednek hívták. Edemén aztán, mikor a magyarok másodszor visszatértek Pannoniába, atyja és anyja igen nagy atyafiságával bejőve, anyja ugyanis a korozmin nemzetből való vala; Ed pedig Scythiában maradt atyjánál. Ezen Csabától származott az *Aba* nemzetsége.» {6}

Csaba királyfi emlékezete hagyományos kegyeletben maradt fenn késő századok folyamán továbbra is a székelyeknél. Az ő és vitézei serege lett őrszelleme és végső reménysége a székely népnek. A monda szerint, midőn a székelyeket nagy veszély fenyegeti, segélyekre Csaba királyfi seregével alászáll a mennyégből a *Hadak* útján (a csillagok Tejútján), melynek sok ezernyi csillagserege az ő lovaik ezüst patkószegeitől csillog. {7}

A hun krónika tehát úgy tudta, hogy a székelyek Attila hunjai töredékének a régi Pannonia valamely vidékén (az ismeretlen Csiglamezőn) maradt ivadékai, kik midőn meghallották, hogy a magyarok új honfoglalás céljából közelednek, Ruthénia határszélére eléjük mentek, hozzájuk csatlakoztak, a honfoglalásban nekik segítettek, s aztán Erdély határszélén kaptak osztályrészt.

Ezeket a mondai hagyományokat variálják a későbbi századi történetírók is különböző változattal.

Két legrégebb krónikásunk tehát (az újabbakkal együtt) egyképpen vallja hun ivadékoknak a székelyeket, de másféleképpen a magyarokhoz csatlakozást. Anonymus szerint valahol Szentés táján, a Kőrös vidékén csatlakoznak, mikor a honfoglaló vezérek átkelnek a Tiszán; Kézai szerint Ruthénia határszélére mennek eléjük az ismeretlen fekvésű Csiglamezőről.

A kettő úgy egyeztethető, ha a hun krónikai *Csiglamezőt* azon a tájon keressük, hol a Bihar vára ellen menő magyar sereghez csatlakoztak. Biharban, tudvalevő, hogy még a XIII. században is voltak székely telepek nyomai (a bihari Székelyszáz, Székelyhida stb.).

Anonymus szintén tud külföldi csatlakozásról, de ő nem székelyeket, hanem *kunokat* csatlakoztat népvándorló útjuk közben a magyarokhoz: Kiev ostrománál.

Legjobban tudhatta az egykorú, a X. század derekán élt, a magyarokat jól ismerő bizánci császár, a Bíborban-született (Porphyrogenetos) Konstantinosz, - ki a kazároktól elpártolt *kabar* nép három nemzetségét csatlakoztatja Lebédiában a magyarok hét törzséhez nyolcadikul.

A székely, kun és kabar csatlakozás hagyománya között bizonyára van valami történeti összefüggés s ebben kell keresnünk a székelyek eredete megfejtésének a sarkpontját.

*

A nemzeti krónikásokat követő újabb és legújabb-kori történétírók közül sokan foglalkoztak a székelyek nevének és eredetének kérdésével, anélkül azonban, hogy végérvényes, általánosan elfogadható eredményt értek volna el. Ezek rövid összefoglalásban a következők:

A XV. századi történétírók közül Bonfinius a hun eredet mellett a székely név latin *siculus* alakját a *scythából* formált *scythulus* névből származtatta, amiben Verbőczy is követte őt. Az erdélyi Szamosközy István (a XVI. század végén élt történétíró) ezt a vélekedést cáfolva, először érvelt a mellett, hogy a *siculus* szó a magyar *székely* szóból formálódott, a székelyt pedig a *szék* (sedes) és *hely* (locus) szavakból képzett névnek tartotta. {8}

A XVIII. századi történétírók közül egyik (Fasching) *jász*, másik (Stilting) *besenyő*, ismét más (Benigni) *kun* eredetűeknek hitte a székelyeket. Timon Sámuel (1734) a hun eredetet mesének tartotta s a székelyt régi névnek vette, amely *őrt* (custos) jelenthetett. Szerinte mint határőrök kaphatták kiváltságaikat, adómentességüket. Benkő József a XVIII. századvégi tudós erdélyi történétíró a hun eredetet vitatta, nevüket a *székhely* (sedis locus) összetett szóból képzett *székhelyi* névből származtatta. {9} Mellőzve több különféle véleményt, Timon határőr értelmezését elfogadta Pray György, Fejér György, Kállay Ferenc és Horváth István is, ki a székely szót a *székelő* (initium sedis) értelemben magyarázta. Fogarasi János erdélyi római katolikus püspök a *saka* (többes számban: *szakai*) népben vélte felfedezni a székelyeket.

Új csapást vágott a székely-kérdés vitájában Hunfalvy Pál a tudós magyar nyelvész a múlt század 1870-es éveiben, midőn a székelyek hun eredetét élesen megtámadta, a hun mondát a Nibelung-ének hatásának tulajdonította, lehetetlennek tartván, hogy a hun birodalom felbomlása után a hun maradékok a régi Dácia területén észrevétlenül és említés nélkül lappanghattak volna a gótok, gepidák s az avarok évszázadokig tartó uralma alatt. {10} Ezt a mesét - úgymond maguk a székelyek megcáfolják nyelvükkel, amely azonos a magyarokéval s ugyanazon fejlődési fokokon (török és szláv hatáson) ment keresztül. A székely név, szerinte, a *szék-elve* szóból eredt, melynek értelme széketül, vagy szék megett s a magyarok székén túli letelepedést jelentette. Amiként - szerinte - *Erdély* is az *erdő-elve* szóból származott, erdőn túli, erdő megett értelemmel. A székelyeket Szent László által Erdélybe telepített határőröknek tartotta.

Hunfalvy érvelése nem győzte meg a hagyományok védelmezőit. A kolozsvári Nagy János {11} és Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár több tanulmányt írt Hunfalvy elmélete megcáfolására. Ez utóbbi kétségbevonta, hogy a székely szó a *szék-elvéből* származott s annyit jelentene, mint határőr. Szerinte a székely szó eredeti, ősrégi nemzetrév, mint a magyar, besenyő, kun, kozár stb. nevek. Erősen vitatta, hogy a székelyek Erdélyben ősfoglalók, nem pedig királyi telepítvényesek. {12}

Nagy Géza, ki a székelyek eredetével több tanulmányban foglalkozott, azon véleményen volt, hogy a székelyek nem lehetnek Attila hunjainak itt maradt ivadécai, hanem azon *szabir-hun* törzs egyik ága («eszegel»), mely Attila birodalma felbomlása után a Fekete-tenger észak-keleti partjaira vonult vissza s ott az előrenyomuló magyarokkal összeolvadt. Ezt jelképezi az ősmagyar mondákban a Hunor és Magyar testvérektől származás hagyománya. A székelyek - szerinte - nem határőrök, hanem a magyar királyság megalakulása előtt Erdélybe telepedett honfoglalók. {13}

Tagányi Károly azt vallotta, hogy Erdélyben a székelyek voltak az egyetlen őshonfoglalók s nevüket is annak köszönhetik (székely = székes), hogy Erdélyben ők voltak az egyetlen megszállók. Valószínűnek tartotta, hogy a székelyek besenyő ivadékok, akik az egymást üldöző rokonfajok elől az erdélyi szorosokon át kelet felől menekültek ide. {14} Később azt vitatta, hogy a székelyek Kuvrát VII. századbéli bolgár-hun népéhez tartoztak, és nevük összefügg az eszegel-bolgárok nevével. {15}

Pauler Gyula szerint a székelyek «a hunnal kevert bolgár-eszegel-kabar-nem utódai» és öröklük az volt a vélemény, hogy hajdan Attila katonái voltak.» {16}

Sebestyén Gyula szintén kabar ivadékoknak tartotta a székelyeket s nevüket a *szék* (bekerített hely) szótól származtatta az *el*, *-il*, *-li* török-tatár képzővel. {17} Azt hiszi, hogy a XI-XIII. század folyamán a magyarságba beolvadt *nyugati székely* határőrök a hun-utódokkal keveredett *avarok* egyenes leszármazói voltak. {18} A *keleti székelység* a honfoglaló magyarokhoz nyolcadik törzsül csatlakozó kabar nép ivadéka. - Ez a keleti székelység a XIII. sz. nemzeti krónikába iktatott hagyomány szerint a bujdosó Csaba királyfi keleten csatlakozó népe volt. E monda létrejöttének titka az lehet, hogy a keleti és nyugati székelység a végeken való elmagyarosodás után az énekmondó regösök révén egyformán örökösé lett a velük együtt elmagyarosodó hun hagyománynak, melyből a hun-székely-magyar azonosság eredetmondái is kialakultak. {19}

Thury József a hunoktól származtatott avarok maradékainak vélte a székelyeket s nevüket a közép-ázsiai *szikil* vagy *szekil* szóból származtatta, melynek jelentése nemes ember, előkelő úr, főrangú. {20}

Ugyanő arra utal, hogy a VI. évszázad második és a VII. század első felében a Fekete-tenger felett egy második, de az elsőnél kisebb hun birodalom állott fenn, mely magában foglalta a bolgár kuturgur és az unugur népeket, amelyek fölött Attila hunjai közül való s a Dulo nemzetségből származó fejedelmek uralkodtak. {21}

Ez a nemzetség az, amelynek leányait Hunor és Magyar elrabolta. A bolgárokkal szomszédos unugur (ungár) magyarság alkotta meg azt a Magna Ungariát, melynek déli szomszédságában a kozár-kabar nagy birodalom kialakult. A honfoglalást

megelőző kazár-magyar szövetségi viszony tette aztán lehetővé, hogy a kozároknak talán hun, vagy hun-bolgár eredetű kabar alattvalói hozzánk csatlakozzanak, s a velük hozott hun hagyományok alapján a Csaba-monda kialakulását elősegítsék.

A fennebbiek alapján megállapíthatjuk, hogy újabb történetíróink azt bizonyítják, hogy a székelyek nem lehettek hazánk területén vissza- és fennmaradt hunok ivadékai. A helyett többen a honfoglaló magyarokhoz csatlakozó hüntöredékekben, nevezetesen pedig a kabarokban vélik feltalálhatni a székelyek őseit, anélkül azonban, hogy a magyarsághoz való rokoni kapcsolatot közelebbről meghatároznák. Ezen a réven vélem én is megfejtethőnek és további történelmi, nyelvtörténeti, néptudományi és embertani kutatások nyomán megfejtendőnek a székelyek eredetét.

Legújabban némelyek más irányban keresték a megoldást, de sikertelenül.

Karácsonyi János előbb az ős-székelyeket erdőirtóknak s nevüket a szlovén nyelv *vágást* jelentő *sjek* és a török *-li* képző összetételének vélte. {22} Méltán jegyezték meg erre, hogy nincs példa rá a történelemben, hogy egy nép idegen nyelven nevezze magát s elképzelni is lehetetlen, hogy a székely *szláv* szóhoz illesztett *török* képzővel nevezze magát.

Karácsonyi maga is feladta ezt a tarthatatlan véleményét, de még messzebb elvetette a súlykot újabb teóriájával, hogy «a régi székelyek ősei a gepidák voltak s a XI-XII. századokban is még gepida (tehát germán) nyelven beszéltek.» Mindezt alig tudja egyébbel megokolni, mint némely germán eredetű személy- és helynévvel és azzal, hogy «a gepidák csakugyan Attila alattvalói, szövetségesei voltak.» {23}

Balvéleménye helyeslő visszhangot a magyar történetírók között nem talált; de sípot adott az oláhok szájába, kik újabban elmagyarosodott oláh-rokon scytha-dák eredetűnek hirdették a székelyeket.

Ép oly elfogadhatatlan Erdélyi László «biztos megoldása», hogy a székelyek ősei bolgár hadifoglyok voltak, akik a 895.-i, Etelközből indított bolgár háborúban kerültek volna fogságba s aztán 1150 körül, mint a szebeni királyi ispán katonasága, várőrsége vonultak volna be Erdély legdélibb részébe, hogy ott a betelepített szászok között rendet tartsanak. Mikor aztán a szászok 1224-ben önkormányzatot kaptak s így a székely őrség a németek közt fölöslegessé vált, akkor kezdtek volna áttelepedni a Székelyföldre. {24}

A székelyek hadifogly-eredetének «képtelenségét» Tagányi már előbb kimutatta (Erdélyivel polemizálva). «A határvédelmi szolgálat - úgymond - rendkívül terhes volt ... Őseink e föltétlen bizalmat követelő védelmet s annak titkait nem bízhatták a meghódított bennszülöttekre, még kevésbé bízhatták rabszolgákra - hadifoglyokra. ... Bámulatos stratégiai érzék nyilvánul meg abban, mely az ország határát és határvárait hadifoglyok őrzetére bízna.» {25}

Ennek a feltevésnek képtelenségére vall az is, hogy egy hadjárat alkalmával idegen földön nem lehet hadifogollyá tenni egy egész népet az ő egész nemzetségi rendszerével, s hogy a bolgárok csakhamar a besenyőkkel szövetségben indított bosszúló hadjáratuk alkalmával honfitársaikat kétségtelenül felszabadították volna. {26} Ez annál inkább megtörtént volna, mert tudvalevő, hogy ez a sikerült ellentámadás indította a magyarokat az Etelközből való kivonulásra. De eltekintve ettől, tudjuk, hogy a mi hadifoglyaink nemrég a világháború után Szibériából is hazavergődtek; mennyivel könnyebb lett volna a bolgár hadifoglyoknak hazajutni a közeli szomszédságba. Az is elképzelhetetlen, hogy hadifoglyok idegen országban egységes új, külön nemzetet alapítsanak. Az eszeget bolgárokról szóló perzsa-arab tudósítások különben sem az al-dunai, hanem a volga-doni bolgárookra vonatkoznak.

Szabó Károly a régi erőltetett megoldásokra azt mondotta, hogy «én lefekszem, és még szebbet álmodom.» A Karácsonyi és Erdélyi megoldásai még álmoknak sem szépek. A kérdés megfejtését nem vitték előbbre, de versenyre keltették az oláhok fantáziáját, hogy még képtelenebb teóriákat gyártsanak a székelyek eredetéről. {27}

Gombócz Zoltán nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti úton igyekszik megvilágítani a magyarok őshazáját és vándorlását. {28}

Elfogadja gróf Zichy István feltevését, hogy a magyarság, mint a finn-ugorságnak kezdettől fogva legkeletibb tagja először jutott át az Ural keleti oldalára az erdő- és a sztyeppe régió határára. Itt kezdődik bolgár-török törzsek hatása alatt a magyarság megszervezése; itt tér át a magyarság ugyancsak török hatás alatt a halászó-vadászó életmódról az állattenyésztő, földművelő életmódra, majd a népvándorlási mozgalmak során lekerül Kaukázus-vidéki hazájába, az úgynevezett Lebédiába, a Don és Kubán közé, ahol a bolgár-török hatás folytatódik (a VI. században) és az alánság hatása megindul, vagy legalább intenzívebbé válik. Midőn a kaukázusi bolgárság egyik csoportja, valószínűleg kozár hatás alatt, észak felé vándorol (a VII. században), magával viszi Volga-Káma-vidéki hazájába a magyarság egy töredékét is. Gombócz szerint ez az a magyar csoport, amelyről a XIII.-ik századi utazók, mint Magna Hungaria lakóiról hírt adnak, amely csoport a mongol betörés forgatagában nyomtalanul eltűnt.

Hóman Bálint elmélete szerint «az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepedő ősfoglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói.» Nemzetiségükre nézve azt vallja, hogy «a székely nép a magyartól különböző, de a magyarral rokonnak, azzal együtt hun származásúnak tartott önálló nép, vagy törzs volt.» Szerinte «a székelyekben egy az avar birodalomhoz tartozó és ennek bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptöredéket kell látnunk», és pedig olyat, mely «a hunnal azonosnak tartott és a hun hagyományt őrző török-fajú nép: az avar, bolgár vagy az avar uralom idején hazánk területén történelmileg kimutatható hun törzsek valamelyikének ivadéka.» {29}

*

Végezetül, már csak a teljesség kedvéért is, összegeznem kell saját megfigyeléseim és a helyszínén a gróf Zichy-féle expedíció alkalmával (1895-ben) a Kaukázusban szerzett tapasztalataim alapján a történeti adatok egybevetésével formált véleményemet a székely nép és név eredetéről. {30}

Ahová a mi ősmondáink és nemzeti krónikáink utalnak, az a *Scythia* (Dentumoger = doni magyar ország) {31} a Don torkolata, a Meotisz-tó (az Azovi-tenger, a Fekete-tenger északkeleti kiágazása) s a Kubán alsó folyása vidékén terült el. Itt üzték *Hunor és Magyar* a csodaszarvast; innen kalandozva a pusztába találtak rá *Belár* (bolgár) király népeire és *Dúl* alán király leányaira, kiket rabul ejtve s a meotiszi hazába víve nőül vettek s tőlük származott a hun és a magyar nemzet. {32}

Ezekben a mondákban és szájhagyományban történeti eseményeknek és nemzeti fejlődéseknek magva rejlik és pedig a hun-magyar-bolgár rokonság és az alán szomszédság emlékezete, mely történeti és nyelvészeti adatokkal is igazolható.

Ez az összekeveredés Attila hun világbirodalma szétbomlása után történt, miután a hunok egy része visszatért a Fekete-tenger mellékére, melynek közelében, a Kaukázus feletti pusztákban akkor már a magyarok ősei is tanyáztak. {33}

Kitűnik a konstantinápolyi (V-VII. sz.) görög történetírók tudósításaiból, hogy a különböző hun-bolgár-magyar törzsek a Meotisz vidékén összekeveredtek és ideiglenesen államközösségben is éltek. Így a VI. század elején a Fekete-tenger keleti partvidékén egy kisebb hun-bolgár-magyar birodalom állott fenn, melynek az Attila hunjai közül való Dúló-nemzetségből származó, keresztyénné lett királyát Gordát a régi hithez ragaszkodók élén öccse *Magyar* (görögösen: Muager) buktatta meg (528. Kr. u.).

Hunor és Magyar mondája ezekről a népkéveredésekről regél, bolgárokat és Dúl királyt emlegetve.

A hun eredetű avarok keletről előnyomulása a VI. század derekán megzavarta, részint magával ragadta, részint szétszórta az útjába került népeket. Az Attila örökében alapított új avar birodalomban voltak hun töredékek, bolgárok s híhetőleg magyarok is.

«Azt tapasztaljuk, - írta Thury - hogy a VI. századtól fogva a XIII. századig 37 történeti kútfő hunoknak tartja és nevezi az avarokat; bátran megállapíthatjuk tehát azt az igazságot, hogy az ún. avarok éppen úgy hunok voltak, mint az Európában előbb, ti. 375-453-ig szerepelt hunok.» {34}

A székelyek - Thury szerint - valósággal a hunok maradványai, de azoké a hunoké kiket az idegen írók avaroknak is neveztek. {35} Az kétségtelen, hogy bolgárok nagy számmal voltak az avar birodalomban s Baján kagán halála után a főhatalomért is versengettek. «A bolgárok között pedig - Nagy Géza szerint - lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna. Hiszen Kuvrát (a volgamelléki hunokat bolgárokká egyesítő VII. sz. királyuk) egyik népét unugurnak nevezik a bizanci írók, s azt az azovi hun királyt, kinek székhelyén tűnik fel Kuvrát, Muagernek hívták, a Kuvrát által alapított Dúló-dinasztiát pedig a magyar mondák is ismerik. Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában. A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött. Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait.» {36}

Az avar birodalmat Nagy Károly frank király három hadjárata 791-799. Kr. u. szétrobbantotta. Maradványai részint meghódoltak s a dunántúli határszélen telepítették le, melyet a németek Hunniának (Hunalantnak) neveztek még néhány évtizedig. Ezek lehettek a magyar honfoglalás utáni nyugati székelyek elődjai. A menekült avarok a tiszántúli s erdélyi avar erődtímenyek közé vonultak vissza. Ezek között lehettek a Csiglamezőre menekült hun-székely maradványok, kik aztán a honfoglaló magyarokhoz csatlakoztak. Azok a bolgárok és más volgai törzsek pedig, melyek a mai Bolgárországot (678) alapító Aszparukh korában Pannóniába vándorolva az avarokkal társultak, Nagy Károly irtó hadjárata következtében bizonyára al-dunai hatalmas rokonaikhoz csatlakoztak. A tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, ezeknek lehettek ivadékai. {37}

Nagy Géza legutóbbi véleménye is az volt, hogy «a székelyek Kuvrát VII. századbéli hun-bolgár népéhez tartoztak, s nevük összefügg az eszegei-bolgárok nevével.» {38}

A magyarság zöme az avar birodalom rombadőlése idején a donvidéki Lebédiában tanyázott. {39} Doni magyarokat (Dentumoger) emlegetnek a magyar mondák is. Az arab és perzsa írók (Ibn Rusztah, Gardezi, Al-Bekri) szerint a magyarok (a IX. században) «a besenyők és a bolgárok földjéhez tartozó *Eszkel* vidéke között laknak.» Az eszegei (eskil, isgil) nép a volgai bolgárok egyik törzse volt. {40}

Lebédiában történt a kazároktól elpártolt *kabar* nép csatlakozása a magyarokhoz, a hét törzshöz nyolcadikul sorakozván. {41} A magyarokat és a velük egyesült kabarokat a besenyők támadása szorította ki Lebédiából, amikor is a nép zöme a Dnyeperen túli Etlközbe költözött át; {42} egy része pedig visszament «Perzsia felé», melynek határa akkor a Kaukázusig terjedt. {43}

Ott a Kaukázus hegylánca feletti mezőségen és völgyeiben máig is él egy néptörzs, mely magát *kabardnak* nevezi. A Malka, Bakszán, Csegem, Cserek és Terek folyók völgyében laknak s tartományukat a Terek két részre osztja: a nyugati Nagy- és a keleti Kis-Kabardára.

Ezeken innen a Kubán és mellékfolyói mentén a mostanság *cserkesz* (saját nyelvükön adighe) gyűjtőnéven nevezett népnek más törzsei élnek: *sapsi* (sabszik, sapsug), *abaza*, *abaszek*, *beszléni* stb. nevek alatt.

Nyelvük (a kabardokkal együtt) egy és ugyanaz, csak nyelvjárási különbség van köztük. Néptípusuk, ruházatuk, szokásaik, jellemvonásaik, foglalkozásuk feltűnő rokon vonásokat és hasonlatosságot tüntet fel a mi népünkkel. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés és a földművelés. Főként a lótenyésztés az, amire legfőbb gondjuk van. Kitűnő lovakat tenyésztenek (a kabard bélyegű s általában a cserkesz ló hírneves, keresett árucikk) s ők maguk is mesteri lovasok. Címeres szarvú fehér ökreik, teheneik a mi ősi marhaállományunkra emlékeztet. Ruházatukban a testhez álló cserkeszskabát, mely derékon szíjjal átkötött s kinsál (cserkesz tör) lóg le róla, s mellén két oldalt patrontokokkal van díszítve, sokban hasonlít a magyar zsinóros atillához. Téli felöltőjük pedig, a fekete «*burka*», (ványolt gyapjúnemezből) a magyar *gubának* édestestvére. {44} Táncuk hasonló a lassúcsárdáshoz; dalaik a mi bús kesergő dalainkhoz. Szőnyegek olyanok, mint a székely «festékesek.» Italuk árpasör (sera). Feltűnő írta egy orosz tábornok - a kabard nők nemzeti öltözetének s díszítésének hasonlatossága a magyar huszár dolmányához. Ő a cserkeszek szabadságszeretetében, harcias erényeikben magyar hatást és rokonságot lát, s azt hiszi, hogy a magyarok iránt feltűnő rokonszenvük, a vérrokonság vagy régebbi szomszédság tudatában gyökerezik. {45}

E néptörzsek azoknak az őslakóknak ivadékai, akiket már a régi görög és római írók (Strabótól, Pliniuson, Ptolemaeuson kezdve a magyar Julián barátig) emlegetnek, mint a Fekete-tenger keleti partvidékétől a Kaukázusig terjedő tartomány: *Zichia* népét. Nevüket görögül *zékoi*, *zékhoi*, *zikhoi*, latinul *zichi*, *zigii* írták. Olyan gyűjtőnév lehetett ez, mely általában a tartomány lakóit jelentette. A név máig sem enyészett el, mert a grúzok még most is *zikh*-nek nevezik az adighe cserkeszeket. Az adighe nevet is a zikhből származtatják. A régi név átalakulva maradt fenn a cserkeszek legnyugatibb ága, a Fekete-tenger parti *sapsi* (sabszik, sapsug) nép nevében, melynek első szótagja a szabirok nevére emlékeztet. {46}

Ennek a régi (a Krisztus születése óta ismert) Zichia tartománynak őslakosai nagy népkeveredésen mehettek át a népvándorlás századai folyamán, mert a Meotisz és Kubán vidéke (Zichia északi része) útjába esett a keletről előtörő néparadatnak. A hun-bolgár-magyar, majd a magyar-kabar népkeveredés ezen a vidéken ment végbe. Nyelvészeti nyomokat is hagyott maga után, mert a magyar nyelvben is vannak kaukázusi elemek. {47} Ez a tartomány, a Meotisz vidéke az, hová a hun-magyar rokonság mondái fűződnek.

Kétségtelen, hogy ennek a vidéknek népe csatlakozott a lebédiai szomszédos magyarokhoz. Ezeket Konstantin császár kabaroknak nevezi, Anonymus kunoknak mondja (akik nála Kievnél csatlakoznak), a nemzeti krónikák azonban *székely* csatlakozást emlegetnek. A perzsa-arab írók szerint *eszegel* bolgárok a magyarok don-vidéki szomszédai.

Minden jel arra mutat, hogy a székelyek nem mások, mint a Konstantin császár által kabaroknak nevezett, de tartományukról magukat valószínűleg szikelielieknek mondott, avagy a kabarokkal együtt csatlakozó *szik* (szikelieliek), a perzsák szerint bolgár (azaz hun eredetű) *eszeg*elek.

Erre vall, hogy miként Konstantin a kabarok három nemzetségét csatlakoztatja, úgy későbbi oklevelek a székelyek három nemzetségét emlegetik (trium generum Siculi). Erre vall, hogy a székelyek később is a hadban elől jártak, határőri szolgálatra alkalmaztattak, amire a keleti népek a meghódított és csatlakozó népeket használták. Ez magyarázza meg és érteti meg velünk a székelyek hun eredetének hagyományát, hogy onnan az ősi hun földről szakadtak ki, hová a nemzetalapító Hunor mondái fűződnek, s ahol különféle hun népek századokon át éltek. {48}

A székely népvét minden valószínűség szerint a meotiszi őshazából hozták magukkal. Törzse megvan a *zich* (szik) szóban, ahogy a grúzok a cserkeszeket máig is nevezik. Megvan a tartomány *Zichia* nevében s megvan a *zékoi*, *zikoi* népnévben, ahogy őket a görögök írták. A *-le*, *-li*, *-eli*, *-uli* névszóképző megvan nemcsak a török-tatár, de a kaukázusi nyelvekben is. {49} Úgy, hogy a *szikeli* (székely) nem jelent egyebet, mint a honnan való eredetet, származást. {50} Rokonságjelölés a scythiai szittya névvel. Verböczy nem ok nélkül nevezi őket *scythuli*-nak {51} s a krónikák betűiket *scythia* írásnak.

A székely név tehát ősi népnév, melyet magával hozott az őshazából, s amely megjelöli honnan való származását. {52}

E szerint a hun eredetű, kabar-rokon szikeli (eszegel-bolgár) székely nép a Fekete-tenger keleti partvidékén csatlakozott a szomszédságukban lakott magyarokhoz. Együtt vándoroltak Etelközbe, együtt hódították meg az új hazát s itt rokon hun, avar, magyar néptörödékeket találván s azokkal egyesülvén, mint összefoglalók telepedtek meg az új honban, majd tömörültek Erdély keleti határszélein, fenntartván ősi hun eredetük s hagyományaik emlékezetét.

*

Hézagos a kép, melyet a székelyek eredetéről magunknak alkothatunk. A hiteles adatok hiányát feltevések és elméletek nem pótolhatják. De a népek eredete rendszerint homályos. A székelyek eredetéről szóló véleményekhez is sok kétség fér s végleges tisztázásához kevés reményt fűzhetünk. Ámde egy nemzet életében nem az eredet kérdése a fő, hanem az, hogy miféle szerepet játszott a történelem színpadán. E tekintetben pedig a székelyeknek van mivel büszkélkedniük: hiteles adatokból megírható történelmük dicsőségére válik a székely népné.

- 1 «A székelyek, kik előbb Attila király népei voltak, meghalván Usubuu (Öcsőb vezér) hírét, mindnyájan békességesen elébe menének ... Usubuu serege előtt az első sorban kezdének Menoumorout (Ménmarót) ellen harcolni.» Öcsőbék «élükön a székelyekkel, Ménmarót ellen kezdének lovagolni.» «Mikor ezt hallotta Ménmarót, hogy Usubuu és Velek Árpád vezér legnemesebb vitézei, a székelyek vezetése mellett erős sereggel ellene jönnek, kelletlenül jobban megjide ... A székelyek és magyarok sok embert agyon nyilazának» stb. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly, Pest 1860. Újabb kiadása a Magyar Tudományos Akadémia által. Budapest. 1892. 54-55. Pais Dezső: Magyar Anonymus, Budapest. 1926.
- 2 A magyar honfoglalás kútfoiben, (a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában) 124.
- 3 A bécsi képes krónika (M. Florianus kiadása: Fontes Domestici II. 208.
- 4 Fontes Domestici II. 218. «Qui more solito preibant agmina Hungarorum.»
- 5 Szabó Károly - Szádeczky Kardoss Lajos: Székely Oklevéltár, III. 139.
- 6 Kézai Simon mester magyar krónikája, ford. Szabó Károly, Pest, 1862. 39.
- 7 Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. 466.
- 8 Ant. Bonfini: Rerum Ung. decades. Posonii 1744. kiadás. «Scythuli populi e Scythia ingenuis oriundi» (21.); «Seque Siculos, mutata T in C literam appellarunt» (83.) ; «Sithuli» (416.) «Scythuli vetustissimum Ungarorum genus» (517.). - Verböczy István: Decretum juris consuetudinarii Pars III. tit. 4. Scituli nobiles privilegiati, ab Scytico populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos corrupto vocabulo Siculos appellamus. - Szamosközy történeti maradványai. II. 374.
- 9 Transylvania I. 397.
- 10 Magyarország ethnographiája. Budapest. 1875. 299-303.
- 11 A székelyek scythia-hun eredetűsége s az ellenvélemények, Kolozsvárt 1879.
- 12 Szabó Károly számos tanulmánya eredményeinek összefoglalása: A régi székelység, Kolozsvárt 1890
- 13 Ethnographia 1890. 165.
- 14 A honfoglalás és Erdély. Ethnographia 1890. 213.
- 15 Ethnographia 1907. 326., 1908. 260., 1912. 218., Turul, 1910. 56., Az eszegel bolgárok neve: Századok. 1914. 76.
- 16 A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 240., Az Árpád-házi királyok alatt 1893. I. 215. Számos tanulmányában előbb: Századok 1877. 394., 1883. 109. Hadtörténeti Közlemények 1888. 511.
- 17 A székelyek neve és eredete. Budapest, 1897. Ethnographia 1898/9., Századok, 1907. 465.
- 18 Az avar-székely kapcsolat emlékei. Bp. 1899. Ezek őrizték meg az avar Csiglamező (bekerített országrész), a Sanctgalleni barát leírásáról ismert avar hring (kerítés, gyűrű) dunántúli emléket, az avarok alattvalóivá lett hun, gepid stb. néptörödékek Attila-kori emlékeit.
- 19 Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. és a Gesta Hungarorum, a magyar hősmondák öt könyve. Budapest, 1925. I. és V. tudományos jegyzetei. Ez a magyarázata annak, hogy a délnyugati székely határőrség ő-ző tájnyelve éppúgy fennmaradt a keleti székelység között, mint a regösök emléket őrző karácsonyi és újévi népszokások azonos emlékei.
- 20 A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum 18988. és különnyomat, Kolozsvár 1898.

- 21 A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok 1896. 795.
- 22 A székelyek eredete és Erdélybe települése, Budapest, 1905.
- 23 A székelyek ősei és a székely magyarok. Cluj-Kolozsvár. 1924.
- 24 A székelyek története. Brassó, 1921. A székely eredetkérdés megoldásának sarkpontjai. (Az Akadémiai Értesítő XXXIII. évf., Budapest, 1922.)
- 25 Történeti Szemle, 1916. 302.
- 26 Schünemann Konrád: Zur Herkunft der Siebenbürger Székler-Ungarische Jahrbücher, Berlin, 1924. 408., Erdélyi válasza és Schünemann felelete u. ott, 1926. évf.
- 27 Szádeczky Kardoss Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok. A székelyek oláh rokonságának meséje. Budapest, 1925., Jorga újabban feladta azt a teóriáját, hogy a székelyek nem egyebek, mint elmagyarosodott dák-scytha eredetű oláhok. Legújabbban ugyanis a román kultúregylet Gyergyószentmiklóson (f. é. május) tartott gyűlésén azt hirdette, hogy a székelyek ősei *kozák*ok voltak. A «kozák» szó szerinte harcos parasztot jelent, nemzetiségi megjelölés nélkül. (Magyarság, 1927 jún. 1. sz.)
- 28 A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtudományi Közlemények. XLV. Budapest, 1908.; A bolgár kérdés és a magyar hunmonda. Magyar Nyelv. XVII. Budapest, 1921. 15.
- 29 A székelyek eredete. Budapest, 1921
- 30 Kaukázusi utazásunk (a gróf Zichy-expedíció alkalmával), Erdélyi Múzeum, 1896. és különnyomat.
- 31 Értelmezését id. Gombóc Z. a Nyelvtudományi Közlemények XLV. 147-151.; Németh Gy. a Magyar Nyelv XVII. 205-207.
- 32 Kézai krónikája a Magyar Tudományos Akadémia millenniumi kiadásában, 479.
- 33 A magyarok őseit régebben az V. sz. Priscus és mások által emlegetett *onogur* (unugor, hunugor) névben keresték. (Lásd gróf Kuun Géza: Relationes II. Cluadiopoli 1895. 64-71.; Thury J. A magyarok eredete, Századok 1896.; Marquart J.: Osteuropasche und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903. XXVI. stb.) Újabban mások a *szabir* népben látják a magyarok elődjait. (Lásd Fehér Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen, Keleti Szemle. Pécs, 1921.) Mindkét nép, az onogurok és szavírok a Meotistól kelet felé tanyáztott a VI. században, Jordanes (850) s más görög történetírók szerint.
- 34 A székelyek eredete, 69.
- 35 A székelyek eredete, 67.
- 36 Nagy Géza: A millenniumi történet, I., CCCLII.
- 37 Nagy Géza: Millenniumi történet, I., CCCLII.
- 38 Az eszegel-bolgárok neve. Századok 1914. évf. 75.
- 39 Lebédiát eddig a Don és Dnyeper között keresték a történetírók; újabban Marquart, gróf Zichy István s mások a Dontól keletre a Kubán folyó völgyében vélik, a meotisi régi hazában. Lásd Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923.
- 40 A perzsa s arab írók szövegéből kétségtelen, hogy itt a volgai bolgárokról, nem pedig az al-dunaiakról van szó és a lebédiai, nem pedig az etelközi magyarokról. Lásd Fejér Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen, Pécs, 1921.
- 41 Konstantinos Porphyrogenetos: De administrando imperio című művében
- 42 Fehér Géza: Etelkuzu területe és neve. Századok 1913. évf.
- 43 Konstantinos sabartoiaphaloi népéről lásd bővebben Fejér G.: Etelkuzu területe és neve. Századok 1913. évf.
- 44 Szádeczky Kardoss Lajos: Kaukázusi utazásunk. Kolozsvárt, 1898. s a Turul 1917. évf. Magyar-rokon népek a Kaukázusban.
- 45 Erckert: Der Kaukasus und seine Völker. Leipzig, 1887. 104.
- 46 A háromszéki székely nyelvjárás ma is mondja Sepsí helyett, hogy *Sapsi*. «Sápsiszángyorgyiek» - írja Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. I. A háromszéki nyelvjárásról. 58.
- 47 Munkácsi Bernát: Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. Nyelvtudományi Közlemények 23. 1893. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Budapest, 1901. Bálint Gábor meg éppen a magyarhoz közeli rokonnyelvnek tartotta a cserkeszekét.
- 48 Sebestyén Gyula: A honfoglalás mondáiban I. 499. ezt írja: «Csaba népe feltámadt halottaiból, mert a keleten csatlakozó kabarok, akik utóbb épp olyan székelyek és épp olyan hun-magyarok lettek, mint a Csigla-lakók, készséggel elvállalták a keletről érkező hun ősök dicső szerepét.»
- 49 Munkácsi Bernát: Árja és kaukázusi elemek, 663.
- 50 A kaukázusi grúz az orosz *Russuli*-nak hívja (a *Russ* szótól), magát *Kartwel*inek hívja (mert Kartw-tól származnak), Mingrélia szintén ilyen névszóképzős származtatás Mingr-től. Karabagli, Rustaveli stb.
- 51 Pars III. titulus IV. Sunt praeterea Transsylvanis in partibus *Scituli* (alább: *Scytuli*) nobiles privilegati.
- 52 A szék szótól nem származhatott, mert a Székelyföld székekre való felosztása sokkal későbbi, mint maga a név. Az 1086-ból már mint személynév is előfordul a bakonybéli birtoklajstromban mint sóbányász neve *Scicul* (Sziköl) alakban.

II. A székelyek megtelepedése Erdélyben

Nemek, ágak, földközösség.

A magyar nemzet nem egységes faj, hanem sok egymással rokon népnek vegyületéből állott elő. Hun, bolgár, avar, kabar, székely, kozár, besenyő, kun török-fajú népség keveredett össze a finn-ugor-magyar törzsekkel, részint a honfoglalás előtt, részint azután. A honfoglalás ezeknek a rokon népeknek egy részét már itt a hazában találta, más része Árpád hadaival jött, a harmadik rész később telepedett Magyarországra s olvadt össze a magyarokkal.

A székelyek Erdélybe településének kérdése felett eddig is sok vita folyt és még mindig nincs eldöntve. Vannak, akik ősfoglalóknak tartják őket (esetleg még a honfoglalás előtt vagy azzal egyidejűleg, avagy azt követően). Vannak, kik királyi telepítvényeknek vélik a XI-XII. századból s vannak, kik a kelet felé fokozatosan terjeszkedő magyar határ (a gyepek) előretolt védőinek, határőröknek tartják őket. A kérdés végleges eldöntésére kétségtelen bizonyítékokkal nem rendelkezünk.

A XIII. század eleji hun krónikában fenntartott az a hagyomány, hogy a székelyek Attila birodalma felbomlása után húzódtak volna a Székelyföldre, fenn nem tartható, mert a hun birodalom bukásától a magyar honfoglalásig eltelt négyszáznál több éven át nincs történelmi följegyzés felőlük.

Van olyan föltevés is, hogy a második hun birodalom: az avarok uralma megdőlte után menekültek a székelyek a Felső-Maros és Küküllő völgyeit szegélyező hegyekbe s itt éltek függetlenül, az őket környező világtól elkülönülve, a magyarok bejöveteleig. Ezek ivadécai csatlakoztak aztán - mintegy kilencedik törzsként - a honfoglaló magyarokhoz. Azok az avar-törödékek pedig, melyek a nyugati határokon megmaradtak, lennének ősei a nyugati székelységnek.

Nyoma van annak is a nemzeti krónikákban, hogy Etelközben a bolgár-besenyő együttes támadás következtében a magyarság kettészakadva, egyik rész a Vereckei-szoroson, a másik rész az erdélyi határ-szorosokon át jött volna az új hazába. Ez a keleti rész aztán, köztük a székelyek (mint Anonymusnál) a Tiszántúl a Körös vidékén találkoztak az északkeletről előnyomuló törzsekkel s a bihari országhatár kibővítése után jutottak el a X-XI. században a Maros és a keleti Kárpátok erdélyi völgyeibe. Mert hiszen a XI. századi besenyő és kun betörések már ott találják a székelyeket, akiknek védőszentje a templomi falképeken is kun-üldözőnek feltüntetett Szent László lett. {1}

A székelyek Erdélybe telepődését *Erdélyi László* úgy képzei, hogy (az ő elmélete szerint) 895.-i al-dunai bolgár hadifoglyokból lettek a székelyek s ezek ivadécai 1150 táján mint több (magyarországi) vidékről toborzott székely várőrök csatlakoztak királyi rendeletre a besenyőkkel együtt azon királyi várispánhoz, ki a moseli frank s egyéb német telepéseket védte, őrizte, és rendben tartotta a Cibin és Küküllő folyók közt megindult erdőirtásban. Később aztán 1225-30 közt a szászsebesi és szászkezdői székelyek kivándoroltak a mai Háromszék területére, a bihari telegdiéket pedig Udvarhely vidékére. 1257-72 közt keletkezett az aranyosi telepítés, az Anjou-kor legelején a csíki, majd az orbai telepítés. {2}

Erdélyi László székely település-elméletének írott bizonyítékai nincsenek, s azon a képzeleti alapon nyugszik, hogy a Szászföldön is van egy Sebes (Szászsebes), Kézd (Szászkezd) és Orbó nevű hely, mint a Székelyföldön és egyebütt is. De hogy ezekben valaha székelyek laktak volna, arról nincs semmi bizonyíték. A szászok 1224.-i kiváltságlevelében említett *Sebesi székelyek földje*, Baróttal szoros kapcsolatban, mint határjelzés, Sepsiszéket, nem pedig Szászsebest jelenti. {3} Éppoly téves azt hinni és hirdetni, hogy Aranyosszéket Szászkezdre telepítették 1257-72 közt, ahol székely lakókról mit sem tudunk, s ha lettek volna is, 29 falu népe nem telt volna ki belőlük. {4}

Ha a szászok előbb lettek volna Erdély lakói, telepesei, főként ha a székelyek alantasabb, nem-szabad néposztályt alkottak volna: hogyan emelkedtek légyen, mint Erdély második nemzete, a harmadikul számított szászok fölé?!

Több megértéssel vélekedik a hírneves berlini német közgazdász, *Meitzen* Ágost a székely településről. Ő egy régebbi és újabb települést lát a földfelosztási térképek nyomán. A régebbi formát Csík, Maros és Sepsiszék mutatja, mely arra utal, hogy a székelyek oda, a magas hegyvidékre Etelközből a besenyők támadása elől menekültek a kárpáti szorosokon át. A falvak nevei részben a telepítő vezérek (primorok), részben a szentek keresztnéveit tüntetik fel 1100 előtről, midőn a pásztoréletről a földművelésre áttértek. Egy századdal később 1211-ben szállták meg a német lovagok a Barcaságot. Azután (a határok biztosítását az ellenséges betörések ellen) szállhatták meg a székelyek Háromszék déli nyílabb részét, mert az ottani székely falvak a német lovagrendi telepések mintájára alakultak. {5}

Hóman Bálint a székelyek vérségi kötelékén alapuló szervezetében cáfolatát látja a több helyről, különböző időben való telepítés elméletének. Nemzeti szervezeti rendszere zárt tömegben települt nép vagy törzs ősi gazdasági és politikai szervezetének maradványa lehet. «A székelyek mintegy kilencedik törzsként a Felső-Maros és Küküllő völgyeit tartották megszállván a honfoglaláskor. A székelyek megmagyarosodásának korát a X-XI. Századra; erdélyi letelepedésének korát pedig a magyar honfoglalást megelőző időre teszi. {6}

Sándor Imre: A székelyek letelepedéséről írt (még kiadatlan) értekezésében a székelyek Erdélybe települését a gyepterendszerrel hozza kapcsolatba. A székelyek, mint a magyar szállásbirtokok előtti gyepek (határerődítések) őrei a foglalás sorrendjében haladnak előre a Körös-folyók melléki Csiglamezőtől (mely törökül határkerítést jelent) Erdélybe. Szent István hódításai idején lépik át a keleti gyepek vonalát (a Meszesen) s helyezkednek el a Szamos völgyében, majd Ajtony (az utolsó gyula) legyőzése után a Maros völgyében. Szent László alatt a kunokkal szemben védik a sebesi gyepeket. A déli vándorlás folyamán tanyázhattak Szászsebes vidékén. Onnan mehettek tovább a szászok bevándorlása után az Olt-vidéki gyepekbe, melyet II. András király 1211.-i adománylevele a német lovagrendnek már emleget (indagines Nicolai = miklósvári gyepek.)

Udvarhelyszék akkor már be volt telepítve s azt a régi római határerődítések (limes) vonalán épült székely gyepevonalat védte kelet felé. Ennek nyomai még meg vannak Erdővidéken az Olttól a Hargitáig. A nép úgy hívja, hogy Kakasborozda, Tatársánc, Ördögárok. A határvédelmi gyepterendszernek emlékei megmaradtak a hegyek, patakok és helységek neveiben is.

Ilyenek: Gyepű- és Gyepespatak, Gyepűfeje, Gyepes, Vaskapu, Kapustető, Lestető, Magasles, Leshegy, Látóhegy, Nézőhegy, Örhegy, Nagyörhegy, Kürtölötető, Lövéte, Száldobos stb.

A szétágazó történeti adatok alapján *Pauler Gyula* már előbb röviden ezekben foglalta össze a székelyek megtelepedését:

A székelyek a honfoglalás után eredetileg az ország különböző részein, a határszéleken telepítették le. Három helyt (három nemük volt) telepedtek le nagyobb számban, mindenütt a határ közelében: keleten a Meszes felé, a Nyírben, Érmelléken; délen az alsó Dunánál, a Drávánál, ahonnan az elfoglalt Szerémségbe is átszármaztak és végre északon, a Vág közepe táján, Trencséntől lefelé, a cseh határok irányában. {7}

A Vág-melléki székelyeket a krónikák 1116-ban emlegetik a csehek ellen a morva határszélen vívott csatával kapcsolatosan; majd 1146-ban Henrik osztrák örgróf ellen a Lajta mellett vívott győzelem alkalmával. Mindkét esetben a besenyőkkel együtt az előcsapatot alkották és a harc kezdői voltak.

Később a Mánuel görög császár ellen vívott harcokban van szó székelyekről (1150. és 1167-ben).

A székelyek keleti részének egy ideig Bihar megyében volt a szálláshelyük, ahol még a XIII. század elején is voltak székely várjobbágyok, akikből alakult század *Székelyszáz* (centurionatus Sceculzaz) nevet viselt. {8} Emléküket őrzik máig is a *Székelyhíd* és *Székelytelek* helységnevek. Biharból vitték magukkal Erdélybe a *Telegd* helynevet is, mely Udvarhelynek a régebbi neve volt.

Hogy mikor költöztek Erdélybe: arra nézve egyenes történeti adatunk nincs; csak következtetések alapján véleményezhető. Beköltözésük összefügghetett a honfoglalás kori határvédelmi (az ún. gyepű) rendszerrel s mint határőrök vándoroltak mindig előbb a határvonalak előbbretolásával. A székely őshintzmények és jogok azt mutatják, hogy a székelyek beköltözése még a magyar törzsszerkezet fennállása idején, tehát még a vezérek korában (X. sz.) vagy a királyság és a monarchikus államforma kezdetén (XI. sz.) megindult Erdélybe. «Ahol aztán külön területen, mint ősfoglalók letelepedve, őshintzményeik szerint rendezkedtek be, s ott végre megtalálták a földet, amelyen nevüket, szabadságukat, akkor is, mikor már (rokonai) mindenhol másutt a szomszéd népségbe beleolvadtak, a mai napig fenntartották.» {9}

A beköltözés és letelepedés, ha Erdély legalább egy részének megszállása a honfoglalás idejében megtörtént, (amit némelyek kétségbe vonnak) az első hódító, *Tuhutum* korában kezdődhetett. Tuhutum elfoglalván Erdélyt, ott külön uralmat alkotott magának és utódainak. «Azon földet békével és szerencsével bírta, sőt maradéka is Szent István király ideiéig bírta.» {10}

Tuhutum ivadéka volt az a *Gyula* vezér, aki a második magyar fejedelmi méltóságot: a *gyula* (gylas) nagyvezéri tisztséget viselte.

A gyulák különálló uralma a vezérek korában a Tiszántúlra és Erdély megszállott részére terjedt ki. A magyar székhely, *Székesfehérvár* mintájára építette I. Gyula a nevéről nevezett *Gyulafehérvárt*. A tovább keletre terjeszkedéssel függhetett össze a bihari székelyeknek is áttelepedése az új keleti végekre: a Maros, Küküllő és Olt völgyeibe.

Még a XI. század elején is kétféle magyarságot különböztettek meg nálunk, úgy mint *fehér és fekete* magyarokat (ti. magyarokat és székelyeket).

Összevetve a hagyományt a gyér történeti adatokkal, a székelyek jogi intézményeivel s a köztük mutatkozó nyelvjárási különbségekkel, az látszik valószínűnek, hogy nem egy időben, nem is egy rajban, hanem különböző időben több alkalommal és több irányból, verődtek össze a legkeletibb végeken azok a népelemek, melyeknek zömét a hun-kabar származású *székeli*ek alkották és nevet adtak a népnek és földnek, mely hasonló életmód és jogi viszonyok között a történelem folyamán külön egységes *székely* nemzetté és *Székelyföldre* formálódott.

A bevándorlás kezdődhetett Tuhutum (tudun?) vezérlete alatt - a Szamos völgyén északnyugat felől; folytatódott a Gyulák idején Bihar felől a Körös völgyén; megújulhatott az Alsó-Marosvidéki Ajtony legyőzése után. Szent István kiterjesztvén hatalmát Erdélyre, ő lehetett a székelyek határőrségi intézményének első szervezője. Szent László lehetett az (a XI. század végén), aki a székelyeket aztán a kunok ellen erős védőbástyául rendezte be. A székely templomok Szent Lászlót ábrázoló falfestményei azt mutatják, hogy az ő legendás hős és szent alakja, különös tiszteletnek örvendett a Székelyföldön.

A székelyek letelepedése tehát Erdélybe a X-XI. század folyamán, az anyaország különböző részeiből mehetett végbe. Hogy még a vezérek korában kezdődhetett arra mutat a nemek és ágak nyilvántartásában később is megmaradt nemzetségi törzsszervezet sokáig fenntartása. Hogy az ország különböző részeiből telepedtek át, arra mutat a más környezetben kialakult székely nyelvjárássok különbözősége s ezeknek rokonsága a göcseji, a vas megyei őrségi, a vágmenti és a palócföldi nyelvjárássokkal. {11} Hogy nem tiszta magyar, hanem más rokon faj (a hun-kabar-eszegel-szikil) népelem adta a székellyé vált népnek fő alkotó elemét: arra mutat, a történeti adatok és hagyományok mellett, a nép jellegének különlegessége, néprajzi és embertani egyedisége. Ez volt az oka, hogy a történelem folyamán századok múltán is megmaradt az Erdélyt alkotó nemzetek között a székely nemzetnek a magyartól és szásztól való törvényes megkülönböztetése. Mert a székely nemzet közjogi és politikai értelemben is külön nemzeti egyediség volt, a honfoglalás idejétől kezdve, a középkorban a királyok, a XVI-XVII. században az erdélyi fejedelmek és a XVIII-XIX. században a gubernium korszakában mindvégig, egészen a legújabb időkig.

*

Hogy kiktől foglalták el a magyarok és székelyek Erdélyt, az nem lehet vita tárgya.

Erdély a honfoglalás idejében nagyrészt őserdőktől borított föld volt. Csak a folyók völgyében volt valamelyes földmívelés, a halmas dombos vidéken állattenyésztés. E tájakon gyérszámú bolgár-szláv lakosság tanyázott s folytatta az ősrégi kősféjtést és kereskedést.

Az erdélyi hegyek, folyók s részben a falvak nevei is jórészt szláv eredetűek, abból jöttek át a magyarba. Világos bizonyítéka ez annak, hogy ott a magyarok szláv lakosokat találtak, kik aztán beolvadtak a magyarságba. «Kétségtelen, hogy Magyarországnak és Erdélynek etnográfiai képe szláv volt, midőn a magyarok azokban megszállottak.» {12}

Főhelye *Belgrád* szláv földvár volt, melyet az oláhok is a legutóbbi időkig így neveztek, nem a régi római castrum (Apulum) nevén. A magyarok *Gyulafehérvárrá* alakították át, latin levelekben Alba Juliának fordítva, melyet az oláhok legújabbán átvettek.

Oláh lakosságnak a honfoglalás idejében semmi nyoma nem volt és nem maradt fenn még a helynevekben, folyók, hegyek neveiben sem.

Anonymus a honfoglalás után 300 évvel ugyan azt írta, hogy a honfoglaláskor «azon föld lakosai [...] *vlachok* és szlávok.» De ezt antedatálva arra alapítja, hogy az ő korában (1200) már tényleg voltak ott gyér oláh pásztorszállások, bár nem helységevekben nyomot hagyó állandó telepek. Ámde e vándor-pásztorság újabb bevándorlók voltak, melyek a XII. században kezdtek beszivárogni a Balkán felől.

Az oláhok történetírói kapva kaptak Anonymus ezen tévedésén, azzal is érvelve erdélyi ősiségük hamis tanának bizonyítékául, aminek ellentmond az a tény, hogy ők a régi római helyeket vagy szláv, vagy magyar neveikkel vették át.

*

A székelyek, mint első honfoglalók, nemek és ágak szerint telepedtek meg Erdély keleti részén, azon a földön, melyet aztán róluk Székelyföldnek (terra Siculorum) neveztek. Azokat az őstintzményeket vitték magukkal, melyek Magyarországon a vezérek korában voltak érvényesek. Innen van, *hogy jogi intézményeik régebbiek, mint a magyar királyság alkotmánya.*

A földet, melyet megszállottak, közös nemzetségi tulajdonul bírták és használták, vadászat, halászat, marhatenyésztés, és a folyók völgyeiben s az új irtványokon földművelés céljára.

A nemzetségi és törzsszervezet, melyet a királyság intézménye Szent István alatt a magyarság között megszüntetett, a székelyek között tovább is fennállott s a hivatalok viselése még a XVI. század folyamán is nemek és ágak szerint váltakozott. Miként azt Verböczy törvénykönyve is említi. E szerint «a székelyek kiváltképpen való nemesek ... és ezeknek mindenestől fogva külön törvények és szokásuk vagyon; hadi dolgokban bölcssek, kik örökségeket és tisztet nemzetségre és nemzetségeknek ágazatjára osztnak közték.» {13}

Az erdélyi székelyek *hat nemre* oszlottak és minden nem *négy ágra* és a huszonnégy ág évenként fölváltva sorrendben viselte a katonai és polgári tisztségeket, ti. a hadnagyságot és bíróságot.

A marosszéki székelyeknek még a XV-XVI. században is hat nemét tartották nyilván, úgy mint az Ábrán, Adorján, Halom, Jenő, Meggyes és Örlöcz nemet, melyeknek négy-négy ága névleg is ismeretes. {14}

A székelyek között letelepedésük korában a vérrokonság szerinti törzsszervezet uralkodván, ennek alapján a nemzetségek és ágak szerint osztották fel a földet maguk között hat fő- és huszonnégy alosztályra. Később rokonsági elágazások, kihalások és új birtokszerzések következtében a vérségi kötelékek elvesztették egységes és irányadó jellegüket és a birtok maga lett az irányadó és alapja a vele járó jogoknak: a hivatalviselési kiváltságoknak. A XVI. században már nem a leszármazás, hanem a birtok, a *lófőség* (primipilatus) volt jogalapja a tisztviselésnek. Ekkor már adás-vevés tárgyai is voltak az ilyen lőfőségek, a birtok és a vele járó hivatalviselési jog. Csakis így érthető, hogy Marosszéken az 1491-1514. 24-es időközben Barcsay Gáspár (aki eredetire nézve nem volt székely) 15 év alatt ötször viselte a hadnagyságot és pedig négy különböző nemzetségben és öt különböző ágon, kétszer egyedül, háromszor a Gyalakutiakkal együtt. A Gyalakutiak ezenkívül még két ízben viselték a hadnagyságot, egyszer egyedül, egyszer a Bicsakokkal együtt. A Gyalakutiak tehát öt különböző nemzetségben és öt különböző ágon viselték ezt a hivatalt, egyszer egyedül, négyszer másokkal együtt. {15}

A hivatalviselési jog tehát ekkor már nem a vérrokonságon, hanem a birtokjogon alapult. A birtokok széteszlása az örökösök között, átszármazása a leányágakra s más eshetőségek okozták, hogy többen osztozkodván az eredetileg egységes lőfőségeken, mindegyiknek joga volt a velük járó hivatalviselésre.

Így alakult át az eredetileg vérségi nemzetségi szervezet birtokjogi szervezetté, melyben a nemek és ágak többé nem vérrokonságot, hanem vagyont és tisztí jogot jelentettek. A nemek és ágak nyilvántartása fennmaradt, mint külső forma, de irányadó a földbirtok volt. Nem a leszármazás, hanem a birtok volt jogcím a hivatalviselésnél.

A székelyek ősi nemzetségeinek nyomait több székely székben megtaláljuk. Az első emlék erről Zsigmond király oklevele 1427-ből Kézdiszékhez, melyben Torjavásárhely panaszára, hogy a szék a várost a maguk öt nemzetsége (genealogiae seu generationes) között felosztva súlyosan megróvják taksákkal, a városi szabadalmak ellenére: attól őket eltiltja. {16}

A székek háziadójukat tehát a nemzetségek rendje szerint vetették ki. Ez az oklevél ugyan (lehet tévedésből) öt nemzetséget említ Kézdiszékben, de hogy eredetileg ott is hat lehetett, mint Marosszéken, következtethető onnan, hogy a Kézdiszékben a XIII. század végén telepített Aranyosszéken is *hat* nemzetség volt. {17}

Hat nemzetség volt a legtávolabb keleti határszéli Kászonszéken is, köztük a Marosszéken ismeretes Halom-nem. {18}

Sepsiszékből 1427., 1508. és 1509-ből maradt fenn az Aghaz (Ágház, Aggház, Ákos?) nemes székely «genus» és Koroniza (Koronka?) ágának emlékezete, melyek nincsenek meg a marosszéki lajstromokban. {19}

Ezekből következtethető, hogy eredetileg a nemek és ágak minden székely székben megvoltak (ha tán némi eltéréssel is).

A hasonló nemek és ágak előfordulása a különböző egymástól távol eső székekben arra is enged következtetést, hogy a székelyek nem egyszerre szállották meg az egész Székelyföldet, s nem egyszerre telepedtek meg minden székben. Ha úgy történt volna, valószínű, hogy nemzetségek szerint osztották volna fel az egész területet, s nem fordulna elő ugyanaz a nemzetség Maros-, Káson- és Kézdiszékben, egymástól oly távol.

A székelyek a megszállott területet eleinte közösen bírták nemzetségi földközösség alapján. Miután a földművelésre tértek át s falvakat alkottak, a nemzetségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. E szerint a falunak közös földbirtoka volt, melyet évenként, vagy nagyobb időközökben felosztottak a falu lakosai között művelés céljából, a legelők közösek maradván. A felosztás sorshúzással ti. nyilvánással történt s az ilyen földet «nyílföld»-nek, «falu nyílá»-nak nevezték.

Ilyen földosztásokról a XVIII. század végéig vannak adataink Székelyföldről. Marosszéken még 1795-ben is «a közhelyek fel szoktak osztatni ... oly formában, hogy jobbágyos nemes embernek adnak négy nyilat, a szabad székelynek két nyilat, a darabontnak és jobbágyoknak egy nyilat.» Csíkbán «a nemesi rend két részt, a lófő és darabanti egy részt, a parasztok pedig fél részt kaptak.» {20}

A székeknek is volt közös birtokuk. Így Aranyosszéken *Bogáthpuszta*, melynek szántóföldjét és rétjét a körülötte fekvő nyolc székely falu használta még 1828-ban is. Ilyen közös birtok volt a marosszéki *Székhavasa*, a gyergyai ún. *Közrez* stb.

A közös birtokon kívül magánbirtokok is keletkeztek a Székelyföldön. «Mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is», írták 1570-ben. {21} Az ilyen irtványok magánbirtokká váltak. A magánbirtok a XVI. században már nagyobb részét tette a művelhető területnek s ez nagyrészt a főrendek és lófők tulajdonában volt; a közszekeknek nem igen volt magánbirtoka. A XVI. században már nagy volt a vagyonkülönbség és aránytalanság a három székely rend között. A harmadik rend, mely a nyílföldekre volt utalva, elszaporodván, szegénységre jutott s lassanként szabadságát is elveszítette. Némelyek, hogy a közterhek viselésétől, főképp a hadfölkelés kötelezettségétől szabaduljanak, önként jobbágyságra adták magukat, a primorok magánbirtokára telepedvén, mint «földön lakók.»

A köznép a gazdasági és politikai elnyomatás ellen előbb törvényes úton, a székely önkormányzat jogkörében kísérelte meg a reformálást (a XV. század végén), majd fegyveres kézzel, felkelések által próbált, (a XVI. század folyamán) sorsán javítani.

A társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás a XVI. század folyamán ment végbe s az 1562. év (a székely fölkelés, leveretés és új rendszabályozás ideje) fordulópont a székelység történetében.

1 Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete, Budapest, 1897. Az avar-székely kapcsolat emlékei, Budapest, 1899. Thury J.: A székelyek eredete, Kolozsvár, 1898. Hóman B.: A székelyek eredete, Budapest, 1921; A Szent László-kori Gesta Ungarorum. Budapest, 1925. 86. *Karácsonyi*: A székelyek eredete és Erdélybe való települése, Budapest, 1905. Ő *Cziglamezőt* Marosszék nyugati felében (Bánd, Méhes. Bazéd határain) a régen *Cziglának* hívott dombsor vidékén véli. Első települést *Marosszék* területét gondolja a XI. századból. A 2. telepítés lett volna Gézáé a Nagy-Küküllő és Olt között a Homoród völgyében, *Udvarhelyszéken*, Erdővidéken (a XII. sz. derekán). A 3. telepítés lehetett *Háromszéké* a tatárjárás (1241-42) után. E három, különböző időben, különböző helyről történt település emlékét tartotta fenn szerinte a «háromnemzetiségű székelyek», (trium generum Siculi) nevezete még a XIV. században is, mely nem vonatkozhatott az ő hadi felosztásukra.

2 A székely eredet-kérdés. (Akadémiai Értesítő 1922.).

3 Lásd Tagányi feleletében Erdélyinek. Történelmi Szemle. 1916. 423.

4 III. Endre 1291. megerősítő levele 29 falut számlál elő (Székely Oklevéltár I. 26.).

5 Zur Agrargeschichte Ungarns und Siebenbürgens. (Korrespondenzblatt 1896.).

6 A székelyek eredete, Budapest. 1921. 11-20., A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, Budapest. 1923. 17.

7 Pauler Gyula: A magyar nemzet történelme I. 215.

8 Váradi Regestrum 208. szám.

9 Pauler Gyula: A magyar nemzet történelme I. 283.

10 Anonymus XXVII. f.

11 Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. Budapest., 1925. és sok más helyütt.

12 Hunfalvy Pál: Az oláhok története. I. 210.

13 Tripartitum, pars III. tit. 4. a debreceni 1611. szerint 456.

14 Székely Oklevéltár, II. 78., 139. és V. 66. Erdélyi László szerint «a hat nem» hat telepítés-vezető örökös előjárónak rokonságát jelenti. illetőleg eredeti birtokainak birtokosait (id. m. 18.). Hogyan volna ez lehetséges, mikor ugyanaz a hat nem volt Aranyosszéken (1270.), Marosszéken (1500.), Kászonban (1400. körül), Kézdivén (öt nem, 1427). Ezeknek pedig ugyanazon telepítői nem lehetnek. Jobban tudhatta Verbőczy, aki szerint «az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.» (III. rész, 4. c). Kolozsvár-Óvári: Verbőczy István Hármaskönyve Budapest, 1849, 285.; Sándor Imre: Nemek és ágak a Székelyföldön. (Gen. füz. 1903.)

15 Székely Oklevéltár I. 291. Connert János dr. tanítványom: A székelyek intézményei. Kolozsvárt 1901. - Die Rechten der Székler. Nagyszeben 1903-5., A székelyek alkotmánya (ford. Balásy Dénes) Székelyudvarhely 1906. 38.

16 Székely Oklevéltár I. 123.

17 Székely Oklevéltár II. 296. «Hath Nem.» 1540-ben Alsó-Csernátonban (Kézdiszéken) Jenő nemzetség és Besenyőág fordul elő, melyek közül az első előfordul Marosszéken is.

18 Székely Oklevéltár I. 297.

19 Székely Oklevéltár III. 44., 171., 172., 175.; Erdélyi László azt írja (A székelyek története 17.), «hogyan ezeket a kifejezéseket eddig tudósaink nem jól nézték meg és félreértették.» Ő úgy érti és magyarázza, hogy «Sepsiszéken az igazi székely *nemesek* közös neve *Agház*» Erről van itt - szerinte - szó, nem *Aghaz*-nemről. A négy id. h. előforduló *Aghaz* összevetéséből azonban világos, hogy az oklevelekben *Aghaz*-nembeli férfiakról van szó. Ő nem nézte meg jól a latin egyeztetést, mely az 1427. másolatban hibás, de a többiekben helyes. A «de genere» = *nemes* (nem ágház), a «de arbore» = *ág-népe* (Lásd Székely Oklevéltár II. 273., 281., 282.).

20 Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. I. 216.

21 Székely Oklevéltár II. 283.

III. A székek alakulása és hatásköre

A székelyek közigazgatási területeit félezer éven át (1400-1872) székeknek nevezték (sedes). Hivatása és szerepköre ugyanaz volt, mint Magyarországon s az erdélyi magyarság területein a vármegyéknek. Megkülönböztették az eredetileg alakult *fő-* vagy *anyaszékeket* s a később ezek keretében alakult *fiúszékeket* (sedes filialis). Kialakulásuk hosszas történelmi fejlődésnek volt az eredménye, illetőleg másnemű fejlődési fokok előzték meg. A letelepedés kezdetén vagy a telepítő vezérek nevére, vagy a földrajzi vezértényezőkről nevezték el a megszállt területeket, biztos határok és szervezet nélkül, s lakosaikat egyszerűen mint székelyeket jelölték meg, innen vagy onnan, a terület megnevezésével.

Az első okleveles nyomok általában csak *földnek* (terra) vagy *területnek* (districtus), vagy egyházi felosztás szerint esperességnek (dioecesis) nevezik a későbbi székeket. {1}

A területi szervezkedés s a pástoréletről a földművelésre átmenetel kora a XIII. század elejére tehető. A területi nevek ingadozása eltart egy századon túl; míg a szomszédos szászoknál az eleinte szintén ingadozó terminológia (terra, districtus, comitatus) helyébe a XIV. század folyamán általánossá vált *szék* (sedes) elnevezés mintájára a székelyek is a *szék-rendszert* veszik át. Ez a XIV. század végén kezdődött s lassanként általánossá vált.

Bizonyára hatással volt erre a magyarországi vármegyék megalakítása és fejlődése. A különbség névben és lényegben abban állott, hogy míg a magyar nemesség a királyi (XI. sz.) *vármegyei* rendszerbe lassanként s végleg a XIII. század folyamán beilleszkedve (önkormányzati jogának érvényt szerezve) ősi törzsszervezetét végleg feladta, addig a székelység a *szék-rendszerben* is megtartotta ősi szokásjogát.

Valamint az anyaországban a vármegyei rendszer lassanként fejlődött és lépett a vérségi szervezet helyébe, úgy a székely székek is fokozatos fejlődés eredményei, átvivén az ősi vérségi törzsszervezetből a megszokott patriarchális önkormányzati rendszert az új közigazgatási formába is. {2}

A fennmaradt írott emlékekből hézagos képet nyerünk a régebbi középkori századokról, de az újkori közigazgatási és birtokrendszer tisztán rekonstruálható.

Röviden ezekben foglalható össze:

A legfőbb, központi, ún. anyaszék volt *Udvarhely*, amely eredetileg *Telegd* néven szerepel s legelőször 1235-ben, mint esperesség, majd mint terület s mint puszta név V. István király (1270-72) egyik oklevelében említették. {3} *Udvarhely-szék*, mint ilyen, 1448-ban fordul elő s azután számtalanszor. {4}

A második főszék volt *Maros-szék* (sedes Maros), mely a XV. század elején (1408-10.) szerepel először oklevelekben. Azonban székhelye, Székelyvásárhely (később Marosvásárhely) előfordul már 1344-ben. {5}

A későbbi *Három-szék* eredetileg három külön szék volt. Ezeknek egyike *Sepsi* (Sebus) már 1224-ben előfordul, mint terület (terra Sicolorum terre Sebus), II. András király ama kiváltságlevelében, melyben a szászoknak önkormányzatot ad. 1252-ben Akadás fia Vincze ispán (a gróf Mikó és gróf Nemes család közös őse) mint *sepsii székely* (siculus de Sebus) kapja adományul IV. Bélától *Szék* földjét (az Olt melletti Hídvég, Erősd, Árapatak, Nyáraspatak és Ligetfalvak területét). {6}

Társszéke *Kézdi* szintén már az Árpádkorban szerepel s hogy népes lehetett, mutatja az, hogy V. István király (1270-72) onnan telepíti be az újonnan alakított Aranyos-széket, mely 1291-3-ban már 29 helységet számlált. {7} *Kézdi* mint szék 1427-ben említették. {8}

A kettő között feküdt *Orbai-szék*, melyről azonban oklevélben csak 1419-ben van először szó.

E három szék felett nyúlt el hosszan a határszáron, a Kárpátok és a Hargita hegylánc között, az Olt folyó völgyében *Csik-szék*, melyről s hadnagyáról először 1324-ben van okleveles emlékezet. Széknek először 1419-ben említik. {9} Később ez is hármasszékké nevedett, az északon hozzacsatlakozó *Gyergyóval* s a délkeleten kialakult nyúlványával *Kászonszékkal*. A főszék maga is idővel kettős tagozatot nyerve *Fel-* és *Alcsíkra* oszlott.

A székek kialakulása megtörténhetett már a XIV. században, habár a *szék* (sedes) név oklevelekben csak a XV. század elején kezd szerepelni. A szomszéd szászok földjén, mely önkormányzatot 1224-ben nyert, a közigazgatási kerületeket a XIII. század végéig vármegyéknek (comitatus) nevezik s csak a XIV. század elején váltja fel ezt a *szék* (sedes) szó. A székely székek valószínűleg ezek mintájára alakultak.

A székely székek kialakulása önkormányzati alapon történt, a betelepülés során, földrajzi elhelyezkedés szerint. A folyók völgyei, a hegyek láncolatai szerint tagozódtak el az egyes gócpontok körül.

A Maros és Nyárad völgyén létesült *Maros-szék* nevét az ókorban is ismert Maros (Maris) folyó nevéől vette.

A Nagy-Küküllő felső völgyében alakult *Udvarhely-szék* régebbi nevét az Adorján-nem *Telegd* ágától nyerte s később valószínűleg vagy az ott talált római castrumról, vagy a székely ispánok ottani székhelyétől, *udvarától* változtatta meg *Udvarhelyé*.

Sepsi-szék az Olt és Feketeügy között lévő síkságot foglalta magában, az erdélyi délkeleti hegylánc alatt. Neve emlékeztet a cserkeszek mai *sapsi* törzsére, {10} mely a Meotisz-tó táján lakik a *szikilek* régi hazájában.

Szepsi-székhez csatlakozik kelet felé *Orbai-szék*, {11} a Feketeügy bal partján. Ettől keletre a Kárpátok köríve alatt a Feketeügy völgyének felső részén fekszik *Kézdi-szék*, melynek nevében a szláv Gozd (erdő) elmagyarosított alakja lappanghat, jelentvén a Keleti Kárpátok erdővidékét, azoknak a szlávoknak nyelvén, kiket a székelyek ott találtak, amiként az ottani falvak nevében is sok a szláv eredetű szó (Csernáton, Polyán, Bereck, Oroszfalu, Kovászna, Kálnok, Zalán stb.) {12}

Ez a három utóbbi szék a XVI. század végén *Háromszék* név alatt egyesült.

Csik-szék az Olt felső völgyatlanában alakult s a folyó völgyének hosszan elnyúló, keskeny földcsíktól kaphatta nevét, vagy tán a *csig* gyepekürítést jelentő török szótól. {13} A később hozzátársult, az Olt és Maros forrásvidékének fennsíkján

fekvő *Gyergyó*, az ott máig is meglévő Györgypatak, régiesen *Gyergyjó* (ti. György-folyó) nevétől kapta elnevezését. {14} Második társszék, *Kászon* neve valószínűleg szláv eredetű.

A főszékek mellett a fejlődés folyamán *fiúszékek* (viceszékek) alakultak, amilyenek voltak Csík mellett az említett *Gyergyó- és Kászon-szék*, {15} *Sepsi-*, illetőleg a későbbi Háromszék mellett nyugat felé *Miklósvár-szék*, melynek már Stibor vajda (1395-99) engedélyezett külön törvényszéket. Udvarhely-székeknek *Keresztúr-szék* lett egyik fiúszéke, nyugaton, Székely-Keresztúr székhellyel és *Bardóc-szék*, délen, az ún. Erdővidéken. Maros-széknek is volt egy fiúszéke *Szereda-szék* név alatt, de ezt csak a XVI. században említik.

Az összes székely székek száma tehát 7 fő- és 5-6 fiú-székre terjedt. A fiú-székek azonban a főszékek tartozékaul tekintettek és kifelé nem szerepeltek. Ha a székelyek összességéről volt szó, mindig csak hét székről van írott emlékezés. Oklevelekben «a hét szék *székelyei*» gyűjtőnév alatt szerepelnek, vagy mint «*három nembeli székelyek*» (trium generum Siculi) vagy összefoglalva «*a hét szék három nembeli székelyei*» (universitas trium generum Siculorum septem sedium).

*

A székely székek hatásköre a katonai, bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közigazgatási, egészségügyi stb.) ügyekre terjedt ki s ezek keretében és ezeken kívül mindarra, ami a szék lakosait érintette. Szóval a szék volt az a közhatóság, amely a székelyt minden közéleti nyilvánulásában irányította.

Hatásköre lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké (*comitatus*). A székely székek magyar közjogi értelemben együttesen alkottak egy megyét: comitatust, melynek élén a székelyek ispánja (comes Siculorum) állott. A székek mindegyike külön törvényhatóság volt.

A szék, mint katonai hatóság intézte a *katonai ügyeket*. Nyilvántartotta a hadköteleseket. Ezek felett a szék kapitánya időközönként szemlét, ún. lustrát tartott, megvizsgálva fegyverzetüket.

A szék legfőbb hatásköre volt a *törvénykezés* peres ügyekben. A bíróság tagjai voltak a középkorban a szék kapitánya, a székbíró, a királybíró és 12 esküdt, akik a bírságokból jutalékot kaptak. Ez volt az elsőfokú fórum, amelyen minden pert kezdeni kellett.

A szék törvényszékéről fellebbezés Udvarhelyre történhetett a nemzetgyűlés elé, s onnan a székely ispánhoz s ettől a király elébe. Az 1505.-i udvarhelyi nemzetgyűlés fellebbezési fórumul főtörvényszéket szervezett, melynek 17 tagját Udvarhely-szék előkelői és lófői közül választották élethossziglan. {16} Az 1506.-i agyagfalvi nemzetgyűlés elrendelte, hogy az ítéletek 15 nap alatt végrehajtsanak. {17}

Az 1555.-i perrendtartás elrendelte, hogy mindenkit csak saját székén perelhetnek először s onnan appellálhassanak a felsőbb fórumokra. {18}

Az 1562.-i székely felkelés után a segesvári országgyűlés úgy intézkedett, hogy ezentúl a fellebbezés a székekről ne a nemzetgyűlés, hanem egyenesen a fejedelem elébe történjék. Elrendelték ugyanakkor, hogy a törvényszékek minden 15-öd napon törvényt szolgáltatassanak a királybírák elnöklése alatt, a 12 törvénytudó, a főnépek és lófők közül választott 12 esküdt «székülők» jelenlétében. Ezeket nevezték latinosan quindena sedria-nak. Ettől az első fellebbezés a szék közgyűlése, a derékszék (generalis sedria) elébe történt. {19}

Idők folyamán a fiú-, vagy viceszékek is alkottak törvényszékeket (vicesedria), melyen valamelyik királybíró (alkirálybíró) elnökölt, de ott a rendes székülők száma nem 12, hanem csak 9 volt. Első fellebbezési fórumuk a derékszék volt. {20}

Mária Terézia a bíraskodást egész Erdélyben egyöntetűvé akarván tenni, 1763-ban állandó törvényszékeket (continua tabula) szervezett. Ilyen alakult minden anyaszékben, 12 székülövel (assessores), továbbá 12 számfeletti székülöből és más alantas személyzetből, akik a főkirálybíró elnöklése alatt alkották az állandó törvényszéket, mely évenként hat ülésszakban végezte ezután a törvénykezést.

A székek hatásköre kiterjedt a *politikai ügyekre* is, úgy mint a vármegyéké. Résztvettek az országgyűlések törvényhozásaiban, azokra küldött választott követeik és azoknak adott utasításaik által. A törvények keretén belül, azok pótlására és végrehajtására törvényhatósági szabályrendeleteket (constitutiones) is alkottak. Ők választották a szék hivatalnokait vagy közgyűléseiken, vagy az ún. tisztújító (marcalis) székeken.

Hivatásuk volt az *adóügyek* intézése is. Már a középkori «ökörsütés» (ököradó) sem volt végrehajtható a székek segítségével nélkül. Annál inkább feladatuk volt a XVI. század óta kivetni szokott különböző adónemek felosztása és behajtása.

Gazdasági ügyekkel is foglalkoztak. A szék vagyona felett a székgyűlés rendelkezett. Beleszólt a községek gazdasági ügyeibe is. Falusi eljárások felett az ellenőrzést az alkirálybíró gyakorolta.

A szék hivatása volt az is, hogy a községet, ti. a harmadik rendet alkotó köznépet a hatalmasok elnyomása ellen oltalmazza.

Rendőri és közbiztonsági hivatása is volt a székeknek. Az országgyűlési végzések gyakran utasítják a székeket, hogy nyomozza az orvokat, tolvajokat s az elfogottakat büntesse meg.

Közegészségügyi szolgálatot is teljesített, főként a XVIII. században a pestis-járvány behurcolása és elnyomására kiadott kormányrendeletek végrehajtásával.

Szóval a szék a köz- és magánélet jóformán minden közérdekű nyilvánulásában jogszerű hatósága volt a székelységnek, amelynek keretében, intézményei által mozgott, hullámzott a székelység közléte.

Ennek az intézménynek főszervei az ő eleinte választott, később részben kinevezett köztisztviselői voltak. Mindezek felett állott, mint az összes székek közös főtisztje a székelyek ispánja (comes Siculorum), aki eleitől fogva a királyi hatalom kinevezett képviselője volt.

- 1 Siculi terre Sebus (Sepsi, 1224. 1252.); districtus Sebes (1349.). Siculi de Kezd (1272. 1291.); universitas Siculorum de Telegd (1270. 1279.); diaecesis de Telegd (1280.), Siculi de Udvarhel (1301.), Siculus de Chyk (1324.); Siculi super terra Oronos (Aranyos, 1289.), Siculi de juxta Aranyos (1331.); Siculi de Orbou (1396.).
 - 2 Hóman Bálint: A székelyek eredete. 10. 1.
 - 3 Urkundenbuch I. 63. Székely Oklevéltár III. 3.
 - 4 Székely Oklevéltár I. 159.
 - 5 Székely Oklevéltár III. 25. stb.
 - 6 Székely Oklevéltár I. 9.
 - 7 Székely Oklevéltár I. 56., 70.
 - 8 Székely Oklevéltár III. 6.
 - 9 Székely Oklevéltár III. 81.
 - 10 A háromszéki nyelvjárás ma is úgy mondja, hogy sapsi.
 - 11 Verbo szláv szó, jelentése erdőirtvány.
 - 12 Gozd nevű erdők a XIII. sz. Liptóban, Abaújban is vannak. Kierz (olv. kjezs) lengyelül bozót, cserjés.
 - 13 Sebestyén Gyula: Ethnographia VIII. 349. lásd Ugron Gábor a csík-nemzettől származtatta. (Budapesti Hírlap, 1910. jún. 28.).
 - 14 Lásd bővebben „A Gyergyó-név eredete” cikkemet Erdély 1912. 3., 1914. 5. sz. és a Magyar Nyelvőr 1914. máj. 7.
 - 15 *Kászonszék* 1390-ben vált külön Csíkszékétől. Ennek kissé regényes történetét így tartotta fenn a hagyomány: Zsigmond király, amikor Moldvába bement volt (1390.-i hadjárata alkalmával), akkor a kászoni népek nagy hűséggel szolgálnak neki úgy, hogy a király figyelmét magukra vonva kérdi, micsoda népek volnának? S megmondják, hogy ők egy magának szakadott szegelet-földön lakó népek és az ő hazájokat Kászonnak nevezik, de Csíkszékbe bírák őket. A király megjutalmazni akarván őket hű szolgálatjukért, megkérdezte, hogy mit óhajtanának. A kászoniak azt felelték, hogy miérthogy mi szabad székelyeknek neveztetünk, de Csíkszék tart kötelesség alatt, mi azt kívánjuk Felségedtől, hogy mi szabad népek legyünk és *mi magunk tehessünk bírót, hadnagyot közöttünk*. A király kérésüket teljesítette és levelet adott róla. Mikor azonban élni kezdtek volna a nyert szabadalommal, s ő maguk kezdtek bírót, hadnagyot tenni és széket ülni, az csíki főnépek ezen megbosszankodának és általívaták az földnek színnépét és fogdosnak meg benne úgy mint tizenkettőt. A csíkiak azt követelték az elfogottaktól, hogy adják ki a király levelét, máskülönben fejüket vétetik. A foglyok izentek haza a föld népének, hogy váltságukul küldjék oda a szabadságlevelet. A föld népének nem lévén mit tenniük, általküldik a levelet, és a megfogdosott népet úgy szabadítják meg a haláltól.
- E regényes históriának annyi magva mindenesetre van, hogy Csíkszék nem engedte meg a kászoniaknak, hogy tőlük elszakadjanak, és külön széket tartsanak s hogy emiatt perlekedés folyt a fő- és fiúszékek között.
- A néphit regényes színezettel vonta be a szabadalom visszaszerzésének történetét is.
- Mátyás király idejében (beszélték) ugyanezen szabadságért való törekedésért fogták el Kászonban Pataki Antal jómagabíró lófő embert, akit szenttamási Lázár Bálint titkon szabadított ki fogságából, azzal a feltétellel, hogy őt vétesse fel Kászonszék tagjául, s a tisztség viselésére biztosítsanak neki előjogokat, s ő megszerzi szabadalmukat.
- A föld népe igen örül, az ajánlatnak és felfogadják mind fejenként, hogy készek fejek felé venniük és a tisztebe is befogadniuk, úgy, hogy az hat nemben mindenikben elbíra egyszer az tisztet és mikor az eltelik, álljon a Halom nembe ... csakhogy oltalmazza őket minden hatalmaktól. Lázár Bálint alá is költözött Kászonba, s kikeletre jeles helyet adnak neki, minden hozzátartozójával és hasznával, erdejével, mezejével, halas-vizével, széna-rétjével és szántóföldével és minden hasznával. (Székely Oklevéltár I. 298.)
- Lázár Bálintnak aztán sikerült is Kászonnak szabadalmát kiperelnie s arról Mátyás királytól új kiváltságlevelet szerezni.
- Ez már historicum, melyet Mátyás király oklevele maga mond el. Mátyás király ugyanis 1462-ben Erdélyben járván, a Székelyföldre három biztost küldött a perek felülvizsgálatára és ítélettelre. Ezek székről-székre jártak s úgy ítélték. Mikor Csíkba értek, Lázár Bálint eljűk vezette a kászoniatat s előadta panaszkodat, hogy minémű nagy ínségben vagyon ez szegény szegelet-föld, megbeszéli, hogy tulajdon szolgálatjukkal nyertek Zsigmond császártól olyan szabadságot, hogy ők magok tehessenek bírót, hadnagyot közöttük és széket ülhesseken, de a csíki főnépek elfoglalták róla, és nem hagyják afféle szabadsággal élniük, sőt még a császár levelét is elvették tőlük. Az ítélő mesterek azt kérdezték, hogy van-e arról bizonyosságok? A kászoniak tanukra hivatkoztak. Az ítélőmesterek azt felelték, hogy nevezzenek meg Csíkból is 24, Kászonból is 24 embert tanúságtételre.
- A kászoniak megnevezték társaikat. És az mesterek egy csürkertben valami asztaglábon ülnek volt, és úgy szólították volt elé a tanukat, és mind egyenként megeskették és megfelleltették. A 48 emberből csak egy szentsimoni ember tagadta a kászoniak szabadalmát, a többiek mind javukra vallottak.
- A vallomásokat előterjesztették Mátyás királynak, aki aztán Medgyesen megerősítette és megújította Zsigmond királytól nyert szabadalmukat. (Székely Oklevéltár I. 299.)
- Az oklevél elmondja, hogy Kászonszék Moldva határán feküdvén és az ottani lakosoknak nem csekély örökösést kellvén teljesíteniök önvédelmükre, Zsigmond császártól szabadalmat nyertek hadnagy és bíró választásra, de a csíkiak nem törödvén ezzel, magukhoz igyekeztek őket csatolni, és a hadnagy- és bíróválasztást nem engedték meg. Pörre kerülván a dolog a két szék tanúihallgatást rendelt el, s ezek úgy vallottak, hogy Kászonszék tényleg kapott Zsigmond császártól szabadalom-levelet. Minek alapján kérésükre Mátyás király újabban is elrendelte, hogy ők Zsigmond császár szabadalma szerint magok közül hadnagyot és bírót választhassanak, és törvényszéket tarthassanak. (Székely Oklevéltár I. 194.)
- 16 Székely Oklevéltár I. 306.
 - 17 Székely Oklevéltár I. 316.
 - 18 Székely Oklevéltár II. 121.
 - 19 Székely Oklevéltár II. 163.
 - 20 Benkő József: Transylvania. II. 43.

IV. Székely fő- és vicetisztek

Ez általános cím alatt foglalták össze a székely székek tisztviselőit a múlt századokban, értvén az alatt a szék összes tisztviselőit, akik között kettő a *fő-*, a többi a *vicetisztek* fogalma alá tartozott. Mindezek felett álló, általános (generalis) közös, legfőbb tiszt volt a *székelyek ispánja* (comes Siculorum) és néha a *székelyek főkapitánya* (generalis capitaneus).

A székelyek főtisztei voltak: a hadnagy vagy kapitány (capitaneus sedis) s a (fő)királybíró (iudex regius). Vicetisztek voltak: az alkapitány (vicecapitaneus), a szék- vagy alkirálybírák (viceiudices), a dulló (szolgabíró), a székülők (assessores), a jegyző (notarius sedis), számvevő (perceptor) és más alantosabb tisztviselők.

1. A *székelyek ispánja* a Székelyföld legfőbb politikai, katonai, közigazgatási, törvénykezési tisztviselője volt, akit mindig a király nevezett ki, előbb inkább magyarországi, később erdélyi főnemesei közül. Főkormányzó, fővezér és főbíró volt egy személyben, a királyi hatalom képviselője. A XV. századtól fogva többnyire az erdélyi vajdák viselték a székely ispáni méltóságot s a XVI-XVII. században maguk a fejedelmek. A fejedelemséggel megszűnt a székely ispánság is, de Mária Terézia újra felvette címei közé.

A régi királyok a székelyek ispánját előbb magyarországi, később erdélyi főurak közül és pedig mindenkinek felett megbízható, kipróbált hűségű és a hadvezetéshez értő előkelő híveiből válogatta ki. Albert király 1438-ban, midőn Pelsőczy Bebek Imrét, Imre vajda unokáját Csáki Ferencsel együtt székely ispánná nevezte ki, azt mondja, hogy «a mi székelyeink ispánságának tisztét olyan egyéneknek adjuk, akiknek hűségéről és működésük serénységéről semmi kételyünk nem lehet.» {1}

Zsigmond király 1429.-i honvédelmi szabályzata szerint a székelyek ispánja a törökök ellen két zászlóaljat volt köteles kiállítani, ugyanannyit, mint az erdélyi vajda. Ebbe pedig nincs benne a székelyek felkelő serege, melynek teljes erővel (cum potentia) kellett hadba szállania. {2}

Többnyire egy, néha két ispánja van a székelyeknek, s az ispánoknak (főként ha egyéb méltóságot is viseltek) helyetteseik, azaz alispánjaik vagy helytartóik vannak. {3} Így midőn Hunyadi János 1442-ben a székely ispánságot Újlaki Miklóssal együtt kapta, Hunyadi egyszersmind erdélyi vajda, szörényi bán, a székelyek, továbbá Szolnok és Temes megye ispánja. 1446-ban kormányzóvá választatván, egyéb hivatalai között a székely ispánságot is letette. {4} 1444-ben a székely ispánságban helyettese, azaz alispánja Bethlen Gergely és Emőkei Miklós, {5} ez utóbbi már 1441-ben is a székelyek alispánja volt. {6} V. László rendelete 1456-ban a székely ispánoknak, avagy azok viceispánjainak szól. {7}

A székely ispánság a középkor folyamán többnyire más hivatallal is össze volt kötve. Gyakran a vajdasággal, mellyel rendszeren együtt járt a szolnoki főispánság (comes de Zonuk, Belső Szolnok ispánsága). Időközönként más (Erdély körüli) vármegyék (Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Temes) ispánságával.

Míg azonban ezek az ispánságok csak kivételesen, időközönként állottak összeköttetésben a székely ispánsággal; azon szász székek ispánsága, melyek nem tartoztak a hét szász-szék törzséhez, a XV. század elejéig (részben középig) a székely ispánok igazgatása alatt állottak. Ezt történeti okok idézhették elő.

II. Endre kiváltsága 1224-ben (az Andreanum) csupán a *Királyföldön* lakó szászok számára biztosított önkormányzati jogokat. Ez volt a később «*hét szék*»-nek nevezett kerület. Az ezen kívül lakó és valószínűleg később betelepült szászok eredetileg nem tartoztak a belső Szászföldre s külön főkormányzat alá jutottak. Így kerültek a Székelyföld közelében lakó szászok a székely ispánok főhatósága alá; úgy mint a «*két szék*»: Meggyes és Selyk, valamint Beszterce és a Barcaság.

A «*két szék*» 1402-ben szabadult fel a székely ispán hatósága alól, Zsigmond király szabadalmi levelével s ettől fogva maguk választották főbírájukat. {8}

Beszterce eredetileg a királyné birtoka volt, s mint ilyet bízták rendszeren a székely ispán kormányzására. Beszterce akkor szabadult fel a székely ispánok alól, midőn V. László 1453-ban Hunyadi Jánosnak Beszterce örök grófságát adományozta, melyet utána fia, László, majd Szilágyi Mihály bírt.

A Barcaság 1211-től 1225-ig a német lovagrendé volt s midőn ezek onnan kiűzettek, a király és utódai a közeli székelyek ispánjának főhatósága alá rendelte. Nagy Lajostól 1353-ban azt a szabadalmat nyerték, hogy a kerület élén egy általuk választott ispán vagy bíró álljon s a király által kinevezett másik ispán, rendszerint a székelyek ispánja. 1377-ben arról nyertek szabadalmat, hogy a királyi ispánnak, ha közéjük megy, csak évenként egyszer tartoznak egy ebédet, egy vacsorát és egy 20 forintot érő lovat adni. {9} Brassó a Barcasággal 1422-ben szabadult fel a székely ispán bíraskodása alól, de egyéb tekintetben még tovább is az ő hatósága alatt maradt.

A székely ispánok névsorát 1235-től ismerjük, midőn Bagomér, Szoboszló fia (a Ludán nemzetségből) mint a székelyek ispánja szerepelt IV. Béla bolgár hadjáratában. {10}

A XIV. század folyamán a Bánfiak ősei, a Losoncziak, közbe vingárdi Geréb, Széchenyi Tamás s a híres Laczkfiak a székelyek ispánjai. A XIV. század derekán a Hermann nemzetségből való *Laczk* mint székely ispán (1329-1342.) kezdi meg sorozatát annak a híres hadvezéreket adó családnak, melyből ennek fia, *Laczkfi András* 1342-től 1351-ig viseli a székely ispánságot. 1344-ben «comes trium generum Siculorum, de Brassow et Bistricia», s ezekhez 1349-ben még «Zathmariensis et Maramarusiensis.» Ez év elején már erdélyi vajda is. 1350-ben Nagy Lajos királyt Olaszországba kísérte s ott a király az elfoglalt Nápoly kormányzóságát ruházta rá. A székely ispánságot távolléte alatt is viselte. {11}

1360-ban Simontornyai *Laczk Dénes*, István fia, a székely ispán, egyszersmind erdélyi vajda és országbíró. 1360-67. ennek fia, *Miklós*, ki (1366.) egyszersmind szatmári, máramarosi és ugocsai főispán, majd erdélyi vajda (1367-68.). 1367-71. csáktornyai *Laczk* (Laczkfi) *István*, a fentebbi István vajda fia a székely ispán, később erdélyi vajda, majd dalmát és horvát bán, királyi főlovászmester, végül nápolyi László király helytartója.

Érdekes, hogy 1387-90. között oláh eredetű főnemeseik: *Balk* és *Drág*, Szász vajda fiai, máramarosi és szatmári főispánok a székely ispánok. A XV. században a Kanizsai, Perényi, Maróthi, Csáki, Nádas, pelsőczy Bebek, kusalyi Jakcs, losonci Bánfi, dengelegi Pongrácz, Rozgonyi, guthi Ország, a Szentgyörgyi és Bazini grófok előkelő családjainak tagjai a székely ispánok. Majd monoszlai Csupor, mérai Magyar Balázs, a bélteki Drágfi család tagjai s a század végén a kenyérmezei hős, Báthori István vajda a székelyek ispánja.

Az 1492.-i országgyűlés azt végezte, hogy az erdélyi vajdák és ispánok mindig magyar nemzetbeliek legyenek. A mohácsi vész előtt (1510-26.) Szapolyai János viselte az erdélyi vajdaságot és székely ispánságot. A mohácsi vész után I. Ferdinándnak erdélyi vajdája és a székelyek ispánja Perényi Péter, a koronaőr; Szapolyai János királyé Báthori István, a későbbi lengyel király atyja, később Majlád István. I. Ferdinánd rövid uralma alatt (1552-56.) ecsedi Báthory András, majd Kendi Ferenc és Dobó István az erdélyi vajdák és székely ispánok. Báthory Istvántól kezdve (1571-től) az erdélyi fejedelmek magok voltak a székely ispánok. Ez a cím 1691-től sem a gubernátorok, sem a magyar királyok címében nem szerepel. Mária Terézia 1742-ben a székelyek kérésére újra felvette fejedelmi címei közé {12}, s azóta mindig benne volt a magyar király címeiben.

A székely ispánok jog- és hatásköre katonai és polgári (közigazgatási) és bírói ügyekre terjedt ki. Az ispán volt a székelyek fővezére. Ő intézte a hadfelkelést és tartotta a hadi szemléket. Ő volt a székelyek főbírája, második fellebbezési fóruma. Minden székben tarthatott főtörvényszéket (generale iudicium) a szék főtiszteivel és a 12 székülő bíróval. Ilyenkor a szék látta el őket élelemmel, s a kétszeres bírságok fele az ispánt illette. {13}

Rendes székhelyük *Görgény* vára volt, melynek uradalmát bírták, jövedelmét élvezték, s ahol várnagyai voltak. {14} Javadalmuk a törvényes bírságból állott. Hivatalba lépésük alkalmával mind a hét szék egy-egy jó lovat tartozott neki adni. A Barcaságtól, melynek szintén ispánja volt, szintén kapott évenként egy-egy lovat s Töröcsvára jövedelmét élvezte. A görgényi uradalom 1552-ben 27 falura terjedt, s 300-nál több porta volt benne s így jövedelme is tetemes volt.

A bírságok is sokra mehettek, mert az ispán által a székekben 15 napig tartott főtörvényszék alkalmával a megduplázott bírságok felét az ispán kapta. Ilyenkor a székeknek ellátásról is kellett gondoskodnia: «40 lóra élelmet adni.» A nemzetgyűlések alkalmával, melyeken elnökölteni szokott, az ő és kísérete számára szintén gondoskodtak élelemről. A hozzá fellebbezett ítéletek jövedelme is az övé volt.

Mindezekon felül - úgy látszik - még készfizetést is húzott a királytól. Midőn II. Ulászló Tarczai János székely ispánnak Algyógyot 12000 forintban elzálogosítja, egyebek közt azzal okolja meg, hogy midőn őt székely ispánná tette, nem gondoskodhatott fizetésének kiszolgáltatásáról.

A székely ispánság fényes, nagy jelentőségű és tekintélyes jövedelemmel járó méltóság volt, melyért az ország leghatalmasabb családjai méltán versenyeztek s rendesen kiváló érdemek jutalmául nyerték a királytól. Az ország keleti részének védelme és igazgatása lévén feladatuk, fontos országos érdekek fűződtek hozzá.

*

2. Az egyes székely székek legfőbb tisztviselője volt a legrégibb korban a *hadnagy* (maior exercitus), vagy *kapitány* (capitaneus sedis), aki a hadügyeket intézte s a közigazgatásban is részt vett, mint a törvényszék egyik elnöke. Oklevélben először 1307-ben, mint *primipilus* {15} és 1309-ben mint «major exercitantium seu *primipilus*» {16} és 1324-ben fordul elő mint hadnagy. {17} 1444-ben Kézdiszékekben *capitaneus* említetik a bíró (judex) után. {18} 1448-ban Udvarhelyszék *kapitánya* (capitaneus) szerepel és pedig birtokügyben. {19}

1451-ben a Hunyadi János kormányzó által Marosszékre bírákúl rendelt alvajda és görgényi várnagy székgyűlést tartván Vásárhelyen, első főtisztul a *főkapitány* (capitaneus maior exercitus) van megemlítve s utána a főbíró (capitalis judex), albiró és 24 székülő (assessores). {20}

1453-ban egy örökségi ítéletben a *judex* után van említve a capitaneus a marosszéki közgyűlésen. {21} De 1459-ben az erdélyi főkapitány (Geréb János) rendelete birtokügyben Udvarhelyszék kapitányának (capitaneo exercitus), székbírájának és «senioribus» szól. {22}

Mátyás király 1462-ben Kászonszék szabadalmát megerősítő oklevelében *hadnagyot* és bírót (belliductorem et iudicem) enged választani. {23} 1466-ban a zabolai közgyűlés «*primipilus sive capitaneus*» felől intézkedik, a székbírót s királybírót megelőzőleg. {24}

Kétségtelen ezekből, hogy a *főkapitány* előbbvaló tiszt volt, mint a székbíró. Az 1505.-i udvarhelyi székely nemzetgyűlés is előbb említi a *kapitányt*, aztán a királybírót. {25} Az is nyilvánvaló, hogy a székgyűléseken és a törvénykezésben is része volt s eredetileg ő volt ezeknek az elnöke s csak később válik azzá a királybíró.

Az agyagfalvi nemzetgyűlés 1506-ban az ünnepnapon törvényt tévő bírákat megbírságotlani rendeli, mely bírságot közönséges tisztviselőn a főkapitány exequáltasson; ha pedig főkapitányon esik meg, tehát a királybíró a főkapitányt is megbüntesse. A bíró tartozik ítéletét végrehajtani s «ha ereje nem volna» rá, «tartozék az Ő székeinek *kapitányától* és tisztitől segítséget kérni, kinek ereje által igazat vehessen.» {26}

A kapitánynak tehát a bíráskodásban, illetőleg az ítéletek végrehajtásában is fontos szerepköre volt.

Az 1555.-i székely törvénykezési és igazságszolgáltatási törvények is tanúsítják, hogy a kapitányoknak (kik ebben hadnagyoknak nevezetnek) mily nagy szerepe volt a törvénykezésben.

A pert a széken a bíró vagy *hadnagy* előtt kellett kezdeni. «Minden *hadnagy* és bíró tartozik minden törvényt elnapozni (egy ízben ha) valamely peres más székre akarja dolgát halasztani.»

«Ha földön lakó (zsellér) büntettetik meg és annak megítélésében a *hadnagy* és királybíró jelen legyen, a marháknak (ti. a bírságnak) fele része a székülőkkel a hadnagyé és a királybíróé, más fele pedig földesuráé.»

Ha bíró, *hadnagy* vagy királybíró törvénytelenül cselekednék, azon széken törvénye legyen benne. Bíró, *hadnagy*, királybíró másért nem procurátoroskodhat. A bírságok felén a bíró és királybíró osztozik, a másik felén a *hadnagy* a széktartókkal.

Az 1559-i országgyűlés szabályozása annyiban változtat ezen, hogy a királybíró minden széktiszt főlé helyezvén, a törvényszékeken elnökké rendeli, s a bírságok felét neki ítéli, a másik felén a *kapitány*, székbíró és székülők osztozván az ő szokások szerint. {27}

Mindez mutatja, hogy a törvénykezésben a hadnagy, illetőleg kapitány elénk részt vesz még a XVI. században is. Bár akkor már a főszerepet a királybíró játszotta.

Fő feladata, ami mindvégig megmaradt, a szék katonauigyeinek intézése volt. Mátyás király 1463.-i hadfelkelési szabályrendelete szerint a *kapitány* tiszte volt béke idején a hadköteleseket nyilvántartani, a fegyverek és más hadi készleteket időközönként, és pedig nem ritkán megvizsgálni (lustratio), amit ha elhanyagolt és az ispán rendeleteinek nem engedelmeskedett, szigorúan bűnhődött. Háború esetén pedig ő hirdette ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy hordoztatta körül a székben a véres kardot. Midőn pedig a szükség úgy kívánta, hogy a nép rögtön fölkeljen, minden szék kapitánya dobokkal és száldobokkal veretett riadót s a közismert Tűzhalom nevű helyeken meggyújtott máglyákkal adatott jelt az általános felkelésre, s aki erre meg nem jelent, fővesztés volt a büntetése. {28}

II. Ulászló 1499.-i rendelete szerint a *kapitány* vagy a székbíró osztja fel a bírságok felét az ispán főtörvényszékén résztvevő székülők között. Udvarhelyszék *kapitánya* hívja össze az előkelők rendeletére a székely nemzeti gyűlést, a panaszok és perek meghallgatására és megítélésére.

A szék kapitánya vezette az ispáni vagy a vajda táborába s onnan a harctérre a szék haderejét. A hadnagság (kapitányság) a székekben nemek és ágak szerint váltakozott évenként a XVI. századig, választás alapján. {29}

Az 1562.-i székely fölkelés után az ispánság helyett II. János király egy *főkapitányt* állított a székek (a hat szék) élére, aki egyúttal az Udvarhelyen épített *Székelytámadt* vagy a háromszéki Várhegy (Székelybánja), vagy mindkettő várnagya volt. Ilyen volt 1562-64.-ig Pekri Gábor, ki vaskézzel bánt a székelyekkel. {30} 1566-ban Bánfi Pál, 1567-69. Telegdi Mihály.

Ez a *főkapitányság* (generalis capitaneatus) időközönként újabban is feléledt háborús időkben. Báthory Zsigmond alatt (1597-98) Sennyei Pongrácz, 1602-ben szalontai Tholdi István a székelyek főkapitánya. 1608-ban gönczruszkai Kornis Boldizsár az egész székelységnek generálisa. 1635-ben Mikó Ferenc «*székelységnek* (s azonkívül) Csík- Gyergyó és Kászonnak főkapitánya.» {31} I. Rákóczy György 1643-ban ifjabbik fiát Rákóczy Zsigmondot nevezte ki «*aszékelyek generális*»-ává. Az utolsó «*székely főgenerális*» Béldi Pál volt a XVII. század végén.

A székelyek főkapitányát (generálisát) rendszeren a fejedelmek nevezték ki.

A Lipót-féle diploma 1691-ben a székkapitányok kinevezési jogát is az uralkodónak tartotta fenn. II. Rákóczi Ferenc is önhatalmúlag nevezett ki kapitányokat a székekbe. A kapitányi tisztségeket Rákóczi szabadságharca után többé nem töltötték be, mert a székelyek adófizetésre köteleztetvén, hadkötelezettségük megszűnt. {32}

A kapitányok rendes jövedelme a törvényes bírságoknak meghatározott része volt. Rendszerint helyetteseik, al- vagy vicekapitányaik is voltak, akik velük a munkában s a jövedelemben is osztoztak.

A kapitány a széknek rangban legelső főtisztje maradt mindvégig. 1562-ig választott, azután a fejedelemtől kinevezett tisztség volt, a szék jelölése alapján. Esküjükben hitet tettek a fejedelem hűségére s hogy személyválogatás nélkül igazságot szolgáltattak, s minden rendeket szabadságukban megtartanak.

*

3. A székely székek közigazgatási és törvénykezési főtisztviselői a kapitány mellett a *székbírák* és *királybírák* voltak.

A székbírák a székek önkormányzati-, a királybírák eleinte a fejedelmi hatalom ellenőrző szervei voltak; olyan forma viszonyban állván egymás mellett, miként a vármegyékben az al- és főispán, a városokban a városi és királybíró.

A *székbíró* neve (judex terrestris) okiratban először 1381-ben Marosszéken szerepel. Feladata, mint a neve is mutatja, a bíráskodás volt. De nem egyedül ítelt, hanem a kapitánnyal (hadnaggal) és a székülőkkel együtt tartott törvényt napokat és szolgáltattak igazságot. Ő volt a törvényszék elnöke, a hadnaggal együtt. Ő vezette a tárgyalásokat. A szék tisztviselői között rangsorban a második volt, a kapitány (vagy hadnagy) után következett.

Fő jövedelme a bírságok és más bírói illetékek egy részéből állott. A székbírói tisztségeket évenkénti választás által nemek és ágak sorrendje szerint úgy töltötték be, mint a kapitányságot.

A bíráskodásban 1559-ig vezető szerepet játszottak, de az 1559.-i törvényhozás, s még inkább az 1562.-i székely támadás és annak visszahatása megingatta a székbírói tisztséget is.

Az 1562.-i segesvári országgyűlés végzéseiben a királybírák már elsősorban említetnek, de mellettük megmaradtak a székbírák is, az eddiginél kisebb hatáskörrel. Az előtérbe helyezett királybírák háttérbe szorították a székbírákat, s az ő eddigi hatáskörüket magukhoz ragadták.

*

4. A *királybírák* (judex regius) egy időben tűnnek fel a székbírákkal, de a XVI. század közepéig kevésbé jelentékeny szerepet játszottak, mint emezek. Első okleveles nyomuk 1407-ig vezet vissza, amikor is Háromszék közgyűlésén a székely ispán mellett jelen volt egy *királyi ember* (homo regius), s utána következett a szék kapitánya, székbírja s 12 előljáró (senior). {33} A zabolai végzés 1466-ban megállapítja, hogy a törvényszéken a kapitány és székbíró mellett a királybírónak is jelen kell lennie, s ő is részesül a bírói illetékekből. A királybíró a törvényszéken a királyi hatalmat képviselte s ellenőrző szerepet játszott. Kinevezett és nem választott, vagy vérségi joggal következett hivatalnok volt. Felettes hatósága a székely ispán volt, akinek ő a székekben mintegy helyettese volt. Kinevezésüket is eleinte ezektől kapták.

Ellenőrző, a felsőbb ítéleteket végrehajtó hatósági jogkörére világít rá az 1505.-i udvarhelyi nemzetgyűlés ama határozata is, amely az udvarhelyi fellebbviteli törvényszéket megalkotván, kimondja, hogy «*valamely dologban a bírák törvényt mondanak, azt az ő ítéleteket illendőképpen véghez is vigyék, igazságokat (díjakat) megadván a kapitányoknak és királybíráknak.*» {34}

Az ítélet végrehajtásában tehát a királybíráknak részük kellett legyen. Különben mi joggal illette volna őket jutalék (igazság) az ítéletek bírságaiból.

Az 1506.-i agyagfalvi nemzetgyűlés az ilyen bírói ítéletek végre hajtását, ha a bírónak «ereje nem volna, hogy igazat tehessen ... az ő székeinek kapitányától és tisztitól» rendeli kérni.

A királybíróra ez a gyűlés azt a fegyelmi hatóságot bízta, hogy «a királybíró a főkapitányt is megbüntesse», ha ez a hozott végzés dacára nem bírságná meg az ünnepnapon törvényt tevő bírót. {35}

A királybíróknak ebben a szék legfőbb tisztviselője felett ellenőrző joga foglaltatik.

Hogy ők az ispán ítéleteinek végrehajtói is, mutatja a székely ispánnak egy 1499.-i rendelete a görgényi ispánhoz és Marosszék királybírájához. {36}

A királybírák rendes jövedelme a törvényesen megállapított, a székbírákéval egyenlő arányú bírságokból került ki. Mellékjövedelmük is volt, pl. az ökörsütésből megállapított rész.

Mint királyi tisztviselők nem nagy népszerűségnek örvendtek, mert jogaikat a székely önkormányzat rovására kiterjeszteni igyekeztek. A versengésbe 1559-ben beleavatkozott a kormány is, hogy a királybírák tekintélyét emelje. Javadalmaikat felemelték, úgy, hogy a bírságok fele részét ők kapták, a másik felén a kapitány, székbíró és a széklők osztottak. Az 1559.-i rendeletek a királybírákat a szék többi tisztviselői fölébe emelték; nyilván hirdették királyi hivatalnoki jellegüket, s hogy olyannak tekintik őket, mint a vármegyén a főispánokat. {37}

Az 1562.-i felkelés leveretése után hatáskörük még inkább kiterjedt. A székely szabadság s a régi jogszokások megszűnván, új rendszer, a fejedelmi hatalomkör kiterjesztése következett, s ennek eszközei a székelyek főkapitánya mellett főképp a királybírák lettek.

A királybíróság ekkor lett valósággal királyi hivatallá és elsőrendű bizalmi állássá.

A királybíróság jelentőségét ezek a körülmények növelték meg. Nemcsak fő közigazgatási és bírói tisztséggé vált, hanem némelyiknek katonai jelentősége is volt, együtt járván egyik-másik az udvarhelyi, vagy a várhegyi kapitánysággal. Néha egy kézbe összpontosult több szék királybírósága. Telegdi Mihály a hat szék főkapitánya és Székelytámadt várnagya, egyszersmind Maros, Udvarhely, Csík és Gyergyó királybírája (1567). {38} Néhol két királybíró is van egyszerre. Van rá példa (1562), hogy a székely főkapitány (Pekri Gábor) kapja az udvarhelyi királybíróság felét (ti. a jövedelemnek), melyet addig az új Székelytámadtvár várnagya bírt. {39}

A királybíróság ekkor, nevének megfelelőleg, valósággal királyi vagy fejedelmi hivatal és pedig elsőrendű bizalmi állás volt.

Báthory István 1571-ben Kornis Farkast és Petki Mihályt Udvarhelyszék teljes hatalmú királybíráivá teszi - addig, ameddig neki tetszeni fog (durante beneplacito nostro), azzal, hogy neki esküt tegyenek, rendeleteit végrehajtsák, az adókat beszedjék, mindenkit jogaikban megőrizzenek és mindent, ami hivatalukhoz tartozik, hűségesen és szorgalmasan végrehajtsanak. {40}

A királybírákat a XVI. század végén a fejedelmek nevezték ki.

A székelyek arra törekedtek, hogy a királybíróság betöltését (ha már az a székbíróság jogkörét magához ragadta) maguknak megszerezzék. Ez a törekvésük a Bethlen Gábort fejedelemmé választó országgyűlésen (1613) sikerre is vezetett, amennyiben az országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek régi szabadságaik szerint a királybírókat évenként változtassák, ha valaki nekik közülük nem tetszik. {41} Elismerte ezt a jogot I. Rákóczy György is s a királybíróságokat nem önkényesen, hanem a székek ajánlása alapján töltötte be. II. Rákóczy György elismerte, hogy a főkirálybíró választása a székek jogkörébe tartozik. {42} Kemény János fejedelemmé választási feltételei között (1661) a főkirálybíró választását a székek jogának ismeri el. Valamiként utódja Apafi Mihály is. {43} A XVII. század folyamán mindvégig a szabad választási jog érvényesült, amit a Lipót-féle 1691.-i diploma a gubernium korára is megállapított, az uralkodó csupán a megerősítést tartotta fenn magának. {44}

A XVIII. század folyamán a székek vallásfelekezetek szerint, hármassával jelöltek a királybíróságra s ezek közül a főkormányzék megokolt ajánlatára nevezte ki az uralkodó azt, akit legjobbnak ítélte. Beiktatásuk ünnepélyesen történt a szék közgyűlésén, hivatalos feleskötéssel. {45}

A XVIII. századtól fogva (a kapitányság eltöröltetvén) a főkirálybíró volt egyedüli főtiszte a székek. Ő elnökkölt a szék közgyűlésein. Ekkor már rendes fizetést élveztek, évi 1000 r. forintot s a szokásos törvényes illetékeket. {46}

A főkirálybírák lettek hitükben megfogadták, hogy az uralkodó iránt (a gubernium korában: a főkormányzék iránt is) hűséggel és engedelmisséggel viseltetnek, mindenkinek igaz törvényt szolgáltatnak, senkit szabadságában meg nem háborítanak, a szék törvényeit és jogszokásait megtartják és másokkal is megtartatják, a főkapitánnyal egyetértenek, a főtisztséggel járó jövedelemmel megelégszenek, s törvénytelen bírságokat nem szednek. A múlt század folyamán az esküformában benne volt a gubernium rendeleteinek végrehajtása és az, hogy semmi titkos társaságba nem elegendik. {47}

*

5. A főkirálybírák mellett voltak a székekben *alkirálybírák* is, egy vagy kettő, a szükség szerint, akik a fiúszékek törvénykezését vezették.

Az 1559.-i országgyűlés elrendelte, hogy a királybíró ha a törvényszékeken személyesen nem lehet jelen, magát helyettesítse. Az ebből következő szükség indíthatta Báthory Istvánt, hogy egy székbe két királybíró is nevezett ki {48}, s ez hozta aztán létre az *alkirálybírák* intézményét. Szükség lett rá a fiúszékek törvényszékének vezetése végett. Ezek pótolták az eltörölt székbírák helyét.

Helyettes királybíróról (két más megnevezett királybíró mellett) Báthory Istvánnak egy 1574.-i rendelete szól először Csíkban. {49} Az *alkirálybíró* (vicejudex) név először az 1594.-i fejevári országgyűlés határozataiban jön elő.

1602-ben Háromszéken a kapitány mellett két királybíró szerepel. Utasításul kapják, hogy «az kapitány és az királybíró uraim minden rendeket: nemességet, lófőséget és szabad székelységet, kit-kit az ő rendi szerént szabadságában és állapotjában megtartsanak, és jó igazsággal éltsenek. Törvényt pedig minden székeken s székes helyeken és székes napokon

szolgáltassanak, úgy hogy az királybíró uraim minden székeken, Sepsiben, Kézdiven és Orbaiban *mind az hárman* {50} *ott legyenek az törvénytételben*, s úgy tehessenek törvényt. Ha hol egyik valamelyik királybíró bizonyos okokért és dolgokért vagy szükségekért az széken ott nem lehetne is, de két királybíró mindenkor törvényt tehessen; *egy királybíró pedig törvényt az széken ne tegyen*. Ezeknek az királybíráknak pecsétjeikkel minden széken élhessenek (ti. a törvény elé idézésnél). Az kapitány és az királybíró uraim pediglen egymás között megalkudjanak (egyezzenek) és minden ... dolgokban egyetértvén, mikor urunknak (Báthory Zsigmond) öfelségének, vagy generálisnak (Tholdy István «az székelységnek generális kapitánya») valamelyik királybíróhoz levele érkezik, mely csak egyik királybírónak szólna és parancsolna, tehát az királybíró uraim ... egyik az másíknak és harmadíknak értésére adván az dolgot ... egyenlő akarattól és értelemből végezzenek.» {51}

*Főkirálybíró*ról megnevezetten először 1608-ban olvasunk, Kornis Boldizsár «az egész székelységnek generálisa» oklevelében: Csík, Gyergyó és Kászon-széken (csicsai Kelemen Mihály). {52} Ugyancsak hozzá intézett rendeletet Báthory Gábor 1609-ben, Udvarhelyszék kapitánya, királybírája és *alkirálybíráival* egyetemben. {53}

A kettős, hármas székeken a fiúszékeknek rendszerint külön alkirálybírájuk volt, akit a szék tagjai magok közül szabadon választottak egy évre, megtartván a szék főkirálybírájának a választásban és beiktatásban szokásos befolyását. {54} Udvarhelyszék és Keresztúrfiszek 1762-ben és 1764-ben közös székgyűlésen együttesen jelöl külön az udvarhelyszéki és külön a keresztúrfiszéki alkirálybíróvá háromat a katolikus és háromat a református vallású urak közül. Az első, legtöbb szavazatot kapott jelölt 1762-ben a katolikusok közül kadicsfalvai Török Elek Udvarhelyszék részére, és ugyancsak kadicsfalvai Török István Keresztúrfiszek részére. Tehát közös szavazattal választanak mindkét székből együttesen és - úgy látszik - tekintet nélkül arra, hogy a jelölt melyik szék területén lakik.

Bardóczi-szék azonban egyik jelölésben sem szerepelvén: ez (úgy látszik) külön választotta a maga alkirálybíráját 1635.-i külön kiváltsága alapján.

Rendesen egy-egy főkirálybíró volt minden széken, s egy-egy királybíró a fő- és a fiú-széken, vagy székeken. De van rá eset, hogy két alkirálybíró is van egy főszéken, s akkor egyik mintegy az alkapitány helyét pótolja. 1651-ben Udvarhelyszéken kérdés támad a szék és fejedeleme között a főbb tisztek száma és választása iránt, s a fejedelem a szék panaszára azt válaszolja, hogy soha az anyaszékben több vicekapitány és vicekirálybíró nem volt egyszerre, hanem vagy két vicekirálybíró, vagy egy vicekapitány s a másik egy vicekirálybíró, kik a főtisztek helyettesei voltak a szék igazgatásában és törvénykezésében. Megjegyzendő, hogy Keresztúr és Bardóczi fiúszékeknek keblí ügyeik intézésére saját külön vice- vagy alkirálybírójuk volt, akik a viceszékeken elnököltek. {55}

Az alkirálybírák választási joga a szék jogkörébe tartozott úgy a XVII., mint a XVIII. és XIX. század folyamán. A szék jogának ismerik el azt úgy az erdélyi törvénykönyvek, mint a Leopoldi-diploma 1691-ben. Maros-szék «constitutioi» (1610-1718: III. r. 5. a.) a vicekirálybírók választásáról azt mondják, hogy «mindenkoron a főtisztek vicekirálybírókat a nemes székekkel megegyezett akarattól candidálnak, válasszanak és eskessenek, nem maguk autoritásokból.» {56}

Az al(vice)királybíró hittel fogadta, hogy a fejedelem (később a király) iránt hűséggel s a főtiszthez engedelmességgel lesz, a haza törvényeit, s a székely nemzet régi jogszokásait megtartja, hivatalát a Tripartitum, Approbata és Compilata törvények s a szék constitutioi szerint folytatja; minden rendeknek személyválogatás nélkül igazságot szolgáltat, szabadságát megtartja, új szokást be nem hoz; a főtisztek a bírságokból jární szokott jövedelmét kiadja, a vétkeseket törvényesen bünteti stb. {57}

*

6. A székülők vagy *széktartók* (jurati assessores) a törvényszékek tagjai voltak, kik a bírák és kapitányok elnökle alatt ítélték a perekben. Számuk már a XVI. században székenként 12 volt, kiket rendszeren egy évre választottak és pedig (1466-tól) 1/3-át az előkelőkből (seniores), 2/3-át a községből (ex communitate). A XVI. század folyamán azonban a székülőket már az előkelők és a lófők közül választották, a közgyűléseken, majd a gubernium korában a tisztújító ún. marcalis székeken egy-egy évre.

Hivatásuk volt a rendes törvénytápnokon a székbíró és hadnagy, később a fő- vagy alkirálybírák elnökle alatt a szék lakóinak pereiben ítélni. Az 1562.-évi segesvári országgyűlés végzése szerint «mind székeken, mint főszékeken a királybírák, székbírák és székülők minden 15-öd napon széket üljenek, törvényt szolgáltassanak ... Minden széken 12 főszemélyek légyenek, törvénytudók, istenfélő jámborok, a *főnépek és lófők* közül, kik megesküdjenek, hogy minden barátságot, gyűlölséget, adományt és jutalmat hátravetvén, az peresek között igaz törvényt szolgáltatnak, kirekesztvén mindeneket az törvénytevő helyről, az dolgokat csendesen, Isten s igazság szerint és lelkiismeretek szerint megítélik.» {58}

Az 1571. évi országgyűlés évenként két törvénykezési terminust állapított meg: Vízkereszt nyolcad-napjától 30 és június 1.-től 30 napot. Az 1607. országgyűlés végzése szerint «a székelységnek terminusa kezdetődvén Vízkereszt nap után 8-ad napon, tartson három hétig.» {59}

Jövedelmük eleinte a bírságok meghatározott részéből állott; a XVIII. század folyamán az állandó törvényszéken némi csekély fizetésük is volt: a főszékeken 200-200 forint. Miklósvár-, Bardóczi- és Gyergyószéken 100-100 forint. {60}

A székülők arra tettek hitet, hogy a fejedelem (király) iránt hívek lesznek, a fő- és vicetiszteknek és a szék parancsolatainak engedelmeskednek, a törvények (Tripartitum, Approbata és Compilata) és a szék régi jó bevett szokásai szerint ítélnék, szavaznak, a szavazatokat el nem árulják, semmi újítást be nem hoznak, végrehajtásra küldtvén, «igaz executiot» tesznek stb. {61}

*

7. Az 1562.-i segesvári országgyűlés *jegyző* (notarius) alkalmazását is elrendelte, akik a jegyzőkönyveket vezették, s az írásbeliséget intézték, az idézéseket írták, a perekről könyvet vezettek, s az ítéletekről másolatot adtak a peres feleknek. A XIX. században *vice-notarius*ok is szerepelnek.

A viceszékeknek is voltak jegyzőik. Sőt Aranyosszék 1723-ban az nemesszékekben lévő öt oláh falunak törvényeknek rendetlen és sok akadályokkal teljes folyását látván, ezeknek is rendel «egy értelmes és haza törvényeihez értő Notariust.»

Udvarhelyszék jegyzője 1720-ban és 1843-ban arra esküszik, hogy tisztében és hivatalában igazán és híven eljár, a szék fő- és vicetiszteinek engedelmeskedik, protocolumára gondot visel, a bírói, törvényszéki szavazatokat igazán jegyzi fel és hirdeti ki, az ítéleteket igazán készíti el.

*

8. A XVIII. század elején egy új széktiszttség, a *dulló* hivatal keletkezett, mely a közigazgatásnak olyan szerve volt, mint a vármegyében a szolgabíró. {62} Minden járásban volt egy, a szék választotta őket évenként.

Kötelességük volt járásukat havonként bejárni, a gonosztevőket, tolvajokat, orgazdákat, káromkodókat, vérengzőket, erdőpusztítókat, sócsempészeket, paráznákat, kuruzslókat nyomozni és felettes hatóságának, az alkirálybírónak jelenteni. A falusi bírakat és hiteseiket ők választották és eskették fel; ezek ítéleteit, számadásait s az adószedést ellenőrizték. Az utak, hidak, szőlőgyepük, akasztófák, pellengérek csináltatása és jókarban tartására, a kocsmárosok, mészárosok mértéke ellenőrzésére stb. gondot viseltek. Pásztorok idejében megfogadása, bitang marhák kikeresése, kémények és kemencék tisztítása, pipás emberek tilos helyeken üldözése az ő gondviselése és ellenőrzése alatt állott. A földesúri székeken jelen kellett lenniük. Jelen lehettek az állandó törvényszék ülésein is. Hivatalos ügyvitelükről az alkirálybírónak negyedévenként jelentést kellett tenniük.

Hivatalos esküje Mária Terézia idejében arra kötelezte, hogy a felség, főkormányshék, fő- és alkirálybíró és a törvényszék reábízott rendeleteit végrehajtja, senkit fő- és vicetisztek híre nélkül nem büntet, a bírságokat híven beszolgáltatja. Később büntet is a törvény szerint, csak a hivatala felett való büntetést terjeszti elő felettes hatóságának. Fő feladata volt a faluk, községeknek javát mindenekben munkálódni s a törvénytelenégeket köztök meg nem szenvedni. {63}

*

A közigazgatás, törvénykezés s az adóztatás fejlődésével mind több személyizetre lévén a széknek szüksége: a XVIII. század folyamán újabb tisztisegek keletkeztek. Ilyenek voltak az adószedők (exactor), számvevők (perceptor), adókirovók (repartitor); a törvényszékeknel a levéltáros (archivarius), az irattáros (mediastinus), az íródeákok, a porkoláb, aki a székházára s a rabokra felügyelt s a hajdúk, kik a rabokat őrizték. Később a chirurgus, posta, ajtónálló (janitor) stb.

A *királyi perceptor* Udvarhelyszéken (kit a szék választott s a király megerősített) 1823-ban és 1828-ban arra esküdött, hogy az adót híven vetteti fel és szedi be és adja be. Az adókirovó-biztos ugyanarra esküszik a XVIII-XIX. században.

Udvarhelyszék *levéltárosa* (1807) arra esküdött, hogy a levéltárra, aktákra, levelekre híven gondot visel, a jegyzőkönyveket rendbe szedi és tartja, a fő- és vicetisztek és jegyző által kikért aktákat térítvény ellenében kiadja és visszaszeli, aktákat előjárói híre nélkül ki nem ad, el nem rejt, s a levéltárat rendben tartja, regesztázza stb.

A törvényszék *irattárosa* (mediastinus) esküformájában az áll, hogy a székházára, kancelláriára felügyel, oda belépni s az iratokhoz hozzányúlni illetékteleneknek meg nem engedi, ítéletek titkait nem kutatja, s annál kevésbé el nem árulja, az iratokat híven megtartja

A nemes szék *íródeáki* a XIX. század elején arra esküsznek, hogy «mind iudicium, mind egyéb aktákról» híven gondoskodnak, azokat s a jegyzőkönyveket - elvégezvén azokból az expeditiót - a levéltárba beadják; azokból semmit az előjárók híre nélkül ki nem adnak, el nem rejtenek, az ülésekből a szavazatokat ki nem viszik, (ti. az ítéleteket el nem árulják) stb.

Az udvarhelyszéki *porkoláb* (1816-1838), kit a főkirálybíró nevezett ki, arra esküdött, hogy a szék házára, vagyonára, a rabokra felügyel, naponként megvizsgálja, a hajdúkkal a rendet fenntartja és fenntartatja. {64}

A hajdúk is esküt tettek kötelességük (a rabok őrzése stb.) pontos teljesítésére.

1 Székely Oklevéltár I. 137. és gróf Lázár Miklós: Székely ispánok a mohácsi vészig. 17.

2 Székely Oklevéltár I. 126.

3 Már 1319-ben van «officialis»-a Aranyosszékekben, 1349-ben Medgyesen, lévén az akkori székely ispán (Laczk András) egyszersmind brassai és medgyesi ispán is (Székely Oklevéltár I. 37., 59.). 1368-ban Lajos király rendelete a székely ispánnak és helyetteseinek (eiusque vice gerentibus) szól (Székely Oklevéltár I. 74.); 1370-ben a székely ispánnak és brassai helyettesének (75.); 1385-ben Mária királynő rendelkezik a székely ispánnak és alispánnak (et *vicecomiti* eiusdem), Zsigmond király 1427-ben a székely ispánoknál és azok helyetteseiről (eorumque vices gerentibus) emlékezik. (Székely Oklevéltár I. 124.) stb., stb.

4 Székely Oklevéltár I. 24

5 Székely Oklevéltár III. 60.

6 Székely Oklevéltár III. 56.

7 Székely Oklevéltár I. 172.

8 Székely Oklevéltár I. 63.

9 Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 97.

10 Gróf Lázár Miklós: A székely ispánok.; Karácsonyi J. (A székelyek eredete 21.) ennek hitelességét kétségbe vonja.

11 Gróf Lázár Miklós: A székely ispánok. 6. Székely Oklevéltár I. 60.

12 Benkő József: Transylvania, I. 196.

13 Székely Oklevéltár II. 126. III. 141.

14 Székely Oklevéltár I. 119., 291., II. 95.

15 Székely Oklevéltár I. 106.

16 Székely Oklevéltár III. 27.

17 Székely Oklevéltár I. 42.

18 Székely Oklevéltár III. 59.

19 Székely Oklevéltár I. 159.

- 20 Az oklevél a székely örökségekben a két fiútestvér fiági s ennek elhaltával leányági öröklésről (az ún. fiúleányágról) való végzésről szól. Székely Oklevéltár I. 163.
- 21 Székely Oklevéltár I. 166.
- 22 Székely Oklevéltár I. 177., 179. és 1461-ből «capitaneo et iudicibus» (188.).
- 23 Székely Oklevéltár I. 195.
- 24 Székely Oklevéltár II. 205.
- 25 Székely Oklevéltár I. 307.
- 26 Székely Oklevéltár I. 16.
- 27 Székely Oklevéltár II. 152.
- 28 Székely Oklevéltár I. 198.
- 29 Székely Oklevéltár II. 78. és 80.
- 30 Székely Oklevéltár II. 133.
- 31 Székely Oklevéltár II. 178., 182.
- 32 Székely Oklevéltár VI. 357.
- 33 Székely Oklevéltár I. 120.
- 34 Székely Oklevéltár I. 207.
- 35 Székely Oklevéltár I. 316.
- 36 Székely Oklevéltár I. 291.
- 37 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 124., 157., 158., 163., 165., 166., 168.; III. 320.
- 38 Székely Oklevéltár II. 215.
- 39 Székely Oklevéltár III. 321., Connert: A székelyek alkotmánya, 54.
- 40 Székely Oklevéltár III. 334.
- 41 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 362. 21. tc.
- 42 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 143.
- 43 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. 98., 478.
- 44 Szász: Sylloge tractatum, 125.
- 45 Halmágyi István naplói, 639.
- 46 Halmágyi István naplói, 641.
- 47 Esküminták a XVII. - XIX.-ig. Udvarhely vármegye levéltárában, VI. 4, 9. sz. Köztük marosnémeti Gyulai Ferencé (XVIII. sz.), Matskási Lajosé 1834-ből.
- 48 1571-ben Udvarhelyre Kornis Farkast és Petki Mihályt (Székely Oklevéltár III. 334.).
- 49 Székely Oklevéltár IV. 31.
- 50 A kapitányt is közéjük számítja és beleérti a három királybírószágba.
- 51 Székely Oklevéltár IV. 158.
- 52 Székely Oklevéltár IV. 183.
- 53 Székely Oklevéltár IV. 184.
- 54 Udvarhely vármegye története 356.; I. Rákóczy György 1635-ben Bardóc-szék kiváltságlevelében azt mondja, hogy «meghatároztuk, hogy Bardóc-szék lakóinak magok közül választott *alkirálybírójok* lehessen (megtartatván mindazonáltal ennek választásában vagy beiktatásában a régi szokás és szertartás szerint a főtiszteknek hatalmuk) ... hozzátéve az is, hogy, a mindig közöttük lakó, valóságos birtokos nemes, a fennebbi módon maguk közül választott és választandó *alkirálybíró* minden esztendőben hivatalától búcsúzni ... aki pedig meghagyatik, abban azon évre is megmaradni tartozzék.» Lőcse Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussai. 59.
- 55 Udvarhely vármegye története 395.
- 56 Corpus Statutorum, I. 56.
- 57 Esküformák: 1700-tól 1813-ig, Udvarhelyszék levéltárában VI. 5.
- 58 Székely Oklevéltár II. 163., Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 204.
- 59 Approbatae et Compilatae Constitutiones pars IV. tit. I. art. 2.
- 60 Benkő József: Transylvania generalis, II. 44.
- 61 Esküformák a XVII. századtól 1843-ig bőven vannak Udvarhely vármegye levéltárában, VI. 9.
- 62 Benkő József: Transylvania, II. 43.; Kolosváry-Óvári: Corpus Statutorum I. 137.
- 63 1780-1843: négy esküforma Udvarhely vármegye levéltárában, VI. 11. sz.
- 64 Esküformák Udvarhely vármegye levéltárában, VI. 843.

V. A székelyek három nemzetsége és a rendek

A rendiség kialakulása a XV.-XVI. században.

A középkori oklevelek a székelyek három nemzetségét emlegetik (trium generum Sicule). Bizonyára azért, mert három nemzetségből eredtek s ezek utódai alakultak az idők folyamán külön nemzetté. Konstantin császár a kabarok három nemzetségét csatlakoztatja nyolcadik törzsül a magyarokhoz. Minthogy pedig a székelyek valószínűleg a kabar-szikeliek ivadékai: alig lehet kétség, hogy a székelyek három nemzetsége nem más, mint a csatlakozó kabarok három nemzetsége. {1}

Miután a nemzetségi különbségek elmosódtak, a helyett azonban az idők múltával társadalmi, ún. rendi különbségek állottak elő: a későbbi írók tévesen összezavarták a kettőt s a *«három nemzetségbeli székelyek»* kifejezést a XV. Században kifejtett *három rendre* értették. Pedig ez két teljesen különböző dolog. Az előbbi vérségi kötelék, az utóbbi társadalmi (vagyonjogi és hadi) osztályozás volt.

Ami a székely három nemzetséget illeti: amiként a magyarok a hét törzs különböző nemzetségeiből alakultak egy nemzetté, úgy a nyolcadik törzset alkotó kabar-szikeliek három nemzetségeiből alakult a székely nemzet. {2}

A rendi tagozódás a történelmi fejlődés eredménye, évszázadok lassú alakulása.

A székelység közt eleinte nem volt rendi különbség, minden székely egyenlően *szabad* volt és a magyar nemességhez hasonló jogokat élvezett.

Nem volt köztük jobbágy, szolga-rend. Személyével minden székely szabadon rendelkezett, szabadon költözhetett, nem volt röghöz kötve. Bírói ítélet nélkül nem volt letartóztatható, csupán a tettenkapás esetén. Birtokjoga még a magyar nemesénél is erősebb volt. Ezé hűtlenség esetén vagy magvaszakadtával a kincstárra szállt, a székely birtoka akkor is a családé vagy nemzetséggé maradt, vagy rokonok nem létében a szomszédra szállott, annak a jogi véleménynek alapján, hogy az valamikor vérrokon lehetett.

A *székelység* (siculitas) különleges jogalanyiség volt, mely a székely vérből származást és azzal járó jogok összességét jelentette. Hasonló, de más, mint a magyar nemesség; más, mint a kunság, járság szintén nemesi szabadsága. Velezületett nemzetségi jog, melyet a székely nemcsak szülőföldjén élvezett, de nem vesztett el, hanem magával vitte, ha máshová költözött is. Ha székelységét igazolta, a magyar korona területén máshol is székely jogokat gyakorolhatott.

Nagy Lajos király 1346-ban a Szabolcs megyében telepedett Sényői Pál és rokonai kétségbevonat székelységét megvizsgáltatván és megállapítván, őket igaz és kétségtelen székelyeknek ismerte el azzal a hozzáadással, hogy arról kiváltságlevelet sehol felmutatni ne tartozzanak, és ahol nekik tetszeni fog, ott lakhassanak. {3}

Ez a *székelység* tehát vérségi jog volt, mely a születéssel járt.

A székelység éppúgy, mint a magyar nemesség, csakis egyféle volt. Verböczy szerint mindenféle magyar nemes ugyanazon előjogokat élvezte s nem volt «valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága.» {4}

Így volt ez a székelyeknél is eredetileg és elvben legalább a XVI. századig.

Gyakorlatilag a dolog úgy állott, hogy az eleinte egyenlő rangú és rendű székelyek között a vagyonkülönbség és a katonáskodás különböző módja *kétféle rendet* hozott létre: az előbbkelők és a közemberek rendét. Első okleveles nyoma ennek 1407-ből való, hol már *előbbkelőket* (seniores) emlegetnek Háromszék közgyűlésén. {5} 1408-ban ugyancsak seniorokról van szó Marosszéken, {6} 1426-ban pedig *hatalmasabbak* (potiores) említetnek ugyancsak Háromszéken {7}, *főemberek* (seniores) Sepsiszéken. {8}

A primipilus szóval akkor még a szék főhadnagyát jelölik. {9}

Főbb székelyekről (principales siculi) van szó 1442-ben. {10} *Seniorokról* Udvarhelyen 1459-ben {11} és Sepsi, Orbai, Kézdi és Csíkszéken 1464-ben. {12}

A *két rend*, ti. az *előbbkelők* (seniores seu maiores) és *közrendűek* (communitas) határozott megkülönböztetése és egymással ellentétbe állítása 1466-ban fordul először oklevélben elő, midőn a Sepsi, Kézdi és Orbai-széki főemberek és közszékelyek közti viszályt az erdélyi vajda, mint székely ispán eligazítja, és jogviszonyukat szabályozza.

A háromszéki közszékelyek ugyanis arról panaszkodtak a királynak, hogy a köztük levő hatalmasabbak (potiores) sokféleképpen és módon, szerfelett nyomorgatják és elnyomják őket, és teljesen kiforgatják régi jogaikból és törvényeikből, melyekkel őket Magyarország dicső királyai régtől fogva (ab antiquo) kegyelmesen ellátták és megerősítették. Mátyás király szánakozván az ő nyomorúságokon és a hatalmasabbaktól szenvedett elnyomatásukon, közbenjáróul bízta meg Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajdát és székely ispánt, hogy vizsgálja felül régi törvényeiket és jogaikat, és állítsa vissza régi szabadalmaikat (libertatum prerogativa). A vajda ispán erdélyi nemesekkel és az összes székely székbeli sok székellyel megjelenvén Háromszéken, Zabolán, összehívja a háromszéki főembereket és a közszékelyeket, s megtekintvén régi törvényeiket és jogaikat, nevezetesen pedig Hunyadi János kormányzótól kapott jogszabályozó kiváltságlevelüket {13} s azokat megújítván, Mátyás király nevében rendet szabott a háromszéki előbbkelők és közszékelyek között, cikkelyekbe (articulis) foglalván a határozatokat.

Ezek elseje az, hogy a közszékely ne legyen alávetve az előbbkelők szolgaságának (servituti maiorum et seniorum), hanem bárkit szabadon szolgálhatnak, kivéve azokat, akik az előbbkelőknek a földjein laknak {14} de ezek is szabadon költözködhetnek. Továbbá a község nem köteles az előbbkelőknek szántani, aratni, kaszálni, vagy bármilyen más szolgálatot teljesíteni, hacsak nem jószántából teszi, kérésére. A közszékely, ha az ő szokásuk szerint valamely előbbkelő védelme alá akarja magát adni, szabadságában áll. Elhatározottat, hogy valamiként Kézdiszéken 12 esküdt van, úgy a másik két széken is

választassék 12 esküdt, kiknek egyharmada az előbbkelők, kétharmada a község közül választassék, a jogszolgáltatás végett, egy-egy évre.

Hozzáteszik a székelyeknek szabadságukra féltékenységet jellemző azt a határozatot, hogy ha valaki az esküdtek közül a megállapított törvénykezési rendszabály ellen dolgoznék, vagy valakinek jogait tudatosan eltítkolná, vagy meghamisítaná, méltó legyen a rendek közszavazatával *megnyúztatásra és bőrének szalmával kitömésére ítéltetni*. {15}

Mindezekből megállapítható, hogy 1466-ban Háromszéken a székelyek között még csak *két rendet* különböztettek meg: a *főbb- és közrendet* (maiores vel minores) s hogy ezek annyira éles ellentétben állottak egymással, hogy a közrend megelőzőleg, (1465-ben) fellázadt a főbbek ellen, házaikat lerombolta és felégette s ingóságait felpredálta. A zabolai egyezség szerint a székely közrendűeknek a felkelés idején a főbbektől elrablott javakat 3 nap alatt vissza kellett adniok, s a lerombolt vagy felégetett házakat Szent János napjáig fel kellett építeniök. {16}

A rendi küzdelem a székelyek között nem szűnt meg, sőt elharapozódott a többi székekben is. Ezek idézték elő a székelyek további rendi tagozódásának szabályozását és a *három rend* intézményes megállapítását 1473-ban.

Mátyás király ugyanis a zempléni táborában jelenlévő udvarhelyi és marosszéki *lovas és gyalogos* székelyek bokros panaszaival következtében, mely szerint őket némely székely főemberek pénzzolgáltatással terhelni megkísérlették, megparancsolta mérai Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy az összes székelység részére kiadott kiváltságlevele értelmében hirdesse ki, hogy a székely előkelők közül senki a székelyeket ősi szabadságuk ellenére pénzzsarolással terhelni ne merje, mert különben az olyan a székelyek ősi szokása szerint minden jószágától meg fog fosztatni.

Ezt az alkalmat használja fel Mátyás király a székely rendek szabályozására. Megparancsolja ugyanis a vajda-ispánnak, hogy a székelyeket írassa lajstromba, és pedig a *lovasokat*, kik őseiktől ilyenekül származtak, külön névsorba, kik maradandó megkülönböztetésül ezentúl *lőfőknek* (primipili) fognak nevezetni; a *gyalogosokat* ismét külön lajstromba, amely lajstromokat a *főemberek* (primores) maguk fejétől, önkényesen meg nem változtathatnak, hacsak örök gyalázatot (infamiam) nem akarnak vonni.

Mátyás király szabályozza azt is, hogy milyen feltétel alatt lehessen egyik rendből a másik, felsőbb rendbe átlépni: meghagyván, hogy sem a *gyalogos* nem léphet át a magasabb rendfokozatba a vajda és székely-ispán tudta nélkül, sem a *lovas*, hacsak (ez utóbbinak) három nyíl földje és vagyona (tres terrae sortes et facultates) nincs. {17}

Három rendről tehát a székelyek között tulajdonképpen csak ettől a szabályozástól beszélhetünk. A székely község (communitas) ekkor válik kétfelé: *lőfő* és *gyalog* renddé; ekkor nyerik az előbbieket a *primipilus* elnevezést. Bár a minősítésnél a lovas ősöktől származásra való hivatkozás kétségtelenné teszi, hogy az életben és gyakorlatban már az elkülönítés meg volt; de nem volt szabályozva és lajstromok (lustrum) által nyilvántartva. A lustrumot Mátyás király rendeli el először 1473-ban.

Ez az elkülönítés csak a lőfőknek vált előnyére, de a közszékelységnek amazoktól elválasztása és elhatárolása ezeket mélyebbre süllyesztette. Ezeknek már nemességét is kétségbe kezdték vonni.

II. Ulászló 1499.-i kiváltságlevele már különbséget tesz nemes és nem-nemes székely között. A nemes székely, ha nemzetárulást követ el, elveszti *székelységét*; ha pedig az állam, vagy király ellen követ el felségsértést, *székelységét* és *nemességét*, sőt ingó és ingatlan vagyonát is elveszti, s ez a kincstárra száll. De a király az ilyen vagyont csak székelynek adományozhatja. {18}

Ettől fogva a székelyek között szigorúan megkülönböztették a három rendet, vagyis társadalmi rangosztályt, melynek elsejébe tartoztak a *főemberek* (seniores, potiores, primores), akiknek legalább három nyíl földjük volt. Másodikába a *lőfők* (primipili, equites), kiknek módjuk volt arra, hogy lovon harcoljanak, és a *közrend*, vagy *köz nép* (communitas, plebeji), később a XVI. század végétől pixidarii, puskás gyalogok, *darabontok*, a XVII. század elejétől «szabad székelyek», - kiknek nem volt annyi értékük, hogy lovon harcolhattak volna.

Az 1505-ben, Udvarhely városában tartott székely nemzeti gyűlésen már maguk a székelyek is élesen megkülönböztetik az *elsők* és kiváltképpen valók rendjét, a *lófejek* rendjét és a *közrendet*. Az első kettőből alkotják meg Udvarhelyt a fellebbviteli székely főtörvényszéket. {19}

Az 1506.-i agyagfalvi székely nemzetgyűlésen is külön emlegetik a kiváltképpen valók és *elsők*, a «*lőfők*», és «tisztviselők», és a «közönséges renden levők», «köz nép», «*közrendek*» osztályát. {20}

Ez a kor a rendi küzdelmek korszaka volt az anyaországban is. II. Ulászló uralkodása alatt a magyar köznemesség állandó versengésben van a főrendűekkel. Az oligarchia háttérbe szorul, a köznemesség (Szapolyai pártja) Verbőczy szellemi vezérlete alatt s törvénykönyve által vezető szerephez jut. Megmozdul a föld népe, a jobbágyság is; a székely eredetű Dózsa György által vezetett parasztlázadás jogot követel a népnek, de vérbefojtják.

A székely társadalom is forrongásban van. Mátyás uralkodása alatt (1465) a *köz nép* fellázad a *főnépek* elnyomása ellen, feldúlja jószágait, felégeti házaikat.

A vajda-ispán a zabolai gyűlésen próbál rendet teremteni (1466) s a törvényszékek 12 esküdtje közé 4 főember mellé 8-at a községből választanak (ex communitate). A küzdelemből a középosztály, a magyar köznemességnek megfelelő *lőfőrend* emelkedik ki (1473) és jut vezető szerepre (1505-1506). Ekkor már, valamiként a magyar királyi tanácsban túlnyomó többségre emelkedett a köznemeselek száma, a székely főtörvényszéken is háromannyi a *lőfő* ülnök (13), mint a *főember* (4).

Nagy a forrongás a székely társadalomban is. Az 1506.-i agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a gyakori pártütések ellen hoznak végzést, hogy «így a mi országunkban tolvajságok, másnak megnyomorítása, kergetése, megölése, rátámadás, veszekedések, bosszúállások, pusztítások és égetések, házaknak elhányások, hadak és üstökvonások és egyéb veszedelmek ne támadhassanak, mint az elmúlt időkben egynéhányszor megestenek.» {21}

Ezek a zavargások, forrongások és lázadások, többnyire a rendi küzdelmekkel kapcsolatban, az elnyomott és zsarolásoknak kitett közszékelyek részéről a főemberek és olykor a lőfők ellen is irányulnak.

Ami a székelyek *nemességét* illeti: ebben némi ingadozások és határozatlanságok észlelhetők a XV. és XVI. századokban. A közfelfogás a székelyeket általánosságban nemeseknek tartja, azaz helyesebben nemesi *jogokkal* élőknek, melyeknek legfőbbike az adómentesség és a szabad birtokjog, s ezzel szemben legfőbb kötelességük a személyes katonáskodás.

II. Ulászló 1499.-i kiváltságlevelében az általános hadfelkelés és az állandó honvédelem kötelezettsége szabályozása mellett azt mondja, hogy ezért vannak a székelyek minden adózás és más rovatal alól fölmentve, és mint az igazi nemesek a dicső magyar királyoktól nemességgel felruházva. {22}

Szorosan véve azonban és hivatalosan csak a főembert tartották és nevezték nemesnek (nobilis).

Báthory István vajda 1487-ben Marosvásárhelynek régi jogait szabályozó oklevelében határozottan megkülönbözteti a nemes, lófő, és közszékelyt. Azt mondja, hogy régi szokásuk az volt, hogy ha követet küldöttek a vajdához Kolozsvárra, Fejérvárra vagy máshová, ha *főember* (potior) volt, ti. bíró, kapitány vagy *más nemes* (alter nobilis), fél márkát kapott útiköltségül. Ha *alacsonyabb rangú* volt, ti. primipilus, azaz *lófő* (si vero fuisset inferioris status, videlicet primipilus, hoc est lofew), 25 dénárt, s ha *közszékely* (communis siculus) volt, 12 dénárt kapott. {23}

A főember itt tehát *nemes*, a lófő és közszékely nem az.

A főember neve elé az oklevelekben többnyire odateszik a *nemes* (nobilis) jelzőt, a többiek elé nem. {24} 1561-ben «Imecs Domokos, imecsfalvi *nemes* ember ... Kondorát István imecsfalvi *lófő személy*» {25}

Az 1602.-i Bástia-féle összeírásokban *nemes*, *lófő* és *szabad székely*, darabont és jobbágy jelzések vannak. {26}

Címbe a nemes főembert a nemzeti (egregius), a többit a gyorsalkodó (agilis) jelző illeti meg.

A XVI. század közepén a jogi állapotot legjobban feltünteti Ferdinánd király erdélyi biztosainak jelentése a székelyekről (1552). Eszerint «a székelyek általában véve (in communi) mind *nemesek* és minden adó alól mentesek, de három rendre vannak osztva, melyek közül a *legelsőbe tartozók neveztetnek nemeseknek*, akik mintegy bárók vagy patriciusok. A második rend az ő nyelvükön *lófő-székelyek*, latinul primipilusok, akik mintegy *lovagrendet* alkotnak. A többiek a *köznép*. De mindannyian, mint már mondtuk, *nemesek*» {27}

A rendi küzdelmek közben keletkezik egy új néposztály: a *földön lakók*. Eredetük és nevük magyarázata a következő:

A székelyek között eleinte nem volt jobbágyság. A művelés alá vont földek szaporodásával a nagyobb birtokosok földművelők szerzésére törekedtek. Viszont az elszegényedett székelyek részint életszükségletből részint, hogy a hatalmasabb birtokosok és tisztviselők részéről védelmet nyerjenek, a vagyonosabbak pártfogása alá adták magukat, s szolgálatukba szegődtek. Az eladósodott kisbirtokosok zálogba adták birtokukat a hitelezőknek, s így jobbágyi viszonyba jutottak a nagybirtokosokkal szemben. Megmaradtak régi földjükön, de azt most már az új birtokos számára művelték, meghatározott feltételekkel (tizedfizetés stb.). Akinek birtoka nem volt, a főbektől kaptak földet, azoknak földjeikre költöztek lakni s így *a más földjén lakókká váltak*, s ennek fejében mintegy jobbágyi kötelekbe léptek földesuraikhoz. {28}

Idegen beköltözésből is keletkezhettek földönlakók, mert (az 1555. évi székely jogszokás szerint, ha valaki) «valahonnan Székelyföldre akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik; de a nemes jobbágyát be nem fogadhatják.»

A székely földönlakók a nemesi jobbágytól jogilag főként abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözködhettek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségben állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhettek máshoz. Szabadköltözködésük 1562-ig érvényben állott. Az 1555. évi szokás-jog szerint: «valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni, de a szerződött szolgát megtartóztathatták.» {29}

A földönlakókról 1466-ban van először okleveles emlékezés. A zabolai gyűlés ekkor mint fennálló székely szokást (consuetudo) említi, hogy a közszékelyek némelyike a főemberek védelme alá adta magát és megengedi ezt továbbra is szabadon gyakorolni, de úgy, hogy ezeket sem lehet szolgaságba hajtani, hanem szabadságukban áll ott maradni, vagy máshová költözni ... akadálytalanul és adóztatás (váltságdíj) nélkül.

Az 1499.-i székely kiváltságlevelél értelmében ezek a földönlakók és olyan szegények, akik 3 forintot érő ingósággal nem rendelkeztek, a külső háború alkalmával a hadfelkeléstől mentesek, csak ha az ellenség Erdélyre támad, és ott károkat okoz, akkor kötelesek fölkelni a székely ispán rendelése szerint. {30}

A XVI. század első felében a földönlakók nagyon elszaporodtak, főként azoknak a gazdasági előnyöknek következtében, amelyhez jutottak.

A XVI. század elején ugyanis a két első rend kivonta magát az *ökörsütés*nek nevezett adó alól, s igyekeztek ezt az adómentességet a szolgálatukba vont földönlakók számára is megszerezni. Ezáltal az előbb 36-40000 darabra számított ököradó leszállott 12000-re. Ferdinánd erdélyi biztosai (1552) a földönlakók illetén elszaporodását és arra alapított adómentességét, hogy ezek a más földjén lagnak, visszaélésnek (merus abusus) nevezik, mely némely főemberek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találatott ki. {31} Ezt a rossz szokást (mos malus), mely a székelyek között nagyon elharapódzott, nemcsak ezért, de más lényeges okokból is megszüntetendőnek javasolták. {32}

A székely köznépnek is érdekében állott a visszaélés eltörlése, miután a XVI. század közepén mindinkább rendes adó alá vonattak az ököradó megváltása végett. A reájok kivetett adó igazságos elosztása érdekében kívánták a színlelt, csalfa mentességek eltörlését.

1554-ben a székely nemzeti gyűlés el is határozta, hogy «az, ki igaz *földönlakó* és nem zálogos, ez megtartassék; az ki ennek kivőle valók, megrótassanak» - adóval. {33}

Az 1558.-i tordai országgyűlésen a székelyek hasonló adóterheket vállaltak, mint a magyarok és szászok, ti. portánként egy-egy forintot. Elhatározottat az is, hogy a főemberek és lófők jobbágysági (inquilini), akik nem szabad székely birtokosok művelnek, a primorokkal, lófőkkel s ezek szegődött szolgálóival együtt ez adó alól mentesek lesznek. {34} De az adókirovásnál visszaélések történtek, hogy a közszékelyek «felpanaszolták», hogy «a fő-fő székelyek az ő sellyéroket (ti. a földönlakókat) kivették belőle és az közrendbeli községre az egész egy forint és ötven pénzt adóul terhelték, kiért az közrendbeli község a felségüket (Izabellát és János Zsigmondot) gyakor panasszal érte.» Ennek következtében a székelyek panaszára a fejérvári országgyűlés elhatározta 1559-ben, hogy minden székelyre birtokosokat küldenek, kik «minden faluknak számlálnák kapukat és mind *sellyért*, szolgát és a köz községet híven és igazán rónák.» {35}

A színleges földönlakók így adó alá vették, míg a nemsokára bekövetkezett székely támadás leveretése után, 1562-ben, az igazi földönlakók is elvesztették adómentességüket és jobbágyságra jutottak.

Az 1562. évi végzések erre nézve úgy intézkednek, hogy:

«Az főnépek és az lófők ... az földönlakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt megrótassanak. {36}

1562 határvonal a székelység régi szabadsága és az új társadalmi rendezés között. Addig személyes szabadságára nézve mind a három rendbeli székely teljesen egyenlő s kivétel nélkül nemes volt; a magyar korona területén minden székely, ki szabad székely vérből való származását igazolta, a nemesi jogokat mindenütt élvezhette, s tetteleg élvezte is. {37}

Erről tanúskodnak a XV-XVI. századbeli történetírók is. *Bonfinius* szerint a székelyek annyira szabadságszeretők, hogy későbbek volnának inkább meghalni, mint adót fizetni. {38} *Verbőczy* törvénykönyve szerint mind kiváltságos nemesek, kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek, a hadi dolgokban nagyon járatosak; az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak. {39} *Oláh Miklós* (az erdélyi származású történetíró, esztergomi érsek) azt írja a székelyekről, hogy mindnyájan nemeseknek kívánják magukat tartani, és nagyon ügyelnek, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; senkit sem túrnek maguk között, hogy szabadságban fölöttük legyen; közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbaknak. {40}

Verancsics Antal (gyulafehérvári prépost, majd esztergomi érsek) a székelyek eredetéről írva, azt teszi hozzá, hogy innen van *nemességük* (nobilitas), mellyel közösen mindannyian élnek, habár ekét vagy kapát forgatnak is, innen van *szabadságuk* (libertas), mely szerint minden évi adófizetéstől és a szolgaság teherviselésétől teljesen mentesek és szabadok; csupán két kötelességük van: a hadfelkelés és ökorádó. {41}

Méltán mondhatta tehát Szabó Károly, hogy a székely főember és a lófő, valamint a lófő és gyalogos vagy közember közt csak a táborozás módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség. {42}

A székelyeknek ez a sajátos jogrendje eredményezte azt, hogy a székely egyrészt arisztokrata volt, azaz büszke az ő nemességére; másrészt demokrata, mert nem túrt maga felett urat: jogilag a közrendű és egyenlőnek tartotta magát a lófővel, vagy a primorral.

A székely közzsellem és jogérzet ezért volt oly élénk, önérzetes és féltékeny a szabadságra, érzékeny a jogegyenlőségre.

A székely társadalom és közzsellem egységesebb volt, mint bármely más az egész nagy Magyarországon.

1 A váradi káptalan egyik 1339.-i oklevele említi először a «comes trium generum Siculorum»-ot. Akkor, amikor a székelyek közt a *három rend* még ki nem alakult. (Székely Oklevéltár I. 49.). 1409-ben Nádasdi Mihály székely ispán nevezi magát «comes trium generum Siculorum»-nak. (Kállay: A székely nemzet eredete. 99.). Még a XV. sz. folyamán is csak kétrend volt. Mátyás 1473-ban állapít meg *három* rendet.

2 Vö. Nagy Géza. A magyar nemzetségek. (Turul, 1910. évf.).

3 Székely Oklevéltár I. 52. Lásd Szabó Károly: A régi székelység, 135.

4 Verbőczy Hármaskönyve (a Magyar Tudományos Akadémia 1894. kiadása), 38.

5 Székely Oklevéltár I. 102.

6 Székely Oklevéltár II. 25.

7 Székely Oklevéltár II. 121.

8 Székely Oklevéltár III. 44.

9 1407-ben (Székely Oklevéltár I. 102.), 1409. április 10. major exercituum seu primipilus (Székely Oklevéltár III. 27.), 1409. december 10.: Ponya primipilus (Székely Oklevéltár I. 106. és III. 28.) és «Ponya major exercitus», (Székely Oklevéltár III. 31.).

10 Székely Oklevéltár III. 58.

11 Székely Oklevéltár III. 72.

12 Székely Oklevéltár III. 81.

13 Lásd a marosvásárhelyi gyűlés constitutióját 1451-ben. Kállay F.: A székely nemzet eredete. 181.

14 Ezek a «földönlakók» (zsellérek, jobbágyok).

15 ... dignus sit excoriacionis crimine condemnari et cutis eius straminibus imoleri. (Székely Oklevéltár III. 84.).

16 Székely Oklevéltár III. 82 - 86.

17 Székely Oklevéltár I. 219-221.

18 Székely Oklevéltár III. 142.

19 Székely Oklevéltár I. 306.

20 Székely Oklevéltár I. 314 -315.

21 Székely Oklevéltár I. 314.

22 Székely Oklevéltár. 140.

23 Székely Oklevéltár V. 26.

24 1508: Nobiles viros videlicet Blasium Cziriak, Lucam Apor, ac alios ex potioribus. (Székely Oklevéltár III. 173.). 1513: nobilis Paulus Béli de Bodola, nobilis Anthonius de Hidweg, nobilis Laurencius de Miko stb. (Székely Oklevéltár V. 179.)

25 Székely Oklevéltár V. 81.

26 Székely Oklevéltár V. 177-321.; II. Rákóczy Gy. 1635. lustrális könyvében Kézdiálmáson: «Nemes senki, primipilus Benő, fejedelemtől van armálisa.» Tehát csak a primort nevezik nemesnek. (Orbán B.: A székelyek származása és intézményei. 24.).

27 Székely Oklevéltár II. 100.: Ugyanezt mondja a «De Siculis Transylvaniae» írója: Summi, qui nobiles vocantur ... Nobiles superiores (cum tamen omnes sint nobiles generaliter). Magyar Történelmi Emlékek II.; Írók III. 286.

28 Lóránd Lajos: A székely jobbágyság kialakulása: 1540-1571. Budapest 1906.

29 Székely Oklevéltár III. 124.

30 Székely Oklevéltár III. 140.

31 Székely Oklevéltár II. 98.

32 Székely Oklevéltár II. 101.

33 Székely Oklevéltár II. 108.

34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 91.

35 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 12.

36 Székely Oklevéltár II. 162.

37 Szabó Károly: A régi székelység, 172.

38 Adeo libertatem colunt, ut mori, quam tributa sovere malint. Bonfinius: Rerum ung. Decades 174. lipcsei kiadás, 88.

39 Verbőczy Hámaskönyve III rész, 4. cím.

40 Hungaria et Attila 195.

41 Verancsics Antal: De situ Transylvaniae stb. Összes munkái (Akadémiai kiadás) I. 144.

42 Szabó Károly: Régi székelység. 173.

VI. A székelyek hadszervezete

Általános hadkötelezettség a középkorban.

A székely *nemzetet* a harc teremtette, éltette és emelte történeti magas színvonalra. Fő hivatása, mióta a történelem színpadán megjelent, a honvédelem volt. Ebben állott legfőbb dicsősége és büszkesége. A vitézség és harciasság elválaszthatatlan és legfőbb nemzeti jellemvonása volt e kemény, szívós, bátor és elszánt, hősi népnek. Királyok, törvényhozók, történetírók és főként a tettek fennen magasztalták ezt az erényüket.

IV. Béla király a XIII. század derekán azt mondja a vágvölgyi székelyekről, hogy oly dicsően harcoltak mellette, hogy mintegy vitézségről vitézségre szállva, királyi lelke megnyugodva gyakran gyönyörködött bennük. A kézdi székelyek vitézségük jutalmául kapták V. Istvántól Aranyos-földet és IV. Lászlónak is oly híven, serényen és lelkesen szolgáltak a hadban, hogy «hosszas és nehéz volna elbeszélni.» A kunok lázadása az ő hősi vitézségükön tört meg a Hódtavánál (1282); ők álltak ellent elszántan és férfiasan a rabló tatároknak Torockó vára alatt és szabadítottak meg ezernél több rabot. {1}

Legfőbb törvénykönyvünk (Verböczy Hármaskönyve) a *hadi dolgokban igen jártasoknak* (rerum bellicarum expertissimi) nevezi őket. Báthory Zsigmond 1601. kiváltságlevelében azt mondja, hogy az 1595.-i havaseli hadjáratban nemcsak ő csodálta meg a székelyek vitézségét, hanem azok az idegen nemzetbeliek is (németek), akik a vitézség és hadi fegyelem babérkoszorúját magoknak vitatják. Ezek is látták, hogy mily vitéz, serény és hadratermett nép a székely, melynek lelkében még virágzik az ősi *hun erő és dicsőség*. {2} Lipót császárkirály 1691.-i híres diplomájában pedig a *legharciasabb népnek* (genus hominum bellicosissimum) nevezi a székelyeket.

A Rákóczi-forradalom, a székely határőrség, a napóleoni hadjáratok, 1848/49-es szabadságharcunk s a legújabb világháború története megerősítette és újabb elismerésekkel, babérágakkal és dicsőséggel tetézte ezt az ősi vitézséget.

Ezeknek az erényeknek éltető gyökerei messze nyúlnak vissza és ágaznak el az őstörténelem legendás termőtalajában, melyeket vastag rétegek takarnak el kutató szemünk elől. De törzse, ágai, lombja és koronája már a történelem világánál fejlődik és nő nagyra. Ezekre már kellő világot vetnek rendelkezésünkre álló történeti feljegyzések és oklevelek.

*

A székely nép, mióta történelmét ismerjük, mindig általános hadkötelezettséggel tartozott, az élvezett kiváltságok ellenértéke fejében. Szabó Károly szerint «a székelyek, mint mindnyájan egyiránt szabadok, fegyverrel tartoztak az országot védelmezni, s mint az ország nemesei fejenként kötelesek voltak a királyi seregben szolgálni.» {3}

Külön önálló sereget alkottak, melynek élén a székely ispán állott, mint vezér. Feladata elsősorban a keleti határszél védelme s ennek teljesítésére önállóan nemcsak védő, hanem szükség esetén külön támadó hadjáratot is viseltek.

Így 1345. február 2.-án Laczkfi András székely ispán vezetése alatt «a székelyek azzal a kis számú magyarral együttesen, akik akkor közöttük laktak», a mai Moldva területére előnyomult tatárok ellen indultak s őket megverték, vezérüket is elfogták és gazdag zsákmánnyal tértek haza. A következő 1346. évben is «csak úgy önszántukból rácsaptak nagy sokasággal a tatárok országára», győztek, megszámlálhatatlan sok tatárt öldöstek le, és temételen sok zsákmányt nyertek. {4} Egykorú történetíró szerint a székelyek ismételten megindult támadásai elől a megmaradt tatárok visszavonultak a székely határok közeléből, «elmenekültek messze a tenger mellé, a többi tatárokhoz.» {5}

Mindez igazolja, hogy a székelyeknek már a XIV. században önállóan szervezett külön hadseregük volt, mely nevezetesebb hadműveletekre is sikeresen vállalkozhatott.

Sajnos, a XV. századig nincs részletesebb tudósításunk sem a hadkötelezettségnek módjáról, sem a székely hadsereg szervezetének formáját illetően. Csak annyit tudunk, hogy a vagyonosabbak lóháton, a szegényebbek gyalog teljesítettek hadi szolgálatot. De a későbbi szabályozás mindenestre az előbbi gyakorlaton épülve, ezekből visszakövetkeztethetünk az előbbi századokra is.

Zsigmond király honvédelmi szabályzata 1429-ben a székelyekről csak annyit mond, hogy a törökök ellenében a székelyek ispánja két bandériummal áll ki (a vajda is annyival), a *székelyek tehetség* szerint (cum potencia), ha pedig Erdély ellen irányult ellenséges támadás, a szászok és székelyek 4000 embert állítottak ki. Az erdélyi felkelőnemesség összes számát 3000-re teszi a szabályzat. {6} Ha a szászok kontingensét (az 1224. évi Andreanum rendelkezése szerint) 500 főre vesszük, a székelyekre 3500 fő esett a védelmi háborúban.

Zsigmond 1435-ben rendezte a hadszervezetet. Ezt Mátyás király 1463. április 26.-án megerősítette és a hadfelkelést új rendelkezésekkel pótolta. Ebben a székelyekre vonatkozólag így intézkedik:

A székelyek *az ő régi szokásuk szerint* az ország hadseregébe haderejük kétharmadát tartoznak küldeni, harmada minden eshetőségre otthon hagyatván. A hadfelkelésre a felhívás vagy vérbemártott karddal, vagy a székely ispán levelével, vagy a vajdával, ha ő egyszersmind székely ispán, történjék. Midőn pedig a szükség hirtelen való általános felkelést kíván (tumultum excitare cogit), a székek kapitányai dobokkal és száldobokkal {7} és a *Tűzhalom* nevű helyeken meggyújtott máglyákkal hívja fegyverre a népet, és aki nem kel fel, fejét veszítse. Hogy pedig hiány ne legyen a mozgósításban vagy a hadjáratban, a székek kapitányai kötelesek béke idején és nem éppen ritkán a fegyverek és egyéb hadiszerek felett *hadiszemlét* (lustratio) tartani, amit ha elhanyagolnának, vagy nem engedelmesséknének a parancsnak, szigorúan büntetessenek.

Ha valaki az idő folyamán ezeknek a hadi szabályoknak vakmerően ellenszegülne, és lázadást szítana, nemcsak javait veszítse el, hanem feje vágassék le, vagy felakasztassék. A lázító pedig, ha megtalálják, ki a többieket öfelsege és a haza ellen

bujtogatta, tüzes vassal égettessék meg, attól még a király kegyelme se mentesítse. Ezeken kívül Zsigmond császár-király 1435.-i hadszabályzata érvényben marad. {8}

Mátyás király eme hadszabályzata tehát méltán régebbi gyakorlatban meglévő hadirend írásba foglalásául tekinthető, maga is hangsúlyozván, hogy a székelyek régi szokását erősíti meg.

A hadkötelesekről lajstrom (lustrum, regestrum) vezetendő. Ebben pedig az a rend tartandó, hogy ha az atya fiával egy kenyéren él, hasonlóképpen ha két fivér osztatlan birtokon gazdálkodik, az ilyenek közül csak egyik köteles hadba menni, még ha fejenkénti felkelés rendeltetett is el. Ha az ilyen a hadban elesik, a másik nem küldhető helyébe. Ez a szabály mind a három nemzetre kiterjedt. {9}

Mátyás király 1473-ban a székely *lőfőket* és *gyalogosokat* az egész székelységen külön-külön lajstromba íratta. {10}

Még jobban és részletesebben világítja meg a székelyek hadkötelezettségét II. Ulászló *kiváltságlevele*, melyben ő 1499. július 13.-án a székelyek neki bemutatott és előterjesztett régi szokásjogát erősíti meg. Ez mindenek előtt a hadszerkezet és hadakozás felől szólván, ezeket mondja:

Midőn a királyi felség *kelet* felé, azaz *Moldva ellen* személyesen hadat vezet, akkor az összes székelyek *fejenként*, ti. lovasok és gyalogok, tartoznak harcosok módjára öfelsége egész *serege előtt* járni, és öfelsége országa határán kívül 15 napig saját költségükön bevárni az ütközetet; azután visszajövet a *királyi sereg mögött* járni. Továbbá, midőn öfelsége eme keleti részek felé a maga helyettesét (suam personalem praesentiam) küldi hadakozni, akkor a székelyeknek éppen *fele* tartozik vele menni, a fennebb említett módon (ti. előhad és utóhad alakjában). Továbbá, midőn öfelsége *déli* irányban, azaz a *havaseli* részek ellen személyesen megy hadba, akkor az összes székelyeknek, ti. lovasoknak és gyalogoknak éppen *fele*, hasonlóképp 15 napig az öfelsége országa határain túl tartozik az ütközetet bevárni, menet a *sereg előtt*, visszajövet *hátról* járván. Midőn pedig a havasalföldi részek ellen a királyi felség helyettese vezeti a hadat, akkor a székelyek éppen *ötödrészükkel* tartoznak szolgálni és harcolni. Végre pedig, midőn a királyi felség *nyugat* felé személyesen megy hadjáratra, akkor a székelyek tartoznak minden tíz telkes székely részéről egy-egy zsoldost küldeni öfelsége szolgálatjára. Ha pedig azon részek (ti. nyugat) felé öfelsége helyettese vezet hadat, avagy észak felé öfelsége személyesen indul háborúra, akkor a székelyek *huszadrészenként* tartoznak egy-egy zsoldost küldeni. A sereg ilyen kirendelésekor minden szék tartozik a főemberek közül egy kapitányt adni.

A hadrakelés ezen módja azonban nem értelmezhető úgy, hogy az ország és annak erdélyi részei jelenlegi szükségével és fenyegető veszélyével ellentétbe jusson, hanem a székelyek az idő kívánalmait és a körülmények szüksége szerint mindaddig hadakozni és háborúzni tartoznak, és azalatt ne is élhessenek az ő fennebb megírt szokásaikkal, míg az ország bajai lecsendesedésével, az ellenség visszaverésével, a béke és nyugalom vissza nem tér. Mert, miként látni való, különböző és naponként új veszedelmek és szükségletek keletkeznek és merülnek fel; amiért is, mivel az újonnan előállott szükségletek új intézkedést és tanácsot igényelnek, nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen.

Ezenkívül a fennebb mondottakon felül tartozik a székelyek közönsége minden háborúban, mely az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegetné, a királyi felség, vajda, vagy az akkori ispán felszólítására és parancsára felkelni, a lehető legszebb hadi fegyverekkel, amint eddig is tapasztaltattott, sőt tartozik a haza védelmére állandóan őrködni. Ezért a székelyek minden adótól és bárminemű fizetéstől mentesek és ezért nyerték nemesi kiváltságait Magyarországnak dicső királyaitól, miként igazi nemesek.

Továbbá, midőn a hadrakelő székelyek kirendelésének és számbavételének kell történnie, az a székelyek ispánja által a székely főemberekkel történjék és azok együttesen tartoznak a népet mozgósítani; úgy mindazonáltal, hogy az ispán gondoskodik és szabja meg, hogy hány embert hagyhat a kapitányoknak és a székely főembereknek házáinál, szolgálataik érdeme és a körülmények szerint; nem, mintha a királyi felség ezt tenni tartoznék, hanem, hogy annál készségesebben szolgáljanak a királynak és a királyi kegyre annál inkább érdemeseknek mutatkozzanak.

Miután pedig a harcosok a királyi felség tisztjeinek kezébe adták, ha némelyek megszöknének, fejüket veszítsék és ingó javaik a királyi felségre, és tisztviselőikre szálljanak. Aki pedig vakmerően otthon és visszamaradna a hadakozástól, vagy vonakodnék a seregbe állani, az olyanokat az ispán a főnépekkel együtt megbüntethesse és bírságozhassa.

Az ilyen hadfelkelések alkalmával a főnépek és zsellérek vagy földönlakóik, kik a főnépek földjén laknak s más nagyon szegények is, kiknek ti. három fontot érő ingóságuk nincs, hasonlóképp a városok és mezővárosok, ti. a székely székek székhelyei, bármely hadakozástól mentesek lehetnek; de midőn az ellenség az erdélyi részeket támadja meg, és abban kárt tenne, abban az esetben ezek is tartoznak a székely ispán kirovása szerint hadra kelni. {11}

II. Ulászlónak ez a hadszabályzata bármily részletes, még sem merítette ki egészen a módozatokat, melyek szerint a székelyek hadakoztak.

Így a székelyek, Báthory István vajda ellen II. Ulászlóhoz (1492.) intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt azt mondják, hogy nemrég a székelység *nyolcadrészt* kívánták a királyi hadseregbe küldeni, amelynek felkészüléséhez és táborozásához mindannyian egy-egy forintot fizettek, amely összeg hozzávetőleges számítással 100000 forintra mehetett. Midőn pedig ezzel a pénzzel zsoldosaikat rendbe hozták, és a pénzt nagyobbára felkészülésükre elköltötték, a vajda a székelyek előkelőit fejenként magához hívatta, és a zsoldra való pénzt tőlük elvette, ami által nem csekély kárt szenvedtek. Bárcsak annak a pénznek - írják - hírére se hallottuk volna, mert némelyek a felkészületre elköltötték, s hogy visszafizethessék, örökségeiket voltak kénytelenek eladni. {12}

Kitűnik ebből, hogy a részleges fölkeléskor az otthonmaradtak fizették a fölkelők előkészítésének és felszerelésének költségeit. Az is nyilvánvaló, hogy a székely haderőnek a szükség szerint kívánt hányadát mozgósították. Ez alkalommal egynyolcadát. 1494-ben II. Ulászló Kézdiszék követeivel úgy egyezett meg, hogy a náluk uralkodó szükség és drágaság miatt seregüknek csak tizenhatod részével keljenek fel. {13} Van rá példa, hogy (mint 1554-ben) egynegyedét kellett kiállítaniok hadseregüknek. {14}

Midőn Szapolyai János az egész Erdélyt meghódította, az 1536. évi *marosvásárhelyi országgyűlés* úgy határozta meg a hadfelszerelés módját, hogy a székelyek között a *főbbek és tisztviselők* tartsanak jó lovakat, páncélt, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot, a *lőfők* lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, csákányt, vagy buzogányt, vagy *íjat nyilakkal*. A *közszekek*, kiknek két

ekefeldjük van, hasonló módon fegyverkezzenek fel; akik szolgák, másokat állítsanak helyettök. Akiknek nincs két ekefeldjük, de van hat ökrük: tartsanak páncélt, lándzsát, sisakot, csákányt, vagy íjat nyilakkal; a szegényebbek sisakot, tört, vagy kaszát; akik cséplésből élnek: baltát, vagy dárdát és pajzsot.

Szükség esetén a vajda, vagy vicevajda levéllel, vagy véres karddal való felhívására a nemesek, székelyek és szászok tartoznak fejenként, vagy részlegesen, vagy megyék és székenként, fő- és jószágvesztés terhe alatt fölkelni. Az ellenkezőnek, mint hűtelennek, sem a király, sem a vajda nem adhat kegyelmet az országon kívül, a vajda törvény elé megidézteti, befogatja, és fő- és jószágvesztéssel bünteti. {15}

Kiegészíti ezeket Oláh Miklós (1540. előtt írt) ama feljegyzése, hogy a székelyek, midőn háborújuk támadt, könnyen összeírhattak, és harctérre vihetek ötvenezer fegyverest, sőt még többet is. (?) {16}

Verancsics Antal (Oláh ifjabb kortársa és érsekprimási utóda) azt írja, hogy midőn a király háborút indít, kötelesek saját költségükön hadba menni, de ha igen régi szabadságaikat megtartják, különböző föltételek szerint. Mert hakeleti, vagy északi ellenséggel, vagy a haza határai között kell harcolni, fejenként mindnyájan fegyverre kelnek és a hadakozást abba nem hagyják, míg a háború be nem végződik. Ha nyugati ellenséggel van háború, tizedrészüket küldik, és tizenöt napnál tovább nem követik a táborot. Déli ellenség ellen fele részük megy, s addig állja a harcot, amíg csak lehet. Manapság - úgymond - mintegy harmincezer embert tudnak a táborba vinni, anélkül, hogy házaikat védelmezők nélkül hagynák. Leginkább lovon katonáskodnak; semmi hadi készlettel, semmi különös felszereléssel fegyvereztetel és katonai ékességgel nem tűnnek föl, hanem számukban és régi vitézségük nagyszerűségében bizakodva keményen harcolnak. Nem rézkürttel, hanem szaruból készült kürttel adják a harcielt. Ha ütközetre nem kerül a sor, hamar megúnják a táborozást, és lassanként elszélednek. {17}

A székelyek hadrakelésének módja a régi formában maradt a XVI. század első felében egészen 1562-ig, a székely felkelésig. Erről az országgyűlési végzések között is van rendelkezés. Így az 1545. november 1.-i marosvásárhelyi országgyűlés azt határozta, hogy azok a lófők, akik 50 forint értékű vagyonnal rendelkeznek, lovat, sisakot, páncélt és kopját tartsanak. (Tehát mint páncélba öltözött nehéz lovasok menjenek a harcba). Azok pedig, akiknek csak 12 forint ára értékük van, lovat, pajzsot és kopját tartsanak. A többi lófők, akár van vagyonuk, akár nincs, lovat tartani mindnyájan kötelesek. Ezeket a fegyvereket mindenki készen tartsa húshagyó keddre, máskülönben megbüntettessenek. {18}

I. Ferdinánd király biztosai 1552-ben azt írják a székelyekről, hogy minden székely férfi köteles a királyt hadba kísérni, és ingyen katonáskodni egy hónapig. A hónap elteltével, ha az ellenséggel nem ütköztek meg, a király zsoldot ad nekik, ha őket tovább is a seregbe tartani akarja. Tartoznak ezenkívül állandóan száz lovast tartani a királyi udvarban, háromszor váltakozva évenként. {19}

Az 1552. májusi tordai országgyűlés a székelyek általános hadfelkeléséről csak annyit mond, hogy annak módja és rendje a régi szokás szerint történjék. {20}

Hogy mit értettek a régi szokás alatt, azt az 1554. júniusi medgyesi országgyűlés bővebben körülírja: azt mondván, hogy a székely főnépek, lófők és szabad székelyek, miként a nemes urak, fejenként tartoznak fölkelni, midőn a szükség úgy kívánja. Akkor a főnépek mindenike, az ő állapotja szerint, két vagy három székelyt házánaál visszatartat, a kapitányok tudtával és beleegyezésével. A székelyföldi erősségekben is, a szükség szerint, őrizetül 16-20 személyt hátrahagyhatnak. A többiek pedig mindannyian, főnépek, lófők és szabad székelyek, az ő földönlakóikkal, az ország régi törvényei és szokásai szerint és az ő állapotjukhoz képest, jó és megfelelő lóval és minden lovas hadi felszereléssel, a többiek pedig gyalogsági fegyvereztetel oly jól legyenek ellátva, hogy midőn föl kell kelni, semmiben hiányt ne szenvedjenek; fővesztés terhe alatt.

A székely kapitányok pedig a vajdák által levélben kijelölt napra és helyre haladéknélkül megjelenjenek, és a kapitányságuk alá tartozó székelyeket felkelni kényszerítsék, és ahová rendeltetett, oda siessenek. Abban az esetben, ha valamelyik székely nem akarna hadra kelni, azt késedelem nélkül jelentsék a vajdáknak, ezek az olyanokat méltó büntetéssel sújtás, de a kapitányok ily esetben se késlekedjenek. Ha pedig a kapitányok, vagy valamelyik közülök ő maga fölkelni, és a kijelölt napra és helyre megjelenni, vagy a felkelni vonakodókat a vajdáknak tudomásul adni elmulasztanák, abban az esetben az olyan kapitányt ugyanaz a büntetés érje, amelyet más lázadók érdemelnének. {21}

Az általános hadfelkelésre ritkábban, csak rendkívüli szükség esetén került a sor; de kisebb-nagyobb continenst a fejedelemség elején állandóan tartoznak az országgyűlések végzése szerint kiállítani.

1540-ben a segesvári országgyűlés 3000 katonát szavaz meg a nemesek, székelyek és szászok részéről, melyből a székely urak az ő módjuk szerint ezer embert tartoznak fegyverbe állítani. {22}

Az 1542.-i tordai augusztusi országgyűlésen a három nemzet rendjei abban egyeztek meg, hogy az ellenség támadása esetén fejenként hadra kelnek, fő- és jószágvesztés terhe alatt, vagy a helytartó annyit hív táborba közülök, amennyi elegendő lesz. Ennek alapján 1542. október 3.-ára a keresztesmezei táborba rendelték (a nemesek 25-25 jobbágy után kiállítandó lovasain és a szászok contingensén kívül) ezer lovas székelyt. {23} 1542. decemberben a nemesek 10 porta után adnak egy lovast, a szászok ugyanannyi gyalogot; a székelyek pedig teljes készülettel (omni apparatu) mozgósíttatnak. {24}

1551. májusban a tordai országgyűlés általános hadfelkelést hirdetvén, a székelyeknek Fráter György felhívására tüstént fejenként (capitativ) kellett táborba szállniok. A főispánok és székek vezetői mellé négy-négy előkelőt rendelnek segédkezésre. Minden 25 ember egy szekeret volt köteles hozni élelemezszállítás végett. {25}

Az 1554. júniusi országgyűlés meghatározván a székely hadfelkelés módját, az 1555. áprilisi országgyűlés a székek kapitányai köteletségévé teszi a készenlétről gondoskodni, akár fejenkénti általános, akár részleges fölkelés hirdettetnék. Az ugyanaz évi decemberi országgyűlés elrendeli, hogy minden székely székeknek a régi szokás szerint legyenek kapitányai, akik mindannyian az országos főkapitánnyá választott Balassa Menyhért rendeleteit kövessék. {26}

Izabella és János Zsigmond Lengyelországból visszahozatala alkalmával (1556.) a székelyek ezer lovast bocsátottak Petrovics Péter helytartó rendelkezésére és a várak ostromára külön ezer gyalogpuskást és nyilast. {27}

Az 1557. februári országgyűlés szükség esetére elrendeli a székelyek fejenként felkelését, úgy, hogy mind a főnépek, mind a lófők táborba szálljanak. {28}

1558. júniusban a rendek a székelyekre nézve azt határozták, hogy lófők és főnépek *fejenként*, jól felfegyverezve, fővesztés terhe alatt hadra készen legyenek; a közsékelyek pedig porták szerint annyit fizessenek zsoldra, mint amennyit a nemesek jobbágysági fizetnek. Ez a zsoldpénz a király megbízottjának kezéhez adassék, aki azok közt a szolgák közt osztja ki, kik a székely főnépekkel a táborba szállanak. A zsoldkiosztás a székelyek között a székek főkapitányai által a király által kijelölt napon és helyen történjék, fővesztés terhe alatt. Zsoldfizetésre az ősjobbágyságok is köteleztetnek. *A főnépeket maga a király lustrálja meg*, hogy milyen hadi készülettel vannak felszerelve, és ha szolgálók nem lennének katonaságra alkalmasak, visszautasíttatnak.

1559. júniusban azzal a megjegyzéssel rendelik el szükség esetére a Keresztesmezőre a hadfelkelést, hogy a székelyek nem úgy, mint azelőtt, késlekedve és utolsónak (amint szoktak volt), hanem idejekorán érkezzenek, jószágvesztés terhe alatt. {29}

A székelyek *általános hadkötelezettsége* tehát a XVI. század derekán abba az irányba kezdett átalakulni, hogy a köznép adót és zsoldpénzt fizetvén, csak ritka esetben kelt fel fejenként, hanem részlegesen. A főnépek és lófejek azonban többnyire személy szerint (az utóbbiak is néha részlegesen) lóháton vonultak ki. A főnépek jobbágyságai arányában, több fegyveres szolgálóval (akik zsoldot húztak) mentek a táborba.

Közel egykorú tudósítás (1569-1571.) így határozza meg a hadkötelezettségnek a gyakorlatban a XVI. század derekán kifejtett módját:

«Az község (ti. a közsékelyek) hadba seriatim (ti. sor szerint) mentenek, az ország szüksége szerint és a fejedelem parancsolata szerint, *vagy ötöde, vagy harmada, de fejenként igen ritkán mentenek hadba*. De az lófejek minden hadba, mint szinte az nemes uraim, vagy háromnak, vagy négynek egyikét elbocsátták (azaz egy lovagot kellett bocsátani) *s gyakorta mind fejenként el kellett menniük*, mint szinte a nemes uraim. *Az főnépeknek inkább minden hadba fejenként el kellett menniük. Nem illett csak egyedül menni*, ha főember volt, hanem az ő kondíciója szerint kellett menni.» {30}

Ezen fejlődés és megszokás figyelembe vételével rendezi aztán intézményileg az 1562. segesvári országgyűlés a székelyek hadi kötelezettségét.

1 Székely Oklevéltár I. 14. és 21.

2 Székely Oklevéltár IV. 151.

3 A régi székelység, 175.

4 Dékányi Kálmán: János minorita krónikája. (Gombos F. Középkori krónikások, XI. 62-64.)

5 Küküllői János krónikája, VI. fejezet.

6 Székely Oklevéltár I. 126., Hadtörténeti Közlemények, 1892. 586.

7 «Zaladobonibus» áll az oklevélben. Ez valószínűleg az erdélyi havasi oláh templomoknál (harang hiányában) ma is használt ún. «tóka» volt: felfüggesztett fatáblaszálak. Ennek a neve maradt fenn az erdővidéki (Udvarhely-Bardóczzségi) *Széldobos* falu nevében.

8 Székely Oklevéltár I. 198.

9 Székely Oklevéltár I. 197.

10 Székely Oklevéltár I. 219.

11 Székely Oklevéltár III. 138.

12 Székely Oklevéltár I. 278. Fordításban Szabó Károlytól a Székelyegyleti képes naptár 1890. évf. 31.

13 Székely Oklevéltár I. 281.

14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 519. és 525.

15 Simigianus Historia 140.

16 Hungaria et Attila, 195.

17 Verancsics Antal összes művei, I. 144.

18 Székely Oklevéltár V. 60.

19 Székely Oklevéltár II. 100.

20 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 410.

21 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. 526.

22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 40.

23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. 141.

24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. 171.

25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. 546.

26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek, I. 581.

27 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 552.

28 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 75. és 77.

29 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 113., 118., 123.

30 Székely Oklevéltár II. 293.

VII. A székelyek adózása a középkorban

Az «ökörsütés»

A székelyek, mint szabad és hadköteles nemzet, eredetileg a királynak vagy az államnak adófizetéssel nem tartoztak. E helyett a királyi családban előforduló némely ünnepies alkalomkor (a király koronázása, lakodalmi és első fia születésekor) mintegy önkéntes ajándékul, minden telk (később minden 4-6 ökör) után egy-egy ökröt adtak. Az ilyen ökrökre a király vagy a szék nevének kezdőbetűjét szokták volt sütni s innen ezt az ököradót «ökörsütés»-nek nevezték.

Ez ököradó legrégibb emlékeztet az esztergomi érsekség 1254. és 1263.-i kiváltságlevele tartotta fenn, mely szerint a székelyektől és oláhoktól szedett ökör-, juh- és más állatadó tizede az érseket illette. {1}

A székelyek adómentességét és az ökörsütés önkéntes voltát hangsúlyozza Mátyás király amaz 1473.-i rendeletében, mely a székelyeket a primorok pénzzsarolása ellen védelmezi. «Tudvalevő, - úgymond - hogy a mi hű székelyeink sem nekünk, sem embereinknek örök időktől fogva soha semmiféle pénzfizetéssel teljességgel nem tartoznak, hanem csak *önkéntes* és készséges *ajándékkal* (spontaneis et promptis oblacionibus) a mi és más fölséges magyar királyok házasságának és fiók születésének örömmünnepeire, továbbá jövedelmeik arányában a tőlük jövő vagy hozzájuk menő követségek költségére.» {2} A királyok koronázásakor adni szokott ököradóról ez az oklevél nem emlékezik, de más, hiteles adatok szerint akkor is volt «ökörsütés.»

Mátyás történetírója *Bonfinius* is feljegyezte, hogy a székelyek, kik a szabadságot annyira szeretik, hogy későbbiek lennének inkább meghalni, mintsem adót fizetni, Magyarország királyainak soha sem akartak adót fizetni s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni; a mi időnkben pedig csak kéréssel és a király kegyével bíráttak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak. {3}

II. Ulászló 1499.-i kiváltságlevele bővebben tájékoztat az ököradóról és körülírja annak kezelési módját. Az erről szóló pont szerint: minden magyar király törvényes *koronázásakor* a székelyek közönsége tartozik egy-egy ökröt adni, minden telkes székely részéről; - és pedig úgy, hogy az ökrök összeszámlálása, vagyis felhajtása idején a király embere mindegyik székely ökreit találomra (ad fortunam) kettéosztja, s ennek első felét a székely magának választja, másik feléből pedig a király embere egyet a király számára választ. A király *első házassága* alkalmával hasonló módon minden telkesgazda egy-egy ökröt ad. Ugyancsak a király *elsőszülött fia keresztelesekor*. Az ilyen ökrök beszédésekor az ispán vagy a király megbízottjai állapítsák meg, hogy kik legyenek mentesek az ököradótól, nehogy a király emiatt kárt szenvedjen. {4}

A XV. század folyamán tehát minden telk után, tekintet nélkül az ökrök számára, egy-egy ökröt kellett beszolgáltatni.

A XVI. század első felében is fennállott ez a székely adó, bár a székelyek nem szívesen és néha csak erőszakkal engedve teljesítették.

Oláh Miklós a XVI. század elejére vonatkozólag igen jellemző esetről emlékezik. Azt mondja, hogy a székelyek adót sem a királynak, sem másnak nem fizetnek, kivéve, hogy a király koronázásakor, lakodalmakor és fia születésekor fejenként egy-egy ökröt adnak a királynak. De - teszi hozzá - ezt is többnyire nehezen teljesítik s elmondja a II. Lajos születésekor (1506.) végrehajtott ökörsütés esetét, amikor az ő atyja is érzékeny kárt szenvedett. II. Ulászló ugyanis fia születésekor az akkor fogarasi főkapitányt, Tomori Pált küldötte ki a székely ököradó behajtására, melyet - úgymond azért neveznek ökörsütésnek, mert a királynak ajándékozott ökrökre bélyeget sütnék. Tomori egy csapat lovas katonával ment a Székelyföldre és segítségére - írja Oláh - atyám is küldött tizenhat lovast. Amint Tomori a nemzet szokása értelmében a királyt illető ökröket követelte, a székelyek akadékoskodtak és ellenállottak, úgy, hogy Tomori kénytelen volt velük megütközni. A székelyek erősebbek lévén, Tomori ötszáz vagy még több lovasával legyőzve és szétverve, maga is (ha jól emlékszem) vagy húsz sebet kapott. Az ütközetben katonái közül sokan megölettek, a nagyobb rész pedig mindenéből kifosztatva, csak nehezen szaladhatott haza. Ezek közt atyám három lovasa is elesett, a többiek pedig félig összevagdaltva tértek haza. {5}

Istvánfi Miklós még részletesebben ír erről az 1506.-i ökörsütésről s némiként eltérőleg Oláhtól.

II. Lajos születésekor - úgymond - az erdélyi székelyek között forrongás keletkezett, melyet nagy nehezen és csak fegyverrel lehetett megfékezni, melynek eredete és oka ez volt. A kunok, jászok és a székelyek, kiket a legrégibb scythia nemzetnek hisznek, bevett szokás szerint valahányszor a királynénak fia születik, minden háztól egy-egy ökröt szoktak adni, mert baromtenyésztéssel foglalkozván, nagy marhaállományt tartanak. A király kiadta a rendeletet, hogy az ököradó hajtassék be s arra való alkalmas embereket küldött ki. A kunok és jászok, mint Budához közel lakók, engedelmeskedvén, nagyszámú ökröt hajtottak fel; de a székelyek, kiknek vakmerősége híres, megtagadták, azt mondván, hogy senki sem emlékszik közülök, hogy ilyen történt volna. A király hívei azt felelték, hogy Zsigmondnak, I. Ulászlónak, V. Lászlónak és Mátyásnak nem volt fia, de II. Ulászlónak Isten jóvoltából fia születvén, nem akarja, hogy a régi szokás elmulasztódjék. A székelyek, mintha szabadalmaikat védelmeznék, macacsságukban megmaradtak, de a király emberei erőszakot alkalmaztak, az ökröket a legelőkről és olákból kiragadták, úgy, hogy a végén fegyverre került a dolog, és akik az ökrök beszédését nem hagyták abba, részint kegyetlenül leölettek, részint elűzettek s a királyhoz menekültek segítséget kérni. A király szokott gyengesége s felesége közbejött halála feletti gyásza miatt nem tudta mitévő legyen, de tanácsosai a közügyet és a királyi tekintélyt megvédelmezendők, nehogy a lázadás tovább terjedjen, fegyveres fellépést ajánlottak. A király tehát Tomori Pálnak, ki akkor mint a lovasság parancsnoka Budán volt, rendeletet adott ki, hogy gyalogsággal és a lovas testőrség 500 emberével Erdélybe siessen, és a hűségben maradt erdélyieknek meghagyta, hogy Tomorihoz csatlakozzanak. A vakmerően elszánt székelyek Marosvásárhely mellett sereggel állottak ellent és heves harc keletkezett. A székelyek többen voltak és felülkerekedtek. Tomori vitézül harcolt, de segédcsapatai megfutamodván s ő maga is több mint tíz sebet kapván, menekülni

volt kénytelen. De nemsokára újabb sereget gyűjtve a nándorfehérvári, temesvári, orsovai és szörénytoronyi őrsegekből, nagyobb erővel tért vissza, a székelyeket leverte és a legyőzötteket a király parancsának végrehajtására kényszerítette. {6}

A XVI. század közepén kezdett a székelyek régi adózása csorbát szenvedni s az ökördó helyett és mellett rendes pénzadót kezdtek velük fizettetni.

Verancsics Antal erről azt mondja, hogy az ő idejében az ország romlásával a székelyek szabadsága is kárt szenvedett, mert a haza szükségét szenvedve, a székelyek is, midőn a viszonyok úgy kívánták, segélyadásra kényszerítettek. A régi szokás jog szerint mindegyik királynak csak háromszor adtak ökröt, tudniillik minden család, vagy mint ők mondják, minden kapu egy-egy ökröt: a király koronázásakor, lakodalmakor és első fia születésekor; ha pedig e helyett leánya született, a harmadik adózástól föl voltak mentve. Most elhagyva némelykor a régi szokást, mintegy segedelem gyanánt (subsídium) a király kívánságára, a haza megtartása érdekében, nem vonakodnak többször is adózni. {7}

A székely krónika és az erdélyi országgyűlések végzései fenntartották emlékét a XVI. század derekán teljesített ilyenemű adózásoknak:

«1538-ban, - úgymond, - ismét bėjöve (Erdélybe) János király ... Tordára gyűlést tétete ... Szent Orbán napján ökörsütést adának János királynak segítségül.» {8}

1542-ben, midőn a gyalui egyezés alapján Ferdinánd királlyal alkudoztak Erdély átengedése, a székelyek nemzeti gyűlésükön megtagadták az Erdélybe nem rég befogadott Izabella királyné részére kívánt ökörsütést. {9} Miután azonban Izabellát és fiát erdélyi uralmában megerősítették, 1543-ban a szultánnak küldendő adóra és a királyné asszony segélyére adót szavaztak meg és elrendelték az ökörsütést. Még pedig úgy, hogy adtak «a császár adójában Székelyföldről az község fejenként 50-50 pénzt, a főnép két-két ökröt, a lófejek egy-egy ökröt Szent Bertalan napban és Szent András napban ismét adának székelységből fejenként egy-egy forintot.» {10} Ez sem folyt be teljes egészében, mert az 1543. novemberi országgyűlés azt határozta, hogy akik a székelyek közül nem adták meg az ökörsütést, miután a helytartó (Fráter György) azt helyettük kifizette, térítsék meg neki, s azt ő saját emberei által szedesse be. {11} Arról is szól a végzés, hogy ha valamely szék nem adta meg a török császár elélmére szóló ökröket, azokat tüstént beszolgáltatassák, a kirótt pénzzel együtt.

Ennek azonban érdekes és jellemző külön története van, amely bevilágít abba a bizalmas viszonyba, melyben a hatalmas kormányzó (Martinuzzi) a székelyekkel állott. Fráter György ugyanis 1544. augusztus 23.-án a helytartóhelyettes (Mikola László) által kötelezvényt állíttatott ki arról, hogy tekintettel a székelyeket a közelmúltban ért nagy kárvallásokra, a székelyeknek a török császár jelen és jövő évi adóját, azzal a 4000 forinttal együtt, melyet az országgyűlés végzése szerint a török hadak élelmezésére adni tartoznak, magára vállalta és helyettük megfizeti; amiért is «a székely urak» a helytartó eme jótéteményének megtérítése végett az arról alkotott országgyűlési végzés szerint neki ökörsütést adni elvállalták. {12}

Az 1545. évben a székelyek egy-egy forintot vállaltak adóban. 1546-ban is egy-egy forintot; de már 1547-ben ökörsütést adtak. {13} 1548-ban 4000 forint adót.

A XVI. század közepén tehát a székelyek adózása lassanként elvesztette régi önkéntes és az uralkodó család örömeihez kötött nemzeti *ajándék* jellegét, hanem az ország rendkívüli szükségletei alkalmával megszavazott pénzbeli *segélyadó* (subsídium) jellegét öltött. Az önkéntes felajánlás formája megmaradt ugyan, de kevésben különbözött a rendes, szintén megszavazás alapján a jobbágyságra kirótt adózásától. A fő különbség abban állott, hogy nem vált mindjárt rendszeressé, hanem időről időre, nemcsak ünnepies alkalmakkor, hanem országos szükség idején szavaztatott meg s nem minden évben. Megkönnyítette ezt az új rendszert Fráter György tekintélye, akihez a székelyek szívósan ragaszkodtak, s aki alkalmilag maga is segített a székelyek adójának előlegezésében, miáltal olykor mintegy hitelezőjévé lett a székelyeknek.

Midőn Erdély 1551-ben Ferdinánd uralma alá bocsátatott, az új fejedelem a székelyek adózását is rendezni óhajtott. Meghagyta biztosainak, hogy ezt a kérdést is tisztázzák és rendezzék.

Ferdinánd 1552. január 1.-én erdélyi biztosaihoz intézett utasításában arra nézve kívánt vizsgálatot, vajon azon időn és alkalmakon kívül, midőn mindenik székely egy-egy ökröt szokott adni, máskor teljességgel nem tartoznak-e fizetni vagy adózni? Továbbá, hogy Fráter Györgynek hányszor adtak ökörsütést, és nem szoktak és kényszerültek-e többet is adózni neki? Ha pedig semmi egyéb fizetéssel nem tartoznak, nem lehetne-e valamely okot találni arra, hogy az ökörsütésre szépszerivel rábíressanak, és mely időben lehetne azt sikeresen megkísérelni? {14}

A királyi biztosok (Bornemisza Pál veszprémi püspök és Werner György magyar királyi kamarai tanácsos) 1552. március és április havi jelentéseikben a székelyek adózásáról a következőket jelentették: a székelyek minden adófizetés alól mentesek voltak, kivéve az *ökörsütést* (amint nevezik), amivel akkor tartoztak, midőn a királyt koronázták, vagy esküvőjét tartotta, vagy gyermeke született; akkor minden székely egy-egy ökröt tartozott adni.

Miután pedig János király és ő utána a barát (Fráter György) mindig arra törekedett, hogy előbb segély (subsídium) címén, az ország szükségletének ürügye alatt, később *adóként* (ob tributum), amit újabb időben a törököknek fizettek megadóztassák őket: nem tartották meg a régi szokást, hanem a három nemzetet Marosvásárhelyre országgyűlésre hívták össze, s ott úgy egyeztek meg, hogy amiben két nemzet megegyezik, azt a harmadiknak is el kell fogadnia. *Ezzel az ürüggyel a székelyek is a segélyadó viselésére vonattak.* Az a szokás alakult ki, hogy a szászok annyit fizettek, mint a nemesek, ti. 24000 forintot, a székelyek azonban, amikor adóztak, nem fizettek többet 6-7000 forintnál. A nemesek és szászok, az ország szükséglete úgy kívánván, kétszer is adóztak egy évben; a székelyek pedig valamely méltányos jogcím esetén a királyok kívánságára az ökörsütést is megengedték.

Semmi kétség, - teszik hozzá a biztosok, - hogy Felségednek jogos okai vannak, hogy ez évre kettős adósegélyt (subsídium) kívánjon a nemesektől és szászoktól és ökörsütést a székelyektől. Mert ha a barát ki tudta eszközölni, hogy neki évenként kettős adósegélyt és néha a szokott időn kívül ökörsütést adjanak: mennél jogosabban kívánhatja azt Felséged? Hogy hányszor engedélyeztek a barátnak ökörsütést, azt biztosan megállapítani nem lehetett, de köztudomású, hogy gyakrabban, mint előbb bármely király idején.

Mondják, hogy hajdan egy ökörsütés 36-40000 ökröt eredményezett, mostanában alig 12000-et lehetett behajtani, mert a székely előbbelők a szegényebektől többeket magoknak alá vetettek és védelmök alá vettek s mintegy jobbágyul tartják, s így

az ökörsütés alól kivették. Ezeket *földönlakó székelyeknek* nevezik, mintegy az ő földjükön lakóknak, ami merő visszaélés, mit a kevesek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találtak ki. {15}

A biztosok e részletes jelentéshez egy rövid összefoglalást adtak a székely rendekről és az ökörsütés módjáról. Ebben némi eltéréssel a jelentéstől azt mondják, hogy a székelyek harmadik, köznemes rendjéhez tartozók közül mindegyik, akinek ökre van, tartozik egy-egy ökröt adni a királynak koronázása, lakodalma és fia születésekor. {16} Ökörsütésnek (signatura bovum) azért nevezik, mert a kiválasztott ökröket olyan bélyegzővel jelölik meg, mely annak a széknak kezdőbetűjét tartalmazza, ahonnan való.

A végrehajtás módja felől azon a nemzetgyűlésen szoktak határozni, melyen az ökörsütést kéri és elhatározzák. Az a szokás, hogy annak, aki az ökröt adja, választást engednek a maga ökrei közül saját részére, mielőtt a király adószedője választana. Hogy hányat választhat ki, azt a gyűlésen határozzák el, az ökrök száma szerint, hogy mennyije van. Akinek négy ökre van, az kettőt választ magának s a királyi adószedő a másik kettőből választ egyet. Ha valakinek csak két ökre van, hozzácsapják más kétökrös székely hasonló értékű ökreihez, s ezek közül választanak a tulajdonosok egyet-egyet s az adószedő a fennmaradt kettőből egyet. Mindenik székely eskü alatt tartozik minden ökrét bemutatni az ökörsütéskor az adószedőnek.

Ismétlik itt is a földönlakókkal való visszaélést, mely káros szokást eltörölnökönek tartanak. {17}

Kitűnik ezekből a jelentésekből, hogy az *ökörsütést* csak a harmadik *rendhez tartozó közsékelyek fizették*, s hogy ezek közül is sokan (földönlakók címe alatt) magokat kivonni igyekeztek.

Ferdinánd király az ő biztosainak jelentései alapján már az 1552. május 22.-i tordai országgyűlésen adót, illetőleg ökörsütést kívánt a székelyektől. A székelyek arra törekedvén, hogy a Martinuzzi által behozott adózás alól meneküljenek, nem akartak adót vállalni, hanem azt felelték, hogy kevesen lévén jelen, nem határozhatnak, hanem engedelmet kérnek a generálistól (Castaldo) haza menni s ott a szokott helyen, Udvarhelyen, nemzetgyűlést tartani, melyre ő is elküldvén megbízottját, ott majd határozhatnak az öfelségének adandó segély felől. {18}

Ebből az adóból azonban - úgy látszik - nem lett semmi s még a következő 1553.-i adómegszavazásnál is csak annyi általános határozatot hoztak, hogy az adónak a székelyekre és szászokra eső része felett a tábornok és vajda velők tárgyaljanak. {19}

Az 1554.-i országgyűlésen azonban már a székelyek is megajánlották a 99 dénáros adót, mint a magyarok és szászok. {20}

Ennek behajtása módját nemzeti gyűlés állapította meg 1554. január 25.-én Marosvásárhelyen. E szerint minden székely, kinek a falu határán nyílföldje, vagy «akinek hat forint erő lábas barma» van, egy forintot fizessen. A régi lófők (kik nem II. Lajos király halála után lettek azzá) adómentesek. Az igazi földönlakók szintén, de az önkéntesek és zálogosok megrovatnak. Az égettek és ellenség pusztítása miatt kárvallottak fölmentettek.

A székelyeknek sehogy sem tetszett az adófizetésnek ez az új módja, mely az ő adómentes szabadságukkal ellentétben állott s nagy lépésre szánták magukat: követeket küldöttek a királyhoz régi kiváltságaik megerősítését kérni. Sándor Mihály és Bernáld Balázs követjárása szerencsés volt, mert Ferdinánd király 1554. április 26.-án kiváltságlevelet adott nekik, melyben megerősíti ősidőktől fogva élvezett adómentességüket, régi szabadságaikat, kikötvén, hogy a régi királyoknak teljesített ökörsütést neki és utódainak is megadják.

Ez a nagyérdékű kiváltságlevelé érdekes részleteket tartalmaz az ökörsütésről és a székelységnek adó alá vonatásáról. A követek (úgymond a király) előadták, hogy jóllehet az összes székelyek a legrégibb időktől fogva, mikor őseik *Attila vezérlete alatt* (!) országuk erdélyi részeibe jöttek és ott letelepedtek, Magyarország dicső királyai, a mi elődeink által minden adótól vagy pénzrovatal fizetéstől mindig teljesen mentesek és szabadok voltak és igazi nemességgel éltek; kivéve azt, hogy mindegyikük a magyar királyok koronázása, lakodalma és első fia születése alkalmával egy-egy ökröt adott a királynak; mégis nem régen ezelőtt néhai Fráter György váradi püspök, ki a fenséges Izabella királyné nevében őket kormányozta, különféle fogással és mesterkedéssel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint a királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességüknek nagy sérelme következett; arra kérték azért a királyt, a magok és küldöik nevében, hogy őket régi szabadságaikban erősítene meg. A király hallgatván kérésükre s megtekintvén hűséges szolgálataikat, melyeket neki a közeli zavaros időkben teljesítettek és továbbra is állandóan teljesíteni ígértek, beleegyezett és kegyelmesen megengedte, hogy a dolgok úgy állván, mint ahogy neki előadták, ezentúl neki semmi adóval vagy pénzfizetéssel ne tartozzanak, hanem régi szabadságaikban és jogaikban, melyekkel éltek, békésen megtartassanak és megmaradjanak; úgy mindazonáltal, hogy mindazt, mit a hajdani dicső királyoknak, az ő elődeinek az ökrök fejenként való kirovásában, vagy mint közönségesen nevezik - ökörsütésben, régtől fogva mindig a szokott időben megadtak, neki és örököseinek s utódainak a magyar királyoknak ezután is mindig megadni tartozzanak. {21}

A következő 1555.-ik esztendőben tényleg sor került az ököradóra, melyből részletes jelentés maradván fenn, bepillantást nyerünk e valószínűleg *utoljára teljesített ököradózás* miként történt teljesítése és mennyisége felől.

Az adó behajtását a magyar királyi kamara intézte, amely megbízta gyalui Vas László erdélyi adminisztrátort az ökörsütés végrehajtásával. Ez székenként történt, a székek kapitányai és királybírái közreműködésével, akik ezért a szolgálatukért tekintélyes számú ökröket kaptak, személyenként többnyire 12-t, némelyek többet, mások kevesebbet.

Udvarhelyszéken a király számára megbélyegeztek 1069 ökröt, melyből a szék kapitánya (Káthay Ferenc) kapott sallarimában 25, a szék királybírája (Kornis Miklós) 18, a két főbélyegző (Dorchay Antal és Pókay Jakab) 32, Udvarhely város bírása 1, a bélyegsütő emberek 1, a szakács 1, a számvevő (rationista) 1, Pókay Jakab fennebbi részén kívül még külön 20 ökröt, 13 polgárnak pedig a törvények értelmében elengedték. Úgy, hogy az 1069 ökörből 112 levonatván, a számvevő kezéhez a király számára csak 957 jutott. Ehhez még behajtandó volt 46 elmaradt ökör.

Sepsiszéken összeszámláltak és megbélyegeztek 655 ökröt. Ebből Daczó Pál és Kürthy László kapitányok kaptak sallarimuk fejében 12, három székbíró 12, Somogyi Vince és Bánk Lénárd főbélyegzők 66 ökröt, 11-et elengedtek a polgároknak. Úgy, hogy a számvevő kezéhez mindössze 542 ökör került. {23} Elmaradt még 12 ökör behajtásra.

Kézdi- és Orbaiszéken összeszámláltak és megbélyegeztek 411 ökröt. Ebből kaptak Kézdiszék kapitánya 12, Sepsiszék bírái 12, Orbaiszék bírái 12, Bay Ferenc és Pestessy Máté ökörsütők 32 ökröt, a polgároknak leszámított 118, elveszett 2 ökör. A király számára beszolgáltattak tisztán 323 ökröt. {23}

Marosszéken megbélyegeztetett 1335 ökör. Ebből kaptak: Mihálffy Tamás kapitány 24, a szék bírái 16, Horváth Miklós és Hamvay Ödön ökörsütők 40, a szegényháziak és a barátok élelemre 1-1 ökröt, a polgároknak leszámított 11. Maradt és a számvevő kezéhez adatott tisztán 1232. {24}

Aranyoszákon összeszámláltak és megbélyegeztetett 416 ökör. Ebből kapott a szék kapitánya Nagy Várfalvi János 12, a királybíró Várfalvy Gergely 12, a székbíró Földváry Gáspár 12, Kérey Miklós és Myske András ökörsütők 24 ökröt, a polgároknak leszámítottak 12 ökröt. A számvevő kezéhez a király számára átadtak 344 ökröt.

Csikszék részletes számadása még nem készült el, de a király számára a számvevőnek átadtak 507 ökröt.

Az összes székekből a király számára összeszámlált ökrök számát a végösszegezés 3805-re teszi. Ehhez hozzáadva a közreműködők számára elosztogatott s a polgároknak leszámított ökrök számát, összesen 465-öt, és az elmaradt 58 ökröt, a csikszékiek salláriumára számítva kb. 80 ökröt (= 603): az egész Székelyföldön végrehajtott ökörsütés több mint 4400, azaz kb. ötötfélezer ökröt eredményezett.

Messze maradt a királyi biztosok által hallomás után bizonyára nagyítva számított régi 36-40000 ökör-számtól; az ő 12000-re remélt számuknak is mélyen alatta maradt; de még így is tekintélyes összeget tett ki annak a kb. 4000 ökörnek az értéke, melyet I. Ferdinánd 1555-ben az utolsó székely ökörsütés alkalmával kapott.

Az ökröket székenként összegyűjtve, onnan az erdélyi kamara székhelyére, Tordára hajtották. Onnan tett jelentést gyalui Vas László a magyar királyi kamara elnökének és tanácsosainak 1555. július 20.-án. Ezek ugyanis a király rendeletére véleményt kértek tőle az ökrök felhajtására vonatkozólag, jöllehet ő már előbb megírta azt a királynak s a felség leküldte a kamarának. Ismétli tanácsát, hogy a kamara küldjön le valakit az ökrök felhajtására, ez aztán fogadjon fel hajtókat (haydones) és pásztorokat, akik az öfelsége által kijelölendő helyre hajtják az ökröket, azok kivételével, amelyek útközben betegség, vagy egyéb ok miatt lemaradnának.

A felhajtás módjáról, hogy szétválasztott csordákban egyszerre, vagy egymásután történjék-e, tanácskozni fog a kamara megbízottjával, hogy mindazok az ökrök, melyek elég erősek lesznek, a király által kijelölt helyre hajtassanak s hogy azokkal, melyek gyengék s főképp, melyek sánták, vakok, betegek vagy elvénültek, mi történjék. Időközben tanácskozni fog az erdélyi marhakereskedőkkel is. Csak siettesék a kiküldöttet, mert veszélyes az ökröket huzamosabban Tordán tartani, részint a zavaros politikai helyzet, részint a tél közeledése miatt, mert a marhák Bécsbe hajtására két hónap is alig elegendő. {25}

Az ökrök számáról küldi a (fennebb ismertetett) kimutatást, megjegyezvén, hogy időközben siettetni fogja az elmaradt ökrök beszolgáltatását és a tisztaktól a régi szokás szerint fizetésükben visszatartott ökrök pénzzel való megváltását. Erre nézve igénybe kívánja venni a püspök úr {26} és a vajda segítségét. {27}

A kamara ugyanis helytelenítette és sokallta a tisztak által a fizetésükben visszatartott ökrök számát, de ezek pénzt elfogadni vonakodtak. A vajdák magok elé idézni, és törvényes kereset alá vetni kívánták a vonakodókat, hogy adják át a visszatartott ökröket, s pénzzel elégtessenek ki. Mi lett az eredmény? Nincs róla további értesülésünk.

Az ökörsütés eredményeként nyert ökröknek a messze fővárosok (Pozsony, Bécs) felé felhajtása nem volt könnyű feladat. 1501-ből (midőn II. Ulászló lakodalmakor volt ökörsütés) van arról emlékezet, hogy Bornemisza János kincstartó megbízott embere (Dolhai György) 1800 ökröt (melyek valószínűleg Háromszékről kerültek ki), Brassó városánál és a Barcaságban hagyott hátra. {28}

Oly nagy ökörcsordának útközben való legeltetése és élelmezése is nagy gonddal járt. A százszok a XVI. század elején felpanaszolták II. Ulászlónak, hogy a Székelyföldről kivitt ökröket az ő területükön hajtván fel, réteiket lelegeltették, s a tovább hajtás fejében a százszokat megsarcolták, a falvakon szerte kóborolván, magokat vendégtették, az ökröket a falvak lakosai által őriztették, és az ilyen őrizet alatt elhullott ökrök árát az egész község lakossága által fizettették meg. A király méltányolván a százszok sérelmeit, rendeletet adott ki 1508. január 15.-én az erdélyi ököradó fölhajtóinak, hogy a százszokat a hasonló visszaélésektől kíméljék meg. {29}

Az ökörsütésről utoljára Mihály vajda intézkedik a székelyek számára 1599. november 28.-án kiadott kiváltságlevelében, mellyel régi szabadalmaikat visszaállítja, s adómentességüket biztosítja, de az ökörsütés régi szokását felújítja és módosítja, illetőleg kiterjeszti. Az ökörarányban is újítást tartalmazó intézkedés így szól:

Régi és meggyökeresedett szokás volt a székelyeknél, amit mi is megtartani kívánunk, hogy fejedelem változásakor, azaz új fejedelem választásakor, továbbá nőülésekor minden hatodik ökör, melyre szokás szerint a fejedelem bélyegét sütötték (amiért népiesen *ökörsütésnek* nevezték) közadóba fizettetett: ez jövőre is végrehajtandó. Ugyanezen szokás fog követettni, hogyha a fejedelemnek először fia születik; hasonlóképpen, ha akárhány leánya születne is előbb, az első fiú születni fog. Mivel pedig a női nem értéke kevesebbre becsültetik: ha a fejedelemnek leánya születik, az ököradó helyett egy-egy forintot fizessenek a székelyek. A fejedelem gyermekei megkeresztelése idején is fizessen minden székely egy-egy forintot. Kepezetében, mint a régi időben történt, jövőre is ugyanaz a bevett szokás és meggyökeresedett gyakorlat tartassék meg. {30}

Ez az újfajta ökörsütés azonban soha életbe nem lépett. Azt immár egy nemzedékkel azelőtt másnemű adózás váltotta fel s a Mihály vajda újítása papíron maradt. Ez, mint az ökörsütés utolsó történeti emléke magában is, de főként azért érdekes, mert látszik, hogy a székelyek ebben az ő régi szabadságuk egyik kegyelmes emlékét látták s a gyűlölt új adók helyett szívesebben állították volna vissza a régi ökörsütést, változtatott formában is.

Még egyszer van szó, illetőleg kísérlet az ökörsütés visszaállításáról.

Az 1607. június 10.-én kolozsvári országgyűlésen ugyanis Rákóczy Zsigmond fejedelmi előterjesztései között ez áll:

«A székely nemesség eleitől fogva, mikor libertásban volt, emlékeztet tesznek az históriák felőle, hogy új fejedelemnek választásakor közöttök ökörsütéssel, bélyegzéssel tartoztanak és minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára elbélyegzették. Minthogy pedig most is libertásokban mi is meg akarjuk tartani ... kívánjuk az régi szokást, hogy újítsák.» {31}

Az országgyűlés azonban e kívánságot hallgatással mellőzte, arra nézve törvényt nem hozott. Később sincs többé arról szó.

- 1 Székely Oklevéltár I. 13., 14.
- 2 Székely Oklevéltár I. 219.
- 3 Bonfini 1744 kiad. 88.
- 4 Székely Oklevéltár III. 141.
- 5 Oláh Miklós: Hungaria et Attila 196.
- 6 Istvánffy Miklós: Regni Hungariae historia (kölni kiadás) 33.
- 7 Verancsics Antal művei, I. 145.
- 8 A Kulcsár István-féle krónika (Pest, 1805.) 12.; A Székely krónika (Magyar Történelmi Tár. 1880. évf.) 638.
- 9 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 96.
- 10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 117. A Kulcsár-féle krónika hiányosan 13.; és a teljesebb Székely krónika (Történelmi Tár, 1880. évf.), 638.
- 11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 119. és 184.
- 12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 191.
- 13 Kulcsár-krónika 14. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 204.; 1546-ban a királynénak mindenik nemzet 2000 forint évi segélyt ígért s ennek fejében a székelyekre fejenként 1-1 forint adót vetettek.
- 14 Székely Oklevéltár II. 95.
- 15 Székely Oklevéltár II. 96- 98.
- 16 Fennebb «bármely gyermeke» születését mondja: «aut prole aliqua augetur.» (Székely Oklevéltár II. 96.)
- 17 Székely Oklevéltár II. 100.
- 18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 361. és 410.
- 19 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 376. és 439.
- 20 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 457. és 503.
- 21 Székely Oklevéltár II. 112.
- 22 A fennebbi összegek 101-et tévén ki, 524 úgy jó ki, ha az elmaradt 12-t is hozzáadjuk. (655 113 542)
- 23 A helyes összegezés szerint csak 322 jó ki.
- 24 Helyesen 1335-ből 93 levonásával 1242 jó ki.
- 25 Már akkor előkészületek történtek Izabella és János Zsigmondnak Lengyelországból visszahozására, ami egy év múlva meg is történt.
- 26 Bornemisza Pál veszprémi püspök, királyi biztos.
- 27 Vas László levele a Székely Oklevéltár III. 307.
- 28 Székely Oklevéltár III. 151.
- 29 Székely Oklevéltár III. 165.
- 30 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda. 314.
- 31 Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 491.

VIII. A székelyek története a középkorban

A székelyek politikai köztörténete legnagyobb részben összevág Magyarország történetével, s így a külön székely történelemnek csak ott van jogosultsága, ahol a székelyek külön szerepeltek.

Az erdélyi székelyek történetéről írott feljegyzések csak a XIII. század elejével kezdődnek s oklevélben először 1210.-ben és 1213-ban említetnek. Ispánjukról 1235-ben van említés legelőbb. De hogy a XIII. században a Székelyföld már eléggé népes volt, bizonyítja az, hogy új telepítésre is rajt bocsáthatott a legkeletibb székéből Erdély nyugati részére. V. István király ugyanis (1270-72.) Kézdiszékéből kitelepített székelyeknek adományozta a Torda-várhoz tartozott Aranyos-földét, az Aranyos és Maros folyó között, hűséges szolgálataik jutalmáért. Ebből alakult Aranyosszék.

Az Aranyosszékot megszálló székelyek jelentékeny haderőt alkottak s a következő évtizedek harcaiban a kunok és tatárok ellen kiváló szolgálatokat tettek a hazának. Így midőn a Magyarországra letelepített kunok fellázadtak, IV. László király a székelyek segítségével verte le őket a Hódtavánál (1282.). Majd midőn a nogái tatárok 1285. tavaszán az erdélyi havasokon áttörve, dúlták és rabolták az országot, az aranyosi székelyek Torockó vára alatt a tatárokat megverték és ezernél több foglyot szabadítottak ki. Ezért kapták Torockó várát menedékhelyül. {1} A XIII. század végén már 29 falujuk van.

A XIV. század elejéről származó (1332-37) pápai tizedlajstromokban három székely (a marosi, erdőháti és csíki) esperesség területén 150 egyházközség neve fordul elő. {2} Tekintélyes szám ebben a korban, mely jókora haderőt volt képes kiállítani a keleti határszélek védelmére.

Nagy Lajos uralkodása elején a régebbi Kunországban, Moldvában s a Fekete-tenger vidékén megtelepedett nogái tatárok gyakran háborgatták Erdély határait, főként a Székelyföldet s beütéseikkel nekik nagy károkat okoztak. Ezeknek megtorlására Lajos király 1345-ben hadfelkelést rendelt el, meghagyván Laczkfi András székely ispánnak, hogy hadat vezessen ellenük. A hadértó jeles vitéz zászló alá keltvén székelyeit, erős sereggel rontott a tatár földre és ott «Isten segítségével sok tatárt kardélre hánytak.» A tatárok nagy sereggel állottak ellent, élükön Athlamos nagyvezérrel, aki méltóságra nézve a khán után következett, akinek sógora volt. A heves viaskodás három napig tartott egy huzamban s a székelyek fényes győzelmével végződött. Magát a fővezért is elfogták és lefejezték, dacára annak, hogy teméntelen sok pénzt ígértek érette váltságdíjúl, de az ajánlatot visszautasították. Győzelmi jelvényül sok zászlót, foglyot és különösen sok zsákmányt, aranyban és ezüstben, gyöngyös ékszerekben, drága ruhákban, hoztak haza magukkal. {3}

A fényes győzelemnek nagy volt az erkölcsi hatása és híre. A vallásos hit a székelyek fővédője, szent László segítségének tulajdonította a győzelmet s erről szép legenda keletkezett. Az egykorú minorita így jegyezte fel:

Azt beszélték Váradon, hogy míg a tatárokkal a csata tartott, a váradi templomban sehol sem lették Szent László király fejét s midőn napok múltán megkerült, annyira verejtékezett, mintha nagy munkából fölhevülve érkezett volna valahonnan. A csodát egy öreg tatárfogoly elbeszélése magyarázta meg, azt állítván, hogy nem a székely és magyar verte meg őket, hanem az a Szent László, akit segítségül hívtak. Társai is azt mondták, hogy mikor a székelyek támadtak, hatalmas termetű vitéz ment élükön, nagy lovon ült, fején arany-korona volt, kezében csatabárd s az ő rettenetes suhintásaival és súlyos csapásaival ez rontott meg minket mindnyájunkat. Feje fölött pedig felséges szép úrasszony alakja lebegett, csodálatos fényességet árasztva, fején tündöklő arany koronával. Ebből is kiviláglik - tette hozzá az egyházi író, - hogy a Jézus Krisztus hitéért küzdő székelyeket maga a boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen. {4}

A székelyeket annyira fellelkesítette a tatárok felett 1345-ben aratott győzelem és a nyert zsákmány, hogy a következő 1346. évben minden felsőbb rendelet nélkül, «csak úgy önszántokból» nagy számmal rácsaptak a tatárok országára s ott csatát víva, győzelmet arattak, és sok tatárt öldöstek le. Nagy volt a zsákmány is, drága fegyverekben, barmokban, drágakövekben és gyöngyös ékszerekben.

A székelyek ezeket a beütéseket tovább is ismételvén, a megriadt tatárok végre jónak látták a Székelyföld közeléből távolabb a Fekete-tenger mellé s a Krím-félszigetre, ott lakó fajrokonai közé húzódni vissza. {5}

A tatárok kivonulása után az addig leginkább kunok és rutének által lakott Moldvába a XIII. század végén Máramarosba telepített oláhok vajdája Bogdán vezette ki népét és telepítette le ott (1359 előtt). Lajos király azonban fennhatósága jogát felettük továbbra is fenntartotta és a moldvai vajdák hűséget esküdtek, adót fizettek és hűbériséget vállaltak a magyar királynak. {6}

A magyar királyság fennhatóságát az újonnan alakult moldvai vajdaság felett a közeli székelyek hadereje biztosította. Az ő papjaik voltak a hittérítők az újonnan visszaállított milkovi püspökségben, melynek hívei közé a Szereth-melléki őslakó csángó magyarok, a bennmaradt kun töredékek s a katolikus vallásra áttért szláv és oláh új telepesek tartoztak.

Ugyanez a fennhatóságot biztosító és civilizáló szerepük és hivatásuk volt Havasalföld felé, az oláh vajdaság irányában is, ahol Nagy Lajos uralkodása alatt (1340-80) több ízben harcolnak, s hűségre hajtják a magyar király hűbéres vajdáit. Így többek közt az 1330-ban fellázadt Bazarád utóda Bazarád Sándor (1342.) meghódolt. Lajk 1369-ban Isten és a magyar király kegyelméből havaseli vajdának és szörényi bánnak címezte magát s Demeter erdélyi püspöknek engedélyt adott országában katolikus templomokat szentelni, és püspöki teendőket végezni. Az oláhok abban az időben tömegesen kezdték katolizálni s 1372-ben Lajk vajda Lajos király azon óhajtását, hogy a schismától (óhittől) eltérjen, színleg legalább teljesítette.

Nagy Lajos a székelyek haderejét igénybe vette egyéb háborúiban is, úgy nápolyi hadjáratában (1347-50), mint később a litvánok és tatárok ellen, majd a szerb-bolgár háborúkban. Személyesen is járt a Székelyföldön; Görgény várából a székelyek ispánja székhelyéről írt 1366-ban levelet a velencei dogénak. {7}

A székelyek hűségében nem csalódott a nagy király s az ország, melynek harci dicsőségéből e daliás korszakban a székelyek bőven kivették a részüket.

Zsigmond király uralkodása (1387-1437) idején is bő alkalmuk volt főhivatásuk, az ország keleti határainak védelmére.

A két oláh vajda hűségének ingadozása, a lengyel királyság versenye a Moldva feletti hűbéruraságra s a törökök hódító fellépése az Al-Dunánál mindegyre újabb harcoknak lett kútforrása a délkeleti határszéleken.

Így 1394. őszén Zsigmond király indítva érezte magát hadat vezetni István moldvai vajda ellen, aki a lengyel fennhatóságához pártolt, s országát Erdély felől elzárta és megerősítette. A király a székelyek ispánját, Kanizsai Istvánt, előre küldötte bandériumával s a székely fölkelő hadakkal, hogy utat nyissanak a hegyi torlászokon át. A székelyek behatoltak Moldvába, ütközeteket vívtak István vajda oláhjaival, biztosították a király bevonulását, úgy, hogy Zsigmond király (1395. január) akadály nélkül juthatott el a vajda székvárosáig, Szucsaváig, s ott tábort ütött. István vajda főembereivel megalázkodva ment a király elé, kegyelmet kért, hűséget esküdött s elismerve a magyar korona fennhatóságát, adófizetésre kötelezte magát. {8}

Zsigmond király a Székelyföldön át Brassó felé ment haza. Brassóban megjelent előtte Mircse, az elűzött havaseli vajda s hűséget esküdvé, segítséget kért. A magyar és székely seregek kevés pihenés után megindultak Havasalföldre, hogy Mircsét visszahelyezzék fejedelmi székebe. A király tavasszal Budáról maga is oda sietett. Kíséretében volt a székelyek ispánja, Kanizsai István, aki Kis-Nikápoly ostrománál a törököktől sebet kapott székelyei élén. A vár bevétel után azonban Mircse hűtlenné vált és hogy a töröknek kedveskedjék, a hazatérő magyar sereget a hegyi utakon (a Törösvári-szorosban) orozva megtámadta, miként 1330-ban Bazarád vajda Károly királyt.

1396-ban a nagy-nikápolyi csatában ott voltak ismét a székely hadak s együtt harcoltak az európai segédhadakkal a török ellen. A székelyek ispánja Kanizsai István a nikápolyi vesztes csata után az Al-Dunán Konstantinápoly felé menekülő s onnan Dalmácián s Horvátországon át visszatérő királlyal együtt járt és tért vissza másfél év múlva. {9}

A törökök hódító fellépése az Al-Dunánál s Erdély határszélein a székelyeket mindinkább a védelmi vonal előterébe állította. Amint az előbbi századokban ők voltak a határvédők és hullámtörő gát a besenyők, kunok, majd a tatárok beütései ellen, most az újabban megalakult két oláh vajdaság s az ezekre is rázúduló török hódítás útjába kerültek.

A XV. század előhaladtával a török kérdés mindinkább előtérbe nyomult. Az al-dunai oláh vajdaság nem bírt ellentállani a nyomásnak s a vajdák nagyjából részben behódoltak a szultánoknak; aki nem hódolt, azt elűzték s a magyar királyok fennhatósága felettük mindinkább kétségesse vált.

Zsigmond király azonban nem adta fel a versenyt s védte a keresztyénség ügyéhez hű vajdákat, az elpártolókat pedig üldözte s az árulókat megbüntetni igyekezett. A lucki keleti kongresszuson azt indítványozta (1429.), hogy az oláhok ellen büntető-expedíciót indítsanak, mert mindegyre elárulják a keresztyénség ügyét és «mindig két nyergen ülnek» (perfidek). {10}

A hadi mozgalmak arra sarkalták Zsigmond királyt, hogy az ország eddigi hadszervezetét átalakítsa, s a honvédelmet reformálja. Kihatott ez a székelyek hadkötelezettsége megállapítására is.

Időközben 1437-ben véres pórlázadás tört ki Erdélyben, melyet az erdélyi vajda s a székely ispánok (Tamási Henrik és Kusali Jakch Mihály) a nemesség és a székelyek csapataival sem tudtak leverni, hanem kiegyezéssel próbálták lecsendesíteni. Ennek következménye volt az erdélyi három nemzet: a magyarok, székelyek és szászok szövetkezése (első uniója) 1437. szeptember 16-án Kápolnán egymás kölcsönös segítése végett. {11} Ez az unió először egyesítette egy politikai nemzetté Erdély három nemzetét az ország közös védelmére. Ez volt alapja Erdély alkotmányának, melyet újabb nemzeti egyezségek tovább fejlesztettek. A belső és külső veszedelmek, a közös védelem érdeke tömörítették szövetségbe a politikai nemzetek tagjait; mert míg egyrészt az elégedetlen néposztályok sorsuk javítása érdekében mozgalmakat indítottak, másrészt a török veszély állandó rettegésben tartotta a keleti határszél lakosait.

*

Hunyadi János erdélyi vajda és székelyek ispánja harcaiban a székelyek jelentékeny szerepet játszottak. Ez az 1442-ben vívott szentimrei csatánál kimutatható. Ott az első csapatot a székelyek alkották.

Hunyadi a székelyeket, kiknek vitézségétől függött nagy részben a fényes győzelem, kitüntetni akarván, a csíksomlyai ferencrendi zárdának 32 családfőt adományozott, azon föltétel alatt, hogy katonáskodási és minden egyéb országos teher alól mentesek legyenek, s a zárdának szolgáljanak. E 32 családnak, kiket confratereknek neveztek, a zárdához való viszonya négy századon át, 1848-ig tartott. {12}

Hunyadi János kormányzósága maradandóbb emléket is hagyott maga után: a székely örökösödésről szóló törvényes intézkedést, mely legrégibb írásban fennmaradt constitutioja a székelyeknek. {13} Ez a székely birtokokban való örökösödést úgy szabályozta, hogy ha két fiútestvér az atyai örökségen megosztott, azok fiúörökösei bírák és örököljék az ágbirtokokat; ha azonban valamelyik ágban a fiúörökösök kihálnának, akkor az ugyanazon ágbeli leányörökösök öröklék az ágbirtokokat, a másik ág fiúörökösei kizárásával. Ez az alapja a székely *fiúleányságnak*: a magvaszakadt székely birtokon a leányörökösödésnek. Hunyadi János a székely jogokat és kiváltságokat ezenkívül is rendezte és oklevélbe foglalta, melyet a zabolai gyűlésen (1466.) felmutattak és megerősítettek.

A székelység jogviszonyainak szabályozása Mátyás király idejében újabb, nagy lépéseket tett előre. Ő ugyanis 1463-ban megerősítette és kiadta az erdélyi három nemzetnek az általános hadfelkelésre vonatkozó szabályait. {14} Ennek következtében Erdélyben általános népmozgalom támadt, ami ellen a nemesség szövetkezett. {15}

1465-ben a háromszéki székelyek közt is viszály keletkezett. A hatalmasok és előkelők elnyomták a közszekeket, megfosztották ősi jogaiktól, szabadságaiktól. A közszekeket «Kapitány» Szolga Miklós vezetése alatt fellázdatták, az urak házait megrohanták, lerombolták, felégették, javaikat zsákmányra vetették, és kegyetlenül visszatartották a szenvedett sérelmeket.

Mátyás király értesülvén a háromszéki zavargásokról, a viszály lecsendesítésével megbízta Szentgyörgyi és Bazini János grófot, az erdélyi vajdát és székely ispánt, aki 1466. január 20-án *Zabolán* erdélyi főnemesekkel és az összes székely székekből egybegyűjtött székelyekkel gyűlést tartott, egyezséget hozott létre közöttük és megvizsgálván a székelyek régi törvényeit és jogait, azokat megújította, és *pontokba foglalva kiadta*.

Ezek az articulusok megállapítják az akkor még csak két székely rend (a főbbek és közrend) egymás közötti jogviszonyát, jelesen a közszékelyek szabadságát. Megszabják a jogszolgáltatást mind a három szék külön választott 12-12 esküdtje által, kiknek 1/3-ada a főbbek, 2/3-ada a közszékelyek közül választandó. A perek fellebbezése a széktől Udvarhelyszékhez, onnan a székely ispánhoz és végül a király személyéhez történjék. A bíró-gyalázónak nyelvváltsága 12 márka, viszont a hamisan *ítélő bíró méltó legyen a megnyúztatásra és bőrének szalmával kitömetésére*.

Elhatározták továbbá, hogy senki se tartóztasson le valakit jogtalanul, s aki ilyet elkövet, a táborban gyilkosság, otthon hatalmaskodás bűnében marasztaltatik el; ha kell, mindenki perelje adósát a székeken a bírák előtt a törvény rendjén s feltalált adósát vagy az őt törvényesen illető dolgokat ne maga önkényesen, hanem a bíró által foglaltassa le.

Végeztetett, hogy tisztségeket vagy hivatalokat a székelyek közül senki se foglalhasson el pénzért vagy hatalmasul annak akarata ellenére, akit az a tisztség illet, ha csak az illető jószántából bele nem egyezik. {16} Máskülönben a hatalmaskodó fő- és jószágvesztéssel bünhődik.

Senki e vidéken átutazót, bármily rendű és nyelvű s bármely keresztyén országból való legyen, személyében és javaiban semmiként ne akadályozza és károsítsa, hacsak a királytól, vagy székely ispántól arra írott rendelete nincsen.

Ha a székelyek általános vagy részleges hadfelkelésre mennének, senki közülük élelmiszert fizetés nélkül vagy más értéket valakitől el ne vegyen; aki valamit elvesz, egyik keze, vagy szeme elvesztésével bünhődik.

A köztük lakó papok főpapjaiknak engedelmeskedni tartoznak, a papi gyűléseken (synodusokon) minden pap megjelenni tartozik, és aki arról püspöki engedély nélkül elmarad, a plébániát elveszti.

Az összes ítéletek, melyek a gonosztevő ún. Kapitány Szolga Miklós felkelése alatt a háború ideje alatt bármi címen hozottak, megsemmisítettek.

Semmiféle előkelő (potens) nem szállhat meg valamely faluban, ahol öröksége és illetősége nincs, a község lakói beleegyezése nélkül. A székbiro több mint három lovas kísérvél ne szálljon hozzájuk, és csak egy helyettest tartson maga helyett, ne többet. Az ilyen maga helyett mást, vagy másokat ne tartson, hanem csak maga járhasson el a bíró személyében, másnak az ítélete érvénytelen.

Ha bármely előkelő vagy közszékely, akik közt a jelenlegi viszály, és háborúság támadt, ezeket a végzéseket megszegné, és ha valaki a közszékelységet ismét az előbbi szolgaságba hajtani és tartani akarná: akkor a szabadságában megtámadott, vagy megkárosított mondja azt meg az esküdteknek s ezek megbizonyosodván igazsága felől, adják tudtára a székelyek ispánjának, és ez a vétkest fő- és jószágvesztéssel sújtsa kegyelem nélkül. Másrészről, ha a székelyek közönsége idők folyamán hasonló pártütést, viszályt, háborúságot és egyenetlenséget támasztana külön vagy együttesen: akkor az illetők fő- és jószágvesztésre ítéltessenek, és örök hűtlenség bűnében marasztaltassanak el; azon felül pedig még összes jogaikat és kiváltságait, melyeket a szent királyok (divorum regum) engedelmeiből és kegyelmeiből élveztek, veszítsék el.

Végül az előkelők javai, melyek a mondott háborúság idején a község által elvitettek, harmadnap alatt adassanak vissza s házaik, melyek a székelység által leromboltattak vagy felgyújtattak, a következő Szent János napjáig a község által építtessenek fel, örök hűtlenség büntetése terhe alatt.

Mindezekre az előkelők és a közszékelyek magukat önként kötelezték, a fennebb megírt büntetések mellett. {16}

Ez a székelyek második, ismeretes, írott alaptörvénye.

A székely köznép más székeken is forrongásban volt Mátyás uralkodása folyamán. Panaszok érkeztek a királyhoz 1473-ban a zempléni táborban levő Udvarhely- és Maros-székbeli lófők és gyalogok részéről, hogy a székely főrendek közül némelyek őket pénzbeli fizetésre kényszerítgetik. A király, tekintetbe vévén az egész székely nemzetnek hozzá való hűségét és hadakozásra való mindenkor serény készségét, megparancsolja mérái Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy azt a sérelmet késedelem nélkül megorvosolja, és súlyos büntetés alatt kihirdetés által tiltsa el minden húzás-vonást. Ugyanakkor elrendeli a székely lófők és gyalogok lajstromba írását (collustratio, lustrum) s egyik rendből a másikba való átlépés módozatát. Ezzel megállapítja a három rendet. {18}

A székelyek az ő hű szolgálataik által - úgy látszik - szívéhez voltak növe az «igazságos» királynak, aki külön kiváltságlevélben is biztosította a székelyek előjogait, adómentességét stb.

Vitézségükkel szereztek erre érdemeket, a moldvaiak, törökök, csehek és lengyelek ellen vívott háborúban.

Szerepeltek a székelyek a hűtlen István moldvai vajda ellen vezetett hadjáratban is. {19}

Mátyás seregével Brassóból 1467. november 25.-én indult Háromszéken át Moldva felé. Az Ojtozi-szorost ledöntött fákkal eltorlaszolva és bevágva találta. «Meg kellett az utakat tisztítani igen nagy munkával.» A székelyek ennek nagy mesterei lévén, gyorsan elvégezték és a sereg előnyomult, a Szeret völgyébe át, majd fel egészen Románvásárig, melyet ostrommal vettek meg. Onnan a Moldva mentén haladtak tovább Moldvabányáig (Baia). Ott egy Moldvában tartózkodó erdélyi székely jelentette a királynak, hogy a vajda 12000 főnyi serege közelít. Ezek éjjel kétfelől rontottak a városra, felgyújták és nagy viadalt kezdenek, melyben négy óra alatt 7000 oláh és 1200 magyar esett el. Mátyás király az éjjeli meglepetés zavarában maga is megsebesült a hátába fűrődött nyílvevessztől. Emiatt nem is folytatta tovább a hadjáratot, hanem visszatért Erdélybe, úgy hogy karácsony ünnepére már Brassóba ért. István vajda bocsánatkérő és hűséget fogadó levele még Erdélyben érte utol. {20}

Résztvettek a székelyek Mátyás csehországi hadjárataiban is; éppen úgy a lengyelek ellen 1473-ban a felsőzempléni harcokban. Ott esett el Csopor Miklós volt erdélyi vajda és székely ispán. Ott a táborban ad a székelyeknek kiváltságlevelet Mátyás király, jogaik, kötelezettségeik és adómentességük felől. {21}

Nemsokára nagy erdélyi sereg (21000), köztük 5000 székely vonult a király intézkedésére István moldvai vajda segítségére a török ellen. Az egyesült erdélyi és moldvai sereg 1475. június 17.-én fényes győzelmet aratott a törökön a Berlád folyó mellett. A győzelmi jelekből Mátyásnak is küldött István vajda, aki hálából és újabb segítség fejében a magyar királyt természetes urának ismerte el és hűséget fogadott. Mátyás (1475. augusztus 15.) viszont a magyar korona hűségére visszatért és neki, mint természetes urának újra meghódolt István moldovai vajdát fiaival, bojárjaival és egész országával együtt kegyelmébe

fogadván s neki eddigi vétkeiket megbocsátván, őket elődei, a magyar királyok által adott minden jogaikban, kiváltságaikban és szabadságaikban megtartani ígérte. {22}

Nagy szerepet játszottak a székelyek a kenyérmezei diadal kivívásában is. 1479 őszén ugyanis 60000 főnyi török és oláh sereg rontott Erdélybe és Gyulafehérvárig feldúlta az országot. Báthory István erdélyi vajda és székely ispán fegyverbe szólította az erdélyi hadakat, nemeseket, székelyeket és szászokat, aztán Szászváros mellett a Kenyérmezőn elállta útját a gazdag zsákmánnyal visszavonuló törököknek, segítségül híván Kinizsi Pál temesi ispánt. A felállított hadsereg balszárnyán, a Marosra támaszkodva, a székelyek állottak. A törökök túlereje visszanyomta a jobbszárnyon a szászokat, majd «megtolák a székelyeket és sokat levágának közülök» s a középben a derék hadat annyira szorongatták, hogy magán a fővezéren «a vajdát hat sebek esének, lova is megsebesüle.» A legváltásosabb pillanatban érkezett meg Kinizsi Pál segédseregével és fényes győzelemmé változtatta a kétségbeesett küzdelmet (október 13.). 30000 török, 10000 erdélyi lett a harc áldozata. A diadal torát víg lakomával ünnepelték, melyen a magyar Herkules, Kinizsi táncát (török holttesteket forgatván két karjával és fogaival) a róla szóló legendák messze elhíresítették. A fényes győzelmet «Te Deum-mal ünnepelték nemcsak Magyarországon, hanem szerte a keresztyén világban, főként Rómában. {23}

A kenyérmezei hős Báthory István azonban, amely ünnepelt hadvezére volt Mátyás királynak, éppoly zsarnoka lett a székelyeknek a gyöngye II. Ulászló uralkodása alatt. Az erősebb Mátyás halála után (1490) nyíltan hirdette, hogy olyan királyt akar, akinek üstökét markában tarthassa. A lengyel eredetű cseh királyban «Dobzse» Lászlóban megtalálták a báb-királyt, de meg is ásták a nemzet sírját Mohács mezején.

Báthory a gyenge király alatt féktelen hatalmaskodást kezdett gyakorolni a kormányzása alatt lévő, jogaira féltékeny, szabadságáért élő-haló székelység felett. Főembereit ölette, kínoztatta, száműzte, a népet zsarolta, kifosztotta, s dőlyfösen hirdette, hogy két feje legyen annak, aki ellene a királyhoz panasszal mer fordulni, hogy ha az egyiket leüti, a másikat elővehesse.

A székelyek tovább nem tűrhetvén a kegyetlenkedést és elnyomatást, 1492 végén fegyverre keltek szabadságuk védelmére. Az udvarhelyszéki Nagysolymoson 1492. december 2.-án nemzetgyűlésre jöven össze, elhatározták, hogy segítségül hívják az erdélyi nemességet és szászságot, hogy együtt folyamodjanak a királyhoz, hogy régi szabadságukban tartsa meg őket.

A székely nemzetgyűlés a folyamodványt elkészítette, elsorolván benne keserves elnyomatásuk hosszú lajstromát és a királytól a vajdaispán elmozdítását követelték.

A korjellemző, érdekes emlékirat lényegesebb részei ezek: Felsőged megkoronáztatása után követeit Veres Pétert és Geréb László püspököt levelével közénk küldötte, melyben tőlünk hitet és örök hűséget kívánt, ígervén régi jogaink megtartását, mire a követek meg is esküdtek. És jóllehet ugyanakkor Felsőged öccse, Albert lengyel király is felszólított az ő hűségére, mi nem neki hódoltunk, hanem Felsőgednek esküdtünk hűséget azzal a feltétellel, hogy Felsőged minket jogainkban meg fog tartani, s akik Albert király mellé állottak, bocsánatot nyernek. Mi attól fogva Felsőgedhez mindig hívek voltunk és mindenben hűségesen szolgáltunk. De a vajda úr a Felsőged nekünk tett ígéreteivel semmit sem gondolt, közénk, mint ellenségre, erős sereggel jött, sok ártatlan megöletett, némelyeknek szemeit szúratta ki, másoknak házait földig romboltatta, nejeiket, leányaikat kínoztatta, minden vagyonukat és jószágukat elvitette, több mint 10000 forint értékben zsákmányra hányatta, s tőlünk barmokat szedetett. És ami még gonoszabb és soha *nem hallottuk, köztünk várkastélyt (castrum) építtetett*, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rombolhasson ...

A kastély felépítése után Udvarhelyszéken mindenkitől egy köből gabonát, egy köből zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden falutól egy kocsi szalmát zsaroltak ... Zetelaka falujában, ahol 60 lakos volt, hat emberen kívül mind a maga vérdíjával váltotta meg magát, akiket pedig el nem foghattak, gyermekét fogták el, s nyárshoz kötözték; anyja látván, hogy meg akarják sütni, vérdíján megváltotta.

Egy jámbor tisztességes asszonyt ártatlanul elfogván, oszlophoz kötözték, kendert téven alá, meggyújtották; rokonai váltották meg vérdíján.

Némely nemesek házait fölégette. A vajda és udvari emberei egy nemes urat, házára menvén, vasbotokkal verték, 50 forintot vettek el tőle, hajadon leányát hajánál fogva vonszolták ...

Nem mertünk Felsőgedhez menni, hogy elnyomatásunkat előadjuk, mert a vajda úr azt mondotta, hogy ő király és vajda Erdélyben, s aki Felsőgedhez akar folyamodni, két feje legyen, hogy ha az egyiket elveszti, a másikat feltehesse. Azt is mondotta, hogy a vajdaságot Felsőged neki örökösén adta, ami eddig hallatlan volt.

Soha ilyen elnyomatást nem szenvedtünk; nem tudjuk azonban, vajon Felsőged tudtával van-e, vagy nincs. Sokan emiatt Moldvába és Havasalföldébe menekülnek ...

Több széken, ahol a székelyek fiúgyermekai kihaltak, a vajda úr leányaikat erőszakosan udvari embereihez adta férjhez és székely örökségeiket elfoglalta ...

Azt mondogatta, hogy jobb volna Felsőgednek, ha az egész Székelyföldön bűdös dögök hevernének, mint hogy székelyek lakjanak, mert Felsőgednek semmi hasznát, sem szolgálatot nem teszünk. Nekünk azonban úgy látszik, hogy Felsőgednek szolgáltunk, s mert míg az ország egyéb határszéleit sok ezer forinttal tartják fenn, őrzik és mégsem lehet a pusztítástól megmenteni: addig mi ezt az országot Felsőgednek minden pénzsegedelem nélkül, sok atyánkfíának fogságba jutásával s vérük bő omlásával mindeddig épen megtartottuk. Ezenkívül midőn a boldogult királyok bennünket fölszólítottak, *minden táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban, ti. Moldvában, Havasalföldön, Rác-, Török-, Horvát-, Bolgárországban bőven hullott és a mi vérünkől patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat hánytak ...*

Most pedig Felsőged idejében tőlünk *tízezer ökröt csikartak ki s Felsőged részére a székelység nyolcadrészét kívánták táborozásra*, mely készületre és táborozásra fejenként egy-egy forintot fizettünk, ami összesen 100000 forintra megy... {24}

Ezekből látszik, hogy vajda urunk bennünket tönkretenni szándékozik, főembereinket kiirtani s magukat a szegény székelyeket minden szabadságuktól megfosztani törekszik ...

Könyörgünk ezért Felségednek, hogy tekintse meg ily nagy elnyomatásunkat és *méltóztassék a vajdát közülünk visszavenni*, hogy bennünket még több törvénytelen és hallatlan gyötrelmekkel ne háborgasson. Tudja meg Felséged bizonyosan, hogy *mi alatta soha nem maradunk, még ha mindnyájunknak feleségeinkkel, gyermekeinkkel, az országból idegen földre kellene is bujdosnunk; mert ha a vajda úr köztünk tovább is uralkodnék, elhatároztuk, hogy Felséged országából azonnal kibujdosunk ...* {25}

A székelység eme jajkiáltásának meglett a következménye. A király Báthory Istvánt 1493. január közepén az erdélyi vajdaságtól és székely ispánságtól «kegyelemben» (salva gracia et benevolentia) felmentette és azt Losonczi László és Drágfy Bertalan főkamarásmeistere ruházta. {26}

A székelyek hálások voltak a király iránt és hűségesen szolgálták őt és védték a hazát.

A két új vajda még le sem érkezett, midőn Telegdi István alvajda fegyverre szólítja a Báthory letétele felett örvendező *székelyeket* és szászokat a Verestoronynál (1493. február) Erdélybe ütött Ali bég ellen, akit ötnapi rablása után ki is vertek. Ősszel (október 15.) új betörést intéztek a törökök a Barcaság felé, de a székelyek ércfalán az is megtört.

1494-ben Erdélyben az, önhatalmúlag követelt adó miatt lázadás tört ki, melyet a király személyes megjelenéssel s Drágfy vajda kegyetlen szigorral fojtott el. A székelyek, mint adómentes nép, nem vettek benne részt. Ellenben résztvettek az Ulászló ellen fellázadt délvidéki főurak, főként Ujlaki Lőrinc herceg ellen 1494-95-ben az erdélyi vajda által vezetett támadásban, Szerémújlak s más várak kiostromlásában.

Mindezeket különös érdemül róttá fel nekik II. Ulászló király kiváltságaik megerősítése alkalmával; elmondván, hogy a székelyek nagy érdemeket szereztek elődei alatt a magyar korona védelmében a törökök ellen, *vérök hullatása s őseik és testvéreik önfeláldozása által, azután pedig az ő trónfoglalása óta nemcsak a törökök ellen, hanem a lázadók és pártütők ellen mindig fáradhatatlan lelkiütellet és bármely felszólításra készséggel teljesített hűséges szolgálataikkal.*

Ezeket az érdemeket kívánta megjutalmazni azzal a székelyek történetében nagyjelentőségű *kiváltságlevéllel*, melyben 1499. július. 3.-án Budán a székelyek régi jogszokásait és szabadalmait megerősíti, és pontokba foglalja.

A bevezetésben elmondja, hogy a három nemzetségbeli erdélyi székelyek részéről és nevében elibe terjesztettek némely articulusokat, melyekben a székelyek azon szabadalmi és régi jogszokásai foglaltak, melyekkel ők ősidőktől fogva éltek, elődei, a magyar királyok idejében és azt kívánták, hogy ezeket a cikkelyeket kiváltságlevél alakjában szerkesztve (redigere) nekik és utódaiknak örökre érvényesen megerősítve kiadná. Megtekintvén érdemeiket, kérésüket teljesít, s a cikkelyeket elősorolja. Legelőbb is meghatározza a hadszervezet és hadakozás módját, hogy miképpen, mily nagy számmal, kiknek a vezetése alatt kell a székelyeknek fölkelni a különböző irányban vezetett hadjáratok alkalmával. {27} Meghatározza a székelyek adómentességét s az «ökörsütés» módozatait. {28} Aztán a székelyek önkormányzatát: a székely ispán jogait és kötelességeit, főtörvényszékét, a királybírák tisztét, a törvénykezés módozatait, a székelyek birtokjogát stb. írja körül; {29} de egyszersmind intézkedik a túlkapások, a zabolátlanság, az önbíráskodás, a közrend és jogháborítás ellen.

Ezentúl - úgymond - *a székelyek senki házáat földültni ne merészeljék*, sem *senkit* közülök saját hatalmuknál fogva a székely ispán tudta nélkül *halálos büntetésre ne ítélhessenek*, örökös hűtlenség terhe alatt.

Továbbá, ha valaki a székelyek közül az ország ellen (contra rempublicam) vagy a község jóléte ellen új és rossz törvényeket hozna be, vagy a községet jogaiban, vagy vagyonában sértené, vagy elnyomná, vagy a székely jogokat, jó szokásokat és igaz törvényeket megzavarná és a szék bírái által megintve sem akarna a tiltott útról letérni: akkor azon szék bírása a sértett fél panaszára tartozzék a szék közönségét összehívni, és ha a dolog eligazítására a szék nem volna elegendő, más székből is hívjon össze; ha pedig szükségesnek mutatkoznék, Udvarhelyszék kapitánya a főemberek meghagyásából hívja össze a *székelyek közönségét*, s miután ez a panaszokat és vádakot kihallgatta, s az ügyet megvitatta, a felek az ítéletet az ispán elé vihessék és az ispán akarhatja és megkeresése nélkül senkit személyében vagy vagyonában háborgatni, és károsítani ne merjenek. Ha az ispán látja, hogy igaz ítéletet hoztak, tartozzék azt helybenhagyni, vagy pedig az ügyet újra átvizsgálhatja, és új ítéletet hozhat. Ha valamely székelyek a főtebbiek ellen bármiben vétenének, fejükkel és ingó vagyonukkal lakoljanak. Ha pedig valamely ilyképpen elítéltek vagy számkivetettek a királyhoz vagy főpapokhoz és zászlós urakhoz folyamodnának, s a király az ispán és a székelyek által magát informáltatván, a vétket nem találja nagyjelentőségűnek s meg akarna kegyelmezni, a székelyek megegyezése nélkül is kegyelmet adhat. Ha pedig a király úgy találja, hogy a vétek és kihágás nagy és súlyos, az olyannak a felség se adjon kegyelmet. {30}

II. Ulászló a gyakorlatban szokásjogként hosszú idők folyamán kifejlődött s részben elődei, így a Mátyás király által is már kiváltságlevélben biztosított jogszabályokat foglalta ebben össze minden eddiginél szabatosabban, a közélet legfontosabb szükségletei - a honvédelem, adózás, közigazgatás, törvénykezés - szabályozására.

A Székelyföld jogállapotának, a jogok és kötelességek rendezésének terén igen jelentékeny haladást jelentett ez, melynek messze kiható jelentősége volt a jövőre is.

Werböczy nagyszabású törvénykönyvét két évtizeddel előzte meg - bár csak dióhéjban - a székely jogok illetén kodifikálása.

1 Székely Oklevéltár I. 18., III. 1.

2 Monumenta Vaticana I. Pápai tizedszedők számadása 97.

3 János minorita krónikája. Gombos F. A.: Középkori krónikások XI. 62.

4 Arany János Szent László c. költeményében feldolgozta ezt a szép legendát:

«Nem a székely, nem is Lackfi,

Kit Isten soká megtartson,

Hanem az a László! László!

Az győzött le minket harcom,» mondotta a tatár vezér.

5 Küküllői János, VI. fejezet

6 Pór Antal: a Millenniumi Történet III. 281.

7 Jakab Elek és Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története, 217.

- 8 Székely Oklevéltár I. 82.; Thuróczy Chronica Hungarica p. IV. c. V.
- 9 Thuróczy Chronica Hungarica p. IV. c. IX.
- 10 Mechowski históriája után Szamosközy historia III. 221.
- 11 Székely Oklevéltár I. 134.
- 12 Veszely Károly: Hol verte meg Hunyadi János Mezid béget? Századok 1879. évfolyam.
- 13 Kállay Ferenc: Az ős székely nemzet eredete, 181.
- 14 Székely Oklevéltár I. 196.
- 15 Kőváry László: Erdély történelme, II. 88.
- 16 Ebből látszik, hogy a tisztségek Háromszéken is nemek és ágak szerint; a birtokok (lófőségek) szerint rendre jártak.
- 17 Székely Oklevéltár III. 82-86.
- 18 Székely Oklevéltár I. 219.; lásd Benkő József: A székely nemzet képe, 37.
- 19 Ezt tartják az oláhok egyik fő nemzeti hőjüknek és «Stefan cel Mare» ti. Nagy Istvánnak hívják.
- 20 Heltai krónikája. II. 86.; Bonfinius dec. IV. 1. (427.).
- 21 Székely Oklevéltár I. 220.
- 22 Gróf Teleki József: A Hunyadiak kora. IV. 421-29.
- 23 Bonfini 481.; Heltai 178.; Gróf Teleki József: Hunyadiak kora. V. 116.
- 24 Ebből látszik, hogy a Székelyföld lakosait akkor 100000 főre számították, s annak nyolcadrésze 12500 főnyi harcost jelentett.
- 25 Székely Oklevéltár I. 273. kelet nélkül; 1492. végén kellett kelnie. Magyarul közölte Szabó Károly az általam szerkesztett Székely Egyleti Képes Naptár 1890. évf. 28.
- 26 Székely Oklevéltár I. 271.
- 27 Székely Oklevéltár VI. A székelyek hadszervezete c. fejezet.
- 28 Lásd VII. A székelyek adózása c. fejezetet.
- 29 Lásd mindezeket a megfelelő fejezetekben.
- 30 Székely Oklevéltár III. 143.; Szabó Károly: A régi székelység, 163.

IX. A székelyek története a XVI. század elején. (1505-1526.)

Az újkor első százada miként a legválságosabb a magyar állam évezredes történetében: még fokozottabban az a székelyekében. Az országos bajok, párviszályok, pórlázadás, mohácsi vész, ellenkirályok küzdelme, török hódítás, német elnyomatás, nemzeti ellenállás drámai fordulataihoz itt - az újonnan alakult erdélyi fejedelemség kebelében - még más bonyodalmak, küzdelmek is járultak: köztük a székelyek különleges nemzeti, társadalmi és rendi küzdelmei s az ebből támadt válságok, összeütközések, forradalmak.

A székelység a század elején lázas forrongásban volt, hogy megvédelmezze szabadságát, szervezze, kiépítse jogi intézményeit, biztosítsa a jogrendet. A jogi és társadalmi alapot és keretet megadták Mátyás király és II. Ulászló rendelkezései, kiváltságlevelei; de azoknak hézagai kitöltésre vártak. A megállapított vezérelvek gyakorlati megvalósítása új intézmények és intézkedések létesítését igényelte.

Ez a közszükséglet idézte elő 1505-ben és 1506-ban a székely nemzetgyűlések tartását és végzéseit.

A székelyek ősidőktől fogva tartottak nemzetgyűléseket. Ez volt az ő legfőbb nemzeti joguk. Törvényhozó és törvénykezési jogot gyakorolt az, a székelység egyetemét illető elvi és gyakorlati kérdésekben.

A székely nemzetgyűlés hatásköre messzebb terjedt ki, mint az erdélyi nemesség, vagy a szászok közgyűléseinek hatásköre. Mert a székely nemzetgyűlés főbenjáró ügyekben is ítelt, nemzetárulás, pártütés esetén. Továbbá a XVI. század elején tartott közgyűlések végzése szerint főtörvényszéket alkotott a Székelyföld számára, maga választotta meg annak tagjait, felelősség terhe alatt, a vétkes, hamisan ítélő bírót számkivetésre s minden ingó és ingatlan vagyona, sőt öröksége (birtoka) elvesztésére ítélte.

A számkivetés joga és gyakorlata meg volt a székelyek között már előbb is a pártütőkkel szemben. Báthory Istvánt (1492.) azzal vádolták hogy ezzel is visszaélt, mert a nemzetgyűlés ezen jogát a közfelkiáltás helyett maga s megfélemlített cinkostársai által önkényesen gyakorolta.

«Mikor a vajda úr - írták a királynak - némely teljesen ártatlanokat közülünk számkivetettnek kiáltatott ki, az nem mindnyájunk megegyezésével és akaratjából történt, hanem csak néhány székellyel kiáltatta ki, akik akkor a vajdával jelen voltak s azok sem önkényt, hanem szörnyű félelemből tették. Mert a vajda úr akkor a kastély előtt bitófát állíttatott, melyre őket, ha azokat számkivetetteknek ki nem kiáltják, fölakasztatta volna. Az akkor jelen volt székelyek nemesek azokat kiáltották volna ki számkivetetteknek, mert oly nagy rettegés fogta el őket, hanem tulajdon nevüket is megtagadtathatta volna velük.»

Az ily száműzés, mely a Székelyföldről kitiltást jelentett (hogy «Székelyországban ne maradhasson és lakhassék») a nemzetgyűlés kizárólagos joga volt, mely alól kegyelmet csak a király, vagy «az egész székelység egyenlő akaratból» adhatott. {1}

Erre érdekes példát találunk 1498-ból. Akkor ugyanis a Marosszékiek között viszály támadván, a székelység a zavargás (tumultus) miatt kénytelen volt nemzetgyűlésre jönni össze. Ezen aztán a főbb pártütők (házaik és malmaik feldúlása után) száműzésre ítéltettek. Ezek azonban a királyhoz fellebbezván, II. Ulászló az ügy felülvizsgálatára bírakul kirendelte László erdélyi püspököt és vingárti Geréb László országbíró, nehogy a Székelyföld további zavargásnak legyen kitéve. Ezek Marosvásárhelyt vizsgálatot tartván, a viszálykodó felek között egyezséget hoztak létre, olyan értelemben, hogy a vétkes száműzöttek a marosszéki főbbeket és közönséget elkövetett kihágásaik miatt megkövetik és megfogadják, hogy házaik és malmaik feldúlása és szenvedett káraik miatt őket háborgatni nem fogják. Viszont a székelyek megengedik, hogy baldóczi Csányi Lőrinc, nemesi jószágával megelégedve, itt lakjék, baldóczi Csányi Lázár pedig székely örökségeit visszakapja, de azokban a székely nemzet és Marosszék engedelme nélkül ne lakhassék, Székelyföldön szolgálait se tarthassa, mindazáltal szabadon járhat-kelhet a Székelyföldön rokonai látogatására. Szentgyörgyi György pedig, miután a marosszéki szegénység egyetemétől (ab universitate pauperum) engedelmet és kihágásai megbocsátását kérte és megnyerte, örökségében békésen lakhassék és azt a székely jog szerint, mint a többi primor, használhassa. {2}

A székelyek a jogszabályozás és törvénykezés terén jelentékeny lépéssel haladtak előre az 1505.-i *udvarhelyi* és az 1506.-i *agyagfalvi* nemzetgyűlésen. A Székelyföld lakosai 1505. november 23.-án Udvarhely városában közgyűlésre jöttek össze, és ott szükségesnek ítélték egy *főtörvényszék* szervezését, mely a ritkán tartott nemzetgyűlések helyett, mint fellebbviteli fórum, a perekben ítélkezzen. Ebbe a főtörvényszékbe Udvarhely- és Keresztúrszékből megválasztottak négy főembert és tizenhárom lófőt. Joghatóságukat kiterjesztették az egész Székelyföldre. {3}

A törvénykezés terén csakhamar újabb reform következett, az erdélyi három nemzet tagjai között keletkezett pereket illetőleg. A három nemzet 1505-ben Tordán tartott közgyűlése ugyanis egy vegyes bizottságot választott és küldött ki az igazságszolgáltatás hiányai pótlására.

Ezek (nemesek, *székelyek* és szászok) 1506. február 10.-én Segesvárt összejövén, a következő határozatot hozták, és intézkedéseket tettek: A három nemzet a király és korona iránti hűséget, az ország s egyszersmind a három nemzet védelmét egyetértően kívánják munkálni. De mert Erdélyben bizonyos ideig nem volt vajda és emiatt az ítélkezés és jogszolgáltatás is szünetelt: a három nemzet sok bajt, viszályt, és kárt szenvedett. Hogy addig is, míg öfelsége vajdáról gondoskodik, a három nemzet békésen és egyetértően élhessen együtt, és az országot nyugalomban tarthassák; mivel különben is Erdély a török és tatár s más ellenségek szomszédságában s ezektől körülveve van, és ezek s az elszaporodott gyűjtogatók több falut felégettek; továbbá mivel tolvajok, rablók, fosztogatók, gyilkosok, hamispénzverők és más gonosztevők a három nemzetnek sok bajt és kárt okoztak; hozzájárulván mindezekhez a nemzetek között támadt egyenletlenség, gyűlölködés és viszály, aminek fő oka az, hogy eddigelé egyik nemzet a másiknak igazságot nem szolgáltatott, s a gonosztevők szabadon mehettek át büntetlenül egyik területről a másikra s így kiirthatók nem voltak: mindezeknek megorvosolására a jogszolgáltatás végett *közös törvényszék*

létesítését és szervezését határozták el. Ebbe a vegyes törvényszékbe az erdélyi káptalan egy bírót küld és pedig a dékánt, a nemesek 14 bírót választanak, ti. minden vármegyéből kettőt, *a székelyek* ugyancsak 14 bírót, azaz *minden székből kettőt*, a szászok is a magok kebeléből 14 bírót delegálnak. Ezek a választott bírák esküt tesznek arra, hogy az előttük perlekedő három nemzetbeliek között igazságosan ítélekeznek. Amíg szükséges lesz, két terminuson fognak összejönni, úgy mint Szent György-nap nyolcadán Marosvásárhelyen és Szent Márton nyolcad-napján más helyen, ahol ítélekezni fognak azokban a hatalmaskodási ügyekben és más perekben, melyek a három nemzet között 32 év leforgása alatt előfordultak. Úgy mindazáltal, hogy ha *főbenjáró ítélet* hozatnék, az elítélt a királyhoz fellebbezhessen. Ha pedig a bíróság bírságot szabna ki valamelyik nemzetre, vagy annak valamely tagjára, *a nemesek* részéről a bírság eddigi törvényes hányada a vajdát, vagy alvajdát illesse; ha *székely* ítéltetik bírságra, *abból a szokásos hányad a székelyek ispánjának jussan*; a szászok bírságából az ő rendes bíráik kapják a megfelelő illetékeket. Az ítélező bírák ezekből a bírságokból ne részesedjenek. A három nemzet saját tagjai közt indítandó perekben ezentúl is saját rendes bíráik fognak ítélekezni.

Elhatározták azt is, hogy minden nemzet a másikért, ha szükség lesz rá, szabadságuk és jogaik érdekében öfelségéhez fog folyamodni. Ha pedig a vajda, vagy a *székelyek ispánja* - úgy mond - vagy bárki a három nemzet bármelyikét jogai és szabadságai élvezetében háborgatná, vagy elnyomná: abban az esetben mind a három nemzet folyamodni fog a királyhoz, hogy az olyat a nemzetek kebeléből elmozdítani és őket a vajdától, székely ispántól, vagy bárkitől megvédelmezni méltóztassék. {4}

Ez az új közös *törvényszék* a három nemzet közti békét és egyetértést volt hivatva előmozdítani. Szükség volt az új szövetségre és önszegélyre, mert a gyöngye királyi kormány alatt az önkényuralom, a zabolátlanság és féktelenség tünetei Erdélyben sűrűn feltűnedeztek. A vajdaság és székely ispánság betöltése is olykor hosszabb ideig szünetelven, a székelység elégedetlen elemei sokszor zavarogtak. A belső forrongás, súrlódások és véres összeütközések napirenden voltak a Székelyföldön. Továbbá a szászok és székelyek közt gyakran támadtak ellenségeskedések, határvillongás s egyéb okok miatt.

A székelyek eleme a harc és háború volt. Ha nem volt külháború, otthon csináltak zenebonát, mint később a török janicsárok. Az ősidők harcias szelleme lelkesítette őket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom, sőt saját előjáróik és főnepek fegyverkezésében az elnyomtatás szándékát látták. Sérelmeik megtorlására pedig azonnal készek voltak a fegyverhez nyúlni. Tomori Pál úgy jellemezte őket, hogy «sem Istentől, sem embertől nem félnek», hogy «joggal és jogtalansággal nem gondolnak», sőt, hogy «még él köztük a pogány kor azon hite, hogy akiket a földön megölnek, azok a mennyországban szolgálják lesznek.» {5}

Tomori e tapasztalatokat 1506-ban szerezte, midőn a székelyek között nagymérvű lázadás tört ki, amit nagynehezen tudott vérbefojtani. II. Ulászló ugyanis fia II. Lajos születésekor kivetette a székelyekre a szokásos ökoradót. A székelyek ellenszegültek és Marosvásárhely mellett táborba szállottak. Tomori Pál küldetett ellenök Budáról 500 lovassal, de megveretett. Újabb, nagyszámú haderőt kellett összegyűjtenie a királyi várak őrsegeiből, hogy le tudja verni, és meghódolásra kényszerítse őket.

Ilyen előzmények után gyűltek össze Székelyország földjének lakói Udvarhelyszéknek *Agyagfalva* majorjában nemzetgyűlésre, hogy «a különféle egyenlenségeket és hitván szokásokat eltöröljék.» Legelőbb is óvást emeltek az elharapózott pártütések ellen, hűséget fogadtak a királynak, vajdának és székely-ispánnak és erős büntetést, számkivetést szabtak a pártütőkre. {6}

A két év alatt egymás után tartott két székely nemzetgyűlés s közben egy országgyűlés határozataiból kitűnik, hogy II. Ulászló gyöngye kormánya alatt a közbiztonság Erdélyben nagyon meglazult s az igazságszolgáltatás csődöt mondott. A nemzetek egymás között és a magok kebelében viszálykodtak. A székely bíráskodás és közigazgatás különben is patriarchalis volt. A tisztségek rendre jártak, nemek és ágak, illetőleg lófő birtokrészek szerint.

«A szeretet, a harag, a gyűlölség és a maguk hasznoknak keresése a bírákat és törvénytevőket itt a mi Székelyországunkban gyakorta nem engedi meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek» - mondja az 1505.-i udvarhelyi nemzetgyűlés végzése. - Azért szabtak szigorú büntetést, számkivetést a hamisan ítéző bíróra, aki vagy könyörgésért, vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útról valamely-felé kitérne. {7}

Az 1505-ben szervezett *főtörvényszék* sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1506-ban úgy találták, hogy kevés haszna legyen, azért részletezik a bíróság kötelelességeit és követelik 15 nap alatt a végrehajtást az ítéző bírótól, karhatalmat is rendelve segítségére.

A három nemzet is igyekezett a köztük levő viszályt és egyenlenséget kiküszöbölni és a vegyes-perek vitelére *közös*, mintegy *nemzetközi bíróságot* szervezett és az alkotmányos sérelmekre nézve kimondotta a három nemzet szolidaritását: a közös jogvédelmet, a véd- és dacsövetséget. Mindezt a loyális hangoztatása mellett, de részben a kormány ellen irányzott céllal.

Az agyagfalvi végzés még jobban és feltűnően áradoz a királyhűségtől, mintha csak el akarná felejtetni az «ökörsítés» miatt nem rég lezajlott fölkelést. Elítéli a pártütést, szigorú büntetést (számkivetést) szab a lázadókra, a fölmerülő sérelmekért a királytól vár orvoslást, *«hogy így az igen-igen nagy Scythiából reánk maradt tökéletes hívségnek dicsérete, amely még eddig minden pártütéstől, árultatástól, makula nélkül közöttünk megmaradt, ezután is maradhasson meg.»*

A székely nemzetgyűlések határozatai valamit javíthattak a közállapoton; de hogy a korszak mi volt, megmutatta nemsokára a magyarországi pórlázadás (1514.), melynek élén a háromszéki dálnoki lófő-családból származó belgrádi katona: *Székely Dózsa* György állott, testvérével Benczével. Erdély népe kevésbé vett részt a lázadásban, sőt a lázadást az erdélyi vajda és székelyek ispánja (1510-26.) Szapolyai János verte le, székely lovasság közreműködésével, kiknek élén Andrási Márton vitézül harcolt. Az erdélyi pórlázadást pedig a nemesség, a nyugton maradt székelység (Barlabási Lénárd vezérlete alatt) és a szászok egyesült hadai verték szét Kolozsvár mellett.

*

A Székelyföldön, miként a XVI. század első, úgy második tizedében is folytonos a nyugtalanság, forrongás.

1510-11-ben Csík- és Gyergyó-szék közszékelysége megtámadta az előkelők házait és ezeket feldúlta. A primoroknak életük megmentése végett hazulról menekülniük kellett. {8}

1513-ban valami Székely János nevű pártütő «tolvaj» (latro) a szász székekben izgatott és keltett lázadást a szász előkelők ellen. {9} Ekkor Ulászló király, 1514. július 9.-én Szapolyai János adott ki ellene elfogatási rendeletet és mozgósítási parancsot szárhegyi Lázár Andrásnak. {10}

A székelyek a következő években viszályba keveredtek a vajdával, Szapolyai Jánossal. Miből keletkezett az elégedetlenség? nem ismeretes. Kiváltságait, mikre mindig nagyon féltékenyek voltak, féltették tán az erőskezü vajdától, s az elégedetlenséget táplálhatták a vajda ellenük kiadott rendelkezései, melyek a szászoknak kedveztek a székelyek ellen.

Így 1514. október 11.-én Brassó város panaszára elrendeli Sepsiszentgyörgynek, hogy vásárokat tartani ne merjen. 1515. január 2.-án az orbai székelyekhez kelt királyi rendelet, hogy Béli Pált, ki az ő segélyökben bízva a brassai és barcasági szászokat háborgatja, segíteni ne merjék, hanem a szászokat oltalmazza Béli ellen. 1515. szeptember 2.-án a marosszékieknek parancsolja a vajda (a szászok panaszára, hogy az 1514. hadjárat alkalmával sok kárt tettek nekik a megszállás alkalmával és most ugyanezt akarják tenni), hogy a szászokat ne károsítsák, s megszálláskor fizetés nélkül semmit el ne vegyenek. {11}

Az erdélyi főnemesek 1515. június 12.-re gyűlésre hívták a szászokat *Marosvásárhelyre*, hogy a székelyek annál kényelmesebben küldhessenek oda kebelükből némelyeket az ország ügyei felől tanácskozás végett. {12} Félév múlva magok a vajda ellen elégedetlenkedő székelyek akartak nemzetgyűlést hirdetni 1515. december 17.-ére, s arra a szászokat is meghívták. Ámde Barlabási Lénárt erdélyi alvajda Szeben város tanácsát kéri, hogy ne álljon a székelyek mellé s eltiltja e székely gyűléstől, mert az a vajda ellen s nem az ország javára, hanem inkább kárára irányul. Jól tudhatják, - úgymond, - hogy a székelyek minden vajda ellen viszályt indítottak (rixas moverunt), amivel az országnak mindig gondot és költséget okoztak. {13} A gyűlés megtartásáról nincsen tudomásunk.

A feszültség a vajda és a székelyek közt a következő évek folyamán sem enyhült, sőt mindinkább elmérgesedett. Zokon vették talán azt is, hogy a király 1517. április 14.-én Szapolyainak adományozta a kézdíszentléleki várat tartozandóságaival, {14} s hogy sűrűn jelentek meg rendeletek 1518-19. folyamán a szászok javára a székelyek ellen. {15}

A hét székely szék közönsége 1518. január 22.-én Székelykeresztúron tartott gyűléséből értesíti Torda vármegye nemességét, hogy kölcsönös szabadságuk és jogaik védelméről szóló írott kötelezettségük értelmében - minthogy a vajdától jogaik és szabadságukban elnyomatást, személyük, javaik és örökségük tekintetében kárt és sérelmeket szenvedtek - szükséges, hogy összejöjjenek és segélyük igénybevételével szerezzenek orvoslást: amiért is kéri, hogy február 23.-án szokott helyükön Tordán gyűlést tartsanak, amelyen az odaküldött székely követekkel tanácskozzanak és a további teendők felett határozzanak. {16}

A székelyek mozgalma 1519. tavaszán komoly mérvet öltött. Szapolyai János vajda, aki Budán időzött, hallván a híreket, sietve jött Erdélybe és megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a lázadást elnyomja.

De a lázadás nemsokára kitört Csikban és áldozatai elsősorban a székely főemberek lettek, kiket a közszékelők elűztek, megtámadtak, házaikat megrohanták, lerombolták, ingóságait s barmaikat prédára hányták.

A csíki zendülők aztán átkeltek a Hargitán, leereszkedtek a Homoród völgyében Erdővidék felé, hogy az ottani atyafiak is csatlakozhassanak. Szapolyai János udvarhelyi táborából, ott összevont hadaival eléjük sietett és Homoródszentpál és Daróc között véres ütközetben leverte őket és vérbe fojtotta a lázadást. Az elfogott vezetőket kivégeztette, az elmenekülteket üldözés alá fogta, s később törvény elé idéztette és elítéltette.

A végítélkezés a perbe fogottak fölött az 1521. február 18.-ára Marosvásárhelyre összehívott székely nemzetgyűlésen történt, ahol némelyek száműzésre ítéltettek - azért, mert megszegték a király és korona iránt tartozó hitet és külön meg is fogadott hűségkötést, s hogy a királyi felség, a szent korona, az ország és a vajda-ispán ellen föllázadni, fölkelni (rebellare), fegyvert fogni s megütközni merészkedtek, de Isten segítségével ő általa leverettek és szétszórattak.

A székelyek legnagyobb sérelmükül azt tekintették, hogy a vajda a fölkelésben résztvevő székely főemberek jószágait, amiknek a székely birtokjog szerint hűtlenség esetén az atyafiakra s nem a kincstárra kellett volna szállania, lefoglaltatta és eladományozta.

Így nem csoda, ha Szapolyai nem volt népszerű a székelyek között s a bizalmatlanság átöröklődött fia iránt is.

1524-ből is van székely mozgalomról emlékezés. Az erdélyi nemesek és székelyek ugyanis 1524. november 15.-én Marosvásárhelyt tartott gyűlésükön ismét elnyomatásukról panaszkodnak. Fő sérelmük, hogy Sárváry Miklós fogarasi várnagy nemes társukat, Székely Pált ártatlanul fölakasztatta. Elégtétel és jogorvoslat végett követeket küldöttek Budára a királyhoz és fölhívják a szászokat, hogy a Mátyás halála után tartott gyűlésen kötött véd- és dacsövetség értelmében, mely szerint ha a főurak és hatalmasok által elnyomatnának, egymás védelmére mind a három nemzet fölkelni tartozik, legyenek készen, s mihelyt a székely követek a királytól visszaérkeznek, haderejükkel oda siessenek, hova a három nemzet legjobbnak fogja látni. Úgy látják, - úgy mond, - hogy a külső és belső ellenség miatt immár a végső veszedelem fenyeget. {17}

Ez a sötét sejtelen mintha előérzete lett volna annak a rettenetes katasztrófának, mely a nemzetre zúdult Mohács mezején. Erdélyt ugyan ez közvetlenül kevésbé érintette, de kihatásában új korszakot nyitott a székelyek történetében is.

1 Székely Oklevéltár II. 277.

2 Székely Oklevéltár III. 133.; Két száműzésre ítéltől: szentkirályi Thamási Bernátról és szentbenedeki Márthon Jánosról a kiegyezésben nincs szó.

3 A székely nemzet constitutiója, 30. Székely Oklevéltár I. 306.

4 Székely Oklevéltár I. 309.

5 Fraknoi Vilmos: Tomori Pál élete, Századok, 1881. 293.

6 Közölve «A nemes székely nemzet constitutiója» 33. és a Székely Oklevéltár I. 313.

7 Székely Oklevéltár I. 307.

8 Az alvajda és székely alispán a barcasági szászokhoz rendeletet küldött (1511. január 12.) hogy a közéjük menekülőket fogadják vendégszeretettel. (Székely Oklevéltár III. 177.)

- 9 II. Ulászló Szebenszéknek ad ellene rendeletet, 1513. augusztus 18.-án (Székely Oklevéltár III. 180.) és 1513. október 2. (V. 28., 30, 43-47.)
- 10 Székely Oklevéltár III. 184.
- 11 Székely Oklevéltár III. 192.
- 12 Székely Oklevéltár III. 185., 188., 189.
- 13 Székely Oklevéltár III. 194-198.
- 14 Székely Oklevéltár III. 187.
- 15 Székely Oklevéltár III. 198.
- 16 Székely Oklevéltár III. 190.
- 17 Székely Oklevéltár III. 237.

MÁSODIK RÉSZ

AZ ÚJKOR
A FEJEDELMEK KORA.

X. A mohácsi vésztől a székely támadásig. (1526- 1562.)

Az erdélyi sereg, vajda-ispánjukkal, Szapolyai Jánossal élükön, Szegednél hallotta hírét a mohácsi csatának, amiből elkéstek, s aminek a király is áldozata lett. Feladatuk most már nem lehetett egyéb, mint megvédeni a Tisza vonalát s aztán az új királyválasztáson érvényt szerezni az 1505. rákosi végzésnek: a nemzeti királyság visszaállításának.

A székelyek a nagy nemzeti eszmével szemben fátyolt borítottak sérelmeikre. A két királyjelölt: a magyar Szapolyai János és az osztrák Ferdinánd versengésében a nemzeti pártra állottak, dacára az erős kísértéseknek, melyekkel Ferdinánd ügynökei, vezérei, vajdái s legbuzgóbb erdélyi hívei a szomszédos szászok őket a Habsburg-pártra téríteni igyekeztek.

Midőn a török kitakarodása után a tokaji gyűlésről «János vajda Budára siet», előljáró hadában székelyek jártak s előzetesen «Budát és Esztergomot Kún Gotthárd neki foglalá.» {1} A trónra vezető utat a székesfehérvári királyválasztó gyűlésre (1526. november 10.-én) tehát a székelyek főkapitánya, a háromszéki osdolai Kún Kocsárd egyengette. Ez a hős és igaz hazafi királynak jó- és balsorsában mindig híve maradt. {2}

Ott voltak a székely hadak a szintén királlyá választott Ferdinánd hadai ellen 1526/28-ban vívott veszített csatákban: Tokajnál, Szinánál; majd ők nyitottak utat a Lengyelországba menekült nemzeti királynak a visszatérésre, a Sárospataknál 1528. szeptember 25.-én vívott győzelmes csatával. Báthory István, Kún Kocsárd és Czibak Imre erdélyi hadakkal várták a határon és hozták vissza Lippára a bujdosó királyt. {3}

Az ellenkirályok versengése Erdélyre is kiterjedt. Ferdinánd ügynökei a székelyek egy részét is megnyerték uruknak. Péter moldvai vajda felhasználta az alkalmat a zavarosban halászni és 1529. januárjában beütött a Székelyföldre s a határszéli székeket Gyergyótól Háromszékiig földülta és felégette, úgy, hogy - mint a brassaiak írták február 4. - ama székekben minden füstöl és hamuvá lett. Február 8.-án kitakarodott. {4}

János király az erdélyi ügyeket rendezni óhajtván, somlyai Báthory Istvánt (a későbbi lengyel király atyját) királyi helytartóul küldötte Erdélybe, hol Kún Kocsárd hadsereggel várta Kolozsvárnál. A Székelyvásárhelyt tartott országgyűlés személyes fölkelést rendelt s minden tizedik jobbágyot táborba szólítá. Nemsokára elfoglalták Gyulafejevárt.

1530-ban tovább folytak a harcok Erdélyben; de a szász városok meghódolása (Szeben kivételével) csak 1531-ben fejeztetett be, miután a király személyesen jött Erdélybe s a székelyek «Szent György napján zsoldos hadat adának a szászok ellen János királynak.» {5}

Szapolyai a székelyek hű szolgálatait különböző elismerésekkel jutalmazta. Egyebek között megerősítette Miklósvárszék 1459-ben nyert kiváltságait. A székely sereg érdemdús vezérét Kún Kocsárdot a meleg forrásvizéről nevezetes, Hunyad megyei Algyógy birtokával adományozta meg.

A székelyek viszont azzal mutatták meg teljes meghódolásukat, hogy «Nagy Boldogasszony» napján (1531. augusztus 15.) ökröt adának a János király koronázására, azaz beszolgáltatták szokásos adójukat, az ún. *ökörsütést*.

A székelyek János király érdekében 1535. június 24.-én Marosvásárhelyt gyűlést tartván, általános népfölkelést rendeltek el s meghatározták, hogy miként a nemesek, a székely főrendűek is hadra készen állva tartsanak mindig jó lovakat, vértet, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot. A lófők lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, kardot, csákányt vagy buzogányt, vagy íjat nyilvesszővel; a szegények pedig legalább tört és fejszét. {6}

A két ellenkirály küzdelmének, mely Erdély s a Székelyföld részéről is annyi vér- és pénzáldozatot kívánt, az 1538-ban megkötött váradi béke vetett véget, mely Erdélyt a Tiszántúllal János királynak biztosította.

Ez azonban János király ellen ingerelte a szultánt, aki 1538. nyarán Moldva és Erdély ellen nagy sereggel indult. Szapolyai szintén oda sietett, országgyűlést tartott Tordán, szervezte a honvédelmet, Majlád vajdát a székelyekkel a megerősített Ojtozi-szorosba állítá. A székelyek nemcsak fegyveresen állottak őrt, hanem «ökörsütést is adának János királynak segítségül.» {7}

A szultán látván a nagy hadi készületet Erdélyben, megelégedett Moldva meghódításával s Erdélyt (János király követei, ajándékai és mentegetőzése által megengesztelve) a támadástól megkímélte.

János király utolsó életküzdelmét is ott vívta meg, midőn a hűtlenné vált Majlád vajda ellen (1540-ben) sereget vezetett Erdélybe. A székelyek akkor is hívek maradtak. Pedig csak nem rég panaszkodtak fel a marosvásárhelyi gyűlésen a súlyos adóterhek között, hogy a székelyektől több mint százezer ökröt szedtek fel az utóbbi évek során.

*

Szapolyai János halálával új korszak kezdődött Erdély történetében. A bonyolult politikai helyzet, János Zsigmond magyar királlyá választása, ezzel szemben Ferdinánd törekvése, hogy magát az egész Magyarország királyának ismertesse el, s Budavára német hadak által ostromoltatása végre is a török beavatkozását idézte elő. Budavára 1541-ben török kézre került, Izabella fiával Lippára, majd Erdélybe küldetett, s 1542-ben megalakult a külön erdélyi fejedelemség. Izabella és fia 1542. május havában Gyulafehérvárra tette át székhelyét a nem rég elhunyt püspök nekik rendelt palotájába s ezzel megnyílt az erdélyi fejedelemség másfél századon át virágzó korszaka.

Az erdélyi fejedelemséget Martinuzzi Fráter György langesze alkotta meg, és az ő erélyes keze tartotta fenn, és kormányozta tíz éven át. Politikájának leghívebb támogatói pedig a *székelyek* voltak, akiket ő a legválságosabb pillanatokban meg tudott nyerni, és hadra kelteni az ország is saját érdekei védelmére.

Pedig nehezebb politikai helyzetben alig volt még addig a magyar nemzet. Területe három felé szakadt, három főt uralt: a nyugati rész osztrák Ferdinándot, a «bécsi király»-t; az Alföld az isztambuli szultánt, a «törvényhozó» «nagy» Szulejmánt; Erdély s a Tiszántúl a «választott király»-t, János Zsigmondot, ki helyett anyja, a gyenge és szeszélyes lengyel asszony, Izabella

özvegy királyné névleges kormányza mellett a tényleges uralmat a «barát», Fráter György gyakorolta. A székelyek, dacára annak, hogy súlyos és szokatlan terheket róttak rájuk az új idők követelményei, kitartottak mellette és volt idő midőn legválságosabb helyzetben ők mentették meg.

Az új államélet igényei a székelyektől is azt kívánta, hogy a közterhekhez, a 10000 aranyban megállapított portai adóhoz s a királyt udvartartás költségeihez hozzá járuljanak, dacára eddigi adómentességüknek. A székelyek az országgyűléseken kénytelenek voltak vállalni, ha nem is a többi nemzetekkel egyenlő mértékben, ezeket a közterheket s néha pénzadót vállaltak, többnyire azonban ragaszkodtak a megszokott székely adóhoz, az «ökörsütés»-hez.

A hadi kötelezettség terhei is mindinkább súlyosabbá váltak, amint Erdély a német-török versengés célpontjává és színterévé vált; ami közben moldovai és oláh hadak beütései gyakran pusztítják a Székelyföldet. Állandó őrszolgálat, várórség, részleges és általános fölkelések sűrűn követik egymást az 1540-50-es években.

A vészes napokban (1437-ben) kimondott, 1459-ben, majd 1506-ban megújított *uniót* 1542. december 20.-án ismét megújították a három nemzet közös védelmére a tordai országgyűlésen. {8}

1542. októberben az a hír érkezett a tordai táborba, hogy Péter moldvai vajda Erdélybe ütni készül. A székelyek követeket küldtek hozzá Kún Lázár, Béli Pál, Mihályfi Ferenc, Dániel Péter, Andrassy Márton, Tamassy Ferenc személyében, hogy gyűjtsék az élelmiszereket számára, s ha segílyt nem kapnak, hozzá fognak csatlakozni. Másrészt sürgetik Fráter György bejövételét Váradról.

Péter vajda tényleg betört november közepén s rabolva, zsákmányolva vonult át a Székelyföldre. A «barát» is bejött s kiverte Erdélyből. {9}

A székelyek is visszatörték alkalmilag az oláh betöréseket. Így 1543-ban az oláh vajda panaszkodott, hogy a háromszékiek betörték országába, és ott nagy károkat okoztak. A marosvásárhelyi (1543. november 29.) országgyűlés elhatározta, hogy a helytartó küldjön vizsgálóbiztost Háromszékre, s a székelyek is küldjenek mellé főembereik közül, s a bűnösöket büntessék, s a károkat téríttessék meg. {10}

Az ilyen rendszabályok nem rettentették vissza a székelyeket a hasonló vállalkozásoktól, aminő 1548-ban még nagyobb mérvben ismétlődött. Előzménye az volt, hogy 1546-ban a kegyetlen, vérengző Mircse lett az oláh vajda, aki uralkodását az ellenpárti bojárok felkoncolásával kezdte meg. Az előzőtt Radul vajda híveivel Erdélybe menekült. A bujdosó bojárok 1548-ban néhány ezer szászt és székelyt zsoldjukba fogadtak s a Prahova völgyén át beütöttek Oláhországba, de Mircse által Peris (Peles?) mellett megverettek s a székelyek nagy része is ott veszett.

A kolozsvári országgyűlés (1548. szeptember 8.), tekintettel a Porta által megerősített Mircse vajdára, elítélte ezt a vállalatot s megismételvén a több ízben megújított végzést, hogy külföldre engedély nélkül senki se mehessen, szigorú vizsgálatot s a vétkesek megbüntetését rendelte el. Végezték azt is, hogy senki bujdosó bojár ne rejtegesse a jószágán, s pártjukat ne fogja, hanem távolítsa el és küldje haza. {11}

Erdély abban az időben, - mint már előbb és később is - a két Oláhország állandó pártviszálya között, rendes menedékhelyül szolgált az oláh politikai menekülőknek. A vajdák is azért igyekeztek erdélyi birtokokat (váruradalmat) szerezni, hogy szükség esetén legyen hová menekülniök. Ilyen menhely volt a középkor folyamán a magyar királyhoz hű oláh vajdák számára *Fogaras*, a moldvaiak számára *Csicsóvára*, a belső-szolnoki *Bálványos* és *Küküllővár*. A bojárok, ha menekülniök kellett, rendszeren a határszéli szász városokban (Brassóban, Szebenben) vagy a Székelyföldre húzták meg magukat.

Ferdinánd Erdély átadását követelte s Fráter György 1542. óta alkudozásban állott vele. A szultán 1547-ben békét kötött Ferdinánddal, de Erdély átengedéséről hallani sem akart. Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, a szultán pedig török és oláh hadakat küldött Erdély megszállására.

A moldvai sereg 1550-ben az Ojtozi-szoroson át a *Székelyföldre* nyomult, rabolva, dúlva, égetve; a havaseli vajda a Vöröstoronyi-szoroson át Szeben felé tartott; a budai basa a Maros völgyén Lippa felől közelgetett.

Fráter György a veszély láttára gyorsan határozott és erélyesen látott a védelem szervezéséhez. Véres kardot hordoztatott körül az országban s közfelkelést hirdetett Marosvásárhelyre, hol maga is megjelent a székelyek felköltésére. Néhány nap alatt 50000 ember felett tartott hadi szemlét s Kemény Jánost a Székelyföldre, Kendefi Jánost a Szeben alatt táborozó oláhok ellen küldé. Kemény fényes diadalt aratott a moldovánok felett, kiket kivert a Székelyföldről; a verestoronyi csapat is kitakarodott; a Dévái előnyomult török előcsapat is visszaveretvén, a budai basa is jónak látta visszavonulni Budára.

Fráter György erélye s a székelyek gyors hadrakelése megmentette Erdélyt a martalóc hadak pusztító áradatától. De a nehézségeket ez csak ideig-óráig oldotta meg. A királyné s a helytartó viszálya kiújult, Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, mit Fráter György kikerülhetetlennek tartott.

Izabella befáradt a két malomkö közötti örlődés küzdelmeibe s végre is az országról lemondásra szánta el magát (1551. július 19.). Átadta a királyi koronát s a nyert kárpótlások fejében keservei színhelyéről, Erdélyből kiment Lengyelországba. Távozásukat csakhamar követte Fráter György katasztrófája, kit Castaldo, Ferdinánd titkos fölhatalmázása alapján, a törökkel conspirálás ürügye alatt, orozva meggyilkoltatott alvinci várkastélyában. (1551. December 17.)

*

Midőn Ferdinánd Erdély felett az uralmat átvette, csakhamar felhívást intézett a székelyekhez (1551. október 21.), hogy a török támadás elhárítására, ismert lelkesedésükkel és hazaszeretetükkel, nem csekély számmal és jó készüllettel mindent elkövessenek. {12}

A székelyek nem késlekedtek táborba szállani, egyrészt az oláh hadak betörése feltartóztatására, másfelől a török ellen, akitől Lippa várát (1551 végén) csakhamar visszafoglalták.

Ferdinánd, hogy Erdély közállapotáról és speciális viszonyairól tájékozódjék, 1552. elején biztosokat küldött az országba, külön utasítással, melyben a székelyek kiváltságai, adózása, hadszerkezete felől is fölvilágosítást kívánt.

Ezek 1552. tavaszán részletes jelentést tettek az erdélyi állapotokról s ismertették a székelyek közjogi helyzetét, rendi állapotát, adózási szokásaikat (az ökörsütést), hadszervezetüket stb.

A király szerette volna őket rendszeres adófizetés alá vetni, s különleges kiváltságait megszorítani, de a vett információk után nem tartotta célszerűnek mélyebbre ható reformokat léptetni életbe, sőt ellenkezőleg, 1554-ben megerősítette ősidőktől fogva élvezett adómentességüket, régi kiváltságait, kikötvén az ökörsütés ezután is megadását.

A székelyek elégedetlenségének egyik oka volt sójuk szabad használatának korlátozása a kincstár javára. A király biztosai erről is tettek jelentést 1552-ben, megírván, hogy a Székelyföldön annyi a só, hogy ha nem egészen ingyen adják is, de igen csekély áron vehető. Szabad ég alatt vágják, mint a követ a bányában. Sóvágó helyek vannak Görgény vidékén, melynek birtoka a vajda-ispánt illeti (Parajd, Szováta stb.), Homoród-Szentmártonon és több helyen. A székelyeknek sójukat használni csak otthon lenne szabad s kivinni csak meghatározott helyekig, úgy mint Segesvár, Brassó és Fogaras városáig, de ők titkon Erdély más vidékein is árulják, amit ellenőrizni a kamarai tisztek kötelessége, akiknek joga van a sócsempészeket szekereستől, lovastól letartóztatni. {13}

Köztudomású az is, - jelentik továbbá, - hogy az ismert arany és ezüsbányákon kívül Erdélyben s főként a Székelyföldön sok becses még érintetlen értermő hely van, de senkinek a kutatást meg nem engedik s ők sokkal tudatlanabbak, hogy sem azzal élni tudnának. {14} Ajánlják a királynak, hogy a székely sőről úgy intézkedjék, hogy az a kincstári só értékét ne csökkentse. A görgényvidéki sőről a haszonélvező vajdával szintén hasonló rendelkezés lenne megállapítandó. {15}

Ferdinánd e jelentés alapján 1553. június 25.-én erdélyi kincstartójához, Haller Péterhez intézett utasításában úgy rendelkezett a székely sóra vonatkozólag, hogy mivel annak használata csak házi szükségleteikre van megengedve, nem pedig kereskedés céljára, a kamarai tisztek ügyeljenek azokra, akik a Székelyföldről só vizsnek eladni s foglalják le nemcsak a só és barmaikat, de tartóztassák le a csempészeket és szigorúan büntessék meg őket s kifürkészvén a hasonló csalárdsággal élőket, adják azokat is a vajda, mint székely-ispán kezébe megbüntetés végett. Mivel pedig a görgényi uradalomban is van sótermelés, a vajdához is rendelet ment, hogy a sóárulást ne tűrje meg s legyen segélyére a kamarai tiszteknek. {16}

Ez a megszorítás főként a közrendű székelyeket illette és keserítette el, mert a főrendűek és lófők tovább is zavartalanul megmaradtak a *nemesi só* élvezetében, de nekik az eddig üzőtt kereskedés megtiltatott. Az 1555.-i szokásjog-megerősítésbe mégis belekerült, hogy Segesvár-székbén, Köhalom-székbén és Fogarasföldön szabad a székelyeknek sóval kereskedni, de úgy, hogy a királybírótól pecsétet (engedélyt) kell váltani, máskülönbén marháját, szekereit elkobozzák. {17}

Az 1562. felkelés után a székely sóbányák is a kincstár számára foglaltatván le, a közszékelység végképp elesett a sókedvezménytől, «de az főnépeknek házok szükségére való só» ezután is kiadták, «mint a nemességnek régi szokás szerint só adatott.» {18}

A hadfőkelést is szabályozták ebben az időben. 1554-ben, a székelyek egy negyedét mozgósították, a személyes főkelésre készenlélet határoztak el két országgyűlésen és meghatározták a felülés módját, kötelezettségét és a mulasztások megtorlását.

Nagyjelentőségű és nevezetes esemény a székelyek jogszabályainak összeírása (codifikálása) 1555-ben. Az akkor április 24.-én Marosvásárhelyt tartott országgyűlésen a székelyek az ő törvényes jogszokásaikat bemutatván, az erdélyi vajdák által megerősítették. 88 pontból áll ez a nevezetes törvénycikk-sorozat, amely kiterjeszkedik az akkori székely törvénykezés minden részletére s főként a bíraskodás és perfolytatás módjai, a fellebbezések, az illetékek, birtokjog, örökösödés (fiú-leányság), bűnügyek, hatalmaskodás, magánjog, sókereskedés, hadügy stb. körül kifejtett jogszokások vannak benne körülírva. {19}

A székely nemzet külön jogéletének nevezetes emlékei ezek a törvénycikkek, melyeket évszázados gyakorlat fejlesztett ki s új évszázadokra volt hivatva biztosítani a székely jog további gyakorlatát. Tényleg az maradt lényegében a székely törvénykezés vezérfonala egészen 1848-ig.

Ferdinánd erdélyi uralma tehát - bár rövid ideig tartott - nem múlt el nyomtalanul a székelyek történetében. A hadügy, pénzügy (adózás), igazságügy (a jogszolgáltatás) s a székely közjog terén maradandó alkotások emlékei fűződnek hozzá.

*

Ferdinánd erdélyi uralma rövid pünkösdi királyság volt: öt évig sem tartott. A szultán nem ismerte el az Izabellával kötött szerződést, az adót nem fogadta el Ferdinándtól Erdélyért s követelte az ország visszaadását János király fiának. Erdélyben is a közvélemény hangosan követelte a bujdosók visszahozatalát s 1556-ban a szászsebesi és a kolozsvári országgyűlés tényleg elhatározta, és végre is hajtotta Izabella és fia visszahozását és a fejedelmi székre visszaültetését.

Izabella okulva a múltakon, erőlyesen kezdett uralkodni. A székelyek iránt, kik Martinuzzit előbb vele szemben is oly hathatósan támogatták, s kik közül többen a hűségskűt vonakodtak letenni, bizalmatlan volt s megfélemezésükre törekedett. Tudván azt, hogy legerősebb fegyverük abban áll, hogy jószágait még hűtlenség esetén sem veszthetik el, ez ellen irányította első támadását. Az 1557. február 6.-i gyulafehérvári országgyűlésen végzést hozott, hogy *hűtlenség esetén a székelyek is fő- és jószágvesztésre ítéltetők, miként a nemesek*. Az is a székelyek ellen irányult, hogy az adókvítésnél kimondották, hogy *amiben két nemzet megegyezik, az a harmadikra is kötelező*. Ezen az alapon a székelyekre 5000 forint adót vetettek ki. A főszékelyek és lófők személyes hadfelkelését is elrendelték. {20} Az 1558.-i országgyűlésen pedig az egyenlő teherviselés elvét mondták ki a székelyekre, úgy az adózás, mint a katonáskodás terén.

Mindez a régi székely szabadsággal ellenkező súlyos közteherviselés méltán keserítette el a közszékelyeket. Azért az 1559. június 12.-i országgyűlés alkalmából folyamodást nyújtottak be a királynéhoz és királyfihoz, előadván sérelmeiket s kérvén régi szabadságaik megerősítését. Az uralkodók jóakarattal fogadták a székelyek kérelmét és «üket régi szabadságokban, amennyire lehetséges az üdönek mivoltáért (ti. kíváncsai szerint) eltökéltették megtartani.»

Biztosították adómentességét a fő-fő székelyeknek és azoknak a lófő-ivadékoknak, «kiknek az ő elejik Mátyás király és egyéb királyok ideibe jámborúl és serényül vitézkedtek, és véreket ontották.» Ezek megmaradnak régi szabadságokban ... és megmustráltatnak. A köznép azonban adófizetésre köteleztetett. {21}

*

Izabella halála után 1559-ben fia, a 20 éves János Zsigmond lett az egyeduralkodó, terhes örökséget véván át a forrongó Erdélyben és a hozzátartozó Tiszántúli részekben. Birodalmában sok volt az elégedetlen elem.

Főként a székelyek zúgolódtak, miként a megbolygatott méhkas. Adófizetés alá vonva, sok sanyargatásnak kitéve a primorok részéről, nem találva orvoslást panaszaira az uralkodóknál, sőt örökségek lefoglalhatóságát is törvénybe iktatva látván hűtlenség esetén, elégedetlenkedtek s csak az alkalomra vártak, hogy fellázadjanak.

Az alkalom 1562-ben érkezettnek látszott. Moldvában a krétai görög származású kalandor, Heraklides Jakab nyerte el a vajdaságot, főként Zay Ferenc kassai kapitány pártfogása és a Székely Antal vezérlete alatt álló székely zsoldos hadak támogatása mellett. {22} Ez Ferdinánddal szövetkezett Erdélynek az ő számára visszafoglalására. Más oldalról Balassa Menyhért, a «hittel kereskedés» nagymestere, a Tiszántúl szintén Ferdinándhoz pártolt s Hadad mellett megverte a János Zsigmond hadait (1562. március 4.). Ugyanakkor két oldalról felbujtogatták az elégedetlen erdélyi főurakat és székelyeket s forradalmat készítettek elő, melynek célja János Zsigmond megbuktatása és Erdélynek Ferdinánd uralma alá hajtása leendett. A székelyek a felkelésre hajlandók voltak, mert attól régi szabadságaik visszavívását remélték. «Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért.» {23} Legelőbb is nemzetgyűlésre sereglettek össze Székelyudvarhelyen, április elején s ott megesküdték, hogy szabadságukat megvédelmezzik. Nagy tömeg gyűlt össze, melyet némelyek (kétségtelen nagyítással) 40, sőt 60000 főre tesznek. {24} Vezérükké választották az udvarhelyszéki Pálfalváról való Nagy Györgyöt és melléje hadnagyokká Szepesi Ambrust és Bán Andrást, a történelemben ismeretlen embereket. Majd követeket küldöttek a szomszédos szászokhoz, előadván fölkelésük okát s felszólítván őket, hogy szintén csatlakozzanak. A szászok, a király által jókorán megintve, nem csatlakoztak.

A székelyek Udvarhelyről megindulva, a Nagyküküllő völgyében vonultak alá. Segesvárnál elhaladva, egy részük az Ebesfalva (Erzsébetváros) melletti Holdvilágnál ütött táborn, Nagy György vezetése alatt. Másik része a seregnek Bonyhán át Marosvásárhelynek tartott s a Nyárad mellett, Vaja és Ákosfalva között a réten táborozott. Útjukban a nemesek jószágait, udvarházait feldúlták, kifosztották, prédára vetették, «kapzsira» hányták. {25}

János Zsigmond eleinte szép szerével igyekezett lecsillapítani a zendülést. Május 14.-én követeket küldött hozzájuk, hogy megtudja, mi az oka a zendülésnek és miért nem sietnek haderejökkel a haza közös ellensége ellen egyesülni? Azt válaszolták, hogy régi szabadságaik visszaszerzésére fogtak fegyvert.

A király látván, hogy szép szóval le nem fegyverezheti őket, először Majláth Gábort küldötte ellenök Fogaras vidéke zászlóaljával, aki május 31.-én megtámadta a székely sereget. Ezek elszántan szembe szálltak, seregét megverik, néhány kapitányát elejtik, lovát lándzsadöfessel leterítvén, magát is csaknem elfogják. Majláthnak sikerült mégis Marosvásárhelyre a zárdába vonulni, s azt megerősíteni. A király sietve küldötte most Torda felől segítségül Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitányt és Radák Lászlót, Mihályi Tamással és több erdélyi úrral, kétezer főnyi lovas és gyaloghaddal Vásárhely felé; maga pedig 20000 főnyi sereggel indult Segesvár felé, a főtábor ellen. A székelyek értesülvén a királyi seregek megindulásáról, a hír török hadakat is emlegetvén, megdöbbenek; de bizván nagy számukban, ütközetbe bocsátkoztak. Pekri, Radák és Majláth egyesült serege Marosvásárhelyről el-kiindulva, Ákosfalva és Vaja mellett, Kisgörgénynél találta a kisebbik székely táborn és azt széjjelverte.

A székelyek nagyobbik, főtáborn Holdvilág mellett értesülvén a nyáradmenti vereségről, «igen megrémülének és a két hadnagyot, úgy mint Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust ő maguk megfogták, és királynak küldték ... és a székelyek mind házokhoz oszlának.» {26}

Ily csúfos véget ért a nagy reménységgel és hévvel, de kevés eszélyességgel kezdett székely támadás.

János Zsigmond a fölkelés elnyomatása után országgyűlést hirdetett Segesvárra, 1562. június 20.-ára. Meghívta arra a székely székek főnépeit és lőfőit személyenként s a községből székenként 16-ot, hogy a lázadás okait megtudja. A közrend beadott leveleiből és előadott panaszaiból kitűnt, hogy a sok nyomorúság, erőszakoskodás, húzás-vonás, miket a főnépek a közrenden elkövettek, voltak okai a lázadásnak. {27}

Arra a kérdésre, hogy «kik legyenek a székelyek feltámadásának okai?» Csáki Mihály a kancellár adta meg a feleletet, felolvastván egy névjegyzéket, mely szerint szárhegyi Lázár István és János, szentpáli Kornis Mihály, Farkas Pál, Bernád Ferenc voltak a nép békétlensége okozói; továbbá szentmihályi Geréb Miklós, Kátai Ferenc és György, csikszentmihályi András Márton stb.

Többen, mint lázítók, fogságra vettek, kiket aztán «nagy erős fogságban tartata király Görgényben és Gyalu várában ... kik közül némelyeknek a fogságban lón halála.» {28} A két fővezér-hadnagyot pedig, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust, a kor vad szokása szerint, nyársba húzva végezték ki, ott Segesváron: némelyeknek pedig orrát, fülét vágták le. {29}

A hűtlenségi perekben a királyi tábla hozta meg az ítéletet. Az országgyűlés azután hozzálatott a székelyek panaszainak tárgyalásához s hogy a lázadás ismétlése ellen biztosítékot keressenek, gyökeresen átalakították a székelyek alkotmányát, összhangba hozni igyekezték azt a vármegyei intézményekkel.

A fejedelem a fölkelésben részt vett köznépnek, a főindítók és kapitányok kivételével, még a gyűlés folyamán kegyelmet adott; {30} de a székelyek, régi szabadságát annyira megnyírbálták s eddigi jogrendjüket, kiváltságaikat annyira fölforgatták, hogy a székely kérdés illetően rendezése a megnyugvás és béke helyett évtizedekre kiható nyugtalanság, békétlenség forrása lett.

Ettől fogva - a harmadik rend nemesi szabadságának elvesztése következtében - még inkább előtérbe lép a székelyek történetében a rendi küzdelem. Ez lett ezentúl a székely kérdés sarkpontja, mely körül a székely kérdés forog a fejedelmi korszak egész folyamán.

1 Magyar Történeti Emléktár II. o. 3. 25.

2 Udvarhely vármegye története 245.

3 Brutus János: Magyarország históriája, II. 346.; Istvánfi M. históriája (1724.) 97.

4 Bethlen Farkas: historia I. 148.; Székely Oklevéltár III. 18.

- 5 Kulcsár krónikája, 10.
- 6 Simigianus 140.
- 7 Kulcsár krónikája, 12.
- 8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 103.
- 9 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 99., 100., 157.; Kulcsár krónika, 13.
- 10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 119., 184.
- 11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 210., 242.
- 12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 381.; Székely Oklevéltár II. 93.
- 13 Székely Oklevéltár II. 95.
- 14 Székely Oklevéltár II. 96.
- 15 Székely Oklevéltár II. 98.
- 16 Székely Oklevéltár II. 105.
- 17 Székely Oklevéltár II. 125.
- 18 Székely Oklevéltár II. 166.
- 19 Kiadva K. Székely Mihály: A nemes székely nemzetnek Constitutiojiban, Pest, 1818. 40. - A nemes székely nemzet jussai Mvh. 1837. - Székely Oklevéltár I. 119. - Kolosváry Óvári: Magyar törvényhatóságok jogszabályai, I. 19.
- 20 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 16., 73., 75.
- 21 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 117., 127.
- 22 Thallóczy Lajos: Zay Ferenc életrajzában így jellemzi a székelyeket: «Az egész kalandból az a hadtörténeti tanulság, hogy a székelység a legkitűnőbb katonai anyag, melyet hadvezér nem nélkülözhet. Keleti svájciak ők, kiknek vére lengyel, oláh, moldva, erdélyi s császári szolgálatban folyt; egyenlő rangú bajtársai a XVI. század magyar huszárájának.» (Magyar Történelmi. Életrajzok, 1885.).
- 23 Borsos Sebestyén krónikája (Gróf Mikó Imre: Erdélyi történelem Ad. I. 18.).
- 24 Bél M. Adparatusában Sigler: Chronologia 85., és Bethlen Farkas historia III. 19.
- 25 Borsos Sebestyén krónikája (Gróf Mikó Imre: Erdélyi történelem Ad. I. 19.).
- 26 Borsos Sebestyén krónikája (Gróf Mikó Imre: Erdélyi történelem Ad. I. 19.).
- 27 Székely Oklevéltár 178.
- 28 Borsos Sebestyén id. h. 20.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 223.
- 29 Bethlen Farkas, Simigianus, Miles, Forgács F. művei szerint.
- 30 Székely Oklevéltár II. 167.

XI. Székely-támadt, Székely-bánja

A rendi küzdelmek 1562-1575-ig.

A székelyek fölkelése és leveretése korszakot alkotó, végzetes és véres határvonal a székelység történetében.

Hirtelen támadt, mint a nyári zivatar, gyorsan le is zajlott, de nagy átalakítások okozója lön.

Váratlanul jött, meglepte a küllellenség által szorongatott fejedelmet, de néhány ügyes hadvezére (Radák László, Pekri Gábor), hamar elnyomta a rögtönzött és szervezetlen fölkelést, melyet kizárólag a székely köznép indított eltiprott szabadságuk visszavívására.

A felkelésnek nem politikai, hanem *társadalmi* okai voltak. Elsősorban «a sok nyomorúságok, képtelenségek és erőszakok, kiket a főnépek a községen műveltenek.» {1} Aztán a nemrég életbe léptetett rendszeres adófizetés, mely (a főemberek és lófők kivonván magukat és földönlakó zselléreiket) kizárólag a köznépet terhelte. Ezenkívül a törvénytelen zsarolások, melyekkel a székely hivatalokat magoknak kisajátított két első rendbeliek a köznépet kiszípolyozták. A főrendek még a lóföket is tizedfizetésre kényszerítették, minek alapján 1559-ben a fejedelem számára is tizedet követeltek. {2}

A felkelés leveretése után a fejedelem Segesvárra országgyűlést hirdetett, «hogy *megértvén a támadásnak okait*, közönséges békességnél csendességgel való megmaradására végeznének.» A főnépeket és lóföket fejenként, a közszékelyekből székenként 16-ot hívtak meg 1562. június 21.-ére. Ezen rendezték aztán «a *székelyek állapotját*», amely rendezés tulajdonképpen gyökeres átalakítás, alkotmányváltoztatás, alaptörvények eltörlése és új rendi felosztás volt.

Legelőbb is eltörlik a székely jószágok addigi *immunitását*, ti. azt a jogukat, hogy a székelyek jószágait még felségsértés esetén sem veszthették el.

Annak tulajdonították ugyanis a gyakori *feltámadást*, hogy a székelység régi szabadságokban bízták, hogy ők jószágukat, örökségüket el nem veszítették még akkor sem, ha a király és az ország ellen feltámadtak. Hogy ebben többé ne bízhasanak: ezentúl ők is «*örök hitetlenséggel büntetessenek és mind fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék.*»

Végezték továbbá, hogy a főnépek és lófők szabadon bírják jószágait, úgy, mint a nemesség a vármegyékben; igaz földönlakóikat is úgy bírják, mint a nemesség jobbágyaikat, de ezek adófizetésre köteleztetnek.

A főrendek és lófők nemessége tehát biztosított, de «földönlakó» jobbágyaik addigi adómentessége eltöröltetett. Azzal, hogy «a rendek is úgy, mint a nemesség bírják az ő jobbágyaikat», eltörlék a földönlakók személyes szabadságát, azaz szabad költözködési joguk megszüntetett.

A főnépek és lófők a dézsmafizetés alól, miként a nemesek, fölmentettek s ezzel szemben megállapított hadfölkelési kötelezettségük: a lóföke egy-egy lóval, a főnépeké «ki három lóval, ki néggyel, ki ötten» stb.

A leggyökeresebb változást és átalakítást szenvedte a *harmadik rend*, amely elvesztette eddigi személyes szabadságát, és mintegy kincstári jobbágyokká degradáltak, vagy legalább is rendelkezési állapotba helyeztetek. Az az általános kifejezés és meghatározás, hogy «a *székely község a mi szabad birodalmunkban legyen*», nem jelentett egyebet, mint hogy a fejedelem ezentúl szabadon kívánt rendelkezni velök. *Szabad kezét* biztosított magának velök szemben - mondanák manapság - fenntartván a további rendelkezés jogát. Végleg tényleg nem intézkedik felőlük, most inkább csak védelmükről gondoskodik a főnépek és lófők elnyomása s a tisztviselők zsarolásai ellen. További sorsukról később történnék intézkedések, nem egységesen, hanem részlegesen, időközönként és nem következetesen, hanem az idők, viszonyok és körülmények sugalmazása, néha a fejedelmek szeszélyei szerint.

Ez az oka, hogy a székelyek forrongása, elégedetlensége innen kezdve egy-két nemzedéken át állandóvá válik. A régi rend eltöröltetett, anélkül, hogy helyébe állandó, végleges rendezés lépett volna. A szabadság megszűnt, de a szabadosság fennmaradt s a harmadik rend helyét a bizonytalan rendetlenség foglalta el.

A sérelmek orvoslása végett a fejedelem és a segesvári országgyűlés meghagyta a főnépeknek, hogy a köznépet bántani ne merjék, semmi szolgálatra ne kényszerítsék; szabályozták a székekben a törvényszékek tartását; orvosolták a perek elnyújtásával üzött visszaéléseket, elhatározván, hogy a fellebbezés ezentúl a fejedelemhez történjék; szabályozták a dézsmaszédést. Végül, mivel «a közszékelyeknek feltámadások nagy romlást, sok vérontást, kárvallást, költséget, gondot és fáradtságot szerze» - kárpótlásul - a Székelyföldön lévő sót a kincstár számára foglalták le, ezentúl csupán a főnépek számára engedélyezvén házak szükségére való sót, miként a nemességek szokott volt adatni régi szokás szerént. {3}

A segesvári végzések legmélyebbre ható pontja az volt, mellyel a székely örökségek elvesztése mondatott ki, felségsértés esetére. Ez a törvény az, mely a *«jus regium»*, a királyra visszaháramlási jog behozatalát mondotta ki a Székelyföldre. Hivatkozás történt ennél régebbi országgyűlési articulusra is, amely alatt az 1557. fejevári országgyűlés ama végzése értendő, hogy hűtlenség esetén a székelyek is elvesztik fejüket, jószágukat és minden örökségüket, miként a nemesek. {4}

Ennek alkalmazására eddig nem igen volt szükség és nem ismerünk példát; de most bőven nyílt alkalom és jogcím. A lázadásban bűnösök birtokait lefoglalták, s kincstári birtokká tették, úgy, hogy a fejedelem a legnagyobb birtokossá vált a hat székelyszékben. Csak Aranyosszék volt kivétel, mert ennek lakosai nem csatlakoztak a felkeléshez, sőt annak leverésében segédkeztek, amiért régi jogaikban fejedelmi megerősítést nyertek. (1568. december 17.-én). {5}

A székelyek fékentartására két várat építettek közöttük, saját munkaerejük felhasználásával, egyiket *Udvarhelyen* a régi barátkolostor helyén, melyet *Székelytámadt* várának neveztek el; a másikat a háromszéki *Várhelyen*, melyet *Székelybánja* néven neveztek el. Ezekhez a várakhoz nemcsak konfiskált birtokokat, földeket, réteket, erdőket csatoltak, hanem főember- és lófő-örökségeket is elvettek hatalmasul. A vár építésére, szolgálatára aztán erőszakkal kényszerítették nemcsak a fejedelmi jobbágyokká lett közszékelyeket, hanem a szabadságban meghagyott főbb székelyek földönlakóit és szolgálait is.

A várakba tett tisztartók, a várnagyok s a fejedelem székelyföldi kapitányai aztán tetszés szerint sanyargatták, húzták-vonták, dolgoztatták (köz- és magánmunkákra kényszerítvén) a székely köznépet s elnyomták a főnépek és lófők előbb maghagyott szabadságát; úgy, hogy a következő évek hosszú során keserves panaszok hangzanak a Székelyföld minden rendű és rangú lakosai részéről az új elnyomatás ellen.

«Az egész székelységbeli főnép» (tulajdonképp a hat székely-széki főemberek és lófők) 1566 folyamán keserves folyamodványokat intéznek a fejedelemhez «az újonnan reájok szállott terhek és nyomorúságok» orvoslása végett, «mely nyomorúságba a község gonosz támadása miatt jutottak, kibe nekik bűnük nincsen.» {6}

Főbb panaszaik, hogy a hadnagság és bíróság jövedelmeitől a fejedelmi tisztartók által megfosztatták; földönlakóikat a várak szolgálatára kényszerítették; makkos erdekben legelő disznáikból tizedet vesznek, jóllehet «az dézsmások még malac korában megeszik a tizedet»; a földönlakóknak nem engednek részt házukhoz a falu szántóföldei és szénafüi között; dézsmával felette igen terhelik a községet, földönlakókat, szolgálait, «két annyira, sőt többre is hágtatták, mint ennekölte volt.» «Kapitány uraink főuraink és lófő atyánkfiai örökségeit az várakhoz foglalták vala.» «Némelyek az lófők közül, szegénységek miatt, az község közé rötattak volt» ... adót is fizetnek, a lófőségről is hadakoznak, és az vár szolgálatjára is erőltetik. Sokan a múlt kétesztendei hadakozásban nyomorodtak el s veszítették el lovaikat, nem méltányos azért, hogy a lófőségből kirekesztessenek, «még ha egy ideig gyalog kell is szolgániok.» {7}

A legfeltűnőbb jogsérelem az volt, hogy az udvarhelyi és várhegyi várhoz foglaltak sok főrend és lófő örökséget, szénafüvet (azaz rétet) és szántóföldet, melynek visszaadását ismételve kérik és sürgetik. {8} Kérésük veleje az volt, hogy a fejedelem úgy rendezze állapotukat, hogy a hadakozásra, házuk és életük fenntartására módjuk legyen.

A fejedelem elismerte a székely főnépek és lófők hű szolgálatait «az elmúlt két esztendőbeli hadban ... kit őfelsége személy szerint szemével látott» - és azt méltányolni is kívánta; de országgyűlésen.

Az 1566.-i tordai országgyűlés aztán pártját fogta azoknak a székelyeknek, kik nemhogy a fejedelem ellen támadtak volna, de hűséggel szolgáltak és ajánlotta őket a fejedelemnek, hogy «válasszon ki azok közül, az kik vétetennek, ne nyomorogjanak azokkal egyaránt való gyalázatban az Felséged jámbor hívei.» {9}

A kiválasztás megtörtént: összeírták azokat, kik legutóbb híven szolgáltak és azelőtt is jámborul viselték magukat. János Zsigmond 1566-67-ben ezek közül a főbneknek nagymérvű birtokadományokat, illetőleg a székely község közül meghatározott számú (1-4-10-20-40-57 ház jobbágyot adományozott a székely székekben, kiket a főkapitánynak a szék királybíráival együtt kellett kiszakítani a székely község közül. {10} Azonkívül ugyancsak az 1566.-i tordai országgyűlés határozatából a hat székekben lakó főnépeknek és lófejeknek házak szükségére ingyen sőt rendelték évenként kiadatni a székely sókamrából. {11} Egész falvakat is kaptak némelyek; a főemberek, lófők és az ország szükségére kiválogatott pixidarius (puskás) gyalogok örökségei kivételével. {12}

Marosszékekben 143, Gyergyóban és Csíkban 215, Udvarhelyen 256, Sepsiszékekben 182, Kézdiven mintegy 90-100, Orbaiszékekben mintegy 85, összesen közel ezer ház jobbágyot adományoz a fejedelem, két adománylevéllel (1567. március 5. és 1568. február 13.). A legtöbb 5-10-15 jobbágyot kapnak; de Lázár István Szárhegyen 57-et, Lázár Farkas és Balázs Jenőfalván 37, Andrassy Márton és Péter Csíkszentkirályon 42, Kornis Mihály Szentpálon és Recsenyében 22, Petki László és Mihály Musnában 44, Geréb Benedek Fiátfalván 27, Nyujtodi György Cibrefalván 15 ház jobbágyot kapott. Beldi Kelecsen Uzonban 20, Daczó Pál Szentgyörgyön 40, Daczó Gergely ugyanott 17, Kálnoki Bálint és Tamás Kerespatakon 12, Miklósváron 3, Mikó Ferenc Oltszemen 4, Málnáson 13 ház jobbágyot nyert. Az Aporok Felső- és Alsó-Torján 10-10 ház jobbágyot, Terek Mátyás két fiai Markosfalván, a Mihálcz, Mikes, Basa, Szörcei, Donát, Imecs család tagjai kevesebbet kaptak. {13}

Többen 1569-ben egész székely falvakra kapnak adományleveleket, a benne lévő főnépek, lófejek és darabontok kivételével. {14} Ezek között van Gicz János, a későbbi kormányzó, aki Miksa magyar király uralma alól jött át Erdélybe, s aki 1569. július 15.-én a marosszéki, csókfalvi és bedei királyi részjóságot kapja birtokául. {15}

Mindezek a birtokok a most már hozzájuk fűződő királyi joggal adományoztatván, elvesztették régi székely birtokjogi jellegüket. Ezek az új adományok sok helyen új zavarok kútfoivé váltak.

Az új adományosok között voltak olyanok, «kik az nekik adott jóság határán ... kívül való lófejeknek, szolgálknak vagy községnek örökségét is magoknak akarták foglalni ... és a lófejek közül sokakat szép szóval is hozzájuk hajtottak.» {16} Voltak olyan új adományosok is, «kik még az (1562.) támadás előtt hatalommal jóságot foglaltak el magoknak, avagy zálogul bírtak jóságot» és azután a fejedelemtől «jus regiumot» kértek ezekbe «és az jus regiummal magoknak akarnák tulajdonítani.» A nyilas-föld felosztása felől is nagy egyenetlenség támadt közöttük. Így a főnép és a lófő a községgel nagy egyenetlenségbe és viszályba keveredett.

Midőn ezeket a székely főemberek a meggyesi országgyűlésen (1569. február 2.) a fejedelemhez intézett folyamodásukban fölpanaszolják, ismételten hangoztatják hűségüket, és hogy «a községnek gonosz támadásokért» estek a fejedelem «nehésségébe.» Felpanaszolják, hogy a jus regiummal adott donatio mily zavarokat idéz elő köztük, mert most már a fejedelem tábláján az ősbirtokosoktól is fejedelmi leveleket kívánnak, pedig az ő eleik s ők nem fejedelmi donatioval bírtak örökségüket. Kérik, hogy «a fejedelem tartsa meg őket örökségeikben és írassa be azt az ország articulusába.»

Felpanaszolják azt is, hogy a hat-széki és udvarhelyi főkapitány a Maroson és két Küküllőn kincstári malmokat építtetett, és oda kényszerítik menni őrteni a fejedelmi jobbágyokat messze földről is, ami miatt az ő malmaik elpusztulnak. Kérik, engedné meg a fejedelem az szegénységet szabadon őrteni, az hol kik közelebb malmot találhatnak.»

Sérelmes az is, hogy a fejedelem tábláján az ítélmester és assessorok velők szemben «az nemes uraim törvényével akarnák éltetni» a székelyeket, pedig «még a Decretomban is (ti. Verböczy Hármaskönyvében) külön-jegyzett törvény található» a székelyek jogáról. Kérik azért a fejedelmet, hogy az ő régi törvényeik szerint ítéljenek az ő dolgaikban. {17}

János Zsigmond meghallgatta a székelyek kérését és az 1569. június 24.-én tartott tordai országgyűlésen határozatilag kimondotta, hogy «az székely uraimnak, főnépeknek és lófejeknek minden örökségét, a lófőségeket és földönlakókat, kiket igazán a törvény szerént bírtanak az támadásnak előtte, kegyelmesen örökké bírn megengedte.» {18}

Ez, ha nem is szüntette meg a részleges sérelmeket, az ős-székely birtokok tulajdonjogát legalább biztosította. A székelység jogviszonyaiban beállott zavarok rendezését azonban (hol a székelyek törvénye, hol a nemesek törvénye szerint való ítélkezés visszaélését birtokpereken) a későbbi országgyűlésen ígérte elgázítani. {19}

Ha már a nemességökben meghagyott székelyek is méltán panaszokra fakadtak: mennyivel több oka volt keseregnie a közszekelységnek a régi szabadság elvesztése felett. Ezek mindannyian jogtalanokká váltak: vagy a fejedelem jobbágysai maradtak s a várbirtokokhoz osztattak, vagy eladományoztattak földesúri jobbágyokul, vagy legjobb esetben kiválogattak a fejedelem hadában szolgáló gyalogkatonáknak, kiket puskás jobbágyoknak (pixidarius, pedites pixidarii vagy *darabontoknak*, később egyenruhások színéről *vörös és kék darabontoknak* neveztek. Ez utóbbiak, mint a régi székely gyalogság utódai, még a legkedvezőbb helyzetbe jutottak a közszekelyek közül.

János Zsigmond uralkodásának utóbbi éveiben (1569-71.) a donationalis és nemes leveleken kívül szokásba jött új adománylevelek (nova donatiok), továbbá lófőség osztogató *primipilaris* és főnépiséget biztosító vagy adományozó *primori* oklevelek adományozása, birtokkal vagy anélkül. {20}

Mindezek nem voltak alkalmasak a végleges rendezésre. Maga János Zsigmond tesz vallomást az elharapózott rendetlenségről, midőn (1569. július 14.) elrendeli a székely hatóságoknak, hogy a székelyek birtokpereiben addig ne ítélkezzenek, míg a következő országgyűlés nem intézkedik. Jellemző vallomása így szól: «Noha mi a segesvári gyűlésben (1562.) és azután, mikor Székelytámadt várunkban volnánk, egy néhány rendbéli köztetek való dolgokban bizonyos és jó módot rendeltünk és megtartani hattunk volna, de azt a rendelést nagysokan megháborították és az ellen pört, háborút, visszavonást támasztottak; a főnép és a lófő a kösségünkkel, viszontag a kösség a főnéppel és lófővel nagy egyenetlenségben volnának ... melyeket mi elgázítani a jövőendő országunk gyűlésére halasztottuk ... parancsoljuk azért, legyetek csendességben a gyűlésig, várjátok akkor minden dolgokban az mi rendelésünket.»

De ez a rendezés nem történt meg. Arra a fejedelemnek - nemsokára (1571. március 14.-én) bekövetkezett halála miatt - ideje már nem volt.

János Zsigmond így a székely kérdést megoldatlanul, nehéz örökségül hagyta hátra.

*

János Zsigmond halála után az új fejedelem megválasztása végett 1571. május 17.-re hirdetett részleges országgyűlésre a székelyek tömegesen és fegyveresen jelentek meg a tövisi táborban. A «rész szerént való gyűlés» hirdetése nekik «semmiképpen nem tetszett» a főnépek és lófők «fejenként mint közönséges gyűlésbe mentek s a kösség az ő rajtok való nyomorúságokbeli könyörgésért válaszottak volt falunként 3-3 atyjokfiat.»

Midőn a rendek Gyulafehérvárt az új fejedelem megválasztása felől tanácskoztak, híre terjedt, hogy a székelyek a tövisi táborból tömegesen megindultak Gyulafehérvár felé. A fenyegető veszedelmet Báthory István háritotta el, kinek közbenjárására a székelyek visszatértek s 1571. május 27.-én írásban terjesztették elő sérelmeiket «az ő nyomorúságukból való megszabadulásokért.»

«A főnépek és lófejek könyergések» felpanaszolja «nagy elszenvedhetetlen nyomorúságaikat», melyeket a megholt fejedelem idejében elszenvedtek, ki miatt úgy elfogyatkoztak, hogy - úgymond - «vagyunk csak pusztán mi magunk.» «Az szegény kösségen penig voltanak oly Isten ellen való birodalmok, inségek, nyúzások, fosztások, hogy az egyiptusbelieknek nyomorúságok, inségek kívül még írásban is nem találtaik ilyen inség, nyomorúság, nyúzás, fosztás, mint ezeken volt az istentelen tisztartók miatt.»

«A két első rend főbb panaszai»: hogy a köztük épített házakból (ti. várakból) nemes házaikat, földjeiket, jobbágyaikat erőhatalommal háborgatták, prédálták, lovaikat elvitték, földönlakóikat elfoglalták s a két várhoz, sóaknához, vashámozhoz csatolták; úgy örökös szántóföldeik, rétjeik, nyilasaik, kertjeik területéből is «számátlan sokakat foglaltatnak az két házhoz és az sóaknához, hámozhoz» ... «Hol a tisztartók akartak, elmetsztek minden falu határán nagy szél-földet ... melyet jobbnak ismertek ... mely földek között főembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az kösségével együtt elfoglaltanak és király számára szántattak.» Nagy sokakat foglaltanak el szénaréteket, erdőket, makkos erdőket, számátlan nagy havasokat. A halas folyóvizet használni, vadbőröket, vadat, madarat venni megtiltották. «Ha mely lófő atyánkfia valami vadat, avagy madarat fogott: az ő nemes szabadsága ellen nem volt szabad másuvá adni, hanem oda az várakhoz kellett adni és az mint akarták, csak úgy adták meg az árát ... Ha pedig valamely lófő másuvá adta és megtudhatták, azokat erősen megbüntették fogsággal és bírságlással: házára mentenek, nyakon kötötték, úgy vitték az várhoz és istrángot hoztanak elé, kivel felakasszák, felakasztásra harangoztattak, akasztani indultak vele, közben atyafiai sok könyörgéssel szabadították meg, hogy két annyit veszen és ad érette; így térítették meg az akasztásra való vitelből. Egy *karulért* penig, kit lófő hozott volt erdőről, három tehenet vittek el» stb., stb.

Legfőbb panaszában az volt a két nemesi rendnek, hogy a megholt fejedelem «sok idegen népet szállíta» közéjük, «Marosszéket teljesen azoknak osztá» és ezek miatt az ott lakó régi főnépek, «kiknek mind ősök és atyjok az ott való községnek segítségekkel és szolgálatjokkal éltek» ezeknek eladományozása miatt elszegényedtek, nyomorognak. A lófők is «igen megbántattak, és porrá lenni láttatnak, mert jus regiumnak donatiojával mind házokat, örökségeket, földeken lakójakat és mindeneket az ítélő mesterek, director és assessorok elítélik.» {21}

Szinte baljóslatú hangon kéri, hogy ejtsék módját a rendek, hogy «*efféle közinkbe szállott uraink jönnének ki közülünk, mert félünk, hogy az ő miközöttünk lakások oly veszedelmes nyomorúságot hoz, kit örömet eltávoztatnánk.*»

Felpanaszolja a régi székely törvények mellőzését s kéri, hogy nekik azok szerint ítéljenek. A hadakozásban elszegényedés miatt a község közé számlált és adófizetésre s egyéb teherviselésre vetett lófők régi állapotba visszaállítását is kívánják.

Még keservesebb «*az nyomorult székely kösség*» panaszlaajstroma, kiket az ország «az ő régi törvényekből és szabadságokból az fejedelemnek birodalma alá más állapotba rendelte volt, kiben azüdtől fogva nyomorogtanak.» Főbb sérelmeik: a vár szolgálatára való hajtás, sanyargatás, verés, fogság; Székelyföldön kívül való szolgáltatás, törvénytelen

bírságolások; elszámálhatatlan nyomorgatások, fogságok, kalodázások, tömlöcözések, kínzások, melyek miatt némelyek meg is haltak. Szántóföldeik, szénafüveik javát elvették s a várakhoz, csíki vashámorhoz foglalták. Ingyen szántás, vetés, aratás, behordás, kert- és házépítés a tisztartók számára. A sok bírságolás és sok húzás-vonás miatt annyira elszegényedtek, hogy «némelyek gyermeket is vetettek zálogba.».. Amely falukból 32-40 eke ment ki szántani, most 8-10 is alig megyen ki. A sok szolgáltatás: vadászás, halászás, madarászás (karulyoknak, ölyveknek, sólymoknak keresések), rajtok való élésszedések; tyúk, lúd, bárány, tőr, vaj, tikmóny (tojás), alma, körtvély, hagyma, káposzta, szilva, dió, mogyoró, komló szedések; kendernek, lennek, gyapjúnak feleségekre való osztások, párnába való tollak szedése stb., napirenden volt köztük. Disznótartásukat is megnehezítették, mert bár az dézsmások megveszik a tizedet, de a makkos erdőkből kitiltották, csak a király és nemesek disznait engedték a makkra ... A dézsmások szokatlan nagy dézsmákat szednek; a Moldvába jövő-menőket Berecken megvámolják.

Könyörögnek, hogy a rendek az újonnan választandó fejedelemmel ennyi sok nyomorúságukból szabadítsa meg őket és engedje az előbbeni állapotban való létüket. Kérésüket azzal a hűségfogadalommal végzik, hogy ígérnek és kötik magukat fejenként, *hogy többé soha semmi indulatot és támadást nem tesznek*, hanem a közöttük való főuraikra és lőfőikre hallgatnak. Végül a régi szabadság fejében ígérnek, hogy évenként késznek lesznek egy-egy forintot fizetni adóba, csak «a mostani Isten ellen való rovás helyett rovassanak jámbor istenes emberek által újabban meg.» {22}

Új fejedelemmé Báthory István megválasztván, az országgyűlés jóakarattal tárgyalta a székelyek kérését. Némely sérelmeiket orvosolta s a zsarolásoknak és visszaéléseknek határt szabott. A ló, mindenféle barmok és bőrök eladását felszabadította, a havasokon való legeltetést megengedte, a törvénytelen szolgáltatásokat, bírságolást eltiltotta. De az eladományozott székely jószágokat az új tulajdonosoknál hagyta. A többi sérelmek orvoslását a jövő gyűlésre halasztotta, miután azokat az adóösszeírók megvizsgálják. {23}

Báthory István ezeknek (1571. június 10.-én) részletes utasításokat adott a székelyek panaszai megvizsgálására és részben orvoslására. A főemberek és lőfők fizetett szolgálát ne írják adó alá, de azokat, kik «szabadosul, vagy ortalomért, vagy egyébért, nem fizetésért szolgálnak», rovás alá vegyék. Vizsgálják meg, «minémő földfoglalások estek» a várakhoz és lássák meg, hogy ellehetnének-e a várak anélkül. Egyéb törvénytelenésekről is tegyenek jelentést. A főnépeket intse, hogy a szegény község közt méltatlan dolgot és szokatlan szolgáltatást ne cselekedjenek. Az új adományokat vizsgálják meg, hogy mennyi földüket foglalta el az új adományos és «mint tartja a szegény népet.» {24}

A székelyek nem voltak megelégedve az országgyűlés félrendszabályával és elégedetlenségüket nem titkolva, a várakhoz a szolgálatot megtagadták, az új adományosokat fenyegették s Udvarhelyszék némely falvaiban a kincstári földeken a termést «mind főnép, lőfő, mint község barmával etette», legeltette. {25}

Báthory szép szerivel igyekezett a rendet helyreállítani és a székelyekkel a közmunkák felől megegyezni. Ami részben sikerült is neki.

Megbízta losonci Bánffy Pált, hogy az ő nevében alkudjon meg a székelyekkel. Bánffy Csík, Gyergyó és Kászonszék közsékelyeit 1571. július 25.-ére Udvarhelyre hívta össze, hol minden faluból megjelent a bíró harmadmagával, esküdtekkel. Ott a fejedelem biztosa előadta az engedményeket és kívánalmakat. A csíkiak annak fejében, hogy a fejedelem «terhüknek nagyobb részét róluk elvötte», szabad akaratjukból elvállalták és kötelezték magukat, hogy évenként három hétig szolgálnak a csíki vashámorhoz, és egy hétig mezei munkát végeznek a fejedelem «minden majorságának betakarítására.» {26} Az udvarhelyiek két nap múlva - faluként a bíró és két esküdt összehívván - a nyert engedmények fejében szintén arra vállalkoztak, hogy fejenként három hétig szolgálnak az udvarhelyi várnak, és őszi vetést vetnek négyszáz köblöt, tavaszi vetést szintén négyszázat, az irtóványokat megkaszálják és betakarítják, azonkívül 200 szekér szénát szereznek a várnak, és ezer szekér fát hordanak be. {27}

Hogy ez a látszólag «szabad akaratok szerinti» vállalkozás, melyet a székelyek előjárói az udvarhelyi vár tövében fogadtak, mennyire nem volt őszinte s nem fejezte ki a nép hangulatát, mutatja az, hogy a székelyek tovább is elégedetlenkedtek, s régi szabadságuk visszaállítását követelték. {28} 1571. szeptember végén a lázongás nyíltan kitört. Csíkban a nép vezéreket választott és fegyvert fogott. Báthory előbb szép szerével igyekezett őket lecsendesíteni, majd hadakat vont össze ellenük Görgény és Udvarhely várához s magához hívatta a főembereket, hogy a fölkelőket lecsillapítsák. Ezek, hogy a közsékelyekkel való egyetértés gyanúját kikerüljék, {29} magok is segédkeztek a felkelés elnyomásában és a lőfőket összegyűjtván, Becz Pál vezérlete alatt október 3.-án éjjel meglepték a felkelők táborát és szétverték őket. {30}

A nemsokára (november 19.) Kolozsvárt összejött országgyűlés már megbüntetni rendeli a felkelés szervezőit, a foglyokat és bujdosókat. A többi résztvevők úgy kapnak kegyelmet, ha Gergely napjától Szent Mártonig a váradi vár építésén dolgoznak, máskülönben szintén megbüntettetnek. Jövőre pedig elhatározták (ismételve a régi törvényt), hogy akik ezután «afféle támadást tennének - azok mind fejenként jószágokat elveszessék és örök hitlenségben maradjanak» és annak büntetésével (ti. halállal) lakoljanak. {31}

Arról, hogy a székelység régi kiváltságait, mint ők kívánták, visszaállítsák, a felkelés után szó sem lehetett. A fejedelem azonban ígéretet tett, hogy a főnépek és lőfők hűségese szolgálatait érdemük szerint jutalmazni fogja.

Foglalkoztak a *jus regium* által okozott sérelemmel is, amit a megholt fejedelem hozott be közéjük az adományozásokkal. Végezték, hogy «ha megbizonyítatik, hogy azelőtt soha *jus regium* ő köztük nem volt volna és az, ki 32 esztendőül fogva békességes uraságában volt volna jószágának, benne maradjon a *jus regium* ellen. De viszont, ha az *jus regium* benne találtaik törvény szerint, tehát megcsendesüljenek az székely uraink.» {32}

Báthory István a székelyeket nem bírván kielégíteni, a nyugtalanság tovább is lappangott s midőn vetélytársa Békés Gáspár a fejedelem ellen fegyvert fogott, nem hiába számított az elégedetlen székelyek támogatására. Csíkból mintegy 2000 székely csatlakozott hozzá, a nem rég nagy adományokat nyert Andrassy Péter vezetése alatt. Ezek felgyűjtván a csíki vashámort s útközben az udvarhelyszéki sóaknát s egyesülvén a marosszéki főemberek, lőfők és község közül hozzájuk csatlakozókkal, résztvettek a kerellőszentpáli csatában (1575. július 9.), mely Békésre nézve vereséggel végződött.

A győztes Báthory szigorúan büntette a kezébe jutott lázadó székelyeket. A főurakat törvény elé állította, s a hűtlenség bűnében marasztaltatta el. A lázadást szító székelyekből Kolozsvárt 34-nek orrát, fülét vágatta le, azt mondván, hogy tanulják meg az utódok, hogy, akik szabadságot akarnak szerezni, azoknak azt nem a fejedelmi méltóság ellen lázadással, de a hazának tett nemes szolgálatokkal kell kiérdemelniük.

A székelyek, mintha megfogadták volna az intelmet, néhány év múlva tömegesen szolgáltak a fejedelemnek, mint már lengyel királynak, az oroszok ellen viselt hadjárataiban, Békés Gáspárral együtt és ott sok szép harci dicsőségben és a fejedelem számos kitüntetésében és birtok-adományokkal való jutalmazásban volt részük.

- 1 A segesvári országgyűlés megállapítása 1562. június (Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 202.).
- 2 Székely Oklevéltár II. 153. latinul. «Miérthogy törvényben bizonyított meg, hogy a főszékelyek a lófejektől ... dézsmát szedtek: végeztetett az, hogy őfelségöknek is dézsmával tartozzanak.» (Mikó: Erdélyi történelmi adatok, III. 268.).
- 3 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 202. és Székely Oklevéltár II. 161.
- 4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 75.
- 5 Székely Oklevéltár II. 232.
- 6 Székely Oklevéltár II. 183., 191.
- 7 Székely Oklevéltár II. 182-186. és 186-189.
- 8 Székely Oklevéltár II. 193.
- 9 Székely Oklevéltár II. 206.
- 10 Székely Oklevéltár II. 208-213.
- 11 Székely Oklevéltár II. 225.
- 12 Székely Oklevéltár II. 245.
- 13 Székely Oklevéltár II. 208.
- 14 Székely Oklevéltár II. 245, 248, 253, 257, 263, 265.
- 15 Székely Oklevéltár II. 251.
- 16 Székely Oklevéltár II. 250.
- 17 Székely Oklevéltár II. 237.
- 18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 364.
- 19 Székely Oklevéltár II. 249.
- 20 Székely Oklevéltár II. 265. és 306. - Endes Miklós: Donatio a Székelyföldön. (Sándor Imre: Genealogiai Füzetek, Kolozsvár 1903. I. évf. 3-12. sz.)
- 21 Székely Oklevéltár II. 326.
- 22 Székely Oklevéltár II. 321- 331.
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 475.
- 24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 335.
- 25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 337.
- 26 Székely Oklevéltár III. 339.
- 27 Székely Oklevéltár III. 340.
- 28 Báthory István 1571. szeptember 18.-án azt írta a császár-királynak, hogy ami a székelyek állapotát illeti, ő mindent elkövet lecsendesítésükre, de ők arra törekednek, hogy elvesztett szabadságukat, ha másként nem lehet, fegyverrel is visszaszerezzék. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 410.)
- 29 Amivel Forgách Ferenc történetében is gyanúsítja őket, 478.
- 30 Bethlen Farkas: Historia II. 247., Kozmási *Becz Pál* 1566. Csekefalván 34 ház jobbágyot kapott donatióban (Székely Oklevéltár II. 209.).
- 31 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 504.
- 32 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 503.

XII. A Báthoryak kora

A XVI. évszázad végső évtizedei. (1575-1602.)

Az erdélyi fejedelemség kifejlődésének és első virágzásának korszaka Báthory István nevéhez fűződik, s az ő emlékét dicsőíti.

János Zsigmond még «választott» magyar király; az első tulajdonképpeni, csupán erdélyi *fejedelem*, illetőleg *vajda* Báthory István volt. Ő kezdeményezte azt a politikát, melyet az erdélyi fejedelemség követett 120 esztendeig.

Csodálatos kis állam volt az erdélyi fejedelemség. Egy keleti Svájc, nemzeti szövetségen alapuló, alkotmányos szabadsággal. Három politikai nemzet (a magyar, székely és szász) és négy törvényesen befogadott (katolikus, lutheránus, református és unitárius) vallás hazája, mely féltékenyen őrizte és védte önkormányzatát és büszke volt politikai és vallásszabadságára. Szabadon választott uralkodója kettős függésben állott bár a versengő két szomszéd nagyhatalom (a császár- király és a szultán) irányában, de az ország azért szerette a függetlenség látszatát fenntartani.

Báthory István a török szultán ajánlotta volt a fejedelemségre, de azért Miksának, mint magyar királynak letette titokban a hűségesküt. Nyíltan tehát török hűbéres (adófizető) *fejedelem*, titokban a magyar király *vajdája* volt.

E kettős politika veszedelmes, de abban az időben az egyetlen modus vivendi volt. Ez a «hintapolitika» hagyományos irányelv maradt továbbra is az erdélyi külpolitikában.

A külpolitikai nehézségekhez járult a belpolitika ellentétes elemeinek egyensúlyban tartása. Ezek közt egyik legkényesebb problémája volt Erdélynek a *székely kérdés*. Kétszeresen az volt Báthory trónra lépésekor. Báthory szerette volna kölcsönös engedményekkel megoldani, de a székelyeket kielégíteni csak úgy lehetett volna, ha eltörli János Zsigmond új rendszabásait s visszaállítja a régi székely alkotmányt. Ezt viszont a rendek nem tartották összeegyeztethetőnek az ország közérdekével. A félrendszabályok és engedmények a kérdést nem oldották meg, csak elmérgesítették.

A székelyek elégedetlensége azáltal vált politikai tényezővé, hogy a császári politika, a német párt és annak eszköze (bukott vajdajelöltje) Békés Gáspár számított a székelyek támogatására s arra alapította trónravágyó reménységeit.

A székelyek tényleg támogatták és Békés rezgődéseinek, forradalmi kísérleteinek 1571-től 1575-ig ők voltak legkitartóbb párhívei. Míg a szentpáli csatában Báthory végleg felülkerekedett, leverte Békést s a vele tartó székelyeket. {1} Az erdélyi német párt felett aratott eme győzelem irányította Báthoryra a lengyelek figyelmét, s egyengette útját a lengyel királyságra. 1575. őszén tényleg megválasztották s 1576. május 1.-én megkoronázták lengyel királlyá. {2}

Báthory István lengyel királysága idejében is megtartotta az erdélyi fejedelemséget, és az eddigi *vajda* cím helyett akkor kezdte nevezni magát *fejedelemnek* (princeps Transylvaniae). Kormányzóul hagyta maga helyett bátyját, Báthory Kristófot, kit azután a rendek megválasztottak *vajdává*.

A nagytekinélyű testvérpár kettős uralkodása idején a székelyek lecsendesedtek, megbékéltek a dolgok új rendjével s híven szolgálták a hazát s fejedelmeiket, akik szolgálataikat igyekeztek megbecsülni és megjutalmazni.

1577. őszén székely csapatok ültetik vissza moldvai vajdaszékebe a száműzött Péter vajdát, ifjabb Báthory István vezérlete alatt. 1579-ben elrendeli az országgyűlés, hogy a székely lófők harcra készen várják a vajda rendeletét.

István király 1579-81.-i orosz hadjárataiban a székely-magyar-lengyel-litván vitézség csodákat művelt a Dwinán-túli harcokban, melynél északibb vidéken még nem harcolt a magyar.

Báthory Kristóf elbetegesedvén, még életében (1581) megválasztatta utódjává kiskorú fiát, *Zsigmondot*, Erdély és Magyarország részeinek «*vajdájává, fejedelmévé*» Kristóf halála (1582. május 2. után) kormányzók helyettesítették a távol levő István királyt és a kiskorú fejedelmet. István király halála után három évvel (1589. decemberben) kezébe adták a kormányzást az ifjú 16-17 éves fejedelemnek.

Báthory Zsigmond nagyreményű és sok jeles tulajdonsággal ékes, de még kiforratlan, ingatag jellemű ifjú volt. Anyja (Bocskay Ilona) és atyja halálával korán árvaságra jutva, idegenek nevelték; a nemzeti eszmétől távol álló, betelepített jezsuiták tanították. Éretlen ifjúságában fejedelemségre jutván, a hatalom elszédítette és autokrata hajlama, kegyetlenségre készséges természete vérengző zsarnokká tette, aki nem irtózott a politikai céljait gátló akadályokat erőszakkal, vérontással hárítani el útjából, s vérpadra küldeni rokonait, nevelőjét, tanácsosait, kancellárját, ha azok szeszélyeivel ellenkezni merészeltek.

1594-ben nagy politikai irányváltoztatásra bírta rá a fejedelmet a pápai követ Carillo Alfonz arra, hogy szövetkezzék Rudolf császár-királyal s támadjon a törökre. A kolozsvári (augusztusi) országgyűlésen *Udvarhely-, Háromszék és Csíkszék a török frigy felbontása ellen szavazott*, a többi székely és szász székek s a vármegyék mellette. A tanácsurak elleneztek. A fejedelem ezeket elfogatta, és közülük a legtekintélyesebbeket kivégeztette. Köztük volt unokatestvére Báthory Boldizsár, főkancellárja Kovacsóczy Farkas, a görgényi váruradalom zálogbirtokosa, kit Ravazdi György volt várhelyi, akkor szamosújvári várnagy által fojtatott meg. Ravazdit később a székelyek verték agyon. A vérengző zsarnoknak a táborba hívott és Kolozsvárra rendelt székely katonák voltak öntudatlan, de készséges eszközei és támogatói.

Velök indította meg a támadást is. A neki hűséget esküdött *Mihály* oláh vajda segítségére *székely* sereget küldött; viszont a neki meghódolni vonakodó *Áron* moldvai vajda ellen Kornis Gáspárt és Daczó Ferencet *székely* csapat élén Moldvába küldé, akik a vajdát elfogván Alvincre hozták, s helyébe Rézván Istvánt ültették a vajdaszékebe.

Báthory Zsigmond 1595. június 28.-án megkötötte Rudolf császár-királyal a véd- és dacsövetséget, melyben Erdély önálló fejedelemsége elismertetett és a fejedelem a Habsburg-házból kapott feleséget. Még előbb 1595. május 20.-án kötött az a szerződés, mellyel Havasalföld Zsigmond uralma alá adta magát. Június 3.-án hasonló szerződés jött létre a moldvai vajdával is. Ezek alapján Zsigmond felvette és használta a «*Havasalföld és Moldva fejedelme*» címet.

Mindezek következtében a török 1595. nyarán hadat indított Oláhországba, s Gyurgyevónál átkelven a Dunán, Bukarest felé vonult, hová Szinán basa nagyvezér csakhamar be is vonult.

Báthory Zsigmond sietett hűbéres tartománya védelmére. A Székelyföldön ősi szokás szerint meghordoztatta a véres kardot, s régi szabadságaik visszaadásával biztatva szólította fel őket a tömeges fölkelésre. A felszabadítás ígérete fellelkesítette a közsékeket s 20-25000 főnyi székely had gyűlt a táborba. Kivonulás előtt azonban megkövetelték, hogy a fejedelem a megígért szabadságot oklevéllel biztosítsa. Zsigmond a kényszerű szükség nyomása alatt a barcasági Feketehalmon tartott tábori országgyűlésen 1595. szeptember 15.-én oklevelet állított ki, mellyel az összes székely székek jobbágyait felszabadította, a teljesítendő hadiszolgálat fejében.

A székelyek, fölszerelve a Rudolf által küldött «fekete puskákkal», vígan mentek a Törösvári-szoroson át Havaselvére, s a határszélen egyesülve Mihály vajda visszavonult seregével, október 8.-án körülfogták Tergovistet; három nap alatt bevették, 46 ágyút és töméntelen zsákmányt szerezve. Szinán basa erre a hírre felgyűjtván Bukarestet, gyorsan visszavonult Gyurgyevó felé, hogy ott a Dunán átkeljen. Zsigmond hadával utána robogott s november 30.-án Gyurgyevót is bevévén, nagy sebességgel üzte át a törököt a Dunán. A székelyek a vár ostromában is kitüntették magukat, elsőként a várfalon a bástyák meghágásában.

Báthory Zsigmond a hadjárat végeztével megcsalta a székelyeket. Azon ürügy alatt, hogy a hadra fölkeltek a szabadságukért, a földesurak ellen elkövetett sok törvénytelenességgel megsértették: a fölzsabadítást a következő országgyűlésen (1595. december 13.) hozott erőszakos törvényekkel visszavonatta és visszaállította a jobbágyságot. Ennek következménye újabb zavargás és zendülés lett, melyet erőszakosan, fegyverrel, kínzással, kivégzésekkel nyomtak el, ami a székely népet mélyen elkéséltette és bosszúra ingerelte.

Három marosvásárhelyi, egykorú szemtanú (tanár, bíró, polgár), ilyen adatokat jegyzett fel erről «a székelyekre nézve siralmas esztendő»-ről:

«1596. mikor farsangban a fejedelem elment volna» Prágába a császárhoz és helyettesül nagybátyját, Bocskay Istvánt hagyta kormányzóul, «a székely urak minden székes helyekre hadat gyűjtének», hogy a székelyeket a jobbágyságra visszakényszerítsék. Előzetesen az országgyűlés végzését minden székekben kihirdették, s a székek jegyzői által arra intették a népet, hogy előbbi földesuraiknak engedelmeskedjenek. A nép azonban, mivel a fejedelem még a kiosztott zászlókat, puskákat, dobokat sem vette el tőlük, nem akarta hinni, hogy a fejedelem akarná őket a régi szolgaságba visszahajtani. Azért gyűléseket tartván, a fejedelem levele előmutatását követelték, s a fejedelemnek letett katonai esküjükre hivatkozva elhatározták, hogy a nemeseknek nem szolgálnak, hanem egyedül a fejedelemnek, s inkább ezerszer meghalnak, mintsem előbbi uraikhoz visszatérjenek, kiknek kegyetlenségeit eddig sem tűrhették, s későbbiek ellenük fegyvert fogni, mintsem kiszolgáltatni magukat újabb kínzásoknak. Így a fejedelem és ország rendeletének ellenszegültek, és Károli András maroszséki hadnagy tanácsára szokott gyűléshelyeiken és a városokban kihirdették, hogy senki se merje előbbi urát elismerni, mert az olyan halállal lakol, s aki velők ellenkezni merészel - tették hozzá elrettentésül, azt fejjel lefelé karóba húzzák. Elhatározták, és gyűléseiken megesküdtek arra is, hogy ha erőszakkal szolgaságra kényszerítenének, mindenki fegyvert fog a nemesség ellen. Itt-ott meg is kezdtek az erőszakoskodást, az urak házai lerombolását és üldözését.

Ezt a földesurak tüstént hírül adták Bocskaynak, a fejedelem-helyettesnek, segítséget kérve a fenyegető néplázadás ellen. Bocskay tartván attól, nehogy a fejedelem távollétében a külföldi hadak is veszélyesebb belháború keletkezzenek, a székelyek megfékezésére rendeletet adott ki és úgy intézkedett, hogy Maroszsékre Toldy István és Bogáthy Boldizsár, Csíkba Apafi Miklós és Háromszékre Ravazdi György tanácsúr lovas és gyalog hadakkal kiszálljanak.

Meghagyta azonban a fejedelem nevében, hogy tapintatosan járjanak el: a lázongás értelmi szerzőit szigorúan büntessék, de a tudatlan népet inkább ijesztéssel, mint fegyverrel fékezzék meg.

Bocskay rendeletét megbízottai kegyetlenebb szigorral hajtották végre, mint ő óhajtott, s azáltal az ő nevét is gyűlöltté tették a székelyek előtt.

Megérkezvén Toldy és Bogáthy Marosvásárhelyre, a piacon ágyúkat vonattak fel és kihirdették, hogy minden falus-bíró és előljáró menjen be hozzájuk. Akik engedelmeskedtek, azok előtt kihirdették a rendeletet, hogy minden puskát, zászlót, dobot szedjenek be és a nép térjen vissza a földesurak szolgálatára. Voltak, akik engedelmeskedtek, s a parancsot teljesítették; de a nagy rész tovább is ellenkezett. Toldy és Bogáthy, hogy a lázadást elnyomják, és példát mutassanak, éjnek idején katonákat küldtek a falvakra, s összefogták a lajstromba írt főkolompókat, és megkötözve Vásárhelyre vitették be. {3}

Állítólag «minden széken így cselekedtek. Akiket aztán megfoghattak, kötözve bevitték székes helyeikre és ott ölték meg szegény ártatlanokban nagysokat.» {4}

Marosvásárhelyre a falvakban éjjel összefogdostakat «úgy hozzák őket szegényeket, mint valami nagy gonosztevőket.» Aztán «másodnap sok nyársat faragtának a város erdejéből és az akasztófa felé hordták a nyársakat. A székelyeket is oda vették és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben.» Estére kelve, ismét kiküldték a katonákat más falvakba és folytatták a befogatást és kivégzést. Fővezérüket, Károli Andrást is, ki «hadnagy volt köztük», elfogták és válogatott kegyetlenséggel végezték ki: lófarkához kötve hurcolták meg a városon, aztán az akasztófa felé kivívén «fővel alá vonák szegényt, s lábba fel az ég felé a nyársba.»

A vezetők és főkolompókat után a kisebb résztvevőkre került a sor, akiket nem végeztek ki, de válogatott kínzással csonkítottak meg. Ezeknek «orrát, fülét kezdék metszeni, de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajkától elmetsezték, annyira, hogy csak a foga maradt szegényeknek és sok így is meghalt miatta; a fülét is akinek elmetsezték, a nyaka felé húzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot követének el rajtuk.»

A harmadrendű vádlottakat megveretésre ítélték, «hogy csak felpiricskolják őket.» De a végrehajtásban ezt is súlyosbították. «Nagy deszka-lapockát csinálnak, annak élet és fokot faragtak; azzal kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágta oda fenekére, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Sok meghalt abban is. Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasföldére mentenek vala Báthory Zsigmonddal.»

Gyergyó megfőkezésére Apafi Miklós indult, Lázár András értesítésére, 2000 főnyi lovas és gyalog haddal a parajdi úton s a Bucsin-tetőn táborozott. A gyergyai fölkelők serege Újfaluban gyűlt össze, hogy elállják a hegyi utat. De előbb az egész éjszakán át virrasztva, nagy áldomást ittak a medve bőrére, egymást vitézségre buzdítva. A hegy lábánál fekvő Alfaluban észrevén az Apafi táborúzeit, az öreg Kovács János egyházi éjjel átsiet Újfaluba s jelenti az ellenség közeledését a dorbézoló atyafiaknak. Ezek álmatlanul és részeg fővel indulnak elibe Apafinak, aki bekerítvén őket, visszaűzi a faluba, s ott részint levágtattak, részint elfogatván, kivégeztettek; némelyek a házakba menekülve, tűz által pusztultak el családotól s kevesen menekülhettek meg a vérfürdőből. Elest az ütközetben 27, hárman vasnyársra huzattak, öten felakasztattak; néhány ház csűröstől, asztagostól felégett. Vezérük Gál János is halálal lakolt.

A csíkiak és kászoniak hallván a gyergyaiak veszedelmét, letették a fegyvert s visszatértek uraik, főként Lázár András szolgálatába. Apafi útjából nagy zsákmánnyal tért meg otthonába (Ebesfalvára).

Hasonló eredménnyel járt Ravazdi is Háromszéken, részint fegyverrel, részint kegyetlen büntetéssel engedelmességre hajtván az ottani felkelőket, «kegyetlen példát mutatván, hogy miként jár, aki ura, fejedelme ellen fellázad.»

Nemcsak most és mi botrányozunk meg a kegyetlen eljárás, mellyel a megnyert szabadságukhoz jóhiszeműen ragaszkodó székelyeket ismét szolgaságba kényszerítették: akkor is voltak többen az ország rendjei között, akik nem helyeselték ezt a kegyetlenséget, méltán tartván attól, hogy az megbosszulja magát. Az előbbrelátó ítéletük azt mondták, hogy a fejedelem kötelessége lenne a nemesség kegyetlen uralmát a nép felett mérsékelni, nehogy a nép a kíméletlen szolgáltatás és súlyos terhek miatt elkeseredve, a végén véres polgárháború indítására kényszeríttessék, amint az már gyakran megtörtént. {5}

Akik így ítélték, a nemsokára bekövetkező szomorú események azokat igazolták.

Már az egykorúak följegyezheték, hogy «így vevék el tőlük a szabadságot ismét, kit ők is ismég, újabban ők is valóban megtorlának és ugyan mégis megvevék az ő szabadságukat.» {6}

*

Báthory Zsigmondot távolléte nem menthette fel a felelősség alól, mellyel egykorúaknak és az utókor előtt az elkövetett politikai bűnökért vezekelni tartozott.

A hóboros fejedelemnek egyebekben is következtelen, szeszélyes és kapkodó politikája annyira aláásta trónját, tekintélyét és nyugalmát, hogy meghasonolva önmagával, feleségével, alattvalóival, 1596. végén alkudozni kezdett Rudolfal a fejedelemségről lemondás felől. 1597. végén (Oppeln és Ratibor, két sziléziai hercegségért cserében) tényleg lemondott és kiment Sziléziába (1598. április). Ott azonban az oppelni elhanyagolt ódon várkastélyban, melynél a fejevári istállók is különbek voltak, nem jól érezvén magát, csakhamar visszatért Erdélybe (1598. augusztus). Majd ismét lemondott, s átadta a fejedelemséget Lengyelországból behívott unokatestvére a vármiai bíboros püspök *Báthory András*nak.

Báthory Zsigmond eme szeszélyes, esztelen kapkodásának szomorú következménye lett az országra nézve. A kijátszott Rudolf császár-király bosszúra ingerelve, felbujtogatta az új fejedelem ellen az ennek is hűségeskötött Mihály oláh vajdát, hogy hátbatámadja Erdélyt, míg ő a kassai kapitány, Básta által kívánt támadást intézni.

A nagyravágyó vajda kapott az alkalmon, hogy Erdélybe törhessen. A császár pénzén zsoldosokat fogadott s a székelyek megnyerésére törekedett; főként arra alapítván vállalatának sikerét.

A székelyekhez a császár-király is fölhívást intézett 1599. július 23.-án, hogy térjenek vissza hűségére s ő visszaállítja régi szabadságukat s visszaadja minden előbbi kiváltságukat, ha hűségüket és serénységüket abban a hadi vállalatban, melyet az ő javukra indítani fog, tanúsítani fogják.

Mihály vajda tovább ment az ígéretésnél. Ő a császár nevében oklevelet hamisított a székelyek szabadsága és önkormányzata visszaállításáról.

A háromszéki, csíki, gyergyai székely köznép tömegesen gyűlt a vajda zászlaja alá és sietett táborába.

A vajda nagyra becsülte a székelyek csatlakozását, azután is mindvégig kiváló figyelmet tanúsított irántuk; szemtanú jelentése szerint a székely kérelmezőket levett süveggel hallgatta ki. Seregének színe-java magyar hajdúk és székelyek voltak, a tisztek nagy része is.

Az új fejedelem Báthory András mellett csak a Maros- és Aranyos-székiek voltak, a többiek tömegesen gyűltek a vajda táborába Nagyszeben alá, hol Sellenberg határában történt a nevezetes ütközet 1599. október 28.-án.

A fejedelem a veszített csata után Udvarhely felé menekült. A vajda futárokat küldött nyílt paranccsal a székelység közé, jutalmat tűzve ki a fejedelem élve vagy halva kézrekerítésére. Meg lett a hatása: a felizgatott s a Báthory nevet gyűlölő nép részen állott a fejedelem elfogására. A fejedelem, tudván, hogy nem számíthat kíméletükre, mellékutakon igyekezett a moldvai határ elérésére; de sorsát s a leselkedőket ki nem kerülhette.

A felcsíki közsékség egy csapata, boldogasszonyfalvi Balázs Mihály (másképp Ördög Balázs) vezetése alatt lesben állva várták a határszéli hegyek között s amint a fejedelem csekélyszámú kíséretével Szentdomonkos határában a Pásztorbükk nevű hegy aljába ért, a szakadékokból rájuk ütöttek a több száz főből álló leselkedők s heves küzdelem után nagyrészüket fölkoncolták, vagy elfogták. A fejedelem néhány hívével megmenekült a vérengzésből és tovább vergődött a Naszkalát hegy felé, honnan már közel volt a Gyimes-szoros. A hegytetőn azonban az üldözők egy pásztorkunyhó mellett utolérték, s miután immár egyetlen kísérőjét Mikó Miklóst levágták, a karddal védekező fejedelmet Ördög Balázs homlokra sújtotta fejszéjével és megölte irgalmatlanul. Levágtott fejét magukkal vitték. Az orgyilkosok november 10.-én mutatták be Gyulafehérvárra a bíbornok-fejedelem fejét a vajdának, aki a holttestet is Fejérvárra vitette és eltemettette (november 24.) a székesegyház sírboltjába. {7}

VIII. Kelemen pápa a vérengző gyilkosság miatt a csíkszentdomokosiakat egyházi átok alá vetette s «száz évig az egész Csíkban pénteket és szombatot a vajas ételtől is megböjtölni parancsolá.» {8}

*

Erdély állapotáról 1599. őszén siralmas képet festenek egykorú tudósítók. Forgách Zsigmond követjelentése szerint (november 20.) a vajda hadai «szörnyű dúlást mívelnek, nincs oly nemes ember, kinek házat fel nem dúlták, és mindenét el nem szórták. Az parasztemberek is feltámadnak azokra, meg is ölik őket és megfosztják.» Kínzások is sűrűn fordultak elő. {9} A székelységet megkímélték. «A székelység a Mihály vajda népétől semmi bút nem látott, mert a vajdának kedvében voltak. De az országot éktelen elpusztítá az oláh és rác azon esztendőben, - úgy, hogy siralmas megmondani, vagy írni, - de ahol hozzá fért, a bosszúval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dúlnak fel - a székely urakét, kikről megtudták, hogy az ő atyjokfiának halálában részök volt.» {10}

Mihály vajda egyik legsürgősebb teendőjének tartotta a székelyeket saját és fia hűségére felesketni. Viszont ő is kiváltságlevélben biztosította régi szabadságaikat, a jobbágy-állapotból és a nemesség hatalma alól fölszabadításukat, hogy ezután másnak, mint a magyar királyoknak és az erdélyi fejedelmeknek alávetve ne legyenek; de azzal a föltétellel, hogy a császár-király s az ő és utódai rendeletére hadra kelni tartoznak, s a szokásos «ökörsütés»-adót annak idején beszolgáltatják.

Erről az 1599. november 20.-i gyulafejevári országgyűlés végzése között ez áll: «Míért hogy pedig a székelységnek szabadságát megadta Nagyságod, azoknak régi szabadságok szerint a memoria hominum ilyen törvények volt, hogy mikor a fejedelem változott, avagy megházasodott, minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték, kit ők ugyan ökörsütésnek híttak: melyet Nagyságod most is felszedessen; udvarának és hadának jórészt szükségét vele megéri.» {11}

Mihály vajda aztán a székely székek élére kapitányokat rendelt saját zsoldosai közül, és pedig Hamar Istvánt, Makó Györgyöt és Gergelyt, Székely Pétert, Maróczy Albertet s kiadta általuk a rendeletet, hogy egy részük lovas szolgálatra (a lófők), más részük gyalog-puskásokul (a pixidariusok) mindig készen álljon, hogy bárhová parancsolja, késedelem nélkül indulhassanak. {12} Annyira megbízott a székelyekben, hogy hadai fővezérévé ugyanazt a Székely Mózeszt tette, aki a sellenbergi csatában ellene harcolt. De hiába volt minden igyekezete: az erőszakra alapított uralom csak ideig-óráig volt fönntartható. 1600 tavaszán már a székelyek közül is többen arra fakadtak, hogy inkább szolgálnák előbbi földesuraikat, kiket a remélt szabadságért agyonverték, mintsem a vajda által rájuk szabott terheket viseljék, mert félévi hadakozást kívánt tőlük saját költségükön. {13}

Mihály vajda 1600 tavaszán Moldva meghódítására küldötte seregét. Székely Mózes volt a vezérük és sok volt köztük a székely. Ezek Tatros városában a zsákmány fölött összeverekedtek az oláhokkal és sokat felkoncoltak közülök.

Az elfoglalt Moldvát Székely Mózes parancsnokságára bízta. De ez titkon összeköttetésbe lépett a lengyel határszélen megjelenő Báthory Zsigmonddal s nem sokára át is pártolt hozzá a legjobb magyar vitézekkel, köztük a székely főúr Petki Jánossal. A vajda bosszújában Székely apósát homoród-szentpáli Kornis Farkast elfogatta, s később lefejeztette. Ugyanakkor elfogatta Nyujtodi Györgyöt, Farkas Ferencet, Szombatfalvi Benedeket s ezeket tüstént kivégeztette.

Ez a kegyetlenkedés volt egyik fő oka az erdélyiek fölkelésének, híre kelvén annak is, hogy az egész nemességet ki akarja irtani. Az erdélyiek nem tűrhették soká az elnyomatást, felkelésre készültek. A nemesség a Torda melletti Keresztmezejére táborba gyűlt s csatlakozásra hívták fel a székelyeket. A közeli aranyosszékiek engedtek a felhívásnak s a marosszéki lófők nagy része is. «Marosszéknek az gyalogja a vajda mellé méne.» A belső székelyföldi atyafiak is megmaradtak a vajda hűségében.

A székelyek tehát megoszolva, egymás ellen (háromnegyed rész többségnél a vajda seregében) harcoltak a Miriszló mellett (1600. szeptember 18.) vívott véres csatában, hol Mihály vajda döntő vereséget szenvedett s a székelyek is igen nagy veszteséggel fizették meg macacsságukat.

A vesztett csatában legtovább tartották magukat a székelyek, akik jobb ügýhöz méltó kitartással a végső erőfeszítésig küzdöttek. Midőn a decsei Maros-síkon a csata sorsa eldőlt, «a gyalog-székelyt a hegynek szoríták.» «Állott vala pediglen fel - írja az egykorú Nagy Szabó Ferenc - egy erős hegyre futó székelység, nagy csoport nép; azt mondták, hogy 18 száz volt; akiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat. De ők azt mondták, hogy nem jönnek, mert attól félnek, hogy levágják őket, hanem ha ugyan meg kell halniok, kezeken (ti. karddal kezükben) halnak meg inkább. Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék és megesküszik nékiek. Azok szegények hitre lejöttek és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség és körül vévén *mind levágták nagy sivalkodással szegényeket*, annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a (holt)test. Azt mondták, hogy a *holttest (halom) alól vérpatak folyt ki.*»

«Így torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment volt Szebenhez a székelység (1599-ben). És így ismét jobbágyság alá hajtá őket, aminthogy az 1595. esztendőben is felmészárlották vala őket az Havasalföldébe való menésért.» {15}

Mihály vajda a vesztett csata után is bízott a székelyekben, hogy jóra fordítják balsorsát. Háromszékről újabb csapatok voltak felvonulóban a Barcaság és Fogaras felé. A vajda felszólította az udvarhelyszékieket is, hogy táborba szálljanak. Ezek szeptember végén Udvarhelyt gyűlést tartván, minden háztól egy fegyverest kívántak kiállítani s erősen fogadkoztak, hogy a nemesség vezérét Csáki Istvánt minél előbb karóba húzzák, s a szászokat lekasabolják. {6} A vesztett ügyet azonban a székelyek sem menthették meg többé.

A vajda vert seregével Fejérvár és Brassó felé menekült. Az utána száguldó erdélyi hadak 1600. október 6.-án vidombáki táborukból egyebek közt azon feltétel alatt ígérék felhagyni az üldözéssel, ha székely hadát haza bocsátja. {7} Mindenben engednie kellett s október 7.-én kivonult a Bodza-szoroson át.

Az erdélyi rendek Mihály vajda kiveretése után legsürgősebb teendőjüknek tartották a vele tartó székelyek megfékezését. A háromszéki Lécfalván (1600. október 25.-én) tartott tábori országgyűlésen a közszekelyeket visszaítték földesuraiknak, a lerombolt nemesi udvarházak és a két vár fölépítésére kötelezték őket, s a fegyverviseléstől eltiltották. Így a székelyek ismét elvesztették visszaszerzett szabadságukat.

A székelyek emez újabb elnyomatása azonban nem sokáig tartott. Az erdélyi rendek ugyanis Báthory Zsigmondot harmadszor is fejedelemmé választották (1601. február 3.). Neki sürgős szüksége lévén a székelyek harci vitézségére, megígérte régi szabadságuk visszaállítását; mire a székelység tömegesen gyülekezett zászlói alá. Ígétét most be is váltotta:

1601. december 31.-én Déván kiváltságlevelet állított ki, amelyben biztosította jogaikat, szabadságukat. Régi adósságot rótt le s régi bűnt engesztelt ki az által.

- 1 Lásd Szádeczky Kardoss Lajos: Békés Gáspár (Magyar Történelmi életrajzok 1887. évf.)
- 2 Lásd Szádeczky Kardoss Lajos: Báthory István lengyel királlyá választása. Budapest. 1887.
- 3 Baronyai Decsi János: Magyarország Historiája, 1592-98.; Mon. Hung. Hist. XV. II. 17. 246.
- 4 Nagy Szabó Ferenc Memorialiséja.; Gróf Mikó J.: Erdély Történelme Ad. I. .46.
- 5 Baronyai Decsi Historiája, id. h. 250.
- 6 Borsos Tamás élete. Gróf Kemény József: Erdély Történelmi Tára, II.19.
- 7 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda, 94 - 98.
- 8 Csíkszentkirályi Bors János krónikája 1595-1619. (Erdély Történelmi Tára, I. 187).
- 9 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 426.
- 10 Nagy Szabó Ferenc Memorialiséja. Erdély Történelme Ad. I. 54.
- 11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 431.
- 12 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda, 107.
- 13 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda, 151.
- 14 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda, 160.
- 15 Gróf Mikó J.: Erdélyi Történelmi Adatok, I.
- 16 Székely Oklevéltár IV. 142, 143.
- 17 «Kívánjuk, hogy Nagyságod az székely hadat mindenestől bocsássa vissza. Ím az székelységnek hitlevelet küldöttünk, hogy bizvást jöhessenek az őfelsége zászlaja alá, kit ha cselekesznek, mindnyájuknak kegyelem leszen, semmi bántások nem leszen.» (Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 547.)

XIII. Jobbágyok, vörös darabontok, szabad székelyek. (1562-1602.)

A harmadik rendet alkotott közszékelyek az 1562.-i felkelés és a segesvári rendszabás következtében fejedelmi jobbágyokká lettek s részint a várak és a csiki vashámor szolgálatára rendeltettek, részint saját földjeik használata fejében a jobbágyi terhek (adó és tizedek) viselésére kényszerítették. A nemsokára bekövetkezett nagymérvű jószágadományozások következtében a kincstári jobbágyok tetemes részt földesúri jobbágyokká váltak.

János Zsigmond 1566-71. nagymérvű birtok, illetőleg székely jobbágyház és telek adományozásait folytatta Báthory

István az 1575.-i Békés-féle lázadás leverése és orosz háborúi után. Az 1575.-i felkelés után a hűtlenség bűne miatt elkobzott birtokok bő alkalmat nyújtottak az adományozásokhoz s az 1579-81. muszka háborúban szerzett érdemek jutalmazása még több birtokot juttatott magántulajdonná.

Ezek egészen új birtokviszonyokat teremtettek a Székelyföldön és új, részben nem-székely földbirtokos nemes osztállyal szőtték át a régi szabad székelységet. Ezek következtében a XVI. század utolsó tizedében a Székelyföldön a földesúri jobbágyok száma megközelítette a fejedelmiekét. {1}

A fejedelmi székely jobbágyokból némelyeket már János Zsigmond kiválogatott hadi szolgálatra, *gyalog* katonául s ezeket drabant (népiesen *darabant*, vagy darabont), egyenruhájukról vörös *darabont*, fegyverzetükről *puskás gyalog* (pixidarius) néven nevezgették. Folytatják ez intézmény tovább fejlesztését a Báthoryak.

Báthory István muszka hadjáratai idején (1579-81) szüksége lévén válogatott magyar és székely katonaságra, a jobbágyságból zsoldosokat toborzott össze és a darabontok számát növelte. Ő a székely katonák, lófők és gyalogok hűséges szolgálatait nemcsak dupla zsolddal (az itthon akkor szokásos 2 forint hópénz helyett 4 forinttal), hanem a rendkívüli szolgálatokat és érdemeket rangemelésekkel és birtokadományozásokkal jutalmazta. Azok a zsoldosok, akik hűségesen szolgáltak, vagy kitüntették magokat, kívánságukra veres darabontokká tétettek. A darabontok tisztjeiről sem feledkezett meg István király: ezeket is jószágokkal jutalmazta. {2}

A Báthoryak idejében a *vörös darabontok* alkották az állandó székely gyalogságot, mely a harmadik kiváltságos székely rendnek felel meg, s külön rendnek számíttatott. A jobbágyokból válogattattak; hadi érdemekért nyertek, vagy egyszerű lajstromba iktatással, vagy külön *pixidariusi oklevéllel* rangemelés. Ha érdemtelennek bizonyult valamelyik, rendjüktől megfosztatott, és ismét jobbágyságra vettetett. {3}

A darabontok a székekben századokra voltak osztva és élükön egy *százados-hadnagy* (centurio) állott. Ezek felett állott a kapitány (capitaneus) s legfőbb parancsnokuk volt a székelyek főkapitánya, a generális és maga a fejedelem, mint székely ispán (comes Siculorum). Némelyek közülük a várakhoz: Udvarhely, Várhegy és Görgényvárához volt szolgálatra rendelve, mások a fejedelmi udvarban szolgáltak.

Báthory Zsigmond 1591. június 4.-én a marosszéki *puskás székelyek és századosaik* kérésére és panaszára rendezti ügyeiket, orvosolja sérelmeiket és megállapítja jogviszonyaikat.

Fő sérelmük az volt, hogy állandóan őrésre kelt járniok Udvarhely várába, s éjjel-nappal annak kapuján őrt kell állaniok az ottani kapitány sürgetésére és más szolgálatokat teljesíteniök; századosuk tudta és megkeresése nélkül, ami által idejük annyira le van foglalva, hogy saját dolgaikat, amiből életüket fenntartják, elhanyagolni kénytelenek. Ehhez járulnak a büntetések és bírságok, melyek a szegényebbeket teljesen tönkreteszik. A fejedelem azért, hogy a közszolgálatra alkalmasabbá tegye őket, elrendezi ügyeiket. Először is a székely gyalogok ezentúl sem az udvarhelyi kapitánynak, sem a marosszéki királybíráknak ne legyenek alája rendelve, hanem csak a fejedelemnek és az ő századosaiknak, akiktől parancsaikat kapják. Felmentetnek Udvarhely vára állandó őrizetétől, hogy otthon dolgaikat végezhessek; úgy mindazonáltal, hogy komoly szükség esetén, ha ellenség jó, vagy külföldi követeket kell kísérni, vagy valakit el kell fogni, vagy hasonló szükség kívánja, Udvarhely kapitánya híradására tüstént Udvarhely várához, vagy ahová rendelik, oda siessenek a vár védelmére, vagy az ellenségnek visszaverésére; - és ezt tüstént megtegyék, mihelyt a kapitány azt századosaik által tudatja és megparancsolja, mert a századosok tudta nélkül, még ha a kapitány rendelné is, egy gyalogos sem köteles megmozdulni. A századosok a jelzett súlyos esetekben a kapitány rendeletét el ne hanyagolják, de a kapitány is óvakodjék ok nélkül őket fárasztani.

Ami a jogszolgáltatást illeti: a puskás gyalogok közt és nem másokkal keletkezett személyi vagy dologi peres ügyeiben első fokon a százados-hadnagy ítélkezzék, ahonnan másodfokon Udvarhely vára kapitányához, s onnan a fejedelmi udvarhoz lehessen fellebbezni. A más rendekhez tartozók, nemesek, jobbágyok vagy városi polgárok ellen folytatott pereikben azonban a rendes bírák, a vármegyékben a főispánok, a székekben a királybírák, városokban a bírák ítélkezzenek. De a székely székek és királybírák máshová ne idézhessék őket, csak saját törvényes székük, ti. Marosszék elé, Vásárhely városába.

A gonosztevők évenként szokásos üldözésében a főispánok és királybírák mellett a gyalog puskások ottani kapitányai is kötelesek részt venni, de bírságokat tőlük csak a kapitányok vehetnek; vérbírságot azonban ítéleten kívül még a kapitány sem szedhet, csak egyedül a százados-hadnagyok vehetnek, vagy a kihágás minősége szerint bot vagy börtönbüntetésre ítéletnek.

A hadnagyok joga az is, hogy amikor nekik tetszik, megvizsgálhassák a puskás gyalogokat, hogy minő fegyverekkel és mi módon vannak ellátva, s hogy ne hanyagolják el a fegyvergyakorlatokat, hanem mindig készen legyenek az eshetőségekre.

Amely darabont szükségétől kényszerítve örökségét eladni akarná, annak megvásárlására vagy zálogba vételére elsősorban a gyalogoknak legyen joguk, s kölcsönösen egymásnak adják el, nehogy rendjük elszegényedvén, hivatásuknak eleget tenni ne tudjanak. Ha mindkét nemen magvuk szakadna, örökségeik darabont rokonaikra szálljon. Ha fiúmagzatok nem lenne, de leányuk marad: az örökölje és az, aki nőül veszi; ha darabont fia, vagy szabados jövevény (de nem fejedelmi, vagy földesúri jobbágy) a gyalogság rendjébe olyan joggal vétessék be, aminővel az elhunyt bírt. {4}

Ilyen kiváltságot a többi székekben lévő darabontok is nyertek Báthory Zsigmondtól. {5}

Báthory Zsigmond 1591. július 15.-én az *udvarhelyszéki gyalogoknak* birtokügyeikről is ad kiváltságlevelet, mely szerint meghagyja az udvarhelyi kapitánynak és a szék tiszteinek, hogy az Udvarhelyszékben lakozó gyalog székelyeket bárhol lévő örökségeikben háborgatni és megkárosítani ne merészeljék; akiknek pedig örökségeik nincsenek, lakó falvaikban «nyíl szerént szántóföldeket és kaszálókat adni és szakasztani tartozzanak.» {6}

Báthory Zsigmond nemsokára jó hasznát vette a székelyek lekötésének, mert midőn a politikai bonyodalmak miatt 1594-ben trónja ingadozni kezdett, a székelyek támogatása mentette meg fejedelemségét. Midőn pedig 1595-ben a törökkel háborúba keveredett, a székelyek tömeges csatlakozása döntötte el javára a válságos küzdelmet. Mikor Szinán basa serege, már Bukarestet is megszállva, Erdélyt fenyegette, Báthory Zsigmond a Székelyföldön általános hadfelkelést hirdetett és kiküldött biztosai régi szabadságaik visszaadásával bíztatták a népet. {7} Báthory Zsigmond az 1595. szeptember 15.-én Feketehegyen tartott tábori országgyűlésen elhatározta visszaadni régi szabadságukat.

A kiváltságlevél azt mondja, hogy bár a székelyek nagyobb része nem ok nélkül vettett jobbágságra, de tekintve közelebből a fejedelmi trón biztosítása ügyében tett jó szolgálatukat s ama buzgalmukat, mellyel az ellenségre készülnek s azt, hogy alkalmasabbak a hadi, mint a jobbági szolgálatra, s mivel megmutatták, hogy *a hun erő és dicsőség még él bennük*. Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-, Sepsí-, Kézdi- és Orbai-székek székely jobbágyságait felszabadítja {8}; azzal a föltétellel, hogy a fejedelemtől s utódainak hűséget esküdjenek, évenként adót fizessenek, a szükséghez képest katonáskodjanak, jó fegyverekkel, kellően felszerelve. Az udvarhelyi kapitánynak engedelmességet, tisztviselőiket magok választják a régi szokás és *nemzedékrendi következés szerint*; évenként megmutatni, a só- és vasbányákat a kincstár művelni, a torjai kénbányát az ottani lakosok. A földesuraknak adósságaikat fizessék meg, s a nemeseket birtokaikban ne háborgassák. A háborúban résztvevők lajstromba írássanak; akik nem vesznek részt, e kiváltságokban nem részesülnek. {9}

Az új szabadsággal felvillanyozott 20-25000 főnyi székelynek fő része volt a gyors és fényes győzelemben; mellyel az erdélyi hadak a törököt Oláhországból kivetk, s Gyurgyevónál a Dunán átűzték. November derekán már otthon voltak. «Havasalföldébe híven és dicséretesen szolgáltak, de itthon aztán a földesurakon igen sok törvénytelenséget kezdtek vala cselekedni. {10} Az köztük való nemességnek házukra menvén, kerteket, malmokat elvagdalták és elfoglalták, halastavaikat meghalászták, szántóföldeket, szénaréteket occupáltak, tilalmas erdejeiket levágták, szőlejeiket elfoglalták, megszedték, és egyéb erőszakosságokat cselekedtek.» {11}

Ezekkel a féltékenkedésekkel amíg egyrészt megsértették a szabadságlevél föltételeit, másrészt kihívták magok ellen a nemesség bosszúját. Ezeknek a panaszára az 1595. decemberi gyulafehérvári országgyűlés bizottságot küldött ki a székely ellentétes érdekek és kiváltságok megvizsgálására s ezek a nemességnek adván igazat, a régibb keletű donatiók érvényessége s az új kiváltság eltörlése mellett döntött.

A székelyek nem nyugodtak bele ez önkényes eljárásba s forrongani, itt-ott nyíltan ellenállni kezdtek. A nemesség azonban megelőzte a lázadás kitörését s fegyveres erővel, kegyetlen megtorlással nyomta el őket.

A székelyek így veszítették el újra rövid időre kivívott szabadságukat. A kegyetlen eljárás bosszúra ingerelte őket s ez teszi megérthetővé, hogy mikor Mihály oláh vajda az új fejedelem Báthory András ellen (1599) Erdélybe tört, a székelyek hozzá csatlakoztak.

Mihály vajda a székelyek régi szabadságát tényleg visszaadta, a régi ökördót újította fel, földesuraiknak csak régi, ősjobbágyságait adta vissza.

Erről 1599. november 28.-án Gyulafehérvárt oklevelet is állított ki, melyben a régi magyar királyok kiváltságaira hivatkozva, körülírja a lófők és gyalogok fegyverzetét, az ökörsütés teljesítését s a kepefizetés fenntartását. {12}

A székelyek egy része azonban hamar kiábrándult a vajda zsarolásai miatt s mikor az erdélyi nemesség 1600. őszén felkelt ellene, az aranyosszéki és marosszéki székelyek már ellene harcoltak, csak a keleti székek maradtak mellette, félelmükben. {13} A rendek ezért a tordai táborban 1600. szeptember 11.-én az aranyosszéki «vitézlő rend, mind lovagok és mind gyalogok szabadságát nemcsak megerősítik, hanem kívánságukra, hogy az hosszú processzusok az ő törvények folyásában megrövidíthessék», megengedik, hogy «törvények az *százados-hadnagy* előtt kezdessék el, onnan *kapitány* eleiben és ha kinek ott nem tetszik, *fejedelem* személye eleiben transmittáltassék.» {14}

Mihály vajda kiveretése után a léczfalvi országgyűlés (1600. október) a többi székekben a közsékelyeket visszaítélte uraiknak s az okozott károk megtérítésére és a lerombolt nemesi házak felépítésére kötelezték őket. Várhegyet Háromszék- és Csík-, Udvarhely várát Gyergyó-, Kászon- és Udvarhely-székek kellett felépíteni, illetőleg annak költségeit fedezni, jóságaikra kivetett rovatalból. {15}

Az új 1600.-i szabadalmi levél tehát ismét arra a sorsra jutott, mint az 1595.-i: érvénytelenítetvén, a székelyek sorsán nem változtatott.

Mihály vajda csúfos halála után Báthory Zsigmond a székelyek segélyével újra fejedelemmé választotta magát s most már (a székelyek támogatását biztosítandó) komolyan és fenntartás nélkül visszaállította a székelyek régi szabadságát, Déván 1601. december 31.-én kelt kiváltságlevele által. Hivatkozik ezekben a székek kérésére, amelyek az erdélyi rendek valamely oklevelét mutatták be neki régi szabadságaik visszaállításáról. Ez nem lehet más, mint az 1595. szeptember 15.-én a feketehegyi tábori országgyűlésen nyert szabadságlevél. Ebből vehette át azt a kifejezést, hogy székelyek a fegyverviselésre alkalmasabbak, mint a jobbágságra s azt, hogy megmutatták, hogy *lelkökben még él a hun erő és dicsőség* (robur, decusque illud Hunnicum). A megokolásban elmondja, hogy megtekintvén a székelyek őseinek jeles és hű szolgálatait a régi dicső magyar királyok iránt, számos győzelmeiket a török és más ellenség felett, különösen hogy az (1595.) havaseli hadjáratban mily hősiességgel harcoltak, *ahol idegen nemzetek is megcsodálták hősi vitézségüket*, főként azonban hogy a mostani időben mily hűségesen szolgáltak neki és ragaszkodtak hozzá a németek fenyegetései ellenére. Mindezekért Maros-, Csík- (és bizonyára a többi) székek lakosait kiemeli a pór és nem-nemes állapotból és rendből, amelybe az idők viszontagságai (injuria) következtében jutottak, és kiveszi a nemesek és bárki mások hatalma alól, és *az ő igazi székely szabadosai sorába és rendjébe iktatja* és felszabadítja minden adófizetéstől, tized- vagy kepeadástól és minden jobbágyságtól; megengedvén, hogy ezen kívül azon szabadalmakkal és kiváltságokkal éljenek, aminek őseik éltek a régi dicső magyar királyok idejében (hacsak a

szék közös akaratából valamely visszaélést eltörölni és megjavítani nem kívánnának.) Úgy mindazáltal, hogy az ő mondott szabadosai (libertini), ivadékaik és utódaik jól és katonásan felfegyverezve minden táborozásban hűségesen szolgáljanak. További kegyként megengedi, hogy tisztjeiket vagy kapitányait (praefectos seu capitaneos) a közöttük lakó nemesek sorából szabadon választhassák; amiben olyan rendet kíván megtartani, hogy a nemesek sorából évenként 3-4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfit válasszanak és terjesszenek fel, hogy azok közül kettőt, kiket leginkább alkalmasnak lát, kapitányukul kinevezze. Az így felszabadított székelyek (libertini) és ivadékaik kötelesek lesznek személy szerint és pedig a *lovások* jó lóval, karddal (hegyestőrrel), kopjával, dárdával, páncéllal, vas mellvédővel, sisakkal, pajzzsal, a gyalogok pedig puskával és egyéb hadiszerszámmal rendesen felszerelve, az ő és utódai parancsára, minden hadfelkeléskor, akár általános, akár részleges legyen az, minden eshetőségre készen lenni és neki s a hazának életük feláldozásával is minden időben hűségesen szolgálni. {16} A vadakat, halakat és havasokat pedig a régi szokás szerint szabadon használhatják. A csíki vasbányát külön arra rendelt emberei által fogja műveltetni, az ő szabadságuk sérelme nélkül. Hogy pedig a köztük lakó nemesek és a felszabadított székelyek között a béke állandó legyen és megszilárduljon, a szabadosok adják meg a nemeseknek a köteles tiszteletet, és ne merészeljék azokat személyükben és jogosan birt jözságaikban háborgatni; viszont a nemesek is atyafiságos kölcsönös szeretettel viseltessenek irántuk. Amit a nemesek a székelyek támadása előtt ősi jogon, vagy szerzeményként s azután is jogszerűen bírtak, udvarházaikat, jobbágyaikat, kertjeiket, szántóföldeiket, erdeiket, rétjeiket, halastavaikat, malmaikat stb., azokat ezentúl is békésen bírassák. Az elzálogosított birtokok a zálogdíj fejében adassanak vissza az előbbi birtokosoknak. Ha valamely nemes azt a birtokot vagy székely-örökséget, melyet a fejedelem vagy elődei adományoztak neki, másnak adta, eladta, cserélte vagy zálogosította volna, az ilyen adás-vevésnek semmi helye (ti. érvényessége) ne legyen. {17}

Báthory Zsigmondnak ez a felszabadító kiváltságlevele nagyjelentőségű, mondhatni, korszakot alkotó a székely nép történetében. Ez vetett véget a székely köznép, a harmadik rend 40 év óta tartó elnyomatásának, lealázó jobbágyi helyzetének és állította vissza a székely népet előbbi szabad-rendiségébe. Ettől fogva viselte a székelység zöme, nagy tömege, a régebbi *község* (communitas) a *szabad székely* büszke nevet. Ez a felszabadítás alkotta alapját, mondhatnók új alkotmányát a székely nép jogi állapotának az erdélyi fejedelemség további folyamatán közel egy századig; sőt a Lipót-féle diploma 1691-ben az új kormányzás idejére is ezen alapon erősítette meg őket továbbra is jogaikban, adómentességükben. Csak a XVIII. század második felében (1762-64.) nyert a székelység új szervezetet a határőrség alakításával. Úgy hogy a Báthory Zsigmond 1601.-i szabadságlevele, mondhatjuk, másfél száz évig maradt érvényben és volt mintegy *aranybullája* a szabad székelyeknek.

Báthory Zsigmond a két főrendnek is jóakarója, pártfogója és érdekeinek előmozdítója volt. Uralkodása utolsó rövid korszakában (1601. március –1602. június) liber regiusában {18} hosszú sora maradt fenn lófőiségre emelő (primipilusi) okleveleinek, székelyeknek adományozott címeres nemes leveleinek és birtokadományozásainak; sőt maradt fenn tőle gyalogpuskás darabontságot adományozó (pixidariusi) oklevél is. {19}

Ami a székelyek számát és a rendek számarányát illeti, arra nézve tájékoztatást nyújt, az az összeírás, melyet Básta György császári főgenerális végeztetett a Székelyföldön 1602. augusztus havában, midőn a székelyeket a császár-király hűségére feleltette. Ez alkalommal a belső Székelyföldön mintegy 10000 székely nemes, lófő, drabant, szabad székely és jobbágy esküdt fel, illetőleg íratott össze az egyes székek, városok és falvak sorrendjében.

Ezek szerint a hat belső széken összeszámláltatott összesen 9654 család, vagy háznép, melyből nemes volt 162, lófő 2172, darabont 630, szabad székely 5833, jobbágy 856. A rendek arányszáma szerint tehát legtöbb a *szabad székely*, mintegy 60 %, *lófő* 22 %, *jobbágy* 9%, *darabont* 7%, legvégül a legkevésbé a *nemes* 2%. Ha hozzászámítjuk a kimutatásban hiányzó aranyosszéki székelyeket, s akik kimaradtak: legkevésbé 12-15000 székely családot kell számítanunk, kik akkor a Székelyföld népességét alkották. Egy háznépet a székely szaporaság mellett hat-hét személyre számítván, a székelység akkori lélekszáma összegül kijő mintegy 100000 ember.

Ez a számítás összevág az egykori Szamosközy István történetíró adatával is, aki az ő korában 12000 főre teszi a székely fegyveresek számát. Tehát minden családtól egy-egy fegyveres. Rendkívüli időben (mint 1595-ben) tömegesen kelvén fel, a székely hadsereg száma 20, sőt több ezerre is mehetett. {20}

E számítás szerinti 100000 lélekszám megfelel a statisztikusok ama számításának is, hogy száz év alatt a népesség megkétszereződik; mert úgy 1700-ban mintegy 200000, 1800-ban (leszámítva az 1710-20. pestis pusztítását) 300000, 1900-ban kb. 600000 székelynek kellett lennie. Ami a mostani összes székelység lélekszámának megfelel.

1 Mindhárom alakban írják a XVI-XVII. századbeli törvények és oklevelek. A német Trabantból származott s a magyarból lett aztán az oláh *dorobanc* (gyalogkatona). Mára is használják Erdélyben a *darabont* szót, háziszolga értelemben.

2 Lázár István darabont százados-hadnagy (centurio) Báthory István hadjárataiban és később is teljesített szolgálataiért kap nemesi udvarházat és birtokot a kézdíszéki százfaluban Báthory Zsigmondtól 1588-ban. (Székely Oklevéltár IV. 107).

3 Székely Oklevéltár. IV. 113.

4 Székely Oklevéltár VI. 20., 23.

5 A csík-, gyergyó-, kászonzéki gyalogoknak adott hasonló kiváltságlevél megvan az Országos Levéltárban. (Lásd Jakab Elek - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története 294.)

6 Lőtsey Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussai. 47.

7 «A székelységen mindenütt véres *nyársat* (így!) hordoztak akkor a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé, menjen. Neki örülvén a nyavalyás (ti. szegény) székelyek, csakhamar összegyűlének és Báthory Zsigmond mellé menének.» (Mvh. Nagy Szabó Ferenc memorialéja I. 44.)

8 Aranyosszék azért hiányzik, mert ez nem vesztette el szabadságát.

9 Baronyai Decsi János magyar históriája 208. - Jakab Elek és Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története, 294.)

10 Borsos Tamás élete. (Gróf Kemény József és Kovács I. Erdélyország történeti tára II. 19.).

11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 487.

12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 343-343.

13 Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda.

14 Székely Oklevéltár IV. 141.

15 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 556.

16 Ez a pont csak a marosszékiekében van meg, a csíkiakéból hiányzik. Viszont a következő 2 pont csak a csíkiakében foglaltatik.

17 Székely Oklevéltár IV. 150. Marosszéknek és V. 168. Csíkszéknek.; Jakab - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története, 295.

18 A «királyi könyvek» székely okleveleit összeállította tanítványom dr. Vass Miklós. Megjelent az Erdélyi Múzeum 1900. évf.

19 Székely Oklevéltár IV. 171.; 68 ilyen oklevél van felsorolva. - Lásd nagybőlöni Sikó Sándor primipilatusi oklevelét. 1601. szeptember 25. (Székely Oklevéltár IV. 166.)

20 Oláh Miklós 50000-re (68.), Verancsics Antal 30000-re (69.) teszi; ami túlzásnak látszik.

XIV. A székelyek adózása a fejedelmi-kor elején. (1542-1601.)

A székelyek a magyar királyság korszakában, a középkor folyamán, adómentességet élveztek, s ősi szokásjog alapján csupán ún. ökörsütéssel tartoztak. Az erdélyi fejedelemség megalakulása után, az állam szükségletei növekedésével, lassanként önkéntes, majd kényszerű adó alá vonattak; - és pedig a harmadik rend: a közszékelyek. A két felsőbb rend, a főnépek és a lófők miként az ökörsütés alól kivonták magukat, úgy a pénzádó alól is megmenekültek, hadiszolgálatuk fejében.

A székelyek adóztatási rendszere és módja éppoly változatos képet mutat, miként köztörténetük. Vannak derűsebb és árnyasabb változatai. Eleinte az önkéntesség alapján és kisebb mértékben járulnak a közterhekhez, később az elnyomatás korszakában a vármegyei jobbággal egyenlő terhet viselnek. A felszabadulás után a rendes közterhek viselésétől feloldatnak, s csak rendkívüli segélyadókat vállalnak mintegy önkéntesen. A fejedelemség utolsó évtizedeiben, a török invázió után, a hadi adó és portai adó fizetésében újra rendszeresen részt vesznek.

Ezek szerint négy korszakot különböztethetünk meg a fejedelemség idején a székelyek adózása tekintetében.

Az első időszak 1542-től, a fejedelemség megalakulásától 1562-ig, a székely támadásig tart, amidőn váltogatva pénzsegélyadót és ökörsütést adnak.

A második korszak 1562-től 1601-ig számítható, midőn a kincstári s részben földesúri jobbággá lett közszékelyek rendes adót fizettek. A harmadik korszak 1602-től 1657-ig terjed, midőn a régi szabadságuk és katonai kötelezettségük visszaállítván, a rendszeres adózás alól fölmentettek s csak rendkívüli adókat fizettek. A negyedik korszak 1657-től 1691-ig terjed, midőn a felszaporodott közterhek miatt a portai adó és hadi adó fizetésében rendszeresen részt kellett venniük.

A váltakozó adózás korszaka. (1542-1562.-ig)

Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a kormányzó Fráter György az állam rendkívüli szükségleteire való hivatkozással rábírta a székelységeket a közterhekhez való járulásra.

A három nemzet uniója s az új fejedelemséggé alakulás a közteherviselés alapelvét kívánta. Az 1545.-i tordai országgyűlés bevezető sorai szép szavakban adnak ennek kifejezést. Mivel egy a hazánk és egyenlő szeretetet kíván, szükséges, hogy mindenki egy akarattal és buzgalommal hordozza szívén a haza ügyét, és senki se vonja ki magát az alól, amit a honfenntartás igényei, legyen az honvédelem, vagy *pénzfizetés*, vagy egyéb szükséglet határoztatik azért, hogy a haza ilyenmő terheit, az ország régi szokásai és alkotmánya szerint, mind a három nemzet egyenlően viselje, mivel a haszon is, ami a honfenntartásból ered, egyaránt illet mindeneket. {1}

Az adózás eleinte a régi ökörsütés formájában történt, később váltogatva pénzsegély (subsidium) alakjában is.

1542-ben hozták be Izabella királyné és fiát, Szapolyai János Zsigmondot Erdélybe s már a következő 1543.-ik évben a székelyek «a török császár adójában» és «a királyné segítségére ökörsütést» adnak. Két ízben történt az adómegszavazás: tavasszal a közszékelyek 50-50 pénzt, a főnépek 2-2, a lófők 1-1 ökröt adtak; ősszel a közszékelyek ismét 1-1 forintot.

1544-ben Szent István király napján adtak ökörsütést, 1545-ben és 1546-ban ősszel 1-1 forintot. 1547-ben ősszel újra ökörsütést, 1549-ben tavasszal 1-1 forintot.

1545.-i adó fejében a kincstartó (Fráter György) 3690 forintot vett fel és nyugtáz Kornis Miklósnak és András Mártonnak a gyalui országgyűlésen a székelyekre személyenként megszavazott adóban. {2}

Az 1548.-i országgyűlés az ország szükségére minden jobbágy után 99 dénár adót vetett ki. A székelyek külön nemzetgyűlést tartottak július 2.-án, s azon osztották fel magok között a más két nemzettel hasonló összegben elfogadott 4000 forint adót. {3}

Ezeknek az adóknak a behajtása nem ment könnyen és minden akadály nélkül. Néha egész székek megtagadták az adófizetést és ellenállottak az összeírásnak, mint pl. 1546-ban Orbai- és Sepsiszek. {4}

Izabella és fia kimenvén Erdélyből Lengyelországba, 1551-ben Ferdinánd uralma alá került Erdély. A székely követek 1552-ben vonakodtak a nép híre tudta nélkül adót megszavazni, s azt az Udvarhelyt tartandó nemzetgyűlésre halasztani kívánták. {5} Az 1553.-i országgyűlés 500-500 forintot szavazván meg nemzetenként a Déva melletti Illye és Branyicska erődítésére, a vármegyék jobbágyaira kivetett 99 dénáros adó mellett a székelyekkel és szászokkal megegyezésre utasítja a vajdát (Báthory Andrást) és a generálist (Castaldot). {6} 1554-ben azonban Kendy Ferenc és Dobó István «a két vajda egy-egy forint adót szerzenek az Székelyföldön.» {7}

Ugyancsak 1554-ben «az király ez Székelyországnak minden szabadságát megreformálá nagy függő pecsét levéllel.» Ezáltal az adómentesség és régi ökörsütés helyreállítván: «1555-ben, Szent György napján a vajdák segítséget kérenek a királynak, kiből a székelyek adának ökröt mind fejenként.» {8}

Ez volt az utolsó ökörsütés Székelyföldön.

1556-ban Izabella és János Zsigmond visszahozatván Lengyelországból, s visszaállítván az erdélyi fejedelemség (Ferdinánd kiváltságlevele, mely adómentességet biztosított a székelyeknek nem respektáltván), a székelyek a kolozsvári (1556. november 25.) országgyűlésen 1-1 forint adót vállaltak. {9}

A következő háborús 1557. esztendő súlyos áldozatokat kívánt az országtól s benne a székelyektől is. A januári országgyűlés 25000 forintot szavazott meg. Ebből a nemesek jobbágy-portáira kiróttak 50 dénárt. A szászok vállaltak 5000 forintot. A székely követek azt kívánták, hogy otthon tanácskozhassanak és határozzanak véreikkel. Az országgyűlés azt végezte, hogy bár a székely urak teljes megbízatással jöttek, mégis a népre való tekintettel, nehogy hírók, tudtok nélkül határozni látszassanak, kérésökre a királyné megengedte, hogy haza mehessenek, de véreikkel való tanácskozás után a más két

nemzettel egyezően 5000 forintot fizessenek, máskülönben a királyné orvoslatról gondoskodjék és őket megbüntesse, mivel a harmadik nemzet a másik kettőnek határozatát követni és utánozni tartozik, a régi szokás szerint. {10}

A székelyek tehát legalább az *önkéntesség látszatát* kívánták megmenteni. A követek (miként 1552-ben, most is) a nép híre nélkül adót megszavazni nem akartak s a székely nemzetgyűlésre hárították át az adómegszavazás jogát. Az adózás alól azonban nem vonhatták ki magokat és ez a rendszeres országos adón kívül, mely évenként rendszeren kétszer (tavasszal és ősszel) kiíratott, néha rendkívüli adókkal pótolgatott a hadsereg ellátására, olykor a török adóra is.

1557-ben a székelyek portánként háromszor fizettek 1-1 forintos adót, s külön 1-1 forint hadiadót. {11}

A következő 1558-ik háborús esztendő sem volt kevésbé terhes. Ekkor a székelyek adója portánként kb. 5-5 forintra rúgott és a török adóra még egy-egy véka búzára és árpára. {12}

A székelyek 1556-1561-ig a vármegyei nemesség jobbágyaival egyenlő közterhet viseltek, illetőleg adót fizettek. A rendes tavaszi és őszi országgyűléseken midőn a jobbágy portákra megszavazták a 99 dénáros vagy 1 forintos adót, külön pontban rendszeren hozzátették, hogy a székely és szász urak hasonló terheket vállaltak. {13}

Az adókirovás és behajtás az adózók összeírása alapján történt. Az 1545. november 1.-én marosvásárhelyi országgyűlés intézkedett a székely község összeírásáról. Ez nem ment minden nehézség nélkül. Némely székben erőszakkal kellett az összeírást végrehajtani. Ez volt irányadó 1559-ig, midőn a fejevári június 12.-én országgyűlés az összeírás felülvizsgálását rendelte el, minthogy a székely község az adó felosztása miatt zúgolódott. A fő panasz az volt, hogy «a fő-fő székelyek az ő sellyérokot kivették» az adófizetés alól, s így a «közrendbeli községre» nagyobb adóteher (1 forint 50 krajcár) háramlott.

Ez a kivétel törvényen alapult s 1558-ban is biztosított, hogy a főnépek és lófők földönlakói, akik nem szabad székely földeket művelnek, a főnéppel, lófökökkel és szegődött szolgálkival az adófizetés alól most és jövőben kivételnek. {14}

Az új összeírásról szóló intézkedés így hangzik: «Minden székre pedig alkalmas és hív személyek bocsáttatnak, kik minden faluknak számlálnak kapukat és az üfelségök nekik adott instructio szerint mind sellyért, szolgát és a köz-kösséget híven s igazán rónak.»

A főnépeket és lőfőket 1559-ben is biztosította a «választott király», hogy adót ezután sem kell fizetniük, csak hadakozniuk. {15} A székely község (a harmadik rend) tehát rendszeresen és állandóan fizette azokat az adókat, melyeket a jobbágyok. És pedig nemcsak a rendes portai és fejedelmi adót, hanem a rendkívüli hadiadót is. Előbb is volt már rá példa, de az 1558. júniusi országgyűlés (midőn a fejedelem személyesen készült hadba szállani) elhatározta, hogy a székely község portánként annyi hadi adót fizessen, mint a nemesek jobbágyai, a zsoldosok fizetésére. Meghatározza annak külön rendeltetését is, ti. arra a célra, hogy abból azok a harcos szolgálk fizetessenek, kiket a főnépek magukkal visznek a hadjáratra. Hozzáteszi a törvény, hogy a primorok saját személyökre fizetést nem kapnak. {16} Erre a zsoldfizetésre pedig a székelyek közt lévő összes földönlakók (zsellérek) köteleztettek (megrovattak), még az ősbjobbágyok is, bármi címen élők. {17}

Az 1558. szeptember 4.-i országgyűlés már erősen hangsúlyozza, hogy a székely urak (ti. a közszékelység), úgy a hadjáratok költségeire, mint a török császárnak adandó élelmiszerekre (ti. a portai adóra) a nemes urakkal mindig egyenlő terhet viselni ígérkeznek és tartoznak. {18}

Ez a rendszeres és többszörös adózás végig lázította a székely községet. Igazságtalannak tartották, hogy csak ők fizessenek adót, a felsőbb két rend nem s még inkább az, hogy ezek földönlakóikat és szolgálkakat is kivonván a rendszeres adózás alól, a székelyekre kirótt egyharmad adó, a sok mentesítés miatt, portánként többet tett ki, mint a jobbágyoké vagy a szászoké. Úgy, hogy rájuk 1558-ban 1-1 forint helyett már 1 forint 50 dénár esett. Ezen akar segíteni az 1559.-i új összeírás, mely szerint «mind zsellért, szolgát és a köz-kösséget híven és igazán kell megrovni.»

A főnépek és lófők adómentessége azon alapult, hogy ők rendszeres hadiköteletséget teljesítettek, míg a köznépet ezidő tájon nem mozgósították. Ha néha toborzottak közülök is, azok zsoldfizetést kaptak. A főnépeknek és lófököknek azonban mindig hadikészenlétben kellett állaniuk s időközönként megmustráltattak. Ha előfordult, hogy lófő nem állott ki a hadra, azt is adó alá vetették. Így 1556-ban a szamosújvári táborban hozott végzések között azt olvassuk, hogy a székelyek 50 dénárt szavazván meg, a lófők közül azok, akik a mostani táborból elmaradtak, szintén adóztassanak meg, és jövőre is adófizetők legyenek, lófőségük megtartása mellett. {19}

Ez a hadkötelezettséggel járó adómentesség s a közszékelyek terhes adóztatása éles határvonalat vont a székelyek két első és a harmadik rendje közé. Amazok mindinkább a vármegyei nemesség kiváltságos osztályához lettek hasonlatosak, emezek pedig a jobbágyság sorsában kezdettek osztályrészese lenni s szabadságuk immár csak névleges volt.

Ebből keletkezett az az elkeseredés, amely a közszékelységet a társadalom új rendje s a közülök kiemelkedő kiváltságos osztályok ellen a végsőkig tüzelte, mely 1562-ben véres fölkelésben tört ki. A támadás nemesek a fejedelem, de a székely urak ellen is irányult. kiknek jószágait feldúlták; személyökben is sokan «veszének a székelyek urak a községnek rohanásából.» {20} De a forradalom nem sikerült, a közszékelyek leverettek és sorsuk még nyomasztóbbá vált, mert névleges szabadságukat is elvesztvén, valóságos jobbágyságra vettek.

A jobbágy-adózás korszaka (1562-1601.)

A székely támadást követő országgyűlés a közszékelyeket kincstári jobbágyokká tette. Ezzel együtt járt a rendes adófizetés kötelezettsége is, mindaddig, míg Mihály vajda 1599-ben ideiglenesen, majd Báthory Zsigmond 1601-ben véglegesen fel nem szabadította őket.

E négy évtized alatt mindazokat az adókat, melyeket az országgyűlések megszavaztak, a székelyeknek éppúgy fizetniük kellett, mint a másik két nemzetnek. Az adózás tehát rendszeressé vált, az önkéntesség látszatát a kényszerűség váltotta fel, az adónemek megsaporodtak, s a háborús években megnövekedtek.

Az adónemek közt volt két rendes és több rendkívüli adó. Az évenkénti rendes adók egyike volt a török-portai adó, a szultánnak fizetett évenkénti 10-15000 forint hűbéradó törlesztésére. Ezt rendszerint a tavaszi (az év első felében tartott)

országgyűlésen szavazták meg, rótták ki és szedték be. Rendszerint 99 dénárt tett portánként, {21} olykor felment 1 forint 50 dénárra.

A másik rendes adót a fejedelem, vagyis az ország szükségletére az őszi (az év második felében tartott) országgyűlésen vetették ki. Ez is rendszerint 99 dénár, néha 1 forint volt portánként, melyhez szükség esetén 25-50 dénár, néha (ritkán) 1 forintig terjedő fejedelmi pótdó járult.

A rendkívüli adók sorában szerepel a várad vár építésére szolgáló rovatal. Várad lévén az ország nyugati védbástyája, azt hatalmas erősségé kívánták átalakítani, s 1570 év óta majdnem minden évben szavaztak meg rá 15-20-30-35, legtöbbször 50 dénárt portánként. Rendkívüli adót szavaztak meg olykor egy-egy hadsapat ellátására, zsoldjára, melyet valamely célra toboroztak. A fejedelmi őrség fenntartását s az udvartartást is külön hangsúlyozták néha, bár ezt a rendes fejedelmi adóból kellett fizetni. Éppúgy a követek költségeit is, amire nagyrítván külön is szavaztak meg vagy 10 dénár adót.

Báthory Zsigmond 1594-ben elszakadván a törököktől, a portai adó helyébe hadi adó lépett, a hadsereg és a várőrségek tartására. Az adók összege ez időszak alatt kisebb-nagyobb hullámnak volt alávetve, aszerint amint békés vagy háborús évek következtek. A békés években a szokásos kétszeri 99-99 dénár szerepelt portánként, némi pótlékokkal (20-50 dénár); háborús években nagyobb összegek, nagyobb pótdókkal. A legtöbb adót 1594-ben vetették ki, amelyik évek folyamán a törököktől elszakadtak.

1594-ben ötödfél forint adó esett minden egyes adóalapra, azaz egy kapuszámnak megfelelő jobbágytelekre. Az adómegszavazás után ott áll rendszeren, hogy «mely teherviselésre székely uraink és atyáinkiai is ígértek magokat; a szász uraim is az ő módjuk szerint.»

Tehát a székely kincstári és az időközben eladományozott földesúri székely jobbágyok is éppúgy és épp annyi adót fizettek, «kapuszám szerint», mint a többi erdélyi jobbágy.

A «kapuszám» nem szó szerint, de a római jogból átszármaztatott *porta* értelemben veendő. Ez pedig most már nem jelentett egyebet, mint azt az adókulcsot, alapegységet, lajstromot, mely szerint az adó kiíratott.

Az összeírást és kiírást időközönként arra kirendelt fejedelmi megbízottak végezték, a fejedelemtől, vagy magától az országgyűléstől nyert utasítások alapján.

A székely nemzetgyűlés 1554. évi határozata szerint «Az adónak kiszámlálására és beszédésére akiket az vajda urak akarnak választani, minden széken azokat válasszák és azokat állassák az adónak kimondására és kifelelésére, az kiket ők akarnak minden faluból.» {22}

1562-ben a fejedelem arra utasítja rovíót, kiket az adónak újonnan való felszámlálására küldött a székelyek közé, hogy «mindenek panaszkodásokat megértsék, és írva meg hozzák.» {23} 1564-ben az országgyűlés mondja ki határozatul, hogy a székelyek saját kérésükre újra írassanak össze, és a kiknek hat forintot érő vagyonuk van, adó alá vonassanak, akiknek kevesebb, azok nem. {24}

Most már nemcsak a jobbágyok, de a földönlakók is összeíratnak és adó alá vettek, az 1562. évi országgyűlési végzések alapján. Báthory István uralkodásától a székelyek terheik könnyítését, vagy legalább is igazságosabb elosztását várták és kérték. Az öt fejedelemre választó országgyűlés (1571. május 24.) tényleg új adóösszeírást rendelt el. Ez a török császár adójára megszavazott 99 pénzről szólván, így rendelkezik:

«Az székely uraim között való szegén nép azonképpen 99 pénzt adjon. De miért hogy az sok külemb-külemb rajtok való nyomorúságot igen megfogytok, végeztetett ez, hogy ő közeikbe urunk ő nagysága jámbor, hív, istenfélő keresztény személyeket válaszon minden székre, és újonnan megszámláltassa őket az ő nagysága instructiója szerint, kit nekik adandó.»

Az új adóírás megtörtént s ránk maradt az új vajda tanulságos utasítása, melyet Udvarhelyszékre kinevezett biztosainak (Cseffei Jánosnak és Kornis Mihálynak) adott 1571. június 10. {25}

Ha ezt az utasítást összehasonlítjuk a székely nemzetgyűlésnek az adófizetésről 1554-ben hozott végzéseivel, az alapelveket részben megegyezőnek tartjuk. Akkor is a falu nyílföldje, vagy «hat forint érő lábas barom» volt az adóalap, mely után egy forintot kellett adni. Most a nyílföld 6 forintot érő barom nélkül csak fél forintba kötelezett. Akkor a régi (II. Lajos király előtti) lófők nem adóztak, most már az újabbak sem. Az igaz «földönlakó» akkor nem fizetett adót, most már ez is, ha nem volt szegődött és fizetett szolga. Most már a teljes adóalappal nem bíró szegénység is vagyonarányban járult az adóhoz.

Az adóalap tehát a marhaszám és a földbirtok volt. A hat forintnak két ökör ára felelt meg.

Báthory Kristóf vajdasága elején, 1578. áprilisi az országgyűlés az ő kívánságára új, általános adóösszeírást rendelt el, s részletes utasítást írt elő. E szerint az addigi adóalap megváltozott: két ökörrel négyre emelkedett. «Ennek előtte való üdőben - úgy mond a 3. tc. - hat forint érő vonómarhára róttak, mely két ökörnek az ára volt; de azután tekintvén az sok szűk esztendő ... lágyítván a szegén községnek terhét, minden jobbágyok kiknek négy járomvonó ökrök vagyon, azonképpen kiknek lókéje jár, mindenikön egy-egy ravás legyen, mely egy ravás teszen 99 dénárt.» Ha egyéb marhája, öreg (nagy) barma van mely négy ökröt, vagy egy lókéjét ér föl, szintén megrovassék. Ötven juh után szintén egy ravás jár. A falus-bíró adómentes. Az urak és nemesek darabontjai, béresei, majorosa, molnára, akik «kötelesek, urak kenyerét eszik, szabadosok legyenek, meg ne rőtassan.» Adómentesek a zsellérek is a vármegyékben. Továbbá az égettek három évig, és akik «pázsinton» (új telken) építkezni kezdettek. De marhaszámát ezeknek is felírták, hogy a mentesség letelte után adót fizessenek.

Az új összeírás rendszeren adóemelkedéssel járt, még ha az adókulcs (mint most) lejjebb szállított is, mert a földművelés és marhatenyésztés évenként fejlődésben volt. Azért mondja tovább e törvénycikk (mely különben a török császár mostani adójába másfél forint adót állapít meg), hogy «miért pedig hogy az nemesség jószágát újonnan számlálják és az régi summa megnevekedvén ... a szász uraimnak is summájuk nevedjék.» (A szászok ugyanis más kulcs szerint fizették arányos adójukat.)

Rendkívüli szükség esetén előfordult a lélekszám (nagykorú férfiak) után való pénzbeli adózás is. Így 1559. június 7.-i a kolozsvári tábori országgyűlés azt határozta, hogy «minden öt ember két-két forintot fizessen», mely alól a szabadosok sem voltak kivéve, csak a falusbíró, akinek a pénzt felszedni, és a számvévőnek beszállíttatni kellett. Az ötös csoporton felül

maradtak fejenként negyven pénzt fizettek. Az így felszedett pénzt zsoldos gyalogok fogadására kellett fordítani a máskülönben felkelésre kötelezett «ötödén» helyett. {26}

A székelyek a rendes és rendkívüli pénzadón kívül fizettek *tizedadót* (dézsmát) a háziállatok, az ún. apró-marhák és a föld terményei után.

Az apró-marhák tizedadója ősrégi keletűnek látszik, melyről az erdélyi országgyűlések ritkán, s mint köztudomású kötelezettségről emlékeznek.

A székelyek a XVI. század derekán (s bizonyára előbb is) tizedet adtak az apróbb házi állatokból, úgy mint a malacból, bárányból, libából, rajméhből stb.

Ezt a székelyek, mint ősi szokást, törvényesnek ismerték el; de azt, hogy ezzel visszaélések, zsarolások történtek, jogszerűtlennek tartották. A székelyek 1562.-i felkelését előidézett sérelmek és panaszok között ezek is szerepelnek.

«A dézsma dolgából törvényük az volt (úgy mondák), hogy mindennek tizedét elvették, mind disznónak, juhna és mindennek; de most ötből felet ró, hétből egyet ró és az szegény emberre rejá küld, erővel elvéteti, esztendeig eltartja köztük.» Az is panasz tárgya volt, hogy «báránknak hat pinz, az süldőnek négy pinz» volt a váltsága. {27}

Az székely támadás leverése után tartott segessvári országgyűlés (1562. június 20.) úgy intézkedik, hogy «az dézsmában mind bárányokból, süldőkből, lúdfiakból és rajméhekből az tizedik vétessék; ahol a tíz-szám nem telik, a gazdák régi szokás szerint pénzül váltsák meg.»

A székelyek azt is panaszolták, hogy a dézsmások és az ezektől megvásárló főnépek a dézsmás állatokat soká a szegénységen hagyták, néha kiteleltették. Az 1562. évi törvényhozás úgy intézkedik, hogy három hónapnál tovább nem kötelesek tartani. {28}

Sérelmek és panaszok később is voltak. Ilyen 1566 táján, hogy a makkos erdőkön legelő disznókból, a főemberek, lófők és földönlakóik, szolgálk tulajdonában lévőkből tizedet vesznek, pedig a dézsmások azoktól még malackorában megvették a tizedet. {29}

A főemberek és lófők általában is panaszolják (1566), hogy a dézsmások a tizeddel igen terhelik a közszekelyeket: «mindenket kétannyra, sőt felettébb is többre hágtatták, mint ennekölte volt.» Kéri a fejedelmet, hogy földönlakóikat és szolgálkát oltalmazza meg a «felette való dézsma vételétől.» {30}

Tizedfizetéssel csak a közszekelyek és szolgálk tartoztak. Az 1562. évi törvény szerint «az főnépek és lófejek minden dézsmának fizetéséből kivétessenek» - hadkötelezettségük fejében. {31}

1559-ben megpróbálta a fejedelem a lófőket is tized-fizetésre fogni. Akkor «miérthogy törvényben bizonyított meg, hogy az főszékelyek a lófejektől nemcsak a Három-székből, de a többiben is dézsmát szedtek, végeztetett, hogy üfelségüknek is dézsmával tartozzanak.» {32} De ez - úgy látszik - nem lépett életbe; valószínűleg olyan visszaélés volt, melynek nem volt jögalapja.

Tizedet azonban nemcsak az apró háziállatokból, hanem a föld terményeiből is fizettek a jobbágyok és a közszekelyek egyaránt. A közszekelyek rendesen fizették is a tizedet egészen a XVI. század végéig. Izabella királyné 1557-ben a székelyvásárhelyi franciskánus kolostort iskolának alakíttatván át, {33} a székely dézsmából rendelt harmadfél száz forintot évenként a székelyvásárhelyi iskolának, melyet az 1566.-i országgyűlés határozatából János Zsigmond is évenként megadatott. {34} Az 1568.-i országgyűlés arról intézkedik, hogy a fejedelem miként szedesse a dézsmát a földek terményeiből. Az általános intézkedések között az is olvasható, hogy «Aranyosföldjén minden faluban csak egy gazda (valószínűleg a falusbíró) hagyattassék meg (ti. legyen mentes) az dézsma-fizetésből, az többi az ő módjuk szerint fizesse az dézsmát.» {35} 1591-ben az országgyűlésen az a panasz hangzott fel, hogy a dézsmások főként a Székelyföldön a bírákon nagy zsarolást és szokatlan gazdálkodást visznek véghez, «ezek felett képéket, s igen felemelték volna.» Végeztetett, hogy a dézsmások a bírák rendes ellátásával elégedjenek meg, a képét is csak a régi mód szerint kívánják meg rajtok, törvénytelen képével őket ne bántsák. Bárányokat, malacokat, tovább Szent Márton napjánál rajtok ne tarthassanak.» {36}

Itt tehát már a kepe és az apró-marha tized együtt említetik. Kétségtelen, hogy a közszekelyek mind a kettőt fizették.

Báthory Zsigmond 1595.-i szabadságlevelében azt kívánja a székelyektől, hogy minden háztól évenként 1-1 forintot, s egy-egy köből búzát és zabot s fél köből szaladot (miből ők sört szoktak volt főzni) adjanak s a kepepénzt, liba-, malac-, méh- és báránydezsma régi szokás szerint megadják. {37}

A Báthory Zsigmond 1595.-i székely szabadságlevelében, úgy látszik, hogy a minden háztól fizetendő 1-1 forint a *rendes adó*, az 1-1 köből búza, zab és fél köből szalad a *terménytized* váltságául tervezetett. A *kepepénz* és *aprómarha-dézma* «a régi szokás szerint» megmaradt volna.

Ez, tudjuk, hogy csak ígéret maradt, a következő országgyűlés a székelyek felszabadítását megsemmisítette. Az 1601.-i kiváltságlevelével szabadította fel aztán a közszekelyeket a 40 évig rendszeresen fizetett közterhek alól.

Báthory Zsigmond kimondta, hogy minden rendes és rendkívüli adó, taksa és ravatal, kamaranyereség, tized- vagy kepefizetéstől felszabadítja a székelyeket. {38}

1 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 217.

2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 200 és 225.

3 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 240.

4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 216.

5 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 410.

6 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 439.

7 Székely Krónika, Történelmi Tár 1880. évf. 639.

8 Székely Krónika, Történelmi Tár 1880. évf. 640.

9 Székely Krónika, Történelmi Tár 1880. évf. 640 és Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 61. szerint 99 dénárt.

10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 73.

11 Történelmi Tár. 1880. évf. 640.

- 12 Történelmi Tár. 1880. évf. 641. és Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 103.
- 13 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 61, 77, 91, 99, 112, 174, 186, 190, 194.
- 14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 91.
- 15 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 123.
- 16 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 95.
- 17 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 96.
- 18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 103.
- 19 Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. 581.
- 20 Székely Krónika, id. h. 642 és a Kulcsár-félében 30.
- 21 Az «egy pénz híján egy forint» adó annyira szokásossá vált, hogy az egykorú Tinódi is megverselte, hogy «Egy pénz héjával egy forintot szörzének, Hogy török császárnak adót szörzenének, Mert mindenkor ez *törvénye magyaroknak: Forintot héával az adóba szerzének.*» (Budai Ferenc Magyar Lexikona II. 339. Izabelláról szólva.)
- 22 Székely Oklevéltár II. 108.
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 206.
- 24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 231.
- 25 Székely Oklevéltár III. 335.
- 26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 299.
- 27 Székely Oklevéltár II. 180. (1564-re datálva.) Szilágyi szerint (Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 152.) 1562-ben kelt.
- 28 Székely Oklevéltár II. 164.
- 29 Székely Oklevéltár II. 183 és 193.
- 30 Székely Oklevéltár II. 184 és 188.
- 31 Székely Oklevéltár II. 162.
- 32 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 125 és Székely Oklevéltár II. 153.
- 33 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 79.
- 34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 315.
- 35 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 348.
- 36 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 393.
- 37 Jakab Elek - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története. 294.
- 38 Székely Oklevéltár IV. 152.

XV. A székelyek története a XVII. évszázad elején

Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége. (1603-1613.)

A XVII. század első éveiben Erdélyben a nemzeti szellem képviselője a testestől-lelkestől igaz hazafi s hírneves vitéz: siménfalvi *Székely Mózes* vala. Ő volt Báthory Zsigmond utolsó (1601-2.) fejedelemségének legfőbb támogatója. A csécsap fejedelemben keserves csalódás és végső kiábrándulás után ő maga vette kezébe a cserbenhagyott nemzeti zászlót és hű maradt ahhoz az önfeláldozásig. Az «ebhendi» {1} Báthory Zsigmond végső lemondása után körülötte sereglett össze az erdélyi hazafiak ama csekély számú, de elszánt, lelkes csapata, mely nem rettent vissza a kockázatos kísérlettől, hogy Erdélyt az idegen zsarnokság igája alól fölszabadítani megpróbálja. Székely Mózes társaival (köztük Bethlen Gáborral) 1602 nyarán a tövisi vesztett csata után a törökhöz menekült Temesvárra. Onnan ütöttek be 1603 kora tavaszán. Az erdélyi főurak hozzá csatlakoztak s egy tábori országgyűlésen (1603. április közepén) fejedelemmé választották és visszafoglalták Fejérvárt, Kolozsvárt s Erdély nagy részét. A székelyek most is kétfelé oszlottak. Szülőföldje, Udvarhelyszék mellé állott, Maros- és Aranyosszékkal, de Csík- és Háromszék most is császárpárti maradt, kivéve a nemességet, kik a fejedelem mellé mentek «hazájoknak megszabadulására.» {2}

Székely Mózes a fősereggel a brassai papírmalom mellett ütött tábor, várva segédhadai érkezését. Ott lepte meg őt a betört Serbán Radul oláh vajda, s 1603. július 17.-én 17000 főnyi oláh-rác-székely hadával véres csatában legyőzte Székely Mózes 10000 főnyi magyar-székely-török-tatár seregét. Székely Mózes hősi küzdelem után maga is elesett, lováról lebukva ölte meg egy csíkszentmihályi székely: Katona Mihály. {3}

A brassai csatában elveszett Erdély nemességének színe-java, a legjobb nevű családok sarjadékai. «Csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt», - írja Apor Péter, - más 3000-rel. {4} Ez volt Erdélynek mohácsi vésze - mely szintűgy, mint az, fejedelmi áldozatot kívánt.

Radul vajda is érezte haragját a Székely-párti székelyekkel. Hadaival Brassó mellől Udvarhelyszékre szállott s azt feldúlatta «bosszújában, hogy Székely Mózes mellé állottak volt.» {5} Háromszéket már azelőtt feldúlta és égette a Székely Mózes segítségére bejött tatár sereg.

Székely és társai elbukása után egész súlyával ránehezedett Erdélyre a császári helytartó Básta generális rémuralma. A Székelyföld lakosait székenként, falunként már 1602. augusztus folyamán feleskették a császár hűségére és összeírták, mindenkinek neve mellé téve, hogy nemes, lófő, darabont, szabad székely, avagy jobbágy. Mintegy tízezer székely neve szerepel ez összeírásokban (Aranyosszék hiányzik), ugyanannyi családot képviselvén. {6}

A székelyek hűségben és szolgálatkészségben megtartására Básta gondot fordított. «Kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy ők mindenkori és fizetés nélkül való hadak s hogy jó a kész nép!» {7}

Básta hadai rémítő dülást, rablást, öldöklést vittek véghez az országban, ellenállás nélkül, mert a brassai harc után az egész ország ki volt szolgáltatva ádáz bosszújoknak. A hazafiak menekültek a török hódoltságba. Nem volt többé, aki ellenálljon.

A legkíméletlenebbek és kegyetlenebbek a hajdúk voltak. Rémtetteikről vérfagyasztó részleteket jegyeztek fel a krónikáírók, főként két marosvásárhelyi s egy kolozsvári kortárs, szemtanú.

Marosvásárhelyt két ízben dúlták fel, s többször kirabolták Básta hajdúi. «Elsőben 1601.-ik esztendőben Szent Lőrincz nap (szeptember 5.) tájatt a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyot, oskolát.» {8} Ezt pedig Básta a feletti bosszúságában cselekedttette, hogy a székelyek nem akartak mellé állani. Básta ugyanis «az végre szálla minden hadával Nyárádtőhöz az Maros mellé, hogy az székelységnek az szabadságot megadja, és ő mellé jöjjenek, de túl Brassóból Báthory Zsigmond is addig jártatá az székelyeket, hogy hozzája hajlánek és megadá az szabadságot.» {9} Básta látván, «hogy a székelység nem áll melléje, felkelvén Nyárádtőtől, kiméne minden hadával Dézshez.» De előbb a hajdúk feldúlták Vásárhelyt.

Básta segélyére nemsokára oláh hadak érkeztek Radul vajda seregéből, vele együtt, kit a tatár kiveret országából. Egy része e kurtánoknak a Nyárad-mentén vonult Görgény felé, a másik (mintegy 3000 főnyi) egyenesen Vásárhelynek tartott. Ott csekély székely had volt, mely Báthory Zsigmondot várta, Bogáthi János vezetése alatt. A város népéből kevesen voltak otthon, «azok is lovak hátán futó módon voltak», mert a város népe a hajdúk elöl mind elfutott volt. Mégis amint a kurtánok éjféltájon a városba érkeztek, megtámadták és feltartóztatták őket. Ezek alkudozásra fogván a dolgot, hajlandók voltak Básta helyett Báthoryhoz állani, s így táborba szállították őket a szomszédos Medgyesfalva mellé. Ott lepte meg őket Székely Mózes, török-tatár és magyar haddal. A kurtánokat kergették és vágták; ezek részben Vásárhelyre menekültek, ott elrejtöztek. «Azonban a várost is ellepi a tatár-török-magyar»: akit a kurtánokban találtak, azt levágták, a város népéből is egynehányat; s a városon is kapdosott és prédált a tatár, rabul is ejtettek közülök. {10}

Bástának annál inkább volt oka haragudni a városra, mert az ő «hadának az utóljával és szélyedezőivel egynehány hétig erős csatározást üztek és tartottak.» {11} A hajdúk is erősen fenekedtek a városra és a marosszékiekre, amiért nem velük, hanem Báthoryval tartottak. 1602 elején már «szándékjuk olyan volt a hajdúknak, hogy Vásárhelyt ha lehet porrá tegyék, s a népet levágják és annak utána a székelységet ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nekik.» {12}

Básta 1602 elején megkezdte a nagyrészt elvesztett Erdély visszafoglalását. A Szilágyságból hadaival visszafordulva, legelőbb is *Bethlen* várát támadta meg, melyet 200 székely védelmezett. Ezek 1602. január 31.-én szabad elvonulás ígérete mellett feladták a várat, de Básta adott szava ellenére az őriséget egy szálíg levágatá.

A bethleni székely vérfürdőt néhány hónap múlva követte Marosvásárhely második feldúlása. Básta hajdúi közül mintegy négyszázan Németi Gergely vezérlete alatt a Mezőségen átkelven május 30.-án Úrnapijára virradólag hajnalban meglepték; «sokat az város népében levágának, szörnyen megrablák, kóborlák a várost.» {13} «A város népe nagy álmosan ki ide, ki amoda, mindent elhagyva elfuta. A hajdúság minden prédát összegyűjtven, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett, félt a székelységtől.» Ezek közül azonban csupán Nyárádtőnél volt együtt valami 200 «szokmányos székely», kiket a kapitányuk vigyázni rendelték oda, s ezek elvonulóban meg is támadták a hajdúkat, de nem bírtak a túlnyomó számú hajdúsággal. {14}

A két nagyszabású feldúláson kívül «többször is kóborlottak csapatonként való hajdúk» Vásárhelyen, főként mikor pusztán állott, mert a polgárság tehetősebb része e zivataros időkben vagy a belső Székelyföldön húzódott meg, melyet inkább megkíméltek a szertekóborló hadak, vagy a várakba (Görgénybe), városokba (Brassóba) menekült, «ki hova láta menni.» «Az aljasabb része nem ment el, vagy csak itt közel a falukon lézengett», {15} vagy alkalmilag az erdőbe menekült.

«Igen rút, istentelen nép vala az a hajdú. Mikor kérték, hogy ne bántson, hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk, bizony megveri az Isten: azt felelték, hogy beste lélek fia, ti hajas törökök vagytok, a törökkel bérlettek, ebek vagytok, nem szánunk levágni, szintűgy, mint a törököt; az Istentől pedig semmit is nem félünk, mert a Tiszántúl hagytuk.» {16}

Ezek a Básta-kori dúlások ösztönözték a vásárhelyi polgárokat, bírójuk, a derék Borsos Tamás buzdítására, hogy maguknak várerődöt emeljenek, illetőleg, hogy «az elégett klastromot kastélyformára» felépítsék. A munkát 1602. augusztusban elkezdvén, Szent Mihály napján (szeptember 27.) már a felvonó kapu is készen volt és «bele rekeszkedének.» Minden céhnek meg volt a maga bástyája, falrésze, őrizet és menedék végett. Így jöttek aztán haza a bujdosók, s veszély idején a vidékiek is oltalmat találtak a városban. {17}

Székely Mózes és legnemesebb honfitársai hősi halála után Básta és Radul vajda hordái előzőnlötték a letiport, szerencsétlen országot. «Ez sok rendbéli hadak oly igen megronták, pusztiták az szegény Erdélyt; égeték, dúlák, foszták - kiváltképpen az tatár szörnyűképpen megrablá, - hogy az miatt oly nagy drágaság lőn az országban, hogy az városokon kívül majd *negyedrészre éhel meghala az szegény Erdélyországa népének*. Aratás előtt (1603) Kolozsvárott egy kolozsvári köből búzát adtak negyven m. forinton; Vásárhelyt is egy maros-kőle búza eljárt huszonhat m. forinton. {18} Az mely drágaságban, főképpen az falukon, igen kedvesen kapták - csak kaphatták - az ebet, macskát megenni, sőt az mi szörnyebb dolog: az anyja az gyermekét, az gyermeke az anyját, hogy egymás mellett meghaltak, az ki élön megmaradott, az holtat megette; felakasztott embert levágták és megették; ... az tölgymakkból sült kenyér kedves volt. Ilyen rettenetes csapása forga a szent Istennek Erdélyen.» {19}

Az anyagi csapáshoz járult és még inkább fokozta az általános nyomorúságot a vallásüldözés, aminek következtében a református és unitárius templomokat, erőszakkal elfoglalva, a katolikusoknak adták át, amint az Kolozsvárt, Gyulafehérvárt történt. Általában elmondhatták, hogy «ekkor az német iszonyú kegyetlenséggel bírá Erdélyt mindaddig, amíg az Úristen Bocskay Istvánt feltámasztá.» {20}

Amíg azonban ez az idő elérkezett, Erdélynek fenéig kellett ürítenie a keserűség poharát. A gyászos 1603. évben mintha a természet elemei is összeesküdtek volna ellene. A fák leveleit a cserebogarak emésztették meg, gyümölcs nem termett, a szőlőt fagy tette tönkre, a vetés lesült a szárazságtól. Váradon és vidékén szakadatlan földrengés pusztított. A marha a dögvész s a pusztító hadak zsákmánya lett. Az ebből támadt éhínséget követte és betetőzte a rettenetes pestis-járvány. {21}

A «Básta ekéje» (a kapa) és «szekere» (az igavonó állat hiányában emberek által vont taliga) közmondásossá vált. A Básta-korszakra nemzedékek múlva is rettegéssel gondolt vissza az utókor.

*

Bocskay zászlóbontása és fölkelése az Erdélyhez tartozó részek területén, Biharban megtörténvén (1604. október), csatlakozásra hívta fel az erdélyieket, jelezvén, hogy a német hadakat legyőzvén, immár «Erdélybe, mint édes hazájába akar indulni, hogy azt is kezébe vegye.»

Erdély késlekedett. Bocskay ott népszerűtlen (politikai száműzött) volt.

Bocskay erre Petki János udvarhelyszéki kapitányt szólította fel a székelyek csatlakoztatására. A székely nemzet 1605. február elejére gyűlésre jött össze Székelykeresztúron, s ott legelőbb is betöltötték az üresedésben lévő főtisztségeket, főgenerálissá választották Petki Jánost, s azután elhatározták, hogy Bocskay mellé állanak. De Bocskay elé választási feltételeket szabtak, megállapítván azokat a pontokat és kívánalmakat, amiket tőle kívánnak: 1. hogy őket régi szabadságukban megtartja; 2. amit a közelmúlt zavaros időkben esetleg elkövettek, azért közbocsánat biztosíttassék; 3. idegeneket kapitányokul és tiszteikül közéjük nem tesz, hanem magok közül szabadon enged választani s idegen katonaságot nem tart köztük; «sőt az nemességet is, az kik nem nemzetségekből valók, közülök kivethessék végre»; 4. hadfölkelés alkalmával, midőn székeikből kiviszik őket, ha 15 nap alatt az ellenséggel megütközni alkalom nem adódik nekik, régi jogszokásuk szerint hazamehessenek. Végül újabb gyűlést tűztek ki február 21.-ére Nyárádszeredára, csatlakozásra híván fel a többi nemzeteket.

Bocskay nagy örömmel fogadta a követeket s a föltételek teljesíthető részéről, mint «Magyarország Részének ura és a *székelyek ispánja*» sárospataki várban 1605. február 16.-án szabadságlevelet állított ki, melyben a székelyeket biztosítja, hogy az ellene vagy mások ellen az elmúlt zürzavaros időkben, melyek Erdélyországot 12 év óta rontották, elkövetett vétkeiket megbocsátja s őket minden szabadságaikban, adómentességeikben, melyeket nekik régebbi magyar királyok és Erdély fejedelmei, nevezetesen pedig atyafia Báthory Zsigmond engedélyeztek, megtartja; kívánván, hogy fejenként hűségére esküdjenek és neki s a hazának híven szolgáljanak.

Még le sem érkezett Bocskay szabadságlevele, amidőn az erdélyi magyarok és székelyek február 21.-re Nyárádszeredára gyűlésre jöttek össze, ahol egyhangúlag felajánlották a fejedelemséget Bocskaynak.

Bocskay egyelőre nem jöhetvén Erdélybe, a székelység főkapitányává kinevezte Petki Jánost és erdélyi főkapitánnyá Gyulaffi Lászlót, akik aztán főként a székely haderővel a szászokat is meghódolásra kényszerítették, miután a szászok segélyére Erdélybe bevonult oláh és rác hadakat kiverték.

Bocskay átértékelte és méltányolta a székelyek szolgálatainak értékét erdélyi fejedelemsége kivívásában. Az ő szabadságlevele, melyet a székelyeknek adott, nem volt írott malaszt, mint a Báthory Zsigmondé. Ő tényleg nem kívánt semmiféle adófizetést a székelyektől, csupán hadiszolgáltatást, de azt is méltányos arányban. A magyarországi harctereken 1605. folyamán kevés volt a székely, ott a hajdúk vitézkedtek, s mindenünnen kiverték a németet «csordával, zászlóstúl, dobostól.»

Midőn 1606. elején a bécsi béke tárgyalásai megindultak, szükség lévén a hadi készenlétre, Bocskay (1606. március 9. Kassáról) a székelységtől «2000 veresbe öltöztetett gyalogot, jó puskásokat és 2000 válogatott jó lovas kopjasokat» kívánt; Erdély védelmére 500 gyalogost és 20 lófőt; a többi itthon legyen harcra készen szükség esetére.

Érdekeiknek és szabadságuknak azontúl is védelmezője volt. 1606. június 22.-én arról rendelkezett, hogy a székely tisztek ne engedjenek a közszekelyek közül senkit «nemes uraimtól» szabadságában háborgatni, jobbággá tenni. De szigorúan tiltotta azt is, hogy valaki magát önként jobbággá lekösse, hogy ezáltal a hadi szolgálat alól meneküljön.

1606. november 13.-án azt írja Petkinek, hogy «a székelység felől szertelen sok panaszok jönnek előnkbe», hogy a kapitányok, királybírák mód nélkül való dolgokkal terhelik őket, hogy a nemesség sokat közülök jobbágyává tett ... «A mi zászlóink - némely székben hat, kiben több, kiben kevesebb - üresen állanak ... Mi a székelységnek amint egyszer szabadságokat megadtuk, abban meg is akarjuk őket tartani» és inti a főkapitányt, hogy oltalmazza őket szabadságokban. {22}

Atyai gondoskodásának egyik legszebb bizonyossága, hogy 1606. december 1.-én magokhoz a székelyekhez fordult, hogy a visszaéléseket jelentsék neki, mert «néma gyermeknek szavát az anyja sem értheti meg.» «Nem is akarjuk - úgymond - hogy a kegyelmekkel mutatott kegyelmességünkkel más kedveskedjék, és azt másnak köszönjék.»

Halálos ágyán sem feledkezik meg a székelyekről és 1606. december 8.-án Kassáról azt írja a székelyek főkapitányának: «minthogy a székelységet szabadságokban meg akarjuk tartani, hagyjuk kegyelmednek, hogy szabadságokban kicsintől fogva nagyig kegyelmed őket mindenek ellen megoltalmazza.»

Végrendeletében 1606. december 17.-én is megemlékezett a székelyekről, szívökre kötven honfitársainak az erdélyi fejedelemség mindaddig fenntartását, «valameddig a magyar korona a németnél léssen» és a székelyeknek szabadságokban megtartását. Örökre emlékezetes szavai így hangzanak: «Intjük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat ... hogy a székely nemzetséget a mi tőlünk nekik adatott szabadságban tartsák meg és successorunknak is erre legyen gondja; így mind magának, mind az országnak birodalma örökösőbb lehet. A székelységet pedig, mint kedves híveinket intjük fejenként: szolgáljanak hazájoknak híven és az országgal szép egyezségben alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására, többé magyar vérben fertőzni és a nemesség rombolására ne igyekezzenek, hogy minden nemzetségek előtt jó hírek és nevek fennmaradhasson.» {23}

*

Rákóczy Zsigmond - Bocskay erdélyi helytartója - az 1607. február 8.-ára kitűzött fejedelmválasztó országgyűlésre a székely székekből a főkapitányok és királybírákon kívül 8-8 főember követet kívánt választatni, és Kolozsvárra küldeni. Az udvarhelyszéki főtiszteknek pedig, a velök való végezésre hivatkozva, meghagyta, hogy a lóföket, darabontokat és szabad székelyeket minden székéből február 8.-ára Marosvásárhely tájékán táborba szállítsák, háromheti étellel ellátva, hogy készenlétben legyenek minden esetleges szükségre. Az 1607. február 8-19-i országgyűlésen, ahol Rákóczy Zsigmondot fejedelmévé választották, közböcsánatot hirdettek a székelyek által 1599-1605 között elkövetett törvényteleniségekre.

Az erről szóló érdekes 6. tc. így szól:

«Noha az elmúlt gonosz időkben a székelységtől mind a köztők való nemesség, mind pedig az egész lakság sok iszonyú, hallatlan és tűrhetetlen nyomorúságot, kárt és bosszúságot szenvedett, mindazáltal ez sok köztünk való egyenetlenségnek, visszavonásnak véget akarván vetni ... végeztük, hogy Mihály vajda bejövételétől fogva az megholt kegyelmes urunk választásáig ha mi potenciák, dúlások, fosztások, kóborlások estenek, teljességgel sopiáltassanak (eltöröltessenek), úgy, hogy egyik is a másikat azért ne perelhesse.» {24}

Az 1607. június 10-24.-i országgyűlésen az új fejedelem fel akarta újíttatni a régi székely adózást: az ökörsütést, hogy «mivel a székelyek régi szabadságok idején a fejedelmválasztás alkalmával minden hatodik ökrüket a fejedelem számára bélyegezték le, most is kívánja a régi szokás fölújítását, minthogy szabadságaikban fenn akarja őket tartani.» {25}

Ezt az országgyűlés végzéseiben nem mondotta ki, tehát hallgatólág mellőzte. Elhatározták azonban, hogy a székelyek hadfölkeléskor ezután ne szálljanak, mint eddig a szászokra és a megyékre, hol rendesen szörnyű dúlást és fosztást tettek, hanem «ezután maguk közé szálljanak», másutt pedig készpénzzel fizessenek, s kárt ne tegyenek; a kártevőt a kapitány és királybíró erősen megbüntesse. Viszont a nemesség és szászág se pusztítson a Székelyföldön. {26}

Rendezték és szabályozták a székely bíráskodást, perrendet és megerősítették a székelyek közt lévő nemesség birtokjogát. {27}

A székelyek jogállapotainak s viszonyainak eme rendezésében bizonyára része volt annak is, hogy az új fejedelem főmunkatársává, kancellárjává az érdemekben megőszült, ékesszólása, klasszikus műveltsége által kitűnő dersi Petki Jánost választotta. Ő aztán a székelyek ragaszkodását annyira megnyerte a fejedelem számára, hogy ezek 1607. október 9.-én Udvarhelyen tartott nemzetgyűlésükön a kívánt adót nem ugyan ökrökben, hanem pénzben megszavazták.

Rákóczy Zsigmond beteges (csúzos) öregsége miatt nemsokára lemondott a fejedelemségről s a rendek somlyai Báthory Gábort választották helyébe fejedelemmé 1608. március 7.-én. A választási föltételek közt ott volt, hogy a székelyeket megtartja régi, Báthory Zsigmondtól visszaállított szabadságukban.

A fejedelemségre meghívó követséget Ecsedre Kornis Boldizsár vezette, kit aztán Báthory a törődöttsége miatt lemondott Petki János helyébe a székelyek főkapitányává tett. Kinevezési okmányában meghagyja az összes székelységnek, hogy neki a kellő tiszteletet megadják és engedelmeskedjenek. Petki megmaradt eddigi udvarhelyszéki főkapitányságában.

*

Báthory Gábor erélyes, de nyughatatlan természetű s merész politikát űző fejedelem volt. Ebben főtámasza és eszköze a székelység hadi ereje volt. Állandóan hadilábon állván bent a szászokkal, kifelé a szomszédokkal, főként a kétszínű, ravasz Serban Radul oláh vajdával, gyakran igénybe vette, mondhatni állandóan foglalkoztatta a székelyek hadi erejét. De méltányolta is jelentőségüket és szerzett érdemeiket. A székelyek pedig, mintha elfeledték volna a Báthoryaktól a múltban szenvedett sérelmeiket, szívesen szolgáltak az utolsó Báthorynak és kitartottak mellette mindvégig. Az erdélyi szászok és a havaseli oláhok, majd a kassai kapitány Forgách Zsigmond ellen vívott harcokban a hajdú mellett a székelyek voltak a fejedelemnek fő-fő-támogatói, akiket ezért sokféle kedvezményrel, jószágadományokkal és kitüntetésekkel halmozott el, de a székelység hadkötelezettségét féltékenyen őrizte és megkövetelte.

Uralkodása elején 1608. május 10.-én Kászon-szék lakosait fölmentette a hadfölkelés alól, a moldvai határszéli utak és ösvények őrzése fejében. {28} Az 1608. szeptemberi országgyűlésen törvényt hozott, hogy aki a székelyek közül jobbággyá lett, az szabadíttassék fel, hogy hadban szolgálhasson, s ha újra jobbágyságra adná magát, halállal bünhődjön. {29} A jobbággyok számbavételére általános vizsgálatot rendelt el az egész Székelyföldön, hogy a székely jobbággyok felől a székekben vizsgálatot tartsanak s az önként, zálog vagy főváltság fejében lekötött jobbággyokat írják össze, és a kapitányok által foglaltassák vissza az ország szolgálatára. Elrendelte egyúttal a fejedelem, hogy ezentúl nemes vagy lófő szabad-székelyt jobbággyá tenni semmi szín és ürügy alatt ne merészeljen, 500 forint bírság terhe alatt; sőt a zálogos jobbággyokat is, lefizetvén adósságukat, kötelesek a kincstári jobbággyok közé visszabocsátani. {30} Dacára ennek a jobbággy-visszafoglalásnak a fejedelem érdemes híveinek a jobbággyokból újabban is adományozott. {31}

Annyira ment a bőkezű adományozásban, hogy a háromszéki lófőket Brassó ostrománál tanúsított szolgálataikért kivette a törvényes teherviselés alól. Ezt a többiek magokra nézve sérelmesnek tartván, maga az országgyűlés (1612. május 12-25.) semmisíti meg a háromszéki lófőeknek a fejedelemtől megadott azon mentességét, hogy «a pénzadásból és egyéb teherviselésből a köztük való nemesség és székelység közül» magokat kivonták. {32}

A székely városoknak is adott kiváltságokat. 1609. január 4.-én Udvarhelyt megoltalmazni rendeli a székely generális és udvarhelyszéki kapitány által a régebben hozzá csatolt két falu, Gyárosfalva és Szentimre birtokában, az ottani nemesek háborgatása ellen. {33} Megerősítette és kibővítette Kézdivásárhely kiváltságait stb. {34}

Védelmezte és visszaállította régi jogait a törvénykezés terén is. Az 1609. májusi országgyűlésen törvényt hozott, hogy a székelyeket ne idézzék minden dologért a királyi táblára, hanem székes helyeiken perlekedjenek ellenök. Ugyanezt megújítja az 1610. szeptemberi országgyűlés is. {35}

Az 1611. áprilisi országgyűlésen törvénycikk kelt arról, hogy hadfölkelés alkalmával a székes helyeken a két vicekirálybíró otthon maradjon, hogy a közigazgatás fenn ne akadjon. {36}

Mindezek után alaptalan túlzásnak kell tartanunk a brassai lázadóknak a székelységre vonatkozó ama panaszpontját, hogy a székelységet «sok számtalan törvényteleniséggel bántotta és sanyargatta, úgymint: idegenekkel, nem maga nemzetségéből való tisztartókkal, mindennemű szabadságokban őket megrontotta, szokatlan adófizetéssel, mindenféle élésszedéssel és mindenféle törvényteleniségekkel, mely miatt sok szabad-székelynek magukat immár méltán nem mondhatják; kit noha ők szegények nem vesznek eszékben (!), de ha szintén veszik is, de nem mernek egyet is mozdulni, még csak szólani sem merik.» (?) {37}

Tény az, hogy a székelyek híven kitartottak Báthory mellett, még akkor is, midőn Bethlen Gábor föllépett ellene és a török segítségével megbuktatta.

Tragikus halála, Váradon a hajdúk által történt megöletése (1613. október 27.) élénk részvétet keltett a Székelyföldön s halála után is sokáig megmaradt jó emlékezete a székelység között.

A háromszékiek még 1614. augusztus 12.-én is azt írták felőle, hogy «az szegény Báthory Gábort minden rendek siratják és óhajtják, még az leánasszonynépek és gyermekek is ... nem volna igaz hitünk ... ha mi elfeledkeztünk volna az Báthory Gábor számtalan mű velünk jól tött voltárul.» {38}

Ezek az egyszerű, de meleg szavak a székely nép hálás érzelmeit, a közvéleményt tolmácsolták Báthory Gábor sokat ócsárolt, de a székely nép által kegyelettel őrzött emléke iránt.

1 Így nevezi őt Enyedi Pál «Énekében» (= ebhitű, kutyaházi, léha). Erdélyi Történelmi Ad. I., 183. Kulcsár krónikájában (105.) «Báthory effendi» ebből van hibás olvasással elferdítve.

2 Mikó Ferenc históriája, 158.

3 Életrajzát megírta tanítványom dr. Vass Miklós, Kolozsvár, 1897.

4 Metamorphosis Transylvaniae, 316.; Szamosközy historia, IV. 200.; Borsos T.

5 Nagy Szabó Ferenc: Memorialéja (Erdély Történelmi Ad. I. 83.). Borsos Tamás élete. (Erdély Történelmi Tára, II. 33.)

6 Székely Oklevéltár V., 177 - 321.

7 Erdély Történelmi Tára Ad. I., 88.

8 Mvh. Nagy Szabó Ferenc: Memorialéja id. h. 71.

9 Borsos Tamás: Vita. (Erdély Történelmi Tára. II. 29.).

10 Mvh. Nagy Szabó Ferenc, id. h. 64.

11 Borsos id. h. 29.

12 Nagy Szabó F. id. 67.

13 Borsos id. h. 31.

14 Nagy Szabó Ferenc id. h. 69.

15 Nagy Szabó Ferenc id. h. 73.

16 Nagy Szabó Ferenc id. h. 72.

17 Nagy Szabó Ferenc id. h. 77.

- 18 Básta 1602-ben árszabást (limitatit) rendelt el a drágaság ellen s «mi lön benne? Úgy megakada országszerte a búza-árulás, hogy sohult nem kezde az ember búzát vehetni pénzen s nagy hirtelen sok ember hala meg éhel, a limitációzás miá.» Mire aztán felszabadítván az árulást, «elég búza lön.» (Erdély Történelmi Ad. I., 87.)
- 19 Borsos Tamás id. h. 33.
- 20 Borsos Tamás id. h. 34.
- 21 Szamosközy Historiája, III. 290. Bethlen Farkas Historiája, VI. 536.
- 22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 405.
- 23 Rummy: Monumenta II. 315.
- 24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 455.
- 25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 491.
- 26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 510.
- 27 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 510.
- 28 Székely Oklevéltár IV. 173, 189.
- 29 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VI. 113.
- 30 Székely Oklevéltár VI. 28.; Udvarhely vármegye története 325.
- 31 Székely Oklevéltár VI. 26-28.
- 32 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 229.
- 33 Székely Oklevéltár IV. 184.
- 34 Székely Oklevéltár IV. 174.
- 35 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 194.
- 36 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 204.
- 37 Szilágyi: Báthory Gábor 241.
- 38 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 536.

XVI. Erdély «aranykora» és a székelyek

Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása (1613-1648.)

Bethlen Gábor és «öreg» Rákóczy György uralkodása idejét *Erdély aranykorának* nevezik a történet- és regényírók. Méltán, mert Erdély akkor volt a legvirágzóbb, leghatalmasabb, leggazdagabb, s népe legboldogabb. Beteljesült Báthory István és Bocskai István álma: az általuk lerakott alapon erős magyar állam épült, amely megvédte nemcsak önmagát minden ellenséges beütéstől, hanem segélyére sietett az anyaországnak is alkotmányos és lelkiismereti szabadsága megoltalmazására és kiváló szerepet játszott a világtörténelemben.

A XVI. század-végi és a XVII. század-eleji «tündér» országból (ahogy tünékeny, gyorsan változó politikai helyzete miatt akkor Erdélyt nevezgették) szilárd, erős politikai irányú, gyors fejlődésnek indult országot teremtett egy sokat tapasztalt, bölcs, éleslátású, fölvilágosodott uralkodó, zseniális államférfiú és szerencsés hadvezér - *Bethlen Gábor*. Művét és irányát szerencsésen folytatta tanítványa és utóda *I. Rákóczy György*, majd ennek hasonló nevű fia mindaddig, míg ez erejét túlbecsülve, olyan merész vállalatra ragadtatta magát, mely összeütközésbe hozta a törökkel, ami bukását, halálát és országa romlását idézte elő.

A székelyek történetében is fényes, ragyogó korszak volt ez. A már két emberöltő óta tartó politikai hullámzások lecsendesedtek, a rendi küzdelmek megoldást nyertek s a fejlődés, gyarapodás és emelkedés biztos lépcsőin a virágzás tetőfokára jutott ez a sok megpróbáltatást szenvedett, életerős, vitéz, harcias nemzet, amely jogát, szabadságát nem hagyta, de akit megszeretett, azért tudott élni-halni.

Bethlen Gábor uralkodásának nyitánya azzal kezdődött, hogy választása föltételei között megfogadta és a kolozsvári nagytemplomban 1613. október 24.-én esküvel erősítette, hogy a többi rendek között a *székelyeket* is megtartja kiváltságaikban. Korjellemző és az alkotmányos szabadságra nézve nevezetes a választós országgyűlés ama végzése (mely emlékeztet az 1222.-i aranybulla ellenállási záradékára), hogy a közelmúltra (Báthory Zsigmond és Báthory Gábor erőszakosságaira) való tekintettel elhatározták, hogy miután a fejedelmek közül a hatalommal sokan visszaéltek, felhatalmazták a rendeket, *székely* és egyéb kapitányokat, hogy ha a fejedelem hatalmával visszaélne, hűtlenség bűne nélkül ellenállhassanak. Ugyanezen az országgyűlésen végezték, hogy *a székelyek* báránydézsmát ne adjanak; hadfölkelésre a fejedelem parancsolatja és levele nélkül táborba ne szólíttassanak; a sóaknákról házuk szükségletére elegendő sót kapjanak; királybíráikat esztendőnként megváltoztathassák. {1}

Az 1614. februári országgyűlésen a Báthory alatt Brassóba menekült és elítélt székely és magyar urakat a proscriptio alól fölmentették. {2} Bethlen Gábor igyekezett megnyerni és biztosítani a székelyek támogatását, mert fejedelemségét eleitől fogva veszély fenyegette II. Mátyás császár-király részéről, aki folytatta elődei agresszív politikáját Erdéllyel szemben: Bethlen Gábort fejedelmül elismerni vonakodott s ellene Homonnay Györgyöt vetélytársul léptette fel. Bethlennek haderejét készen kellett tartania, hogy az esetleges támadásnak ellenállhasson.

E végből szüksége lévén a székelyek hadi létszámának megismerésére, 1614. elején általános összeírást rendelt el az összes székelyszékekben. Fejedelmi biztosok és vicetisztek írták össze székenként, falvanként, név szerint, hogy kik és szám szerint mennyi egy-egy községben a nemes (ti. főember), lófő, gyalog-puskás, szabados, ősbjobbágy, konfiskált (azaz 1608-ban visszafoglalt) jobbágy, földönlakó és zsellér. Ez az összeírás a legteljesebb az összes székely lustromok között s nagyrészt fennmaradtak a székek levéltárában. {3} Ennek az alapján rendelte el aztán az ellenséges készülődések hírére 1615. január 18.-án a székelyek mozgósítását, hogy azáltal is nyomatékot adjon a császárral-királyal megkezdett békealkudozásainak. Már az 1614. szeptemberi országgyűlésen választottak követeket a béketárgyalásra, de az ellenfél akadékoskodása miatt ezek csak 1615. március 15.-én indulhattak Kolozsvárról Nagyszombatba. Főkövet volt a nagytudományú, szenterzsébeti székely *Péchy Simon*, előbb Bocskay bizalmas titkára, kit Bethlen kancelláriusává tett. Mellette két magyar s egy szász mellett még két *székely* következett: a keresztúrszéki véckei és szentdemeteri id. *Balassi Ferenc*, Udvarhelyszék főkapitánya, a székelyek főgenerálisa és *Borsos Tamás* marosvásár helyi érdemes bíróviselt polgár, {4} kiket a fejedelem diplomáciai küldetésben utóbb is több ízben alkalmazott.

Bethlen a diplomáciai kiküldésekre, követjárásokra, a császári udvarhoz, még inkább a török Portára s az oláh vajdákhoz többnyire székely urakat, főtiszteket alkalmazott. Nem ok nélkül. Mert ennek az értelmes, okos, furfangos észjárású fajnak különös tehetségét tapasztalta a sok körütekintést, óvatosságot, ügyes találékonyságot igénylő szellemi tornákra.

Fontos követségekben járt több ízben Kelet és Nyugat felé hídvégi *Mikó Ferenc*, Bethlen régi bizalmas híve, egykori bujdosó társa, csíki főkapitány, udvarmestere, kincstartója s legmeghittebb tanácsurainak egyike s Balassi, Borsos és Mikó már előbb is jártak követségben a Portára (1613), a két első Báthory Gábor, Mikó a Bethlen Gábor érdekében.

A háromszéki alcsernátoni *Domokos Ferencet* Radul havaseli vajdához küldé követségbe 1616-ban, majd ugyanőt a moldovai vajdához 1627-ben. {7}

Több ízben járt követségre a Portára és máshová *Tholdalagi Mihály*, marosszéki, majd egyszersmind udvarhelyszéki főkapitány, aki bár családjára nézve kolozs vármegyei (nagyercei) származású volt, de később nyert birtokai, székely főtisztségei, székely feleségei (előbb gelenczei Mihálc Erzsébet, majd dersi Petki Erzsébet) s gelenczei, nyárádszentbenedeki, majd koronkai otthona után, méltán a székelyek közé számítható. {8}

Ilyen magyar-székely diplomatája volt Bethlennek szentlászlói *Kamuthy Farkas*, Bethlen egykori bujdosó társa, majd udvarhelyszéki főkapitány s a székelyek főkapitánya, ki 1624-ben Bécsben járt követségben. Ide számítható a régi székely ispánsági *görgényi vár* uradalma révén, körtvélyfajai *Kovacsóczy István* kancellár is, Bethlen Gábor neveltje, tanítványa, creaturája. {9}

Egy erdélyi fejedelem sem játszott akkora világtörténelmi szerepet, mint Bethlen Gábor, kinek követei évenként járták a két szomszéd nagyhatalom, a német és török császár udvarait, az oláh vajdák, a budai basa székhelyeit s ellátogattak Lengyelországba, Brandenburgba, Berlinbe, Heidelbergbe s még tovább Stockholmba, Hágába, Párizsba, Londonba stb. Az erdélyi diplomáciának aranykora volt ez s számos érdekes követjelentés és útleírás maradt ránk ezekről: Mikó Ferencről (csíki főkapitány), Tholdalagi Mihályról (marossszéki főkapitány), Borsos Tamásról (marosvásárhelyi bíró) stb. Kovacsóczy István is írt «históriákat», melyek - sajnos - nem maradtak ránk.

Legfőbb diplomatái voltak a tudós szenterzsébeti *Péchy Simon* kancellárius, a szombatos vallásfelekezet megalapítója *Kamuthy Farkas*, a székelyek főkapitánya; szentdemeteri *Balassi Ferenc*, udvarhelyszéki főkapitány, portai főkövet, «rég, látott, hallott, okos, vénember»; ennek fia *Balassi Mihály*, marossszéki kapitány; *Kovacsóczy István* kancellár, a görgényi váruradalom zálogbirtokosa; *Erdélyi István*, *Angyalosi Mihály*, a marossszéki szövérdei *Gáspár János*, *Bornemissza Ferenc* stb.

Tholdalag az 1614. márciusi megyesi országgyűlésből küldötte (az öreg Bethlen István és Erdélyi István főkövetsége mellett) a Portára követül ún. «kapitánának.» 1615. áprilisban *Angyalosi Mihályt* küldte be, hogy panaszt tegyen a moldvai vajda és lengyelek ellen, kik Erdély ellen készülődtek. {10}

1615. októberben «az vén szentdemeteri *Balassi Ferencet* küldé az fejedelem főkövetségbe a Portára», ki «az erdélyi régi nagy rendek közül való» volt. {11} Balassinak meg kellett ígérnie a régóta követelt Lippa vára átadását, aminek zálogául őt a Portán visszatartották s *Toldalag*it küldötték vissza 1616. tavaszán. A lippai őrség azonban «*Balassi Mihályt* (a marossszéki kapitányt, Ferenc fiát) a székely gyalogokkal bé nem bocsátották» Lippára; úgyhogy a fejedelemnek haddal s ágyúlövésekkel kelle kiostromolni, úgy adhatták meg a szultánnak. {12} Onnan küldte (1616. június 10.-én) *Tholdalag*it a budai basához, Homonnay ellen segítséget kérni. {13} Homonnay csapatai tényleg beütöttek Erdélybe, de Désnél 1616. november 20.-án szétverettek.

Bethlen új, állandó követül 1617. március 8.-án a marossszéki szövérdei *Gáspár Jánost* küldötte a Portára; {14} a nagyszombati békealkura pedig *Péchy Simont*, *Balassi Mihályt*, negyedmagával. Gáspárnak feladata volt jelenteni a moldvai vajda Mihnye Radul hűtlenségét, fondorlatait a lengyelekkel, továbbá adóelengedést s Jenő átadása sürgetésének elhagyását kérni.

A török 1617. nyarán hadat vezetett Moldván át Lengyelország ellen s Erdélytől is katonai segílyt kért. Bethlen nem térhetett ki, de inkább fegyveres intervencióra, békeközvetítésre törekedett. 1617. augusztus végén a háromszéki Osdolán, augusztus 28.-án Sáralfván táborozott. De az urak, főnepek kedvetlenül követték, a székely hadak zúgolódtak, hogy a Pruton át nem mennek, mert «szabadságok ellen semmit nem akarnak cselekedni, készebbek halált szenvedni.» {15} Csak békességszerzés végett, nem harcolni mentek. Sikerült mégis a Dnyeszterig eljutni a fejedelemnek, s ott Hocimnál a lengyel és török sereg közé állván, a békét kieszközölni. {16}

Időközben megkötötték Nagyszombatban a kiegyezést, de törvénybe iktatását hiába sürgette a fejedelem Kovacsóczy által az 1618. márciusban a tavaszi pozsonyi országgyűlésen. Bethlennek tehát résen kellett állania továbbra is. A Portára a fejevári áprilisi országgyűlésből főkövetül *Kamuthy Farkast* küldötte s állandó követül a visszahívandó *Gáspár János* helyett *Borsos Tamást*. Az új szultán üdvözlése, adóelengedés és Jenő vára ügye volt a követség feladata. A zsémbes, önző, fukar, gögös *Kamuthy*, ki *Borsost*, *Gáspárt* és társaikat lenézte, semmit se tudott elérni. {17} «Hármat ha szólt az ország dolgáról, mindjárt magát kezdé erősen dicsérni, mely igen nagy ember a német császár előtt is, ő Erdélyországának szerdárja, ő az erdélyi vezérbasa.» {18} *Borsos* később a basáktól olyan híreket hallott *Kamuthyról*, mintha Bethlent elárulta, s a fejedelemségre a Lengyelországban lakó ifjú *Báthory Andrást* (Gábor öccsét) vagy önmagát ajánlotta volna, mert «az ország jobbárszint övé, az országban ő nálánál nagyobb úr, eszesb nincsen, valamit ő akar s parancsol, az országban mind az léssen.» {19} A fejedelemségért megadják őt Jenő, sőt Karánsebest, Lugost is. {20}

Jenő átadására azonban Bethlent a törökök semmiféle fenyegetéssel nem bírhatták rá.

Midőn a 30 éves háború (1619.) kitört, Bethlen elhatározta, hogy abban részt vesz, s fegyverrel vívja ki, amit őt-hatévi uralkodása alatt el nem érhetett, hogy a császár király őt elismerje fejedelemnek, s hogy országa függetlenségét biztosítsa. E végből a székelyeknek lustrát rendelt s hadait felkészíté. A székely hadak mindhárom magyarországi táborozásában nagy szerepet játszottal, amiért kitüntetésekkel, birtokadományokkal jutalmazta híveit.

A rajnai őrgörfőhöz Heidelbergbe küldte követségbe Kovacsóczyt (1619. tavaszán); a törökök engedélyének kieszközölése végett pedig Mikó Ferencet küldte 1619. nyarán a Portára.

Mikó gyorsan és eredményesen járt: az engedély megadatott. Bethlen váratlan támadása 1619. nyarán fényes sikert aratott, s az 1620. május 31.-i beszercebányai országgyűlés Bethlent Magyarország királyává választotta.

Ebben a hadi vállalatában a székelyek nagyszámmal vettek részt. Az 1620. áprilisi fejevári országgyűlés, melyre a fejedelem teljhatalmú biztosul testvére Bethlen István a kormányzó mellé kancellárját *Péchy Simont* küldötte le, a székelyek közül 600 lovas kopjást szavazott meg hadkiegészítésül. «Jó szívvel megállatják» - úgy mondták - de azért hozzátették, hogy «könyörgünk öfelségének, ne szakgasson meg bennünket egymástól», mert a szomszéd (oláh) országok felől is résen kell állani a haza oltalmazására. {21}

Az 1621. évi táborozás alkalmával {22} is főlemlegetik «székely uraink s atyámfiai a soldos-adásokban való sok költségeket, mind pedig nagy részént személyek szerint való szolgálátjokat», amiért is az 1621. szeptemberi országgyűlésen az adóztatás és katona-állítással való megterhelhetés ellen folyamodtak a választott királyhoz. {23}

Bethlen második (1623.) és harmadik (1626.) hadjáratában is jelentékeny székely haderő szerepelt, habár számszerint ki nem mutatható. {24} A nagy fejedelemnek nem volt hozzá méltó történetírója. {25} Az ő szép, sürűn írogatott levelei sem nyújtanak erről tájékoztatást.

Az országgyűlési végzésekből kitűnik, hogy a székely haderő szervezése, nyilvántartása, a hadi szemlék (lustrumok), a jobbágyságra való lekötés megakadályozása a fejedelemnek állandó gondoskodása tárgyát alkotta.

Az 1622. október 8.-i beszercei országgyűlésen azt panasolja fel, hogy a székely «zászlók üresek, csak szegény Bocskay fejedelem idejétől fogva is közel hatezer székely lőtt jobbággyá» - és elrendeli a jobbággyok összeírását és a Mihály vajda bejövetele óta történt jobbággy-lekötések megsemmisítését.

Az 1623. májusi országgyűlésen általános mustrát, lustratiót rendel el a székeken. 1627-ben összeírta a székely rendeket: nemesek, lófők, gyalog-puskások és jobbággyok osztálya szerint, székek és falvanként, arra rendelt fejedelmi biztosok által.

A diplomáciában székely urak az 1620-as években is nagy szerepet játszottak és élénk tevékenységet fejtettek ki.

Az első hadjárat közben folytatott haimburgi béketárgyaláson (1621. június) Bethlen megbízott képviselője Péchy Simon kancellár volt. A tárgyalás eredménytelenül végződött és Péchy Simon hűtlenség és megvesztegetés gyanújába keveredvén, kegyvesztetté lett és fogságra vettetett. {26} Bethlen még így is igénybe vette tanácsát és respektálta «mézzel folyó elméjének discursusát.» Midőn a nikolsburgi béketárgyalásra követet készült küldeni, hallani sem akart ugyan arról a rokoni részről tett ajánlásról, hogy Péchy a fogságból kibocsátva, fölvisesse a tárgyalásra, de kikérte tanácsát a békekövet személyének megválasztása felől. {27} Péchy fogságából 1624. végén bocsátott haza szenterzsébeti házához az ország főrendjeinek közbenjárására és százezer forintig jótállást vállaló kezességük mellett. {28}

A török portára az 1620-as évek folyamán is rendszeresen székely követek küldettek. 1619. végén az öreg Balassi Ferenc járt ott főkövetül Tholdalagival, mint új kapitálával Bethlen leendő királysága ügyében. A török ez esetben három - magyar, székely és szász - vajdát tervezett Erdély élére állítani amint azt - úgy látszik - előbb hídvégi Nemes Balázs és gelencei Csoma György ajánlották. A mufti Balassit meg is kínálta a székely vajdasággal. Ő azonban «mint jámbor» (becsületes) nem fogadta el, de nehogy más valamely «lator» elfogadja, időnyerésül gondolkodásra halasztotta a dolgot. Balassi ott is halt meg a portán 1624. január 4.-én. {29} 1623-ban, majd 1624-ben Tholdalagi Mihály ott a főkövet s Demjén Ferenc is a portán jár 1624-ben. Kovacsóczy 1625-ben Bécsben járt a béke ügyében. Borsos a budai basánál kétszer egymás után. A hidasgyarmati (1625.) béketárgyalásoknál a török és a császár között Bethlen mint békeközvetítő szerepelt: követi Tholdalagi, Kamuthy Farkas és Borsos. A portán 1625-ben Gáspár János járt.

Bethlen házassági tervét a császár leányával 1625 nyarán Kovacsóczy és Mikó tárgyalták Bécsben. Meghiúsulván, ők mentek Berlinbe; Bradenburgi Katalin keze megkérését előkészíteni. Mikó az eljegyzésre küldött ünnepies követségben is részt vett s ő ült az ágyra Katalin mellé a házasság jelképezése végett, s a menyasszonyt és nászkísérétét ő vezette Kassára 1626. tavaszán.

Az 1626.-i támadás előtt Bornemisza Ferenc, majd Tholdalagi s Borsos próbálták rávenni a portát a közös hadműködésre. A békét Pozsonyban (1626. november) Mikó és Lónyai Zsigmond tárgyalták.

A szőnyi békét (1627.) a császár és török között Bethlen közvetíté Tholdalagi által; {30} Borsos, Mikes és Demjén Ferenc tárgyalták a Portán s később Mikó Ferenc járt Konstantinápolyban a ratifikálás ügyében.

1628. tavaszán, majd őszén újra Tholdalagi megy a szultánhoz egyengetni a svéd szövetség ügyét és Bethlen esetleges lengyel királyságának útját. Ezek már csak tervek maradtak, miknek Bethlen korai halála véget vetett.

Mindezekért a hű szolgálatokért Bethlen bőkezűleg jutalmazta főtisztségekkel és jószágadományozásokkal híveit.

Mikó Ferencet 1613. november 18.-án Csik- Gyergyó- és Kászsónszék főkapitányává nevezvén ki, elősorolja közös bujdosásuk korában szerzett érdemeit. {31} Később diplomáciai szolgálataiért kapta Zsögöd birtokát, Csikszereda mellett, hol aztán a róla nevezett máig is fennálló várat (Mikóújvár) építtette. 1628-ban nyújtódi Donáth Péter részjószágát kapta Csik-Vacsárcsin, melyet ez a háborúban meg nem jelenés miatt veszített el. {32} Mindvégig bizalmát élvezte a nagy fejedelemnek, aki végrendeletében is megemlékezett róla s annak egyik végrehajtójává tette.

Péchy Simon is Bethlen «egyik creaturájá»-nak vallja magát. Tőle kapta a kancellári méltóság mellett 1615. január 7.-én *Balászfalva* uradalmát, sok más faluval; 1617. június 16.-án Radnót várát és uradalmát, mely Kendi István hűtlensége miatt szállott a fejedelemre. {33}

Kovacsóczy István még mint fejedelmi titkár kapta 1617. február 5.-én Nyárló, Kékes birtokát Dobokában. 1619-ben Heidelbergbe küldetvén a rajnai örgrófhhoz, a nagy útra kelés előtt végrendekezett Körtvélyfája és más birtokairól. 1620. augusztus 29.-én császárok, királyok és fejedelmek udvarában végzett követségeért nyerte Telek és Nádasd birtokát Torda megyében, 6000 forintnyi zálogban. 1621. november 17.-én már mint alkancellárius prágai követségére hivatkozással nyerte az Abaúj megyei Nádasd birtokát, melyet a hűtlenné vált Forgách Miklóstól koboztak el, nemesi udvarházzal. 1627. június 25.-én már mint kancellárius, tordai főispán és marosszéki kapitány kapta 13000 forint zálogösszegben Görgény vára uradalma felét, a hozzátartozó falvakkal. Végre 1629. július 18.-án azt a biztosítást nyerte, hogyha lónyai Kendi Krisztina, Haller Zsigmond özvegye meghal, Lónya birtokát Dobokában ő fogja adományul kapni, az ottani nemesi kúriával. {34}

Tholdalagi Mihály Bethlentől 1620-ban Tokajnál száz ház jobbággyot kapott (Koronkán? Marosvásárhely mellett), 1623. január 10.-én kapta a marosszéki Szentbenedeket, udvarházzal, s Ákosfalván és Folyfalván részbirtokot; majd Udvarfalván, Galambodon, Léczfalván (1628. március 18.-án) részbirtokot. Bradenburgi Katalintól 1630. február 25.-én Zágónban kapott részjószágot. Ezek által, úgy is mint marosszéki főkirálybíró, majd főkapitány, később Háromszék majd Udvarhelyszék főkapitánya teljesen székellyé vált. {35}

Borsos Tamás Bethlentől 1614. november 15.-én kapott először birtokadományt a marosszéki Mezőmadarason, Kölpényben és Kisfaludon. Később ismételen kapott jószágokat úgy, hogy 1629-ben tíz marosszéki, s több vármegyei faluban volt birtoka; és két helyen: Madarason és Názánfalván udvarháza. {36} Jelentékeny adomány volt az is, midőn Kornis Ferenc udvarhelyszéki főkirálybírónak Udvarhely várát zálogba adta, hogy felépítesse, s a ráfordított költségtöbblet a zálogösszeghez adassék. {37}

Katonáinak tömegesen is adományozott birtokokat. Így első támadása kezdetén (1619. augusztus 25.), hogy katonái harci kedvét növelje, testőrsége főkapitánya fiádfalvi Geréb András kék-drabant zászlóaljának adományozta Torda város felső részét; {38} másoknak Egerbegyet. Geréb Andrásnak 1625. augusztus 28.-án új adománylevelet adott összes birtokai között Fiádfalvára, hol ez a leomlott udvarházat vár alakjában újra építtette. {39}

Nincs terünk Bethlen összes székely birtokadományait elősorolni. Alig van előkelő székely család, mely tőle adományban ne részesült volna. {40} De mint nemes szíve egyik főbizonyosságát nem mellőzhetjük el megemlíteni, hogy Székely Mózes «a századában hasonlíthatatlan hős» erényeit és hazaszeretétét «hálás emlékezetben» tartván, halála után született és nevét viselő egyetlen fiát, ifj. Székely Mózeszt elhalmozta jótéteményeivel. A gyulafehérvári fejedelmi iskolában neveltette, mint ifjút udvarába vette, majd az udvarhelyszéki királybírószágra emelte s ismételtelen ellátta birtokadományokkal: Fiádfalván az ottani kastéllyal és udvarházzal, amely Geréb András magvaszakadtával üresedett meg (1628. augusztus 22.); majd neki adományozta Marosújvár várát és városát négy faluval, 3 birtokrészszel s másutt hét faluval. {41}

A székely városok és falvak is kaptak tőle kiváltságokat. Némelyik oly bőkezűen, hogy a székek féltékenységet költötte fel s a kitört versengésben vagy a fejedelemnek, vagy az országgyűléseknek kellett döntenie, pl. Oláhfalú és Zetelaka kiváltságait illetőleg. {42}

Általában megállapítható, hogy Erdély legnagyobb fejedelme szerette, megbecsülte, de egyszersmind rendbe szedte a székelyeket. Megszüntette a köztük fennforgott rendi küzdelmeket, visszavezette a nemzetet hivatása és boldogulása útjára s a jólét magasabb fokára emelte.

Édesanyja (szárhegyi Lázár Druzsiana) révén az ő ereiben is székely vér csörgedezett; gyermek ifjúkorát, mint apátlan árva anyai nagybátyja, a kemény székely Lázár András szárhegyi várkastélyában, a gyergyai vadregényes bércek között töltvén, az ő lelke is megtelt a székely őserő ihletével. Megértette a székelyeket és tudott velük bánni. Élete utolsó nyarán betegsége ellen az udvarhelyszéki száldobosi borvizes fürdőben keresett üdülést és gyógyulást.

De még akkor is, midőn «az savanyúvíznél egészségének helyre állításáért kelle mulatásának lenni», generalis mustrát rendelt Udvarhelyszéknek, hogy pünkösöd után való szerdán (június 6.-án) a baróti réten «mind fejenként lovasink jó ruhával, lóval, kopjával és egyéb lovasi jó szerszámmal; gyalogink pedig azonképpen jó ruhákkal, puskával, porral és golyóbbissal készen lévén, jó reggel őket megmustrálhassa.»

Végrendeletének végrehajtását (testvére Bethlen István mellett) két székely főtisztre bízta, kik meghitt «creaturái» voltak: Kovacsóczy István kancellárra és Mikó Ferenc csíki főkapitányra (udvarmestere, kincstartója), kiket «Isten ítélő szent széke eliben idéz», hogy ott adjanak számot, miként szolgáltak hazájuknak. «Az Isten, szerelmes híveim, segítsen, igazgasson benneteket az igaz egyezésre, szeretetre, én felőlem jól emlékezni meg ne szünjete» - ezzel végzi (1629. augusztus 31.-én) nagybecsű végrendeletét.

A székelyek szívökbé vették szavait, valamint azokat is, melyekkel ez árnyékvilágtól 1629. november 15.-én búcsúzza papírra vetett:

«Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen!»

*

Erdély Bethlen uralkodása idején volt legnagyobb kiterjedésű, mert a császár-királyal kötött békekötésben az ő élete tartamára Erdélyhez csatoltatott a magyarországi északkeleti hét vármegye, egészen Kassáig. Ezeket az ő halála után vissza kellett bocátani. Ez Erdélyország nagymérvű meggyöngyölését okozván, az erdélyiek úgy akarták ellensúlyozni, hogy fejedelemmé választották északkeleti Magyarország leggazdagabb főurat, *Rákóczy Györgyöt*, kinek birtokai felnyúltak a Borsod megyei Ónodtól a zempléni Szerencsen, Sárospatakon s az Abaúj megyei Felsővadászson át a Sáros megyei Zboró és Makovácaig; tehát a Sajótól, Tiszától, Bodrogtól egészen a Kárpátokig. Nemsokára a munkácsi uradalmat is megszerezvén, Bereg megyét is magáénak vallhatta.

Rákóczy fejedelemségének is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie, mint Bethlennek. A császár-király őt sem akarta elismerni s hadakkal, a diplomácia fegyvereivel és ellenjelölt felléptetésével harcolt ellene; de Rákóczy végre is győzedelmeskedett. A török porta is - szokott politikája szerint - tartogatott vetélytársakat; de Rákóczy ezeket is legyőzte, s mindkét részről kivívta fejedelemsége elismertetését.

Ezekben a küzdelmekben, annyi megpróbáltatás közepette, szüksége volt a székelyek jóindulatára, támogatására, hadi erejére, s ezek megnyerésére mindent elkövetett. Bethlennek kipróbált jeles székely-magyar diplomatái (Kovacsóczy, Mikó, Tholdalagi) neki is serényen szolgáltak és futottak, fáradtak Nyugat és Kelet felé. Maga is egy sereg új diplomatát nevelt magyar és székely urak közül. Hírnevesek lettek közülök altorjai *Réthy István*, sárdi *Sebessy Boldizsár*, homoródszentpáli *Szentpáli István*, lécfalvi *Gyárfás Ferenc*, fényes-portai kapitihák (követek), zabolai *Basa Tamás*, *Petki Ferenc*, *Ugron Pál*, *Mikes Mihály*, *Szalánczi István*, *Daniel János*, *Jármí Ferenc*, *Kemény János* stb.

Rákóczy a székelyek haderejét és szolgálatkésztségét maga számára biztosítani akarván, nagy gondot fordított azok megnyerésére és lekötöztetésére. Már 1634. elején beutazta a Székelyföldet, előkészíteni a közelgő táborba szállást. 1635. őszén a fejedelem ismét végigjárta a Székelyföldet tanácsosaival, hogy a székelyek állapotát megvizsgálja, kívánságaikat, panaszait meghallgassa, orvosolja, őket megmustrálja, s rendek szerint lajstromba írassa. {44}

E székely körutak alkalmával megérlelődött a fejedelem lelkében az elhatározás, hogy a székelyeknek régi főkívánságát teljesítse, hogy «soha a meghalt magvaszakadtaknak jószáguknak meghirdetése a székelyek közt ne lehessen, s javuk se a mi tárházunkhoz, sem pedig az mi utánunk levő választott erdélyi fejedelmeknek számára ne foglaltassék, hanem az ő rokonságukra (nemzetségük mindkét ágon levő tagjaira) szálljanak.» Erről a fejedelem kiváltságlevelet állíttatott ki a székelységnek mind közönségesen s az egyes székeknek külön-külön Szamosújvár várában 1636. január 30.-án. {45} Ez állította vissza a székelyek ősrégi birtokjogát, törölte el a visszaháramlást s a királyi jogot.

A székelyek 74 éves sérelme orvosoltatott ezzel, ami a székelységet örök hállára kötelezte Rákóczy György iránt. Nem is családott bennük - sem ő, sem fia, még dédunokája II. Rákóczi Ferenc sem.

Megmutatták hálás hűségüket nemsokára a Bethlen Istvánnal vívott küzdelemben, hol a székelyek vitézsége, élükön a fővezér Kornis Zsigmonddal, mentette meg Rákóczy fejedelemségét. (1636.)

Rákóczy idejében a székelyek történetére erős kihatással volt az a viszony, melyben a fejedelem a két oláh vajdasággal állott. Rákóczy György arra törekedett, hogy a két oláh vajdát fennhatósága alá hajtja.

A havaseli és moldvai vajdaságok a török portán rendesen adás-vevés (mondhatni árverés) tárgyai voltak. Rendesen a legtöbbet ígérő versenyző nyerte el a bojárak, vagy idegen, görög, albán, örmény trónkeresők közül. Még lengyel-zsidó vajdája is volt Moldvának 1591-ben, Emanuel nevű, aki 600000 arany forintért vette meg a vajdaságot. {46} A vajdáknak a porta kegyén kívül számolniuk kellett előbb a magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek jóindulatával, kik közül többeknek hűséget esküdött hűbéreseik voltak. Rákóczy György uralkodása elején a vajdajelöltek úgy gondolkodtak, hogy az ő «kedve ellen a havasalföldi vajda nem bírhatja a vajdaságot» s egyik jelölt úgy fogadkozott, hogy a fejedelem iránt «olyan leszen, mint egy szegődött szolgálója.» {47}

Az oláh vajdák versengése és állandó viszálya következtében Rákóczy elérte, hogy mindkét vajda felett főnhatósági jogot gyakorolt; ő a békítő bíró közöttük, mindkettőnek védura s a portán pártfogója a hozzá hű havaseli vajdáknak. Moldva, mely felett a szultánon kívül a lengyelek is igyekeztek főnhatóságot gyakorolni, Erdélytől csak félig-meddig volt függésben; Havasalföld azonban az erdélyi fejedelemnek teljesen alávetett, adófizető, hűbéres tartománya volt.

Lupul moldvai vajda rosszindulatú, alattomos ember volt, aki hitlevelet adott ugyan Rákóczynak, melyben hűséget fogadott, de állandóan fondorkodott ellene és nyílt harcot folytatott a havaseli Máté vajda ellen, kit vele szemben Rákóczy védett meg székely hadakkal (1637-ben).

Máté vajda a két Rákóczy pártfogásának köszönhetette, hogy oly szokatlanul sokáig, két évtizeden túl, egészen haláláig (1654.) ülhett a vajdai székben; viszont a vele való véd- és dacsövetség is hozzájárult ahhoz, hogy Erdély földjét I. Rákóczy uralkodása idejében ellenséges hadak nem taposták s a Székelyföld az ellenséges moldvai s tatár hadak dúlásától ment maradt. Így öreg Rákóczy György erélyes keleti politikája gyümölcsét első sorban a székelyek élvezhették.

Rákóczy György fejedelemségében magát biztosítván s az ország politikai békéjét helyreállítván: a közállapotok és a *vallásügy* rendezését tűzte napirendre. Összefüggött ez némileg a politikával is, mert a portára menekült vetélytársa Székely Mózes és az ő párhívei *szombatos* vallásúak voltak, amely felekezetet országos törvények tilalmazták.

A reformáció rohamos elterjedését Erdélyben éppúgy, mint az anyaországban nemcsak vallásos hitbeli, de politikai szempontok is elősegítették. A katolikus vallású Habsburg-házzal s a császári beolvasztási politikával szemben a reformáció az ellenzékét jelentette s az ország politikai önállóságának és függetlenségének erejét növelte. Erdélyben a magyarság nagy része a reformáció helvét formáját, a Kálvin hitét fogadta el, a szászág a protestantizmus lutheri ágazatához maradt hű; a székelység leginkább megoszlott, háromfelé szakadt. Egy része megmaradt a katolikus hitben, főként Csík-, Gyergyó-, Kászonszékben (a csíksomlyai zárda hatása alatt), Marosszékben Görgény vidékén az ún. «Szentföldön», a mikházi kolostor környékén. Más része áttért a református hitre s tekintélyes számmal még tovább mentek az újításban: Dávid Ferenc és az olasz Blandrata hittanai nyomán az unitárius vallást fogadván el. E négy vallásfelekezet mint törvényesen befogadott (*quattuor receptae religiones*) vallásszabadságot élvezett. A XVI-XVII. század fordulópontján az unitáriusok közül egy rajongó felekezet kiválva, a szombatot ünnepelte, s innen szombatosoknak (*sabbatarius*) vagy zsidóknak (*judaizans*) neveztettek.

Az ország rendjei azonban ezt az újítást nem méltányolták s eretnekségnek bélyegezván, tilalmazták. A szombatosság azonban, mint eltűrt felekezet, fennmaradt, sőt miután Péchy Simon kancelláriusban nagy tudományú és tekintélyes pártfogót, sőt hittérítőt talált, tovább terjedt s Marosvásárhely vidékén és Udvarhelyszék nyugati részén, Senterzsébet környékén, több faluban alkotott hitközséget. Midőn Péchy Simon Bethlen Gábornál politikai okokból kegyvesztetté lőn és fogságra vettetett, a szombatosok is üldözés alá fogattak.

Az első törvényes intézkedést az 1618. októberi országgyűlés hozta ellenük, kimondván a «judaizmus» ellen, hogy akik a befogadott vallásokon kívül eretnokséget követnének, ha a jövő karácsonyig valamely törvényes vallásra át nem térnek, megbüntetessenek. {48} A törvény írott malaszt maradt. Az 1622.-i országgyűlésen szeptemberben «az judaizálásban megátalkodott emberek ellen ezelőtt való articulust confirmálják» ismét, de végre nem hajtották. Rákóczy György idejében az «orthodoxus status» (református egyház) azzal a váddal lépett fel a fejedelemnél, hogy az új hit kezdő «fene módjára az egész Udvarhelyszéket inficiálni, már többen körülmetéltették magokat, mely miatt némelyik meg is halt.» Kéri a fejedelmet, hogy az «ártalmas szekta terjedését» meggátolja. {49} Erre az 1635. májusi országgyűlésen ismét «confirmáltatnak az judaizálók ellen az előbbi articulások», azzal a meghagyással, hogy «az kik az jövőndő karácsony napjáig nem convertálnának, az olyanok ellen» az államügyész pert indítson.

Ismét eltelt három év, míg nem az 1638. április országgyűlés kimondotta, hogy akik az 1635. évi törvényekben kitűzött határidőig nem tértek át, azok idéztessenek az országgyűléstől delegált, Désre kitűzött azon törvényszék elé, mely a kolozsvári unitáriusok viszálya felett volt hivatva ítélni.

A vizsgálat megindult. A zsidók könyvei elkobzása elrendeltetvén, Kolozsvárt 33 munkát (kéziratot s nyomtatványt) koboztak el s megkezdték a vallatást a szombatosok ellen, főként a Székelyföldön, ahol ezek leginkább el voltak terjedve. {50}

Az 1638. július 3.-ra kitűzött törvéynapra Désre a szombatosok «egy néhány százan, ha nem ezersen» megidéztettek, s «akik azon sectán lenni találtattak, megbizonyosodván, mindnyájan fejük, jószáguk elvesztésén maradtak vala.» {51} Az eljárás egyszerű volt. A vád igazolására elég volt a szombatosság külső jele: ha a vádlott a szombatot ünnepelte, húsvétkor sóval kenyeret (pászkat) evett, disznóhúst nem evett, családja tagjait nem kereszteltette meg. Ha Krisztust káromolta, ez fokozta bűnét. Az elítélteket a kamaraházzal szemben lévő templomba zárták, honnan tömegesen különböző várakba szállítottattak, s míg «észre tértek», várépítésre használtattak.

A tömeges elítélés után került a sor a főbekre, köztük Péchy Simonra. Ő betegséggel mentegőzőzve («Isten fogságában vagyok» írta), nem jelent meg, de azért a tanuk vallomása alapján fő- és jószágvesztésre ítéltetett. Éppúgy leányai: Kénosi Ferencné, Farkas Ferencné, Angyalos Istvánné és a hajadon Margit; továbbá Keresztessy Pál tanácsúr, portai követ özvegye, Kendeffy Zsófia és özv. Paczolay Péterné, Kornis Borbála. Elítélte Orbán Ferenc Udvarhelyszékről, Szentmiklósi Mihály, Péchy udvari papja. Thoroczkai János kolozsvári ötvös, a Máté püspök fia, Krisztus káromlásáért megköveztetett, nejét «kiperegézték», Csiszár kolozsvári tanácsos a bitófa alatt hatvan botütést kapott. Péchy, papja és Orbán várfogságra küldetett Kővárba, Szamosújvárra.

A fejedelem nem élt a törvény szigorával. A várakban a református prédikátorok vették őket gondjaik alá, s aki valamely törvényes vallásra áttért s hitlevelet adott, azt szabadon bocsátották.

Lassanként mind megtértek. Péchy családja és rokonsága a református hitre tért s kiszabadult. Udvari papja Szentmiklósi később marosvásárhelyi református lelkész lett. Orbán Ferencet a fejedelem udvarmesterévé tette. Péchy a főurak 10000 forint kezessége mellett szabadult s a református vallásra tért. A szombatosság fő fészkei közül 1639-ben Szenterszéb, Nagy-Solymos, Bözöd, Bözödújfalú s később Kis-Solymos a református egyházhoz csatoltatott. {52}

Napjainkig egy faluban, az udvarhely vármegyei Bözödújfaluban maradtak fenn szombatosok, külsőleg a zsidó valláshoz csatlakozva. Az 1638-as országgyűlés alkalmával működött legfőbb ítélőszék három székely vonatkozású notapert is tárgyalt. Kun Gothárdot, aki Rákóczyt országfosztónak (regni spoliator) nevezte, fő- és jószágvesztésre marasztalván el, Algyógy birtokától megfosztotta. Mikó Józsefnét fajtalan élete miatt ítélte el, s a zabolai Mikes-fiúk nőrablását tárgyalta. {53}

Ez a sötét középkorra emlékeztető regényes szerelmi história nagy port vert fel az országban, sokáig foglalkoztatta a közvéleményt s tárgya érdekességénél fogva az újabb szépirodalmat is. {54} Históriaja röviden a következő: Rákóczy 1637. novemberi hadfőfelkelést hirdetvén Lupul moldvai vajda ellen, zabolai Mikes Zsigmond három fia, Mihály, János és Pál is összegyűjté hadi népét, de azokat nem a táborba vezette, hanem a kézdi-szentléleki várat támadta meg, s onnan erőszakkal elrabolták Tarnóczy Sárát, kibe Mikes János szerelmes volt, de a leány kikoszarozta.

A szentléleki vár Károlyi István, Báthory István egykori vitéz hadvezére leányának, Károlyi Zsófiának tulajdona volt. Ennek első férjétől, Tarnóczy Sebestyéntől egy leánya maradt, Sára, kivel (második férjétől Vitéz Lászlótól is özvegyen maradván) egyedül éldegélt a szentléleki várkastélyban. Itt rontottak rájuk a Mikes-fiúk 1637. Szent Erzsébet napja - november 19. - körül, s hiába könyörgött a leány, hogy ne vigyék el, «mert tudod, hogy nem szeretlek, soha bizony veled nem lakom, ha elviszesz is» - a leányt «nagy sírással-rívással kihozván, vonván», anyjuk, anyjuk házához elhurcolták Zabolára s «ott a leánynak, ki éjjel-nappal csak sír-rív és jajgat vala, kedve ellen való mennyekzői lakodalmat csinálván, erőszakos feleségévé akarják vala tenni Mikes Jánosnak.»

Tarnóczyné sietett Zabolára, Daniel Mihály, Háromszék főkirálybírójával, s leányát visszaadni kívánta «és hogy tisztességében meg ne gyalázzák, mind Istenre, fejedelemre, ország törvényére őket tilalmazza vala.» De Mikesék nem adták ki a leányt. A «megkeseredett asszony» erre Fejérvárra sietett a fejedelemhez, aki a három Mikes fiút az 1638. áprilisi országgyűlésre törvényre megidézte. «A leányt ugyan leányfővel kivették volt tőlük», de a Mikes-fiúk kimenekültek Moldvába, s Lupul vajda szolgálatába állottak. Az országgyűlés május 10.-én fő- és jószágvesztésre ítélte őket s összes fekvő és felkelhető javaik elkoboztattak. Rákóczy Lupullal 1638. október 26.-án megbékélvén, a Mikes-fiúk is kegyelmet nyertek (1639. április 9.-én) s javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. Tarnóczy Sára pedig férjhez ment Haller Péterhez Szebenbe, de boldogtalan házassága miatt később önkézével vetett véget életének, «maga megmetszván torkát magának» a szerencsétlen. {55}

Az 1630-as évek megpróbáltatásai és válságos küzdelmei után a 40-es évek a sikerek, gyarapodás, a családi és országos emelkedés korszaka a Rákóczyak és Erdély történetében.

A fejedelem idősebb fiát, Györgyöt 1640-ben váradi kapitánnyá nevezte ki, ami első méltóság volt a fejedelemség után Erdélyben, s vele járt a Részek/Partium/ kormányzása. 1642-ben utódául fejedelemmé választatta, s ezzel a Rákóczy-dinasztiát megalapította, megerősítetvén a török által is. Kisebbik fiát, Zsigmondot pedig az 1643.-i tavaszi országgyűlés által megválasztatta a székelyek főkapitányává, mely méltóság a váradi kapitányság után rangsorban a második volt. Kinevezte egyszersmind Háromszék és Udvarhelyszék főkapitányává, mely utóbbi Tholdalagi Mihály 1642. március 24.-én történt halálával üresedett meg. {56} Neki adta zálogbirtokul Görgény uradalmát is, mely Kovacsóczy István kancellarius magvaszakadtán a kincstárra szállott. {57}

Rákóczy Zsigmondot a hármas székely főtiszttségbe fényes ünnepséggel, «igen szép solennitással» iktatták be az arra kiküldött fejedelmi biztosok: Kornis Zsigmond, Haller István és Kemény János (a későbbi fejedelem) 1640. november 14.-én. A székely főurak «feles lovas és gyalog seregekkel» mentek eléjük Udvarhelyről s a mezőn leszállván «nagy becsülettel köszöntötték», mire az ifjú főkapitány «illendőképen tölt választ.» A köszöntés után a biztosok átadták a fejedelem «patens mandatumát, mely közönségesen (általános) szólott a székelységnek» és külön a székeknek (Udvarhelynek és Háromszéknek) a fejedelem levelét a kinevezésről. Azután a biztosok a főgenerálisság jelvényeül zászlót, botot és szablyát adtak kezébe a hercegnek, megmagyarázván azok jelentőségét, Isten áldását kérve hivatalára. Majd a fejedelem utasítását nyújtották át írásban, felolvasás nélkül. «Mindezeknek utánna az úr ő nagysága ugyanott az mezőn» letette az esküt a fejedelem által megállapított következő szöveggel:

«Az mennynek, földnek teremő Istene, ki Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony örök Isten, úgy adja lelkemnek üdvességét, hogy ez mostani főkapitánságnak tisztiben az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának Rákóczy Györgynek, Erdélyországnak fejedelmének, Magyarországnak részeinek urának és az székelyeknek ispánjának igaz és tökéletes lészek, ellenséginek ellensége, jóakarójának jóakarója; alattvalóknak pedig igaz lelkiismeretem szerint törvényt és igazságot szolgáltatok és pronuntiálok, válogatás nélkül minden rendeknek; kedvet, személyt, adománt, ajándékot az törvényben nem tekintek; kapitányságomnak tisztiben nemes embereket, löfejeket, drabantokat és minden rendeket szabadságokban megtartok és törvény útá kívül senkit meg nem bántok és háborítok és igaz executiokat tétetek; régi szokott bírságoknál és tisztaságoknál (ti. illetékeknél) többet nem vétetek és nem innoválok és az egész székek teljes tehetségem szerint minden oltalom és gondviseléssel lészek; hamisat igazra, igazat hamisra önköztök tudva nem fordítok és az mi régi törvényünköt teljes tehetségem szerint megtartom, másokkal is igyekszem megtartatni.» {58}

Az eskütétel után a mezőn lóra ülve, «igen szép seregekkel» nagy solennitással vonultak be Udvarhely városába s ott a református templomba menve hála istentiszteletet tartottak, melyen az ott való «predikátor igen szép rövid exhortatiót tön.» Templomozás után lóra ülve vonult be a várba, hol ünnepi lakoma következett.

Másnap (november 15.-én) az isteni tiszteleten részvétel és ebéd után megindultak Háromszék felé, Léczfalvára igyekezve az ottani beiktatásra. {59}

Rákóczy Zsigmond a székelyek főgenerálisságát nemcsak méltóságnak, hanem valódi tisztségnak tekintette s a nemsokára (1644. február) megindult magyarországi hadjárat alkalmával maga vezette a székely hadakat s azok élén sok szép sikerrel, diadallal dicsekedhetett.

A hadjáratra 1644. január 28.-án «indult a székelység, ki-ki székes helyéből» {60} A fejedelem fiát Zsigmondot, a székelyek generálisát Nagykaroly alá indítá. Kemény Jánost magyar-, német- és *székely* gyaloggal, Nagybányán át, mely meghódolt, Szatmár ostromára küldé. Megadatása után magyar és székely gyaloggal megerősítve hagyták el. {61} Kassa ostrománál «székelység is ugyan sok nép vala.» {62} Annak meghódolása (március 8.) után Füleket ostromolták. A tüzéség parancsnoka Mikes Mihály volt. Felső-Magyarországon gyorsan haladtak elő, de Bars és Hont megyékben erős ellenállásra találtak. Április 27.-én «Petki István uramnak volt harcza a németekkel Lévánál, melyen a mieinkben felesen vesztenek.» {63} Az erős császári hadak elől visszavonultak egészen Sárospatakig. Esterházy Miklós nádor sietve nyomult az erdélyi hadak után. Szerencset «a benne hagyott székely gyalogokat kibocsátván hitre» feladta Rákóczy udvarbírája. {64} - «Bizony fel is köttetjük» - írta Rákóczy (1644. június 1.)

Szerencset csakhamar visszafoglalták. A fejedelem június 11.-én Patakról «egy német kapitányt Tholdalagi Ferencsel s vagy 4000 (többnyire székely) gyaloggal Szerencsnek megostromolására küldte vala.» «Harmadnapig próbálták lövetéssel», de eredménytelenül; negyedik napon Kemény Jánost is Jármí Ferencsel, aki székely lovas hadak kapitánya volt, utánok küldé. Miután rést lőttek a falon, június 12.-én Kemény János a «székely gyalogokat mezítelen kardokkal a törés irányában» rohamra vezette, s ezek a makacs védelem dacára elfoglalták a várat. «A várbelieknek nagy veszedelmek esett vala, mert minden szeglyukat, főképpen a *székelység*, hogy a palatinus bágyadt legyekhez hasonlította volna, és azzal igen felgerjesztette volna őket, szorgalmasan felbújván, valahol kit benne kaphatnának, mind levágják vala; annyira neki fenejölven (!), hogy akiket magok a generálisok meg akarnának is hagyni, alig oltalmazhatnák meg tőlök. És ekképpen a *bágyadt legyek darázsokká válván*, igen is megmázták vala a kőfált. Kik minden testeket megfosztogatván, valamieket tanálhatták vala a várban, {65} nekik engedtetett vala.»

Nemsokára ezután a fejedelem Kornis Zsigmondot a fővezért Rákóczy Zsigmonddal «feles lovas és gyalog székely fizetett mezei hadakkal és két gyaloggal» Homonnai János vára, Jeszenő ostromára küldötte. Kemény és sikeres lövés után a várat feladták (augusztus 1.) Július 21.-én a székelység egy részét aratásra haza bocsátották. Augusztus 22.-én maga a főgenerális is hazaindult Tokajról Erdélybe, édesanyja látogatására és újabb hadak hozása végett. A fejedelem úgy intézkedett, hogy az ifjú fejedelem a vármegyéket, Zsigmond a székelyeket ültesse fel és vezesse ki. Ez a Tordára összegyűjtött hadakat szeptember 15. és 16.-án megmustrálván, szép lovas és gyalog haddal indult kifelé. Szeptember 26.-án Rakamazra értek, hol «a fejedelem ott való halmokig eljők jöven» nagy örömmel fogadta s «szép pompával» vonultak be Rakamazra. {66} Tokajból írta a fejedelem (1644. szeptember 29.-én) portai követének dicsekedve, hogy szeptember 26.-án «Rákóczi Zsigmond szép nagy székely lovas, gyaloggal érkezvén el» a Zomborig előnyomult ellenség azon nap visszaszállott Szerencshez, s azt 27.-én felgyűjtván «nagy félelemmel ment vissza Aszalóhoz.» {67} A friss hadak érkeztere a fejedelem engedelmeiből október 8.-án «a régen kijött székelység mind haza ment, csak az újölag jöttek maradván.» {68} Október végén a fejedelem Harangodról Gömör felé indult hadaival s Rimaszécsig ment fel. A közeli Balogvárat Mikes Mihály és Szentpáli István (november 3.-tól 12.-ig) kiostromolták. 1645. tavaszán a borsodi Szendrőt Gyulai Ferenc magyar, német és székely gyaloggal hiába ostromolta, segédhadak fölmentették. Regécet azonban magyar és székely csapatokkal bevette Mikes Mihály és Jármí Ferenc. A vár összelövetése után meghódolt Őrsi Zsigmond bámulattal kérdezte a fejedelemtől: hol az ördögbe tanult pattantyúsok volnának azok a Nagyságodé? {69}

Az 1645 tavasz nyíltával új hadak érkeztek Erdélyből. Rákóczy Zsigmond május elején megtartotta a mustrát a székelyek közt, s kivezette őket Zsibón, Tasnádon, Nagykarolyon át a rakamazi táborba. A generális az előkelő székelyekkel átment Tokajba, hol a fejedelem tartózkodott. Harmadnapra (május 30.) átment a Tiszán a sereg is, hol «rendbe állottak» s a fejedelem szemlét tartott felettük s a generális a tarcali réten megvendégelte s megajándékozta őket.

Június elején a tábor felkerekedett és Abaúj, Borsod, Gömör, Nógrád, Bars, Nyitra megyén átvonulva július közepén csatlakoztak Morvaországban a Brünnt ostromló Torsternson svéd tábornok seregéhez. A székelyek becsületet vallottak a svéd fővezér előtt, aki fiatal generálisukat kitüntető figyelemmel halmozta el.

«Rákóczy Zsigmond, ki mind testében úgy elméjében is igen szerény, a társalkodásban, ismerkedésben nyájas, kedvességes, a szép tudományokban is jó és nagy fundamentummal, a deák nyelvekben pedig, mint maga tulajdon nyelvében, oly kész volna, nagy dicsérrettel, hírének, nevének nevedésével» {70} töltötte be szerepét és hivatását a svéd fővezér mellett. Az generál valóban gazdagon ajándékozta meg.» {71}

Azzal az öntudattal gondolhattak vissza a két éves hadjáratra, hogy a békében Magyarország alkotmányos jogainak egyik alaptörvényét vívták ki, amiben a nemzetnek - az öreg Rákóczy szavai szerint - «vagyon mit meghálálni, mind az lelkiekben, mind az testiben.»

Az ifjú Rákóczy Zsigmond, mint székely generális 1645. végén (december folyamán) még egyszer s utoljára bejárta a Székelyföldet. {72} Nemsokára búcsút vett Erdélytől, mert atyja 1647. elején a linzi békében megnyert hét magyar vármegye kormányzójává nevezte ki.

«Öreg» Rákóczy György is nemsokára bevégezte földi pályafutását, mielőtt a lengyel trónt, törekvései utolsó célját, elérte volna, 1648. október 11.-én, mindössze 55 éves korában meghalt.

A székelyek szívből gyászolták őket megbecsülő, régi kiváltságos jogait visszaállító fejedelem-ispánjukat, aki «az ország népét minden derekas romlástól megoltalmazta.» {73}

A székelyek fejedelemfi-generálisa sem sokáig élte túl atyját. Sárospataki várkastélyában 1651. június 25.-én megnősült, elvévén a rajnai választófejedelem, pfalzi Frigyes egykori cseh király szép és jó leányát, Henriettát. De a fiatal hercegnő nemsokára- «csak mint egy három hónapokat töltvén egymással» - himlőben meghalt és a pataki református templomban temettetett el. A bánatos herceg vigasztalást keresni Erdélybe jött, anyjával, de az akkor ott is dühöngő ragályos kór (a hólyagos himlő) őt is megtámadván, Fogarason 1652. február 4.-én elhunyt, nagyreményű életének 29.-ik évében, éppen akkor, midőn az

országgyűlésen váradi kapitánnyá választani készültek. Atyja mellé temették a fejérvári fejedelmi templomban, ahol Hunyadi János és László, Izabella, János Zsigmond, Bocskay, Bethlen Gábor is nyugodtak.

- 1 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 359. stb.
- 2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 416.
- 3 Lásd bővebb méltatását «A székely rendek a XVII. században» c. fejezetben.
- 4 Lásd a «Hadszervezet a fejedelemség korában», c. fejezetben.
- 5 Életrajzát megírta egyik tanítványom, *Barts Gyula* doktori értekezésül; Kolozsvárt. 1912.
- 6 Életrajzát megírta Nagy János. (Megjelent a Keresztyén Magvető 1875. évfolyam.)
- 7 Székely Oklevéltár VI. 197., 231.
- 8 Életrajzát megírta egyik tanítványom: Arday Pál doktori értekezésül. (Kolozsvárt, 1910.) - I. Rákóczy György azt írta róla portai követének 1636. máj. 7.-én «Tholdalagi presidens (ti. országgyűlési elnök) az *székelység között legnevezetesebb ember*, tanácsrend is.» (Beke-Barabás: I. Rákóczy György és a porta. 235.).
- 9 Végrendeletemben 1629. augusztus 31.-én (melyben többek közt Kovacsóczynak s Mikó Ferencnek is szépen hagyatékot) azt írja: «Nagyságos Kovacsóczy István és Mikó Ferenc híveim, tudjátok azt, egyiteket (Mikót) gyermekségétől, másokat fejedelemségemnek kezdetétől fogva vettem hátam megé, tanítványaim, creaturáim vadtok, miről szükség megemlékeztek.»
- 10 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 131.
- 11 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 141.; Történelmi Tár, 1881. évf. 9.; és Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. I. 224.
- 12 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 225.
- 13 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 149.
- 14 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 174, 184, 197. és Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. 316, 319.
- 15 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 317.
- 16 Török-Magyarkori Államokmánytár I. 185.
- 17 Borsos Tamás: Második konstantinápolyi követése.; Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. II. 7-28.
- 18 Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. II. 52.
- 19 Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. II. 62.
- 20 Gróf Mikó Imre: Erdély Története Ad. II. 67.
- 21 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 544.
- 22 Bethlen Gábor Thurzónak írja 1621. március 5.-én Nagyszombatról, hogy Strasnícán nagy győzelmet arattak Kornis, *András Geréb* 400 kékgyaloggal, 300 *veressel*, 400 közönséggel. András Gerébnek a fején jó seb, karddal csapta a kozák. (Szilágyi: Bethlen G. politikai levelei. 261.)
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 122, 560.
- 24 Bethlen Gábor hadseregének felállítási rendjében (1623-ban) a fejedelem quártélyá megett áll balra a csiki sereg, udvarhelyszéki sereg; jobbra: Béli Kelemen (háromszéki) serege, maros- és aranyosszéki két sereg; és pedig a lovasok elül, a gyalogok hátuk mögött. (Török-Magyarkori Államokmánytár I. függelék.)
- 25 Kovacsóczy István lehetett, de históriája eltűnt.
- 26 Péchy 1621. július 30.-án Szamosújvárból Bethlen István ártatlanságát ékesszólóan erősítgetvén, arra kéri, hogy legalább a vasat vétesse le feldagadt lábairól. (Erdélyi Történelm. Ad. III. 350.) Szilágyi S. szerint: «Egyik bűne volt, hogy a fejérhegyi csatából elkésett; másik, hogy Haimburgban túllépte utasítása korlátait.» (Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 14.) Lásd Kemény József önéletrajza 10. és 407.
- 27 Bethlen Gábor levele Rhédey Pálhoz, Pozsony, 1621. szeptember 2. (I.); Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz. Magyar Történelmi Tár XXVII. Kötet.
- 28 Kiadva Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 244; - Kornis Ferenc 1000, Mikó Ferenc 4000, Kolozsvár városa 600 forintig vállalt kezességet.
- 29 Tholdalagi Emlékirata (Erdély Története Ad. I. 227-231. - «Balassi apánk meghalt, nem iszik több serbetet» - írja Bethlen Gábor Thurzónak 1621. február 6.-án Nagyszombatból. (Szilágyi S.: Bethlen Gábor politikai levelei 143.)
- 30 Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. században. «Tholdalagi - a budai basa szerint - kővárakat érdemelt volna.» Az angol követ is nagy becsüléssel szólt róla; Mikót ez feltűnő ravaszságaiért nem kedvelte. Tholdalagi élete leginkább diplomáciai foglalkozásban telt el, s a török s általában az európai diplomácia szövedékeibe be volt avatva. (XXVIII-IX.)
- 31 Udvarhely vármegye története 336.
- 32 Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei, 37.; Mikó Ferenc nagy tekintélye annyira szállóigévé vált, hogy 1643. november 4.-én Réthy István azt írja Rákóczy fejedelemnek a portáról, hogy «mostan itt arnót-világ vagyom, mint nálunk vala egy időben, floreál vala az *Mikó-világ!*» (Szilágyi S.: Levelek és Okiratok 731.)
- 33 Udvarhely vármegye története, 337.
- 34 Az ezekről szóló oklevelek megvannak Nagyernyén a báró Balintith család levéltárában.
- 35 Arday Pál tanítványom: Tholdalagi Mihály élete Kolozsvár 1910. 17.; Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei 52.; Báró Orbán Balázs: A Székelyföld IV. 175.
- 36 Barts Gyula tanítványom: Borsos Tamás X., Kolozsvár 1912.
- 37 Udvarhely vármegye története 349.
- 38 Köváry László: Erdély története IV. 229.; Báró Orbán Balázs: Torda város 196.
- 39 Udvarhely vármegye története 339.
- 40 Lásd Vass Miklós összeállítását: A királyi könyvek székely okleveleiről. Erdélyi Múzeumok, 1900.; Udvarhely vármegye történetét (337-343.); Báró Orbán Balázs Székelyföldjét stb.
- 41 Udvarhely vármegye története 341-343.
- 42 Udvarhely vármegye története 345.
- 43 Eredetije «datum ad acidulas Száldobosienses» 1629. május 23. (Udvarhely vármegye irattárában IX. 8. sz.)
- 44 Székely Oklevéltár VI. 131.; Haller Gábor naplója (Erdély története ad. IV. 30.) Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653). p. III. tit. 66. a. 12.; Török-Magyarkori Államokmánytár II. 289, 296.
- 45 Székely Oklevéltár IV. 261. VI. 133.; Erdély Története ad. I. 276.
- 46 Hormuzaki: Documente III. 153.; Xenopol Istoria 275; Zsidó vajda Moldvában. Budapesti Hírlap 1885. február 5.
- 47 Szalánczi István portai követ jelentése: Szilágyi S.: Levelek és okiratok, I. Rákóczy György története 29.

- 48 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 489.
- 49 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 15.
- 50 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 165.
- 51 Szalárdi Sirlalmas krónikája 133.
- 52 Erdélyi Országgyűlési Emlékek 174., 182., 195.; Pokoly J.: Az erdélyi református egyház története 146., Keresztény Magvető, 1882. évf.
- 53 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 19, 155.
- 54 Báró Kemény Zsigmond szép regényt írt róla: Az özvegy és leánya címen.
- 55 A Mikesek nótaperének aktáit (tanúkihallgatását és ítéletét) megtaláltuk Vörösvárt a gróf Erdődy-levéltárban (a régi Rákóczi-levéltárból kerülve oda). E sorok írója írta le s megjelent az Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 155.; Vö. Szalárdi: Sirlalmas krónikája 97., tévesen 1634. keretében.
- 56 Haller Gábor naplója 86.
- 57 Szalárdi János: Sirlalmas krónikája 137.
- 58 Egykorú másolata Udvarhely vármegye levéltárában. VI. 3. sz. 843.
- 59 Kornis és társai jelentése a beiktatásról a fejedelemnek (Székely Oklevéltár IV. 277., és Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 409.)
- 60 Haller Gábor naplója 90.
- 61 Vele volt Petki István a csíki, Daniel János az udvarhelyszéki haddal (Kemény önéletírása 305, 310.)
- 62 Szalárdi János: Sirlalmas krónikája 149, 153, 155.
- 63 Haller Naplója 92.
- 64 Kemény önéletírása 340.
- 65 Szalárdi Sirlalmas krónikája 174.; Kemény János maga is feljegyezte a kapitány (a horvát Radványi István) elfogatása epizódját (Önéletírása 343):
«Az őrség látván, hogy az ostromlók már benn volnának, kezdének feje lepedőket kinyújtani, de már késő vala, mert Isten az, ki megtartóztathatta volna a megdühödött népet. *Azonban hát egy lyukon vonssza ki egy rongyos, fekete ábrázatú székely drabont az kapitánt, veres skárlát köntösben.* Meglátván megesmerém, megszólítván a gyalogot, hozzám hozá, ígérék neki jutalmat; az kapitánt pedig harmadmagával fegyverrel oltalmaztam magam és körülettem levők, hogy kezem között is le nem vágák. Az ellenségben pedig csak egy férfi is több az kapitánnál harmadmagával életben nem marada.»
- Június 12.-én «vötték meg Szerencset, az kapitányát Radványi Istvánt fogva hozták Patakra» (Bánffy György Naplója: Erdély Története Ad. IV. 122.) Rákóczy előbb fel akarta akasztatni «Szerencsen az kapu fájára» - de aztán fogságba küldte Görgénybe. (Szilágyi S.: Rákóczy György családi levelezése 179., 194., 196.)
- 66 Haller 94.; Bánffy 129., Szalárdi 186.; Szilágyi: Rákóczy Zsigmond 65.
- 67 Beke-Barabás: I. Rákóczy György és a porta 715.
- 68 Szalárdi Haller 95.
- 69 Szalárdi 190.
- 70 Szalárdi 198.
- 71 Családi levelezés 343.
- 72 Torstenson azt kívánta az újabb szerződési feltételekben, hogy Rákóczy Zsigmond herceg parancsnoksága alatt székely had küldessék hozzá (Szilágyi: Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia összeköttetéseihez 1645. január 7., 363, 367 és 370.)
- 73 Szalárdi 246.; I. Rákóczy György adományairól Lásd Vass Miklós: A királyi könyvek székely okleveleiben és Udvarhely vármegye története 372.

XVII. Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek. (1648-1661.)

I. Rákóczy György rendezett, erős országot, nagyhatalmú fejedelemséget és töméntelen családi gazdagságot hagyott hasonló nevű fiára. Ez a fejedelmi vagyon Zsigmond herceg halála után még növekedett. Az ő birodalmában maradt az anyaországból a felső Tiszaig terjedő rész, Szatmár és Szabolcs vármegye, Szatmár, Kálló és Ecsed várával, Nagybányával. Az övék volt a nektárt termő Hegyalja, Tokaj, Szerencs, Sárospatak várával. Fent Sárosban Sáros vára, Zboró és Makovica vára; a Beszkidek hegyvidéke, Munkács várával. Trencsén megyében Lednice. Szóval a Magas Tátrától a Fogarasi Havasokig terjedt hosszú láncolata Rákóczy birtokainak. Erdélyben is «a derekas várak, fiskális jószágok kezében lévén», ezek jövedelme teméntelen gazdagságot jelentett. {1} De nemcsak a fejedelmi család gazdagodott meg Erdélyben: jó módnak örvendett a nép is. Az ország népessége is örömdetesen gyarapodott az ellenségmentes négy évtized alatt.

I. Rákóczy György Bethlen Gábor megfontolt, óvatos, bár határozott politikájának követője vala: fejedelmi és országa jogaiból nem engedett, de a merész kockázatot kerülte. Fia és utóda ellenben merész, kockázatos, harcias politikát követett, mint Bethlen elődje Báthory Gábor. A fiatal Rákóczy György nemcsak a két oláh vajda viszályába avatkozott, a török híre, tudta, engedélye nélkül és akarata ellenére; hanem a világpolitikába is, anélkül, hogy azt a török Portának bejelentette s arra jóváhagyását kérte volna. Azt hitte, hogy a siker meghozza az utólagos jóváhagyást. Midőn azonban lengyelországi vállalata balsikerrel járt: a török bosszús haragja lecsapott rá s dúló hadainak zsákmányul vetette oda a szerencsétlen országot. Az «aranykor»-ra a rabbilincsek kora következett.

*

II. Rákóczy György nagy figyelmet fordított a székelyek kívánságai teljesítésére. Az országgyűlések alatta sűrűn foglalkoznak székely kérdésekkel, melyeket azonban itt nem részletezhetünk.

Önkormányzatuk egyik főbiztosítását újabban megerősítették 1652-ben, I. Rákóczy Ferenc fejedelemmé választása föltételei közé iktatván, hogy a fejedelem «kapitányokat, királybírókat, generálisokat magok nemzetéből és köztük lakókat adjon közükbe ... a királybíróknak pedig választásuk a székek szabadságában álljon.» Amit szó szerint megismételnek Rhédey Ferenc választásakor 1658-ban. {2}

A székelyek hűségére és szolgálatkészségére támaszkodva folytathattott II. Rákóczy György erélyes (atyjánál is merészebb) politikát Kelet felé. Rákóczy a hűtlen moldvai vajdát, Lupult székely hadakkal űzte el országából s 1653-ban az új vajda Stefán Görgicze az ő vazallusa lett. Máté havaseli vajdával is megerősítette a régi diplomát, mely ezt ló-ajándék és tiszteletdíj adásra kötelezte. A két Oláhországot így függő viszonyba csatolta Erdélyhez. Nem ment ez minden nehézség nélkül s a siker főként a székelyek hadi erejének eredménye volt.

Az öreg Rákóczy az ellenséges moldvai vajdát, Lupult, aki «a Portán is eleget praktikált s különben is izetlenkedett a fejedelem ellen, az közönséges jóért, békességes megmaradásért, a jeles, okos fejedelem mind csak türéssel, szenvedéssel szokta vala meggyőzni, szeme előtt viselvén, hogy aki tűrni, szenvedni nem tanult, az gyakorta uralkodni sem tudhat; s az unokája Rákóczy Ferenc keresztségével lött komaságbeli szövetségben is mind arra célozott». {3} Az ifjú fejedelem ellenben látván, hogy «Lupul vajda farkas módjára benne természetűt vált szokását nem hagyhatja»: merészen neki vágott.

Lupul 1653-ban kozák és tatár segítséggel megtámadta Máté havaseli vajdát, hogy helyébe vejét, a kozák hetman fiát Timust ültesse be; de Máté március 27.-én «igen megverte vala.» {4}

Rákóczy elérkezettnek vélvén az időt Lupul megtörésére, Kemény Jánost «valami kevés néppel» ellene küldötte. Lupul Kameniczebe menekült s a bojárok helyette Stefán Görgiczét (Rákóczy hívét) választották vajdává. Lupul azonban a kozák megsegítése s Keménynek vissza kellett vonulnia az elfoglalt Jászvásárból. Lupul kozák segítséggel bevonult Havasalföldre s Mátét (dacára a fejedelem Boros János kapitánysága alatt küldött segítségének) Foksáninál megverte. Újabb erdélyi segédhadakkal erősödve, Lupul Jászvásárnál (július elején) a magyar s moldvai hadak megverték, öccsét fogva vitték Erdélybe. Lupul erre nejét s leányát kincseivel Szucsavába küldötte, maga a kozákokhoz menekült segítségért.

A fejedelem a csíki főkapitányt «Petki Istvánt és Mikes Mihályt újabb hadakkal s lövő szerszámokkal küldötte vala be» {5} ... Szucsavát, lengyelektől is segítve, ostrom alá fogták. Timus kozák segítséget vitt a várba s erélyesen védekezett. {6} Hatheti zárlat után «a székely atyafiak az ostromi előkészületre ily mesterséget gondoltak és tanáltak vala, hogy mind egy-egy szál deszkát szerzenének, melyeket ki-ki hosszához alkalmaztatván, szemeinek helyeit azokon kifúrván, lyukasztván, az ostromkor lövés ellen pajzsok gyanánt nyakokba azokat hányták vala ... De a deszkás-pajzsos székel atyafiaknak nem sokat használ vala a stratagema (hadimesterség), mert a kozákság látván, hogy a lövés nem ártana nekik, kardokkal kiütvének reájuk, hogy ezek egy-egy kalodát hánytak volna nyakokba, míg azoknak nyakokból való hányásokkal magokat könnyebbítenék, addig nagyobb részből elhullottak vala.» {7}

A fejedelem Kemény János vezérlete alatt újabb hadakat küldött. Az ostrom még hevesebben folyt s egy kartács Timus sátrát találván, ő is halálosan megsebesült s a kozákok október 9.-én feladták a várat. A tatár kán Lupult elfogtatván, a Portára küldötte, hol a Héttoronyba zárták s ott pusztult el.

Rákóczy elérte, hogy az új vajda Stefán Görgicze vazallusa lett. Máté is megerősítette a régi alárendeltséget. A két Oláhország így elismerte Erdély fennhatóságát.

Máté 1654. április 19.-én meghalván, utóda Serbán Konstantin híve maradt Rákóczynak. Mindkét vajda ellen lázadás ütve ki, erdélyi seregek verték le a felkelőket, 1655-ben. Mikes Kelemen háromszéki főkapitányt, {8} zászlóaljával előre küldve, maga Rákóczy vonult a Bodza-szoroson át Havaselvére, s június 27.-én Ploesti vidékén leverte a fellázadt szemények

által vajdává választott Hericzát s fogva vitte Erdélybe. A ploesti és a sztrojesti táborban tömegesen nemesítette és lőfősítette a hadjáratban érdemeket szerzett székely csapatokat. *32 ágyút és 55 zászlót foglalt el.*

«Emberemlékezet óta nem történt, (mondja egy szász krónikás), hogy Erdély fejedelmének egyszerre két vajda szolgált volna s egy vajdafit, mint foglyot hozott volna magával.» {9}

Rákóczy a régi Dácia három tartományát véd- és dacsövetségben egyesítette a saját felsősége alatt. - Ezt ő a zaporogi kozákok bevonásával nagy keleti szövetséggé akarta kiszélesíteni s ezért avatkozott bele a lengyel trónviszályba. A fejedelem Károly Gusztáv svéd királlyal és a kozákokkal, Chmelnicki Bogdán hetmannel élükön, szerződést kötött a lengyelek ellen. Viszont a lengyelekkel a cár, a császár és a tatár szövetkezett. A hadjárat Krakkó, Varsó, a litván Brzest bevételével sikeresen folyt; de a dánok Svédországra támadása miatt a svéd király kivonult Lengyelországból s a kozákok is zsákmányukkal hazamenvén, Rákóczy magára maradt. {10} Csekély kísérettel nagynehezen vergődött haza, serege azonban az előtörő tatárok rabszíjára került. A tízezer fogoly között ott volt a székelyek színe virága, kik a Krím-félszigeten keserves rabságban sínylődtek éveken át. Némelyek súlyos váltság árán haza kerültek, nagy részük ott pusztult el a súlyos rabságban. {11}

Erdélyre keserves kinszenvedések évei következtek. A török Rákóczy letételét követelte. Megválasztották helyébe *Rhédey Ferencet* (1657. november 2.)

De Rákóczy ragaszkodott a fejedelemséghez. Azt írta Udvarhelyszéknek 1657. december 18.-án, hogy «inkább akarnánk koldulással élnünk, mintsem édes hazánk, nemzetünk romlásával, végháza (a töröktől követelt Jenő vára), határi elidegenítésével uralkodnunk, rövid elmúló életünket dicséretes keresztyéniséggel, magyarsággal berekesztenünk, megmutatván azt is kegyelmeteknek, s az világ eleiben terjesztvén: nemzetemnek, hazámnak igaz voltam!» {12}

Legkitartóbb hívei a székelyek voltak. Petki István csíki főkapitány, Lázár István csíki főkirálybíró, Mikes Mihály kancellár biztosították, hogy az egész székelység vele tart s a székelyek tényleg bámulatos hűséggel ragaszkodtak hozzá. {13} Ám az országra nyugatról török, keletről tatár hadak zúdultak 1658 nyarán. A tatároknak «a havasokon a Barcaságra (s onnan Háromszékre) való beütéseket valami kevés székelység meggátolni, akadékozni akarván, csak olyan lött, mint a tengerbe egy kanál víz, avagy a szünyog az elefánt ellen.» {14}

A nagyvezér az országgyűlés által hozzá követül küldött Barcsay Ákost fejedelemmé nevezte ki, kit aztán a marosvásárhelyi (1658. november 6.-i) országgyűlés is megválasztott. A székelyek még akkor és ott is Rákóczyhoz ragaszkodtak és felkiáltottak, hogy «ha az két natio (a magyar és szász) nem akarja is, ők az előbbi fejedelem (Rákóczy) mellé állanak, karddal is behozzák (a Részekből /Partium/) s meg is oltalmazzák!» {15} A rendek kikeltek a csíki és háromszéki székelyek ellen, «kiknek árulása fogja nyakukat szegni.» {16}

Rákóczy 1659-ben a székelyek segélyével tényleg visszafoglalta Erdélyt, de a törököt megengesztelnie nem sikerült. Az ő sorsa 1660. május 22.-én Kolozsvár mellett a szászfenesi csatában dőlt el, ahol Szejdi Ahmed budai basa serege legyőzte. A székelyek ott is serénykedtek mellette, de a török túlerő győzedelmeskedett. Rákóczy serege jobb szárnyán állottak a csíkiak, tőlük jobbra a többi székelyek. Ezek visszaverték Husszain basa csapatait, melyek a zászlóna-fenesi patakon átkelni próbáltak. Sikeres kísérlete volt a töröknek a Szászlóna felé megkerülés s emiatt kellett a székelyeknek visszavonulni. {17}

«Rettenetes kopjatorés és erős harc tartalék mindkét részről. A törökök négy annyi számmal voltak. Végre a mieinknek jobb szárnya, a kiben a székely atyafiak is volnának, meghanyatlani és hátat is adni kezdett vala, de ... megfordítottának és a török azon felen megnyomaték. Azonban itt is a török seregek neki felesedvén, megfutamataték a székelység föl a völgyen Oláhfenes felé.»

A fejedelem látván a jobb szárny ingadozását, «maga is oda felé rugaszkodott vala.» De ott a török hadak közé keveredvén, bár vitézül védekezett és vagdalkozott, «a törökökben el is ejtven s nehányat meg is sebesítvén», ő maga is súlyos sebet kapott fejére (sisakja leesvén), mely miatt két hét múlva 1660. június 7.-én Váradon elhunyt. {18} Beteljesült fogadalma: «rövid elmúló életét dicséretes magyarsággal» rekesztette be.

Talán utolsó levele volt, amelyet a csíki székelyekhez írt a vesztett csata után követő napon 1660. május 23.-án Élesdről, melyben hálásan emlékezik meg arról, hogy a székelység s köztük a «csíkiak édes hazájához való igaz szeretetének s hozzá való hűségének tegnap dicséretes jelét adá, mi is - úgymond - vérünk ontásával s sebeinkkel pecsételtük meg kegyelmetekhez és az szegény országhoz való szeretetünket.» Inti őket további hűségre. {19}

A székelyek teljesítették utolsó kívánságát: hívek maradtak hozzá a sirig, - sőt azon túl is!

*

A székelyek Rákóczy halála után sem akartak meghódolni *Barcsay*-nak. A csíkiak és háromszékiek sokáig nem hitték el, hogy szeretett fejedelmük meghalt. Barcsay annyira népszerűtlen volt köztük és a szászok között, hogy midőn ez Tholdalagi Mihályt, tanácsosát, a székelyek közé küldötte, hogy azokat felültesse és kihozza, Segesvárt, a fejedelem elestének hírért terjesztvén, a szász polgárság reá rontott, s mint ármítót és árulót összevagdalták. {20} Udvarhelyszék pedig a tovább is ellenálló Segesvárra a két Pálfi-testvért küldötte be, hogy véd- és dacsövetséget kössenek.

Barcsay a budai basához Bonczhidánál csatlakozván, együtt mentek Ecsed ostromára, melyet Mikes Mihály Rákóczy kancelláriusa elszántan védelmezett. Nem adta fel akkor sem, midőn öccsét, Mikes Jánost, aki Kővár feladásakor jutott a basa kezébe, ez felakasztással fenyegette. {21}

Hiába volt a Rákóczy-pártiak üldözése, melynek súlya főképp a Székelyföldre nehezedett, hiába 1660. június 13. a székely nép számára amnesztia hirdetés: a székelyek nem hódoltak meg. A megkegyelmezés különben sem volt általános érvényű, mert a vezetőkre nem vonatkozott, így Apor Lázárt és Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé.

Barcsay a főbbeket üldözöbe fogta. Bakó Istvánt Marosszék főkapitányát, ítélet nélkül felakasztatta; szárhegyi Lázár Istvánt, Csík főkirálybírját elfogatván, Görgénybe záratta. Lázár az ablakrostély kifeszítése által szökött meg börtönéből s tovább is üldöztetvén, augusztus 10.-én Kálnoki Mihály csíki főkapitány és Cserei Mihály főkirálybíró rendeletet kaptak, az ő vagy felesége elfogatása végett.

Lázár István e kegyetlenkedés és a nagy hadisarc miatt különben is forrongó népet felkelésre szólította fel. Ugyanazt hirdették rokonai, Székely Sámuel és Tompa István. Augusztus 16.-án táborba szállt a csíki nép s fegyverfogásra hívták fel Háromszéket is. Cserei Mihály fő-főkirálybíró Madéfalván a nép dühének lett áldozata. Csíkszereda várában elfogták a Barcsay által főkapitánnyá kinevezett Kálnoki Mihályt, és börtönbe vetették. Háromszék is fellázadt és szeptember 28.-án Szonda István, Apor Mihály, Maksai Bálint, Székely Bálint, Vajna Gáspár és Miklós, Pünkösti Pál, Elekes István s többek aláírásával végzést hoztak, Székely Sámuel vezérükké választották, Lázár Istvánhoz csatlakoztak, Donáth Istvánt, a Barcsay által kinevezett kapitányt elfogták s megfojtották. Új fejedelemtől kezdettek gondolkodni s előbb Rákóczy Ferencre gondoltak, majd Kemény Jánoshoz fordultak, aki nem rég szabadult ki a tatár rabságból. Hosszas harcok után a segesvári országgyűlésen Barcsaynak engedelmséget fogadván, a fejedelemtől amnesztiát nyertek; de úgy, hogy törvénycikket hoztak arról, hogy a fejedelem ezentúl a székely székekbe más nemzetségi kapitányokat is nevezhet ki. Ez a székely nemzet eddigi alkotmányos szabadsága megszorítását, önkormányzatának korlátozását jelentette.

A csíki és háromszéki székelyek meghódolása Barcsaynak csak színleges volt, mert ugyanakkor Kemény Jánost is hívogatták az országba, - ki akkor felesége Lónyai Anna birtokán, a Szatmár megyei Aranyosmedgyesen tartózkodott - megizenvén, hogy mellé állanak.

Kemény János Marosvásárhelyre szállott 1660. november 28.-án. Oda jöttek a csíki és háromszéki hadak s ott esküdtek fel Kemény János hűségére.

Barcsay és Kemény megegyezésük szerint országgyűlést hívtak össze Szászrégenbe, 1660. december 24.-re, melyen Barcsay leköszönt, s a rendek 1661. január 1.-én - főként a székelyek fegyveres erejének nyomós sürgetésére - Kemény Jánost választották fejedelemmé.

A török Keménnyel szemben eleitől fogva ellenséges magatartást követett. Nemcsak hogy meg nem erősítette, hanem letételét követelte. Ő erre a császár-királytól kért segítyt. A bécsi udvar nem sietett Kemény segítségére, a török pedig azt követelte, hogy Kemény mondjon le, s az ország válasszon más fejedelmet.

Kemény 1661. június 9.-én Meggyesről rendeletet küldött Lázár István csíki főkirálybírónak, hogy legyenek készen, hogy a haza szolgálatára indulhassanak. A török hadak július 1.-én benyomultak az országba a Vaskapun át. Kemény, miután a fogságra vetette Barcsayt Görgényből Kővárba küldötte, de útközben megölték, kivonult a török elől Erdélyből, csak a székely hadakat hagyta hátra Petki István és Lázár István vezérlete alatt, azzal az utasítással, hogy vonuljanak Szeben s Fogaras irányában a belső Székelyföldre s igyekezzenek az ellenségnek ártani, de csatát ne álljanak, hanem tartsák fenn erejüket jobb időkre.

Kucsuk Ali basa Marosvásárhely alá érkezett s a rendeket oda hívta fontos tanácskozás végett, azaz új fejedelem választásra. Tudván, hogy a székelység és nemesség zöme Keménnyel tart (mint előbb Rákóczyval), mindenekelőtt a szászokat akarta megnyerni. Ezek meg is hódoltak, megjelentek; de a magyarok és székelyek ismételt rendeletekre sem. Hiába izent a szerdár Petki Istvánnak, megkínálva őt magát a fejedelemséggel, aki azt nem fogadta el. Dühében Maros- és Udvarhelyszéket feldúlatta.

Ezután a Marosvásárhely melletti csonka tábori országgyűlés kikiáltotta fejedelemmé *Apafi Mihályt*, aki nem rég jött haza tatár fogságból s Ebesfalván visszavonulva élt. - Apafi a táborba hozatván, kénytelen-kelletlen fejedelemmé tétetett. A székelyek nem hódoltak meg Apafinak, hanem tovább is Keményhez ragaszkodtak. {23}

Ali basa fölszólította levéllel a székelyeket, hogy Apafinak hódoljanak, az ellenkezőket végveszéllyel fenyegetvén. Apafi is ráírt Csík- és Háromszékre, hogy «ne kapdosson árgyékhoz hasonló biztatásokon ... térjen elméjére.» {24} Azonban a csíkiak bíztak székük természetes fekvésének erősségében, a háromszékiek az előhaladott őszi időben s a török tábortól távol fekvésükben. Udvarhely- és Marosszék, bár közel feküdtek, a nem rég elszenvedett pusztítások keserves emlékeivel a segítség reménye és az ellenségtől való félelem között kétségkedtek. {25}

Ali basa a székelyek vakmerősége miatt haragra gerjedve, radnóti táborából megindult Marosszék felé s azt végig dúlván, Udvarhelyszékre ment s azt tüzzel-vassal pusztítva, megadásra kényszerítette. Csíkot és Háromszéket levélben meghódolásra szólította fel. A háromszékiek megrettenve a közelgő török seregtől, színleg meghajoltak; {26} Csíkszék azonban, bízva az erdőkösorózta Hargitán épített földsáncok védelmében, ellenállásra készült. A rendes közlekedési hargitai utat bevágván és megerősítvén, erősen védelmezték. Ali basa Izmael budai basát küldte ellenök. A főúton a janicsárok és többi gyalogok támadtak. Ezeket a csíkiak feltartóztatták és visszaverték. A török és a tatár lovasság azonban megkerülvén az árkokkal, sáncokkal megerősített utat, havasi ösvényeken át lebecsátkoztak a csíki medencébe és váratlanul ráütvén a védtelen falvakra, zsákmányolni és égetni kezdtek. A védősereg a járhatatlannak hitt rengeteg erdőben bízva, nagy megdöbbenéssel látta a mögöttök fellobbanó lángokat s magokat megkerülve látván, az erdők rejtekébe menekült. A védtelen nép az ellenség hatalmába került. {27}

Apafit ezután a kisselyki országgyűlésen 1661. november 22.-én ünnepiesen beiktatták a fejedelemségbe. A választási föltételek egyike visszaállította a székelyek előjogát, hogy generálisul, kapitányokul köztök lakó székelyeket fog kinevezni, s főkirálybíráikat magok válasszák. {28}

Kemény János még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tett Erdély visszafoglalására. 1662. január 3.-án negyedszer indult Erdélybe, német segítő hadakkal. De a szerencse most sem kedvezett neki. Segesvár közelében, Nagyszőlősnél Kucsuk basa felette győzelmet aratott, melyben Kemény maga is a csatateren maradt. «Ez lón siralmas vége az méltóságos jó magyar fejedelemlnek.» {29} Immár harmadik fejedelmi áldozata a végzetes időknél, mely Erdély egét sötét gyászfelleggel borította be.

A pártviszály tovább is tartott. A Kemény-pártiak (köztük a székelyek) az elesett fejedelem fiát Kemény Simont léptették fel ellenjelöltül, de a viszonyok hatalma erősebb volt az érzelmeknél, meg kellett hódolni s utolsó menedékvárukat Görgényt is feladták. {30}

Kucsuk basa 1662. január 27.-én keményen ráírt a csíkiakra, hogy ha Apafinak hódolnak, «eddig való cselekedetekért semmi bántódásuk nem leszen», de ha tovább is ellenkeznek, «mind nagyokat, mind kicsineket fegyvernek éltre» hányatja, elraboltatja, tüzzel-vassal rajtok lesz s minden jóvaikat elpusztítja. {31}

Nem volt mit tenni: a székelyek is rendre behódoltak Apafinak.

- 1 Szalárdi Sirmalmas krónikája 255.; Szilágyi S.: I. Rákóczy György életrajza 407.;
- 2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 143., 324.
- 3 Szalárdi 269.
- 4 Szalárdi 270.
- 5 Szalárdi 271.
- 6 Érdekes, hogy a védők sáncaik védelmére az előtérben «*farkas*»-vermeket ástak, mintegy szőlőültetésre valókat.»; Szalárdi 273.
- 7 Szalárdi 274, 276.
- 8 Levelei a fejedelemhez Havasalföldéről. Szilágyi: II. Rákóczy György okm. 192, 197.
- 9 Szilágyi: II. Rákóczy György 124.
- 10 Rákóczy György szerint: «Svéd, kozák barátság megcsala. Svéd még Varsvától válék el; az kozák birodalmáig elkísérteté velünk magát; lengyelséggel mi harcoltunk: ő takarodott; ... *a tökéletlen oláhság elállása miatt* magunk, országunk annyit kell adnunk, mennyi nekünk nincs.» Rákóczy anyjának Czerneustho 1657. július 25.-én (Szilágyi S.: A két Rákóczy György családi levelezése 522.) - Barcsay Ákos Háromszék tiszteinek azt írja 1658. december 13.-án, hogy «az elmúlt veszedelmes lengyelországi expeditióban a (székely) vitézlő rend nagyobb részint oda maradt.» (Székely Oklevéltár VI. 221.)
- 11 Juhász Béla dr. tanítványom: Magyar hadifoglyok a krími tatár rabságban. Szeged, 1926.
- 12 Eredetije Udvarhely vármegye levéltárában.
- 13 «1658. január 19. összegyűjtven a háromszéki hadakat Kálnoki Mihály uram Rétyhez, hogy táborba szállítsa Rédei Ferenc uram parancsolatjából, Mikes Kelemen uram oda érkezvén, mindnyájan Rákóczy György urunk ő maga mellé hajlottanak és Kálnoki Mihály uram egyedül maradt.» (Nemes János Naplója, Történelmi Tár, 1902. 248.)
- 14 Szalárdi 389.
- 15 Barcsay Csíkszéknek 1660. október 26.-án (Székely Oklevéltár VI. 228.)
- 16 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. 8.
- 17 Bethlen János Commentarii 28.
- 18 Szalárdi 507.
- 19 Székely Oklevéltár VI. 228.
- 20 Bethlen J. II. 7.; Fundgruben II. 122.
- 21 «A török tábor, magukkal vivén Mikes Jánost, Ecsed alá indult. Itt egy magas akasztófát építettek, mely mellé Jánost, kötelet nyakába kötven, állították, Mihálynak megjelentették, hogy öccsét felakasztanák, ha az erősséget feladni késedelmeskedne. Visszaizeni, hogy jól tudná az atyafia akarátját, ki később lenne mindenféle halált elszenvadni, hogy sem hitetlenséggel életét megtartani.» Pethő Gergely Magyar Krónikája folytatásában gróf Kálnoki Sámuel IV. rész, 20.
- 22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. 457.
- 23 Szalárdi id. m. 622.
- 24 Török-magyarkori államokmánytár III. 500.
- 25 Bethlen János historia 79, 81.
- 26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 73. és Török-magyarkori államokmánytár III. 504.; Székely Oklevéltár VI. 246, 251, 255.
- 27 Szalárdi id. m. 625.
- 28 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 83.
- 29 Szalárdi id. m. 629.
- 30 Bethlen J. historia III. 107.
- 31 Székely Oklevéltár VI. 268.

XVIII. A fejedelemség alkonya és a székelyek

Apafi Mihály fejedelemsége. (1661-1690.)

Apafi Mihály 30 évig tartott uralkodása az erdélyi fejedelemség fokozatos, lassú enyészetének, a végelgyengülés tüneteinek korszaka volt.

E dicstelen korszakban sívár és háládatlan szerep jutott osztályrészül a székelyeknek is. Hol a török hadsereg tartalékaul mozgósítottak az erdélyi hadakkal, kénytelen kellett, mint 1663-ban Érsekújvár alá; hol a politikai erőszak öntudatlan eszközeül használtattak fel, mint Bánfi Dienes elfogatása alkalmával (1674.); hol önmaguk elégedetlenkedtek, zúgolódtak, sérelmeik miatt rezgelődtek, mint a Béli Pál halvaszületett forradalmában. Mindenik dicstelen, háládatlan szerep volt.

A közállapotok általános bizonytalansága miatt a székelység, mint az ország készenlétben álló hadserege, mondhatni, mindig nyugtalanságban volt. A folytonos hadikészültség miatt sűrűn tartják a székeken a mustrákat a főkapitányok, néha a főgenerális, vagy általános mozgósításkor maga a fejedelem. A törvényhozás is foglalkozik ezek szabályozásával.

Erdély Apafi alatt nem volt többé a régi, sem terjedelmét, sem politikai, sem gazdasági erejét illetőleg. Határai szűkre szorultak. Barsai idejében a török elfoglalván Lugos, Karánsebes vidékét, majd Jenőt, Váradot, behódoltatta a magyarországi Részeket /Partium/ és terjeszkedni, hódoltatni, adóztatni igyekezett Erdély belső határán belül is. A határok védelmére úgyszólván állandóan résen kellett állani fegyverrel és diplomáciai mesterkedéssel, harcolni kellett szóval és pénzzel Konstantinápolyban.

A Székelyföld, mint végvidék s a két Oláhország felől felvonulási útja a tatároknak, midőn a török Magyarország felé hadat vezetett, kétszeresen veszélyben forgott. Mert török hadjáratok alkalmával mozdulnia kellett a két oláh vazallus vajdának s a tatároknak is s ezek rendszeren a Székelyföldön menvén keresztül, az, még midőn az erdélyiekkel szövetkezve történt is, pusztítással, rablással, égetéssel, gyilkolással járt.

Szomorú korszaka ez történelmünknek. Nincs tekintély, közbiztonság. A fejedelem, gyöngesége mellett zsarnokságra hajlandó, uralmára féltékeny lévén, gyanakodott mindenkire s összeesküvést látott mindenben. A főurak, tanácsurak, főtisztek a hatalom felett egymással versengettek, gyűlölködtek s nyereségre, birtokokra vadásztak.

Ebben a politikai és társadalmi nagy zsbivásárban, személyes és pártküzdelemben élénk részt vettek a székely főurak is; némelyek mint a kormány támogatói és készséges eszközei, mások mint ellenzékiek. A nép fiai, mint a pártvezérek eszközei, hol a fejedelem mellett, hol ellene sorakoztak.

A közjó, a haza sorsa volt mindenkinek a száján; a magánérdek, a vagyongyűjtés, birtokszerzés legtöbbször a szíven. A török azalatt iszonyúan adóztatta, zsarolta az országot. Bent a nagy adók nyomták a népet s a zavarban való halászás sokakat politikai hazárdjátékokra ösztönzött.

Ebben az általános keretben forog a székelyek története is. A gúnyversköltő azt írta róluk, hogy

Óh nyavalyás székely, bizony téged szánlak,
Mert fő- s vicetisztek az hátadon szánlnak ...
Szabadságnak csak az palástját viseled,
Sovány földeidet nagy panasszal éled,
Húzás s vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek, hogy rád ültek, bánattal szemléled ...
Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg minden székely határ,
Az tiszte ő közöttük igen-igen kajtár,
Kit miben elérhet, nem kell ott más tatár! {1}

*

A székelyek lassanként beletörődtek Apafi fejedelemségébe. A fejedelem viszont velük szemben a csendes türelem álláspontjára helyezkedve, hagyta mentére a dolgokat: lássák a tanácsurak, «lássa Teleki Mihály uram, amint ő kegyelmének tetszik.» De kiváltságos jogaikat nem nagyon respektálta. Választási feltételeinek azt a pontját, hogy főkapitányai székelyek legyenek, sokszorosan megsértette. Igyekezett élükre magához hű főkapitányokat állítani, ha nem is volt az illető székely, vagy a székben «bebíró» (birtokos); nem sokat törődve azzal, hogy tetszik-e az illető a székelyeknek, avagy nem. Udvarhely, az ún. «anyaszék» főkapitányságát Apafi uralkodása elején Bethlen János kancellarius viselte. Az ő lemondása után fiát Bethlen Miklóst nevezte ki arra a fejedelem, aki 1667-ben installáltatott. Atyja, hogy fia «jószág- és residentiátlan kapitánynak ne tartasson», akkor bocsátotta kezére «a székely-muzsnai portiot, melyben akkor 9 vagy 10 jobbágy, szántóföldek és egy malom volt.» {2} Bethlen Miklós utóda 1676.-i fogarasi fogsága alatt Bethlen Gergely lett, aki «bírt 20 esztendeig, annak a székek nagy nyomorításával. 20 esztendő alatt soha Búnról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszékét üljön csak egyszer is.» {3}

Marosszék főkapitánya Apafi uralkodása kezdetén Haller Gábor volt, akit Kemény János nevezett ki és 1661. január 20.-án iktatott be Petki István csíki főkapitány és Haller János által. Apafi Haller Gábort, fejedelemségét féltve tőle, a török nagyvezér által megölette az érsekújvári táborban (1663. december 15.) Utána gönczruszakai Kornis Gáspár lett, 1683-ban történt haláláig. Őt követte rátóthi Gyulafy László. {4} Mind megannyi nem-székely.

Csíkszéken Apafi választásakor a székely Petki István volt a főkapitány. Petki erős Kemény-párti lévén, Apafi a táborban lévő csíki főurak kérelmére 1661. végén Daczó Jánost nevezte ki csíki kapitánnyá. De az ellen a többi csíkiak otthon

tiltakoztak. {5} Mégis ő maradt 1664-ig, midőn Petki visszakapta a főkapitányságot és bírta 1667. január 26.-án történt haláláig. Koporsóba vételénél Marosszentgyörgyön jelen volt a fejedelem maga is, gróf Thököly Istvánnal s az ország főuraival. A csiksomlyai kolostorban temették el 1667. március 27.-én. Másnap Szentpáli Jánost, a fejedelem sógorát (kinek felesége Bornemisza Zsuzsanna volt) iktatta be Csikszeredán a csiki kapitányságba Rhédey Ferenc és Mikes Kelemen. Nem sokáig bírta, mert 1669-ben meghalván, {6} ismét Daczó János nevezetett ki, akit a szék akkor sem akart elfogadni, de a fejedelem kijelentette, hogy «fejedelmi auctoritását fenntartja, a kinevezést meg nem változtatja.» {7}

A háromszéki főkapitányságba Apafi 1661. november 28.-án Ali basa szelistyei táborában eskette fel «ott lévő háromszéki uraimék kívánságukra» Nemes Jánost. {8} 1662. május 8.-án azonban a kolozsvári táborban gróf Rhédey László lett a háromszéki főkapitány, akit már előbb (1660. november 3.) is beiktatott ebbe a tisztségbe az aldobolyi réten. {9} 1663. május 28.-án ismét Nemes János iktatott be «a háromszéki főkapitányság tiszteiben Basa Tamás és Kun István által Rétyen, Háromszék közönséges gyűlésében.» {10} Nemes igen buzgón és serényen forgolódott hivatalában. Sűrűn tartotta évenként a mustrákat a szék különböző gócpontjain. Tisztségét 25 évig viselte becsülettel, 1688. április 19.-én bekövetkezett haláláig. {11}

A főkapitányi kinevezések egy része a székelyek önkormányzatával s a fejedelem választási feltételeivel ellenkezően, a székelyek szabadságérzetét sértették és a Béli-féle mozgalom egyik fő okául szolgáltak.

*

Apafi uralkodása történetének nevezetesebb eseményeiben a székelyek nagy szerepet játszottak.

Az 1663.-i török hadjárat alkalmával Apafi is felvonulni kényszerülve a székely hadak egy része is kintjárt Magyarországon az Érsekújvárt ostromló török sereg tartalékául.

Az 1660-as évek folyamán tartott országgyűlések sűrűn foglalkoztak székely kérdésekkel. Így az 1664. januári nagysinki országgyűlés a székely birtokok adás-vételét folszabadította, eltörölve az 1600. megszorítást. {12} Az 1666. február országgyűlésen a székelyek 12 pontból álló kívánsággal állottak elő, melyek közt a legfontosabb az volt, hogy aki katonáskodik, az a portai adóba ne fizessen. A másik két nemzet ezt ellenezte, mivel a haza közös s azt közösen kell védeni fegyverrel és adóval. {13} Az 1669. szeptemberi országgyűlés a moldvaiakkal való határvillongás tárgyában bizottságot küldött ki, azzal az utasítással, hogy ragaszkodjanak a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György korabeli határ-megállapításhoz, s az azóta tett kártételek mindkét részről igazíttassanak el. {14}

Az 1670. decemberi országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek részleges fölkelés esetén a fejedelemtől elrendelt számban tartoznak felülni. A «nemesi rend» felülése felől előterjesztett panaszok megvizsgálására és orvoslására bizottság küldetett ki, Béli Pál a székelyek generálisa és háromszéki főkirálybíró elnöke alatt. Gyakori mustrákkal a székelyek ne terheltesse, s a szék határán kívül mustrára menni ne tartozzanak. Portai adóban a székelyek 5000 tallért fizessenek. A hadi szolgálat kikerülése végett színlag szolgává lett székelyek (kik nemhogy fizetést kapnának uroktól, hanem némelyek magok fizetnek a hadakozástól mentesítésért) «felcirkáltassanak», s a visszaélés büntetessék meg. Akik hadköteles szabad székelyt kértek meg jobbagyul, azok bocsássák őket szabadon, ellenkező esetben a törvény szerint bűnhődjenek. Akik fejeválságban kötötték el magokat, azokat a tisztek sarkalják, hogy a váltságösszeget minél előbb fizessék vissza, hogy felszabadulhassanak. {15}

A székelyek nem szorítkozhattak egyedül saját ügyes-bajos dolgaik intézésére, szerepet kellett játszaniuk (akarva, nem akarva) a közelet, a politikai küzdelem színpadán is. Nevezetes események nem történhettek Erdélyben az ő részvételük nélkül. Ilyen nagy esemény volt akkor, amiben eszközül használtattak fel az

Bánfi Dienes kivégeztetése. {16}

Az 1670-es évek folyamán mindinkább elmérgesedett Erdélyben a politikai pártküzdelem, melynek központjában Teleki Mihály kövári kapitány, a fejedelemasszony unokaöccse. Bánfi Dienes, a fejedelem sógora és Béli Pál «a székelyek generálisa» állottak.

Magyarországon a politikai elnyomatás előidézte a Wesselényiről nevezett összeesküvést. Ennek fölfedezése vérpadra juttatta Zrínyi Pétert, Frangepán Kristófot és Nádasdy Ferencet s az üldözés a hazafiak nagy részét bujdosóvá tette. Ezek egy része Erdély védő szárnyai alá menekülve, Teleki Mihály kövári kapitány hadat vezetett megsegítésükre. A vállalat balsikert járván, az erdélyi rendek féltek, hogy a törökkel kerülnek összeütközésbe, s nagy lármát csaptak az országgyűlésen és Telekit meg akarták «nótázni.» {17} Főként a székelyek zúdultak fel Teleki ellen, akit a fejedelemasszony, a fejedelem és Bánfi védelmezett. {18} Bánfi keményen összetűzött Bélivel is, őt gyanúsítván a rendek zajongása és a székelyek lázongása bujtogatásával. {19} Ekkor kezdődött a halálos gyűlölködés az akkor leghatalmasabb erdélyi magyar főúr, a fejedelem sógora s akkor mindenható első tanácsosa, az országos hadak generálisa, Kolozsvár és a nyugati végvárak főkapitánya: Bánfi Dienes - és a «kemény székely» a székelyek generálisa: Béli Pál között. Bánfi Dienes tragédiájának ez a kiindulási pontja.

Két év múlva megtörtént a véres leszámolás: a Bánfi által megjósolt «egymáson általesés.» {20} Béli került felül s Bánfi feje a porba hullt.

A Bánfi ellen alakított ligának Teleki volt értelmi szerzője, a szövetséglevelet ő fogalmazta; a két eredeti példány egyike nála, a másik Béliénél volt. {21} Teleki a háttérben igyekezett maradni; az aláírások gyűjtésében Béli buzgólkodott, s ő volt a szervező, végrehajtó. Eszközei pedig a székely szék hadai voltak, akik Béli generálissága alatt állottak.

A szövetség tagjai elhatározták, hogy «a közelítő nagy veszedelem elhárítására» mozgósítják a székelyeket és elfogadják Bánfit. Fejérvárra országgyűlést tüztek ki november 17.-ére s arra menő útjában akarták Bánfit elfogni. Végrehajtására a székelyeket szemelték ki és kiadták a rendeleteket, hogy a székely főkapitányok, úgy mint Kornis Gáspár a marosszéki, Bethlen Miklós az udvarhelyszéki, Béli Pál és Nemes János a háromszéki, Haller János és Daczó János a csikszéki hadakkal vonuljanak Kolozsvár felé és Bánfit fogják el. Bánfi gyanútlanul indult az országgyűlésre november 15.-én s útközben

megállapodott Torda mellett Koppándon. Ott lepték meg gróf Csáki László és Kornis a marosszéki haddal, 5-600 székellyel, mialatt az udvarhelyiek a kocsárdi révnél táboroztak, a csíkiak és háromszékiek még csak Kőhalomszékben voltak felvonulóban. Bánfi Ióra kapva elmenekült, de feleségét és nővérét elfogták.

A fejedelem a ligáról előzetesen nem tudott, de azután őt is belevonták abba. November 19.-én már rendeleteket írt alá a székely székekhez, meghagyván, hogy «mindjárt székelyekből mind lovas, mind gyalog keljen fel és jó készüléttel, sem éjet, sem napot várva, mentest menjen Szamosújvár felé a több székely hadak után.» {22} Mert Bánfi Szamosújvárra sietett s felköltötte a parancsnoksága alatt lévő hadakat, a végvárak őrségeit s nagyobb erővel rendelkezvén, szétverhette volna a még felvonulóban lévő székely hadakat, ha támadásra szánta volna el magát.

A gyámoltalan fejedelem miután a ligához állott, egyre-másra küldözte a rendeleteket a székelyekhez, hogy keljenek fel, majd a várőrségekhez, Kolozsvárra, Szamosújvárra, hogy «Bánfi Dienes mellett legkisebbet is cselekedni ne merészeljenek, sőt mindjárt megfogják» és a székelyek vezéreinek engedelmeskedjenek. {23} Bánfit saját katonái is cserbenhagyták, és őrsége tisztei fogták el s adták halálos ellensége, Béldi Pál kezébe, aki a maga várába, akkor az ő zálogos birtokában lévő Bethlenbe vitette erős őrizet alatt, feleségével együtt. {24}

Az országgyűlésre összejött rendek a főurak erős nyomása alatt megszavazták a «notát» (a felségsértést) s a fejedelem megerősítvén a halálos ítéletet, Bánfit Bethlenben 1674. december 17.-én lefejezték. {25}

A Bánfi tragédiája csak külső körülményeinél fogva függ össze a székelyek történetével. Sokkal közelebből érdekelte őket, mert köztük keletkezett és zajlott le, habár az is inkább személyi és hatalmi kérdés volt, a Béldi Pál magánsérelméből keletkezett és hatalmi vágytól fűtött titkos összeesküvése: egy halva született forradalmi mozgalom, melyben jóformán csak Háromszék vett részt, a többi székek csak ímmel-ámmal csatlakoztak, vagy egészen kitérő választ adtak a felhívásra. Néhány székely főúr állott be komolyabban a ligába, de kevesen tartottak ki, úgy, hogy nem igazi forradalom volt, csak hamar ellobbanó szalmatűz. Rövid története a következő:

Béldi Pál «rezgődése»

Bánfi tragédiája után nemsokára Béldire került a sor, aki őt megbuktatta s utána első tanácsura lett a fejedelemnek.

Bánfi bukása után látszólag Béldi Pál volt a leghatalmasabb úr Erdélyben. S magát «nagy tettek végrehajtójának, a haza megmentőjének tartotta.» {26} Hatalma mindenhatónak látszott. A fejedelem félt tőle és kellenlenül tűrte a nagy hatalmat, ami Béldi kezében összpontosult. Ő lett az országos hadak főparancsnoka, s mint ilyen, felhatalmazást kapott a fejedelemtől, «hogy a székely székeket megmustrálja és mind fő- és alább való székely tisztek tőle függjenek, mint főgenerálistól.» {27} Ez törvénytelen volt, mert a mustrákat eddig a vármegyékben a főispán, a székekben a főkapitány tartotta.

Béldi a fejedelmi patens alapján meg akarta mustrálni a székely székeket. De a székely széki kapitányok figyelmeztették, hogy az törvénytelen s «ha a had fel is ül parancsolatjára», ők nem mennek el, hanem protestálnak. {28}

Az 1675. májusi országgyűlésen a vármegyék és székely székek panaszokat terjesztettek elő Béldi ellen, a mustra és más hatalmaskodásai miatt.

Béldi mélyen megsértve távozott az országgyűlésről és bosszúra gondolt. Késérőségét nem fojtotta magába, hanem az udvar és Teleki ellen fenyegető nyilatkozatokat tett. Ezeknek híre futamodott s a besúgók azt terjesztették, hogy Béldi fondorlatokat sző a fejedelem megbuktatására s udvari híveinek, főként Telekinek megöletésére. 1676. elején e kalandos hírek közszájon forogtak az udvarban s szállt a «temonda» egy képzelt összeesküvésről, melynek Béldi a feje, de «esze, pennája, kardja, mindene» Bethlen Miklós. {29}

1676. április 23.-án országgyűlés jött össze Fogarason s midőn ott Béldi és Bethlen Miklós megjelentek, a fejedelem mindkettőjüket ebédre hívta, de este mindkettőjüket letartóztatták, s a várban fogságba vetették.

A vád az volt ellenük, hogy a fejedelem méltósága és úri renden levő hívei életének elfogyatására igyekeztek.

Az urak, kik őket elfogatták, mindent elkövettek, hogy felség- és hazaárulást bizonyítsanak rájuk; de az a széleskörű tanúvallatás dacára nem sikerült. {30}

Az 1676. november 21. - december 21.-i fogarasi országgyűlésen a rendek erőlyesen követelték a nemesi szabadságon ejtett sérelem orvoslását: a foglyok szabadon bocsátását. Főként a székelyeket bántotta főtisztjeik elfogatása, s elkeseredéssel zúgolódtak miatta. A közvélemény hatással volt a fejedelemre, s a vallatásokat a Székelyföldön siettetette. {31}

Felségsértés vádjára azonban a vallomások alkalmatlanok voltak s a fejedelem belátta, hogy az urakat alaptalanul vádolták, bizonyítani semmit sem tudtak ellenük. A vége az lett, hogy Béldi és Bethlen 1677. március 31.-én kezesség mellett és erős reverzálisok kiállítását után szabadon bocsátattak. Béldiért az urak 50000, Bethlenért 10000 tallérig vállaltak kezességet.

Béldi a fogarasi egyévi fogságból bosszúval eltelve tért haza Bodolára. Bántotta az is, hogy a generálisságról le kellett mondania s csak a háromszéki főkirálybírósgot tarthatta meg.

Mindez mélyen sértette és elkeserítette Béldit és ő most elégtételre gondolt. Béldi az ország állapotját s életét veszélyben hívén, békés forradalom szervezésére gondolt, mellyel a fejedelmet megszabadítja gonosz tanácsadóitól, környezetétől s helyreállítja az ország megromlott szabadságát. Társakat keresvén, 1677. október folyamán ligát kötöttek, melynek élre Teleki és társai, a benső bizalmas tanácsurak ellen irányult. {32}

Az ősz folyamán serényen folyt a toborzás. A székely urak közül számosan beállottak a titkos szövetkezésű ligába. A mozgalom híre, mint a futótűz a száraz avarban, gyorsan elterjedt az országban s nagy kavargást idézett elő. A megriadt tanácsurak sietve kérték Teleki tanácsát s hívták be Kővárból, hol ő (mint ottani kapitány) a magyarországi bujdosók megsegítésének előkészítésével foglalkozott.

Teleki a távoli Kővárból helyesebben ítélte meg a dolgok logikáját, mint a rettegők a közelből. Ő átlátott a szítán s az események igazolták azt a véleményét, hogy az egész Béldi-féle rezgődés nem komoly forradalom, hanem sok hühö

semmiért. Arra, hogy a székelyek felüljenek, eddigelé tényleg semmi komoly intézkedés nem történt. Béldiek csak fondorkodtak, de tenni nem mertek.

Béldi mintha maga is megdöbbenett volna a mozgalom által felkeltett, bizonyára nagyított hírek visszhangjától látván, hogy aki szelet vet, vihart arat: védekezésre gondolt s Háromszéket december 1.-ére Maksára közgyűlésre hívta össze.

Ott egy fölhívást, köriratot szerkesztettek a többi székekhez, vármegyékhez, szászokhoz s írtak magának a fejedelemnek s legbővebben a fejedelemasszonynak. Ezek a dagályos, körmondatos írárok a székely nemzet panaszait emlegetik; de megtörtént esetek, panaszok felsorolása nélkül. «Látván, hogy sérelmeik semmi utakon és módokon meg nem orvosolhatnának, kénytelenítettnek - úgymond - elfogyván ebből az szegény hazából az igazság, *oda folyamodni, az honnan szegény hazánknak megmaradása Isten után és békessége foly*» (ti. a török Portára) és felszólítják a székeket és vármegyéket csatlakozásra.

A háromszékiek fölhívásának gyöngé visszhangja lett a Székelyföldön. Csíkszék december 5.-én Csíksomlyón tartott gyűlésén nagy általánosságban elhatározta ugyan csatlakozását, de csak arról biztosította Háromszéknek rendjeit, hogy «minden, hazánk megmaradására, kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünknek megtartására és szabadságunk megmaradására való jó dolgokban ő kegyelmekkel egyet értenek» {33} Udvarhelyszék december 14.-én kiterő választ adott. {34} Háromszék így jóformán egymagára maradt Béldivel és néhány társával.

A fejedelem és a tanácsurak Ebesfárvára mentek s onnan (december 14.-én) legelőbb is a székeket és vármegyéket intette meg a fejedelem, hogy Háromszék fölszólítását utasítsák vissza, s fejedelmi parancs nélkül felülni ne merészeljenek. Háromszékre három főurat küldtek, köztük Mikes Kelemen, hogy felvilágosítást kérjenek és adjanak. A fejedelem általuk azt üzenté, hogy a székely szabadság az ő uralkodása idejében nemhogy lehanyatlott volna, hanem még öregbedett. Biztosította a székelyeket, hogy őket nem illették vádakkal előtte, s hogy alaptalan az a hír, hogy ő a Székelyföldet hadsereggel akarná megszállani.

Béldi félreállott a fejedelmi küldöttség elől és tétlenül nézte, hogy azok új gyűlést tartsanak (Uzonban 1677. december 21.-én) s azon a maksai feliratokat megtagadó, lojális végzéseket hozzanak, amiben a háromszékieket néhány nap múlva a csíkiak is követték. {35}

Béldi megvárta a Portáról érkező kapucsi basát, Ahmet agát, akit a szultán azzal az utasítással küldött Erdélybe, hogy a fennforgó zavarokat egyenlítse ki. Ezzel Béldi 1678. január 22.-én gyűlést tartatott Prásmáron s a háromszékiek nevében ismét egy dagályos nyilatkozatot adott ki, melyben a fejedelmet tiszteletéről biztosítja, s mégis felhív minden hazafiát, hogy hozzá csatlakozzanak. {36}

Nem csatlakozott senki. A helyett a fejedelem seregének egyik hadnagya Székely Sámuel vonult fel csapatával, azzal a rendelettel, hogy Bodola várát fogja körül s kerítse kézre Béldit, gróf Csákit és Damokos Tamást. Béldi és társai azonban értesülvén a hadak jöveteléről, január 28.-án 6-8 főúr és 15-20 alsóbbrendű társával menekült Erdélyből Bukarest felé s onnan Konstantinápolyba.

Apafi és kormánya az 1678. február 25.-én Fogarason tartott országgyűlésről Bethlen Farkas vezetése alatt követséget küldött a Portára 80000 tallérral. A török divány a két erdélyi csoport között formális végtárgyalást tartott, amelynek eredménye az lett, hogy a szultán Apafinak adott igazat és Béldit társaival a Jedikula (Héttorony) börtönében fogságra vetette.

Ott raboskodott Béldi másfél évig, mígnem a bánat 1679. végén sírba vitte. Társai lassanként kiszabadultak.

Otthon Bodola várát 1678. szeptember 28.-án földig lerombolták. Az uzoni Béldi-kastélyt is. Feleségét és két fiát Szamosújvárt fogságra vetették. Az 1678. október 1.-én tartott gyulafehérvári gyűlésen a perbe fogottakat részint fogságra, részint pénzbüntetésre ítélték, habár a vizsgálat semmi érdemleges forradalmi kísérletet nem tudott kideríteni.

Apafi még egy évtizedig élte túl a halva született székely forradalmat; de az ő uralkodása is mindinkább árnyék-hatalommá vált. A török megindítván a nagy 16 éves háborút, Erdély is belésodortatott a nagy világküzdelembe, amely Bécs ostromával kezdődött (1683.), Budavára (1686.) s Magyarország nagy része felszabadításával folytatódott, a zentai fényes győzelemmel tetőződött (1697.) s a karlovici békével végződött (1699.). Apafi az erdélyi hadakkal ebben eleinte mint a török sereg tartaléka kénytelen volt résztvenni, majd Erdély császári hadakkal szállatván meg, a török hűbériségből lassanként a császár-király hatalmi körébe vonatott s a fejedelemség lassanként elvesztette önállóságát.

Apafi halálával (1690. április 15.) a fejedelemség is sírba szállt; sem Thököly Imre pütkösi királysága (1690.), sem II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása (1704.) nem tudta többé életre kelteni. A székelyek vitézsége fel-fellobbant e válságos korszakokban is, de a világtörténelmi erők nagy mérközésében döntő szerepet nem játszhatott.

I. Lipót császár-király 1691.-i híres diplomája más formát adott Erdély politikai szervezetének is: a fejedelemség helyett a gubernium korszakát nyitotta meg, amelyben a székelyek története is más irányú fejlődést vett.

1 Homoródszentpáli Német Ferenc verse.; Szádeczky Kardoss Lajos: Báró Apor verses művei, I. 458.

2 Gróf Bethlen Miklós Önéletírása, I. 363.

3 Gróf Bethlen Miklós Önéletírása, I. 468.

4 Benkő Károly: Marosszék ismertetése 68-71.

5 Székely Oklevéltár VI. 252.

6 Történelmi Tár 1878. 198.

7 Székely Oklevéltár VI. 322.

8 Nemes János naplója, Történelmi Tár 1902. 379.

9 Történelmi Tár 1902. 262.

10 Történelmi Tár 1902. 382.

11 Gróf Vass György naplója, 71.

12 Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) p. III. t. LXXVI. a 16.

13 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. 166.

14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. 425.

15 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV. 174-181.

16 Keresztnevét úgy írom, ahogy ő maga és kortársai s az egykorú iratok következetesen írták, és bizonyára mondták is: *Dienesnek*.

- 17 Teleki M. levelezése VI. 377.
- 18 Teleki M. levelezése VI. 378.
- 19 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV. 43, 378
- 20 Teleki M. levelezése VI. 366.; Cserei Históriajában (73.) így beszéli el Bánfi és Béli összeveszését: «A fejedelem asztalánál mulatván... Bánfi mondja Bélinek: Miért nem becsülsz meg engemet Béli Pál? Én volnék azért az ország generálisa, de hited el magaddal, ha mind így van - bizony *általesünk egymáson*. Béli Pálban felforrván a méreg s indulat ... azt felelé: Hidd el Dienes, nehéz székely vagyok, ha reád fejüleshetem, úgy megnyomlak, hogy soha a fejedet sem emeled többször fel.» (Kézirati régi példányom 103.)
- 21 Gróf Bethlen Miklós Önéletírása, I. 393.
- 22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV. 445.
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XV. 449-451.
- 24 Székely Oklevéltár VI. 347.
- 25 «Megölése szegény úrnak igen mocskosan lett: rossz cigánnyal vesztegetették... kilencszer vagy tízszer marcongatta, mégis el nem esett szegénynek a feje» (Teleki M. levelezése, VI. 659.)
- 26 Deák Farkas: Béli Pál 120. (Magyar Történelmi Életrajzok.)
- 27 Bethlen Miklós Önéletírása, 445.
- 28 Bethlen Miklós Önéletírása, 446.
- 29 Bethlen Miklós Önéletírása, I. 442.
- 30 Bethlen Miklós Önéletírása, I. 456.
- 31 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. 43.
- 32 Bethlen Miklós Önéletírása, I. 478.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. 403.
- 33 Deák Farkas: Béli Pál, 166.
- 34 Székely Oklevéltár VI. 374.
- 35 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. 412.
- 36 Török-magyarokori Államokmánytár V. 491.

XIX. Székely rendek a XVII. században

Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabadszékelyek. Jobbágyok. Solymárok.

Báthory Zsigmond 1601.-i kiváltságlevele a székely kérdést csak *elvben* oldotta meg, de végrehajtása sok nehézséggel járt. Az ő kiváltsága az 1562. előtti állapotok visszaállítását jelentette, a régi székely alkotmány és birtokjog alapján.

Báthory Zsigmond utolsó, rövid ideig tartó fejedelemsége után Rudolf császár- király nevében Básta generális kormányozván az országot (1602-1604), a székely kérdés revízió alá került s a következő országgyűlések teljesítették a teljesíthetőt, de eltörölték a végre nem hajthatót. A vármegyei nemesség a székely nemesség pártjára állott az országgyűlési végzésekkel.

Az 1601.-i szabadalom szerint az adományos (donatios) birtokok visszaadandók voltak az eredeti, régebbi tulajdonosoknak vagy örököseiknek. A visszaadandókért másutt akart a fejedelem kárpótlást adni. Az 1602. augusztusi országgyűlés azonban az 1601.-i szabadságlevéllel szemben védelmébe vette az összes székely nemesi birtokot, nemcsak az ősi örökségeket, hanem az új adományokat is.

Básta az új kormányzó, és a császári és királyi biztosok nem igen fogták pártját a székely népnek. 1602. szeptember 1.-i jelentésükben úgy informálták az uralkodót, hogy a székelyekkel szemben nagy a nehézség, mert ha a szabadságot úgy állítják vissza, amint megígértették, akkor a nemességet köztük, amely tekintélyes számú, birtokaiktól meg kell fosztatni, s akkor ezeknek más birtokokat kell adni; de hogy honnan vegyék ezeket, azt nem tudják, mert az egész tartomány el van pusztulva. {1}

Voltak olyan tanácsosai is a császár- királynak, kik a székelyek felszabadítása ellen nyilatkoztak. Náprági Demeter erdélyi katolikus püspök azt tanácsolta, hogy miután a székelyek fegyverrel hódítottak meg, *nem kell őket a szabadságban megtartani, hanem ismét a szolgaságba kell őket hajtani* és az érdemes nemeseknek, vagy primoroknak kell őket jobbágyokul adni, vagy a várakban és csíki vashányákban alkalmazni. De hogy végképp ne töröltessék el e harcias nemzet had szolgálatát: a lófőket, kiket a köznéptől megkülönböztetni s nemesi címerrel is megadományozni szoktak, meg kell tartani lovas katonául. Aranyosszék, mely hűségéért mindig megtartott a szabadságban, a katolikus egyházba volna áttérítendő. A csíki zárdát, ahol Ferencrendiek vannak, javadalmakkal kellene ellátni. {2}

Az 1603.-i kolozsvári országgyűlés ismét szót emelt a császárkirálynál a székely nemesek érdekében. A Székelyföldön vannak nemesek - úgymond - kik jobbágyaiktól, szabadságaik visszaállítatván, megfosztattak. Ezeknek a nemeseknek *Báthory Zsigmond* fejedelem, a felszabadításkor *azt ígérte, hogy más birtokokat fog adni*. A rendek arra kérik a királyt, hogy rendelje vissza nekik székely jobbágyaikat, vagy ha a székely pórokat a szabadságban megtartani határozná, az adományosokat Zsigmond fejedelem ígérete szerint hasonló birtokokkal elégítse ki, vagy a birtokok értékét térítse meg. {3}

Rudolfnak nem sok ideje maradt azzal törődni, hogy mi történjék a székelyekkel: Bocskay felkelése csakhamar véget vetett az ő és Básta uralmának Erdélyben.

A székelyek siettek Bocskayhoz csatlakozni, ki megígérte szabadságaik biztosítását. Viszonzásul azt kívánta, hogy a székelyek megfelelően támogassák hadjáratában, hogy a lovasok jól felszerelve kopjával, a gyalogság veres egyenruhába öltözve minden széken készenlétben álljanak.

De a sokat emlegetett székely szabadság az életben és gyakorlatban nem tudta visszanyerni régi erejét és életképességét. A nemesség jobbágyságra csábította a szabad székelyeket s a felszabadítottak egy része e háborús időben arra a meggyőződésre jutván, hogy a hadikötelezettség nagyobb teherrel jár, mint a jobbágyság: e miatt sokan önként lekötötték magukat jobbágyul, zsellérül a földesuraknak, hogy ezáltal a hadfelkeléstől szabaduljanak. Már Bocskay idejében aggasztó mérvet öltött ez a visszaélés. {4}

Az Udvarhelyt 1606. december 29.-én tartott székely nemzeti gyűlés kimondotta végzésül, az öfelsége (Bocskay) parancsára hivatkozva, hogy Bethlen Miklós Önéletírása, «a szabad székelység el ne kösse magát (ti. jobbágyul), mert öfelsége meg akarja őt tartani a szabadságban; akik magokat kevés zabért, pénzért, eleségért elkötötték, holott elégségesek hadakozásra, magokat váltsák meg; akik elkötötték, bocsássák ki; ha nem teszik, kezeikből kifoglaltassanak, kivéven, ha valaki halálos bűnt vagy hatalmaskodást követett el, amiből nem szabadulhatnak» {5}

Az 1607. júniusi országgyűlés már ismét a nemességnek kedvez, midőn azt határozza, hogy «az székelység között való nemesség maradjon meg az ő őstől maradtjával, pénzen vöttével, kötött jobbágyival és minden régtől fogva bírt örökségével, az megyesi articulus tartása szerint, mely Básta György idejében concludáltatott. {6}

Báthory Gábor (1608.) választási feltételei között a 8. pont csak általánosságban intézkedik, midőn azt kívánja, hogy «az egész székelységet régi szabadságában, melyben ennek előtte való fejedelmek, azolta, miolta Sigmond fejedelem újonnan az szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendiben ő nagysága is megtartsa.» {7}

A jobbágylekötés Báthory Gábor uralkodása alatt is tovább terjedt, aminek következménye, «a közönséges szolgálatban fogatkozás» mindjobban érezhetővé vált.

Az 1608. szeptemberi országgyűlés gyökeres orvoslásra szánta el magát. A fejedelem előterjesztésére, hogy újabban is «a székelység közül sokan jobbágygá lettek», végeztetett, hogy a székelyek főkapitánya (a generális) tartson vizsgálatot («cirkáltassa meg»), foglalja ki az ura kezéből, «állítsa vissza előbbi rendjébe», s ha ennek dacára «ismét jobbágyságra adja magát, halállal büntetessék meg.» {8}

Ennek végrehajtására fejedelmi biztosok (commissariusok) rendeltettek a Székelyföldre, kik a lekötött jobbágyságot összeírták és a kincstár számára visszafoglalták. Báthory azokra, kik ezentúl nemest, vagy lófőt, vagy másrendű szabad székelyt jobbággyá tennének, 500 magyar forint büntetést szabott. {9}

Ez a commissio-járás, jobbágy-vizsgálat, visszarendelés (confiscatio) megtörtént s később többször hivatkozás történik rá.

*

Bethlen Gábor uralkodása elején mindjárt (1614.) nagy figyelmet fordít a székely kérdés rendezésére. Jól tudván, hogy az ország haderejének alapját a székely hadfőlkelés alkotja, elrendelte a székelyek összeírását, rendek szerint, az összes székely székekben, falvakban. Ha ennek eredményét Udvarhelyszéken összehasonlítjuk az 1602.-i összeírás adataival, úgy találjuk, hogy az akkori 60% szabad székely majdnem hatodrérszére (11%) olvadt le s az 1602.-i 9% jobbágy négy-ötszöröse emelkedett, Esést mutat a lófő rend is (22%-ról 16%-ra), ellenben emelkedést a vörös-darabont. {10}

A nagy aránytalanság a jobbágyság létszámának emelkedésében azt mutatja, hogy a székely társadalom legfőbb baján, a jobbágyság terjedésén, az addigi orvoslatok nem segítettek.

Bethlen Gábor 1614 elején, a megyesi országgyűlés alkalmával, a szabad székelyek kérelmére úgy rendelkezett, hogy «senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát» jobbágyul; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és hadban szolgáljon. Aki pedig elhanyagolná, annak «szabadsága elvétessék és (kincstári) jobbággyá tétessék.» Ezt a rendeletet minden széken kihirdették, és végrehajtani igyekeztek.

Bethlen szigorúan fogta a dolgot s az 1619. májusi országgyűlésen is kemény végzést hozott *«a székelység között való jobbágyságnak csinálása felől.»* (17. tc.). Azt ti., hogy az 1619.-i megyesi országgyűlés után lekötött jobbágyot vegyék ki földesura kezéből, foglaltassák el tőle; ezentúl pedig annak, aki örökös székelyt jobbággyá tesz, 400 forint legyen a büntetése. {11}

A fejedelemnek és az országnak két fontos érdeke kívánta a székhely jobbágyság bonyolult kérdésének rendezését: a honvédelem, illetőleg a hadkötelezettség és az adófizetés ügye.

A fejedelem a székely jobbágy-kérdésnek gyökeres orvoslását és végleges rendezését kívánván, az 1622. októberi beszercei országgyűlésen részletes előterjesztést tett a megoldás céljából. Nagy visszaélésnek mondja s illetlennek, sőt az igazsággal teljességgel ellenkezőnek, hogy a székelységen való jobbágyság (kik a *tízezret meghaladják*), sem adót, sem dézsmát nem adnak, hadba nem mennek, hanem minden terhet csak a lófő, veres-darabont, szabad-székely hordoz; hadba ezek mennek, s ezek viselik a kivetett rovatait. Az országnak nagy kára van abból, hogy a «zászlók üresek és csak *Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbággyá.*» Méltányos ezért, hogy ha már a hadakozó népek nagy része jobbágyságra adta magát, ezek adót fizessenek; ha a szokásos évenként kétszeri adóban nem is, de a portai adóban vegyenek részt, úgy, mint a másik két nemzetben lévő szegény község.

Az országgyűlési rendek belátván a kívánság méltányosságát, kimondták végzésül (1622. évi 13. tc.), hogy a székely jobbágyság a portai adó alá vettessenek, a régi ősjobbágyság azonban nem. Hogy ki az ősjobbágy és ki nem az, arra nézve zsinórmértékül kimondták, hogy ősjobbágyság azok, akik Mihály vajda bejövetele előtt ősjobbágyságnak tartattak és hivattak. {12}

Ennek a törvénycikknek alapján rendeztetett a székely rendek állapota: a jobbágyság közül kiválasztattak a jogos ősjobbágyság, a másfélék adó alá összeírtak vagy kiváltattak. A régebbi szabadosok rendje összeolvadt a gyalog-puskások rendjével s ezekből idők folytán fejedelmi rangemeléssel, vagy a mustrák, lustrumok alkalmával mind többen lettek lófőkké.

Az 1627.-i udvarhelyszéki összeírást összehasonlítva az 1614.-i összeírással, érdekes tanulságokat nyerünk. A nemesség száma majdnem megkétszereződött. A lófőké a kétszeresét meghaladta, a gyalogoké szintén. Arányszámait százalék szerint így mutatkoznak: nemes család (főrend) kb. 2%, lófő-családok 34%, gyalog-puskások 27%, visszafoglalt szabadosok 12%, földesúri jobbágyság 20%, özvegyek és árvák 3%, városi polgárok 2%. Amíg tehát a nemesség, lófők és gyalogok 13 év múltán megkétszereződtek, addig a jobbágyság az előbbi szám kétharmadára estek alá. A reformálás tehát elérte célját. A hadviselő székelyek száma, amely 1614-ben csak 41% volt, 1627-ben 75%-ra emelkedett s a 30% jobbágy, mely 1614-ben sem adót nem fizetett, sem nem katonáskodott, most leszállott 20%-ra s ezek is (legalább félig-meddig) adófizetőkké lettek. {13}

Bethlen Gábornak tehát sikerült megoldani a székely kérdést, a székely rendek szabályozását, amely 1562 óta annyi zűrzavart, békétlenséget, olykor országos veszedelmet okozott. Nagyban és egészben ez a rendezés állott fenn tovább is a fejedelemség korszakában s I. Rákóczy Györgynek 1635-ben ez alapon hozott végzése (conclusum edictum) iktatott be az erdélyi törvénykönyvbe a következő nemzedék idejében.

*

I. Rákóczy György uralkodása elején még szerepel az országgyűléseken a székely jobbágyság, darabontok, lófők és nemesség versengésének kérdése. Ezt az új fejedelem véglegesen rendezni akarván, 1634-35-ben maga személyesen járta be Székelyföldet, minden széken lajstromba íratta a «nemes, lófő és darabont rendet» s jogviszonyaik szabályozása végett kiadott egy rendeletet. Ez felvételét később (1653.) az «Approbatae Constitutiones» c. erdélyi törvénykönyvbe is. {14}

Erről így szól a törvénycikk: «Az hadban szolgáló Lófő és Darabanti rendben lévő székelyeknek a köztük lakó Nemességtől bántódását és azok miatt az Ország szolgálatjára való hadakozó népek kevesbedését látván b. e. Rákóczy György fejedelem, azoknak állapotjokat bizonyos karba akarta állítani; melyhez képest ő maga a m. f. in a. 1635. közikben menvén ... az egész Székelységnek állapotját bizonylatosan perlustrálta, minden Székeken Nemes, Lófő és Darabanti rendben lévő vitézlő népeket felírattván. Ezen felül minden rendeket gyermekeivel és örökségével regisztráltatott. Kiknek egy conclusum edictumot adott ki, hogy ahhoz az egész Székelység jövőre magát alkalmazza.»

Ez 5 pontban így szabályozza a székelyek állapotát.

1. «Akiknek dolgok (bizonyára a rendi hovatarozás - főként a jobbágyság - dolgában) eligazodott ez ideig, maradjon abban.»

2. Amely jobbágyságokat eddig bírtak, legyen az övék örökségestől, kivéve azokat, melyeket «a commissarius járásától fogva» (1608.) hatalmasul (absoluta potentia) tettek jobbágyságokká, vagy zászló alól foglaltak szabadon lófő és veres darabont örökségeket, lófő és darabont embereket. Az ilyeneket a köztisztviselők kikeresvén zászló alá írják, s aki nem bocsátaná ki kezéből, az olyanokra minden fő után 400 forint bírságot vessenek.

3. A most regestrumban zászló alá írottakat gyermekeikkel, jószágukkal együtt a tisztviselők hivatalvesztés terhe alatt oltalmazzák meg, jobbággyá tenni egyet se engedjenek, kivéve, akik már törvényes kereset alatt állanak.

4. A fiúágon magvaszakadt lófő vagy darabont örökséget se engedjék a tiszték «leányi jussal» jobbággy-örökséggé tenni, hanem azokat lelkiismeretesen megbecsülvén, a leánynak vagy asszonynak legközelebbi *zászló alatt szolgáló atyafia* válthassa magához.

5. A szegény kérelmezőket keresett kifogásokkal, halogatással ne fárasszák, hanem minden más per előtt azok dolgait lássák el halogatás nélkül, «a tőlünk adandó brevis processus szerint.»

Rákóczy György eme szabályozása s főként lustruma végre állandóságot létesített a székely rendek között lévő jogviszonyban és kinek-kinek hova tartozása kérdésében. Az élet és a fejlődő gyakorlat vetett fel még újabb és újabb kérdéseket, melyek a törvényhozást időközönként foglalkoztatták; de megszűnt a bizonytalanság, a hullámzás, ki-ki elfoglalta maga helyét a társadalomban, ismerte jogait és kötelességét s a székelység visszanyerte régebbi jelentőségét az ország államéletében.

Az Approbata törvényekbe (1653.) beiktatást nyert és továbbra is érvényben állott a székely nemzetnek szabadságukban megtartása, szabad vadászata, havasi legeltetése stb.

A *lófők* örökségüket azon szabadsággal bírhatták, mint a nemesség (ti. a főrendek), az elidegenítés, adás-vevés jogán kívül. A székely *darabont* vagy egyéb *közrend* a főrend törvénytelen háborgatása ellen a főtisztek oltalma alá helyeztetett.

A székely örökségbe a fiscus királyi jogot nem vihet be, ha volt is benne valaha; e birtokosaik kihalván, más szerezte meg és békésen bírta s nem szállt a kincstárra 32 éven át, mentessé vált a ius regiumtól és ősjogúvá változott; ha 32 esztendő nem telt el, essék ius regium alá. A székelyek semmiféle dézsmaadással nem tartoznak. {15}

Az 1632. májusi országgyűlés arról hozott végzést, hogy a Székelységen senki se vehessen nemes ember jobbággyától örökséget, 500 forint büntetés terhe alatt. Az 1633. áprilisi országgyűlés kiterjesztette ezt a tilalmat és birtok-lekötést a darabont birtokokra is, kimondván, hogy «hasonlóképpen senki a darabonttól 500 forint bírság terhe alatt örökséget ne merjen vásárolni.» Igen nagy szükségben értéke harmadrészéig elzálogosítható, visszaválthatólag. {16}

A törvény szelleme és főirányelve mindenben az volt, hogy a székelyek visszahelyeztessenek régi állapotukba és visszaadassanak honvédelmi hivatásuknak. Ennek volt következménye, hogy a székely jobbágyságoknak 1622.-i adó alá vetése is csakhamar kiment a gyakorlatból. Az 1630-51-es évek törvénycikkeiben I. és II. Rákóczy György uralkodása alatt a székelyek közül csak azok fizettek adót, «kiknek a vármegyékben jószágok vagyon.» {17}

II. Rákóczy György bukása után Barcsay Ákos fejedelemsége alatt (1658.) «a büntetésül hazánkra vettett nagy summának» a portai (török) adónak fedezésére «a székely rend» is 20-20 forintot tartozott fizetni a vármegyéken való jószágá után, kapuszám szerint, és pedig maga, nem pedig jobbággya. A Székelységen lévő nemes és lófő jobbággyos ember pedig minden tíz jobbággyától fizetett 20-20 forintot; a szabad székelyek, lófők és darabontok (mint az egy-házass nemes is) 2-2 forintot fejenként. Mivel ezt az akkor nagy összeget sokan nem tudták megfizetni, az 1659. évi 5. tc. szabadságot adott a szegény székelyeknek, mind a lófők, darabontok és egyéb rendeknek, hogy addig a summáig magokat ideiglenesen jobbággyul elköthessék, visszafizetés után azonban felszabaduljanak. {18}

*

A XVII. század folyamán a rendiség fejlődése mindinkább olyan irányzatot vett, hogy többé nem a birtok alkotta egyedüli alapját a rendi hovatarozásnak, hanem a fejedelmi kegy osztogatta a nemességet, lófőiséget és darabontságot.

E háborús században bő alkalom kínálkozott a székelyek harci vitézségének kitüntetésére, érdemek szerzésére és a fejedelmek nem fukarkodtak a jószágadományozásokkal, még kevésbé a nemesség s legfőképpen a lófőiség adományozásával. Nemcsak egyesek, de többen együtt, egész szakaszok, sőt egész századok közös oklevéllel nyertek lófőiséget. {19}

Így Báthory Zsigmond 1591-ben a csiki vasbányák műveléséért lófőiséggel adományoz meg 21 csiki székelyt. {20} Bocskay, Bethlen többeket nemesít, lófősit, címerrel lát el. I. Rákóczy György 1646-ban a magyarországi hadjáratban szerzett érdemekért 26 gergyai székelyt vesz ki a «paraszt rendből» és emel a «puskás-gyalogok» sorába. {21}

II. Rákóczy György az 1655.-i havaseli hadjáratban a ploesti táborban a marosszéki puskásoknak egész századát (98-at megnevezetten) emeli *lófőiségre*, azon kikötéssel, hogy minden hadjáratra készen álljanak, jó lóval, karddal, hosszú puskával, porral és golyóval felszerelve és szükség esetén *lóról leszállva gyalog is harcoljanak*. {22}

A lófők kivételesen gyalog szolgálata nem volt új dolog. Már egy századdal azelőtt 1566-ban arra kéri a fejedelmet, hogy a lovát vesztett és elszegényedett lófők hagyassanak meg rendjükben, «*még ha egy ideig gyalog kell is szolgálniok*.» {23} A lófők elszegényedése tehát egyrészt, majd a hadászati érdekek másrészt előidézték olykor-olykor a lovasok (lófők) gyalog szolgálatát. Báthory István muszka hadjáratában (1579-81.) a lófők várostromban is részt vettek. Viszont midőn a tömeges lófőítés szokásba jött, a darabontok is kaptak olyan föltételes rangemlést, hogy lovon s esetleg gyalog is szolgáljanak (mint pl. 1655-ben).

Ebből idővel egy *új rend* fejlődött ki: az ún. *lovas-puskások* rendje, mely a lófők és gyalogok között mintegy középhelyet foglalt el. A lovas-puskások a XVII. század közepétől a XVIII. század elejéig külön rovatba írtak a lustrumokban. Pl. Alcsíkban 1701-ben 58 lovas-puskás volt. Az összes székekben lehetett vagy 500. Az 1721.-i lustrumban a lófők rovatába írtak, mert jogilag oda tartoztak.

Különleges rendet alkottak még a Székelyföldön az ún. *solymárok*, akiknek feladatuk volt sólyom madarak fogása, szelidítése s ennek fejében mentesítették a hadi szolgálatról és az adófizetéstől; illetőleg sólymokkal törlesztették közszolgalmányukat. Kellett a kedvelt sólyom-vadászathoz és a török Portára küldözgetett sólyomajándékokra. A Solymos, Sólyomkő helynevek, a Solymosi családnevek ennek az emlékei. {24}

*

Összefoglalva a székely társadalom rendi fejlődését a XVII. században, megállapíthatjuk, hogy a század elején (1601.) a székely nép (a község) visszanyerte szabadságát, de egy része nemsokára maga igyekezett szabadulni az azzal járó katonai terhektől, jobbgyságra lekötés által. Bethlen és I. Rákóczy ennek a visszaélésnek törvényesen gátat vetve, mindenkinek megszabta a maga rendiségét, amelyből más rendbe átlépni vagy a vagyoni állapotok szerint a lustrumokon volt lehetséges, vagy fejedelmi kegy alapján történhetett, arról szóló kiváltságlevéllel.

A kor szelleme kedvezett a rangemelkedési törekvéseknek s a magasabb rendek egyre népesebbek lettek az alacsonyabb osztályok megkevesbedtek. A nemesség is több osztályra tagozódott. A régi székely ősnemesek közé királyi joggal lekötött új, adományos nemesség került s ezek mellé idők folyamán jószágadományozás nélküli címeres nemesek (armalisták).

A XVIII. század elején az összeírásokban már megkülönböztették a *főrendek* (a nagybirtokú főnemesek), a *nemesség* (a kisbirtokos jobbgysos nemesek), s az *«egyházi nemesek»* (a jobbgyitalan, egy házzal bíró nemesek, armalisták) csoportját. Ezek után következnek a *lőfők* (vagy *lófejek*), azután a *lovas-puskások*, *darabontok*, *solymárok*, és ahol még volt, a *szabad székelyek*.

Összehasonlítva az 1720.-i udvarhelyszéki összeírást az 1624.-ivel, úgy találjuk, hogy a nemesség száma nyolcszorossá nőtt (1%-8%), a lőfők száma két és félszeressé emelkedett (16%-41%), a darabontoké felényire csökkent (13%-7%), a külön szabad székelyek közrendje elenyészett (illetőleg beleolvadt a katonai jellegű rendfokozatokba), a jobbgysok száma 1/4-ed résszel apadt (30%-23%), a zselléréké alig változott (7%-6%). {25} E számokban a történeti fejlődés menete nyilvánul meg. De a rendiséget jelző nevek a XVIII. században már úgyszólván csak történeti emlékké váltak.

A három rend (nemes, lőfő és darabont) tartotta fenn magát továbbra is, mint társadalmi és történelmi rangjelző megkülönböztetés; azután is, midőn II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után már megszűnt a székelyek általános katonáskodása. A nevek a XVIII. században nem feleltek meg többé a valóságnak. A lőfő nem volt többé lovas katona, a darabont nem volt gyalogos. A nemességnek megmaradt (legalább részben) kiváltságos adómentessége és hivatalviselési előjoga.

A székely határőrség szervezésével aztán (1762-64.) ezek a rendfokozatok is újabb változást szenvedtek, amennyiben a határőrségbe sorozottak külön választottak a polgári rendtől. A történelmi fejlődést azonban némileg itt is tekintetbe vették: a nemességből kerültek ki (legalább részben) a tisztek, a régi lőfők ivadékaiból a huszárok s a gyalog-puskások utódaiból a székely gyalogezredek legénysége.

1 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 147.

2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 165.

3 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 222.

4 Erdélyi Történeti Ad. IV. 341 – 348.

5 Erdélyi Nemzeti Társalkodó, 1836. 83.

6 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 510.

7 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 90.

8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 113.

9 Székely Oklevéltár VI. 28.; Udvarhely vármegye története 325.

10 Az 1614.-i lustrum eredetije megvan Udvarhely vármegye levéltárában, a székely nemzeti ládában s másolatban nálam.

11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 517.

12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 105. és 114.

13 Az összeírás eredetije megvan Udvarhely vármegye levéltárában, a székely nemzeti ládában, s másolatban irattáramban.

14 Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) pars III. tit. LXXVI. art. XII.

15 Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) pars III. tit. LXXVI. art. VI.

16 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 287, 314.

17 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 264., X. 434, XI. 247.

18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. 223.

19 A «királyi könyvek» székely adatai között számos példa van erre. Összeállította betűrendben dr. Vass Miklós Kolozsvárt. Megjelent az Erdélyi Múzeum 1900. évf.

20 Székely Oklevéltár V. 151.

21 Székely Oklevéltár VI. 179.

22 Székely Oklevéltár VI. 203.

23 Székely Oklevéltár II. 185. és 189.

24 Székely Oklevéltár IV. 287. és 344., VII. 39, 93.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 359.

25 Székely Oklevéltár VII. 189, 291.

XX. Hadszervezet a fejedelemség korában

Az 1562.-i székely támadást követő segesvári országgyűlés megállapította a székelyek hadi kötelezettsége módját is. A történeti fejlődés alapján maradt, midőn kimondotta a *lőfők és főrendek állandó hadköteleességét* lóháton való fegyveres szolgálatra, de eltért a régi szokástól annyiban, hogy a harmadik rend, a most már kincstári jobbággyokká tett *közszékelyek hadköteleességét hallgatással mellőzi*. A lőföket egy hónapra saját költségükön kötelezi szolgálni, azontúl havonként egy-egy forintot rendel «segítségül» adni. A főnépek 3-4-5 lovas készenlétének békében évenként 8-8 forintot rendel «nyargalásul», hadban havonként 2-2 forint «hópénzt» állapít meg.

Ez a rendelkezés a főrendek és lőfők hadköteleességét illetően érvényben maradt továbbra is a fejedelemség időszakán végig, de nemsokára kiegészítést nyer a közszékelyekből alakított gyalogság, az ún. *vörös drabantok*, később még a *kék drabantok* szervezésével, majd a felszabadítás után az újabb általános hadkötelezettséggel.

Azok az előbb élvezett kedvezmények azonban, hogy pl. nyugat felé csak részleges fölkeléssel tartoznak, míg kelet felé teljes létszámmal mentek hadba, elenyésztek. Ezentúl minden irányban a szükséghez képest a fejedelemtől kívánt számban kellett hadra kelniök. A főrendeknek birtokarányban 3-5 lovast kellett kiállítaniok.

1564-ben a székely nemességet arra kötelezik, hogyha az ország szüksége úgy kívánja, hogy a király személyesen álljon a hadfelkelés élére, akkor a nemesség és székelység hadfelkelése a köznép (jobbágyság) 16-od, 10-ed, vagy 5-öd részével együtt történjék a Felső mellett.

1565-ben a székely nemesség (éppúgy, mint a vármegyei) rovás szerint 20-20 pénzét fizetett ezer lovas kiállítására. Ha ki nem telt ebből, úgy minden nemes 16 jobbággya után egyet szerelt fel. Az egyházhelyi nemesek ötven állítottak ki egy-egy lovast. Éppúgy öt lőfő állított egy zsoldost. E felett pedig a nemesség és a székelység között való főnép és lőfő fejenként kellett, hogy készen legyenek. Az így felkészült székelyeknek Székely(Maros)vásárhely volt a gyülekező táborhelye. {1}

Midőn *Báthory István* lengyel királlyá választatván, Lengyelországba készült, útjának biztosítására az 1576. januári megyesi országgyűlés azt határozta, hogy a szükséghez képest vagy általános hadfölkelés legyen, vagy a hadköteles nemesség, székelység és százság keljen fel «az tizenhatodával», (ti. 16 jobbággy után egy-egy lovassal, gyaloggal).

1578-ban az országgyűlés 20 kapuszám után rendel «lovagot, gyalogot» kiállítani a nemesség, székelység és «egyéb rendek jószágában» s azokat az ispánok mustrálják meg.

1592-ben *Báthory Zsigmond Áron* moldovai vajda segítségére rendelve fővezérét *Sibrik Gáspárt*, mellé rendeli az udvari (200) lovason kívül a háromszéki főrendek és lőfők közül kiválasztandó 800 lovast s a háromszéki 446 és a csikgyergyó-kászonszéki 345 veres drabantot és a brassaiak 200 fekete drabantját, összesen mintegy 1000 drabantot. Meghagyván, hogy a főrendek szekerekkel, szolgálkával, lovakkal az úthoz és a szükséghez képest jól legyenek ellátva.

1593-ban minden nemesnek tíz-tíz jobbággyáról egy-egy kész drabantja kellett legyen, ha lehet puskával, de legalább is szablyával. A székelységnek hasonlóképpen.

Az 1594. februári országgyűlés lovas és gyalogos zsoldosok fizetésére adót vetett ki, s ezen felül szükség esetére minden tizedik ház jobbággy felfegyverzését és készen tartását rendeli el. Az augusztusi országgyűlés pedig 20-20 kapu után egy-egy «lovagot» szavaz meg, úgy, «hogy az megholt b. e. István király idejébeli articulus tartása szerént a gyalogot egy hónapig magok költségén» tartják, azután, ha kivezetetnének az országból, a fejedelem fizessen nekik. A novemberi országgyűlés az ország szükségére felszedett «tizednép» adómentességét mondja ki.

1595. december «a hadakozásban való készület» odáig terjed, hogy «az székely uraink és atyámfiai ... jószágoknak és alatta való községnek ötödét készen tartják.» {2}

Báthory Zsigmond az 1595.-i havaseli hadjáratra Szinán basa ellen általános hadfelkelést hirdetett a székely község között. «Az havasalföldi hadra az egész székelységet felvevők és Vásárhelyt is fejenként elvitték vala.» {3}

1597-ben «az üdönék háború állapotja» szintén azt kívánta, hogy «minden (nemes) ember személyébe és jószágáról mind lovagjával, gyalogjával és jószága huszadjával oly készen legyen, hogy valamikor az szükség kívánja, mindjárt felülhessen, és oda mehessen, a hova kívántatik.» «Az székely uraink is ne ötödét, hanem huszadát tartozzanak jószágoknak fölvenni, hogy egyenlő terhet viselhessenek.» A huszadnép zsoldja pedig legyen az ispánoknál készenlétben, hogy hópénzek megadassék, s a fizetlenség miatt a hadból vissza ne szökjenek.

1599-ben az országgyűlés a jobbággykatonák, «a huszad emberek» tartása helyett az általános vagy részleges hadrakelést mondja ki kötelezőnek. Ezt a végzést az 1599. júniusi országgyűlés azzal egészíti ki, hogy «minden öt ember (jobbággy) két-két forintot fizessen» és «ezt a pénzt a fejedelem fordítsa gyalogok fogadására az ötödnép helyett.» E mellett készen legyen mindenki a honvédelemre. Ez az mód pedig mind a székely atyámfiai és százs uraimmal együtt. {4}

Ez az általános hadfelkelés, sajnos, csak papirosan maradt, *Mihály oláh* vajda betörésekor az ország védtelen volt s a fejedelemnek a hirtelen és váratlan történt támadás alkalmával alig volt néhány ezer embere. A háromszéki székelyek meg éppen az oláh vajdához pártoltak.

Mihály vajda 1599. november 28. a székelyeknek adott kiváltságlevelében felszabadítván őket minden jobbággyszolgálmány alól, általános hadkötelezettség alá veti. A lőfők e szerint kötelesek voltak jó lóval, karddal, pajzsával, kopjával, a gyalogok pedig puskával, fejszével, karddal és egyéb katonai fegyverrel felszerelve a császárkirály vagy a vajda rendeletére, az ország védelmére és az ellenség visszaverésére, késedelem nélkül, minden köz- vagy részleges mozgósításkor felkelni, és saját költségükön a hadjárat végéig életre-halálra harcolni. {5}

Mihály vajda kiveretése után a fegyverviselést is eltiltották a székelyek között. A lécfalvi gyűlés 1600. októberben azt határozta, hogy «oláh pedig (és) székely fegyvert, kéziját ezután ne viselhessen, kivéven a juhászokat, kik a havason laknak.»

Megváltoztatták a hadikészenlét szabályát is. Az 1601. január-februári országgyűlés elhatározta, hogy «az székely uraink tíz kaputól jó szerrel egy puskást állassanak; ők maguk is pedig az székelységen való főemberek és lőfejek fejenként magokkal jó szerrel készen legyenek.» Akinek tíznél kevesebb jobbágya volt, azokról egyet sem állított. {6}

Báthory Zsigmondnak 1601. december 31.-i székely szabadságlevele visszaállítja a székelyek régi általános hadkötelezettségét. Kimondja a nyert felszabadítás fejében, hogy a szabad székelyek jól felfegyverkezve minden táborozásban hűségesen szolgáljanak. Megengedi, hogy tisztjeiket és kapitányait a köztük lakó nemesek közül magok válasszák.

A Básta alatt tartott 1602. augusztusi megyesi országgyűlés is foglalkozik a székelyek hadkötelezettségével azt végezvén, hogy «mikor pedig történnék, hogy a székelységnek haddal kellene kiindulni ... kemény fenyték alatt parancsolják meg kapitányoknak és hadnagyoknak, hogy hazuról élések legyen, és se az nemesség jószágán, se az százságon ne kóboroljanak.»

A székely kérdés rendezése ismét napirendre kerülén, Náprági Demeter püspök (1602) azt ajánlotta, hogy a székelyeket nem kell megtartani szabadságukban, hanem vissza kellene helyezni előbbi szolgaságukba. Régi hadi kötelezettségükről azt mondja, hogy hadakozás idején fejenként jól felfegyverkezve, kopjával keltek fel és szálltak táborba, zsold nélkül. Az volt a jogszokás, hogy tizenöt napig ingyen katonáskodtak s ennek elteltével a király vagy a fejedelem tartozott őket vagy az ellenségre vezetni, vagy haza bocsátani, vagy pedig zsoldot fizetni nekik, mint a többi katonáknak. Náprági aztán nehogy ennek az *annymira harcias nemzetnek* hadereje egészen mellőztessék, azt tanácsolja, hogy tartsa fenn őfelsége továbbra is a lőfők hadkötelezettségét. Ezek lovat és megfelelő fegyvert tartsanak és hadakozás idején vagy a táborban, vagy a várakban tartozzanak szolgálni. Ezek lehetnek néhány ezen *válogatott kopjások*. Úgy hívják őket, hogy *lőfő*, azaz egylovas. {7}

Midőn 1604 nyarán a hajdúk a császári uralom ellen lázongani kezdtek, az erdélyi császári biztosok megfélemezhetőségüket a székelyek által remélték, mint akik a császár-királynak szolgálni minden időben kötelesek. Meghagyják ezért Kornis Boldizsárnak, Udvarhelyszék kapitányának, hogy az összes székely székekből 2000 jól fegyverzett gyalogot és 500 lovat gyűjtson össze és azokat augusztus 15.-ére Gyulafehérvár mellé, Morgómezejére táborba vezesse. A székelyek nem siettek a felüléssel, az újabb szigorú rendeletek dacára sem.

A székelyek nem lelkesedtek a törvénytelen és zsarnok császári uralom iránt, a minek megdöntésére már folytak az előkészületek. Ennek eszközeivé éppen a hajdúk váltak nemsokára a fölkelésre zaklatott Bocskay kezében.

Bocskay elsősorban a székelységnek köszönhetően erdélyi fejedelemségét, különös tekintettel volt a székelyek érdekei előmozdítására. Petki Jánost a székelyek főkapitányává nevezte ki, s ő volt alatta mindvégig «Erdélyben a székelység generálisa.» Ő fogadta az Erdélybe jövő fejedelmet az ország határszélén (1605. augusztus elején) válogatott székely vitézekkel. {8}

A székelyek aztán részt vettek Bocskay felső-magyarországi hadjáratában, de csekélyebb számmal, mint ő kívánta, nem is pontosan jelentek meg a kívánt időre s főként «alávaló» hitvány felszereléssel. «Kiváltképpen a gyalogság csak elvetett szolgák, és béresesek voltak és az szolgálatra teljességgel alkalmatlanok.» A tapasztalt hiány pótlására a fejedelem «tudván minemű jó rendtartásban és állapotban viseltetett annakelőtte az székelység dolga», 1605. december 18.-án meghagyja Petki Jánosnak, a székelyek generálisának, hogy «minden székekre hirdetessen generális mustrát és registrom szerint mindenkinek neveket írássák föl, ráerőltetvén, hogy az *lovassa szerszámos és kopjás, az gyalogja veres köntösben* öltözzék és így álljon elő, mikor hadra kíváztatik. Erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattavalójára gondja legyen ... gyakor mustrákkal serkenteni és oktatni» kell őket a készenléthez. Arról is értesült a fejedelem, «mind az két fülünk teli vele - úgymond - hogy az kapitánok közül némelyek magok erszénye telésével fogyatoztatják a közönséges szolgálatot» (ti. pénzért adnak felszabadítást a hadfelkelés alól). Az ilyen visszaélést szigorúan meg kell fenytetni. {9}

Bocskay erősen védelmezte a székelyek szabadságát, és nem engedte őket jobbágyokká tenni vagy lenni, már csak azért sem, nehogy a zászlók megfogyozzanak. Mert némelyek jobbágysággal a katonáskodás alól szabadulni óhajtottak, s így nemcsak a nemeseket kellett eltüntetni a jobbágy-fogdosástól, de a közszékelyeket is visszatartani attól.

1606. július 20.-án arra inti Petkit, hogy «úgy igyekezzék igazítani és viselni az dolgokat, hogy (a székelyek) szabadságokban meg nem háborgattván, abban épen megtartassanak; egyiknek is meg ne engedje, hogy magát jobbágyságra adja, vagy pedig valaki valami szín alatt jobbágyává tegye.» A hadra kirendelt székelyeket pedig jómódjával felkészítvén, a kétezer drabantot és kétezer lovat adja át a vezérükül rendelt Nagy Albertnek. De előbb írja a kapitányoknak, hadnagyoknak s mind az egész seregnek neveiket registumba, s jól meglássa, hogy «*azok közt szolgarend, béres, micsoda, ne legyen, hanem ki-ki személye szerint maga legyen jelen.*» Gondoskodják zászlókról, dobokról stb., hogy semmibe se legyen fogyatozás. Sőt meghagyja Petkinek, hogy «az gyalog köziben *síp*ost is rendeljen, mert az sereg azzal szép.» {10}

Bocskay alatt megerősödött és tovább fejlődött az a törvényes jogszokás, hogy a székelyek mindhárom rendje általános hadkötelezettséggel tartozott, kora ifjúságától hadbíró öregségéig. Csak betegség és aggkori gyengeség mentesített a hadkötelezettség alól. *Általános mozgósítás* (generális expedíció) alkalmával - ha ellenség támadt a házára - mindenkinek fel kellett kelnie; *részleges mozgósítás* (parciális expedíció) esetén a fejedelem az ország rendjeivel egyetértően állapította meg a szükségesnek mutatkozó hadkiegészítést. {11}

*

A székelyek általános hadkötelezettsége fennmaradt a következő fejedelmek idejében is. A választási föltételeknek egyik rendszeren ismétlődő pontja volt a *székely szabadság* fönntartása, melynek ellenszolgáltatása a hadviselés volt. Rákóczy Zsigmond (1607) «libertásokban» éppúgy meg akarja őket tartani, mint Bocskay végrendeletében meghagyta. Sőt mivel «annak előtte egy néhány darabontok Marosszékből Görgény várához szolgáltak, de miérthogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti, ennek utána azok is az több szabad székelyek közt úgy mint szabad székelyek szolgáljanak.» {12}

Báthory Gábor is megfogadta (1608), hogy «az székelységet régi szabadságokban megtartja.» De meg is követelte, hogy ennek fejében az országnak hadban szolgáljanak. Midőn (1608) azt tapasztalta, hogy «a székelység közül sokan az ország

szolgálatjából megvonván magokat, jobbággyá lettek»: végzést hozatott az országgyűlésen, hogy azokat a székelyek generálisa által «megcirkáltassa» és visszafoglaltassa, s ha valamely székely másodszor is jobbágyságra adná magát, halállal büntetessék.

Örködött a felett, hogy senki magát hamis ürüggyel a hadakozás alól ki ne vonhassa. Némely határszélés falu úgy mint Kászonszék, Zágon, Dánfalva, Madaras és magánszemélyek, «kikből öt- vagy hatszáz lovag és gyalog kitelnék, hadakozó emberek», azon szín alatt «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadviselés alól mentességet szereztek; de mivel hogy az ország szolgálatja azt kívánta, hogy azok is a többi székelységgel egyenlő terhet viseljenek: mentességüket az 1609.-i országgyűlés eltörölte s a határszéli ösvényekre vigyázásról másként intézkedett.

Báthory nyughatatlan és harcias természetű fejedelem lévén, gyakran igénybe vette a székelyek hadrakelését. Hogy ez a többi nemzetek károsodása nélkül történjék, az országgyűlés 1609-ben megújította a régebbi végzést, hogy «mikor az székelység a fejedelem parancsolatjára és hivataljára kiindul, az magok földjén, ne az szászságon, ne vármegyén gyülekezzenek és pénzekben éljenek.»

Báthory uralmának fő támaszai a harcias székelyek voltak, s ha baja volt, neki is első teendője volt a «székely atyáinkfiat felültetni.» A székely nép vele szemben elfeledte a régi Báthoryak iránti gyűlöletét. A háromszékiek egy része a fejedelem megöletése után félév múltán (1614. június 12.) Báthory Andrást azzal a kívánsággal keresi meg, hogy testvére halálát megbosszulni jöjjön az országba, ők melléje állanak; nem feledték el hozzájuk való kegyelmességét; mindnyájuknak örök siralom az ő keserves halála. Emlékeztetik, hogy mikor Brassó elárulá a fejedelmet, a háromszékiek elhagyták házukat, feleségeket, gyermeküket az ellenség torkában, nem gondoltak semmi kárunkkal, hanem *mind fejenként felköltek*, hadba gyűltek s a fejedelem mellé mentek Szebenbe, «mit tőlük igen jó néven vött öfelsége, *tisztségük is nagy vala öfelséginél, meddig éle ez világon.*» {13}

Hogy a székely nép egy része inkább kívánta volna Báthory András uralmát, mint a Bethlen Gáborét, annak az volt az egyik oka, hogy *Bethlen Gábor* mindjárt uralkodása elején erélyesen látott hozzá az állandóan felszínen lévő székely kérdés megoldásához és intézkedésével, rendcsinálásával sokak magánérdekét megsértette. Ő is megfogadta ugyan fejedelemmé választásakor, hogy *a székelységet régi kiváltságaikban megtartja*; azt is, hogy «a székely uraink ... ennek utána *fejedelem parancsolatja és levele nélkül ne tartozzanak felülni, és táborba szállani*,» kivéve a hirtelen szükség esetét, mert eddig néha a fejedelem parancsa nélkül is kényszerítették hadba menni; {14} de egyszersmind a visszaéléseket is igyekezett megszüntetni és rendet teremtett a kötelezettségek megszegői között.

1613. december 17.-én a szászok azt kívánták, hogy «mikor az székeleknek történik a hadba menések, akkor az magok nemzetségei, nem az szászságon menjenek; ha pedig az szászságon is valahol által kellene menniük, *pénzekben éljenek* és semmi kárt az szászságon ne tegyenek, mely dologra jó gondviselések legyen az székkapitányoknak, hadnagyoknak.» Ezt annál kevésbé lehetett megtagadni, mert régebbi törvényeken alapult.

Bethlen Gábornak mihelyt a fejedelemségre jutott, egyik törekvése volt a székely kérdés rendezése. Első országgyűlésén 1614. február-márciusban «mikor a szabad székelyek Meggyesen megtalálták állapotjuk felől, négy articulust ada nekik: az többi közt azt is, hogy senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és ha mikor szolgálatjuk kívántatik, személyük szerint az hadba menjenek, ha ki pedig elnegligálná azt, szabadsága elvétessék és jobbággyá tétessék. Ezeket az articulusokat minden széken kihirdették. {15}

Bethlen, hogy számba vegye a székelyek haderejét, mindjárt uralkodása legelején (1614) elrendelte a székelyek összeírását s lajstromba íratta az összes rendek neveit, székek és falvak szerint. Ez a lustrálás nem ment nehézség nélkül és sok panaszra adott okot és alkalmat. A főnehézséget és sérelmeket *a jobbággykérdés* okozta, amit Bethlen erélyes eljárással rendezni óhajtott.

Bethlen arra törekedett, hogy hamis ürüggyek, főként jobbággyul lekötés alapján senki se mentesíthesse magát a hadfölkelés alól. A fejedelem ez alkalommal még a szabad székelyek általános mozgósításával sem elégedett meg, hanem készenlétbe helyeztette a székely zselléreket és «földön-lakó» jobbággyokat is. {16}

A jobbággyul szegődés minden tilalom ellenére tovább harapózódott, főként hadfölkelések esetén. Egyik székely főkapitány panaszolja (1616-ban) hogy «*a szabad székely erővel kötné és köti magát jobbággyul az nemes embernek.*» «Most - úgymond - Lippára egynéhány száz gyalogot írtam a szabad székelyek közül és azért *addig örömet jobbággyul leszen, míg az had tart, azután megint nemes vagy szabad székely leszen, ha az had elfogy,*» (ti. megszűnik.) Nem a nemes emberek teszik erővel a szabad székelyt jobbággyá, hanem ők kötik magokat erővel a nemes emberekre. {17}

Bethlen szigorúan büntette a hadfelkelésből elmaradt székelyeket. Tulajdonképpen az ilyenek büntetése fő- és jószágvesztés volt, de ennyire nem ment a megtorlásban: szabadságukat veszítették, vagy megbírságotlítottak. Akik 1616-ban Lippa alá nem mentek, azok «*hadban nem-menésért* fejeken - jószágokon maradnak vala, de hogy a tisztviselőktől marhájukban, jószágokban meg ne károsíttassanak», azoktól a fejedelem «egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt rajtok Fejérvár épületére.» {18}

1620-ban aranyosszéki fejedelmi jobbággyokat, puskás gyalogok és *szabad székelyek* részjószágait, akik a törvény és régi szokások ellenére az 1617.-i moldvai táborozás alkalmával a hadjáratból, melyben személyesen tartoztak volna megjelenni, elmaradtak s így szabadságukat elvesztették, Székely Mózesnek adományozta.

1616-ban az októberi országgyűlés határozatából adófizetés alá fogták «valamennyi jobbággy löfő, drabant és szabad székelyből lett jobbággyá közöttök.» {19}

A magyarországi hadjárat tapasztalatai arra bírták a fejedelmet, hogy a székely kérdés rendezéséhez gyökeresen lásson hozzá. A székelyek között nagy visszaélések harapóztak el. A jobbággyaság száma a tízezret is meghaladta. Csak Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbággyá.

«Az zászlók alól nagy része a székelységnek magát jobbággyaságra kötötte, látván azt, hogy sokkal könnyebb és jobb állapotja vagyon az jobbággyak közöttük hadakozásnak idején, hogy sem az szabados embernek ... Ez az oka, hogy az *zászlók üresek.*»

Bethlen, midőn ezeket a panaszokat a beszercei országgyűlésen 1622. október 8.-án előterjeszti, azt kívánja, hogy «ha immár az hadakozó népnek nagy része közöttük jobbágyságra adta magát, *kinek az szabadságot azért adták országul, hogy fegyverekkel szolgáljanak hazánknak*», fizessenek adót legalább évenként egyszer, «a Porta adójának felvetésekor.» Második kívánsága az volt, hogy akik magokat a jobbágyságra «fizetésért kötelezték» és magokat kiváltani akarják, tartozzék a nemes vagy lófő pénzét felvenni, és szabadon bocsátani. Ettől a rendszabálytól azt a jó következményt reméli, hogy egyrészt ezután nem oly könnyen adják magokat jobbágyságra, másrészt, hogy «*így megszorodik az szolgáló rend közöttük.*» {20}

Ennek következtében a székely jobbágyok adó alá vettétvén, a jobbágyfogdosás eltiltatván, kiváltásukra tér nyilván és a megejtett vizsgálat a jogtalanul jobbágyá tett szabad székelyeket felszabadítván: *a székely jobbágyok megkevesbedtek s a szolgáló rend megszorodott.*

Bethlen nem elégedett meg a jobbágyok összeírásával: a hadakozó székelyeket is összeíratta biztosai által. 1623-ban országgyűlésileg elrendelte a hadi szemlék (a mustrák) és lustratiók (összeírás) tartását is, «holott csak az nemzetség mondassék boldognak, mely békességes állapotjában gondolkodik a hadakozásról.» 1623-ban tényleg megtörtént a székelyek összeírása a fejedelem arra kirendelt biztosai által. Az akkor készült lajstrom (registrum) még másfél évtized múlva is alapul (mintegy törzskönyvül) szolgált a székely hadakozó rend nyilvántartására. 1638-ban ugyanis azt határozta az országgyűlés, hogy «ha valamely hadban szolgáló székelyek a Székelyföldről vármegyékre elbujdostak ... *ab anno 1623 mentenek el lakó helyekről, kiknek akkor neveket felírták az regestrumban akkori commissariusok, azok visszamenni tartoznak.*» {21}

Bethlen alapos rendezése által a székely kérdést sikeresen oldotta meg. Uralkodása végén a lófők és gyalogok száma megkétszereződött, a jobbágyok száma egy harmaddal alább szállott. Akkor már a székelyek háromnegyed része teljesített hadi szolgálatot, míg uralkodása elején fele sem.

Bethlen Gábor különös gondot fordított a *katonai fegyelemre* is. Az 1625. májusi országgyűlés arra is kéri a fejedelmet, hogy «az katonák állapotját az mi illeti ... tartsa disciplinában» és a dúlástól, fosztástól, tékozlástól tiltsa el őket. Bethlen az ő udvari főkapitányának meghagyta, hogy a vitézlő rendet tartsa szigorú fegyelem alatt, és a vétkeket érdemök szerint büntesse. Az 1626. májusi országgyűlés hálálkodik, hogy «az vitézlő rendet compescálni (megfűkezni) ígérte. A városokban és fálvakban a kik «felettébb való gazdálkodással» erőltették a népet, ha katonák és drabantok voltak, a kapitányoknak kellett följelenteni, s ezeknek szigorúan meg kellett büntetni az olyan «magaviseletlen embereket.»

1629. május 5.-én az alvinci táborban nyílt parancsot adott ki a katonák dúlása, zsarolása ellen. Ebben elrendeli, hogy a katonák zászlóaljanként bizonyos helyeken táborozzanak, «széjjel zászlajoktól, kapitányoktól, hadnagyoktól távol ne lézengjenek és a megírt szép rendtartásokkal, pénzekben éljenek.» Minden kapitány és hadnagy seregében tartózkodjék, engedelem nélkül ne távozzék. Egy katona is kapitány és hadnagy híre nélkül a táborból el ne távozzon. A jobb vigyázás okáért «őköt tized-számra bizonyos jámbor tizedesek alá kell rendelni, és minden tizedes az ő tizedét minden istenadta nap meglátogassa, és róluk jelentést tegyen a hadnagynak. Senki a rendelt helynél más füvelő helyet ne válasszon, se bárányt, se egyebet kapdosni ne merészeljen. Tizedes a hadnagynak, ez a kapitánynak felelős a rendtartásért; aki gondot nem visel alattvalóira, szigorú büntetés éri. Ha valaki szegény ember marháját, barmát, juhát, bárányát, tyúkját, lúdját stb. élését erővel elveszi, az kikutatván, köteles a marha árát megadni és két pálcáütést kap «az latorságért.» «Aki dúl, foszt, utat áll, kedvezés nélkül karóba verettetik érette. Aki erőszakot követ el, avagy tisztátalan személyt szállásán tart, feje vétetik érette. Ha a tiszt ki nem keresi, vagy pártját fogja, maga öletik meg érette.» Télben «csak szállással, meleg házzal és amit a katona az gazdasszony kezében ad, annak elkészítésével tartozik a gazda, egyébbel semmivel nem.» Szénát, zabot lopó katona az árát megfizeti és «kiméletlen megpálcáztatik.» {22}

*

I. Rákóczy György Bethlen nyomdokait követte. Első katonai intézkedése az volt, hogy akik magokat a hadi expedícióból, bármi szín és ürügy alatt, fejedelem engedélye nélkül, kivonnák, összes ingó és ingatlan jószágaik elvesztésével bűnhődjenek (1634. évi 29. tc.) {23}

Rákóczy «az hadban szolgáló lófő és drabanti renden levő székelyeknek a köztük lakó nemességről bántódását és azok miatt az ország szolgálatjára való hadakozó népnek kevesbedését látván ... azoknak állapotjokat bizonyos karba akarta állítani.» 1635 őszén maga ment a Székelyföldre s minden széken -lajstromba íratta a «nemes, lófő és drabanti renden levő vitézlő népeket; mindenkit bizonyos *urbariumok*ban consignáltatott és jövőendő örök emlékezetre, minden rendeket gyermekeivel és örökségeivel *registráltatott.*»

Ugyanekkor a székelység állapotának végleges rendezésére kiadott rendeletében meghagyta, hogy «a tisztviselők azokat a jobbágyokat, akiket akárkik is *zászló alól foglaltanak* szabadosan, lófő és drabant örökségeket, lófő és drabant embereket», híven felkeresvén, tüstént «zászló alá írják.» Aki nem engedné vissza, 400 forint a büntetése. Azokat pedig, akiket ő most zászló alá regestrumba íratott gyermekeikkel és jószágokkal együtt, igazságokban megoltalmazza, egyet is közülök jobbágyá tenni ne engedjenek. Ezeket ezentúl zászló alól senki ki ne vehesse, jobbágykereseti per alá ne foghassa. Magvaszakadt lófő vagy drabant örökségét leányi jussal a tiszték jobbágy-örökséggé tenni ne engedjék, hanem a jószág becsárát «a leánynak vagy asszonyembernek» valamely közelebbi rokon «zászló alatt szolgáló atyafia tegye le s légyen azé a jószág.» {24}

Rákóczy regestruma sokáig főanyakönyve maradt a székely vitézlő rendnek. Rendelete az erdélyi törvénykönyvbe is felvételre került. Vigyázott rá, hogy ne csak írott malaszt maradjon. 1636-ban törvényt hoztak, hogy «hadban szolgáló székelyek az vármegyékről, városokból vissza tartoznak menni.» (8. tc.) Megkivánta, hogy a zászló alá írt székelyek teljesítsék is hadi kötelezettségeiket. Akik betegség miatt a hadfölkelésből elmaradtak, azoknak a szék főtisztjeitől kellett bizonyítványt kérni betegségükről (1640. évi 22. tc.)

A székely haderő jelentőségének megtisztelése nyilvánult abban a kitüntetésben is, hogy ifjabbik fiát, Rákóczy Zsigmondot, Udvarhely- és Háromszék főkapitányává és az egész székelység főgenerálisává nevezte ki, s ünnepiesen iktattatta be az egész székelységnek szóló nyílt rendelettel, a két székeknek szóló levelekkel a főtisztséget jelképező zászlóval, bottal és szablyával, utasítással és eskütelletel. {25}

Uralkodása utolsó évében (1648) szabályozta a *székely hadfőlkelés módját*. E szerint, ha a fejedelem szükség esetén elrendeli a «felülést»: «az főgenerális vagy utána lévő főtisztok mustrálják meg az elrendelt vitézlő népet, a mint hadnagyság szerint vannak rendelve zászló alatt, mikor meg kell indulniok székekből, aki akkor ott nem lenne, büntethessék maguk a főtisztok, az addig bevőtt ususok szerint. Megindulván pedig a zászlóval és azután jelen nem lenne, s az zászló alatt nem találhatnák ... halállal is büntethessék a fejedelmek érette; jószágát úgyis el ne veszthessék, hanem vagy székelységen való atyafiainak, vagy másoknak illendő áron zálogba vethessék, ha summával (ti pénzüsszeggel) kelleik a fejedelemtől életeket megváltani.» (1648. évi 13. tc.) {26}

II. Rákóczy György fenntartotta atyja intézkedéseit, csak a mutatkozó szükség szerint változtatott egyes részleteken. Így a «kék drabantok» közé beállott jobbágyok mással kicserélését, ugyancsak a «kék gyalogok» közül kiállani óhajtó székely drabantok elbocsátását megengedi. (1649. évi 29. és 31. tc.) Majd a vitézlő rend örökségének teljes értékűg való zálogba vetését engedte meg, a tisztok tudtával és ellenőrzése mellett (1650. 29. tc.) Később szabad-sót adott «a székelységen lévő drabant rend atyáncfiainak.» 1652-ben a marosszéki székely drabantokat felmentette a Görgény várához való szolgálattól, és a többi szabad székelyek közé iktattatta. Jövedelmük szaporítására, hogy «a haza szolgálatjára való fegyvernek szerzésére» inkább képesek legyenek, «az ser-korcsmárlás az székelységen minden embernek felszabadított.» (1655. évi 23. tc.) Az 1656. évi 4. tc. elrendelte, «hogy mivel az országnak consitutioi azt tartják, hogy *minden esztendőben egyszer mustra legyen*: ki-ki az mely székből megmustrál, azon esztendőben ugyanott tartozzék felülni.» A falusi bíróság viselését, mely rendszerint a *veres drabantok* köteleossége volt, 1656-ban kiterjesztették a lovas puskások és régi lőfők rendjére is (17. tc.) {27}

II. Rákóczy György többször igénybe vette a székely haderőt, főként Oláh- és Lengyelországban. Szolgálataik és érdemeik jutalmazásával tüntetve ki az érdemeseket. Egész századokat emelt a puskás gyalogok közül lőfőségre (1655), kikötván, hogy minden hadjáratra készen legyenek, jó *lóval és fegyverrel, karddal és puskával, porral és golyóval és szükség esetén lóról leszállva gyalog is harcoljanak.* {28}

A puskás gyalogok tömeges lőfősítéséből aztán, új, mintegy középrend képződött: a *lovas-puskások* rendje, mely megkülönböztetett úgy a puskás gyalogoktól, mint a régi lőföktől. Ennek mintegy ellentéte volt a *gyalog-lőfők* rendje, amely azonban inkább átmeneti állapot volt, nem intézmény.

Ennek alapja a székely jogszokásokban gyökerezett. A hadiszemlék (mustrák) és összeírások alkalmával a székelyek megváltozott vagyoni állapotuk szerint átléphettek, illetőleg beosztattak egyik rendből a másikba: lehetett gyalogból lőfő és viszont. Az elszegényedett lőfők ugyan védelmezték rendi kiváltságukat s már 1566. évben kérték, hogy rendjükből ki ne vétessenek. {29} Viszont a megvagyonosodott gyalogok lovat szerezvén s azon vonulván ki hadiszolgálatra, jogosan igényelheték a lőfők közé soroztatást.

II. Rákóczy György az eddigi jogszokásnál szabadabb teret nyitott e rangemelkedésre s általa nemcsak egyesek, de általában «*az lovas-puskások lőfő szabadsággal megajándékoztattak.*» A fejedelem szabadságot adott a drabantoknak a lovas-puskások közé lépésre, mert az 1656.-i 17. tc. azt mondja, hogy «*némely helyeken annyira felírták a drabantok az lovas-puskások közé magokat, hogy némely falukban egy sem maradt, ki magát fel nem íratta volna.*» Ez felsőbb engedély nélkül alig történhetett.

A lovas-puskásokat a későbbi összeírások is megkülönböztetik a lőföktől és drabantoktól egészen 1721-ig, midőn már a lőfők egybe foglaltattak. Számuk mintegy 500 főre rúghatott a XVIII. század elején. De akkor már csak rendi értelme volt nevüknek - katonai nem.

*

A székely haderő névleges fővezére a fejedelmi korban a *székely ispánságot* viselő *fejedelem* maga volt. Tényleges fővezér a *székelyek főgenerálisa*, mikor ez a méltóság be volt töltve. A székek hadai élén külön *főkapitány* állott, kiket a fejedelem nevezett ki, miként a generálist, «magok nemzetéből állókat és köztük lakókat.» *Vicekapitányok, hadnagyságok és tizedesek* állottak a zászlóaljak, századok és tizedek élén.

Már I. Rákóczy György választási feltételeiben benne van, hogy «a székelység nem utolsó tagja lévén a hazának, ő nagysága kapitányokat, királybírákat, *generálisokat magok nemzetéből állókat és köztük lakókat adjon elejekbe*, megmaradván mindazonáltal mindenekből az ő nagysága (a fejedelem) jurisdictioja és méltósága». {30}

Bethlen István 1636-ban egyebek közt azzal vádolja Rákóczyt, hogy ezt a fogadást megszegte. Rákóczy azzal mentegetőzött, hogy «azelőtt is viseltek tiszteteket a székelyek között nemzeteken kívül való főrendek.»

II. Rákóczy György (1642) a maga, majd fia fejedelemmé választásakor (1652), úgy *Barcsay Ákos* is megfogadta 1658-ban választási feltételei között, hogy «az székelységen *generálisokat, kapitányokat* magok nemzetökből állókat és köztük lakókat adjon.» {31} De Barcsayt a rendek ez alól 1660. novemberben fölmentették, mert «az székely atyáncfiainak magok nemzetökből álló kapitányokat magok veszedelmével tapasztalták lenni»: amiért is a fejedelemnek felhatalmazást adtak, hogy az hazafiai közül más nemzetbeli kapitányokat is állíthasson közikbe.

Kemény János 1660. decemberben szintén megfogadta, hogy «az székelységen generálisokat, kapitányokat magok közül valókat» állít, s még hozzá tették, hogy «elégsséges *residentiájukat, úgymint legalább ezer forintig érő birtokosokat.*»

I. *Apafi Mihály* választási feltételei között is ki van kötve (1661. november) a székely generálisok és kapitányok «saját nemzetükből és köztük lakók» kinevezése. {32}

Erre a jogukra a székelyek mindig feltételek voltak, s ha előfordult az ellenkező eset, nem késtek tiltakozni, bár olykor hiába. A székelyek *hadi készenlétéről* a régi törvényes jogszokás alapján az erdélyi törvénykönyv úgy intézkedett, hogy minden nemes, lőfő, gyalog, avagy drabant és egyéb vitézlő rend az ország parancsolatjára halogatás nélkül, jó hadi apparátussal hogy felülhessenek, és ha a szükség úgy kívánja, mindjárt indulhassanak is, arra magukat mindenkor kész állapotban tartsák; hirtelen szükség esetén a fejedelem parancsolatját sem várván. Mások szolgálatában álló «fizetett szolgák» jószáguk után zsoldos állítással úgy tartoznak, mint a vármegyei nemesek. Urokkal a hadban lévén, zsoldost állítani nem tartoznak.

Hadfelkelés esetén pedig a székely vitézli rendek a végeztések szerint felülni tartoznak. Ha a fejedelmek, vagy generálisok, vagy főtisztek előtt a mustrára rendelt időben és helyben jelen nem lennének, a tisztek büntessék; megindulván pedig ha a hadiszükségnek idején jelen nem lennének, s ha jogos mentségekről hiteles bizonyítványt adtak, meg ne büntetessenek; ha méltó mentségek nem leszen, *halállal büntetessenek*, de jószágokat el ne veszítsék; fejjátságba zálogképen el is adhatták. {33}

A *mozgósításra* a rendeletet az 1613. évi 14. tc. értelmében a fejedelem adta ki és pedig először a felkészülésre, másodszor az indulásra. Apafi 1683. február 3.-án arra hívja fel a székeket, hogy «fejenként mind lovas és gyalog, nemesi szabadsággal élő és hadban szolgáló rendek legyenek oly kész hadi apparatussal, jó köntösösön, jó fegyveresen, paripásan (nem úgy, mint tavaly annak előtte far-kengyelesen s bocskorosan), hogy mihelyst második parancsolatunk érkezik indulhassanak, és szállhassanak oda azhoz a parancsoljuk.» {34}

A székely *felkelő sereg* a XVII. század folyamán a következő alkatrészekből állott:

A *főnépek* és csatlósai lovas csapatai, akik lóháton szolgáltak. A *lőfők* lovas serege.

A *szabad székelyek* (a község) gyalog serege. Ezeknek válogatott része a *vörös drabantok* csapatai voltak, akik vörös egyenruhát viseltek.

A főnépek és lőfők főfegyvere a kopja és kard volt. Mint kopjás lovasokat emlegetik őket a törvények és más feljegyzések. A gyalogokat főfegyverükről, a puskáról (pixis, Büchse) *pixidariusoknak* is nevezték.

János Zsigmond a kincstári jobbággyá tett községekelyekből kiválogatva gyalog-csapatot szervezván s azokat vörösbe öltöztetvén ezek lettek a *vörös drabantok*, akik a XVII. században is fennmaradtak. Ez volt a törzse és java a székely gyalogságnak.

Ezekhez járultak később a «*kék drabantok*» («*kék gyalogok*»), egyenruhájuk színéről neveztetvén így. Ezek alkották a fejedelmek udvari testőrségét. Nem csupán a székelységből, hanem a vármegyei magyarságból is toborzották őket, zsoldfizetés mellett. {35}

A székelyek hadkötelezettsége a felnőtt kortól életfogytiglan tartott s nem volt korhatárhoz kötve. Bethlen 1615.-i általános mozgósításkor elrendelte Udvarhelyszéknek (s bizonyára a többinek is), hogy «minden ember, vagy öreg, vagy ifjú, maga személy szerint eljőjön.» Az általános hadkötelezettség kivétel nélkül minden fegyverbíró férfira kiterjedt. Csak a testi fogyatkozás, bénaság, vagy betegség mentesített. A hadrakelések «fejenként», «személy szerint» történtek. A gyakorlatban azonban a hadkötelezettség oda módosult, hogy egy osztatlan családból egy férfi hadi szolgálatával is megelégedtek. A lustrumba ugyan mindenki be volt írva (Rákóczyéba még a fiúgyermek is), de hadba (Mátyás 1463. évi szabályzata szellemében) rendszeren csak egy ment egy háztól, vagy a családfő, vagy a fiúk valamelyike, vagy néha fogadott zsoldos. Amíg egyik hadban járt, a többi családtagok otthon maradhattak. {36}

A fejedelmek méltányos tekintetéből maguk is adtak felmentéseket, betegség, tűzkár, «épületlen állapot» stb. miatt. Apafi 1669. évben a tatár rabságból hazakerült Damokos Pétert azért menti fel, mert Isten «sok szenvedési s ronsoltatási után», újabban «gutaütéssel látogatván» alkalmatlan volna *mustra, táborozás és hadviselésre*. Meghagyja ezért Háromszék főtisztjeinek, hogy őt «se egyszer, se másszor *mustrálásra, táborozásra és hadviselésre* ne kényszerítse s azoknak nem praestálásért személyében s javaiban meg se károsítsa.» Ugyancsak Apafi 1686-ban Székely Mózes, hűséges szolgálataiért, lábfájása miatt, a személyes hadiszolgálatról azzal mentette fel életfogytiglan, hogy maga helyett egy lovas állítson. A tisztek is mentettek fel katonáskodás alól, néha jogosan, néha azonban «magok erszénye telésével» - fizetésért. {37}

A székely haderő nyilvántartása végett szorgalmazták a fejedelmek, országgyűlések a *hadi szemléket* (mustrákat) és végeztették az *összeírásokat* (lustrumokat). Már Mátyás király elrendelte (1463) hadiszemlék (lustratio) és pedig nem ritkán tartását. Ezeken összeírták (registumba) a hadköteleseket és megvizsgálták a lovakat, a számszeríjat, a tegez, kopját, pajzsot és a többi hadiszert. 1473. évben Mátyás király a székely lőfőket és gyalogokat külön-külön lajstromba íratta, és magának is felküldette. II. Lajos király idejében is kellett lennie ilyen összeírásnak, mert 1554-ben megkülönböztetik a régi őstől maradt lőfejeket, «kik nem Lajos király halála után tettek lőfővé», az újabbaktól. {38}

A XVI. század folyamán is van emlékezet a mustrákról. A rendek 1558-ban azt határozták, hogy a főembereket és a szolgálókat maga a királynő és király lustrálják meg, hogy miféle fegyverzettel vannak felszerelve, s ha nem megfelelő a hadi szolgálatra, utasíttassanak vissza. János Zsigmond idejéből maradt ránk összeírás (1569) a Csík-Gyergyó és kászsónszéki főemberek és lőfőkről.

A rendek 1577-ben az ispánok és királybírák kötelességévé teszi a «tisztek alatt való személyek» megmustrálását. 1578-ban a húsz kapu után kiállított lovas, gyalogot a székes helyeken mustrálják az ispánok és királybírák. 1583-ban a Moldvába tört, Dnyeszter-menti kozákok miatt kell hogy «az székel uraim is megmustráljanak, és készen legyenek.» 1584-ben a mustálásra mindenkinek készen kell lennie «hadakozó szerszámokkal.» 1587-ben az székel uraim az ő módjuk szerint mustrálnak. {39}

Báthory Zsigmondnak 1591-ben a marosszéki puskás gyalogokat felszabadítván Udvarhely vára őrzésétől, hadnagyaikat felhatalmazza, hogy felettük katonai szemléket tartsanak, s őket katonai gyakorlatra fogják, s hogy jó fegyvereket tartsanak.

1592-ben az országgyűlésen az a panasz merül fel, hogy a székelységen némely kapitányok olyanokat is tettek lőfőkké, «kik mind személyekkel, mind (hadi) szerekkel arra elégtelenek és alkalmatlanok.» A rendek azt végezték, hogy «a szolgálatra elégtelenek afféle (ti. lőfő) szabadságban ne tartassanak, hanem a kapitányok a királybírákkal együtt megmustrálják őket, szereket, szerszámokat és a magok személyét és a fejedelem a dolog mivolta szerint ítéljen felőlük, hogy az többi is azt látván, az készenlétre inkább reá igyekezzenek.» {40}

Báthory Zsigmond 1601-ben visszaállítván a székelyek régi szabadságát és hadkötelezettségét, a XVII. században még nagyobb jelentőségre emelkedett a székely haderő nyilvántartása és ezzel a lustratio. Básta 1602-ben és 1603-ban összeíratta (az összes székekben falvakként) a hadköteles székelyeket és feleskette őket a császár-király hűségére, megjelölvén mindenkinek rendi állapotát.

Bocskay 1605-ben elrendelte a székelyek generálásának, hogy «minden székekre hirdettessen generális mustrát és annak utána is gyakori mustrákkal serkentsék és oktassák a készenlétre.»

Bethlen Gábor uralkodása elején 1614-ben a székelységet fejedelmi biztosok által székenként összeíratta: Uralkodása végén 1627. évben még egyszer összeíratta a székelyeket. Ez a második *hadszemle könyve* mutatja, hogy Bethlen majdnem megkétszerezte a hadakozó székelyek számát, eltüntetve a jogtalan jobbágy-fogdosást közöttük. {41}

Bethlen időközben is tartott mustrákat. Így 1616-ban és 1623-ban az országgyűlés elhatározta, hogy a fejedelem kívánván «az mustráknak minden helyeken lévő celebráltatását», azok lehetőleg a székes helyeken tartassanak, mint régebben is, kivéve, ha a fejedelem «maga személye előtt akarja az mustrát exequáltatni.» {42} Ilyen esetben másutt is összevonhatták őket.

I. Rákóczy György 1635-ben maga tartott minden széken hadiszemlét és íratta össze a «*memes, lófő és drabanti renden lévő vitézlő népeket*». Nemcsak a felnőtteket, hanem még a gyermekeket és örökségeiket is, hogy jövőre is irányadóul szolgáljon. 1648-ban elrendelte, hogy a mustrálást (a hadiszemlét) a főgenerális vagy az utána való főtisztek végezzék a székekben, a hadba indulás előtt, zászlóaljanként. {43}

Hadiszemlét tulajdonképpen nemcsak a hadakozás idején kellett volna tartani, hanem *évenként*, mert egy 1656.-i végzés szerint «az ország constitutioi azt tartják, hogy minden *esztendőben egyszer mustra legyen*». Ez azonban valószínűleg csak olyan elvi határozat volt, mely a gyakorlatban nem érvényesült. Nagy teherrel járt, amit amikor lehetett, s a szükség nem kívánta, szívesen elkerültek. Az 1670. évi 24. tc. egyenesen kimondja, hogy «gyakori mustrákkal székely atyámfiai ne terheltessenek és az székek határán kívül mustrára menni ne tartozzanak, ha nem a fejedelem parancsolatjára.»

A hadiszemlékre főként *hadjárat előtt* volt szükség s ilyenkor az előkészület volt a mozgósításra.

1677-ben a magyarországi bujdosó-kuruc mozgalmak hatása alatt rendeli el Apafi a székely székek kapitányainak, hogy tisztjök alatti híveiket mustrálják meg, szorgalmasan vigyázzván arra, hogy senki másokat ne mentegessen a hadtól, hogy a lovasoknak legyen lova, rendi szerint való köntöse s fegyvere, a gyalogoknak pedig puskája és köntöse. {44}

A békeidőben való *általános hadiszemlének* (generális mustra) és *összeírásnak* (lustrum) az volt a feladata, hogy mindenki lajstromba írássék, aki rendi alapon (szabadságánál fogva) katonakötelezettséggel tartozik. Ezeknek volt feladata a rendi megállapítás is: ki hová tartozik. A *részleges hadimustrának* fő feladata pedig az volt, hogy a fegyverbe hívott felkelő sereg együtt van-e, nem hiányzik-e valaki s hogy ki-ki fel van-e illően fegyverkezve. Ha valaki a kihirdetett hadiszemlén nem jelent meg, azt meg kellett büntetni, hacsak magát betegséggel nem igazolta. Még szigorúbb büntetés várt arra, aki a hadfölkelésre meg nem jelent, vagy abból engedély nélkül távozott.

Az 1598.-i szászsebesi tábori országgyűlés a táborban a kitűzött időn túl nyolcadnap alatt meg nem jelent nemesre 100 forint, az egytelkes nemesre 12 forint büntetést rovat ki a székelyekre is. Akinek marhája nincs, őt magát is megfoghassák, és az táborba hozhassák. A táborból eltávozókra is ugyanynyi bírságot róttak. Az 1600. évi lécfalvi országgyűlés is jószágelkobzással bünteti azokat, akik a hadfölkelésből kivonták magukat, vagy a seregből a harc előtt hazamentek. {45}

Rákóczy Zsigmond 1645. augusztusban a székely székekben generális mustrát rendelve el, Segesvárszéknek meghagyta, hogy ha a hadjáratból magokat elvonó székely vitézlő rendek közül valaki köztük lappangana, azokat fogassák meg és az illetékes székely székek tisztjeinek kezébe küldjék. Az 1648.-i országgyűlés a mustrára meg nem jelenő székelyt a jogszokás szerint a tisztek által rendeli megbüntetni, a hadseregből magát kivonót pedig halálbüntetéssel sújtotta, de jószágát el nem kobozta. Akik súlyos betegség miatt vonták ki magokat a hadfölkelésből, azoknak a szék főtisztjeitől kellett bizonyítványt fölmutatni. {46}

Az erdélyi törvénykönyv vagy arányában fokozatos bírságot szabott ki a fel nem ülő és a kitűzött időben és helyen meg nem jelenő hadkötelekre. Egy-telkes nemesre 12 forint; jobbágyos, de félkaput felül nem haladó birtokos nemesre 25 forint; félkapun felülire 50 forint; egy-kapun felüli birtokos nemesre 100 forint bírságot. Ha pedig a kihirdetett hadfölkelésben, «a mineműek a generális mustrák, strázsa-állások, csatázások, várszállások (ti. ostromok) és hadi exercitiumok» idején jelen nem lenne vagy engedély nélkül «a had leszállásának és zászlóknak szokott helyekbe vitetésének ideje előtt magokat abstrahálnák, minden ingó javakat örökösen, ingatlan javakat pedig - de tulajdon csak a magok személyekre nézendőket visszaválthatólag elveszítsék.»

Az 1662.-i országgyűlés ezt azzal egészítette ki, hogy «akiknek pedig jovok nem találtnék, azokat a vicetisztek megfogathassák és adják az aknába, s addig el ne bocsássák, míglen magok bírságát önnön magok sóvágással le nem fizetik», lefizetvén pedig, kényszerítsék hadra.

Nagy szükség idején a fejedelmek szigorúbb büntetéseket is szabtak a hadból magokat elvonókra. Kemény János pl. 1661. július 11.-én miriszlai táborában kelt rendeletében szabadságot ad mindenkinek, hogy az otthon maradt vagy a táborból elszökött hadköteleseket «mindenütt ölessék, vágják és minden javakban prédát hányjanak», sőt jutalmat tűzött ki, hogy «ha az olyan földesurakat megfogják maguk jobbágyi és kötözve előnkbe vagy várunkba hozzák, mind megnevesítjük őket.»

Ugyancsak Kemény János 1661. július 14.-én. Fogaras vára tiszteinek az Udvarhelyszékről odavitt foglyok felől úgy intézkedik, hogy «ha az táborból szököttek-félék, most elsőbben egyiket akasszák fel, azután a többiről is parancsol.» {47}

Az 1665. törvényhozás a székelységen a főtisztek köteletségévé teszi a hadmentesség céljából «színes, csalárdkodó szolgáltnak» felkutatását s a zászlók alá felülésre kényszerítését. Akik felülni nem akarnak, azok befogatandók és valamelyik közelebbi várba vitendők voltak.

Az 1685. országgyűlés, azon tapasztalat következtében, hogy «a székelységből álló vitézi rendek közül» némelyek «lakóhelyeket elhagyván, széjjel oszlottanak az országban», azt végezte, hogy a szökevény hadköteles székelyek vitessenek vissza székeikbe, «hazánk szolgálatjára.»

Az 1685. mozgósításkor még azoknak sem engedték meg az otthon maradási, kiknek külön fölmentések «és szolgálai köteleességek vagyoni is; különben el nem kerülnek életek, jószágok veszteségét.» {48}

Miután a hadak felültek, zászlók alá gyűltek és megindultak, még szigorúbb fegyelmi szabályok követelték, hogy, a zászlót elhagyni nem szabad, mindaddig, míg a fejedelem, vagy a fővezér a hadakat fel nem oszlatta, illetőleg a zászlót szokott helyére nem kísérték. {49}

1686-ban, midőn a Kolozsvárra «vigyázásnak okáért» rendelt székelység haza kívánczozott és el akart menni, Apafi szigorúan elrendelte, hogy senki onnan elmenni ne merészeljen, mert *halállal* büntettetnek érte; aki elszökött, vagy elmenne, mindjárt megfogják, *s fel is akasszák*, személyválogatás nélkül.

A szigorú rendeleteket és törvényeket azonban nem igen, vagy csak kivételesen hajtották végre, mert bizony rendetlenség, fegyelmezetlenség gyakran fordult elő, főként a XIII. század derekán folyt trónvillongások és pártviszályok folyamán. A székely eszméért és akit szeretett, azért szívesen harcolt, de akarata ellenére és akit nem szeretett, a mellett nehéz volt megmozdítani.

Érdekes, hogy a XVII. század végén, legalább is *1682-ben az erdélyi hadsereg élén és végén még mindig a székely hadak jártak*. Az 1682.-i seregek menetelének rendi szerint *elől* egy-egy szék ment a székely atyafiak közül s mikor Marosszékre került a sor, Aranyosszék is együtt jár vele. Bezárta a sereget a vármegyék után megint csak a többi székely szék és pedig Udvarhely, Háromszék, Csík-Gyergyó-Kászon, Marosszék és Aranyosszék sorrendjében. {50}

1 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 294, 576.

2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 138, 413, 426, 433, 447, 461, 486.

3 Borsos Tamás élete. (Erdélyi O. Történelmi Tára I. 18.)

4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 78, 117, 266, 300.

5 Történelmi Tár 1880. 789.; Szádeczky Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda 313.; A nemes székely nemzet Constitutiója 81.

6 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 558, 580.

7 Vocatur apud illos *Lóő*, quasi unus equus (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 165.)

8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 300.; Pécsy Simon Petkinek: «a rútja és rongyosa nem kell olyan helyre, tudja kegyelmed.» Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 385.

9 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 400.

10 Erdélyi Történelmi Ad. IV. 341, 343.

11 Ilyen partialis expeditionnak nevezi az 1620. áprilisi országgyűlés Bethlen magyarországi hadjáratát, melyre a fejedelem «kívánsága szerint, 600 székely lovas kopjást szavaznak meg székely uraink.» (Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 542.)

12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 491, 512.

13 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 90, 113, 122, 123, 238, 536.

14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 359, 361, 387.

15 Székely Oklevéltár IV. 212.

16 Székely Oklevéltár IV. 195.

17 Székely Oklevéltár IV. 244.

18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 355.

19 Székely Oklevéltár IV. 204, 388.

20 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 104, 106, 114, 124.

21 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 139.

22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 270, 319, 321, 502.

23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 314, 320, 407.

24 Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) p. III. tc. XXVI.

25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 139, 285, 409.

26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 481.

27 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 56, 57, 79, 131, 158, 199, 231, 236.

28 Székely Oklevéltár VI. 203.

29 Székely Oklevéltár II. 185, 189.

30 Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) p. III. t. I. a. 5, 14.

31 Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 325.; XI. 143.; XII. 99, 457, 478.

32 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 82., és Compilatae. p. t. I. a. V. 17.

33 Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) p. III. t. LXXVI. art. 8. és 20.

34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. 95.

35 «Az udvari kék gyalogok»-ról szól az 1626. IX. tc. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 319.) Az 1649. XXXI. tc. szerint: «az mely székely drabantokat az *kék gyalogok* közé béirattak, valakinek közülök az szolgálathoz kedvek nem lésze» elbocsátatnak (XI. 57.). Az 1657. végzés szerint: «az mely *kék gyalogok* immunitásban tartják házuk népét, akár székelységen, akár egyebütt, contribuáljanak úgy, mint az székelységen az löfejek, marha után» (XIII. 527.). A szászok contingensét 1606-ban «*Ékete gyalogok*»-nak nevezi Bocskay (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 405.). Benkő *zöld drabantokat* is említ a székelyek között, nyilván tévedésből a kékek helyett. (Transylvania I. 421.)

36 Az 1645.-i kászonszéki lustrumban több név után olvasható, hogy «egyik fia hadban, másik itthon vagyon, szolgálatra való.» Az is mentességül szolgált, ha valamely családtagot «hadban temettek el», vagy betegen jött vissza. (Székely Oklevéltár VI. 176.) Ha valaki rabságba került, a többi családtagok az ő mentése alatt maradtak otthon (1672). (Székely Oklevéltár VI. 338.)

37 Székely Oklevéltár VI. 177., IV. 306, 399. - A jogtalan mentesítésért panaszkodik Bocskay 1605-ben (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 385.). «Czirjék András hadnagy haza bocsátotta fizetésért a szentsimoniakot, kiknek házanépe avagy közelb való atyafia lengyelországi rabságra volt. (Székely Oklevéltár VI. 337.)

38 Székely Oklevéltár I. 108, 198, 219.

39 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 121., 138, 197, 203, 227.

40 Udvarhely vármegye története 293, 403.

41 A lustrumok megvannak Udvarhely vármegye levéltárában s másutt is.

42 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 389., VIII. 124.

43 Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) III. LXXVI.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 481.

- 44 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 232., XV. 177., XVI. 374, 376.
45 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 191, 558.
46 Székely Oklevéltár IV. 281.; Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae (1653). III. XIX. a. 2, 3., XXXVI. a. 20. - Az 1640. XXII. tc.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek X. 285., XIII. 164.
47 Székely Oklevéltár VI. 234, 235, 403.
48 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. 143., XVIII. 372, 393.
49 Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) p. XII. t. XIX. a. 2. 3.
50 Hadtörténelmi Közlemények VIII. 154.

XXI. A székelyek adózása a XVII. században

Az adómentesség kora. (1601-1656.)

Báthory Zsigmond 1601-ben felszabadítván a közszékelyeket, ezek visszanyerték ősi hivatásukat, a katonáskodást, s ami ezzel együtt járt: adómentességüket.

A Básta-korszak és uralom nem kedvezett a székelyeknek; de nyíltan nem mérték őket szabadságaiktól megfosztani. A királyi biztosok (1602) aggályosnak mondták a székely szabadság olyatén visszaállítását, mint azt nekik Báthory Zsigmond megígérte. {1} Náprági Demeter püspök (1602. december 18.-án) egyenesen azt javasolja Rudolf császár-királynak, hogy mivel ez a nemzet rendkívül pártos, könnyelmű és lázongó (seditiosa, levis et impetuosa), nem kellene a régi szabadságokban megtartani, miután fegyverrel győzetett le, hanem inkább előbbi szolgaságukba vinni vissza és az érdemes, hűségben megmaradt neméseknek és főnépeknek osztani ki jobbágyokul, vagy a várakhoz csatolni s szolgálatra és bányaművelésre kényszeríteni.

Bevezetésül elmondotta, hogy a székelyek scythia nemzet, kemény és darabos (durum et asperum) faj, hajdan mind nemesek és szabadok, marhapásztorok voltak; de a gyakori lázongások miatt, amire szerfelett hajlandók, minden szabadságuktól és kiváltságuktól megfosztattak, rendbe szedettek, örökös szolgaságra vettek s a nemesek és fejedelmek alá rendeltettek. {2}

Az e korbéli országgyűlések nem szólnak a felszabadításról, de hallgatagon elismerik az új állapotot: adómentességüket.

Az 1602. augusztusi országgyűlés a nemesi jobbágyokra és szászokra kirótt másfél forint adófizetésére a székelyeket nem kötelezte; de már «a császárhoz rendelt követek költségére és ajándékokra» kivetett adóhoz a székelyeknek is hozzá kellett járulniuk és pedig a lófejeknek (mint a vármegyéken az egyházhelyi neméseknek) 75 dénárt, a drabant és szabad székelyeknek 10-10 dénárt kellett volna fizetniük. (A nemesi jobbágy erre félkapuként 25 dénárt fizetett a másfél forint adó mellett.) «Más szükség»-re is megszavazott az országgyűlés a lófőkre 20, a drabant és szabad székelyekre 10-10 dénár rendkívüli adót, melyet szeptember 20.-ra kellett befizetni. {3}

A székelyek ezt a rendkívüli és a követadót sem tartották - úgy látszik - magokra nézve kötelezőnek, sőt kiváltságukra nézve sérelmesnek vélhették, mert a következő 1602. decemberi országgyűlésig abból semmit sem szolgáltatott be. Ezért a rendek biztosokat küldtek a székekbe, hogy a kivetett adót beszedjék, s a hátralékot behajtsák.

A követség számára kirótt adó nem lévén elegendő a költségekre: az 1603. februári országgyűlés pótagót vetett ki. Az indokolásban praecedensre hivatkoznak, azt mondván, hogy «miért pedig a székely uraim az első felvetett költségben részesek voltak, ez mostani közönséges (ti. általános) felvetésből is nem vonhatják ki magokat: a köztők lévő nemes személy azért adjon 32, a lófőség 10, a szabad székely 5 dénárt.»

Gondoskodtak (a múltkori vonakodás következtében) szigorú végrehajtásról is:

«Ennek felszedésére - végezték - a kapitányok és királybírák mindjárt executorokat (végrehajtókat) rendeljenek, *akik mellé elegendő erőt tartozzanak adni*», hogy a vonakodók megvehessék, a vármegyékre kiszabott büntetés alatt. {4}

Bocskay István ismételt kijelentette (1605-6), hogy a székelyeket meg akarja tartani adómentességükben, de megkövetelte ezzel szemben a katonai szolgálatot. Annyira kímélte a székelyek érzékenységét e tekintetben, hogy midőn a bécsi béke megkötése után Erdélybe készült, a székely székekhez kérő levelet intézett, hogy udvartartására Gyulafehérvárra valami ételmet szállítsanak. A székelyek főgenerálisának Petki Jánosnak azt írja, hogy «a székely atyafiakat közönségesképpen, nem úgy, *hogy szokássá menne az, vagy ez ugyan törvények lenne ezután, hanem kérelem szerint* (többször effélével meg nem bántván) meg kell találni valami jóakarójuk szerint való élésnek adása felől.» Hogy az önkéntesség annál inkább kitéssék, meghagyja, hogy «annak az élésnek felvetését, felszedését és helybe való hordását ne bízza a kapitányokra, királybírákra, hanem ha mire mennek, székül rendeljék el és ugyanaz szék választásából bízza oly meghitt emberére a székeknek, ki ugyan abba a székekbe, melybe az élés felvételik, az széktől rendeltetett bizonyos helyre» hordja. Búzá, abrakot, vágómarhát és egyéb élést kíván, sőt mezei madarakat, «4000 foglyot és egyébféle madarakat.» {5}

Pium desiderum maradt, mert - mint tudjuk - Bocskay nem ment többé Erdélybe (meghalt Kassán 1606. december 29.-én) s csak holttestét hozták Gyulafehérvárra, hol 1607. február 22.-én eltemették a nagy templom sírboltjába.

Az új fejedelem *Rákóczy Zsigmond* az 1607. júniusi országgyűlésen előterjesztésében kijelentette, hogy a székelyeket szabadságokban meg akarja tartani; *de fel akarja újítani a régi ökörsütést.*

A székelyek a fejedelem kívánsága felől nemzetgyűlésen határoztak: Udvarhelyen 1607. október 9.-én. Petki János főkapitány adta elő ott a fejedelem kívánságát, hogy «bizonyos subsidiummal» a fejedelemhez való engedelmisségüket megmutassák. A nemzetgyűlés teljesítette a fejedelem kívánságát, de az ökörsütést váltságdíjjal helyettesítették, végezvén, hogy 1. főember, nemes ember, lófő, drabant és szabad székely, akinek hat ökre van, adjon egy r. forintot (tehát egy ökör árának mintegy felét); 2. kinek 4 ökre van, két-ökrös emberrel együtt adjon 1 forintot; 3. kinek ökre nincs, de egyéb marhája van, 25 pénzt adjon. - Ezt nem a fejedelem hasznára, de az ország szükségére fordítandó subsidiumot Szent Demeter napjára (október 26.) a székekben a jegyzők szedik fel a székülők segélyével. {6}

A külföldre járatott követek költségére a székelyek tovább is adóztak. Így 1607. szeptember 21.-én az országgyűlésen a székelyek is hat-hat pénz adót vállaltak fejenként (miként a vármegyei nemesek), kivéve a földönlakókat. {7}

Báthory Gábor választási feltételeiben (1608) megfogadta, hogy a székelységet régi szabadságában megtartja. De azért az 1608. márciusi országgyűlés azt kívánta, hogy az udvari nép tartására kívánt élelmiszerek adására segítségképpen a fejedelem a

közsékeket is szólítsa fel, Udvarhelyt tartandó közgyűlésükön. {8} Milyen eredménnyel? - nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy a követek költségeihez a székelyek ebben az időben is aránylagosan járultak. Így Bethlen Gábor portai követsége 1000 forintnyi költségének egyharmadát magokra vállalták (1610. március). {9} Még ugyanazon évben (1610. szeptember) lengyelországi követküldés 3000 forint költségének egyharmadát róják ki rájuk - és pedig úgy, hogy «ettől az adótól, a költségfizetéstől sehol senki jószágá immunis ne legyen.» {10}

A diplomácia költségeire, követek járatására később is adóznak. Így 1615-ben a római császárhoz küldött követek 1600 forintnyi költségét «három nemzetül» viselik. {11}

1617-ben a nagyszombati tárgyalásra küldött követeknek «három nemzetül» 3600 forintot szavaznak meg. De már 1618-ban a «Portára való követségekre» a székelyekre nem terjed ki az adó. {12}

1616-ban római császárhoz, lengyel királyhoz küldött követnek és a konstantinápolyi «erdélyi ház» kijavítására «három nemzetül» 4000 forintot ígérnek. {13}

A konstantinápolyi követségi ún. «erdélyi» vagy «portai ház»-ra később is adóznak. Így 1653-ban kapuszám szerint 25 pénzt. 1655. évben 50 dénárt. Ez utóbbinak az egyes székekből beszolgáltatásáról számadás is emlékezik. {14}

Bethlen Gábor fejedelemmé választásakor, az 1613. októberi országgyűlésen a székelyeket a báránydézsmá adótól (mit - állítólag tőlük «semmi időben az fejedelmek számára nem szedtek») mentesítették. {15} Ezt a végzést 1615-ben is megismétlik, s az erdélyi törvénykönyvbe még inkább körülírva és minden állatra és terményre kiterjesztve vették fel, azt mondván, hogy «a székelységnek határiról se barom, se gabonabéli, se semmi egyéb bonumokról, se magok, jobbágyság, pásztorok és majorok Fiscus számára való dézsmáddal nem tartoznak.» {16}

A rendes adótól eleinte Bethlen Gábor is megkímélte őket, de a rendkívüli szükségekre igyekszik igénybe venni segítségüket. Így 1614-ben közkinctári alapot (publicum aerarium) akarván létesíteni, melyre minden úr és nemes ember személyenként kapuszámától 2-2 forintot adott, a székelyektől is ígéretet vett, hogy nemzeti «gyűlésekben megtalálván, az régi mód szerint, ők sem vonják ki magokat az közönséges jókból.» {17}

Bethlen alatt az állam közterhei növekedvén, úgy, hogy az évi adó a régi 2-3-5 forint helyett portánként 10-20-ra növekedett; másrészt a székelyek (mint láttuk) a jobbágyságra lekötelesek által magokat mindegyre nagyobb számmal vonván ki a katonai szolgálatból: méltányosnak látszott, hogy az ilyen székely jobbágyságokat adófizetés alá fogják. Az 1616. októberi *segesvári országgyűlés* tehát elhatározta, hogy a székely jobbágyság, aki «lófő, drabant és szabad székelyből lött jobbágyság közöttük, a vármegyék módja szerint minden jobbágyról a száztíz pénzt megadják; de csak a *Portára való szükségre.*» A jobbágyság «felszámolására» pedig fejedelmi biztosok küldessenek ki, «kik az székelység állapotját tudják.» A vármegyék ekkor kapuszám szerint 11 forintot szavazván meg: a székely jobbágyra ekkor annyi rovatott, mint a magyar vagy oláh jobbágyra. {18} De mert csak a «Portára való szükségre» szavaztatván meg az ő adójuk (amazok az ország szükségére tavasszal már 8-8 forintot megszavaztak) a székelyek tervezett adója mégis csak mérsékeltnek látszott. De - úgy látszik - ezt sem fizették meg, s hadfelkelésük miatt felmentésüket kérték az adótól; úgy, hogy a következő években ez az adómegszavazás az országgyűléseken elmaradt.

1620. április 5.-én azonban felújították a határozatot az országgyűlésen, hogy a *török császár adójában a székelység is praestálja /teljesítse/ előbbi ígétét*, arról való (1616.) articulus szerint.» {19}

A székely követek a nemzetgyűlésre hárították ennek a végleges megszavazását, «ők magok nem resolváltak»; az udvarhelyi közgyűlésen pedig «kemény választ adtak» a fejedelemnek, arra hivatkozván, hogy hadakat küldtek a magyarországi táborozásra, tehát adót nem fizethetnek.

Bethlen Gábor éppen a beszercebányai országgyűlésen volt elfoglalva, hol őt Magyarország királyává választották. Bántotta a székelyek szűkkeblősége s 1620. augusztus 3.-án szemrehányó levelet küldött nekik, melyben kifejti, hogy «Erdély megmaradása és békeossága a Fényes Portának kedve keresésében állván, a portai adót pontosan kell fizetni s abból a székelyek sem vonhatják ki magokat. Ettől az ő vonakodásuknak nem kellett volna lenni», mert a többi rendekkel egy hajóban lévén, azokkal egyenlő karban forog az ő megmaradások, békeosságok is. «*Ezzel adófizetésre nem vettettek,*» - úgymond - mert akire adó vettetik, azokat nem inteni kell, hanem azoktól behajtják. De hogy a közjóért a többi nemzeteket ne segítsék, az nem lehet; a rendkívüli adóhoz nekik is hozzá kell járulniuk, mert eleitől fogva úgy volt. A hozzá küldött segédsapatokra való tekintettel, amennyiben lehet, könnyebbit ugyan terhükön, de megkívánja, hogy «az közönséges jóból» magokat ne vonogassák. {20}

Az 1620. szeptember 29.-én tartott országgyűlés, mely kapuszámoként «*három nemzetül.*» 8-8 forintot szavazott meg, újra kötelezi a székelyeket, hogy «a segesvári articulus szerint az egy-egy forintot (jobbágyonként) megadják.» {21} De hiába újítják meg a rendek 1621. április 24.-én a határozatot, hogy «a székelyek, miként a segesvári gyűlésben, azonképpen mostan is a császár adójában ígérnek egy-egy forintot *minden jobbágytól, affélétől, kik a zászló alól elállván, házastól, örökségestől jobbágyságra adták magokat*, melyet minden esztendőben egyszer praestáltak»: a székelyek az adófizetést megtagadták, s az erre vonatkozó fennebb idézett pont töröltetett. Követeket küldöttek ugyanis a fejedelemhez, hogy hadakozni és adót fizetni egyszerre nem képesek - és a fejedelem elhatározását a következő országgyűlésre halasztotta. Az 1621. szeptember 30.-i országgyűlés megállapította, hogy a székelyek a segesvári 1626. évi gyűlésben tett ígétüket mindeddig nem teljesítették, de «látván hazánknak mostani állapotját, ... *minden zászló alól kiállott jobbágyságokért külön-külön az egy forintot beszolgáltatják*» a portai adóra. {22}

Ez is csak ígét maradt, amint a fejedelem következő évi előterjesztéséből kitetszik.

Bethlen Gábor ugyanis az 1622. szeptemberi országgyűlésre hosszabb és megokolt előterjesztést tett a székely jobbágyság adózását illetőleg. Elmondja ebben, hogy igazságtalannak tartja, hogy az egész székelységen való jobbágyság (kiknek száma a tízezret meg fogja haladni) sem adót, sem dézsmát nem fizet, sem hadba nem megy; így jobb dolga lévén, mint a hadakozó és a szék terheit viselő lófő, veres drabant, szabad székelynek; csak Bocskay idejéről közel 6000 székely lett jobbágyság. Midőn ezt a visszaélést megszüntetni akarván, az 1620. áprilisi országgyűlésen adót kívántak a székely jobbágyságtól: «*az egy portai adónak segítségére ígérték a székelyek zászlók alól magokat elkötött jobbágyságtól valamit fizetni*», de azt is oly sokféle mesterséges föltételekkel, hogy a fejedelem nem fogadta el, és azóta függőben tartotta. Most aztán

azt kívánja, hogy mindenki, aki jobbágságra adta magát, ha nem is kétszer, mint szokás, évenként legalább egyszer a portai adóban kapuszám szerint megrovassék. {23}

Ennek alapján az országgyűlés, miután a székelyek jobbágyaik után a portai adóhoz hozzájárulásukat megígérték, elhatározta, hogy a székely jobbágyok összeírassanak és különválasztassék az ősjobbágy és a zsellér a többiektől.

Az összeírást a fejedelem megbízottjai (commissariusok) végrehajtották. Szigorú eljárásuk ellen a székelyek számtalan panaszt sorolnak elő az 1623. júliusi országgyűlésre küldött követek utasításában. Jogtalannak tartották sok esetben lajstromban írását olyan jobbágyoknak, kiket ők ősi joggal tartottak és adómenteseknek óhajtottak továbbra is. A következő országgyűlési végzések azonban a székelyek adózáásával nem foglalkoznak.

Az előzmények után azt hihetnők, hogy 1622 után a székely jobbágyok rendszeresen fizették a portai adót, de a fennmaradt adatok mást bizonyítanak: azt ti., hogy a *székelyek csak vármegyei területen lévő jobbágyaik után adóztak*.

Már 1620-ból olyan székelyek adózásáról van szó, «kiknek a lakságon (vármegyei területen) vagyon jószágok.» Ezek úgy fizetik az adót, mint mások a vármegyei jobbágyok után. {24} 1626-ban Bradenburgi Katalin fejedelemmé választásakor a székelyek 2000 forint tiszteletajándékot szavazván meg, azt mondják, hogy «közülök sokan kapuszám szerint is megadják» az ajándékul megszavazott 1-1 forintot. 1628. áprilisban a két rendbeli 20 forint adót azok a székelyek is megígérték, «*kiknek a vármegyéken kapuszám után jószáguk vagyon.*» 1629-ben megint csak azok a székelyek vállaltak adót, «kiknek jobbágyuk kapuszámon vagyon.» {25} Hogy itt hozzáértendő a *vármegyékben*: mutatja az, hogy az 1630-as években minden adó megszavazásánál világosan kifejezik, hogy a székelyek közül azok fizetnek adót, «kiknek a vármegyéken jószágok vagyon.» {26} Így megy ez az 1640-es és 50-es években is, egészen az 1657. januári országgyűlésig. {27}

Mindezekből az következik, hogy a székelyeket hiába akarta Bethlen Gábor legalább a portai adó számára megadóztatni, az erről szóló végzések hiábavalók voltak, a székelyek adómentesek maradtak s csupán vármegyei birtokaikon lakó jobbágyaik után fizettek kapuadót.

I. Rákóczy György a rendkívüli szolgáltatás tekintetében is könnyített a székelyeken, felmentvén őket az *ingyen való közmunka* alól. {28} Azelőtt főként a végvárak (Várad, Jenő, Lippa) építésére többször igénybe vették a fejedelmek a székelyek munkaerőjét, éppúgy mint nem egyszer az erszényüket. Bethlen Gábor főként nagy várépítő volt. 1615-ben azoktól a székelyektől, akik hadban nem-menésért fejeken, jószágokon maradtanak vala», fő- és jószágvesztésük váltságául «egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt Fehérvár épületire.» {29} - Fejérvár építését főként erősen szorgalmazta, s arra a székelyeket is igénybe vette. A székelyek nem szívesen viselték ezt a terhet s 1628-ban az ingyen munkától felmentésüket kérik az országgyűlésen. 1629-ben is feltételhez kötötték a megígért közmunka (gratuitus labor) teljesítését. Rákóczy eltörölve, a mentességhez szívósan ragaszkodnak továbbra is. Midőn a végvárak építésére az országgyűlések adót és segítséget szavaznak meg, a székelyek közül rendszerint csak azokat rótták meg, «kiknek vármegyéken jószáguk vagyon.» Így 1649-ben Várad és Jenő építésére 1650-ben a végvárak építésére 1-1 forinttal. 1652-ben a marosszéki székely drabantokat is fölmentették a Görgény várához való adó és szolgálattól, és a többi szabad székelyek közé helyezték. {30}

A székelyek tehát a XVII. század első felében mindvégig adómentességet élveztek, s lassanként a rendkívüli segélyadások és közterhek viselésétől is szabadulni igyekeztek, és ez legnagyobb részt sikerült is nekik. Csak egytől nem menekülhettek: *a szék házi szükségleteire időnként kivetett rovattal*, amilyen volt pl. az országgyűlési követek költsége. Ezt főnép, lófő, drabant és szabad székely együttesen viselte. {31} 1611-ben a háromszéki lófők a «gyűlés-pénz adásból és egyéb teherviselésből az régi jó szokás és rendtartás ellen magokat ki akarták vonni a köztük lévő nemesség és székelységközül.» De dacára annak, hogy erről a fejedelemtől «levelet is vettek volt magoknak»: az 1652. májusi országgyűlés ezt megsemmisítette és elrendelte, hogy mindenütt mindenben a régi mód szerint «viseljék a közterheket.» Az ilyen rendkívüli rovatok beszedésére rendszeren egy vagy két külön megbízottat választott a szék, kik munkájukért rendszeren magok is kaptak valami csekély részt a felszedett pénzből.

A rendkívüli hadiadózás korszaka. (1657-1690.)

II. Rákóczy György szerencsétlenül végződött lengyel hadjárata (1657) fordulópontot alkotott Erdély s benne a székelyek történetében. Az ebből keletkezett tatár-rabság és váltságdíjak, majd a török beütések s a nagymérvű hadisarc és felemelt adók felforgatták az ország eddigi csendes, békés, virágzó állapotát és súlyos terheket zúdítottak a szerencsétlen országra. A nyomor és szenvedés általános nagy özönvizében, midőn az ország létéről volt szó és folyt a küzdelem, a székelyek sem menthették meg az ő külön kiváltságaikat, s főként eddigi adómentességüket. A véráldozatokhoz, melyeket viseltek, elkerülhetetlen volt pénzáldozatokkal is járulni a haza megmentéséhez.

1657-től 1664-ig a székelyek is úgy adóztak, mint az ország többi lakosai, pénzben és terményekben: a tatár-rabok kiváltására, a portai hadi sarcra s a török hadak élelmezésére.

Az 1557. szeptemberi szamosújvári gyűlésen a tatár-rabok váltságára megszavazott rendkívüli adóban a székelyek adóztak 10 jobbágyon felül 5-5 tallért. Lófők, drabantok, solymárok egy eke után egy, kettő után másfél tallért, félekés egy forintot; akinek vonó marhája nem volt, négyen adtak egy tallért. Úgy adóztak «mint a lófejek, marha után» a kék gyalogok, őrállók, sóvágók, háromszéki kaskötők, csiki vashámorosok; «minden házas cigány adott 1-1 forintot.» Ezeket székenként és vidékenként arra rendelt adószedők vették fel. {32}

1658. áprilisban 2000 tallért szavaznak meg a két főtatár-rab Kemény János és Kornis Ferenc váltságösszegéhez, melynek (116000 és 60000 tallér) negyedrészt az ország vállalta magára. Ugyanazon év novemberben pedig a portai adóra fizetnek a székely nemesek és lófők 10 jobbágy után 20 forintot (miként a vármegyéken) kapuszám után: az «*úri, nemes és székely rend*»; a szabad székelyek: lófők és drabantok fejenként 2 forintot (mint az egyházas nemesek). A taksás székely városok is úgy, mint a szabad székelyek.

1659. május-júniusban a portán kezesekül letartoztatott erdélyi követek kiváltására, illetőleg a követelt török-adóhoz annyival járultak, mint 1657-ben fizettek «tatár-rabok kiváltásába felvett adóba.»

Akkor a jobbágy-szám és az «eke», illetőleg a «vonómarha» volt az adókulcs s a fejadó egészítette ki. Most s a következő években is az ökör-szám lett az irányadó az adókiivetésnél. Mintha a régi ököradó térne vissza más kiadásban. És ez igen természetes volt. A székely első sorban marhatenyésztő és földművelő lévén, a marha-szám és a földet szántó ekefogat száma volt fokmérője a gazdaságnak, a teherviselő képességnek.

Udvarhelyszék 1659. május 2.-i közgyűlésén az «újabbban való adózásra» azt rendelte «székül», hogy akinek két ekéje jár az udvaráról, 10-12 ökre lévén, adjon 1-1 tallért; akinek 4-6-8 van, ketten, - két-ökrű emberek négyen adjanak egy tallért; «ökrötlenek» ha tehenük van, vagy ha nincsen is, de «jó munkatehető emberek», négyen fizessenek egy tallért. «Özvegy asszonyok, kiknek semmi marhájuk nincsen, hanem többnyire orsójával, guzsalyával él, nyolcan adjanak egy tallért. Egyházas nemesek, lófejek, drabantok az jobbágyokról is az feljebb megírt szerint contribuáljanak» (adózzanak). A jószágos, marhas özvegyek is. {33}

1660. júliusban a Portának megszavazott hadiadóra a jobbágy-ház és ökör mellett adóalapul veszik fel a ló, tehen, juh «marhát» is. Jobbágy-ház után 2 tallér, vagy 4 forint, ökör és ló után 50 dénár, tehen után 25, juh után 10 dénár fizetendő. Lófők, drabantok, szabad székelyek és özvegyeik fejenként 2 tallért vagy 4 forintot fizetnek, a marhák adóján kívül. 1660. novemberben a nemesekre magukra, s nem a jobbágyokra vetettek, vármegyéken és székeken, minden jobbágy és szolgáló zsellér után kivétel nélkül egy-egy tallért. Az 1660. decemberben országgyűlésen a székelyek marhájára kivetett rovatokat elengedik.

Ökör után fizettek adót a székelyek (szabad és jobbágy) 1662-ben - és pedig most már 4 ökör után egy, 2 ökörért fél tallért, vagy 1 forintot; a marhátlanok négyen 1 forintot.

Ezzel szemben azt az ígéretet nyerik, hogyha a török kivonul az országból, adózással nem fognak többé terheltetni, elismervén, hogy «*az országnak rendkívül való szükségében és pusztult állapotjában, nemesi szabadságuk sérelmével kényszerítettek mostan az adózásra lépni.*» {34}

Az adózásnak szokásos neme volt a terményekben való adózás is, ami leginkább akkor fordult elő, midőn vagy saját hadseregüket kellett élelmezni, vagy idegen hadak voltak bent az országban, vagy a török-tatár hadak a határhoz közeli szomszédos országok valamelyikében viseltek hadjáratot.

1661. áprilisban az állami szükségletekre szavaznak meg kapuszám után egy-egy «kis köből búzát, vagy rozsot, kölest, babot, lencsét, borsót», vagy törökbúzát; ahol ilyen nem terem, onnan két köből zabot, vagy másfél köből árpát. Ez a székelyekre nem terjedt ki. De már 1661. novemberben Ali basa 6000 janicsárja és 4000 szpáhija számára rendelt élelmet a székelységnek is össze kellett gyűjteni «székes helyeken» és pedig minden tíz embertől egy-egy kis köből búzát és minden embertől egy-egy köből zabot, vagy fél köből zabot és árpát; kivéve a «tehetetleneket, kiknek semmi sincsen.»

1662. márciusban Csík, Gyergyó és Háromszék és még néhány megye, «hol a benn lévő hadak el nem éltek», adnak másodszor is ugyanannyit a «török vitézek számára.»

1662. októberben ugyancsak az országban bent lévő «török vitézek számukra» élésükre minden egész-ekéjű ember adott 4-4 véka lisztet s két annyi zabot, félkepejű felényit, marhátlan szegény emberek ketten egy véka lisztet és egy véka zabot, 20 ember egy berbécset, negyven ember egy tehenet; szénával a hadiszállásokhoz közel lakó «szegénység» tartozott gazdálkodni.

1664. januárban az székelységen lévő jószágos emberek fejenként egy tallért, egyházas nemes, lófő, drabant rendek féltallért, marhas jobbágy hárman egy, marhátlanok öten egy tallért. Azok a városok, melyek kapuszám után nem adóztak, a mesterlegényekkel együtt fejenként 1 forintot. A két oláhfalviak, zetelakiak és a solymárok fejenként úgy adózzanak, mint az egyházhelyes nemesek. {35}

Ezeket a nagy terheket a székelyek nem könnyen és még kevésbé szívesen vállalták és viselték, s az adómentesség elvéhez szívósan ragaszkodtak. Ezt a fejedelmek és a rendek el is ismerték és többször hangoztatták, hogy a székelyek e rendkívüli közterhek viselése miatt nem válnak rendes adófizetőkké. Midőn Barcsay Ákos 1659. augusztus 23.-án a tordai táborban sátrában fogadja a székely főembereket, lófők és puskás gyalogok küldöttségét és kéri, hogy az 500000 tallér hadisarchoz járuljanak hozzá, azzal is érvel, hogy *ezáltal nem válnak és lesznek adófizetőkké*, hanem csak a kivetett bírságot fizetik.

1662-ben az országgyűlési végzés is hangsúlyozza, hogy «*nemesi szabadságuk sérelmével*» kénytelenek adózni, de csak addig, míg a török hadak bent vannak.

Az elvi kérdés mellett a teher anyagi része is nyomasztó volt. Pedig a székelység aránylag még most is kevesebb adót fizetett, mert csak a török adóhoz hadisarchoz és a hadak élelmezéséhez járult hozzá; de az ország rendes évi szükségleteihez nem adózott. A többiekre még inkább illett az 1664. januári XXVIII. tc. vallomása, hogy «*igen megszegényedtünk, szegénységünk pedig nagyobbára éhelhalásra jutottanak.*» {36}

A török hadak kivonulása után sem sikerült a portai adótól szabadulniok, pedig 1662-ben arra ígéretet nyertek és ők ismételt megpróbálták. 1666-ban megtagadják az adózást, mivel nekik katonáskodniok kell. De a másik két rend (illetőleg nemzet) nem nyugodott bele, mert közös a haza s közösen kell védelmezni olyan eszközökkel, a minővel lehet, ez pedig most legfőként az adófizetésből áll. {37}

Amily kedvetlen és kényszerű volt az adó vállalása, éppoly késedelmes volt annak a beszolgáltatása is. Újabb és ismételt fejedelmi rendeletekre volt olykor szükség.

A török nyomás és közvetlen veszély enyhültével a székelyek portai adóját többé nem fejenként, vagy marhaszám szerint, hanem egyösszegben, 5000 tallérban állapították meg. 1665-től 1685-ig ez a főösszeg szerepel. Ehhez az alapösszeghez azonban némelykor kisebb-nagyobb pótladó járult.

A török harcok (a 16 éves háború) felújulásával Erdélynek is hadi készüléket kellett tennie, sőt 1683 nyarán a fejedelemnek is hadba kellett vonulnia Bécs felé, Győrig; így a rendkívüli adózás megint sűrűbben fordult elő.

Az erdélyi törvénykönyvbe irányadoul az 1667. XXIX. tc. adókiivetése vétetett be. «Mivel Isten után ez hazának megmaradása - mondja a tc. - áll a Porta kedve keresésében, amely is fundáltatott az adóban, melyre nézve senkinek sem kedvezhetvén ez hazában, kellett adót mostan felvetnünk az alább megírt mód szerint: kapuszám után vetettünk egy kapura

taller imperium (ti. császári tallért) 15-öt.» Következnek a vármegyék kapuszáma, városok adóösszege, rovatlan faluk lélekszáma, egyházas nemesek létszáma stb. elősorolása. Közben «az egész székelység adjon taller imperium 5000.» Külön vannak előszámlálva a székely városok. E szerint «Marosvásárhely, lévén 34 kapu» (mert kapuszám szerint számított) fizet 465 tallért. A többiek mint «taksások» (nem kapu szerint, hanem egy összegben) fizetnek, úgy mint Kézdivásárhely 100, Udvarhely 35, Bereck 30, Ilyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 15 tallért. {38}

A hadiszerecsene a császári hadaknak kedvezően, ezek 1685. őszén az erdélyi részekre (Kövár-vidékére és Máramarosba) szállottak télyi kvártélyba: Erdélynek kénytelen-kelletlen élelemről kellett gondoskodnia. Az 1685 novemberi országgyűlés «az ország véghezajzi és bizonyos városokban szállítandó éléről» intézkedvén, a székelységen lévő jobbágságra 20-20 személyre kivettek két kis köből búzát és egy kis köből zabot. Zetelaka és a két kiváltságos Oláhfalva lakosai hasonlóképpen. Udvarhely városa 2 köből búzát és 10 köből zabot, Csíkszereda 5 köből zabot, Kézdivásárhely 10 köből búzát, Bereck 2 köből zabot, Sepsiszentgyörgy 6 köből búzát, Ilyefalva 6 köből búzát és ugyanannyi zabot kénytelen adni. A háború mindegyre nagyobb mérvet öltvén, miután már Erdélyt is közvetlenül érintette, német hadak szállván meg egy részét ezeknek ellátására nagy összegek és sok élés kívántatott s így az adó is arányosan növekedett.

1686-ban Buda visszafoglalása előtt a májusi országgyűlési adókimutatásban a székelyeké megkétszereződött: 10000 forintra szabták, s azonkívül minden jobbágyra külön 50-50 pénzt. A taksás városokra külön aránylagosan: Bereckre 120, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 40, Ilyefalvára 80, Udvarhelyre 140, Csíkszeredára 60 forintot. (Marosvásárhely kapuszám szerint adózott.) Országos főadószedővé a székely Ugron Ferencet nevezték ki.

Még ez sem volt elegendő. Mert a fejedelem 1686. augusztus 9.-én Scherfenberg császári tábornokkal 50000 tallérban egyezvén meg, hogy német hadait kivigye az országból; erre a székelyek egy összegben (Aranyosszéken) kívül 6000 forinttal járultak, melyből Háromszékre 2400, Csík-Gyergyó-Kászonszékre 1600, Udvarhelyszékre 1600 és Marosszékre 400 forintot rovatolt ki. A taksás városok a tavalyi adó szerint fizettek. {39}

Budavár visszafoglalása (1686. szeptember 2.) a lehanyatló török hatalom helyett a német hadak önkényének nyitott tág teret Erdélyben, mely most már két malomkö között őrlődött. A császár-királyal elmulasztották a végleges szerződést megkötni, - a török Portától sem mertek elszakadni, s 1687. júliusban megszavazták a portai adót is, melyből «az székely natioa közönségesen 15000 forint esett.» Azonkívül Udvarhely városára 140, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 80, Ilyefalvára 80, Bereckre 80 és Csíkszeredára 6 forint.

1687 őszén Károly lotharingiai herceg, a budavári győzelmes fővezér hadaival megszállotta, és kardcsapás nélkül hatalmába kerítette Erdélyt. Az 1687. november 7.-i. fogarasi országgyűlés rengeteg adót vetett ki (a legnagyobbat, mit erdélyi országgyűlés addig megszavazott). A székelyekre 100000 forintot vetettek. 1688. januárban pótlólag még 3000 köből zabot és a taksás városokra 5-10-15-20-35 köblöt. {40}

A bécsi kormány 1688 elején Caraffa tábornokot, mint Magyarország és Erdély katonai főparancsnokát azzal a megbízással küldötte Erdélybe, hogy az országot a török Portától végleg elszakítsa. A Caraffával kötött szerződés újabb terheket rótt az országra, egyebek közt 30000 köből búzát (1688. március), melyből a székelységre esett 5000 száz köből, a székely városokra külön 8-10 köből. Az 1688. májusi megszavazott 500, kasos, ernyős tábori társzekérből a székelyeknek 26-ot kellett előállítani s a városoknak még négyet, hat-hat ökörrel és két-két béreessel.

Erdélyt ekkor a fejedelem mellett 11 tagú «delegatio» igazgatta, s ezeknek ellátására (1688. június) megszavazott összeghez a székelyek 3500 forinttal járultak. A delegatio (1688. november 3.) «az római császár vitézi szükségekre» kivett zab és szénából Háromszékről 110 köblöt rendelt a Barcán táborozó németeknek.

Az 1688/9.-i adó még növekedik. «Az egész székely nationak is ökegyelmek (a rendek) semmiképpen nem kedvezhetvén, az tavalyi pénzbeli adójukat nevelni kellett 20000 forinttal; teszen in summa 120000 forintot.» Ezenkívül a székely taksás városok fizetnek: (Marosvásárhely 7750), Udvarhely 450, Csíkszereda 180, Ilyefalva városa 300, Sepsiszentgyörgy 125, Kézdivásárhely 1250, Bereck 315 forintot. Ehhez hozzájárulnak a szolgarendek is tehetség szerint, a molnárok fejenként egy-két forinttal, a falusi csorda- és juhpásztorok 1-1 forinttal. A császári hadak élelmére pedig közel negyedfélezer köből búzát, 12000-nél több köből zabot, mintegy 1700 mázsa húst, bort (ezt csak Marosvásárhelyről) és szénát vetnek ki.

Ezzel még nem érték be ebben az évben, mert 1689. júliusban adópótlékkul kivettek a székelyekre 6000 forintot (egyszerre), a városokra kétszeresen 20-tól (Sepsiszentgyörgy) 30-40-60-70-200 (Kézdivásárhely) - 1240 (Marosvásárhely) forintot.

Az 1690.-ik év első felére a rendek a székely nemzet «sok terhviselését méltó tekintetbe vévén» megelégedtek 25000 forint és 15000 köből zab ígéréssel. Ehhez járult még Marosvásárhely adója 31 kapuról: 6200 forint, hús 93 mázsa, zab 310 véka, búza 317 véka, bor 112 (13 vedres) hordó, széna 93 szekér. A taksás székely városok 10-26 forintot fizettek s megfelelő hús, búza, zab, széna mennyiséget, hol mi termett inkább.

Az évi adót 1690. április 4.-én 800000 forintra kipótolják s ebben az «egész székelységre» vetnek még 6000 forintot s a taksás városokra 15-100 forintot. {41}

Ez volt I. Apafi Mihály uralkodása alatt az utolsó adómegajánlás. Ő még az országgyűlés alatt Fogarason április 15.-én meghalt. Pár hónap múlva váratlan és hirtelen fordulatot vett Erdély története. Thököly Imre török sereggel betört Erdélybe, s a zernesti csatában levervén Heisler német és Teleki Mihály erdélyi főgenerális magyar hadait (1690. augusztus 21.), a keresztényiszigeti országgyűlésen az erdélyi rendek által fejedelemmé választották (1690. szeptember 19.).

A székelyek adómentességének visszaállítására ez az országgyűlés biztató hajnalhasadásnak mutatkozott. A 16. törvénycikk «a székely nationak szabadságában való megtartását» ígéri és az ingyen közmunkákkal (gratuitus labor) és egyéb szabadságok ellen való dolgokkal terhelését a székelyeknek «meg nem engedi.» Miután pedig az új fejedelem az adót a Bethlen Gábor idejébéli adóra szállította, a székely nemzetnek megígérte, hogy adójukat jövőendőben elengedi, minthogy az akkori időben az adózással nem terheltek. (17. tc.)

A hadak fenntartására azonban 40 napi élelmet vetvén ki (32000 köből búzát, kapunként 8 köblöt): a székelységekre esett belőle 3000 köből, 4 taksás városra 15-15 köből, Kézdivásárhelyre 25. Zab (kapuszám után 24), a székelységekre 8000 köből és a taksás városokra 6*25. Vágómarha (kapuszám szerint) a székelységekre 1500, a városokra 4*2 és 4 (Kézdivásárhelyre) esett. Vaj 350 veder és a városokra 4*2 és 4 veder (Kézdivásárhelyre). Méz ugyanannyi.

Thököly fejedelemsége rövid pünkösdi királyság volt, a császári hadakkal nemsokára kiszorították Erdélyből s az előbbi állapotok visszatértek - a nagy adózással és a katona-élelmezéssel együtt, melytől a székelyek sem menekülhettek. Thököly beütésének politikailag annyi haszna volt, hogy Leopold császár-király kiadta a róla nevezett híres diplomát, mely biztosítja a székelyek adómentességét, s ezzel szemben hadkötelezettségöket.

A székelyek adómentessége tehát elvben a XVII. század folyamán mindvégig megvolt, de a török inváziók óta (1657-től) Erdélynek a császár-királyi uralom alá kerülésig (1690) a viszonyok kényszerűsége miatt a székelyeknek is viselniük kellett a rendkívül súlyos közterheket s így adómentességük papíroson maradt s üres, pusztá szóvirág volt.

- 1 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 147.
- 2 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IV. 164-65.
- 3 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 429.
- 4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 216.
- 5 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 143.
- 6 Udvarhely vármegye levéltárából: Articuli universitatis; Vö. Udvarhely vármegye története 319.
- 7 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 549.
- 8 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 95.
- 9 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 175.
- 10 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 191.
- 11 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 252.
- 12 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 437, 474.
- 13 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 323.
- 14 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 168, 192, 204.
- 15 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 361.
- 16 Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae (1653) III. LXXVI. 15.
- 17 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 414.
- 18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 388. (Ekkor már 10 jobbágy számíttatott egy portára.)
- 19 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 541.
- 20 Történelmi Tár 1887. 195.
- 21 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 550.
- 22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 561.
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 104.
- 24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 541.
- 25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 318, 493, 495.
- 26 Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 84, (1630), 264, 281. (1631), 315. (1632), 399. (1634), 462. (1636), 589. (1637)
- 27 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 247.
- 28 1630. januári IV. tc. A fejedelem «Az gratuitus labor praestálásából immunissá tette a székely atyánkfiai is.» (Erdélyi Országgyűlési Emlékek IX. 101.)
- 29 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 355, 495.
- 30 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 61, 71, 158.
- 31 Udvarhely vármegye története 326.
- 32 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 527.
- 33 Történelmi Tár 1889. 142.
- 34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XII. 444, 457, 483. - XIII. 190. Erre az 1794/95 és 1810/11.-i adómentességi emlékiratok is hivatkoznak.
- 35 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 85, 128, 190, 292.
- 36 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIII. 291.
- 37 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVI. 165.
- 38 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIV. 228. és Compilata Constitutio V. 44-45.
- 39 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. 370, 498, 546.
- 40 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIX. 186, 315.; Alvinczy P. Okmánytára II. 236.
- 41 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XX. 159, 161, 258, 313, 316. - K. Papp Miklós: Történelmi Lapok I. 550. – 1690. január 14. a kapuszám után kiadás «Vásárhely városát ide nem értve» történik.

XXII. A székely városok

A magyar nem volt városalkotó nép, a székely még kevésbé. A magyar a puszták fia, a székely békében «erdőlő» (erdőirtó), baromtenyésztő, s mint harcias népnek eleme a háború volt. Vár és város nem fért össze sem szellemével, sem alkotmányával. Szellemével nem, mert nem a kőfalakban, de a nyílt személyes bátorságban kereste a biztonságot; alkotmányával nem, mert a vár, a kőfal, az erődítés különleges hatalmat jelent, mely hatalmaskodás, elnyomatással jár, ami a székely népszabadsággal ellentétben állott. A város a Székelyföldön tehát mesterséges, idegen palánta, mely nehezen gyökerezett meg s félig-meddig mindig ilyen idegen maradt. Igazi várost, kerített várost, hiába keresnénk a Székelyföldön.

Ami város a Székelyföldön mégis alakult, azok az elengedhetetlen életszükségletnek kívántak eleget tenni. Főhelyre, amely kiemelkedik a környezetéből, minden intézménynek szüksége lévén, ahol a kormányzat *udvar-helyét* választja: az ilyen (olyan, amilyen) fővárossá alakul (Székelyudvarhely). A vidékeknek, folyóvölgyeknek, a nép-telepedési székeknek megvannak a magok természetes és földrajzi fekvés által kiszabott központjaik; ahová gravitálnak, ahol áruikat kicserélik, szükségleteiket beszerzik, szóval amelyek *vásártartásra* alkalmasok: az ilyenek, mint *Vásárhelyek* előbb-utóbb városokká alakulnak. (Székely-, később *Marosvásárhely*, *Torjavására*, később *Kézdivásárhely*.)

Némely vidékek *központjai* már a székelyek betelepődése alkalmával is lakottak lévén: központot jelentő szláv nevöket (*szrodek*) átvették a székelyek is, s lett belőlük *Csíkszereda*, *Nyárádszereda*.

A népesebb, központi helyeken nagyobb templomok, szentegyházak épülvén s valamelyik szent tiszteletére avatvatván fel: ezeknek a nevét kapta a város is. Onnan kapta nevét Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Székelykeresztúr.

A székely központi helyek várossá alakításukat Zsigmond királynak köszönhetik. Ez a városalapító király 1427-ben Kézdiszék előljáróinak meghagyván, hogy Torjavásárt (a későbbi Kézdivásárhelyt) városi kiváltságai élvezetében ne háborgassa; egyebek közt azt mondja, hogy minden székely székben egy-egy város van, melyek szabadalmakkal vannak ellátva s ezek között egyik Torjavására. {1}

Melyek voltak ezen városok, az oklevélből nem tűnik ki, de következtethető, hogy ezek: Marosszékből Székelyvásárhely (a mai Marosvásárhely), Udvarhelyszékben Székelyudvarhely, Kézdiszékben Torjavására (Kézdivásárhely), Sepsiszékből (az 1461-ben oppidumnak nevezett) Sepsiszentgyörgy, Aranyosszékből Felvinc, Csíkszékből Csíkszereda és tán Keresztúrszékből Székelykeresztúr, mely már 1459. évben oppidum névvel jó elő. {2}

Zsigmond király kiváltságlevelei közül egyik sem maradt ránk, de következtethetjük a későbbi fejleményekből, hogy minden városnak egyenlő önkormányzati jogot (autonómiát) adott, mely feljogosította bíróválasztásra, kivette a szék hatósága alól közigazgatás és törvénykezés dolgában és szentesítette a szék közterheitől. Vásárjogot is kellett nyerniök, amiről később oklevelek részletesen intézkedtek.

A székely városok között a legjelentékenyebb volt *Marosvásárhely*, mely a még a XVI. században is Székelyvásárhely (latin oklevelekben Forum Siculorum, Zekulvasarhel, Zekelvasarhel) nevet viselt. Kedvező természeti fekvése, a termékeny és tágas Marosvölgyében, a fában gazdag székely havasok és a bőtermésű Mezőség közelében, a termények, állatok és áruk kicserélésének és a közigazgatásnak központi helyévé tette. Vásárhely neve mutatja, hogy fő élettere a kereskedelem volt. A név azt is tanúsítja, hogy már a XIV. században némi városi (vásártartó) jellege lehetett, bár a XIV. századból oklevelek kifejezetten városnak még nem nevezik. {3}

1380-ban még a szék bírása és hadnagya gyakorol benne bírói jogot, szökött jobbágy elfogatást. Városnak (civitas) 1409-ben nevezi először oklevél, s a XV. század folyamán mint oppidum fordul elő. 1460-ban a székely ispánok Vásárhely város bíráiról szólnak, ami az önkormányzatnak kétségtelen jele. {4}

Ez az önkormányzat volt a legbecsesebb joga a városi polgároknak, amit a nemesi székekkel szemben féltékenyen őriztek. Nem ok nélkül, mert a szék tisztviselői nem szívesen látták a városok elkülönítését a széktől s kiváltságaikat, melyekkel a közterhek viselése alól magukat kivonták, a nemeseket pedig kizárták a városi jogok és jövedelmek élvezetéből. Annál nagyobb volt a súrlódás és versengés, mert a székely városok a székgyűlések hivatalos helyei voltak és nemeseknek is házai, birtokai lévén a városok területén, az érdek-összeütközéseknek bőséges tere és alkalmá nyílt.

A városi kiváltságnak egyik leglényegesebb része az volt, hogy a polgárt csak saját törvényszéke előtt lehetett perbe idézni. Különben is általános perjogi elv volt Erdélyben, hogy a felperesnek az alperes ellen ennek illetékes fóruma előtt kellett pert indítani.

Ebben a jogukban védelmezi a marosvásárhelyi polgárokat Mátyás király 1470-ben, midőn panaszkodtak megparancsolja az erdélyi vajdának, hogy őket jogaikban ne háborgassák, őket zaklatni és megzabolgatni senkinek ne engedjék, hanem akinek ellenük követelések van, azt a város tanácsa előtt törvényesen keressék.

A szék bírái annál kevésbé respektálták a városi kiváltságokat és önkormányzatot, mert előfordult, hogy a városi lakosok közül némelyek perüket a szék elibe vitték, s ezekben a székbírák ítéletet hoztak. Ez ellen a város jogorvoslatot keresvén, Báthory István vajda és székely ispán 1485-ben Marosszék tiszteinek megtiltotta, hogy a vásárhelyi lakosok pereiben, kik régi törvény és szokás szerint minden köztük keletkezett perben magok kell, hogy ítéljenek, többé ítélkezni ne merjenek. {5}

A székely városok a székektől való független törvénykezési jogukhoz később is féltékenyen ragaszkodtak, és ítéleteiket a székek elé fellebbezni nem engedték.

Marosvásárhely városának ezt a jogát aztán megerősíti Szapolyai János, mint erdélyi vajda és székely ispán (1519), később mint magyar király (1531), majd Izabella (1557) és II. János király (1560), a város egyéb jogaival egyetemben. Báthory Zsigmond fejedelem is ad a városnak védőlevelet (protectionalist) arról, hogy városi polgár a marosszéki királybírák előtt törvényt állani nem tartozik. {6} Nagyobb perek fellebbezhetők voltak a széken kívül álló magasabb fórumok (székely

nemzetgyűlés, ispán, királyi tábla) elibe. Marosvásárhely 1604.-i perrendtartása a királyi táblát jelöli meg fellebbezési fórumul. {7}

A Székelyföldnek kétségtelenül Marosvásárhely volt legjelentékenyebb városa, mely a szomszéd falvakat (6-8-at) magába olvasztva és telepítve már a XV. században jelentékeny város volt. {8} Neve (Forum Siculorum) először az 1332-36.-i pápai tizedlajstromokban fordul elő. Nagy Lajos királyunk négyszer fordul meg a városban (1360, 66, 67, 70-ben) s okleveleiben már Székelyvásárhelynek nevezi. 1451-ben ott tartották az első ismeretes székely nemzeti gyűlést, melyben a székely örökösödés rendjét megállapították. {9} Mátyás királytól 1482-ben vásárjogot nyert, évenként három országos vásár tartására. A legnagyobb kiváltságot akkor nyerte, midőn Bethlen Gábor 1616. április 20.-án szabad királyi várossá tette, miáltal az összes székely városok fölé emelkedett, mert ilyen több nem volt az egész Székelyföldön.

Ebben a kiváltságlevelében nevezetes az, hogy a vásárhelyiek régi törvényeit megerősítvén, elrendeli, hogy a város területén lakó vagy ezután oda települő nemesek személyükre nézve nemesek maradnak ugyan, de házaik és a város határán lévő földjeikre nézve a város törvényhatósága alá tartozzanak, s annak közterheit a polgárokkal együtt viseljék.

Ezt a városban lakó nemesség magára nézve sérelmesnek tartván, a városba «bebíró» nemesek felfolyamodással éltek az ellen, hogy őket a városi tanácsházaik után rovattal, adóval terheli. Bethlen Gábor 1616. augusztus 15.-én a város tanácsához intézett rendeletében helyt adván kérésüknek (azzal a megokolással, hogy a nemeseknek házaikról oly régi szabadalmaik vannak, melyek a város most nyert kiváltságainál régebbiek s mivel, a ki prior tempore, potier est jure), úgy intézkedik, hogy a nemesi házak, a nemesek és ott lakó embereik minden adótól és közteherviseléstől mentesek legyenek.

A városban lakó nemesek és polgárok versengése állandó tárgya volt a székely városoknak. A nemesség adómentességét minden erejével védelmezte, viszont a polgárság a városi közterhek viselését kívánta a köztük lakó nemesektől is. A városok szabadalmainál régebbi nemes házak mentességét még eltúrta a város, de újabb nemesítések és megvásárolt vagy örökölt polgári házak adómentesítését nem. Ebből sok viszály és perlekedés keletkezett.

Legnevezetesebb volt az udvarhelyi nemesség és polgárság évszázadokon át tartott viszálya.

*

Székelyudvarhely, mint város, nem volt oly jelentékeny, mint Marosvásárhely. A Székelyföld középpontján feküdvén és az anyaszék fővárosa lévén, ez lett ugyan a székely főtörvényszék helyévé, a nemzeti gyűlések színhelyévé, a nemzeti levéltár őrizőjévé s a székely közigazgatás központjává, de királyi várossá nem fejlődött és a polgárság a benne lakó nemességet nem tudta magába olvasztani.

Udvarhely neve is a pápai tizedlajstromokban jő először elő (1332-37). 1357-ben itt tartott székely nemzetgyűlésről van tudomásunk. {10} Itt a városban laktak rendesen a székely alispánok; az ispán rendes lakóhelye *Görgény* vára volt.

Nem lévén helye itt Udvarhely város történetébe mélyebben behatolni, csak a *városi élet* kimagaslóbb és jellemző nyilvánulásaira szorítkozom. Történetét megírtuk: Jakab Elek a fejedelmi kor végéig s én 1690-1848-ig.

Udvarhely is valószínűleg Zsigmond királytól kapta városi szabadalmait. Oklevélben mezőváros (oppidum) jelzővel először 1485-ből ismeretes. A szék kapitányát, mely itt székel, már 1448-ból említi oklevél. A város, mint az anyaszék (sedes capitalis) főhelye mindinkább nagyobb szerepet játszik. Itt tartják 1505-ben azt a nevezetes nemzetgyűlést, mely az udvarhelyi 17 személyű főtörvényszéket felállítja. {11} Innen indul ki a székely fölkelés 1562-ben. Székely Antal Udvarhelyre hívta össze a székelységet, mely innen indul a fejedelem ellen. Leveretésük után itt építik fel főkentartásukra az egyik királyi várat, *Székelytámadt* név alatt, melyben aztán a *hat székely szék főkapitánya* székel. Innen sanyargatják e század folyamán az adófizetés alá vetett székelyeket, itt gyűjtik össze a székely székekből az adót. Udvarhely polgárai is sok terhes szolgálatra kényszerítettek ebben az időben, dacára kiváltságaiknak.

A régi kiváltságokhoz csak nemrégén járultak újabbak. *Izabella* királyné 1557-ben a portai adón kívül minden királyi adótól mentesítette. 1558-ban kelt kiváltságlevelében kivette a várost a szék hatósága és minden terhei alól, s meghagyta a szék tisztjeinek, hogy azon szabadságokban, amiket más városok is élveznek, ne akadályozzák, közterhekre ne kényszerítsék, ügyeiket saját bírójuk az ő régi szokásaik szerint igazgassa. 1564-ben *János Zsigmond* is elrendeli, hogy a nemesek és katonák Udvarhely és Keresztúr mezővárosok polgáraitól ingyen fuvarozást, az iparosoktól ingyen munkát ne követeljenek, a házaikból kiszorított polgárokat bocsássák vissza, az elvett ökröket, lovakat fizessék meg. {12}

Mihály vajda betörésekor 1599-ben az általa felbujtatott székelyek a háromszéki Várhegygel együtt Udvarhely várát is lerombolták, melyet a lécfalvi országgyűlés 1600-ban Udvarhely, Gyergyó és Háromszék által és rovására rendel újra felépíttetni.

Ezekben a zivataros időkben, főként a Básta korszakában a székely városok is sokat szenvedtek. A martalóc hadak feldúlták, felégették, kirabolták és elnéptelenítették. Udvarhelyen az 1602. augusztus 11.-i összeírás szerint mindössze 82 lakos (családfő) esküszik fel a császár-király hűségére, köztük egy nemes (Sámbokrédi Deák Mihály), 15 lófő, 54 szabados, 1 drabant és 1 jobbágy. Ezzel szemben Marosvásárhelyt 1602. augusztus 16.-án 166 lakost esket fel Básta, kik közt nemesnek van jelölve 5, drabantnak 7, a többi 154 nyilván polgár. {13}

A fejedelemség fénykorában (Bethlen és a két Rákóczy alatt) a székely városok is fellendülnek, újabb kiváltságokat nyernek, céheket alakítanak, ipart és kereskedelmet üznek, autonómiájukat fejlesztik.

Bethlen Gábor Udvarhelynek 1623-ban adott kiváltságlevelében elrendeli, hogy az ott lakó nemesek és nemtelenek, jobbágyok minden közterheket a polgárokkal együtt viseljenek; sőt az is, aki személyére nézve nemes, de polgári vagy nemes házból lakik, adót fizetni és a közterheket hordozni tartozik. A szék tisztjei a város ügyeibe ne avatkozzanak, a polgárok ügyeiben a város bíróját és esküdtjeit ítélni. A piac jövedelmét, a vásárvámost, melynek egyrészét a szék tisztjei magok számára akarták lefoglalni, más szabad városok kiváltsága szerint a városnak ítélte. {14}

I. Rákóczy György 1634.-i kiváltságlevelében még határozottabban hangsúlyozza, hogy a személyes nemesség városi házat, telket meg nem nemesít, és nem tehet adómentessé. Hogy ennek az elvnek érvényt szerezzen, felhatalmazza a várost,

hogyan az olyan nemes házat, vagy birtokát, aki háza vagy telke immunitását (adómentességét) nem tudja igazolni, de azért a polgári teherviselés alól kivonná magát, a vételár visszafizetésével váltsa meg.

A viszály a városi polgárság és bennlakó vagy bebíró nemesség közt nem szűnt meg, sőt mindinkább fokozódott, úgy, hogy többször megismételt alkudozások, egyezkedések dacára eltartott kétszáz évig! {15}

Az erdélyi törvénykönyvben is benne van, hogy «Udvarhely városának régi privilégiuma confirmáltatott, amennyiben nem derogál a nemesi szabadságnak; ... akik a városban szabad funduson nem laknak, arról való constitutio szerint adózni tartoznak és egyéb terheket is viselni; a korcsomálás a vár szükségére reserváltassék, az eddig való usus szerénta. {16}

A városi lakosság két eleme között a számarány megváltoztával, a nemesség túlnyomóvá válván, 1720. január 28.-án új egységre lépett a két elem, melyben a polgári rend lemondott a piaci adó- és vámjövodelemek kizárólagos jogáról s felét a nemességnek engedi át. Azzal okolja meg engedékenységet, hogy tekintettel a privilégiumos rend megfogalykozására, gondoskodni kívánnak, hogy a postálkodás és fuvarozás fennakadást ne szenvedjen, amit a nemességre hárítanak.

Udvarhely polgársága így a XVIII. század folyamán csak névlegesen maradt meg kiváltságos rendnek, a valóságban a városi nemességgel osztozott a közjövodelemekben.

A nemesség még ezzel sem elégedett meg, hanem a nyert engedmények után az eddig még a polgárság kezében maradt városi törvénykezés (jurisdictio) ellen irányította törekvéseit. Egymást érik ez ellen sérelmek a nemesek - és a panaszok a polgárság részéről. A guberniumnak kell mindegyre bele avatkoznia. Úgy, hogy ez 1783-ban hetedszer emel óvást a polgárok független jurisdictiojának tiszteletben tartása érdekében.

A nemesség a városi közigazgatás dualisticus voltát 1815-ben nyíltan hirdeti. «Udvarhely városában két jurisdictio vagyon (írták) úgy, mint nemesi és privilegizált, két communitások.» A valóságban tényleg úgy volt; hiába volt elvileg csak egy: a városi polgári jurisdictio. Hiába történtek újabb kiegyezési kísérletek, az «unio» nem sikerült.

Amit a rendi féltékenység nem tudott megoldani, azt az önkényes uralom intézte el. Midőn 1848 végén báró Heydte császári dragonos kapitány a székely népfölkelő sereget visszaszorítván, november 16.-án Udvarhelyt megszállotta, első teendői egyike volt, hogy a polgárok, nemesek és a várfölde különböző jogszolgáltatását megszüntesse s az egyesített városi közigazgatás élére az unió egykori lelkes hívét, Szájdél Jánost főbíróvá állította.

Más székely városokban is fordult elő versengés a polgárság és nemesség között, ha nem is olyan éles és hosszantartó, mint Udvarhelyen. A többi városokban ugyanis kevesebb volt a nemes ember s a régi birtokos nemesek néhol jókorán különváltak a polgárságtól. Így *Sepsiszentgyörgy* városában a birtokos nemesség külön faluközséget alkotott, mely a szék tisztségétől függött, míg a város polgárságának külön önkormányzata volt. A város és falu területileg nem volt elválasztva, sőt a falusiak a városiakkal összekeverve laktak, de közigazgatási hatóságuk teljesen külön volt választva. {17} Ennek is történeti fejlődése volt és eredeti oka a polgárság és nemesség versengésében keresendő, ami visszanyúlik a XV. századra és folyt a XVI. század folyamán is.

Sepsiszentgyörgyöt is valószínűleg Zsigmond király tette mezővárossá, aki 1427-ben huzamosb ideig tartózkodott s több oklevelet adott ki ott. A székelyek alispánja 1461-ben s a vajda és székely ispán 1477-ben mezővárosnak (oppidum) nevezi.

Városi független hatósági joga azonban kétségben vonatván, a szentgyörgyi polgárok a székely nemzet 1492-ben Udvarhelyt tartott gyűlésén felszólaltak és azt állították, hogy Szentgyörgy a hét székely-székben levő királyi kiváltságos városok egyike. De ez ellen az ott lakó sepsiszéki előkelő székelyek tiltakoztak, és a városi jogok sérelmével arra törekedtek, hogy a város jogai, amikkel eddig éltek, eltöröltsenek és a székely faluk közé soroztassék. Báthory István vajda a vele lévő székülőkkel 1492. szeptember 23.-án úgy ítélte, hogy Szentgyörgy Sepsiszéknek legyen alá rendelve a többi ottani falvak módjára, és mint nem felszabadított és nem kiváltságos hely a székely jognak legyen alávetve.

Báthory István azonban mintha maga is érezte volna, hogy ez az ítélet nem egészen igazságos, vagy időközben újabb királyi rendeletet látott, már két hét múlva (1492. október 7.) oltalma alá veszi a várost. Azt mondja, hogy jóllehet Sepsiszentgyörgy mezővárost nem rég kelt ítéletévelében Sepsiszék alá vetette, de nehogy az ottani székelyek a várost és annak polgárait a szokásosnál nagyobb alárendeltségre szorítsák, kijelenti, hogy a város nem annyira felszabadítatlan (illiberata), hogy az ő protectioja és az alól a védelem alól, ami felől királyi levelet vett, elhagyná, sőt inkább az ő régi és mostani törvényhatóságát (jurisdictio) illetőleg különös kegyelmébe veszi. Meghagyja azért a székeknek, hogy őket eddigi szokott, jogos és törvényes jogszolgáltatásukban ne háborgassák, a széktisztek abban esztendőn által csak egyszer, harmadmagokkal szállhassanak meg, és a város lakosaitól ajándék címén követelt tartozásokat engedjék el.

Az erdélyi vajda és székely ispán 1508-ban is mezővárosnak (oppidum) nevezi! {18}

Vásártartási jogára főként a versenytársat túrni nem akaró szomszéd Brassó város volt féltékeny. 1510-ben ugyanis panaszt emel *II. Ulászló* királynál, hogy a székelyek Szentgyörgyön vásárt kezdettek tartani, ami sérelmes az ő jogaikra, s ami által erősen károsodnak. A király hallgatván kérésükre, rendeletet küldött Bazini és Szentgyörgyi Péter országbíró, vajda és székely ispánnak, hogy a vásártartást Szentgyörgyön ne engedje, s a brassai polgárokat jogaikban a székelyek ellen védelmezze.

(Ugyanezt a vásárt eltiltó rendeletet átírta és megerősítette I. Ferdinánd király is 1555-ben.)

Szentgyörgy nem nyugodott belé, hanem pert indított miatta. Az Udvarhelyt tartott székely nemzeti gyűlés 1514-ben már foglalkozott ezzel, de a per a vajda-ispánhoz fellebbeztetett, aki meghagyja, hogy a per eldőltségig senki Szentgyörgyön királyi huszadköteles árúkat ne merjen árulni. *Szapolyai János* vajda és székely ispán 1514. október 11.-én Brassó város panaszára megparancsolja Szentgyörgy mezővárosának, hogy Báthory István vajdának a király által is megerősített ítélete ellenére Brassó városa és a királyi huszadjövodelem kárára országos és hetivásárokat tartani ne merjen. {19}

Ebből látjuk, hogy a pört Szentgyörgy elvesztette. Szapolyai egy későbbi (1519) okleveléből az is kitűnik, hogy az eddigi mezővárost faluközséggé lenni ítélték, és a mezőváros nevet tőle elvonták.

Érdekes jelenség, hogy most már Sepsiszék fogja pártját Szentgyörgynek és védi annak városi jellegét és vásártartási jogát. A vajda 1519-ben szemrehányással illeti a széket, hogy nem féltek azt mezővárossá tenni, dacára a jelzett ítéletnek.

Egyben Brassó kérésére elrendeli a széknek, hogy a többi falu módjára községként tartsa, s vásárt tartania semmiként meg ne engedje, mert (teszi hozzá) különben orvoslatról gondoskodunk, és tovább tűrni nem akarjuk. {20}

Különös eljárást tapasztalunk II. Lajos király részéről Sepsiszentgyörggyel szemben. 1520-ban egyszer vásárjogot engedélyez nekik, s még ugyanazon évben kétszer is eltiltja. 1520. május 27.-én ugyanis a városnak ahhoz az egy országos és heti vásárhoz, melyet eddig a régi magyar királyok engedélyéből tartani szoktak, s melyből elegendő levelök volt, de azt véletlenül (amint mondják) elvesztették, még két országos vásárt engedélyez. {21}

Ezzel ellentétben 1520. október 11.-én ugyancsak II. Lajos király megparancsolja Szapolyai János erdélyi vajdának, hogy a sepsiszeki székelyeket tiltsa el, hogy Szentgyörgy mezővárost (oppidum) szabad várossá (civitem liberam) tegyék és benne a királyi huszad kárára, s a szászok elnyomására vásárt tartsanak, amit Báthory István néhai erdélyi vajda is a székelyek udvarhelyi közgyűlésében kelt ítéletével megtiltott.

1520. október 23.-án ugyanilyen tartalommal eltiltó rendeletet küld Sepsiszeknek, hogy Szentgyörgy mezővárosát szabad várossá tenni s abban vásárt tartani ne merjenek. {22}

Ezek az utóbbi rendeletek nyilván a brassaiak panaszára és kérelmére történtek, amint az kitűnik II. Lajos király 1525. március 30.-án Szapolyai János erdélyi vajdához intézett rendeletéből.

Az ellentétes rendelkezéseknek ezzel nem szakad meg a sora. Mert egy hét múlva 1525. április 7.-én II. Lajos király megparancsolja a székelység, különösen Sepsiszek tisztjeinek, hogy Sepsiszentgyörgy mezőváros (oppidum) lakosait régi szabadságaikban ne háborgassák, szokatlan fizetésekkel ne terheljék, gyűlésbe vagy hadbamenetelre ne kényszerítsék, mert mivel *azok a mi polgáraink külön kiváltságokkal vannak ellátva*, nem illik, hogy azok ellenére a szokástól eltérőleg terheltesse őket. Készek azonban, amint megígérték, úgy a gyűlésekre, mint a hadba is elmenni, midőn más városok polgárai is mennek és készek a király és vajda részére a szokásos fizetéseket a szomszéd székely mezővárosok módjára teljesíteni.

Ugyanazon napon kelt II. Lajos király azon rendelete is, melyben megparancsolja Szapolyai János vajda-ispánnak és Sepsiszek tisztjeinek, hogy Szentgyörgy mezőváros bíráját és eskütteit ne háborgassák, sőt inkább támogassák, midőn azok ellen törvényesen eljárnak, akiknek a városban házuk van és annak piacáról élnek, de ott lakó némely előkelő székelyek által felbújtatva a szokott adót megfizetni nem akarják, sőt a városba jövőket zsarolják, megverik, a városban garázdálkodnak, házakra törnek, ajtót, ablakokat bezúznak. Felhatalmazza a bírót és esküdteket, hogy az ilyen lázongókat és engedetlenekeket a város jogai megtartására kényszerítsék, s gonoszságait törvényesen megtorolják. {23}

A vásártartások eltiltását folytatja I. Ferdinánd 1528-ban, ugyancsak Brassó város panaszára, Sepsiszekhez intézett rendeletében, megemlítvén, hogy Sepsiszentgyörgy község lakosai (incolae possessionis) heti és országos vásárokat hirdettek, *nem nyervén arra felhatalmazást sem tőle, sem elődjétől, a magyar királyoktól*. Perényi Péter erdélyi vajdának is elrendeli, hogy abban gátolja meg. {24}

II. János király 1567-ben Szentgyörgyön 40 ház jobbágyot adományoz Daczó Pálnak és ugyanott 16 ház jobbágyot Daczó Györgynek. {25} Ezzel bizonyára nagy növekedést nyert Szentgyörgy faluközsége a város rovására.

A nemzeti fejedelmek alatt megszűnik az az üldözés, melyet Brassó folytatott Szentgyörgy ellen s Bethlen Gábor fejedelem 1622. évben megerősíti a II. Lajos király által a város számára adott kiváltságokat s azokat újabakkal bővíti.

Kitűnik Bethlen kiváltságleveléből az is (ami több székely városnak is panasz volt ez időben), hogy a városnak szabadsága ellen sokan és kiváltképpen «az városnak elei nemcsak nobilitálták magokat, de még házokat is eximálták» (adómentesítették). Ennek kárpótlásául kiváltságukat azzal növeli, hogy minden a városban, vagy a határán előforduló dologban a bíró tehessen törvényt s a vásárok jövedelmét, bírságokat a város szükségére fordíthassa; Sepsiszek számára pedig, «melynek ott az városon vagyon derekas székes helye s ott szoktak a halálra ítélt kivégeztetni, ezután ne tartozzanak hóhért tartani vagy másunnan hozni.» {26}

Mindezeket a város előnyére szolgáló kiváltságokat (II. Lajostól-Bethlenig) aztán I. Rákóczy György átírta és megerősítette az 1641. évben. {27}

*

Kézdivásárhely is egyike a legrégebb székely városoknak. 1407-ben van róla az első okleveles emlékezés, Nádasdi Mihály székely ispán egy levelében, mely Torjavásárán kelt, hol akkor Háromszék közgyűlését tartotta. {28}

A nevet onnan származtatják, hogy Torja község határán a Torjapatak mellett történt a telepedés és várossá fejlődés. A név megmaradt egész a XVI. század közepéig. *Kézdivásárhely* neve először János Zsigmond amaz 1562.-i oklevelében fordul elő, mellyel a székely felkelésben részt vett *kézdivásárhelyi* bíró, esküdtek és polgárok számára bűnbocsánatot ad, kivéve azokat, kik netalán a fölkelésben kapitányok, tanácsadók, toborzók és főindítók voltak. {29}

Városi kiváltságát valószínűleg Zsigmond királytól kapta a XV. század elején. Mert 1427-ben e város számára adott oklevelében azt írja, hogy minden székely székben van egy-egy kiváltságos város, melyek között egyik Torjavására. A kiváltságokban háborgatta őket Kézdiszek, amely a várost a köztük lévő öt nemzetség között felosztva, különféle taksák kirovásával zaklatta őket. Ami miatt panaszt emelvén a barcasági Földváron időző királynál, ez megparancsolja Kézdiszek előjáróinak, hogy Torjavásárát hagyják meg azon kiváltságok élvezetében, mellyel a többi székely városok is élnek. {30} Az oklevél a város lakosait és *vendégeit* (populi et *hospites*) említvén, valószínű, hogy a város lakosai között távolabbról betelepedett (talán német, szász) lakosság is volt. Az kétségtelen, hogy akkor már s előbb is önkormányzata volt s nem tartozott a szék hatósága alá. Maga választott bírói és esküitei kormányozták és ítélték első fokon a polgárok pereiben, másodfokon a királyi táblához történt a fellebbezés. A város később is mentes volt minden kapuszám szerint kivetett állami adó és dijkirovás alól, hanem egy összegben fizette, mint a többi «taksás város» az adót. Ha városi polgár örökös nélkül halt el, minden jószágát a városra szállt.

A várost szabadalmai és önkormányzati jogaiban megerősítették a XV-XVII. sz. királyok, majd az erdélyi fejedelmek is. Nevezetesebb ezek közt Bethlen Gábor 1625. szeptember 3.-i kiváltságlevele, mellyel Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyöt, Ilyefálvát és Berecket kiveszi a szék hatósága alól, úgy hogy a szék elé ezek polgárai közül senkit ne idézzenek, senkit

személyükben és marhájokban bántani ne merjenek. *Rákóczy György* 1643. május 24.-i oklevele szerint Kézdivásárhelyen, a város régi kiváltsága ellenére, senki korcsmároltatni, vásáron bort, sört árultatni ne merészeljen. {31}

Az erdélyi törvényhozás is kimondja, hogy «Kézdivásárhelynek, Torjának, Sepsiszentgyörgynek, Ilyefalvának privilégiumi helyben hagyattatnak, signanter pedig Kézdivásárhelynek a szerént, mint a marosvásárhelyieknek.» De némi jogszigorítás is foglaltatik e törvény záradékában: az hogy «azzal a szék törvényétől el nem szakasztatnak, amikről privilégiumok nincsen.» {32} Mindezek dacára a szék tisztsége, mint a többi kiváltságos helyeknél történt, többször beavatkozott a város ügyeibe. A székely határőrség szervezése után pedig a katonai kormányzás a városnak fegyverviselésre erőszakolt lakosait saját hatósága alá vonta.

Kézdivásárhely is féltékenyen örködött arra a jogára, hogy a város lakosai a közterhek viselésében mindnyájan részt vegyenek. Már 1602-ben erősen hangsúlyozzák, hogy mindenki tartozik a városi birtokát illető közterhek hordozni. A városban lévő minden polgári telektől adózni kellett, még ha tulajdonosa időközben nemességet nyert is. A város nemcsak a nemeseknek nem engedett adómentességet, hanem még a református papokat, azok özvegyeit és utódait is adózásra kényszerítette magánvagyonuk után. Csupán a város főbírája élvezett adómentességet, amíg hivatalát viselte. {33}

Háromszék területén még egy ún. «taksás város» volt: *Ilyefalva*, mely a fejedelmi korban az országgyűléseken egy összegben megszavazott adót fizetett. Ilyefalva szintén két részből állt, mint Sepsiszentgyörgy: a faluból és városból. Amaz a nemesség birtokát foglalta magába. De ha nemesi jóság városi ember kezébe került, az köteles volt róla adózni.

*

Csíkszereda városában is az a jogszokás alakult ki, hogy minden «civilis fundus adóköteles volt, sőt amelyiknek birtokosa contributiora alkalmatlan, fundusa tőle elvételtek és aki capax (képes) a contributiora, annak adatik, s csak épületeinek adják meg az árát.» Nemesi telken építeni csak úgy engedték meg, hogy a városi közterheket viselje.

Így vált a székely városokban is lassanként uralkodó elvévé az, amit az 1613.-i kolozsvári, 1622.-i beszercei országgyűlés és Bethlen Gábor 1623-ban kimondott, hogy aki a város kiváltságait élvezzi, annak terheiben is osztozkodjék.

*

A városok kiváltságai között anyagi szempontból a leglényegesebb volt a vásárjog, melynek alapján heti és országos vásárokat tartottak. A heti vásárokat napjait maguk határozták meg, országos vásárokat tartására engedélyt az uralkodóktól nyertek, rendszeren a napok kitűzésével. {34} Nemcsak engedélyeznek, de tilalmaztak is vásárokat, főképp szomszédos, egymással versengő városok érdekében. Ilyen versengést folytatott Brassó Sepsiszentgyörggyel, több mint egy évszázadon át, melyben királyi rendeletek időközönként Szentgyörgynek úgy vásártartási, mint általában szabad városi jogát kétségbevonták, illetőleg eltiltották. {35} A vásárjog a városi jognak természetes tartozéka volt, a kettő együtt járt. A vásártartási engedélyokmányok a kereskedőknek az ilyen vásárookra szabad járás-kelet, adás-vevést, királyi oltalmat és pártfogást biztosítottak. Nyilvános kihirdetésük is elrendeltetett.

A szabad kereskedelem előmozdítására némely város országos *vámmentességet* is szerzett polgárainak. Így nyert Székelyvásárhely Mátyás királytól 1466. január 6.-án olyan kiváltságot, mely szerint polgárai és lakosai minden adó- és vámfizetéstől mentesek voltak, szárazon és vizen, az egész ország területén, szekereik, lovaik, ökreik, személyök és áruik után; éppúgy a királyi, mint magán vámszedők előtt. A szabad verseny ellen is nyernek védelmet némely városok vásáraikon, így Marosvásárhely a beszerceiek ellen.

A székely városok az *adófizetés* tekintetében is kiváltságokat élveztek. Nem fizették a székelyek régi királyi adóját, az ökörsütést. Nem vettek részt a szék költségeinek fedezésére kivetett háziadóban. A XVI. század közepétől fogva a török szultán számára kivetett adóhoz azonban hozzájárultak és a XVII. század folyamán egy összegben az országgyűléseken meghatározott taksát fizették.

Szapolyai János király ítélőtáblája 1538-ban a *Felvinc* mezőváros és az aranyosszéki székelyek közt folyt erdőhasználati perben kimondja, hogy Felvinc lakosai az ökörsütés alól és a szék költségeshez való járulástól a királyok által föl voltak mentve.

Izabella királyné 1557-58-ban Udvarhely mezővárosát, a török szultánnak fizetendő adót kivéve, minden királyi és kamarai adótól fölmenti. Ugyan ő megparancsolja Udvarhelyszék tiszteinek, hogy *Udvarhely* mezőváros lakosait régi kiváltságaik ellenére semmi teherhordozásra ne kényszerítsék, úgy mint vendégek ellátására, a királyi udvarba küldendő követek útiköltségeihez hozzájárulásra, a szék tisztei részére fizetendő bírságokra stb. {36}

Csíkszereda mezőváros (és kétségtelenül a többiek is) megnyerik Izabella királynétól 1558-ban azt a biztosítást, hogy a török szultán részére fizetendő adót kivéve, minden adó és rovatal fizetésétől fölmentenek.

Az Izabella által nyújtott eme kiváltságok az összes székely városokra kiterjedő szabályozást nyertek az 1559.-i gyulafehérvári országgyűlésen. Ennek 5. pontja azt mondja, hogy «Az székely városok az egyéb székelségtől külön szakasztatnak, mert azok *portai adót* kényszerítettek adnia, és nem lehet, hogy két teherrel bántassanak. Azért tetszett öfelségüknek azoknak városait az ő szabadságokban megtartani, amint hogy kegyelmesen kedveznek a többi székelyek szabadságainak» {37}

A XVII. század folyamán az országgyűlések egy összegben szokták megszabni a városok adóját. E mellett nyoma van annak, hogy a fejedelmekkel megegyeztek az adó összegére nézve.

Bethlen Gábor uralkodása idejétől fogva kezdődik a magyar és székely városok adójának országgyűlésen való megszabása. Az 1614. szeptemberi országgyűlés végzése szerint «A kolcosos, szabad, mező és kerített városok az *előbbi mód és szokás szerint* Nagyságoddal (ti. a fejedelemmel) conveniáljanak (ti. egyezzenek meg); mindazáltal a jelen való szükséghez képest Kolozsvár adjon flor. 350, Kézdivásárhely 80, Bereck 50, Marosszereda 20, Sepsiszentgyörgy 75, Csíkszereda 50, Keresztúr 56, Ilyefalva 35, Udvarhely 80 stb.» (még hat magyar város). A lajstromból hiányzó Marosvásárhely kapuszám után,

rovás szerint adózott. Az így kivetett adó fél esztendőre szólt, mert rendszerint kétszer, tavasszal és ősszel tartatván országgyűlés, a kivetés is két ízben történt.

1615-ben a májusi és a szeptemberi országgyűléseken a következő adótételekkel szerepelnek a székely városok: Kézdivásárhely 100-80, Bereck 32-0, Sepsiszentgyörgy 80-60, Udvarhely 100-80, Keresztúr 20-0, Ilyefalva 80-60 forinttal.

Így megy ez, váltakozó összegekkel, a fejedelemség korában végig. Az erdélyi törvénykönyvben a portai adóra az 1667.-i kiadás van felvéve, a következő összegekkel: «Az egész székelység adjon 5000 tallért, Marosvásárhely, lévén 31 kapu, 465 tallért, Kézdivásárhely 100, Udvarhely városa közönségesen 35, Bereck 30, Ilyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 25 tallért.» {38}

Erről az egy összegben megszabott adóról nevezték az ilyeneket «taksás város»-oknak.

A hadi köteleesség tekintetében is kiváltságokat élveztek a székely városok.

Marosvásárhelynek és valószínűleg a többi székely városnak is ősi jogszokásuk és kiváltságuk volt, hogy Erdély határain kívül katonáskodni nem tartoztak, csupán belföldön harcoltak és viselték a táborozás terheit. Ezt rendeli *Báthory István* erdélyi vajda 1484. évben a görgényi várnagyoknak, a székely székek előjáróinak kérésére, jövőre nézve is követendő szabályul, régi szokásaikban és szabadságaikban való megtartásuk végett mindaddig, míg a királyi akaratnak tetszeni fog.

II. Ulászló király 1499.-i nevezetes kiváltságlevele, mellyel a székelyek régi szokásjogait és szabadságait megerősíti, hasonlóképp intézkedik. E szerint a székely városok, tudniillik a székely székek székhelyei, minden hadakozástól mentesek lehetnek, azonban midőn az ellenség az erdélyi részeket megtámadja, és abban kárt tesz, abban az esetben ők is hadakozni tartoznak, a székely ispán meghatározása (limitációja) szerint. A támadó hadjáratban tehát nem vesznek részt, csak a védelmiben, komoly szükség esetén.

Az 1559.-i törvény is mentesíti a székely városokat a hadakozástól, mert úgy mond «azok portai adót kényszerítettnek adnia, és nem lehet, hogy két teherrel bántassanak.» {39} Az adófizetés tehát ekkor mentesíti őket a katonáskodástól.

A hadmentesség fejében a székely városok az adózáson kívül egyéb, különböző közterheket is viseltek, pl. a postálkodást, katonai terhek szállítását stb. Ezekről a kiváltságaikról és kötelezettségeikről a fejedelmektől adott oklevelek intézkedtek.

Midőn 1762-64-ben a székely határőrség szervezése folyt, az érdekelt városok hivatkoztak hadmentességükre és felmutatták erre vonatkozó okleveleiket. *Csíkszereda* taksás város, pl. Izabella, Báthory Gábor, a Rákóczyak és Apafi kiváltságleveleivel igazolta, hogy a török portai adón kívül minden adótól fel volt mentve. A határőrséget szervező bizottság azonban ezekkel szemben úgy határozott, hogy a megváltozott viszonyok között katonáskodni tartoznak és besorozta őket a határőrségbe.

Kézdivásárhely tanácsa Bethlen Gábor oklevelére hivatkozott, mely szerint őket hadfelkelésre kényszeríteni nem lehet, s ennek alapján kéri mentességüket. A szervező bizottság *Kézdivásárhelynek* a többi székely városoktól különböző, királyi városi jogát nem ismerte el s lakosait a határőrségbe osztotta (1764. február 14.) {39}

Bereck város Zsigmond császár-király, Szapolyai János, Izabella, Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen Gábor, Rákóczy György és Apafi Mihály fejedelmektől nyert, Lipót császár-király által megerősített kiváltságlevelekkel igazolta, hogy ők annak fejében, hogy a fejedelem s az ország által Moldvába küldözött embereket szállították, hogy Ojtoz várához őrséget adni és saját területüket védeni kötelesek voltak, minden egyéb köztehertől föl voltak mentve.

A határőrséget szervező bizottság azt válaszolta, hogy kiváltságaikról majd később határoznak, de mert azokban katonáskodásról egy szó sincs, tehát a határőrségbe besoroztatnak (1764. február 6.).

Sepsiszentgyörgy és *Ilyefalva* taksás városok szintén bemutatott kiváltságaikra vonatkozó emlékiratukat, mely szerint ők a székeltől különálló törvényhatóságot alkotnak és a katonáskodástól örökre mentesek s kéri ebben megtartásukat.

A bizottság válasza úgy hangzott, hogy a kiváltságlevelek bemutatott kivonataiban nem az áll, hogy ők a katonai szolgálattól és a hadbameneteltől mentesek, hanem az, hogy a hadbamenektől ne terheltessenek: a hadköteleesség alól tehát föl nem menthetők - tényleg besorozták őket a határőrségbe (1764. március 4.). {40} Azok a székely városok, melyek (a Rikán innen) nem estek a székely határőrség kerületében, a katonáskodástól az újabb törvényes intézkedésig azután is mentesek maradtak s nyugodtabban élhettek polgári foglalkozásuknak.

Ezek a főbb és általánosabb jellemvonások a székely városok történelmi fejlődésében. Ezeken kívül minden városnak megvan a maga sajátos történelmi fejlődése, melyek feltüntetése a külön monográfiák feladata.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a székely nemzet sajátos jogrendszere, a székek féltékenykedése a városi külön kiváltságokra és önkormányzatra, a székely nép természete, foglalkozása, hajlamai és harcias szelleme, s magának a Székelyföldnek földrajzi fekvése nem kedveztek a székely városok fejlődésének. A városi polgárság a székelységből került ki és a városban is majdnem olyan székely maradt, mint a falvak lakosai. A csekély és a mindennapi életszükségletre szorítkozó iparűzés és kereskedelem mellett a mezőgazdaság maradt egyik főfoglalkozásuk. Nagy és gazdag városok így a Székelyföldön nem fejlődhettek ki.

A haza és a nemzet háztartásában hasznos és szükséges munkát teljesítettek és hivatásuknak becsülettel megfelelték, de jelentékenyebb szerepre és a virágzás magasabb fokára csak az újabb korszakban emelkedtek.

A legújabb korban az idegen nyomás leginkább a városokra nehezedik. Reméljük, hogy beigazolják életerejüket. Sub pondere crescit palma.

1 Székely Oklevéltár I. 123.

2 Székely Oklevéltár I. 123, 179 és 191.

3 1344-ben és 1366-ban: Datum in loco fori Siculorum (Székely Oklevéltár I. 51 és 67.). -1439-ben, midőn ott erdélyi országgyűlést (congregatio) tartanak: Zeekel Wasarheli. (Székely Oklevéltár I. 139.) - 1349, 1366, 1370, 1385-ben: Datum in Scekul Wasarhel (Urkundenbuch I. 63, 256, 347, 599. stb.) - 1361-ben: versus villas ... forum Siculorum (Urkundenbuch I. 191.)

4 Székely Oklevéltár IV. 8. - Székely Oklevéltár III. 29, 61, 70, 76, 81.

- 5 Székely Oklevéltár I. 254.
- 6 Székely Oklevéltár V. 40-41.
- 7 Korlosváry-Óvári: Corpus Statutorum I. 32.
- 8 Benkő József: Specialis Transylvania.; Orbán Balázs: Székelyföld IV. 109.
- 9 Székely Oklevéltár I. 263.; Székely M.: A székely nemzet constitutioi 14. - I.ötsey Spielenberg László: A nemes székely nemzet jussai Marosvásárhely 1837. 5.
- 10 Székely Oklevéltár I. 64. - Urkundenbuch II. 142. - A Jakab Elek Udvarhely vármegye történetében (202.) említett «legelső hiteles oklevél» - 1301-ből (Székely Oklevéltár I. 29., mely «Udvard» várát s Oláhfalú szabadalmait emlegeti - hamisítvány, tehát az arra épített minden okoskodás megdől. Méginkább hamis a Csíki székely krónikára alapított vélekedés. (Jakab Elek Udvarhely vármegye története 191.) Ilyen tarthatatlan állítás az is, hogy «Udvarhely egyik városrésze Szent-Imre, mely hajdan *Udvard* (!) várához tartozó falu volt. E falu oly régi volt, mint a város *s nevét valószínűleg Szt. István korában kapta.*» (Udvarhely vármegye története 204.) - István királyt és fiát, Imrét tudvalevőleg 1083-ban avatták *szentté*; hogyan kaphatott tehát valamely falu félszáz évvel azelőtt *Szent-Imre* nevet! Filius ante atrem!
- 11 Székely Oklevéltár III. 108., I. 159, I. 306.
- 12 Lásd bővebben Jakab Elek - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története 275.
- 13 Székely Oklevéltár V. 282, 284.
- 14 Szeles János: Székelyudvarhely története (Erdélyi Múzeum 1898. 531.).
- 15 Történetét megírta egyik tanítványom, Szele György: A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi pöre. Kolozsvár 1914. 11.
- 16 Approbatae Constitutiones III. LXXIX.
- 17 báró Orbán Balázs: Székelyföld III. 40.
- 18 Székely Oklevéltár III. 118, 121, 173.
- 19 Székely Oklevéltár V. 42, 70. - III. 182, 186.
- 20 Székely Oklevéltár III. 204, 205.
- 21 Székely Oklevéltár II. 2.
- 22 Székely Oklevéltár III. 208, 209.
- 23 Székely Oklevéltár III. 16. - Ezek a város jogainak kedvező levelek *I. Rákóczy György* 1641. átiratában maradtak ránk, az Országos Levéltár. XL. sz. Liber Regiusában. Az ezzel ellenkező levelek eredetiben Brassó város levéltárában. (lásd Székely Oklevéltár IV. 157.)
- 24 Székely Oklevéltár III. 241, 242.
- 25 Székely Oklevéltár II. 213.
- 26 Székely Oklevéltár IV. 218.
- 27 Székely Oklevéltár VI. 157.
- 28 Székely Oklevéltár I. 102.
- 29 Székely Oklevéltár II. 167.
- 30 Székely Oklevéltár I. 122
- 31 lásd részletesebben báró Orbán Balázs: Székelyföld III. 101.- Bakk Endre: Kézdivásárhely története 25.
- 32 Approbatae Constitutiones. p. III. t. LXXVIII. a. I.
- 33 Szalay Gyula tanítványom: Kézdivásárhelyi Szöts István főbíró élete (1675-1760.) és nemességi pöre. Kolozsvárt, 1915.
- 34 így adományozott 1478-ban Mátyás király Székelyvásárhelynek évenként három vásár tartására jogot (Székely Oklevéltár V. 24.); II. Lajos 1520-ban Sepsiszentgyörgy részére régebbi egy országos és egyheti vására mellé még két országos vásárra ad újabb engedélyt. (Székely Oklevéltár II. 2.)
- 35 lásd II. Ulászló 1510.-i és II. Lajos király 1520-25.-i rendeleteit Szentgyörgy vásárjoga ellen. (Székely Oklevéltár V. 42. és III. 208, 209 és 238.)
- 36 Székely Oklevéltár I. 255, 267. - II. 2, 52, 138, 144, 146, 147, 148. - III. 316.
- 37 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 123. (magyarul); Székely Oklevéltár II. 151. (latinul).
- 38 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. 182, 251 és 279. - Comp. Const. p. V. ed. XLV.
- 39 Székely Oklevéltár I. 251. - III. 140. - Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 124.
- 40 Szádeczky Kardoss Lajos: A székely határőrség szervezése 279, 756, 757, 762.

XXIII. Várszolgálat, Határőrzés

Székely várak

A székelység a rendes hadfelkelésen kívül várszolgálatot és határőrzést is teljesített.

A Székelyföldön három fejedelmi vár állott: *Görgény*, *Udvarhely* és *Várhegy* vára. Ezekben a várszolgálatot székelyek teljesítették. *Görgény* a legrégebbi ezek közt, mely már a középkor folyamán szerepelt, míg Udvarhelyen és a háromszéki Várhegyen az 1562.-i székely felkelés után építtetett a fejedelem várat, *Székelytámadt* és *Székelybánja* név alatt.

1. *Görgény* a XIV-XV. században a székely ispánok lakóhelye s uradalma, az ő zászlós uraságuk illette volt. Miután a vajdák a székely ispánságot kezükhöz ragadták, gyakran vajdai székhelyül szolgált. Állandó hivatása a vidék katonai védelme s egyben a marosszéki székelyek főkentartása volt. Várnagya 1451-ben vingárti Geréb János volt. {1} 1453-ban, midőn Hunyadi János a kormányzóságról leköszönt, V. László neki egyebek közt *Görgény* várát adományozta.

A fejedelmi korban *Görgény* vára és uradalma, mint állami (fiscusi) birtok a fejedelmek haszonélvezete alá tartozott, de ezek rendszeresen másoknak adták zálogbirtokul. Így bírja a XVI. század közepén Hagymási Kristóf, aki Marosszéket erősen sarcolván, ez a szék is Békés Gáspár mellé állott Báthory István ellen (1575). A század végén Kovacsóczy Farkas kancellár bírta (1594.), majd Bocskay István. Az ő halála után 1604-ben a rendek azt határozták, hogy az ország régebbi végzése szerint az állami váruradalmak a fiscushoz visszacsatolandók lévén, *Görgény* is visszavétessék és a fejedelem számára tartassék. De mint fiscalitás később is magánosok kezén forgott zálogbirtokul. A XVII. század folyamán Kovacsóczy István, Rákóczy Zsigmond, a Barcsayak stb. 1737-től 99 évig a báró Bornemiszlák bírták.

A XVI. század végén a görgényi várban marosszéki drabantok végezték az őrszolgálatot s olyanok, akik erre rendeltettek a szomszédos falvak szabad székelyei, illetőleg puskás drabantjai közül. Báthory Zsigmond 1590-ben ezek közül öt, előjáróinak engedetlen és másoknál lappangó drabantot jobbágyságra vetett, közülök egyet példaadásul kivégeztetett, négyet eladományozott. {2}

A Bástá-féle 1602-es összeírásból megtudjuk azt is, hogy a *Görgényben* szolgálók Mikházán (2), Remetén (10), Köszvényesen (3), Demjénháza (3), Jobbágytelkén (18), Hodoson (1) és Etéden (3), laktak. Számuk ekkor 40-re rúgott, a marosszéki 114 drabant között. (A felesküdt szabad székelyek száma ekkor Marosszéken 990 volt). {3}

Ez a szolgálat terhes lehetett, mert szabadulni igyekeztek alóla. Az 1607.-i országgyűlés fel is mentett a «*Görgény várához*» szolgáló néhány marosszéki drabantot, azzal a jellemző megokolással: «*miért hogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti.*» Ezután ők is a többi szabad székelyek közt, úgy, mint szabad székelyek szolgálhattak. Ez a fölmentés a gyakorlatban - úgy látszik - nem valósult meg, vagy a fölmentettek helyett másokat kényszerítettek várszolgálatra, mert az 1649-es országgyűlés a fejedelemnek hálálkodik, hogy «*az marosszéki gyalogokat Görgény várában való járástól immunisokká tette*» és megengedte, hogy azzal tovább ne tartozzanak. {4} Később az erdélyi törvénykönyvbe is fölvetették a székely drabantoknak *Görgény* várához való szolgálatától mentességét, az 1607. évi végzésre hivatkozva. {5}

2. A Székelyföld közepén, az anyaszék fővárosában *Udvarhelyen* a rómaiak idejében táborhely (castrum) állott. Emez *udvar helyén* épült Udvarhely városa. Ez volt a székelyek alispánjának székhelye, itt tartattak a nemzetgyűlések, itt székelt a főtvényszék (1505-től). A székelyek II. Ulászlóhoz intézett folyamodványukban azt panaszolják, hogy Báthory István vajda és a székelyek ispánja Udvarhelyen - ami eddig hallatlan volt - köztük *kastélyt építtetett* (castellum erexit), hogy onnan őket biztonságban elnyomhassa és fosztogathassa. {6} Báthory István vajda bukása és halála után (1493) II. Ulászló visszaadta a várat előbbi rendeltetésének s kolostorrá tette. {7} Ebből építette János Zsigmond a székelyek 1562.-i felkelése leverése után azt a várat, melyet intőjelül *Székelytámadt* várának neveztek s melyben azután a székelyek főkapitányai székeltek. Ezt a várat János Zsigmond már 1562-ben «*Zekel-thamad*» várának írja s várnagya ekkor Móré Gábor volt. János Zsigmond azonban nemsokára főkapitányt állított a székelyek fölé, Pekri Gábor személyében s meghagyta a székely székeknek, hogy neki mindenben engedelmeskedjenek. Pekri egyszersmind *Székelytámadt* és *Várhegy* (Székelybánja) kapitánya volt. Udvarhely várában székeltek azután a főkapitányok: Pekri után Bánfy Pál, majd Telegdi Mihály. Innen sanyargatták sokféle terhes szolgálattal «*az sok kegyetlen kilemb-kilemb idegen tisztartók*» a székelyeket, kik keserű panaszra fakadtak az ország rendjei előtt «*az várra való nagy sanyarú hajtás, verés, fogság, szolgáltatás miatt.*» {8}

Udvarhely várához eleinte nemcsak a körülötte fekvő szék lakosai, hanem a távolabbi székek is szolgálatra kényszerítették s emiatt sok panasz, elégedetlenség, sőt lázongás keletkezett. Báthory István 1571-ben kiegészített a székelyekkel, «*terhüknek nagyobb részét róluk elvötte.*» Az udvarhelyszékiek az kötelezték magokat, hogy fejenként három hétig szolgáljanak az udvarhelyi várban és elvégzik a szükséges mezői munkákat. A várszolgálat terhe ezután is rajta maradt a közeli és távolabbi székely drabantokon. A marosszéki puskások még 1591-ben is azt panaszolják, hogy állandóan őrségre kell járniok Udvarhely várába; az udvarhelyi kapitány arra kényszeríti őket, hogy éjjel-nappal a kapukat őrizzék, és egyéb szolgálattal teljesítsenek, anélkül, hogy saját századosaik erről tudnának, vagy őket oda kirendelnék, ami miatt saját dolgaikat, a miből élnek, elhanyagolni kénytelenek. Báthory Zsigmond azért 1591. június 4.-én kelt kiváltságlevelével kiveszi őket az udvarhelyi kapitányok rendelkezése alól, felmenti az udvarhelyi várőrségtől, némi fenntartással, azaz rendkívüli szükség esetére korlátozott kötelezettséggel. {9}

Hasonló mentességet adott Báthory Zsigmond a csík-gyergyóvásároszéki székely gyalogrendnek is 1591. december 22.-én, melynek lényege szintén az, hogy Udvarhelyvára őrzésétől mentesítsenek, hogy otthon dolgaikat végezhesék. {10}

Udvarhely «*Székelytámadt*» várát a székelyek Mihály vajda betörése alkalmával lerombolták. A lécfalvi országgyűlés újjraépítését Udvarhely-, Gyergyó- és Kászonszék lakosai által elrendelte.

Udvarhely felépítésével nem siettek. Csak Bethlen Gábor gondoskodott felőle - más módon. Homoródszentpáli Kornis Ferenc ugyanis Bethlen Gábor fejedelem és Péchy Simon ajánlatára 1614. évben Udvarhelyszék főkirálybírájává választatván, a fejedelem nem sokára reá bízta az udvarhelyi vár gondviselését. Kornis a pusztuló várat építtetni kezdte s a fejedelem méltányolva a vár megépítésére való hajlandóságát, és abban ő is segíteni óhajtván, a várat és a hozzá tartozó uradalmat zálogba adta neki, olyan föltétellel, hogy amit a váron közmunka segélyével is épít, annak feleértékét a visszaváltáskor a zálogösszegből leszámítják. A vár a következő években felépült és csakhamar visszakerült a fejedelem kezébe, aki udvarbírákkal gazdálkodtatott benne. 1629-ben midőn Bethlen Gábor udvarbíró-változáskor leltározatja, teljesen fel- és kiépítettettség, kényelmes lakóházak, «udvarló ház», «őfelsége ebédlőháza» (ti. szobák) és gazdasági épületek, pincék vannak benne, nagy mennyiségű borral, búzával, juhászattal, hozzá tartozó asztagokkal, majorokkal, haltartóval, csűrökkel, malmokkal stb. {11}

A vár a XVII. században mindinkább elvesztette országos s főként hadászati jelentőségét, s mint fejedelmi uradalmi központ szerepelt. Mint ilyen, állandó egyenetlenkedésben állott a várossal, melynek jogaiba az udvarbírák gyakran beleavatkoztak és a város lakosságát jogtalan terhek viselésére és szolgálmányokra kényszerítették.

A fejedelemség letűnével a várba német katonaság szállott. Azzal volt megszállva akkor is, midőn Thököly Imre 1690-ben a városon átköltözött.

A Rákóczi-forradalom kezdetén is német katonák tanyáztak a várban. A vár parancsnoka Ruyter a várat feladta «s maga is mind a németekkel kuruccá lett.»

A vár a kuruc-világ után elrontatván, lakhatatlanná lett. Úgy állott romjaiban közel két századon át, mint «Csonka vár» a múlt század végéig, midőn helyén 1893-ban a magyar királyi állami főreáliskola díszes épülete emeltetett.

3. *Várhegy vára* (Székelybánya) Háromszék lapálya közepén, hasonló nevű falu kiemelkedő domb élén állott. Ezt is, valószínűleg régi alapon, az 1562.-i székely fölkelés után építették. *Székelybánya* gúnynevét oklevelekben nem használták.

Építését a székelyek magokra nézve sérelmesnek tartották, már csak azért is, mert a hely, amelyen épült, «néhány főszemély uraknak ősköztől maradt régi örökségek, jószágok volt ... határral egyetemben.» Ehhez is, mint Udvarhelyhez, hatalmasul foglaltak régi örökségeket, birtokokat. Keservesen panaszozták a székely főnépek és lófők 1571-ben, hogy jobbágyaik az ún. földönlakókat «valahol akarták, csak elfoglalták a két várhoz ... Azonképpen szénaréteiket szántóföldeiket, számtalan sokakat foglaltanak el a két várhoz ... Hol pedig az tisztartók akarták, elmetszettek (kihasítottak) minden falu határán nagy szél földet, olyat, melyet jobbnak ismertek az falu határai között, mely földek között főembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az községével együtt elfoglaltanak és király számára szántatták.» {12}

Várhegyet is kapitányok, udvarbírák, tisztartók igazgatták és kezelték. Drabantok és «egyéb fegyveres népek» voltak az őrizői, a háromszéki kincstári székely jobbágyok a várföldek művelői.

1564-ben ennek is Pekri Gábor volt a kapitánya; 1571-ben Daczó György a praefectusa; 1576. május 6. - 1578. április 16. Cseffey János a kapitánya (Háromszék főkirálybírája); 1578. május - 1579. január Rácz Mihály. 1583-ban Perneszy István a várhegyi kapitány és háromszéki főkirálybíró; 1588-90-ben Ravazdy György. {13}

A várhegyi kapitányok a háromszéki főkirálybírásgot is viselték. Ez a két fejedelmi vár szálla volt a székelyek szemében, mint elveszett szabadságuk jelképét s elnyomatásuk legfőbb eszközét úgy tekintették. Mihály vajdához 1599-ben főként azért csatlakoztak, hogy a két vár kiszolgálása alól szabaduljanak, és azokat lerombolják. Tényleg le is rombolták alaposan.

Mihály vajda kiveretése után a lécfalvi országgyűlés (1600. november 4.) elhatározta, hogy a várat újra felépítsék és pedig Várhegy várát Háromszék és Csíkszék lakossága egyetemlegesen.

A bekövetkezett idők nem voltak alkalmasak e határozat végrehajtására és Várhegy felépítetlen maradt s ma romjai is alig láthatók. {14}

Görgény, Udvarhely és Várhegy várán kívül több fejedelmi vár nem volt a Székelyföldön. *Magán vár* volt még egynéhány. Ilyen volt Szárhegy (Gyergyóban, a Lázároké), Bálványos (Kézdivén, az Aporké), Kézdiszentlélek (többeké), az alsó-rákosi, homoródszentpáli (Udvarhelyszéken) stb.

Marosvásárhelyen volt a dombélen egy Ferencrendi kolostor, melyet János Zsigmond a secularisatio (1556) után a városnak adományozott. Leégvén, sokáig pusztán állott s romokban hevert. Básta katonái a várost 1602 Úrnapiján kirabolván, Borsos Tamás jövendőbeli menedékhelyül erődépítésre buzdította a várost. A polgárság 1602-ben építeni kezdte a leégett kolostor falaiból az erősséget, céhek szerint róván ki a várfal építését, melyet aztán bástyákkal is elláttak. 1603-ban a dévai országgyűlésen a székelyek a vár lebontását kívánták, mert «*nézik azt tartja az ők törvények, hogy a székelységen vár ne legyen*» és erősen fenyegetőztek, «hogy ők nem engedik meg, hogy legyen, hanem reá jönnek és elhányják a kastélyocskát.» De Borsos Tamás ékesszólása, Básta és később Bocskay engedelylevele megvédte. {15}

A várerőd, mely a mostani református templomot köríti, 1775-ben a katonaság kezében ment át, s az bírta az oláh betörésig. *Csikszeredán* Mikó Ferenc Csíkgyergyó és Kászonszék főkapitánya építtetett várkastélyt az 1620-as években, mely róla *Mikóújvárnak* nevezetett. Utána utódaira s ezek örököseire szállott nemzedékről nemzedékre. 1661-ben a tatárok feldúlták és megrongálták. Gróf Steinville császári főgenerális 1716-ban helyreállította. A székely határőrség szervezése után 1764-től a csíki székely gyalogezred parancsnoksági székhelye lett. Később katonai kaszárnyául szolgált.

A Székelyföld falvaiban is voltak s vannak itt-ott, főként a határszállon, Háromszéken és Csíkban erősségek, templomerődök, kastélyok, melyeket a százsz templomerődök mintájára az ellenséges beütések ellen menedékkül építettek a lakosok.

1571-ben a székelyek az ország rendjeihez intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt ezt mondták:

«Miért pedig az Háromszék az két Oláhország szélyén vagyon és gyakran törökek és oláhok miatt rablás esett, *vadnak között magok oltalmára épített erős kastélyok és cintermek, kiket nagy költségekkel puszákkal, szakálosokkal, porral, golyózással valamennyire megerősítettek volt; kikből némely tisztartók belőle kihozattattak; könyörgünk, hogy azok adatnának vissza.*»

Mikor Déván 1603-ban a székelyek azzal fenyegetőztek, hogy elhányják a marosvásárhelyi kastélyt, a tanácsurak «így replicáltak, hogy lám *Háromszéken sok kastély van*, és azt miért nem hányjátok el? Arra azt mondták, hogy *Moldovából* gyakran félelmek van azoknak s azért, de azok csak apró kerítések.»

Az ilyen templomerődök építését magok a fejedelmek is elősegítették, támogatták. Bethlen Gábor pl. *Homoródszentmárton* udvarhelyszéki falut, melyet Báthory Gábor idejében a tatárok feldúltak, templomerődje építésére segéllyel látta el. I. Rákóczy György pedig 1636-ban azzal a kedvezménnyel járult a védelemhez, hogy megengedte, hogy hadfélkeléskor öt puskás gyalog otthon maradjon a templomerőd oltalmára. {16}

Várőrség és udvari szolgálat Kék-drabantok (Testőrök)

A székelyek nemcsak otthon, de szükség esetén az ország minden részében alkalmaztattak várak, erősségek őrzésére, helyőrségi szolgálatra, «*praesidium*» tartására. Ilyen várak voltak az északi részekben Kolozsvár, Szamosújvár, Huszt; a nyugatin Várad, Jenő, Lippa, Karánsebes, Lugos, Déva; az ország közepén Gyulafehérvár; délen Fogaras vára. A szászok kerített városaitak rendszerint magok védelmezték. A városok falait, bástyáit békeidőben rendszeren a polgárőrség őrizte, céhek szerint osztván fel a falak, bástyák őrzését. A fejedelmek főként az állami uradalmak fiscalis váraiban és erősségeiben tartottak állandóan őrséget, melyet szükségnek idején jöelve meg kellett erősíteni. A székelyek részleges mozgósítása sokszor ilyen őrségiszolgálattal ellátására történt. Ezzel együtt járt a határőrzés.

Az 1575. decemberi országgyűlés mindenek felett szükségesnek ítélvén (Báthory lengyel királlyá választása után), «hogy a határőrzésre gondviselés legyen ... a nemesség állítson 100 lovagot, 100 gyalogot, a székely uraink atyáinkfiai 200 lovagot, szász uraink 300 gyalogot, a fejedelem udvara népe 200 lovagot és 100 drabantot. Kolozsvár legyen az *praesidium*nak helye.» {17} 1576. májusban a német készülődések ellen ismét ezerfőnyi «*praesidiumot*» rendelt Kolozsvárra, melyhez a székelyek háromszáz lovaggal járultak, minden székéből egy-egy főhadnaggal az élükön. 1576. októberben «az közönséges vigyázásra» ismét ezerfőnyi hadat, köztük a székelyekből 300 lovagot, szavaznak meg s a fejenként készenléltet. A zsoldosokkal a «székes helyekről az egyik főkirálybírónak» együtt kell lenniök, kik ismervén alattavalóikat, s közékük tizedeseket rendelvén, fenytékekben tartásák őket.

Az ilyen őrszolgálat, vigyázás, *praesidium* tehát nem volt egyéb, mint az esetleges általános mozgósítást megelőző részleges mozgósítás. Az 1594. februári országgyűlés a háborús mozgalmak miatt az ilyen részleges mozgósítás által nyert őrség helyébe a «szomszéd országnak példáját követvén» állandó zsoldos csapatok tartása határozza el, úgy, hogy erre «minden házas ember 20-20 pénzt adjon, személyválogatás nélkül» a Székelyföldön is. 1594. novemberben «az *praesidium* tartására» kapu szám szerint 50-50 pénzt szavaztak meg. 1595-ben 1 forint 50 dénárt vetnek ki rá portánként. Ehhez Székelyvásárhely, Ilyefalva, Al- és Feltorja, Bereck és Kézdivásárhely a rendszeren kiszabott adózási rovás szerint fizettek. Szováta Marosszéken 24 forintot. Akik Székelyföldön «több városok és faluk» fejedeleme adójába nem fizettek, hanem csak török «császár adóját rovás szerint fizették» úgy mint Székelykeresztúr, Udvarhely, Csíkszereda, Tusnád, Marosszereda, azoknak ugyanannyit kellett fizetniök. A kászoniaknak is rovás szerint másfél forintot kellett fizetniök «az *praesidium* tartására.» 1596-tól 1599-ig minden évben vetnek ki 1-1,25-1 forint 75 dénárt ugyanazon célra.

Ezt a «szokatlan» és új adónemet azonban a rendek kedvetlenül szavazták meg s már 1598. márciusban csak azzal a protestációval engedtek a fejedeleme kívánságának, hogy ezután attól teljességgel mentesek akarnak lenni. 1599. márciusban «látván a szükségét» még «ez egy úttal» megszavazták, de kikötötték, hogy többé a fejedeleme ezzel ne terhelje őket. {18}

A nemsokára bekövetkezett katasztrófák (Mihály vajda betörése, a Básta-korszak) egyelőre véget vetettek a hasonló zsoldos- és őrsereg tartásoknak s a fejedelemség visszaállításával más fejlődést vett az ország hadszervezete. Azonban szükség esetén később is igénybe vették a székelyek haderejét őrségi szolgálatokra, várakban és határszéleken. Így 1605. októberben I. Rákóczy Zsigmond, mint Bocskay kormányzója, Petki János székely kapitánytól kilencszáz székely gyalogot kér három hónapi éléssel az egész székelységről, Déva, Lugos, Karánsebes, Kőrösbánya végvidékeinek védelmére, a rác pandúrok rablásai és pusztításai megakadályozása végett.

Az 1606. május 17.-én III. tc. szerint «a székely atyafiak ... a kétezer lovas kopját és kétezer gyalogot megígérték.» Ugyancsak 1606-ban Lippára mint «végházra» kívánnak székely gyalogokat küldeni. {19} 1616-ban szintén Lippa vára alá rendelnek néhány száz gyalogot a szabad székelyek közül, a kik kelletlenül tesznek eleget a székely főkapitány rendeletének; közülök száz gyalog alig hogy Fejérvárra ért «virradatig mind elszökék.» {20}

Az Approbata törvények szerint (p. V. c. 64.) «ordinarie a székelység Fejérvárt gyalogot állítani nem tartozik.» De rendkívüli szükség esetén ez is megengedi hallgatólagoosan. Arra való voltak a részleges mozgósítások.

Hogy a részleges hadfélkelés és a várszolgálat mennyire összefüggésben áll, mutatja Béli Pál a székelyek generálisának 1670. május 7.-én (Uzonban kelt) levele, melyben «*partialis insurrectio*»-ról s Szamosújvárban állandó örködésről van szó, a mire azokat ajánlja, kik közelebb volnának Újvárhoz. Váltakozva tanácsolja a székek szolgálatát: «egy rendnek ideje eltelvén, más ismét felválthatná.» {21}

1685-ben Apafi a huszti vár őrzésére küld egy 60 tagból álló székely puskás gyalog csapatot, egy főhadnagy vagy vicehadnagy, zászlótartó és hat tizedes vezetése alatt, egy dobossal, kik hűségüket tettek a fejedeleme, neje és fia hűségére. {22}

Miután a császári hadak Erdélyt előzőnlötték s a fejedelmi udvar Fogaras várába szorult, ott is székely gyalogok teljesítették (és pedig kétévénként) az állandó őrszolgálatot. Az 1688. május 10.-i III. tc. azt határozta a fejedeleme udvarában örködő (continuuskodó) «székely gyalogok állapotjáról ... hogy az két esztendő eltelvén, a székely tisztek másokat írni (küldeni) helyette el ne mulasszák. Azalatt pedig magok székekben és házaknál semminemű adóval ne terheltessenek.» {23}

A XVI. század derekán a *fejedelmi udvarban* is tartottak a székelyek száz-száz lovast, évenként háromszor váltakozva. Szerepel az udvari testőrség a XVII. században is. Az 1608. március 3.-i II. tc. azt mondja, hogy «ennek előtte még az boldog

időben is az fejedelem személye mellett udvarnál bizonyos számú fizetett lovag és gyalog volt.» Báthory Gábor «udvara népét 500 lovasra és 500 gyalogra rendelte», melyet a rendek leszállítani kérnek. {24} Ebből fejlődött ki a «*kék-drabantok*» (gyalogok) testőrsége, melyről a XVII. század törvényei emlékeznek, s akiket részben a székely drabantok közül toboroztak. Bethlen Gábor alatt van szó először «*kék-gyalogokról*,» kiket egyenruhájuk színéről nevezték így. Azelőtt csak *vörös-drabantokat*, vagy testőröket (praetorianus) emlegetnek történeti emlékeink.

A testőrségben szolgáltak lófők, drabantok, sőt jobbágyok is. Az «*udvari gyalogok*» rendes zsoldot, hópénzt, élelmezést és ruházatot kaptak. Jobbágyok is állottak be, ami a földesurakra sérelmes lévén, 1649-ben azt a törvényt hozták, hogy ha a kék-gyalogok közé jobbágyok mennének és a földesúr mást, illendőt, állíthatna helyette «tartozzék kapitány uram az zászló alól előbbeni földesurának kibocsátani.» Addig is háznépe a jobbágy szolgálmányokat teljesíteni köteles. 1657-ben a «*kék-gyalogok*» olyan adó alá vettek, mint a székelységen a lófők. {25}

Az udvari testőrséget alkotó «*kék-gyalogok*» élén kapitányok állottak, többnyire székelyek. {26} Épp oly fegyelemben tartattak, mint a többi katonák (1626. IX. tc.) I. Rákóczy György nagyrészt a székely drabantok közül toborozta őket, de II. Rákóczy György 1649. évben azoknak a székely drabantoknak, «valakinek közülök a szolgálathoz kedvek nem lészen», elbocsátását ígerte. {27} Az elszegődött testőrnek elszökését szigorúan büntették.

Határőrzés

A hadkötelezettség terén állandó és fontos feladata volt a székelyeknek az ország keleti és délkeleti határainak őrzése. Erre való tekintettel szabja meg már középkori hadrendszerük (az 1499. hadi szabályok - bizonyára előbbi gyakorlat szerint is), hogy kelet felé Moldva irányában teljes számmal kell a király zászlai alá sorakozniok, dél felé, Havasalföld irányában már csak félérővel, nyugatra tized-, északra huszadrészükkel, mert (s ezt külön hangsúlyozza a középkori hadszabályzat) a haza védelmére állandóan őrködni tartoznak, azért élveznek adómentességet, s nyertek Magyarország dicső királyaitól nemesi kiváltságot. Az újkori hadi rendszabályok is gondoskodtak arról, hogy a határok védtelenül akkor se maradjanak, mikor a székelyek haderejének zömét másutt vették igénybe. A határok megfelelő védelmére szükséges haderőt hagytak otthon, vagy szükség esetén mozgósították az otthon maradt lakosságot.

Voltak a Székelyföldnek olyan részei, a legexponáltabb helyek, ahol állandóan őrizni kellett a határszorosokat és ösvényeket és ezért különleges kiváltságokat kívántak és nyertek is. Ilyen volt Kászonszék, az Ojtozi- és Úzi-szoros között, «egy magának szakadott szegelet-föld», melynek népei «mikor Zsigmond császár Moldovába bement volt» (1390-ben), nagy hűséggel szolgáltak neki s ezért kiváltságot; hadnagy és bíró választási és törvénykezési jogot nyertek. Mikor Mátyás király ezt 1462-ben megújítja, azzal okolja meg, hogy Kászonszék Moldva közelében van és az ottani székelyeknek nem csekély őrködést kell végezniök életük és vagyonuk védelmére. Ezt azt önálló törvényhatósági jogot aztán megerősítették II. Ulászló királlyal, s azzal többítették II. János király által, hogy fellebbezés ítéletük alól nem más (tudniillik Csík) székhöz, hanem egyenesen a királyi kúriához történjék. A Báthoryak és Bethlen is megerősítették. {28}

Ennek kapcsán Kászonszék és vele együtt némely határszéli székely falvak, melyek a szorosokban és határszéli ösvényeken őrszolgálatot teljesítettek, igyekeztek időközönként hadmentességet is nyerni a hadfelkelések alkalmával.

Ezt a kívánságukat 1604-ben a császári biztosok nem teljesítették, mivel a császári kormány soha sem engedte meg, hogy a közfelkelésből magokat kivonják, csupán annyit engedtek otthon hagyni közülök, amennyi az őrszolgálatra elegendő.

Báthory Gábor azonban méltányolta kérésüket s 1608-ban megengedte, hogy midőn a szükség és a körülmények úgy kívánják, a hadfelkeléstől mentesek legyenek, otthon maradhassanak, hogy az utakat, helyeket és ösvényeket, melyeken át az ellenség belopózhatna, és kárt tehetne, szorgalmasan és gondosan őrizzék, kímeljék, s ha valami történne, tüstént jelentsék.

A kászon (összefüggő) falvak, úgy mint Kászon-Feltíz, Altíz, Impérfalva, Jakabfalva és Újfalu a határőrzést az Úz-völgy, a Lassúg-pataka, a Veresvíz s a Nemere-hegy irányában teljesítették. Hasonló szerepe volt Felcsíkból Dánfalva és Madaras lakosainak a Gyimesi-szoros felé; Zágónak, Orbaiszék legdélibb szögletében a Bodzaforduló irányában s Berecknek az Ojtozi-szorosban. Ezek is kiváltságokat, illetve hadmentességet élveztek a határőrzés fejében.

1609-ben azonban az országgyűlés meg akarta szüntetni a határőrzés címén élvezett mentességet. A XIX. tc. ugyanis azt mondja, hogy «az székelység között egy néhány faluk, úgy mint Kászon, Zágón, Dánfalva, Madaras és egy néhány priváta personák, kikből 5-600 lovag és gyalog kitelnék - hadakozó emberek», azon szín alatt, «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadakozástól magokat mentesítették. A rendek elhatározták, hogy ezentúl «ők is viseljenek az több székelységgel egyenlő terhet az hadi szolgálatban» ... az ösvényekre való vigyázás felől pedig a tisztartók (a szék tisztei) intézkedjenek ... azaz a szükséghez képest «rendeljenek elegendő vigyázókat.» {29}

Ez a végzés azonban - úgy látszik - egyelőre papíron maradt. Kászonszék legalább továbbra is meg tudta tartani mentességét.

Más helységeknek is voltak hasonló mentességei. Így Berecknek is az Ojtozi-szoros előtt. Ez, mint Bereckfalva, oláh telepítvény volt, melynek élén eleinte kenéz állott. Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán (1423-26) bíraskodási kiváltságot adott neki, melyet Zsigmond király 1426-ban azzal erősített meg, hogy kenézök (akkor Magyar János) és a falusiak - mint addig is tették - határőrzéssel és kémkedéssel tartoznak a moldvai végeken. {30} Ez a kötelezettségök fennállott a XV. és XVI. század folyamán is, s ennek fejében erősítette meg Szapolyai János 1531-ben, Izabella 1557-ben régi önkormányzati kiváltságaikat.

Báthory Zsigmond 1602-ben adómentességet adván Berecknek, kikötötte, hogy futárjait (mint már elődjeivel is tették) lássák el lóval és szekérrel Moldvába, Tatros városáig és visszajövet Kézdivásárhelyig; továbbá, hogy régi szokásuk szerint Moldvában és Havasalföldön állandóan kémeket tartsanak, a határszéleket gondosan őrizzék, és a fejedelmet minden hírről értesítsék. {31}

Ez a kötelezettségük fennállott az egész XVII. század folyamán, amiért minden fejedelem megerősítette adómentességüket, maga Lipót császár-király is 1701-ben.

Midőn 1764-ben a székely határőrséget szervező bizottság előtt felmutatják kiváltságleveleiket, előszóval is hangsúlyozzák, hogy ők tartoztak a fejedelmek vagy az ország küldötteit és futárjait Moldovába szállítani, Ojtoz-várában őrséget tartani és saját határaikat is őrizni. A háborús időkben kémeiket is tartottak a török tartományokban s ezekért adómentességet, hadmentességet és önkormányzatot élveztek. Az ojtozi várban Bethlen Gábor harmincadot állítván fel a Moldvából arra felé behozott áruk megvámolására, a bereckiek is segítséggel tartoztak a csempészek ellen a vámszedőknek. {32}

Az ilyen határszéli, kiváltságos határőrök természetesen csak békeidőben voltak alkalmasak és elegendők a határok őrzésére. Háborús időben az ellenség betöréseit csak megfelelő haderő akadályozhatta meg és verhetette vissza. A határok őrzésére hadfelkeléskor mindig hagytak otthon kellő számú fegyveres erőt, s szükség esetén ezeket mozgósították. {33}

A részleges fölkelések (partialis expeditio) nagyrészt arra valók voltak, hogy a határok védelméről történjék általuk gondoskodás. Az ilyen részleges és az általános fölkelések által azonban csak háború esetén védekezhettek, békében szükségtelen volt. A határok teljesen őrizetlenek még sem maradhattak. Így az állandó határőrzésről intézményileg is kellett gondoskodni, azt néhány határszéli kiváltságos falura bízni még sem lehetett. Már az 1609.-i országgyűlés az ősvényekre való vigyázást arra rendelt elegendő vigyázókra s ezekről való gondoskodást a *tisztartókra* bízta.

A *tisztartók* alatt bizonyára a szék tisztjei értendők. Ezek aztán a határőrség ellátására a várak és vámházak őrzésére külön öröket rendeltek ki, vagy szegődtek, akiknek élén *gondviselők* állottak. Ilyeneket emleget már az 1626.-i határszélek megerősítésére kiadott rendelet. Szervezetüket a XVII. században nem igen ismerjük. Az Approbata törvénykönyv csak annyit mond róluk, hogy az «oláhországi határok felől való szélhelyeken épített erősségecskékre a székelység provideáljon, s a várakban és utakon való őrizetek és vigyázások is az eddig való usus szerint constituáltassanak.» {34} De hogy mi volt eddig az usus (ti. gyakorlat), azt nem mondja.

Néhol kirendelés szerint, felváltva történik a határőrzés és a vámháznál szolgálás, pl. a Bodzai-szorosban. Az ottani gondviselő azt panaszkolta 1672-ben Béli Pálnak, a háromszéki főkirálybírónak, hogy a vámház és a határ őrizetlen áll, a várnál «semmi erősség (őrség) nincsen, mert szokásul vőtte Pál diák orbai vicekirálybíró, mikor az rend odaérkezik hogy az gyalogot kiszolgáltassa, hogy kettőt s hármat küld ki, az is némelyik magával jöthetetlen, erőtlén, semmirekellő ... *gyakorta egy egész hétig is nem jó gyalog az várhoz*, csak magamra vagyok egyesej fejemre. Semmi *gondviselés nincsen a vicéktől*, ő kegyelmek csak magok hasznokat keresik belőle ... Egyedül itt erőtlén vagyok.» Kéri a királybíró, hogy «az vicéknek parancsolná mindjárt feles számú fegyveres gyalogokat felküldeni.»

A határszorosok, utak, ősvények, várak, vámházak őrséggel ellátása tehát a szék fő- és vicetiszteinek kötelessége volt, akár rendszeresen alkalmazott és fizetett örök által, akár időközönként kirendelt váltakozó gyalog és lovas őrségek által.

Őrállók (plájások)

Az 1691.-i Lipót-féle diploma 14. pontja a székelyekről úgy intézkedik, hogy az adómentesség fejében úgy, miként eddig, a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak.

A katonáskodást azonban lassanként és mindinkább az adózás váltván fel, a nagyobb határszorosok őrzésére is az állandó császári katonaság alkalmaztatott.

A Rákóczi-forradalom után a fegyverek is elszedetvén, a székely kapitányságok többé nem töltettek be, «nehogy a székelyek azt higgyék, hogy ők tovább is katonáskodni fognak, mert ezután adózni fognak.» Adófizetésük, azzal az érveléssel, hogy katonai szolgálatuk nem vétetik igénybe, lassanként kötelezettségéé vált.

A kisebb mellékszorosok őrzéséről azonban tovább is a székeknek kellvén gondoskodni, s főként a harmincadokhoz őrségeket rendelni; a határszéli falvak lakosaiból *őrállókat* válogattak ki. Így keletkezett lassanként a határőri szolgálat ellátására egy külön intézmény: az *őrállóké*, akiket oláhosan *plájásoknak* is nevezgettek, a határszéli tisztások és havasi utak oláh nevére (plaj = planities), ahol az őrházak épültek.

Ezeknek a feladata nem tulajdonképpen katonai, a határok ellenségtől megvédése volt, hanem *határrendőrségi, csendőri, pénzügyőri és egészségügyi szolgálat*. Ők ellenőrizték a határokon átmenőket és bejövőket, segédkeztek a harmincadoknál, a vámok sedezésénél, ellenőrizték és megakadályozták a csempészetet, a rendes utak elkerülését s a járványok behurcolása ellen épített vesztegzáraknál (contumacia) egészségügyi őrszolgálatot teljesítettek.

Már 1698-ban van szó országgyűlési végzésben a szorosokon őrködő «*plájások és gornyikok*» (erdőőrök) felől, akiknek a határokat kellett őrizni, s a szökevényeket feltartóztatni. A vármegyék és székek főtisztjei alá voltak rendelve. 1703-ban a csíkszékiek a német katonáknak tett rendkívüli szolgálataik között felpanaszolják a «Gyemes-passzusán súlyos teherviselést», a Kabala-hágón, úgy a Gyergyó-piricskei szoroson új sánc építtetését, a Gyimesben való sánc restaurálását s a gyergyószentmiklósiak külön azt, hogy «mint azelőtt való esztendőkből, úgy most is az passzusokon lovas és gyalog embereinkkel strázsáltatnak szüntelen.»

1715-ben «Csíkszépvízen harmincegy személyből álló *őrállók*» felől van emlékezés, kiknek adókedvezményét az ősvények fekvésének állapotjához képest kívánják megállapítani. Kívánják, hogy azoknak beosztása, «beállítása, vagy változtatása» a szék tiszteitől függjön.

Az ilyen *őrállók* ugyanis *fele adót* fizettek, amit a rendes adózók nem jó szemmel néztek, mert annál több jutott rájuk a kirovánál (repartitio). 1719-ben a csíkszékiek követeiknek utasításul adják, hogy vigyázzanak, hogy az őrállók stb. «terhek viselése (adója) a több iga alatt nyűgő szegénység nyakába ne essék.»

1721-ben is leszámítani kérték a csíkiak a rájuk kirovandó adóból a «32 számból álló *őrállóknak* (adó) terheken» mert közügyben szolgálnak. Gyergyószék 1626-ban azt panaszkolja, hogy míg annak előtte tíz évvel az «*őrálló személyek*» az adó felén kívül a falu közterheinek is felét viselték, újabban «semmiféle közteherviselésben nem segítik a szegény szabadsággal élő személyeket.» 1730-ban Csíkygyergyó- és Kászonszékben 62 féladó-mentes őrálló van.

Csikszék 1726-ban azt panaszolja, hogy a nagy közterheken kívül «a molduvai passusokon feles *őrállókat*, úgy az Gyergyó és Udvarhelyszék felől való utakon és ösvényeken a pestisre nézve számos *vigyázókat* kell tartaniok szüntelenül.» 1736-ban Csikban 60, Gyergyóban 30 állandó őr van a passuson, kiket népiesen - úgymond - *plájásoknak* hívnak, féladót fizetnek, s más terhet nem viselnek, sőt nem is akarnak függeni a szék tisztjeitől, egyedül csak a harmincadosoktól, jól lehet a székéből valók.

Csikszék 1738-ban a főkormányzshékhé azt jelenti, hogy a székhben felesen vannak «*őrállók*, vagyis *plájások*» kik féladót fizetnek és a rendkívvli terhektől mentesek. Felpanaszolják és sérelmesnek tartják, hogy «mind az javát válogatják harmincados uramék az adózó rend közül *plájásoknak* és minthogy mostan időben az passusokat nem az plájások, hanem az őfelsége *militájá* őrzi, nem annyi hasznót őfelségének, mint az harmincadosoknak dolgozásukkal hajtanak ... megkívánhatnák, hogy plájások székhkhben ne legyenek, minthogy adózásukban, s egyéb teherviselésben nagyobb promotioja volna az őfelsége szolgálatjának, mint plájásságokban - *az ösvényeket is nem a plájások, hanem a székek őriztetvén* - mindazáltal azt most nem kívánják, hanem azt, hogy hadd változzanak ... a szék másokat s plájásságra alkalmas embereket adna helyekben.»

A főkormányzshék azonban nem az adófizetés, hanem a határőrzés szempontjából mérlegelte a határőrök fenntartását s azok számát nem hogy kevesbítette volna, de még inkább növelni és szükség esetén másokkal is kipótoltatni igyekezett. 1735-ben meghagyja Csikszéknek, hogy «a plájokon, vagyis havasokon lévő utakon, ösvényeken való strászákat és éjjel-nappal való vigyázást szorgalmatosan felállítván, serényen observáltassa (felügyeltesse), meghagyván és parancsolván mindenütt, hogy ne gyermekek, hanem vagy ifjú legények, vagy pedig ahhoz alkalmas aetasú (korú) emberek strásáljanak, s a passus nélkül való járókelőket elfogván, vigyék a közelebbi széktisztek kezébe s az a közelebb levő várba vagy városba kísértesse.»

A kivándorlás és szökések megakadályozása is a *plájások* feladata volt. 1739-ben rossz termés lévén, a főkormányzshék tartott attól, hogy «a szegénység a szomszéd (Oláh) országra való szökésre ne vetemedjék.» Meghagyja azért Csikszéknek a szélhelyeken a plájásokkal szorgalmatosan strásáltatni és ha a szükség hozná, a plájások számát augeálni.» (növelni).

1745 nyarán a kivándorlás olyan mérvet öltött, hogy a határszélen «csoportosan és falustól» szöktek át. A főkormányzshék a széktiszteket gondatlansággal vádolja, «hogy plájásai által elegendőképpen nem vigyáztnának.» Meghagyja, hogy a helységekhben lévő plájásokat a határszéli ösvények őrizésére szorítsák, s ha hanyagságot, vagy még inkább összejátszást tapasztalna, az illetokeket példásan és kedvezés nélkül megbüntesse, vagy «hivataljokból is kitégye», másokat tevéen helyőkhbe, s ha a szükség úgy kívánja «számokat is szaporítani kéne.» {35}

Rendkívvli szükség esetén (pl. háború idején) nemcsak a plájások számát növelték, hanem a szabad székhelyeket is őrszolgálatra kényszerítették. A csikszentimreiek 1738-ban azt panaszolják, hogy «immár végső romlásra jutott a szegény szolgáló szabad ember, mivel mihelyt eléjő a Bordáról {36} a strásáról, másnap mindjárt kell menni ökrin, szekerin a Gyimesbe, oda pedig, ha váltó mégyen is, néha el nem bocsátják, a harmadik hetet is ott éri. A nemesek (az 1-2 jobbágyú armalisták s még a jobbágytalan «egyházi» nemes emberek), sem jobbágyaik nem szolgáltak, sem várba, sem Gyimesbe, sem strására az havasokban nem jártak,» minden ilyen rendkívvli szolgálatot (katonai elszállásolást, fuvarozást) egyedül a szabad székhely teljesített, ami ellen sűrűn panaszkodnak a XVIII. század derekán.

Háborús időben a határszéli mellék-ösvényeket bevágatják, ledöntött fákkal eltorlaszolják s ez is a szék kötelessége volt. 1734-ben a tatárok beütésétől félve a katonai főparancsnokság elrendelte a csiki havasi mellék-ösvények eltorlaszolását. Erre a szék közmunkaerőt, «*vágókat*» rendelt ki és felügyelőket a munka vezetésére. A rendes szorosokon kívülv ösvényeket ekkor így sorolták elő: *Gyergyóban*: Borszék, Opcsiná, Holló, Békás, Magyarós-rész; *Felcsikban*: Damuk, Hosszúhavas, Ivántó, Tarhavas, Csügés, Farkashavas; *Alcsikban*: Borda, Keresztes, Solyomtól, Kárhágó, Nagy-Saj, Kis-Saj; *Kászonshékben*: Úz, Baska. Egy-egy ösvény bevágására (eltorlaszolására) 30-40-50 «vágó» rendelték ki június 21.-ikére.

Ezeket a szorosokat rendes időben a *plájások* őrizték. Volt tehát elég őrzendő ösvény s nem volt éppen könnyű feladat az utak és járókelők ellenőrzése.

1739 nyarán a török háború miatt a brassai, háromszéki és csikgyergyó-kászonshéki mellék-ösvényeket vágatta be a katonai főparancsnokság, hogy azokat ledöntött fákkal járhatatlanokká tegye.

A *plájások* intézményéről, számáról, működési helyükről, feladatukról és szervezetükről abból az időből van legbehatóbb tudósításunk, midőn a székhely határőrség szervezésének első kísérlete 1763-ban meghiúsult s egyelőre ismét vissza kellett állítani a plájások régebbi intézményeit.

Mária Terézia 1763. június 20.-án elrendelvén, hogy a havasi ösvények kellő számú *őrökkel* láttassanak el a főkormányzshék az egészségügyi bizottsággal egyetértve, meghagyta a határszéli vármegyék és székeknek, hogy 864 határőrt és azok élére 20 felügyelőt alkalmazzanak a lakosságból, a kijelölt állomásokon, augusztus 15.-től kezdve *Az őroket* minden héten fel kell váltani, hogy saját dolgaikat is elvégezhessek. A szükséges lőszerral ellátandók. Ha oly nagy tömeg akarna kivándorolni, hogy visszaszorításukra az *őrök* nem lennének elégségesek, a legközelebbi falut kell segítségül hívni. Hogy úgy a ki-, mint a bevándorlás, továbbá a csempészés annál inkább meggátoltassék, a szék felügyelőket rendeljen a *határőr plájások* élére, akik az ösvények megvizsgálásáról és az előforduló eseményekről 15 naponként jelentést tegyenek az egészségügyi bizottságnak, a vármegye vagy a szék pedig a végrehajtott intézkedésekről értesítse a főkormányzshéket.

A mellékelt utasítás meghagyja, hogy a vármegye vagy szék a *plájásokat* eskesse fel az állomásokon. *Lovas plájásokat* is alkalmazni kell, avégből, hogy ezek a tömeges kivándorlók ellen a közeli falvakból segítséget hozzanak. A felügyelők minden két héten váratlanul megvizsgálják a plájásokat, s 15 naponként jelentést tegyenek. A plájásoknak külföldi lakossal csak 20 lépésről szabad szóba állani. Tilalmas ösvényeken senkit se engedjenek kimenni, vagy bejönni. Aki fertőzött helyről erőszakkal bejönni akarna, az olyat nem letartóztatni, hanem le kell löni s hulláját óvatosan, a felügyelő jelenlétében, megfelelő távolból el kell égetni. Az átszököttet elfogván, minden poggyászával át kell adni a vesztegzár-állomásnak, azokkal együtt, akikkel érintkezett s kitöltvén idejét, meg kell büntetni. A plájások puskával, karddal és lőszerral látandók el. A határon innen átszökni akarók megfogattatván, a polgári tisztviselőkhöz, a katonaszökevények és kémek a főparancsnoksághoz küldendők. A rendes ösvényeken jövő utasok vagy kereskedők a veszteglő állomásra kísérendők. Faoszlopok állítandók fel rászögezett táblán

azzal a felírással, hogy aki gyanús vagy ragályos helyről tilalmas ösvényen át beszökik, felakasztatik. A felügyelők fizetése havonként a guberniumtól 15 forint, a lovas plájásé 4 forint, gyalogkápláré 3 forint 20 krajcár, közgyalogé 2 forint 30 krajcár.

Külön táblázat volt mellékelve a rendelethez és utasításhoz, melyen fel vannak tüntetve az őrállomások, a felügyelők, lovas és gyalog plájások száma. Csíkszéken volt kijelölt állomás 31 (Béltortól-Kászonig) 3 felügyelővel. Plájás volt ezeken 16 lovas, 13 káplár és 100 gyalogos, összesen 129 és 3 felügyelő. {37}

Ezeket a plájásokat egy év múlva felváltotta a székely határőrség új intézménye.

- 1 Székely Oklevéltár I. 163.
- 2 Székely Oklevéltár IV. 112.
- 3 Székely Oklevéltár V. 275, 283.
- 4 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 512. - XI. 58.
- 5 Approbatae Constitutiones p. V. t. LVI.
- 6 Székely Oklevéltár I. 273.
- 7 Lukinich: Az udvarhelyi vár története. Erdélyi Múzeum 1903. 425.
- 8 Székely Oklevéltár II. 328.; II. János 1568. február «Zekely-tamad», várában keltezett oklevelet Székely Oklevéltár II. 225. - III. 320, 321.
- 9 Székely Oklevéltár III. 340. - VI. 41.
- 10 Jakab Elek- Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története 293.
- 11 Udvarhely vármegye története 348. - Székely Oklevéltár IV. 192, 211., VI. 90, 116.
- 12 Székely Oklevéltár II. 324 - 327., IV. 82.
- 13 Székely Oklevéltár IV. 59, 61, 63, 110., V. 120, 143, 147.
- 14 Jelenleg a vár helyén a gróf Nemesek udvarháza van. Ősök hídvégi Nemes János 1665-ben háromszéki kapitány volt, 1671-ben főkirálybíró, 1672-ben portai követ, stb. 1675-ben Várhegyről keltezi Béli Pálnak írt levelét. Székely Oklevéltár VI. 229., IV. 307, 353 és Teleki Mihály levelezése VI. XI.
- 15 Erdély Története Ad. I. 88, 96. - Kóváry László: Erdély műemlékei 103.
- 16 Székely Oklevéltár II. 331., VI. 153. - Erdély Története Ad. I. 88.
- 17 Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. 570.
- 18 Erdélyi Országgyűlési Emlékek III. 430, 447, 460, 469, 470, 471, 485, 495.; IV. 115, 129, 157, 168, 268.
- 19 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 399, 410, 424.
- 20 Székely Oklevéltár IV. 215.
- 21 Székely Oklevéltár VI. 326.
- 22 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVIII. 258. I. Részben *puskás*, részben *puskátlan* jelzővel. Egy «nyavalyki» (felcser) is van köztük.
- 23 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XIX. 423.
- 24 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VI. 94.
- 25 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 56. - XIII. 527.
- 26 Bethlen Gábor idejében: Fiátfalvi Geréb András volt a testőrség főkapitánya. (Székely Oklevéltár IV. 235.)
- 27 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XI. 57.
- 28 Székely Oklevéltár I. 297. - III. 139, 341.
- 29 Erdélyi Országgyűlési Emlékek V. 284., VI. 122.- Székely Oklevéltár IV. 173.
- 30 Ad faciendam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldaviae obligati sint et adstricti (Székely Oklevéltár I. 121.)
- 31 Székely Oklevéltár II. 21, 134. - IV. 155.
- 32 Szádeczky Kardoss Lajos: A székely határőrség szervezése 757. - Székely Oklevéltár IV. 232.
- 33 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 357.
- 34 Erdélyi Országgyűlési Emlékek VIII. 26.- Approbatae Constitutiones Regni Transylvaniae III. LXXVII. 21.
- 35 Székely Oklevéltár VII. 20, 116, 209, 264, 320, 348, 360, 375, 378, 380, 384, 392, 396, 400, 401, 408, 436.
- 36 A «Borda» a Csobános völgy felett, moldvai határszéli hegycsúcs, 1377 m. magas.
- 37 Szádeczky Kardoss Lajos: A székely határőrség szervezése 446-453 - Az állomások részben azok, mint fennebb 1734-ben, de sűrűbben (16 helyett 31) és eltérésekkel. (A székely határőrség szervezése 448.)

HARMADIK RÉSZ

A LEGÚJABB KOR

A FŐKORMÁNYSZÉK ÉS
AZ UNIÓ KORA (1691-1914)

XXIV. Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete. (1609-1702.)

Apafi Mihály halálával az 1690-ben beállott interregnum kedvező alkalmat nyújtott a töröknek és pártfogoltjának - Thököly Imrénnek, hogy az erdélyi fejedelemség elnyerésére megtegye a régóta óhajtott lépéseket. A szultán 1690. június 8.-án kelt athnáméjával Thökölyt erdélyi fejedelemmé nevezte ki. Csak el kellett azt foglalnia. A szultán török, tatár és oláh segédhadakat rendelt Thököly magyar kurucai és hajdúi mellé, akik Oláhország felől készültek beütni Erdélybe.

Az erdélyi ideiglenes kormány ezzel szemben általános hadfelkelést hirdetett, de kevés eredménnyel: a benn lévő német császári és a vármegyei hadakon kívül nagyobb számmal csak a székelység kelt fel.

A döntő ütközet Zernestnél történt, ahova Thököly a Királykő háta mögött emelkedő meredek hegyeken át, ahol nem is álmodták, vezette seregét az ellenség háta mögé. Igazi hannibáli átkelés volt.

A csatát - melyben a német hadak a székelyeket háttérbe szorították, úgy hogy ezek a harcban alig vettek részt - az erdélyiek vesztették el (augusztus 21.). Teleki Mihály erdélyi főgenerális elesett, Heisler tábornok (a németek fővezére) elfogatott s Erdély egy csatával Thököly hatalmába került. {1}

Thököly nagy gondot fordított a székelység meghódítására, ami 4-5 nappal a csata után a prázsmári táborban végbement. Udvarhelyszék augusztus 26.-án jelentette be követei által meghódolását Marosszékkal egyszerre, miután már Háromszék s Csíkszék is meghódolt.

Thököly erdélyi uralmát legfőbbképpen Erdélyek legharciasabb nemzete csatlakozására alapította s a hivatalos hódolaton kívül a nép megnyerésére is törekedett. A székelyek hazafiságára nem hiába számított. Szeptember 10.-én már a székelyek példája követésére hívta fel a szászokat, dicsekedve mondván, hogy «immár hűségünkre állott és mellettünk dicséretesen fegyvert fogott a székely náción.»

Thököly a Barcaságból Udvarhelyszék felé vette útját s szeptember 10.-én Homoródszentpéternél állott táborban. Innen Szeben mellé Keresztyénszigetre ment, ahova szeptember 15.-én országgyűlést hirdetett. A székelységnek csatlakozását Thököly azzal hálálta meg, hogy megígérte «a székely nációnak szabadságában való megtartását», az ingyenes közmunkákat eltörölte, s adómentességeket visszaállította.

Thököly uralmának napjai azonban meg voltak számlálva. Badeni Lajos őrgróf nagy sereggel sietett Belgrád alól Erdély visszafoglalására s Thököly csatát állani nem akarván, a Székelyföld felé való visszavonulásra határozta magát. Október 10.-én bevonult Székelyudvarhelyre, nyomon követtetvén a császári hadaktól.

Thököly Udvarhelyről a Homoród völgye felé vezette seregét. A két ellenséges haderő aztán a Barcaságban, a határ havasok alatt találkozott, de Thököly ott sem állott harcot a túlnyomó erővel szemben, hanem október 24.-én éjjel a Bodzaszoroson kivonult az országból. Magával vitt az erdélyi urak és úrnők, nemesség és székelység közül mintegy 300-at s még vagy annyi közrendűt, élő tanúságául és zálogául az ő erdélyi fejedelemségének.

Keserves bujdosásnak hosszú, évekig tartó sora követte ezt az emigrációt, előbb Havasalföldén, ahol nagy nélkülözések között vándoroltak és táboroztak az egész ősz és az 1691.-i tél folyamán, mígnem tavasznyíltával az Al-duna mellett a Vidinnel szemben lévő földvárban telepednek le. 1691 végén a szerbiai Pozserovácon telepíttetnek le téli szállásra. Nyár folyamán résztvettek a török hadak táborozásában. Pozserovácon töltik az 1692/93. évi telet is, «mezőben, erdőkben, kalyibákban» nyomorogva.

1694. telére a nagyvezér az erdélyieket a kurucoktól külön, Szófiába telepíti át. Köztük vannak a székelyek is. Elunván a reménytelen bujdosást és nyomorgást, 1694 áprilisában felkerekedtek és hazafelé indultak, mert otthon maradt családjaikat miattok az erdélyi katonai főparancsnokság felügyelet alatt tartotta, és sokféleképpen zaklatta.

Otthon szomorú hír várta őket: a tatárok 1694-ben a tél folyamán február 13. és 15. napján beütöttek Csíkba s Felcsík falvait kirabolták, felégették és mintegy hétezer embert rabságra hurcoltak, köztük Sándor János csíki vicekapitányt, feleségét és családját Csíkszentmihályról, Csereiné Apor Ilonát - gróf Apor István erdélyi kincstartó nővérét, a történetíró Cserei Mihály nagyanyját - Rákosról, Endes Györgyöt családjával és másokat. {2}

*

Thököly beü tése Erdélybe s az erdélyi hazafiak emigrálása ha nem is érte el a kívánt célt, az erdélyi fejedelemség visszaállítását; az az eredménye mégis megvolt, hogy az új kormányshék, a gubernium a régi alkotmányos jogok tekintetbe vételével szerveztetett I. Lipót 1691. december 4.-én Bécsben kelt diplomájával. Thököly keresztyénszigeti országgyűlése ama határozatának, mely a székelyek adómentességét visszaállította, része lehet abban, hogy a Lipót-féle diploma a székelyek adómentességét kimondotta. Az erről szóló 14. pont így intézkedett:

«A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is. A székely parasztok, vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.» {3}

Ez volt a székelység adómentességének alapja a gubernium korában. De a jog csak papíron maradt, a valóságban nem érvényesült. A mindinkább súlyosbodó országos közterhek, főképpen a katonaság tartása, élelmezése sürgősen követelték, hogy a székelyek a másik két nemzet terhei könnyítése végett az adó egy részét önkéntesen magokra vállalják. De amit előbb önként vállaltak, az később rendszeressé vált; ami ellen azután gyakran, de hiába tiltakoztak.

A Lipót-diploma az országos adót háborús időben 400000 forintban állapította meg. Ebből a székelység (az 1692. szeptember 25.-i tordai országgyűlésen) «jó akarataból» elvállalt 22000 forintot, illetőleg ennek törlesztésére 24000 köből búzát, 8000 köből zabot és 2025 szekér szénát. {4}

Az országos adó évről-évre emelkedett, a század végén egészen egy millióig. Ezzel együtt növekszik a székelység adója is: 1693-ban 35000, 1694-ben 42000, 1696-ban 66000 forintra, 1699-ben (az országos 900000 forint adóból) 90000-re; 1700-ban alászáll (800000 forintból) 75000-re, 1701-ben (750000 forintból) marad 75000, 1702/3-ban ismét emelkedik (750000 forintból) 93750 forintra.

A XVII. század végén a székelyek adója az egész országnak egy tizedében állapított meg, de 1702-ben s 1703-ban már felemelkedik egy nyolcadára, a rendkívüliekkel még többre.

Voltak esztendőik midőn jóval alább szállott, midőn a székelyek csaknem adómentességet élveztek. Így pl. 1698-ban, midőn a zentai diadalt követő nagy hadi készülétek miatt az ország adója egy millióra hágott, a székelyekre mindössze 25000 forint rovatott ki, mert a székelység az előbbi évek adóterhei miatt s a köztük elszállásolt katonaság, továbbá vízáradások, pestis miatt annyira ki volt merülve, hogy a székek főtisztjei «a nemes székely náción nevében memorandumot nyújtott be az 1698.-i nagyszebeni országgyűlésen, melyben tiltakoznak az aránytalan nagy adó ellen s kéri, hogy ha a diplomában megígért adómentesség a jelenlegi viszonyok közt nem hajtható végre, legalább mérsékeltesse az adó, mert a múlt évek közterhe «utolsó elfogyásra juttatta boldogtalan székeinket.»

A gubernium maga is elismervén, hogy *«feljebb terhelhetett erejénél az elmúlt zűrzavaros időben az nemes székely náción»* adójukat leszállította 25000 forintra.

A székely követek a kevés adót is mindig csak «atyafiságos indulatból» «salvo diplomate», az adómentesség joga fenntartásával vállalják el az országgyűléseken, és időközönként protestálnak az adó rendszeressé tétele ellen.

Így 1692-ben hangsúlyozzák, hogy «noha az öfelsége kegyelmes diplomájának tenora szerint mindennemű contributiótól eximáltak: mindazonáltal azt nem tekintvén, ő kegyelmek igen nagy teherviselésekből is magokat kivonni nem akarván» a 400000 forintból ígértenek 22000 forintot. {5}

1693-ban az «a nemes székely natio contributioirul» szóló V. tc. szerint: «Jóllehet a nemes székely natio az öfelsége méltóságos diplomájának tenora szerint az rendszerént tartozó contributiok iránt magát immunitátnak praetendálja, recognoscálván mindazonáltal mind az más két natio terhelését, mind pedig *magok atyafiúi köteles szereteteket*, ígértek ezen contributionak supplementumára egész natioul, az magok között lévő taksás városokat is ezúttal magok közé kívánván, in universum r. flor. 35000» {6}

1696-ban november 10.-én a gyulafehérvári országgyűlésen a székely követek ünnepiesen protestálnak a más két nemzet előtt, hogy mivel a Lipót-féle diplomában megerősített nemesi szabadságuk szerint a székely nemzet portio, quártély és semminemű adózással nem tartozik s mikor elsőben az kolozsvári gyűlésen a portio felvetetett, akkor is «cum protestatime semel pro sempera vállalták fel, hogy a többi rendeket szeretetből és nem kénytelenségből segítsék: azért ismételtlen protestálnak, hogy a diplomához akarják magukat tartani és kéri, hogy akaratuk ellen rájok «sem portiot, sem quártélyozást, sem egyéb contributiot» ne vessenek. Mégis ígértek «jóakarattuk szerint» 66000 forintot. {7}

A királyhoz is felfolyamodtak a végett, hogy hűséges szolgálataikra való tekintettel és a diploma erejénél fogva az adótól és szállásadástól mentessenek fel. Mire I. Lipót 1700. március 21.-én adott válaszában «akkori adóját a székely nemzetnek csak egy bizonyos ideig (ti. a háborúk tartamára) valónak lenni kegyelmesen megismérte.» {8}

Miután már egy évtizeden át fizetik az adót a diploma ellenére, 1702. február 15.-én a székely székek követei Gyulafehérvárt személyesen megjelenvén a gubernium előtt, élőszóval és írásban protestáltak, hogy a székely nemzet adót fizetni nem tartozik s «ha hazafiságuktól s keresztyén atyafiúi szeretetüktől nem viseltettek volna, tartozásképpen nem tartoztak volna a feljebb elmúlt terhes esztendőkhöz» sem, annál kevésbé most, miután a béke helyre állott; mindazonáltal a *«szép unió és atyafiságos szeretet»* kedvéért és a király iránti hűségből elvállalták a megállapított 600000 forint országos adó egy tized részét s a múlt évi hátralékok egy részét, de óvással a jövőre nézve. Erről a protestatioról a gubernium a székelység jogai védelmére nagypecsétes oklevelet állított ki. {9}

1702-ben (a gyulafehérvári március 10.-i országgyűlésen) a székely nemzet kiváltságaik és diploma 14. szakasza fenntartásával a katonai adónak egy nyolcad - s a rendkívülinek egy ötödrészét vállalta magára. A székelyek tehát az országos adónak előbb tizedrészét, majd nyolcadrészét vállalták magokra önkéntesen. Ezt részint pénzben, legtöbbszörre azonban a katonaság számára szállított terményekben (búza, zab, széna, hús) fizették.

Az adó «quantum» egy összegben állapított meg s aztán aránylagosan osztott fel az egyes székek s a székek kebelében falvak és lakosok között a marhaállomány arányában.

A székely székek között legtöbbet fizetett a legtermékenyebb és legnagyobb Háromszék, azután következett Udvarhelyszék, kevesebbel adózott Maros- és Csíkszék, legkevesebbel Aranyosszék. 1700-ban az arány ez volt: Háromszék 33%, Udvarhelyszék 26%, Marosszék és Csíkszék 17%, Aranyosszék 7%. {10}

Ez az arány nem volt állandó: a viszonyok és körülmények változtatásával az adóarány is változott. Háromszék körülbelül egy harmadát, Marosszék és Csíkszék egy ötödét, Udvarhely egy negyedét fizette. Aranyosszékre 12-15-öd része esett a székelység összes adójának. Így 1700. májusban a székelységre a nyári félévre kirovott 13000 forintból és 5000 köből búzából Háromszékre 4300 forint és 1654 köből búza, Udvarhelyre 3300 forint és 1269 köből búza, Marosszékre 2300 forint és 900 köből búza, Csíkszékre 2200 forint és 847 köből búza, Aranyosszékre 900 forint és 33 köből búza esett. {11}

A rendes adón kívül a várak építésére felvetett 40000 forintból a székely nemzetre kirovatott 8000 forint (tehát egy ötöde) s a rendkívüliekre kivetett 12000 forint adóból a székelyekre 3000 forint.

A 8000 forintból Háromszékre osztott 2300, Udvarhelyszékre 2200, Csík- és Marosszékre 1450-1450, Aranyosszékre 6000 r. forint. A rendkívüliekre kiszabott 3000 forint székely adóból Háromszékre kirovott 900, Udvarhelyszékre szintén 900, Csík- és Marosszékre 500-500, Aranyosszékre 200 forintot. A taksás városokra 1000 forintot.

1702 és 1703-ban a székely nemzet ugyancsak az adónak egy-egy nyolcadát vállalván, 750000 forintból jutott rá 93750. Ehhez járultak még a «taksás városok» közül Csíkszereda 20, Udvarhely 100, Sepsiszentgyörgy 443, Ilyefalva 486, Kézdivásárhely 500, Bereck 650 forinttal.

Kik és hogyan fizették ezt az adót?

Birtokos nemes ember, akinek legalább 2-3 jobbágya volt, pénzdót nem fizetett; {12} kivéve, ha a széknek «hirtelen pénzbeli terhes impositioja (rovatala) volt», amikor önként aránylagosan «megrótták» magokat. A katonai terményadóban azonban a nemesek is segítettek az adózókat. Olyan nemes ember, akinek csak háza s esetleg egy jobbágya volt (egy-házi nemes) részt vett az adófizetésben (nem úgy, mint Magyarországon), «mivel nincs, aki helyette fizessen.» {13}

A szabad közszekelyek (szabadosok), akik régebben «házanként» katonáskodtak, rendszeres adófizetés alá fogattak. Adót fizettek végül a parasztok (földesurak jobbágysai); azzal a különbséggel, hogy miután hetenként 3 napot tartoztak a földesúrnak szolgálni, vagyonuk után csak felényi adót fizettek, mint szabadosok, vagy a jobbágytalan egyházas nemes emberek. A szolgák csak akkor fizettek, ha paraszt földet műveltek.

Az adókulcs a Székelyföldön a marha-állomány volt, ezt tekintvén legigazságosabb fokmérőjéül a vagyon arányának. Az összeírás úgy történt, hogy a nemesek és a «marhás» szabadosok ökreit egyesével írták össze; a vagyontalan («semmis») szabadosokat kettesével, a jobbágyok ökreit is kettesével. a solymárokat és «jobbágy marhásokat kettesével, a jobbágy semmiseket, marhátlankokat pedig négyesével» számítva. Amely földesúrnak tíz ház jobbágya volt, tarthatott egy jobbágybíró, 4 ökör után adómentesen. A szolgák adómentesek voltak. {14}

Így állapították meg az adókulcsot, mely szerint 1700-ban volt Udvarhelyszéken «marhaszám a semmisekkel együtt» 5841 1/2, 1702-ben 6093. Ezekre aztán kivetették a marhaszám szerint felosztott adót.

Az 1702. január 7.-i országgyűlésen elhatározták, hogy minden székben *adóösszeírók* (connumaratorok) választassanak; az ezek által elkészített adólajstrom a szék elé terjesztessék; az adóbehajtást a számvevők s végrehajtók (perceptorok, exactorok) intézik s a főszámvevő (generális perceptor) számolja el. {15}

Az adószedésben a szék vicetisztjei is közreműködtek s a végrehajtásban (executioban) egyik főtisztnek, vagy helyettesének is jelen kellett lennie.

A katonák elszállásolására biztosok (commisariusok) és felügyelők (inspectorok) ügyeltek fel.

A katonaelszállásolás és ellátás nyomozó terhet rótt a lakosságra. Minden közkatonára kapott egy hónapra (1702) 2 véka búzát, lova számára harmadfél köből zabot (köblöt 5 vékával számítva) és egy szekér szénát. Ezeket az adóba beszámították. Még nagyobb teher és alkalmatlanság volt, mikor a gazdáknak magának kellett kosztal is ellátni a katonát. {16} Mert a megszabott szolgálmánnyal a katonák rendszerint meg nem elégedtek, s jogtalanul zsarolták, sarcolták a népet. «Oly nagy szabadságuk volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket magok tulajdon szolgálatjára hajtották, az urak szolgálatjától elvonták, nyomorgatták, verték és nem emberekhez illendő helyekbe tartották, míg mindeneket a vitézeknek kívánságok szerint meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek.»

Hiába panaszkodott a nép, hiába tiltott a Felség «a vitézektől minden kőborlásokat, fosztogatásokat», hogy «kinek-kinek illendő böcsületit megadják»: a katonai zsarolások, kihágások napirenden voltak.

Midőn a visszaélések már nagyon eláradtak s a panaszok annak következtében elszaporodtak, a gubernium és katonai főparancsnokság vizsgálatot rendelt el. Katonai és polgári vegyes bizottság tartogatott vizsgálatot, de ez nagy lármával járván, később (1696. után) rendszeren polgári részről folyik a vizsgálat a szék tisztjei által. {17}

De a panaszokat rendszerint hiába írták össze, s a követek hiába fáradoznak a guberniumnál és a főhadbiztos előtt, a katonai főparancsnoksággal szemben ezek jórészt tehetetlenek voltak.

A katonai kihágások és a katonaság ellátásának terhei míg egyrészt nyomorba juttatták a népet, a sérelmek orvosolatlanul elkeserítette a kedélyeket és előkészítette arra, hogy felszabadításukról gondoskodjanak.

Így találta a Székelyföldet a Rákóczi-forradalom, amelynek szabadságot hirdető eszméitől csakhamar visszhangzottak a Hargita és a Keleti-Kárpátok bérczei.

1 Lásd bővebben Szádeczky Kardoss Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. (Századok. 1893. évf.)

2 A közelebről érdekelt egykorú Cserey Mihály így írta meg Históriajában ennek a történetét: 1694 telére «Csíkba rendeltetett vala négy compania német quártélyba. A csíkiak azonban kiküldének Szebenbe az úrhoz (Apor Istvánhoz) Sándor Jánost (ez lön oka a csíki rablásnak), Tamás deákot, Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál (Veteráninál): ne szállana német Csíkban ... A generál meg is engedé», a felelősséget - ha valami irruptio leszen Molduvából - Aporra s ez Sándor Jánosra hárítván. «Úgy vigyázatok, - mondá Apor, a csíki vicekapitány Sándornak, Cserei jelenlétében - valami rossz dolog ne következék, mert bizony felakadtok érette.» Sándor János azt felelé: «Bízva rám Nagyságod, ha kár esik Csíkban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen vagyon postánk oda be.»

Csíkban azon a télen rendkívül nagy hó esett. Ahhoz való bízásban hópénzért mind otthon hadta a Gyémesi passuson strázsáló embereket ... A postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában, s a vajda emberei amit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz, s mind elhitte. Az akkori vajda pedig, az ifjabb Duca, nagy ellensége vala Erdélynek ... Ő is ingerlé a tatárokat, hogy kijöjenek rablani s mind hazugsággal biztató a csíkiakat, hogy ne féljenek semmit a tatártól ... Ha ő, a kutya igaz keresztyén ember lett volna, könnyen hírt tehetett volna, s annyi sok ezer keresztyén lélek rabságra nem jut vala.

«Már a tatár a vajda informatiójából megértvén, hogy Csíkban német nincsen, a passust is öt-hat nyomorú fegyvertelen ember őzrené, nagy táborral megindult vala és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala.» Sándor oláh juhásza a határszéli havason hallván a hírt, sietve megjelenté este Szentmihályon, de nem hitték. Éjjel a tatárok előhada «Szentmihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdenék» s a lakosokat ágyban lepvén meg, kötözni kezdték. «Onnan előbb jöven Vacsárcsiban, Göröcsfalván, Rákosra, hasonlóképpen kezdték égetni, rablani.» Cserei atyja éppen csikrákosi házában időzött s az éjjel a tatár-hírről «hirtelen szánban fogatja a lovait, s úgy szalad el, de a marháját mind elhajtják a tatárok.»

«Szentmihályon pedig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti, jó felserdült leánya vala, csak nézi egy darabig, s hogy látná, hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikat is, az

apját megoldozza; de tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalad; és a tatárok számtalan rabbal, nyereséggel virradtig vissza is mennek.»

«Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijönek, s egy nap a havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem küldte portásokat (ti. portyázókat, kémeket), lássák, elmentek-e, vagy nem, a hadakat is visszahozatá másnap, és akik elfutottak vala is, mind haza takarodának. Harmadnap múlva fényes nappal a tatár tábor egészben bejőve, voltak közel tizenkét ezren és szélteben fogván Csíkot, egész estig a falukot égették, prédálák, rablák, éppen Szentkirályig s egynéhány ezer rabbal, számtalan prédával békével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleségestől akkor házában találván, elvívék, kiket az úr, Apor uram váltta ki esztendő múlva s ugyanúgy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tevő vicekapitánynak, noha az egész Csík átkozta, hogy miatta romlottak el.»

«Az én szegény szentéletű, nagy-buzgó imádságú, nagy-híres gazdasszony nagyanyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, rákosi házában esék a tatár rabságában; az először irruptiokor elszaladott vala Gyergyóban, vasárnap visszajőve, hétfőn rablák el... Hetven esztendő öregasszony lévén, oda be Tatárországban a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék ... meghal.»

«Szebenben híre jöven Veteráninak, mindjárt kiindula Csík felé és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala.» Útközben hallván, «hogy a tatár már visszament: a generális a regimentekkel visszatért, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal küldé Csíkban vigyázni, az urat (ti. Aport) is megparancsolá, hogy bemenjen ... Mi azért éjjel-nappal menvén beérkezénk Csíkba s az úr edicrumokat (ti. rendeleteket) íratván velem a vitézlő rendeknek s jó dispositiot hagyván, bezárók az istállót, mikor a lovakat ellopták» (Cserei Historiája 233- 236.)

A tatár beütésről *Lakatos István* egykorú csíkkozmási plébános is érdekes feljegyzést hagyott ránk a plébánia jegyzőkönyvében. - Szerinte 1694. február 13.-án ütött be először Csíkba 350 tatár, akik lappangva a Szeret és Prut között Moldvában teleltek. Hét falut égették fel első ízben, úgy mint Szentmihály, Szépvíz, Szentmiklós, Deina, Borsova, Vacsárcsi, Göröczfalva községeket. Sok embert rabságra hurcoltak, másokat megöltek, állatokat elhajtottak, bútöröket elvittek. Hajnaltól estig tartott a rablás. Akkor Szentmihályról elvitték Szépvízi Pál plébánost mintegy ezer lélekkel, csak hét ember maradván a faluban; a második betörés után csak öt. Szépvíztől elvitték Szöcs András urat egész családjával, Göröczfalváról nemzeti id. Csereinét családjával és sok másokat.

Február 15.-én ismét betörték a tatárok Csíkba, és pedig többen mint előbb, akik Szentdomonkostól Pálfalváig, Somlyó és Taplocáig tíz falut felégették, kiraboltak, a lakosokat rabságra vitték s mindent elpusztítottak - reggeltől estéig. Akkor vitetett el rabságra nemzeti (generosus) Sándor János feleségével, családjával és jobbágyaival, Sándor Mihály egész családjával és jobbágyaival, kivéve feleségét, nemzeti Endes György feleségével és egész családjával, nemzeti Inczéné (Andrássy lány) családjával és jobbágyaival, férje kivételével, Miklós Péter feleségével és családjával, Búzás András úr egész családjával; 150 örmény - és többen számosan, úgy otthonról, mint jövevények és utasok különböző helységekből, akik az előbb megöltek temetésére gyűltek össze; együttvéve összesen több mint 7000-en vitetvén keserves rabságra; mások kard és a hideg által megölettek. Így egy tribusa a székely nemzetnek, mely 12 tribusból állónak számítatik, ily váratlanul és gyorsan eltöröltetett, - senki sem állván ellent a pogányoknak. (Kiadtam a Székely Oklevéltár VI. 444.)

*Sándor János*nak érdekes levelei maradtak fenn fogságából, melyeket kiváltatása érdekében írt gróf Apor Istvánnak. Egyik kelt «In Buczak 1694., az nap számot nem tudom, még az imádságos könyvem is elvette!» (Lásd Székely Oklevéltár VI. 447.)

A kiváltás kölcsönösségéből keletkezett a zálogba leköötött birtokok felett a Sándor és Apor család között az a hosszas per, mely eltartott az 1820-as évekig. Ezzel függ össze a Csíki krónika keletkezése. (Lásd Szádeczky Kardoss Lajos: A csíki székely krónika. Budapest, 1905.)

3 Szász Károly: Sylloge tractatum 76. és 127.

4 Gál László: Erdélyi diaeták végzései 156.

5 Az 1794/95.-i «planum» memorandumában. Udvarhely vármegye levéltára.

6 Udvarhely vármegye levéltára és Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXI. 161.

7 Erdélyi Országgyűlési Emlékek XXI. 266., 278.

8 Az 1794/95. plánumban és «A székelyek adó ellen való instantiajok» 1810-ben. (Udvarhely vármegye levéltára)

9 Székely Oklevéltár VII. 47.

10 Székely Oklevéltár VII. 44.

11 A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1700. május 27. (Eredetiben a vármegye levéltárában, Guberniumi rendeletek I. 8.) Vö. Székely Oklevéltár VII. 44.

12 Amely nativus embernek 2 vagy 3 ős-örökös jobbágya van, az in persona ne contribuáljon, az előbbi constitutioja szerint a nemes székeknek. Akinek pedig nincs, az contribuáljon értéke szerint. Az 1702. december 5. Resolutiones ... in Bikafalva genetali congregatione sedis stb. (Udvarhely vármegye levéltára Acta politica.)

13 Székely Oklevéltár VII. 358. Ez alól is volt eleinte kivétel. Udvarhelyen pl. 1702-ben az határozatott, hogy: «Ha szegény is, ha nativus nemes ember, ne contribuáljon, ha jobbágya nincs is, a kinek pedig jobbágya van, annak jobbágya contribuáljon.» (A székelyülés határozatában.)

14 «A juh-majorok, béres szolgák, kertészek, csordapásztorok, lovas-legények, egyszóval akiknek praebendájuk udvorból jár, azok is immunitálódnak a portiozástól» (1702. december 5. Resolutiones. Udvarhely vármegye levéltára Acta politica.)

15 Gál László: Erdélyi diaeták végzései I. 187.

16 Székely Oklevéltár VII. 13, 10, 16.

17 Udvarhelyszéken pl. 1703 tavaszán a gubernium rendeletére a szék falunként, a bírák és hat bizalmi férfi által íratja össze a rendkívüli szolgálmányokat, sérelmeket és panaszokat. A böződújfalui Registrum azt mondja: «Anno 1703. die 13. Maj: Azmint a regium gubernium ő nagyságok parancsolatjok jött az nemes székek és a nemes szék parancsolván minden faluknak, hogy az bírák heted magokkal jó lelkiismeretek szerint felírassanak mindenféle extraordinariumokat, vecturákat, melyeket mi is feliratván, így következnek.» stb. (Udvarhely vármegye levéltára Acta politica.)

XXV. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. (1703-1711.)

A Rákóczi-forradalom miután a Felső-Tisza vidékét hatalmába kerítette, csakhamar átcsapott Erdélybe is, s itt a kurucok hadi szerencséjének forgandósága szerint hullámozott fel és alá éveken keresztül, főképp 1703. és 1708. között.

A hivatalos kormány (a gubernium) mindvégig hű maradt az uralkodóházhoz, de csakhamar az erősített Szebenbe szorult, s elvesztette a tényleges hatalmat, melyet időközönként a császári seregek hadiszerencséje idején vissza-visszaszerzett.

Az erdélyi magyarság és székelység rokonszenve természetesen a szabadságharcosok mellett nyilvánult, s magok is fegyvert fogtak és csatlakoztak, amikor csak lehetett. Nem volt ez könnyű Erdélyben, mert gróf Rabutin-Bussy Lajos császári tábornagy, katonai főparancsnok, a legjobb karban levő 8000 főnyi német katonasággal rendelkezett, azonkívül még mintegy 2000 főnyi rác könnyű lovassal s a forradalom kezdetén a szász székek, vármegyék és székelyek bandériumával is.

Rabutin magyar főurakból kapitányokat rendelt az egyes vidékek oltalmára, Thoroczkay Istvánt a Szamos mellé, gróf Pekry Lőrinc fehérmegyei főispánt és udvarhelyszéki főkapitányt Balázsfalva mellé, gróf Mikes Mihályt Háromszékre, Sándor Jánost Csíkba stb. Éppen ezek lettek nemsokára az erdélyi kurucságnak vezérei, akik eleinte kénytelenségből ellene harcoltak. {1}

A székelyeknek már kezdetben sem volt kedvükre a kurucok ellen kirendelt katonáskodás, s aki csak tehette, kihúzta magát a táborba szállás alól. A tehetősebbek vagy megváltották magokat, vagy magok helyett «hópénzért» másokat állítottak, vagy némelyek lovukat is eladták, «hogyan azzal a szolgálattal magukat liberálhassák.»

A kurucok ellen a Szamos mellett őrködő tábor székelyei inkább óhajtván várták, mint rettegték a kurucok támadását, amely nemsokára 1703. november 10.-én Bonchidánál bekövetkezett. Ilyen viszonyok között nem lehetett nehéz a bonchidai ütközetben győzni a kurucoknak, akik leverték Thoroczkay székely hadát s a kolozsvári német őrséget, s magát Thoroczkayt is elfogták, aki a tokaji táborba Rákóczihoz küldetvén, hűséget esküdött, s tábornokká s az erdélyi hadak vezérévé neveztetett ki már 1704 elején.

Hasonló tünetek közt foglalják el a Thökölytől bejött «törökországi hadak» (a bujdosók) Balázsfalvát december 21.-én, ahol meg gróf Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitány (a marosszéki székesi gróf Bercsényi Miklós kuruc fővezér rokona) jutott hadifogságra, Gábor nevű fiával. Ő is Rákóczihoz küldetett, ahol aztán tábornoki rangja megtartásával a kurucok közé felesküdt. Gyulafehérvárt ostrommal vívták meg a kurucok, ahol viszont báró Száva Mihály főispán jutott fogságba, aki szintén kuruccá lőn. Úgy látszik, hogy ezek a vezérek szántszándékkal fogatták el magokat, hogy így könnyebben csatlakozhassanak Rákóczihoz. A háromszéki székelyek főkapitányával, gróf Mikes Mihállyal ugyanaz történt Hermányban, Brassó mellett, midőn Rabutin a háromszéki székelyek lecsendesítésére Szebenből hazafelé küldé (1703. december elején) német kísérettel. Őt is elfogván Rákóczihoz viszik, kuruccá lesz, a székelyek generálisává tétetik, s így jó vissza s híven kitart mindvégig Rákóczi mellett.

Csikszéket is a Rabutintól annak védelmével megbízott Sándor János vicekapitány és Tamásy Deák keltették fel. Háromszéket Thököly bujdosó társa Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Henter Mihály hajlították Rákóczi mellé.

Míg ezek a belső Székelyföldön történtek, addig Gúti István kuruckapitány a meghódított Fejérvárról Marosvásárhelyre ment s azt - a vár kivételével - elfoglalta s Marosszéket fölkelte. Innen Udvarhely felé indult, melynek a kurucokkal együtt érző székelysége szívesen fogadta. A hangulat és a kedélyek már elő voltak készítve. A Székelyföld 1703-ik év végén - sőt néhány várerősség kivételével az egész Erdély - Rákóczi pártján volt.

Gúti, miután Székelyudvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette s Csíkba is megizente, hogy a hadak melléje jöjjenek. Ki is jöttek a csíki hadak s velők néhány ezerre szaporodott a kurucok serege. A visszamenetel azonban nem volt oly vidám, mint a kijövetel, mert ekkor (1704 elején) érte a székely hadakat a második nagyobb vereség az Erzsébetváros melletti Holdvilág mellett. Idáig jöttek alá a Nagyküküllő völgyében Gúti vezérlete alatt a kurucokkal egyesült csíki és udvarhelyi székely hadak, néhány ezeren. {2}

Rabutin ugyanis a székelyek megfélemlítésére Háromszékre küldötte Graven alezredest néhány száz lovassal, aki Feketehalomnál vívott szerencsés ütközte után Háromszéket felégette s prédálta. Udvarhelyszék felé pedig báró De Tige-t indította a császári főparancsnok Szebentől ötszáz lovassal s néhány ágyúval. Holdvilágnál találkoztak és ütköztek meg 1704. január 28.-án. A székelyek többen voltak, mint a németek, de rossz volt a vezérlés s nem volt ágyújuk. A holdvilági veszedelemnek fő oka mindenestre az volt, hogy a németek ágyúval rendelkeztek s ezzel könnyű volt szétugrasztani a gyakorlatlan, fegyelmetlen s hiányos fegyverzetű kurucokat.

A holdvilági csatavesztésnél ellankadt erdélyi szabadságharcnak újabb lendületet adott a Rákóczitól Erdélybe küldött segélyhad, Thoroczkay István, Csáki László, Teleki Mihály, majd Pekry Lőrinc és gróf Mikes Mihály vezérlete alatt. Ezek 1704. július 5.-ére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdettek, s ott a magyar megyék, a székely székek, sőt a megszállott Brassó, Szeben és Szászsebesen kívül a többi szász székek követői is megjelenván, Rákóczit gróf Pekry Lőrinc indítványára egyhangúlag, nagy lelkesedéssel erdélyi fejedelemmé választották. A fejedelemségről szóló diplomát Szeged alá országos küldöttség vitte, melynek élén gróf Mikes Mihály, a székelyek generálisa állott s tagja volt gróf Lázár Ferenc csíki főkirálybíró s több főnemes. {3}

Rabutin a Szebenbe internált guberniummal és bennszorult urakkal tiltakozó okiratot állíttatott ugyan ki 1704. augusztus 2.-án, s maga is kijött hadaival, de a forradalmat többé el nem nyomhatta.

Pekry, mint fővezér, aki a fővezérséget Thoroczkaytól a Kolozsvárnál október 7.-én vívott ütközet után vette át, a székelyeket szervezte, s 1704. november 7.-én nyílt rendeletében szívökre köti «hazájához, nemzetéhez, házanépéhez való szoros kötelességét», hogy «e engedje senki magát megcsalni» a Szebenben raboskodó gubernium rendeletei által, hanem mindenki a szabadság ügyéhez «igaz hűségben állhatatoskodjék, ne rohanjon a szép szónak alkalmatosságával az nagy,

gyalázatos s régi dicsőséges magyar nevet és szabadságot mocskoló szolgálatra és igára, ne veszesse avagy csak édes maradékát, hanem Istennek már nyújtott kegyelmességéhez erősen ragaszkodván, igyekezzék most megszabadulni.» Jelzi egyúttal gróf Forgách Simon 15000 emberrel, lovassal és gyaloggal, ágyúval s munícióval Erdélybe küldetését a fejedelem által, aki Forgáchot teljhatalmú fővezérré nevezte ki. {4}

Rákóczi 1704. december 20.-án maga is tudatta, hogy gróf Forgách Simont erdélyi fővezérré kinevezte. Három nap múlva maga Forgách Simon küldé kiáltványát a székely nemzethez, hogy «napról-napra közelít az nemes országhoz» s mielőtt beérkeznék, kívánta a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak, hogy vele egyesülvén, egy szívvel lélekkel működhesse. {5}

Forgách Simon erdélyi fővezérsege nem sokat használt a szabadságharc ügyének. A mellőzött erdélyi főurak nem szívesen látták magok fölé helyezését, a nép sem lelkesült érte. A magával hozott fényes kuruc had, mely «pompára akármely király mellé beillett volna», lenézte az erdélyi kurucokat. «Hogy az erdélyi zekés, condrás hadakat meglátták: pökték, csúfolták.» {6}

Az erdélyiek mellőzése volt egyik okozója a zsigárdi csatavesztésnek is (1705. november 11.), melynek megtörténte előtt a Forgách Simon tanácsán járó fejedelem Pekry Lőrincet az udvarhelyi és más székely hadakkal Fejérvár ostromára és Szeben felé küldé, Kálnoki Pétert pedig a háromszéki s csíki hadakkal Brassó ostromzárolására. Erdélyi had alig is vett részt a zsigárdi harcban.

A zsigárdi vereség után «szörnyű bódulás, futás vala az egész országba.» A kurucokkal tartó úri nép többnyire Moldvába, Oláhországba, vagy Magyarországra menekült, a fegyvert viselő kuruc nép pedig haza széledt; a várakba szorult császárpártiak is hazamentek. - Pekry maga is menekült felesége után Moldvába, ahova «az uraknak, főrendeknek a javát magával vitte, némelyiket sok biztatással csalván be.» Mikes Mihály Rákóczival Magyarországra ment, a felesége Moldvába menekült. Szétverett a Brassót körülzáró székely had is, úgy, hogy rendes hadsereg nem maradt Erdélyben, ahol a kurucság elhallgatott, csak a várakban maradt némi őrség s egyes kisebb csapatok lappangtak, főképp a csíki határhegyekben.

Rabutin és a mellette lévő gubernium sietett felhasználni és kiaknázni a helyzetet. Országgyűlést hirdetett 1705. december 15.-ére Segesvárra. A segesvári országgyűlés azután Rákóczi fejedelemségét megsemmisíté, a császár (most már I. József) hűségére új esküt tétetett le, a vármegyék és székek hűségükje letételére biztosokat nevezett, adót és élelmet rovott ki, az adó felét a Rákóczi mellett általánosan fegyvert fogott székelysége szabtá. {7}

Ezzel a Rákóczi-forradalomnak első felvonása Erdélyben bevégeződött. A commissariusok «a népet erős átok alatt a császár hűségére beesküték.» «Minden helyeken pedig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék; egynéhány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala.» Kikutatták az elbujdosottak s a császár hűségére visszatérni a grátia után is vonakodók javait s elkobozták. Akik kurucokat rejtegettek vagy segítettek, azokat is halállal büntették. Eltiltották a szabad közlekedést, senkinek nem lévén szabad 24 óra járásnyi földön s a széken túl mennie. A katonai főparancsnok híre nélkül gyűléseket sem tarthattak s megkivánták, hogy a főparancsnok mellett «mindenkor mindenik székből egy legyen az első közül, az kikkel minden öfelsége szolgálatjára való dolgokat traktálhasson.» {8} A megrendszabályozást követte a nagymérvű adóztatás.

De a labanc-világ nem tartott sokáig, mert amint Rabutin az 1706.-i nyár folyamán a magyarországi harctérre kirendeltetett s csak a várakban hagyott őrséget: Pekry Lőrinc szép sereggel újra Erdélyben termett, az elnyomott népet felszabadította, s ismét Rákóczi hűségére eskette, a megyék és székek élére új tisztviselőket állított. Az 1706.-i ősz elején Erdély néhány vár és város kivételével teljesen vissza volt foglalva.

Pekry Lőrinc Torda mellett Keresztes-mezején általános hadiszemlét (generalis mustrát) tartott a székely hadak felett.

Rákóczi erdélyi fejedelemsége támogatásában nem csekély érdeme volt a székelységnek, amely örömmel vette a fejedelem ama híradását (1707. február 15.-éről, Munkács várából), hogy fejedelemségébe való beiktatása végett Erdélybe készül s «a haza szükséges dolgainak rendbe hozása végett országgyűlést hirdet 1707. március 28.-ára Marosvásárhelyre.»

A fejedelem a Mezőség felől jött s midőn április 5.-én Szentkirály felől Marosvásárhelyre bevonult, előtte jöttek legelől az udvarhelyszékiek, utána a marosszékiek, aztán az aranyosszékiek, Pekry regimentje, 3 compania veres kopjas székely, 5 compania karabélyos, aztán maga az udvar a fejedelemmel. Ez az országgyűlés Rákóczit fejedelemségébe ünnepiesen beiktatta, s ezáltal az erdélyi nemzeti fejedelemséget még egyszer visszaállította. {9}

Képviselve voltak a székelyek a nemsokára azután tartott ónodi országgyűlésen is, ahol a bevonuláskor ott voltak a székely veres drabantok. Erdélyben Pekry Lőrincet hagyta a fejedelem fővezérül.

I. József 1707. július 11.-én kiadott, a megtérőknek kegyelmet hirdető nyílt rendelete igyekezett ellensúlyozni a Rákóczi rendeleteit. De amit ez el nem ért, megtette a Bécsből Erdélybe indított Rabutin fegyveres ereje, amely 1707 őszén Erdély visszafoglalását nagy eréllyel és sikerrel kísérlette meg, és hajtotta végre. Pekryt Erdélyből kiszorította, s a császári hadak a Székelyföldet is megszállták, Mikes Mihályt az Ojtozi-szoroson át Moldvába szorították. A birtokosság menekült a hazából, a nép a császári uralom és a nagy adók elől erdőbe bujosott, a katonaság zsákmányolt, prédált és - adóztatott. Mert a császári uralommal együtt járt ismét a nagymérvű adóztatás.

Rabutin Erdély visszafoglalását bevégezvén, 1708. május 1.-én Bécsbe indult, magával vivén a Szebenben fogságra vetett Bethlen Miklós grófot is. Helyébe előbb az emberséges Chusani tábornok, majd nemsokára (június 24.) a kegyetlen báró Kirchbaum György lett erdélyi főhadparancsnok.

Rákóczi 1709 nyarán Károlyi Sándort 18000 főnyi haddal Erdély visszafoglalására beküldte, aki pátenseket bocsátván ki, nagy mozgalmat idézett elő mindenfelé az országban. De a «nagy bódulás», melyet a Károlyi bejövetele előidézett, nem tartott soká, mert ő maga, bár Szászsebesig előnyomult, nyílt csatába a mindenünnen összevont császári hadakkal nem bocsátkozott, hanem kitért előlük, s hatheti Erdélyben mulatás után a trencsényi vesztes csata (1708. augusztus 1.) hírére kivonult Erdélyből.

A császári hadak szerencsésjét 1708-ban is nyomon követte az adóztatás. Ez és a kíméletlen sarcolás a lappangó tüzet újra meg újra felszította, úgy, hogy még 1709-ben is folytak a titkos gyűlésezések és a kuruc mozgalmak.

A forradalom hullámai még le sem csillapultak teljesen, midőn új, ennél még súlyosabb csapás sújtotta a Székelyföldet s az egész hazát. 1708 végén a pestist behurcolták Moldvából. «Valami gyergyai cigányok, kik a kurucok elől futottak vala Moldvába, betegen kijövének Gyergyószentmiklósról, ott meg is halának; onnan a falusi emberekre is kihat a contagio.» {10}

A főkörmányszék megtette az óvintézkedéseket a ragály tovább terjedése ellen. Elzáratta a szorosokat, bevágatja az utakat, öröket állított, hogy Gyergyóból se ki, se oda be ne járjon senki. 1708. december 14.-én rendeletet küldött Korda Zsigmondnak, mint főhadbiztosnak Segesvárra, hogy «a gyergyai passusra szorgalmasan rávigyázzon, hogy egy ember is élete vesztese alatt onnan kijönni ne merészeljen, különben ha valaki kijönni comperiáltatik, egyátalján meg kell halnia.»

Az óvintézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak. A pestis csakhamar elterjedt a Székelyföldön is, úgy, hogy azt a mirigyhalál miatt a katonaság is elkerülte. Annál inkább elhatalmasodtak a kóborló tolvajok, a kurucság sőpredékéből és a csavargókból összeverődött rabló népség, mely seregestől bekóborolta a Székelyföldet. A kuruc szín alatt való garázdálkodás még 1710-ben is tartott. «A tolvajok - írja Cserei 1710-ről - szerte-széjjel sok prédálást tettenek az országban, mint a farkasok, éca titkon rárohantanak a falukra s felprédálták.» Vezérek nevéből (Balika, Draguly, Fekete Vaszily, Kimpián Bukur) következtetve, ezek zöme oláhság volt.

A gubernium és főhadparancsnokság erélyes intézkedései következtében mindinkább elszűnt a harc s lassankint lecsendesültek a kedélyek s 1709 folyamán «szaporán kezdének hazajönni az erdélyi kurucok Moldvából grátiára.» 1710-ben is «felesen jövének haza a kurucok Magyarországból, Moldvából, Havasalföldéből.»

Steinville tábornok, aki az 1710-ben elhunyt Kirchbaum után Erdélybe főhadparancsnokul küldetett, bejövetele után csakhamar (június 20.) kihirdette «az öfelsége grátiáját az elbujdosottak hazájokban való recipiálása felől.» Csíkszék tisztjei megírták ezt a «tekintetes nagyságos s nemzeti Erdélyből Moldvába magokat recipiált magyar kedves atyáinkfiainak», kérvén és intvén őket, hogy «ezen alkalmatosságot meg ne vessék, minden bizonytalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig.» {11}

A reménység nem is tarthatott soká, mert a forradalom az anyaországban is szűnőfélben volt. Amit el nem végezhetett az ellenség fegyvere s az ezüstpénz elfogyásával a rézpénz elértéktelenedése; bevégezte a pestis, mely megdöbbentő számmal szedvén áldozatait, minden további harctól elkedvetlenítette a szabadságharcosok megfogyott seregét. Rákóczi kiment Lengyelországba s Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét 1711. május 1.-én, mely kegyelmet biztosított a kurucoknak, szabadságot hazatérésre a kibujdosottaknak, megerősíté az ország alkotmányát stb. Az békeokmányt az erdélyiek részéről is aláírták 11-en, köztük néhány székely főúr. A bujdosók hazatértek, de itthon a béke áldása helyett szomorúság, gyász és pusztulás várta őket: a pestis és marhavész. Hiába volt minden óvintézkedés, a kettős járvány 1710-11. folyamán is dühöngött.

A bujdosókat most már jutalommal is kecsegtetik vissza, elrendelvén, hogy «a sok, Oláhországba és török földre bujdosott haza lakosai földeikre visszatérhessenek: publicálják, hogy egy évre, vagy ha kívántatik továbbra is, minden adó és contributio alól felmentetnek.»

Ennyi csapás sújtotta porba a szegény hazafiakat a XVIII. század elején a Rákóczi-forradalom alatt: háború, marhavész, pestis, amely megtizedelte a lakosságot, s nyomorba hajtotta a megmaradtakat. Magyarországon összeszámították az áldozatok számát, hogy «mennyi emberek esének el ebben a revolutioban s úgy találtatott, hogy pestisben holtanak meg háromezert ezeren, fegyver miatt pedig 85000-en.» «Erdélyben még ugyan - írja Cserei 1712-ben - senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szűnt, de gondolom nincs híja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizony fegyver miatt is sok ezren hullottak el.»

A marhavész miatt pedig hárommillió forintnál több kár esett Erdélyben, úgy, hogy sok helyen nem is szánthattak, vethettek az emberek a marha szűke miatt, melynek ára igen megdrágodott. Ami megmaradt, elvitte «a rettenetes portiózás.»

Méltán sóhajtott fel az egykorú székely történetíró, a jó Cserei Mihály, hogy «rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg!» {12}

A Rákóczi-forradalom hullámaiban közben rendszeres adózásról szó sem lehetett. Amidőn a kuruc néphadak voltak fölényben, lehető kímélettel voltak a földnépe iránt, s csak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen adóztatásra szorítkoztak. Amidőn azonban a császári idegen zsoldos hadak kerekedtek fölül, a kímélet megszűnt s megkezdődött a terhes adóztatás, főként az élelem-szállítás a német hadak számára.

A Rákóczira végzetes zsidói csatavesztés (1708. november 11.) után német hadak özönlötték el Erdélyt és a Székelyföldet. Rabutin főparancsnok kívánságára a gubernium országgyűlést hirdetett Segesvárra 1708. december 15.-ére, a hűségeskü letételére az új uralkodónak. A gubernium Segesvárra élelmiszereket és abrakot (búzát, konyhára való, szénát és zabot) rendelt Udvarhelyszékről. Katonaságot szállított a székely falvakra, meghagyván, hogy ott a többi falvak élelmiszerekkel s fával segítse a kvártélyt adó községeket. Hatszáz tábori szekert is állított ki, az adó arányában osztva el. {13}

A megrendszabályozást a nagymérvű adóztatás és terhes portiózás követte. Hogy mily súlyos terhet viseltek, mutatja az, hogy 1705-ben csak egy székre (Udvarhelyre) 211000 forint esett rendes adóul s még kb. ugyanannyi a rendkívüli szolgáltatás és zsarolás miatt. {14}

A székely nemzetre 1705. február-április negyedére 36775 forint 80 krajcár adó rovatott ki. Ebből felosztott Háromszékre 12000 forint, Udvarhelyre 8640, Csík-, Gyergyó-, Kászónra 6720, Marosszékre 6720, Aranyosszékre 2695 forint 80 krajcár.

Rendes országgyűléseket nem tarthatván, az adókat önkényűleg vetették ki és hajtották be. Hogy mennyi zaklatással járt ez, egy pár példából megítélhető. Így a gubernium 1707. november 16.-án csak egy székéből (Udvarhelyről) a katonaság élelmezésére rájuk a katonai kormány által kivetett 5000 köböl búzát, 6000 köböl zabot és 300 szekér szénát követelt haladéknélkül Szebenbe szállítani.

Egy hó múlva (1707. december 15.-én) a decemberi, januári és februári hóra a katonaság szükségletére Udvarhelyszékre eső adó (5000 r. forint, 3000 köböl búza, 430 hordó bor, 900 köböl zab és 5000 szekér szén) összeszedését sürgeti a gubernium.

Még ez sem volt elég. Egy hét múlva újabb pótdadó kivetéséről érkezik a gubernium rendelete, melyben az áll, hogy mivel Háromszék és Csíkszék megromlása miatt a két szék adója egy részét is a vármegyékre és a többi székekre kellett elosztani, a fennebb jelzett három hónapi adóban újabban még 2000 r. forint, 1155 ½ köböl búza, 740 mázsa és 50 font hús, 120 hordó bor, 3275 köböl zab és 1025 szekér széna rovatott ki Udvarhely székére; készítsék elő és küldjék a többivel együtt.

Ezt pedig, bármily terhes volt is, kénytelenül be kellett hajtani. Egy részét a szebeni raktárakba kellett küldeni, amit Rabutin ugyancsak sürgetett. 1708. január 3.-án már a terményadó gyorsan Szebenben szállítását rendeli a főkormányzónak, «mert különben a generális katonaságot küld annak behajtására.» Azért kegyelmetek, ha az nagyobb romlást és gonoszt el akarja kerülni, éjjel-nappal rajta legyen» ... különben «abból mely romlás következik, maga általérheti és láthatja.»

A rendes adón felül rendkívüli szolgálmányokkal és adóztatással is terheltek a szegénységet. Ilyen volt az ún. *patkó-pénz*, melyet a kvártélyozó katonaság a néptől követelt, amit ugyan királyi rendelet eltörölt, de visszaélésképp mégis szedtek.

A gubernium értesülvén, hogy az eltörölt patkó-pénz «a szegénységnek, mely nagy terheléseivel és romlásával most is mindenütt extorquáltatik (kicsikartatik), úgy hogy az patkó-pénznek vételiben nagyobb aggravatioja vagyon az szegénységnek, mintsem az rájuk vettett quaritumoknak felszedésében»: 1708. január 28.-án meghagyja Udvarhelyszéknek, hogy vizsgálta meg és vegye jegyzékbe «hol és kiken s melyik regimentbéli executorok által mennyi patkó-pénz extorquáltatott eddig», s arról jelentést tévén a guberniumnak, ez intézkedni fog a szegénység megoltalmazásán. Most pedig tájékozással a katonai főparancsnokkal közösen megállapított utasítást küldenek, hogy a hadi és polgári biztosoknak mihez kell magukat tartaniok. {15}

Rákóczi szerencsecsillaga a trencsényi csatavesztés után (1708. augusztus 1.) mindinkább elhalványulván, a császári hadak szerencsáját, mint rendesen, 1708-ban is nyomon követte az adóztatás.

1713. szeptember 27.-én a katonaság számára 300 szekér szénát rendel a gubernium Udvarhelyszékről Szebenbe szállítani. Október derekán kivett a gubernium a téli kvártélyban szállítandó katonaság élelmezésére Udvarhelyszékre 2200 köböl búzát, 4500 köböl zabot, 2550 szekér szénát, 1400 mázsa húst. Ez még nem volt az egész téli kvártélyozás idejére (6 hónapra, november-április) kivett adó, csakis előleges (anticipato) kirovás 2-3 hónapra, melyet aztán pótló és végleges kirovások követnek. Ebből 1708. október 21.-én 800 köböl búzát rendelnek a segesvári raktárba vitetni, s úgy a szebeni raktárba való szénát éjjel-nappal siettetni hagyják.

Az előlegesen kirovott élelmiszerek szállítása Marosvásárhelyre rendeltetett s a késedelem miatt neheztelő katonai főparancsnok kívánságára 1708. november 19.-én azzal sürgeti meg a gubernium, hogy «különben ha érette valami kedvetlenség találja kigyelmeteket, magának s ne másnak tulajdonítsa.» {16}

December 2.-án kiróvják a téli hónapokban még esedékes adót és pedig a fennebb említett «anticipato felvetett naturalékon kívül» 20 hordó bort, 8000 r. forintot, 3000 köböl búzát, 1884 mázsa húst, 5000 köböl zabot, 4500 szekér szénát; intvén a széket, hogy ossza fel a falukra és szedje be, «executorokat pedig magára ne hagyjon, amely miá nagyobb kára és költsége következik a szegénységnek.»

Még ez sem volt elég az egész tél folyamára. 1709. január 24.-én a katonaság számára borpénzt, 1000 forintot vetnek ki a székre. 1709. február 25.-én «az öfelsége az hazában mostan bėjött militiája és recrútája» (újoncai) tartására újabban kivett a gubernium Udvarhelyszékre 55 köböl búzát, 25 mázsa húst, 250 köböl zabot, és 25 szekér szénát, melyet sürgősen kell beszedni és szállítani.

1709. május 8.-án a Segesvárról Marosvásárhelyre szállítandó 4000 köböl búzából Udvarhelyszékre eső 500 köböl elszállításra rendelnek szekereket és zsákokat. Május 14.-én a tábori szekerek mellé 11 bérest kíván Rabutin generális. Január 18.-án katonai executioval sürgetik meg a kívánt béresek Marosvásárhelyre küldetését. Július 13.-án a tábori szekerek mellől elsőkött béresek visszaküldését, vagy helyettök másokat kívánnak elegendő élelmiszerral ellátva.

1709. október 15.-én a következő téli időre 500 köböl búzát, 1500 köböl zabot, 400 szekér szénát és 750 forint hús-pénzt vetnek ki a székre.

1710. január 6.-án a katonaság részére a három első hónapra való hátralékban maradt 225 köböl búzának a marosvásárhelyi raktárba való küldését sürgetik. 1710. október 2.-án a katonaság téli szállására szükséges élelmiszerekre 2550 r. forint, 2000 köböl búza, 3500 köböl zab és 1200 szekér széna előkészítését követelik Udvarhelyszéktől. November 19.-én az 1711. év három első havára kiszabott 2250 forintot sürgetik. {17}

A többi székek aránylagos pénz-adójával és terményszállításával ez a «rettenetes portiozás» nagy összegre rúgott. Ha szép szerivel nem fizették vagy nem tudták fizetni: kényszer behajtással, katonai executioval, erőszakkal vették fel a szegény népen.

Így ment az egész Székelyföldön, sőt az egész Erdélyben. Az egykorú Cserei Mihály szerint:

«Szörnyű, irtóztató executio mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpénze miatt minden jóféle monéta kikölt vala Erdélyből, nem lévén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kínozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban; a brassai, szebeni mészárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olcsó áron.» {18}

A Székelyföld drágán fizette meg a szabadságharcban részvételét.

1 Lásd bővebben Szádeczky Kardoss Lajos: A Rákóczi-forradalom Erdélyben. (Erdélyi Múzeum, 1900. évf.)

2. Lásd bővebben Jakab Elek - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye történetében, Budapest, 1908.

3 Thaly Kálmán: A Bercsényi-család története, III. 185.

4 Pekry Lőrinc pátense Udvarhelyszékhez 1704. november 7.-én a lekencei táborból. (Udvarhely vármegye levéltára, Gubernium actum I. 80.)

5 Gróf Forgách Simon pátense a nemes székely nemzethez. Költ Angyalosnál, 1701. december 23. (Udvarhely vármegye levéltára, Gubernium actum I. 82.)

6 Cserei Mihály Históriája, 344.

- 7 Kőváry László: Erdély története, VI. 72.
- 8 Cserei Mihály Históriaja, 357. - Graven ezredes rendelete a kurucok ellen 1705. december 30. (Székely Oklevéltár VII. 183.)
- 9 Lásd Szádeczky Kardoss Lajos: II. Rákóczi Ferenc Erdélyben. Kolozsvár 1903.
- 10 Cserei Mihály Históriaja, 429.
- 11 Székely Oklevéltár VII. 151.
- 12 Cserei Mihály Históriaja, 441, 474, 475.
- 13 A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1705. december 1. és 7. (Udvarhely vármegye levéltára); Gál László: Erdélyi diaeták végzései, 195.
- 14 Székely Oklevéltár VII. 166. és Udvarhely vármegye története 424.
- 15 A Gubernium Udvarhelyszéknek 1707, december 15. és 23. (Udvarhely vármegye levéltára, Gubernium actum II. 37, 43, 46.)
- 16 Udvarhely vármegye levéltára, Gubernium rend. II. 55, 57, 58.
- 17 Udvarhely vármegye levéltára, Gubernium actum II. 59, 75, 93.
- 18 Cserei Mihály: Erdély históriaja 390.

XXVI. Rákóczi-szabadságharcától a székely határőrségig. (1711-1764)

A Rákóczi-forradalom és az azt befejező szatmári békekötés elvben nem változtatott Erdély alkotmányán. A béke-alkotmány egyik pontja biztosította Magyarország és Erdély alkotmányát. De Erdély kormányformája a gyakorlatban mégis némi változást szenvedett. Az első gubernátor, gróf Bánffy György 1708. november 13.-án meghalván, a bécsi kormány a gubernátorságot nem töltötte be egészen 1713-ig. Időközben a fejtel és csonka guberniumból és újonnan választott tagokból, összesen 16 főből álló ún. «királyi deputatio» igazgatta Erdélyt. A kuruc világ hullámai lecsillapodván, Erdély kormánya is visszanyerte rendes formáját, miután gróf Kornis Zsigmond 1713 tavaszán gubernatorrá kinevezetett. Az országgyűlések sorozata is megkezdődött 1713-ban, melyet a következő években sűrűn követtek a többiek. Ezek többnyire az adózási ügyekkel foglalkoztak.

Az országgyűlések megszavazták az udvar által kívánt adókat a katonaság tartására, várak építésére, az ország közszükségleteire. A megszavazott összeget a nemzetekre a meghatározott arányban kiszabták. Ezek után felosztották vármegeyék és székek szerint. A székek kiróvták a falvakra az adókulcs alapján. Az adószedők aztán beszédtek a tisztek és bírák segítségével s beszállították a pénzt és a terményeket a rendelt (többnyire a nagyszabeni hadi) pénztárba és katonai (fejérvári, brassai, szebeni stb.) raktárakba (magazinum).

Mindez természetesen sok nehézséggel járt. Az országgyűléseken előbb a királyi biztossal alkudoztak a kívánt adó leszállítása felől. Aztán a három nemzet versengett egymással az elvállalendő összeg, az arány (quota) felett. A népek és székek rendszerint panaszkodnak a nagy adó, a kezelés, behajtás és a katonai zsarolások miatt. A hatóságok és az országgyűlések keresik az orvoslás módját, s e körül folyik a legtöbb küzdelem az ország kormányzása terén.

Az adózási terhek és azok könnyítésének törekvése szembe állította egymással a kis-nemeseket a főnemesekkel, ti. a lófőket a valódi nemességgel (vera nobilitas).

A kis-nemesek (kik alatt az armalisták és lófők értendők) a királyi deputatio elé terjesztették sérelmeiket (1710-ben). A főnemesek arra részletesen válaszoltak s ennek alapján hozott a királyi deputatio végzést.

A kis-nemesek kérik, hogy nemesi szabadságuk alapján az adótól mentesíttessenek, minthogy «más hozzájuk hasonló szegény neme embereket a nemes szék immunitálta.»

A főnemesek azt replikázzák, hogy a kétségtelen nemesek, ha csak félrovataltól adózó jobbágysai találtak is, szabadságokban mindaddig megtartattak, a kettő vagy három adózó jobbágysai nemes nem vetették adó alá, de mikor gabonát, zabot kellett a magazinokba szállítani, vagy hirtelen való pénzbeli kiróvás jött a székre, magukat is megrovták a főnemesek, mely szinte fölülmúlta az ökörszám után való teherviselést. Kérik ezért a kormányt, hogy «a nemesi rég szabadság még ez kicsiny megmaradott szikrácskáját gratiose meg marasztani méltóztassék.»

A királyi deputatio végzése az lett, hogy amely nemes embernek akár armálisos, akár lófő legyen az) 12 ökörről («mely 6, szabad székely tulajdonában lévő ökröt téssen») adózó jobbágysai van, mert a jobbágysai kétannyi ökör után fizetett, mint a szabad székely - személye szerint adózni nem tartozik ; akinek annyi nincs pótolni tartozik, «mert az nemesi szabadság senkit is, ha jobbágysai nem adózik, a contributiotól nem immunitál.» Megjegyzik, hogy 12 ökörtől adózó jobbágysai nemes emberen olyan értendő, akinek három (de nem zsellérből vagy cigányból álló) adózó jobbágysai van.

Az adózás feletti versengés mutatja, hogy az adóterhek a Rákóczi forradalom lezajlása után is igen nyomasztók voltak, melyek alól mindenki könnyebbítést keresett.

Az adóösszeg is hullámzó, a szerint, hogy mennyit vetettek ki az országra. Az adót rendszeren a téli hat hónapra vetik ki, úgy hogy szeptember vagy októberben előzetes összeget (in antecessum) vetnek ki az első téli három hónapra (november-január) s januárban aztán, második három hónapra (február-április). Külön aztán a nyári hónapokra.

1713-ban az adó 750000 forintban állapított meg és 30000 köből búzában. «Az adónak a három nemzet között igazságos elosztatása módjának kidolgozására» pedig bizottság neveztetett ki.

Az 1714. január 6.-i szebeni országgyűlés az adózásra nézve fontos elvi határozatot hozott: az egyházhelyi nemesek adó alá vetését. Ez a kis-nemességnek az a része volt, melynek csak egy jobbágysai telke (sessioja) volt, s melyet egyházi, egyházas, vagy egy házhelyi nemességnek (nobilis unius sessionis) neveztek. El már régebb idő óta adó alá vonatott. {3} Az egytelkes nemesség ezt magára nézve sérelmesnek tartotta s az adófizetés alól «sok utakon és módokon» és ürügy alatt menekülni igyekezett. Az 1714. évi országgyűlés azért végzésben mondogta ki, hogyha «valamely nemes embernek két jó, adózó s a falu közönséges terhet viselő embere nincsen, az tartozék adózni»; de «ha valamely nemesnek tanál egy adózó embere lenni, annak az adója segítse a nemes ember adóját, és amit az olyan paraszt ember ad, az imputáltassék az ura adójában.» {4} Ez az 1714.-i országgyűlés a téli kvártélyozásra 600000 forint adót szavazott meg, «úgy, hogy búzául, zabul, szénául, ami kívántatik az öfelsége ez hazában lévő militiájának és lovainak kitelettetésére» azt természetben szolgáltatassák, ami pedig felmarad, azt készpénzzel pótolják ki. A nemes székely nemzetre esett ebből 86000 forint, 5834 köből búza, 8666 zab, 4334 szekér széna. A nyári hónapokra megszavaztak 100000 forintot és 30000 köből búzát. Ez utóbbiból a székelyekre esett 5600 köből búza.

Rendkívüli adó fejében, az országos költségekre, «sallaristák (tiszviselők) fizetésére» róttak ki előzetesen pénzt, 40995 forintot, bort, húst, vágómarhát, búzát, zabot. Ehhez pótlólag megszavaztak most 2800 forintot. Mely kettős kiróvásból esett a székely nemzetre 8387 forint, 20 hordó bor, 10 mázsa hús, 10 vágómarha, 439 köből búza, 689 köből zab, 235 szekér széna.

1714. január 26.-án a székelység így osztotta fel a reá kivetett adórészletet:

	Pénz (forint)	Búza	Zab	Széna
Udvarhely	12500	631	550	270
Háromszék	15000	740	600	300
Csikszék	9500	482	350	179
Maroszsék	10500	532	400	(elmosódott)
Aranyosszék	2500	115	100	(elmosódott)
Összesen:	50000 forint	2500 köböl	2000 köböl	- szekér

Az új gubernátornak tisztelet-ajándék a székely székektől 100 köböl búza, 100 köböl zab és 50 szekér széna. {5}

Így megy az adófizetés a következő években is, hullámzóan, hol több, hol kevesebb összegben, de mindig igen jelentékeny számban, mely bizony az adózó nép erejét nagyon igénybe vette.

Általában az adóügyek dominálják ekkor a székelység közéletét. Nagyobb hullámokat verő közügy ritkán történik a Székelyföldön a Rákóczi-forradalmat követő években. A székek ugyancsak nyögtek a katonaság eltartásának terhei alatt.

1714 végén XII. Károly svéd király törökországi fogságából menekülve a Székelyföldön ment át. Udvarhely, Marosvásárhely, Zilah felé száguldott keresztül kíséretével, 1714. október elején. A székek a kormány rendelete szerint bőségesen gondoskodtak ellátásáról. Jó sokba került «az sok vecturázás, szekereknek, postalovaknak s ökröknek megszállásával, szénabeli károk és az statioban való széna és sarjú tékozlások.» Ennek fejében aztán a főkormányszéktől a «svéciai király hadai általmenetelek alkalmatosságával» tett költségeik, fuvardíjaik adóba beszámítását kívánják. {6}

1715. május havában a székely nemzet 31 pontból álló folyamodványt intézett a guberniumhoz, melyben kéri a súlyos adózás könnyítését, «mivel már nagy teherviselésük miá szintén elnyomorodtak.» A székelyek előbb az ország adójának tizedrészét viselték, most ötödörészével terhelhetnek. Felfolyamodnak az adómentességnél a kétház-jobbágy megkívánása ellen is, «mivel ők külön szokással és törvénnyel szoktak élni», élhessenek azzal ezentúl is. Sérelmesnek panaszozik fel, hogy a Maros tulsó felén lakó maroszsékiek a sófalvi aknáktól eltiltattak, és sójuk ki nem adatik. A sóaknákra menekült jobbágyok kiadását is kéri. Az égettbor (pálinka) főzés tilalma, üstöknek elszedése nemesi szabadságukat sértik. A salétrom-főzés ellen újra felfolyamodnak. {7}

A kérvénynek alig volt eredménye, mert az bizonyos, hogy a terhes szolgáltatás tovább tartott. 1716-ra a januári országgyűlés 760000 forintot szavazott meg, melyből a székelyekre (az 1702. évi kulcs szerint) egy nyolcadrészt esett.

1716-ban kitört a török háború, amely alatt óvintézkedések történtek, nehogy a nép Rákóczi nevével felbujtogattassék. A gubernium 1716. május 18.-án a székelyeket is inti a király iránti hűségre, parancsolatai teljesítésére, hogy a hitegető beszédekre ne hallgasson, és senki köztük útlevél nélkül ne járogasson. Savoyai Jenő herceg Péterváradnál győzelmet aratván, hála istentiszteletet tartani rendelnek. Miután pedig a sereg Temesvár alá szállott annak megvívására: a gubernium a győzelemért való könyörgésen kívül szekereket (csak Udvarhelyszéktől magától 40-et) rendel 6-6 ökörrrel s 2-2 fizetéses és élelmezéssel ellátott béressel a székely székekből is.

A hadjáratnak fényes eredménye Temesvár elfoglalása lett. De a háború folytatása nagy terhet rovott a székelységre is. «A 164 esztendőől fogva bíratott temesvári fortalitium és Bánság megvételeivel megáldatott» hadakozás miatt - úgymond a főkormányzók rendelete - «mind az ellenség félelmes szomszédságához képest, mind hogy az elkezdett győzedelmes operatioit a militiának téli nyugalma után hamarébb és könnyebben reasummálhassa: kéntelenített öfelsége erdélyi principatusában számosabb militiát beszállítani», köztük a fővezér Savoyai Jenő herceg saját ezredét «jó hadi disciplinának példájául.» Ezért a hadi adó 1717-re 760000 forintban állapított meg.

Az 1717. január 1.-ére Szebenbe hirdetett országgyűlésen nótáztattak (ítéltettek fő- és jószágvesztésre) a Rákóczival kibujdosott és még vissza nem tért erdélyi kuruc főurak: köztük székelyek Mikes Kelemen, Cserei János, Kálnoki Mihály, Dózsa Mihály. Elővigyázatból történt, nehogy a török háború folyamán itthon zavart csináljanak. Az emigratio így is tett a tatárokkal egy beütést Erdélybe a Radnai-szoroson át, de gróf Károlyi Sándor által Máramarosban szétverettek.

Ennek a hazánkban utolsó tatárjárásnak földrajzi emléke ott a *Tatárhágó*, mely a legutóbbi világháborúban oly nevezetes sarokpontja volt az orosz betörés ellen vívott kárpáti harcoknak s egyik színhelye a székely ezredek vitézségének.

A katonatartás terhei 1717 folyamán sem enyhültek. Sőt 1717. október 14.-én arról értesíti a gubernium a székely székeket, hogy «tetszett felséges Eugénus hercegnek a mi édes hazánk securitására, és az dühös szomszéd ellenségének újabb invasiojától való oltalmazására az itt benn lévő regimentek mellé még hat lovas regimenteket beküldeni», melyeknek ellátására megszavazván négy téli hónapra 350000 forintot, abból esett Udvarhelyre 20835 forint s a rendkívüliekből 58 köböl búza, 155 köböl zab, 34 szekér széna, 4 hordó bor és 12 mázsa hús s aránylagosan több-kevesebb a többi székekre. Pedig az eddigi országos adó leszállításáért folyamodott az udvarhoz a kormányzók, tekintettel az ellenség beütésére, a marhavészre, a termés és főként a pénz szűkvoltára, a pestis miatt sok helyiség zárlat alá vettetésére s a nyári táborozás nagymérvű élelemfogyasztására. {8} 1718-ra 700000 forint adó vettetett fel.

Az 1717-19. esztendő szomorú és gyászos kora Erdély történetének: pestis, szárazság és éhínség s mindezek következtében nagymérvű pusztulás és óriási halandóság szomorú korszaka, amely csapások Erdély lakosságának majdnem felét kiirtották. A keleti tartományokból már előbb is gyakorta beütött Erdélybe a pestis, mely ellen az orvosi tudomány és közegészségügy akkori állapota mellett alig tudtak valamennyire is védekezni. 1717 nyarán, úgy látszik, Oláhországból hurcolták be. A gubernium erre eltiltja az országos vásárokat, hogy a ragályos kört szét ne hurcolják az egész országban.

A pestis mellett más csapás is sújtotta a szerencsétlen országot. 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem lévén eső, oly szárazság állott be, «kihez hasonló nem hallatott» 1603 óta, midőn néhol az éhínség miatt a holttesteket is megették. Az elvetett mag nem kelt ki, a füvek, fák gyökerei kiszáradtak, annyira, hogy ahol tüzet fogott, mérföldekre égett a haraszt heteken, hónapokon át. A tavak, patakok és a kisebb folyók úgy kiszáradtak, hogy egy csepp víz sem volt bennök. A Mezőségről az emberek és állatok a vízhiány miatt kénytelenek voltak elmenekülni. A vetés, úgy az őszi, mint a tavaszi és a gyümölcsfák

semmi termést nem adtak. Ahol termett is valami, mint pl. Aranyosszékben, 13 kalangya alig adott két vékát. Csíkszékben e «szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabona sem termett, mivel csak két hónapig is beérhették volna» Sőt már az 1717. évben is ami termett Háromszéken, «annak nagyobb része üszög lévén, még az tavasz eleitől fogva pénzes búzával vagy kölcsön vett gabonával kellett» élni a szegénységnek. Az 1718.-i «példa nélkül való nagy szárazság miá pedig (melyben némely helyen a fenyő meggyulladván, lángozólag égett) az mit ősszel vetettek, nagyobb része a földben veszett, ami kevés kikölt is, kiégett a földből a tavaszi vetéssel együtt.»

«Ezt követé az 1719.-i aratásig oly nagy szigorú éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegénység és a község, melyből származék oly nagy iszonyú döghalál, hogy majdnem fele a lakosságnak elpusztult. «A nagy drágaságban találtak olyan fukarok is, akik nem átalloztak egy köből búzáért 20 forint értöt venni, vagy még magához az éhelholt megszűkülteket jobbagyságra kötelezni.» {9}

Ilyen általános nyomor és inség közepette a szegénység egy része az éhhalál elől menekülve elbujdosott a közeli két Oláhországba, vagy a magyarországi részekbe. Hiába tettek óvintézkedések, az okot megszüntetni nem tudván, a következményeket meggátolni karhatalommal nem lehetett. Ilyetén viszonyok között nem csoda, ha az éhenhalással küzdő nép a kétségbeesésre jutott s minden erkölcsi és társadalmi rend felbomlott. A tulajdonjog tisztelete megszűnt, a lopást nem tekintették vétkeknek. «Vadnak olyanok is, írják a csikiak a guberniumnak - kik lopásra, tolvajlásra, mások házai felkőborlására gondolkoznak, igen hintegetik az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna vétkek.» Másutt a szegénylegények hada csoportokként összeverődött s fegyveres kézzel rabolt élelmiszereket. Sokan elpusztultak a nyomor és éhség miatt, s akik megmaradtak, azokat újabb csapás, a pestis tizedelte meg.

Az inség eltartott egész 1719 aratásig, amely szerencsére bő termést hozván, az életben maradtakat ellátta táplálékkal. Annál makacsabbul dühöngött a pestis továbbra is. A guberniumi és székbeli rendeletek 1719 nyarán és őszén leginkább a pestis elfojtására törekсенek.

1720 telén végre szűnőfélben volt a pestis s a gubernium elrendelhetette (március 10.) a hála-istentiszteletet, a Te Deum eléneklésére Húsvét másodnapját határozván; elrendelte a megholtak számának összeíratását is faluk szerint. Szomorú statisztika került ki belőle, mely szerint a három év alatt (1717-1719) meghaltak száma megközelítette az életben maradtakét. Csíkban pl. 25 faluban 11348 halottat temettek el s 14438 élő maradt.

A két időközben dühöngött pestis (a Rákóczi-forradalom idején 1710-11. és 1717-19-ben) az adózó embereket igen elfogyatta, az adófizetők nagy része elhalván s azoknak adója is a megmaradt kevés népre szállott, mert az adó csak annyi maradt, mint ha az adófizetők száma meg nem fogyott volna: úgy, hogy 1719-ben egy tehetősebb emberre 50-60 r. forint, egy középső emberre 30-40 forint esett.

Az 1720. évi április 17.-én Kolozsvárt tartott országgyűlés elhatározta, hogy az egész országban általános összeírás történjék. Az összeírás a méltányos adókulcs megállapítása céljából történt; de reális eredménye nem egyhamar lett, mert a három nemzet nem tudott megegyezni annak alapján sem az adó aránya fölött.

Mindenki kívánta az adófizetés arányának (quota) megállapítását, de az alapelvekre nézve nem tudtak megegyezni. A szászok már 1716-ban ellenkezésbe jutottak a más két nemzettel, s midőn királyi beavatkozásra sem tudtak megegyezni, úgy rendeltetett el 1720-ban az összeírás; de ez sem vezetett eredményre és meglegedésre. A szászok pl. szerették volna a lélekszám-arányt kulcsul elfogadtatni, de a kevésbé termékeny helyeken lakó más két nemzet, főképp a székelyek, erről hallani sem akartak.

A székelyek nem alaptalanul panaszkodtak, hogy mióta adómentességi kiváltságaik ellenére adófizetés alá fogattak (bár mindig csak önként vállalkoztak közterhek viselésére), adójukat folytonosan feljebb és feljebb emelték. A gubernium kora kezdetén, amikor még jobb állapotban volt a székelység sokkal kevesebb adót fizetett, mint most. 1697 előtt csak 50000 forintot, később 60000-et, bár az ország adója 800000 forintra is felment. A következő években azonban, midőn egy millióra emelkedett az országos adó, a székelység adóját is felemelték 90-95000 forintra, de többre nem. Körülbelül tehát egy tizedét fizették a XVII. század végén s a XVIII. elején az országos adónak. Később előfordult, hogy az országos adó leszállt egy millióról, a székelyek adója pedig felülemelkedett a 100000 forinton. A XVIII. század harmadik tizedében az ország adójának mintegy hatodrészt viselték, 1724-27-ben 17%-ot fizetvén az országos adóból, 1729-ben 16 2/3 %-ot. {10}

Az 1729.-i országgyűlés elé a székely nemzet tervezetet terjesztett a három nemzet közti adóarány megállapítására. Az adókulcsra nézve figyelembe kívánják venni a pénzszerzés könnyebbségét vidékenként, a szántóföld, rét, legelő mennyiségét, a marhaállományt, a talaj minőségét, az éghajlatot, a terményeket, kereskedést, kézműipart, a közterheket, adósságokat, a nemzetek számarányát, a városok, falvak állapotát. Fő jövedelmi forrás szerintök a *bor*, amit leggyorsabban lehet pénzzé tenni, azután a *búza* és a *szarvasmarha*.

A Székelyföld e három főpénzforrás tekintetében nagyon szegény. Bort nem termel, búzája kevés, eladásra alig telik, marháiban is nagyon szegény, mert alig van legelője.

Hivatkoznak a székely nemzet régi és a «mostani császártól» is megerősített kiváltságaira, adómentességére s protestálnak, hogy azokról valaha lemondtak volna, hanem mindig csak önkéntesen adóztak, mint ahogy most is csak saját jószántukból mennek bele a tárgyalásba s vállalnak magukra erejükhöz mért méltányos terhet és adóarányt.

Régebben (1700 körül) a székelyek az országos adó tizedrészét fizették, ezt az arányt most is erős érvekkel tudnák megokolni, de a visszavonás kikerülése, a huzalkodás és viszály megszüntetése végett hajlandók az adó hetedrészét elvállalni.

A felosztást jövőre így javasolják:

Fizessenek a taksás városok 9%-ot

A székely nemzet	14%-ot
A vármegyék adjanak	37 3/4-et
A szászokra maradna	39 1/4 rész

Protestálnak, hogyha az országos adó 600000 forintot felül haladna, ők többet, mint ennek a 14%-át nem vállalhatják.

Vegye tekintetbe testvériesen a másik két nemzet azt, hogy a székelyek 39 év óta mindig több-több terhet vállaltak magukra: 50, majd 60, 75, 95 ezret, s midőn az országosadó le is szállott később 800, 700, majd 600 ezerre; a székely nemzetet ebből az engedményből nem részesítették, úgy hogy míg a millióból 95000 forint adót fizettek, most a 600000-ból 100000-et kénytelenek fizetni, pedig az előbbi arány szerint csak 57000-et kellene fizetniök.

Utasításba adják a követeknek, hogy ha nem sikerülne megegyezni, öfelsége ítéletére kell bízni az adóarány megállapítását. {11} A székelyek javaslatát a másik két nemzet nem fogadta el. A vármegyék javaslatukban az összes adó *hatodrészét* kívánták a székelyekre róni, melyet viszont ezek főtisztjei és követei nem akartak elfogadni. Az 1730.-i országgyűlésen végre, a rendek sokféle szemrehányására, hogy a testvéries megegyezésnek egyedül ők állják útját, miután a másik két nemzet már barátságos egyezményre lépett, nehogy csökönyösséggel vádoltassanak, s legfőbbképpen a fenséges királyi gubernium kegyes intésének engedve, a székely követek az adó hatodrészét elvállalták, protestatio mellett ugyan és csak ideiglenesen, három évi időközre, azzal a feltétellel, hogy a gubernium minden esztendőben némi tekintettel és engedménnyel lesz, miután (úgy mondának) maga a gubernium is elismerte, hogy erejükön felül vannak megterhelve. {12}

Erre nézve egy Kolozsvárt 1730. június 22.-én kelt okiratban a rendek elmondják, hogy mivel a székely nemzet az egyezmény ellen nehézséget támasztott s 2000 forintig megkárosítva érzik magukat, mert földjük terméketlenebb, mint a másik két nemzeté: nehogy a székely nemzetnek oka maradjon a panaszra, a másik két nemzet beleegyezett, hogy a gubernium a helyett egyéb kárpótlást adjon.

Az adóarány e szerint 1730-ban így állapított meg. Száz részre osztván az adó, ebből a magyar nemzet fizet 37%-ot, a székely 17%-ot, a szász 38%-ot, a taksás helyek 8-at. {13}

Ami immár ennek az adónak a székely székek között való felosztását illeti: a 17%-ot 1727-ben így osztott fel a székely székek között:

Udvarhelyszékre esett	4 és 3/4 rész
Háromszékre	5 és 3/4
Csikszékre	2 és 2/4
Marosszékre	2 és 5/8-ad rész
Aranyosszékre	1 és 3/8-ad rész. {14}

Ez az arány kevésbé változott később is. A 17%-os adóarány is érvényben maradt, nemcsak az előre megállapított három esztendeig.

A székelyek az 1736.-i országgyűlésen, amelynek egyik főtárgya az adófelosztás megállapítása lett volna, ismét erősen sürgették adójuknak hatodrésztől hetedrészre (17%-ról 14%-ra) leszállítását, kijelentvén, hogy azt fizetni nem bírják. Megokolták már 1729-ben (írják), hogy sem földjük mennyisége, sem minősége, sem jövedelmük, sem adózó lakosságuk aránya nem teszi ki Erdély hatodrészét, sőt hetedét sem. Sürgetik ennél fogva az adózó népnek általános összeírását, s indítványozzák 12 tagú összeíró bizottság kiküldését mind a három nemzet tagjai közül. {15} Szembe szálltak azzal az ellenvetéssel is, hogy az adófizetők számarányát tekintve legkevesebb adót éppen a székelysége esik.

Az 1736.-i adó így viszonylott az adózók számához nemzetenkint:

A vármegyék adója volt 221510 forint 40 krajcár; adófizető volt 4061; esett tehát egy személyre 5 forint 30 krajcár.

A székely székek adója 94545 forint, adófizető 21020; esett egy személyre 4 forint 20 krajcár.

A szász nemzetnek adója 227544 forint 20 krajcár, adófizető volt 31716; egy személyre esett 7 forint 30 krajcár.

A taksás helyek adója 46400 forint; adófizető volt 5954; esett egy személyre 6 forint 33 krajcár.

A székelyek tehát személyenként legkevesebb adót fizettek. De ezzel szemben a székely követek kimutatták, hogy a legnagyobb igazságtalanság volna a személyek számát venni alapul az adófizetésnél, nem pedig a jövedelmet. A székelyek földje kevés és sovány és el van aprósodva a leszármazó örökösödések következtében, úgy hogy egy telken két-három testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikókban; éppúgy el vannak darabolva a szántóföldek is apró részekre, úgy hogy a székelyek közt a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van a gazdálkodásnak.

Az adófizető személyek szaporodását a székelyek közt az is növeli, hogy a székely fiúk mihelyt megházasodnak, különválnak szüleiktől, úgy hogy ahol ma egy adófizető van, 3-4 év múltán két vagy három fia házassága következtében 3-4 adófizető lesz. Az oláhok közt ellenben két vagy több házasság fivér egy házban lakik, egy szolgálatot teljesít földesurának, s egy adófizető számba megy. A székelyek közt kevés jobbágnak van örökölt telke és földje, ura a magából hasít ki a jobbágnak egy-egy darabot, és lakást is zálogba vagy másként szerez nekik.

Hogy személy-szám szerint, ha a többi nemzetek között szigorúan végrehajthatnák is a népszámlálás, nem lehetne a székelyekre adót kivetni, abból is nyilvánvaló, hogy a székelyek szabad emberek lévén, tetszés szerint elköltözhetnek, és szabadon változtathatják lakóhelyüket, minék következtében a székelyek száma fogy. Fényes tanúbizonysága ennek az, hogy székelyek nagy számmal vannak az ország minden részében, városában, sőt Magyarország szomszédos vidékein, Debrecen és Nagyvárad vidékéig.

A székelyek kívánják az általános népszámlálást és adófizetők pontos összeírását, amiből ha mindenütt oly pontosan végrehajtnák, mint a Székelyföldön, ki fog tűnni, hogy kik vannak adóval leginkább megterhelve. {16}

Az 1736.-i országgyűlésen nagy vita és főként tollharc folyt a három nemzet, főként a szászok és székelyek között az adóarány megállapítására nézve, anélkül azonban, hogy megállapodásra jutottak volna. A szászok is panaszkodtak, a székelyek

is az adó aránytalan nagysága felett. A szászoknak azt felelték, hogy «ők mindig többet sírnak, mint szenvednek», {17} hogy a legjobb földeket bírják, a fő jövedelmi források, ipar, kereskedés az ő kezükben van, hogy ők folyvást gazdagodnak, míg a többi nemzetek szegényednek, életmódjuk fényűző, ruházatjuk pompázó, fiaikat külföldön neveltetik; ezelőtt ritkaság számban ment köztük a nemes ember, még főtisztjeik is kézművesek voltak, ivadékaikat is annak nevelték: most napról-napra több a nemes köztük s ezek és a senatorok fiai az iparűzést már szegénylik s nagyobb urat játszanak, mint a magyar nemesek s mégis szegénységről panaszkodnak. {18}

Az adóarány felosztása felett a következő országgyűléseken is sok vita és versengés folyik. De megoldásra nem juthattak. Mindössze abban egyeztek meg, hogy az adó három részre osztassék: fejadó, marhaadó és birtokadó alosztályokra.

Az 1740.-i országgyűlésen Alvinczi Gábor főkormánybiztos titkár terjesztett elő tervezetet az adó igazságosabb felosztására nézve, sikertelenül. {19}

Az 1745.-i szebeni diaetán «az adó elosztása felett ismét nagy ellenkezés volt, a székelység nem akart adózni, a szászok felmondott az accordáról.» {20}

Az 1747.-i országgyűlésen «az adó megállítatott *accorda* szerint 609940 forint 35 krajcárban, a kvártélyokért fizetés két esztendőre 111892 forintban.»

Mária Terézia 1742-ben elrendelte, hogy az adó igazságos felosztása végett új összeírás történjék. Az 1746.-i országgyűlésen bizottságot neveztek ki, mely az összeírás tervét kidolgozza. A bizottság meg nem egyezhetvén, elhatározatott, hogy mindenik nemzet saját tervét küldje fel az udvarhoz. A tervek felvitelére 1748-ban követséget választottak, de a felküldést húzták-halasztották, mígnem az 1749.-i országgyűlésre királyi rendelet érkezett, hogy a követeket négy hét alatt felküldjék. Ennek alapján az 1750.-i országgyűlésre rendelet érkezett, hogy az adózók és megadóztatható tárgyak összeírassanak. {21} Elkészülvén az összeírás, Mária Terézia 1752. február 7.-i rendeletével megdicsérte a bizottságot s utasította, hogy a vármegyéket és székeket vidékenként három osztályba sorozza: jó, közepes és rossz osztályzatba, éghajlat, fekvés, kereskedés, ipar szerint, éppúgy a városokat és falvakat.

Bécsben gróf Bethlen Gábor udvari kancellár elnökle alatt bizottság ült össze, mely az erdélyi adót új alapra, a földre és barmokra fektette. Ez a rendszer (norma) Mária Terézia 1754. augusztus 12.-én kelt rendeletével életbe lépett és *Bethlen-adórendszer* név alatt sokáig fennállott.

Az 1755.-i szebeni országgyűlésen az adó a régi arány (*accorda*) mellett megállapítván, elosztása módjára nézve már az új norma fogadtatott el.

A Bethlen-adórendszer alapján Erdély három osztályba (*classis*) soroztatott a vidékek pénzforgása szerint; minden vidék termékenysége arányában ismét négy kerületre (*plaga*) osztott, s ezen *classis*ok és *plagák* szerint rovatott ki a fejadó és a természetmennyek adója. Az arány e szerint nagy különbséget tüntetett fel vidékek szerint: az első osztály első kerületében a fejadó 2 forint 40 krajcár, a 3-ik osztály 4-ik kerületében 39 krajcár volt. {22}

Az új rendszernek alapeszméje ugyanaz volt, amit a székelyek már két évtizeddel azelőtt hangoztattak.

Az adófizetés kirovását így állapítja meg Udvarhelyszék Bikfalván 1751. december 20.-án tartott gyűlésen:

Egy szabad férfi fejadója 2 forint, szabad özvegyé 1 forint, jobbágy férfié 1 forint, jobbágy özvegyé 30 krajcár, zsellér férfié 1 forint 30 krajcár, zsellér özvegyé 52½ - krajcár, egy vagus (helyhez nem kötött) férfi adója 2 forint, ennek özvegyéé 1 forint. Egy adórovatalt (*articulua*) tesznek továbbá a következő javak: 4 köből őszi vetés, 8 köből tavaszi vetés, 1 köből köles, vagy törökbúza, 6 szekér széna, 50 veder bor, egykővű vagy kerekű malom, 2 jó ökör, 3 középszerű ökör, 4 alávaló ökör, 3 fejős tehén, 6 lógó marha (3 esztendősen alul való), 20 juh, vagy kecske, 30 disznó (kétesztendő), 20 kosár méh, egy égettbor vagy ser főző üst. Egy jó mester- vagy kereskedő ember két rovattal fizetett, egy középszerű másfelet, alábbvaló egyet; egy tizenhat évesnél idősebb segéd szintén egyet. Egy vadászpuskára a gubernium rendelete szerint 5 forint, kutyájára 2 forint adó esett.

Az özvegyek és jobbágyok javai után rendesen csak felényit adóztak most is, de kimondatott, hogy «a segédes, jó tehetségű özvegyek facultási egészen felvétessenek adó alá.» Éppúgy «a tehetős és sok marhájú zsellérek is magok facultásokról mint a szabad emberek úgy contribuáljanak.»

Végül elhatározták, hogy «az ecclesiasticusokra, papokra, mesterekre adó nem vettetik, míg felséges asszonyunk nem parancsolja.» {23} Komplikált adórendszer volt biz' az, melyben eligazodni nem volt könnyű dolog. De hát ez rendes tulajdonsága minden adórendszernek, mely ma még bonyodalmasabb a régieknél is. (Lásd a táblázatot a FÜGGELÉKBEN!)

Az adózás új módja, a «Bethlen-rendszer» nem oldott meg minden nehézséget, sőt a régiek helyében új sérelmeket teremtett, melyek ellen a következő országgyűléseken a rendek felfolyamodással éltek.

A székely nemzet főtisztjei és követei az 1756.-i országgyűlésről felterjesztést intéztek a királynéhoz a székely jobbágyok adózására nézve, kifejtvén, hogy a székely nemesek jobbágysága mindig csak felét fizették a szabadok adójának, amit az «élő kincstár» érdekében jövőre nézve is fenntartani kérnek.

Kifejtik, hogy a szabad székelyek és a jobbágyok adózási elve egészen különböző. Mert a szabadok ezelőtt katonáskodni tartoztak, s adójukkal most ettől mentesítik magokat, míg a székely jobbágyok régebben sem katonáskodni, sem adózni nem tartoztak.

A székely jobbágyok földesuraik birtokain telepedtek le, amely birtokok a székely nemzet ősi jogán adómentesek voltak, de katonáskodni tartoztak érte, bele nem érte a jobbágyokat, mint azt a Lipót-féle diploma 14.-ik pontja is bizonyítja.

Midőn Erdély az Osztrák-ház uralma alá került s a székelyek hadi kötelezettsége megszűnt, s a székelyek Lipót császár buzdítására rövid időre adót vállaltak, a jobbágyokat is adó alá vetették terményeik felére nézve, amely adózási rendszer az egész székely nemzet kebelében úgy volt szokásban egész a múlt évig, midőn az új adórendszer kezdődött.

Különben is a székely székeken igen kevés jobbágy van s ezek sem egyenlő haszonélvezői a szabad székelyekkel a községi vagyonnak, melyből (ti. a közös földből, legelőből, erdőből) csak felényi, vagy negyedrészt kapnak, mint a szabad székelyek, sőt néhol, mint pl. Csikban, azokból egészen kirekesztetnek. A méltányossággal és igazsággal sem egyezne meg azért, hogy a haszonélvezőkkel egyenlő adó alá vettessenek.

Ezek a szabad székelyek közt kevés számmal élő és eddig kevés adót fizető jobbágyok midőn tapasztalták állapotuknak az új adórendszer következtében súlyosbodását, a szabad székelyeknek lényeges megkönnyébedését, olyan mozgalom támadt közöttük, hogy méltó aggodalom szállotta meg a székely nemeseket, amit ismételve jelentettek a guberniumnak: az ti. hogy, elbujdosnak Oláhországba vagy másfelé vérrokonaikhoz (minthogy ezek a jobbágyok többnyire az állhatatlan és a változást szerető oláhságból állanak); amiből az élő kincstárnak jelentékeny, a székely nemességnek pedig pótolhatatlan kára lenne.

Végül pedig mivel a nagyobbára szegény székely nemességet az adófizetésben ezelőtt leginkább az segítette, hogy ha egy jobbágya volt, az a régi törvények és országgyűlési végzések értelmében urát az adófizetésben segítette, ha pedig két jobbágya volt, urát az adótól mentesítette; már most ha a szegény nemesség közt (amilyen sok van a székelységben) mind földesúr, mind a jobbágy adót fizetni köteles, az eddigihez képest kettős teherrel nyomtatnak el, amely urat és jobbágyot tönkretesz.

Mindezekből kitűnik, hogy ősidőktől fogva másnemű volt a székely jobbágy helyzete, állapota, különbözők javadalmai, mint a szabad székelyeké s minthogy - írják - Felségednek sem volt szándékában az ősi törvényes és királyi szóval megerősített szokásokat megváltoztatni, hanem az új adórendszer célja az, hogy az adó a jövedelemmel arányosíttassék: alázattal könyörögnek, hogy jobbágaik ősi helyzetét hagyja meg, hadd élhessenek tovább is anyai védelme alatt s a hű nemesség jövőjére is megtartassék és élhessen. {24}

A királyné a székely nemesség e felterjesztését 1757. augusztus 9.-én leküldte Bécsből a guberniumhoz, hogy adjon arra nézve véleményt. {25} Alig hogy leérkezett, midőn az 1757. évi augusztus 21.-én Szebenben tartott országgyűlés a követek utasítására és közbenjárására magáévá tette a székely jobbágyok ügyét s helyzetükről és megterhelhetőségükről felterjesztést intézett a királynéhoz. {26}

A felterjesztésnek mindössze annyi eredménye lett, hogy Mária Terézia 1759. augusztus 5.-én kiadott végzésében biztosította a székely nemességet, hogy miként az adórendszerrel eddig sem érte őket jogtalanság, úgy a jövőben is egyik legfőbb anyai gondja lesz, hogy mindenki jogaiban, kiváltságaiban és szabadalmaiban megtartassék, a régebbi kegyelmes rendeletek és hazai törvények értelmében, amint azt úgy a régebbi, mint az 1754. augusztus 12. és azutáni leiratokban eléggé kijelentette. {27}

Mária Terézia 1759. november 1.-én a katonaság ellátásáról és az adónak a hadi pénztárba való befizetéséről szabályrendeletet adván ki, meghatározta, hogy miként kell a katonákat bekvártélyozni, ellátni fával, élelemmel, előfogatokkal stb. Két táblázatos kimutatás egyike azt tünteti fel, hogy a tiszteket hány szoba, kamra és konyha illeti meg. A második faellátás tekintetében három osztályt különböztet meg az országban, a szerint hogy az erdők közelsége vagy távolsága miatt hol könnyebb vagy nehezebb tűzifát szolgáltatni. Az I. osztályba sorozott helyeken a fa öle 2 forint 5 krajcár. A II. o. 1 forint 45 krajcár. A III. o. h. 1 forint 20 krajcár számítandó egy-egy öl fáért. Udvarhely, Háromszék, Csík a harmadik osztályba soroztattak. Marosszék nagyobb része szintén a III.-ba, a káli járás a II.-ba, a bándi az I.-be. Aranyosszék egészen az elsőbe.

A katonaadó 1759-re 719033 forint 25 krajcárban állapítván meg s a katonai «szolgálat» (salgamm vulgo service) a nyári szénáért, fűért és előfogatért 100000 forinttal az országgyűlés által megváltván, összesen 879033 forint 25 krajcár volt fizetendő. Ezt négy részletben kellett fizetni. De úgy hogy az egész összeg háromnegyed része esett a téli kvártélyozásra és egynegyed része a nyárra. {28}

1761-től egész 1781-ig nem tartatván országgyűlés Erdélyben, az adókat a régebbi megegyezés (accorda) figyelembe vételével vetették ki önkényesen.

1 A «főnemes», «főrendek» alatt a XVIII. században a Székelyföldön nem mágnás, főúr értendő, hanem birtokos nemes; a főurakat «urak», kifejezéssel jelölték. Így pl. ugyanazon okiratban ez áll: «valakik pedig az urak, főrendek, vagy nemesek közül» stb.

2 Lásd: részletesebben Udvarhely vármegye története 441.

3 A *Compilatae Constitutiones* (V. r. 45, 46. edictum) szerint már az 1667. évi törvényhozás adót vetett rájuk, mit az 1692. V. törvénycikk is megismételt, 10 személy egyházi nemesre 150 forintot vetvén.

4 «*Articulares Constitutiones 1714.*» (Irattárban.)

5 Székely Oklevéltár VII. 196.

6 Udvarhely vármegye levéltára 1714. acta politica.

7 Lásd bővebben Udvarhely vármegye története 448.; A vármegyei levéltárban gubernium act. 91, 92. sz.

8 Udvarhely vármegye levéltára Guberniumi rendeletek, III. 110.

9 Székely Oklevéltár VII. 231-267.

10 Székely Oklevéltár VII. 348. és 355.

11 Székely Oklevéltár VII. 353; A székely nemzet 1736.-i projectumából kitűnik, hogy ez a tervezet 1729-ben kelt. (Egykorú másolat, gyűjteményben, Kolozs vármegye kiselejtezett iratai közül.)

12 Az 1736.-i székely «Projectum»-ban (gyűjteményben).

13 *Conventio nationalis super contributione a. 1730 Claudiopoli consecuta* (Gyűjteményben, Kolozs vármegye levéltára kiselejtezett irataiból.) Az eddigi felosztás szerint a taksás helyek adója volt 6 2/3, a székelyeké 16 2/3, a magyaroké 37 1/2, a szászoké 39 1/6. (Székely Oklevéltár VII. 355). Gál László Erdélyi diéta 216.

14 Székely Oklevéltár VII. 349.

15 *Projectum supr. officialium ac deputatorum sedium Siculicalium* stb. Cibinii 1736 diebus Junii. (Gyűjteményben.)

16 «*Considerationes ex parte nationis Siculicae... super adjustanda proportione contributionali delegatorum die 23. Junii 1736.*» (Gyűjteményben, Kolozs vármegye levéltára kiselejtezett irataiból.)

17 «*Experientia nobis suggerent aliam nationem Saxoniam plus semper flere, quam dolere.*»

18 Cibinii die 20 Junii ad. 1736, *Nomine Comitatum et Nationis Siculicae facta responsio ad Reflexiones Nationis Saxonicae de quanto proportionando.* Opus concinnante Barone Lázár de Gyalakuta. (Gyűjteményben, Kolozs vármegye levéltára kiselejtezett irataiból.)

19 *Projectum Alvincianum de aequiori contributionis norma sub dieta 1740.* (Gyűjteményben, Kolozs vármegye levéltára kiselejtezett irataiból.)

20 Gál László: Erdélyi diéta végzései II. 230, 233.

- 21 Az «instructio pro conscriptoribus» meg van nyomtatásban 1750-ről Udvarhely vármegye levéltárában.
- 22 Kőváry László Erdély története VI. e. 117.
- 23 Eredetije Udvarhely vármegye levéltárában.
- 24 Extractus reflexionum et respective precum supremorum officialuni et deputatorum nationis in Transylvania Siculicae. (Udvarhely vármegye levéltára. 1757 csomó).
- 25 «Extractus caesareo-regii rescripti.» (Udvarhely vármegye levéltára. 1757 csomó)
- 26 Az udvarhelyszéki 1757 követek jelentésében olvassuk: «Ad 5-tum: Az székely natioban lévő jobbágyok statusa és nagy aggraviuma és cum motivis sufficientibus rationibus őfelségének regnotenus feladatott.» (Udvarhely vármegye levéltára acta politica IV. sz. 2.)
- 27 A nemesség egy emlékiratában, mely régi jogait számlálja elő a telekkönyvek szerkesztése alkalmából k. n. (Udvarhely vármegye levéltára)
- 28 A nyomtatott szabályrendelet Udvarhely vármegye levéltárában.

XXVII. A székely határőrség szervezése. (1762-1769.) {1}

Mária Teréziának trónja és országai védelmére erős hadseregére lévén szüksége, elhatározta a székelyek felfegyverzését és hadilábra állítását. Az anyaország déli határán meglévő határőrség mintájára Erdély keleti részén is határőrség szervezését vette célba. Az általános katonai szempontok mellett különleges feladatok ellátása lebegett a kormány előtt. A fő cél Erdély keleti határainak megvédése volt az ellenséges beütések ellen; a második cél a pestis vagy mirigyhálál keletről behurcolásának megakadályozása végett határozatlat létesítése; a harmadik a határszéli csempészet meggátolása volt. E mellett a «belső csendességnek megtartására» (tehát csend- és rendőri) és «minden országainak és birodalmainak oltalmára» (tehát küllháborúkra) is szükségesnek ítélte és hirdette a királyné a székely határőrség szervezését.

A régi hadikötezettség jogcímén akarták előkészíteni. Mert a köztudatban élénken élt még a székelység, eme «*leggharciasabb nép*» katonai kiválósága és ősrégi honvédelmi kötelezettsége, melynek alapján általánosan nemesi jogokat s adómentességet élvezett. Csak félszázaddal azelőtt, a Rákóczi-forradalom után szüntette meg a bécsi kormány céltudatosan eme kiváltságok élvezetét és az azzal járó kötelezettség kívánását, mert veszélyesnek látta a nemzeti ügynek mindig rendelkezésre álló székelyek fegyveres készenlétét. Ezért szüntették meg a XVIII. század elején a székek élén álló s a király által kinevezett főkapitányi állások betöltését s lassanként, fokozatosan a székelyeket is adófizetésre kötelezték.

Amint a bécsi kormány az erdélyi határőrség szervezését elhatározta, e végett 1761 elején az erélyességéről ismert báró Buccow Adolf Miklós lovassági tábornokot küldötte Erdélybe, katonai főparancsnokká és királyi biztossá nevezve ki. Ő a határőrség szervezését Erdély északkeleti határszélén, Radnán, Naszód-vidéken kezdte meg, és sikeresen befejezte. Az ott lakó oláhok ezáltal Beszterce város jobbágysága alól szabadulván, készségesen iratkoztak fel mintegy 4000-en határőrnek és tértek át a görög-keleti vallásról a görögkatolikusra.

Buccow azt híven, hogy az a székelyek között is olyan könnyen fog menni, felhatalmazást kért és kapott Bécsből a székely határőrség szervezésére is. 1762. április 11.-én e végből teljes hatalmú királyi biztossá - s a gubernator gróf Kemény László nyugdíjaztatása után (aki nem helyeselte a határőrségnek a rendek megkérdése nélkül való szervezését) a gubernium elnökévé neveztetett ki (1762. május 7.).

Báró Buccow nagy buzgalommal látott a dologhoz, de minden alkotmányos előkészítés (országgyűlés, gubernium) nélkül s elhallgatva azt, hogy a királynő *önkéntesen*, minden kényszer nélkül kíván a székelyek közt határőröket toborzani. Katonai biztosokat küldött legelőbb is Gyergyóba és Csíkba, hogy a népet összeírják, s mérték alá állítsák. Támogatásukra kirendelte báró Bornemisza Pál csíki főkirálybíró. Királyi rendelet helyett egy a királynő nevében szerkesztett felhívást olvastak fel a fő- és jószágvesztéssel fenyegetés és 500 forint büntetés terhe alatt összegyűjtött nép előtt, melyben *magasztalják a székelyek ősi katonai vitézségét, amit már az anyatejjel szívnak magukba*; megjelölik a célt, hogy a határőrség által Erdély keleti határait akarják megvédeni a moldvaiak és tatárok beütéseitől; kiváltságokat ígérnek a határőröknek, hogy földadót nem, csak fej- és marhaadót fognak fizetni, közmunkától, katona-beszállástól mentesek lesznek, tetszés szerint lehetnek lovasok, vagy gyalogok, s 21 hónap alatt csak 3 hónapig szolgálnak, 4-8 krajcár napi zsold mellett a határszélén, és 18 hónapig gazdálkodhatnak otthon stb.

A biztosok 1762. június 24.-én Gyergyóba kiszállván, a falvak bíráit összehívták *Alfaluba*, s ott a királyné nevében szerkesztett előterjesztést felolvasták. A bírák azt felelték, hogy ők a nép híre-tudta nélkül nem válaszolhatnak. Erre a főkirálybíró elrendelte, hogy minden szabad székely jelenjék meg a kijelölendő napon a falvakban, 500 forint büntetés terhe alatt. Aztán faluról-falura járva a királyné «bölcs rendelkezéseit» kihirdették.

A nép mindenütt azt felelte, hogy ők mindig szabadok voltak és katonáskodni törvényeik és kiváltságaik szerint szoktak, saját nemzetbeli tiszteik alatt s most is csak úgy hajlandók a fegyvert felvenni.

A bizottság feje báró Schröder ezredes ígérekkel és fenyegetéssel próbálta a nép ellenállását megtörni s mérték alá kényszerítette őket, azzal a hitegetéssel, hogy a náluk eddigelé szokatlan mértékelés csak azért történik, hogy a királyné lássa és dicsekedhessék vele, hogy mily erős nép a székely. A mértékelés és a 16-45 éves férfiak összeírása a nép óvása ellenére erőszakkal végrehajtott.

Gyergyóból Csíkba mentek át s ott is minden faluban, a nép protestálása ellenére, megmérték és összeírták a férfiakat, nem szólván semmit az önkéntességről, mert jószántából senki sem vállalkozott volna.

Így hajtották végre a sorozást egész Csík, Gyergyó és Kászonszékben 1762. augusztus 13.-áig és folytatólagosan Háromszéken. Udvarhelyszékre augusztus végén került a sor. A bizottság Miklós-várszékről augusztus 26.-án ment át *Olasztelekre*, hol báró Daniel István főkirálybíró lakott, s ott a Bardóc-szék összes falvaiból berendelt falusbírák előtt felolvasták a katonáskodásról szóló rendeletet és pontozatokat. A bírák a rendelet kihirdetésére és végrehajtására azzal a feltétellel vállalkoztak, ha régi jogaik és szabadalmaik megtartatnak, és saját vérükbeli tiszteik lesznek, nem pedig idegenek. A nép is mindenütt ezt kívánta és azonfelül adómentességet. A bizottság faluról-falura járva végezte az összeírást és mértékelést, nem minden ellenállás nélkül, csak főkirálybírájuk tekintélye és rábeszélése előtt hajolván meg.

A bizottság augusztus 29.-én átment Udvarhelyszékre s Karácsonyfalván három falut összeírt. Másnap *Homoródalmáson* hat oda rendelt falu népével akartak végezni, de ezek erélyesen tiltakoztak és ellenállottak. A munkálat megakadt s a bizottság Buccowtól kért és várt rendeletet, hogy mitévő legyen. A székváros körül fekvő és a szék északi részében lévő 43 falu is tiltakozott a sorozás ellen.

A bizottság abbahagyva a hiábavaló erőlködést, szeptember 8.-án Udvarhelyre ment, s ott a városi polgárságot próbálta megnyerni az ügynek; de ezek nem vállalták az *önkéntességet* (miről a guberniumtól értesültek). Időközben Bardóc-szék összeírt falvaiból is írásbeli tiltakozások érkeztek.

Báró Buccow személyesen sietett *Udvarhelyre* (szeptember 15.), s ígéretekkel, fenyegetéssel, pénzszorással próbálta a mindenünnen összeseregülő falusi nép s a városi polgárság ellenszegülését megtörni, de az nem sikerült. A katonatisztek tapintatlansága és erőszakos fellépése majdnem lázadásra és vérengzésre ragadta a népet, csak a fő- és vicetisztek közbelépése gátolta meg a népszenvedély kitörését a katonatiszektől szenvedett inzultusok miatt.

Buccow szeptember 18.-án kudarccal és szégyenszemmel távozott Udvarhelyről, hol a határőrség szervezése nem sikerült. Azzal állott bosszút, hogy a gubernium ellenére német katonaságot küldött Udvarhely városába, hogy «érezzék meg a kvártély terhé», azt híven, hogy a katonatartás súlyos terhe által kényszerítheti a városi polgárságot és a falusi népet a határőrségre. De a város és anyaszék hajthatatlan maradt továbbra is, csak a mérték alá állott Bardóc-fiúszék rekedt benn a határőrség keretében.

Buccow most arra törekedett, hogy Csíkban és Háromszéken a megkezdett szervezést folytassa és befejezze. Katonatiszteket küldött oda, hogy a katonai beosztást és igazgatást berendezzék. A bécsi haditanács fegyvereket küldött kiosztás végett. A katonai szervezés és felfegyverezés megtörvén, 1762. október végén Buccow maga ment az új határőrök felesketésére, elsősorban Gyergyóba. Az október 24.-ére *Gyergyószentmiklósr*a összegyűjtött nép azonban régi szabadságaik megerősítése és föltételeik teljesítése nélkül felesküdni vonakodott. Főként nemzeti tiszteket kívántak és azt, hogy hazájukból szolgálatra ki ne vitessenek. Buccow ezt nem ígérhetvén meg, a fegyvert sokan letették, eldobálták, s zúgolódva távoztak. Mindössze 30 ember akadt Gyergyószentmiklóson, ki az esküt (október 26.) letette.

Buccow innen *Csikszeredára* ment, hol a nép szintén nagy felzúdulással és káromkodással fogadta az előterjesztést, esküre felhívást és szidalmazta a főkirálybíró, aki a katonaságot rájuk erőltette. Föltételeiket hangoztatták itt is, azok biztosítása nélkül felesküdni vonakodtak. Háromszéken hasonló kudarccal járt a főgenerális és eredménytelenül tért vissza Nagyszebenbe.

A belső Székelyföldön hagyott katonatisztek azután mindent elkövettek a nép ellenállásának megtörésére. Ígéretekkel, fenyegetéssel, kedvezményekkel toborzották a népet a határőrségre. Az új határőröket aztán rászabadították a vonakodókra, felbujtogatták a nemesség és tisztviselők ellen, s olyan terrorizmust és anarchiát idéztek elő, hogy általános zűrzavar, fejtelenség, minden társadalmi és törvényes rend felbomlása következett be, melyből véres összeütközések, a polgári hatóság ellen nyílt lázadások támadtak. A katonai és polgári hatóság versengése csak növelte a zavart a kettéválasztott közigazgatásban.

A csíki felfegyverzett nép 1763. január elején megtámadta a *Várdotfalván* (Csíksomlyó) összehívott székygyűlés tagjait s nyílt lázadás tört ki. Életüket fenyegették, s csak súlyos reversalis mellett bocsátották őket szabadon. A királynő 1763. január 6.-án kelt leiratában kifejezte, hogy csak azokat kívánja a határőrségbe fölvenni, akik önként vállalkoznak; de a Buccow szellemében működő katonatisztek tovább is «veréssel, fogsággal» erőltették őket a katonaságra. Az üldözött nép nem nyervén jogvédelmet a megfélemlített polgári hatóságtól s a Buccow elnöklete alatt álló főkormányszéktől, százával menekült Moldvába. 1763 nyaráig mintegy 300 család költözött ki Csíkból, 900 lélekszámmal.

Végre a panaszok Bécsbe is eljutván, Mária Terézia erre a magyarországi származású báró *Siskowicz* altábornagyot küldötte le Erdélybe. Az ő jelentései következtében 1763. májusban Buccow visszarendeltetett, s a határőrség szervezését új alapon kezdték meg.

A királynő ugyanis elhatározta, hogy az erdélyi főkormányszék közreműködését veszi igénybe és május 8.-án megbízta gróf *Lázár János*, gróf *Bethlen Miklós* guberniumi tanácsost és báró *Siskowicz* altábornagyot, hogy új tervet dolgozzanak ki a székely határőrség kényszer nélkül való felállítására.

Ezek a székely jogok, kiváltságok és hadikötelezettség alapos tanulmányozása után új tervet készítettek és terjesztettek a királynő elé. Mária Terézia ennek alapján 1763. október 8.-án rendeleteket adott ki a bizottságnak, a főkormányszéknek s a három érdekelt széknek, melyek szerint a székelyek között (úgy mint az oláhok közt történt) egy lovas (huszár, amott dragonyos) ezred állítandó fel 8 századból, összesen 1500 főből és két gyalog ezred (mindenkiben 3-3 zászlóaljjal, 1000-1000 főből), összesen 6000 emberből. Így az egész erdélyi határőrség 15000 főre tervezetett, ebből maga a székely 7500-ra, az oláh ugyanannyira.

A székekhez intézett királyi rendelet elmondja, hogy a székelyek eleitől fogva hadiszolgálatra voltak kötelezve, ezt akarják visszaállítani. Egyelőre csak a határszéli Csík-Gyergyó-Kászon, Háromszék és Bardóc lakosait kívánják besorozni, szükség esetén a többi székeket is. A nyerendő kedvezmények során béke idején is zsoldot kapnak, a gyalog napi 4, a lovas 8 krajcárt, amiből magukat élelmezni tartoznak. Háború esetén a rendes hadsereggel egyenlő ellátásban és zsoldban részesülnek, fegyvert és lőszert kapni fognak. Béke idején az adó harmadrészét, háború idején az egészet elengedik. A hadban elesettek özvegyei adómentesek lesznek. Egyelőre idegen tiszteket alkalmaznak köztük, később közülük nevezik ki az érdemeseket. Formaruhájuk saját szokott öltözetük lesz stb.

A királyi rendeletet 1763. november végén és december elején hirdették ki a székek falvaiban. A nép azt felelte rá, hogy ők a fegyvert a múlt évben kényszerítve vették fel, most sincs kedvük és hajlandóságuk arra, s inkább adót fizetnek, mintsem katonáskodjanak. Látni lehetett, hogy önként nem vállalják a határőrséget; de a királynő most már nem az önkéntesség, hanem a régi kötelezettség alapján kívánta a szervezést.

A kijelölt vegyes bizottság gróf *Lázár János* elnöklete alatt 1763. november 23.-án érkezett Udvarhely felől Csíkba. Működésüket *Gyergyószentmiklóson* kezdték meg, mivel ott a lakosság túlnyomó része már felvette és megtartotta a fegyvert. November 29.-én történt itt a királyi rendelet kihirdetése a bizottság jelenlétében, a határőrségbe sorozott katonák s a szabad székelyek előtt, sorezrendbeli katonaság, az Okelli-ezred két százada segédkezése mellett, szigorúan megszabott renddel. Kijelentették, hogy többé nem tőlük függ, akarnak-e katonák lenni, avagy nem és szigorú büntetés vár arra, ki a Felség parancsának ellenszegül. A kihirdetendő összeírára mindenki megjeleni köteles, hogy beosztassanak a századokba.

A következő napokon a gyergyói falvakban hirdette ki a bizottság a királyi rendeletet, katonai segédkezéssel. December 4-15.-ig végrehajtották a gyergyói falvakban az összeírást. A besorozott, összesen 1431 embert négy gyalog- és egy lovas századba osztották.

A zászlószentelést december 18.-án ünnepies szertartással tartották meg Gyergyószentmiklóson az örmények templomában, melynek tágas terén az új határőrök századait felállították.

A királyné Gyergyószentmiklóst a hűség jutalmául nem sokára városi kiváltsággal látta el, esperes-plébánosát *Sikó Józsefet* pedig buzgó segédkezéséért érdemrenddel tüntette ki.

A sorozóbizottság Gyergyóban feladatát sikerrel elvégezvén, 1763. december 26.-án Csíkba ment át és *Szenttamáson* kezdte meg működését, az Okelli-gyalogok, Kálnoky-huszárok és ágyúk segédlete mellett. Kihirdették a királyi rendeletet, mely súlyos büntetés mellett kötelezi a fegyver felvételét. Amíg itt az összeírás és fegyverkiosztás folyt (december 27.), jött a hír, hogy a közeli *Madéfalva* lakossága a határszéli (szépvízi) erdőkbe menekült. Másnap *Jenőfalván* folytatván az összeírást, újabb hír érkezett, hogy *Madaras, Rákos, Taploca, Szentmihály, Szépvíz* és más falvak lakosai közül is mintegy 1200-an a határszéli erdőkbe menekültek. A bizottság ez ellen szigorú rendeletet bocsátott ki, melyet a bujdosókkal is közölt, meghagyván, hogy falvaikba visszatérjenek. Madéfalváról pedig az otthon maradt asszonyokat és gyermekeket katonaság által a csikorgó téiben kiűzte a férfiak után. A nép azonban az erdőből visszatérni vonakodott, azt izenvén és írván, hogy a fegyvert felvenni nem akarják.

A bizottság erre katonasággal szállatta meg a határszéleket a Gyimesi-szoros aljában, hogy a bujdosókat a falvaktól elzárja.

A bujdosók Felcsík- és Alcsíkszék lakosai nevében az év utolsó napján tiltakozást küldöttek a bizottságnak, hogy ők régi kiváltságaikhoz ragaszkodnak, katonák lenni nem akarnak; a királynő önkénteseket kívánt: miért erőltetik hát őket, kik öfelségének hű adófizetői kívánnak maradni, s óvat emelnek az ellen, hogy ők nem lesznek okai, ha az erőszak ellen a végsőre kényszerítetnek.

A bizottság a nép fenyegető magatartására áttette székhelyét a Csíkszereda szomszédságában fekvő *Taplocára* s katonaságot vont össze Udvarhelyről, Háromszékről.

Időközben Háromszékről és Kászonból is felkerekedett s a csíki határhegyek alá érkezett mintegy 500 fegyveres székely, színleg kérvény beadása végett, tényleg a szorongatott csíkiak segítségére. Erre a hírre az elmenekült csíkiak is leszálltak a hegyek közül *Szépvízre*, hogy kérvényükkel tömegesen a bizottság elé járuljanak. Arra az intelemre, nehogy az ágyúk elé közeledjenek, azt felelték, hogy «*memcsak az ágyúig, de azokon keresztül is fognak menni!*» Január 5.-én felkerekedtek, s az Olt mellett fekvő *Madéfalvára* mentek át.

A bizottság január 6.-án felhívást küldött a Madéfalván összegyűlt néphez, hogy akarnak-e a királyi rendelet meghallgatására megjelenni? Elrendelték, hogy a háromszékiek tüstént menjenek haza, ha az elkövetkezendő veszedelemtől magukat és családjukat megmenteni akarják. A madéfalvaiak válaszul azt izenték, hogy Vízkereszt ünnepe lévén, kérvényüket csak másnap terjeszthetik elő.

A bizottság azt híván, hogy az összegyülekezett nép ellenállást tervez, és időhaladékot akar nyerni az Udvarhely felől várt segítség megérkezéséig, elhatározta, hogy fegyveres erőszakot alkalmaz, s a lázongást katonai erővel nyomja el.

Báró Siskowicz rendeletet adott *Carato* alezredesnek, hogy a falut január 7.-én hajnalban az Okelli-ezred négy századával (1000 ember) a Trautmansdorf-ezred vérteseinek másfél századával, 30 Kálnoky-huszárral és két ágyúval vegye körül, s a benne lévő mintegy 2500 embert verje szét, s ha ellentállanak, a falut gyűjtsák fel.

Carato, a székely határőrség kegyetlen parancsnoka, a szigorú rendeletet kíméletlenül hajtotta végre. Az éjszaka leple alatt körülvevén a falut, a mély álomba merült népet hajnali négy órakor megtámadta. Az ágyúlövések a falut felgyújtották s az álomból felriadt és a kétségbeesetten menekülő népet a katonák lötték és kaszabolták. Ellenállásra senki sem gondolt, de ez mit sem használt: a katonák kegyetlenül elbántak velük, kit megöltek (kb. 300-at), kit megsebeztek, néhány százat (kb. 400-at) pedig elfogtak. Főképp a háromszékieket vágták kíméletlenül. A katonák közül csak kettő szenvedett könnyű sebet s egy dragonos lovát lötték le. Nem harc és küzdelem, hanem kegyetlen vérengzés volt az a védtelen, fegyvertelen néppel szemben.

A bizottság elnöke *gróf Lázár János* évjelző chronosticonnal jellemzően fejezte ki, hogy nem volt az egyéb, mint SICVLICIDIUM (székelyek legyilkolása.) A római számokat jelentő betűk összegéből kijő az évszám: 1764.

Az egykorúak fakeszttel jelölték meg a helyet, hol a *madéfalvi veszedelem* áldozatait eltemették. Az utódok kegyelele 1899-ben díszes köpiramist állított helyébe, tetején kiterjesztett szárnyú turul madárral, s márványablán ezzel a felírással:

SICULICIDIUM

A székely határőrség szervezésekor Madéfalva határában 1764. január 7.-én
a császári katonaság által védtelenül lekaszabolt csík- és háromszéki vértanúk emlékére,
kik az ősi szabadság védelméért vértanúként el, emelte az utókor hálás kegyelele 1899. {2}

A madéfalvi vérengzés elfojtott minden további ellenállást. Attól fogva a határőrség szervezése gyorsan, akadálytalanul haladt előre.

A bizottság január 10.-én Csíkrákoson folytatta a királyi rendelet kihirdetését, és 15.-éig bevégezte *Felcsík* falvaiban az összeírást. A felfegyverzést 1764. január 17.-én *Csíkrákoson* végezték, ahol is ugyanakkor megtartották az ünnepies zászlószentelést és felesketést.

Az *alcsíki* falvak összeírását és felesketését január 27.-én kezdték meg, és öt nap alatt befejezték. Január 30.-án *Kászonszentmihályon* hirdették ki a királyi rendeletet, és másnap elvégezték a kászonszékiek felesketését.

Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 4982 családfőt írtak össze, kikből az első székely gyalogezred alakult, 4212 gyalogos határőrrel (5166 növendékkel), 1320 alkalmatlannak találtatott. A huszárok a többi székekkel együtt alkottak egy huszárezredet. Csíkból 3 huszár compania alakult 770 huszárral, s 791 (16 éven aluli fiú) növendékkel.

A bizottság Csíkban elvégezvén dolgát, 1764. február 3.-án átment *Háromszékre* s a székrészek sorrendjében szervezte a határőrséget. *Kézdiszék* lakosai február 6-12. között összeíratták, a kantai minorita templomban szentelték fel a zászlót és

végezték a felesketést január 13.-án. *A kézdivásárhelyieket* külön írták össze (január 14.), eskették fel (január 15.) és az onnan (iparosokból) kikerült 250 határőrt a II. gyalogezred első századába osztották be, az ezredes századául.

Orbaiszék szabad székelyeit február 16-26. között sorozták be és hiteltették meg *Zabolán*. Imre Sámuel kovásznai református lelkész orbai esperes a szervezés körül tanúsított buzgalmaért érdemrendet kapott.

Sepsiszékből február 29.-től - március 6.-ig ment végbe falvanként a kihirdetés, összeírás, felfegyverzés és *Uzonban* a református templomban a zászlószentelés.

Miklósvárszéken március 10-13. között folyt a sorozás és *Nagyajtán* történt a felavatás, ágyúörgés mellett.

Bardócszék határőrsége március 18.-án eskettetett fel *Olasztelkén*.

Háromszék és Bardóc besorozott lakossága 12 gyalogos századba osztva a II. székely gyalogos ezredet alkotta, és még öt század huszár került ki belőlük, mely a csíki három századdal együtt alkotta a székely huszárezredet.

A II. gyalogos ezredbe összeírtak száma volt 3651 (4382 növendékkel), alkalmatlan 1745. A huszárok száma volt 1049 (1044 növendékkel), 443 alkalmatlan.

Az összes besorozott székely határőrök száma tehát közel 9000-re (8912) ment, kikből azonban terv szerint egyelőre csak 4500-at fegyvereztek fel s 3000-et osztottak be a két gyalog- és 1500-at a felállított egy huszárezredbe.

Az I. székely gyalogezred 12 századának állomáshelyei lettek a nagyobb csík-gyergyó-kászoni falvak, Ditrótól le Kászonszékig. Csíkszeredán székelő parancsnokuk lett a madéfalvai vérengzésből hírhedtté vált *Carato Manó* alezredes. Első századosaik is kivétel nélkül németek voltak.

A II. gyalogezred első parancsnoka lett a Kézdivásárhelyen állomásozó *Zimnique Simon* alezredes. A tíz százados között 7 német, 2 székely (*Málnássy* és *Mihálcz*) s egy székelyföldi születésű, németnevű (Samler) fordul elő. A századok állomáshelyei Bereckről-Baróig terjedtek.

A huszárszázadok állomáshelyei Gyergyószentmiklóstól Nagyajtáig voltak elosztva. Parancsnokuk lett *Reich Filep* alezredes. A hat kapitány között 4 német és 2 magyar volt, úgy mint *Kálnoky* és báró *Jósika*.

Az egész székely határőrség parancsnokló tábornokául gróf *Gyulay Sámuel*t nevezte ki a királyné, vezérőrnagyi (generálmajor) ranggal.

A sorozó bizottság aztán kidolgozta a határőrség jogszolgáltatásának, törvénykezésének rendjét is. E szerint a határőrök egymás közt és a polgári lakosokkal keletkező periei: személyi, vagyoni és elegyes perekre osztattak. A személyiek a katonai, a vagyoniak a polgári, az elegyesek a megalkotott vegyes törvényszékek elé utaltattak. Ilyen vegyes törvényszékek (fora mixta) állítottak fel 1765-ben, de célszerűtlennek bizonyulván, pereik 1769-től a székek állandó törvényszékei elé utaltattak.

Hadi-törvény és katonai rendszabály (regulamentum) is adatott ki a határőrök számára. Az előbbi 60, az utóbbi 66 cikkelyből állott. Mindkettő a rendes hadsereg törvényein és szabályain alapult, némi alkalmazkodással a székelység sok százados jogviszonyaihoz. A haditörvényben a halálbüntetés sűrűn fordul elő. Hadi szabályok állapítják meg a «székelybeli katonai» kötelességeit (a határőrzést stb.); tiltják a széktisztek bántalmazását; mentesítik a határőröket a közterhektől (szállásadás, előfogat, közmunka), kivéve az erődítési munkákat, hidak és utak javítását. Békében az adó egyharmadától felmentettek, háborúban az egésztől.

Egyenruházatul a népviselet: fekete zeke, fehér nadrág (az ún. «harisnya»), fehér posztó mellény, fekete csákó (posztó süveg) állapítottatott meg; a zeke gallérján és ujján az ezred színét feltüntető hajtókával. Fegyvert a kincstártól kaptak. Szemlélt (mustrát) a százados havonként, az ezredes évnegyedenként, a tábornok egy hadbiztossal évenként tartott felettők. A főparancsnok a haditanácsnak és ez a királynénak tett róluk jelentést.

*

A székely határőrség szervezetének még egy szomorú epilógusa volt.

Buccow visszakerülvén az erdélyi kormánysszék elnökségére, bosszúját éreztetni kívánta a székelyekkel s az ő ösztönzésére a királyné büntető vizsgálatot rendelt el a Székelyföldön, melynek célja és feladata az volt, hogy kipuhatolják azokat, kik a székely népet a határőrség ellen bujtogatták és lázongást szítottak. Buccow fő törekvése az volt, hogy a nemességet és a széktiszteket kompromittálja, s a székelyek kiváltságait eltöröltesse, jószágait elkoboztassa, s a határőrség számára lefoglalja.

E végből egy 7-10 tagból álló *bűnvizsgáló bizottság* (criminalis comisso) neveztetett ki, négy katona és három polgári szavazó taggal és 3 segédszeméllyel (jegyző és 2 hadbíró). Elnöke lett báró *Roth* sziléziai származású vezérőrnagy (generálmajor), aki magyarul nem tudott. Polgári tagjai voltak gróf *Teleki Károly*, Belsőszolnok-vármegye főispánja, báró *Josintzy Mihály* és *Ribiczei Ádám*. A négy katona között is volt egy magyar: *Szilvási János*, a Gyulay-ezred kapitánya. A bizottság jegyzője volt *Heidendorfi Conrád Mihály*, meggyesszéki szász jegyző, aki önéletírása keretében leírta a bizottság működését. {3}

E bizottság 1764. március 20.-tól június 5.-ig működött, tartott kihallgatásokat, vizsgálatokat, vallasott, végzett elfogatásokat, hozott ítéleteket. A széktisztek ártatlanoknak találtattak, a csíki plebánusok néhányára bizonyult rá a nép felbujtásának vádja. Ezek a Bajtay római katolikus püspök elnöklete alatt szervezett egyházi bíróság elé állítottak, s néhányan el is ítéltettek. Az eredmény azonban leginkább az időközben (1769. május 18.) elhunyt báró Buccowot kompromittálta, bebizonyulván, hogy ő a székelyeket a királyné intenciója ellenére erőszakkal kényszerítette a határőrségre. A nemesség azonban, amelyet ő bűnbe akart keverni, kitisztázva menekült a szigorú vizsgálat alól.

A legsajnálatosabb szomorú eredmény azonban az lett, hogy a nagymérvű kivándorlás, mely már 1763-ban megkezdődött, s a madéfalvi veszedelem után fokozódott, a büntető vizsgálat folyamán ijesztő mérvet öltött, úgy, hogy sok ezer székely menekült az üldözés elől Moldvába, s veszett el az «élő kincstár» (vivum aerarium), s még inkább - sajnos - a nemzet nagy kárára. A királyné hiába hirdetett 1764. november 16.-án bűnbocsánatot mindazon kivándorolt székelyeknek, kik a székely mozgalmakban főcinkosokul nem szerepeltek: a visszatelepítés nem sikerült. Sőt a kivándorlás tovább tartott a katonai terhek miatt a következő években is, dacára annak, hogy a kormány mindent elkövetett annak megakadályozására.

A kivándoroltak azután részint végleg letelepedtek Moldvában a bojároktól kapott földbirtokokon, részint pedig Bukovina birtokbavétele (1775) után oda telepítettek át gróf Hadik András (Buccow után Erdély katonai főparancsnoka és a főkormányzó elnöke, majd a bécsi haditanács elnöke, 1772 óta mint Galícia első kormányzója) és később II. József császár által.

1776/77 telén száz székely család költözött át Moldvából Bukovinába s alapította a moldvai határszél közelében *Fogadjisten* és *Istensegíts* falvakat. Az újabb áttelepültek alapították 1785-86-ban a császárról elnevezett *Józseffalvát*, Szucsava város és az erdélyi határ között s a gróf Hadik Andrásról elnevezett *Hadikfalvát* és *Andrásfalvát*, a Szucsava völgyében, Radautz város közelében.

Ebben az öt faluban laknak ma is Bukovinában a madéfalvi vész idején kivándorolt székelyeknek magyarságukat máig is megtartott ivadécai mintegy 12000-en. Ezekből a falvakból mintegy 4000-et 1883 tavaszán betelepítettünk Magyarországra az Al-duna környékére, a Pancsova melletti *Hertelendifalvára*, *Sándoregyházára* s a Kubin (a régi Keve vára) melletti *Székelykevére*. Később új bevándoroltakból telepek alakultak az arad megyei *Gyorokon*, majd *Déva* mellett. {4}

Ezek virágzó telepek voltak a magyar uralom alatt; az újabb, trianoni korszakban sokat kell szenvedniök és erős küzdelmet folytatniök nemzetiségük megtartásáért.

A székely határőrség, mely szervezésekor annyi izgalmat idézett elő, később valóra váltotta a hozzá fűzött reményeket s hasznos szolgáltatásokat tett a hazának, a dinasztának és a monarchiának.

A székely nép harcias erényei ebben új alkalmat és keretet nyertek az érvényesülésre.

Hadik András legelső hadiszemléjén lelki gyönyörűségét lelte bennök. 1766. szeptember havában «kimenvén a székely katonák visitatiójára, dicsérte a székely militát, kivált a huszárt, hogy akármely régi regimenttel, mind exercirozásban, mind csinosságban, mind pedig szolgálatban, úgy szépségben is kiállta a versenyt.»

A tűzpróbát a bajor örökösödési háborúban (1778-79) állották ki, midőn Csehországban dicséretes vitézséget tanúsítottak.

II. József török-háborújában az erdélyi és moldvai hadtestekbe beosztva. úgy a szorosok védelmében, mint a nyílt csatákban fényesen kitüntették magukat.

A francia forradalmat követő napóleoni háborúkban osztrák, olasz, német, orosz és francia földön vitézül harcoltak, s 1814. tavaszán az I. székely gyalog határőrezred két zászlóalja (1127 ember) és hat század székely huszár (462 emberrel) bevonult Párizsba.

Az 1848/49.-i szabadságharcban Bem tábornoknak ők voltak tüneményes győzelmeket vívó kedves katonái s róluk írta a szabadságharc Thyrtusa, Petőfi, az örökszép szavakat, hogy:

Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Az 1914-18.-i világháborúban a magyar harci erények dicshimnuszában külön versszak illeti a székely vitézeket. Az oláh betörés feltartóztatásában és kiverésében oroszánrésze van a részben székely határőrivadékokból álló 82-es «székelyezred»-nek. Az Ojtozi-szorosban emlékoszlop hirdette ott vívott határvédelmi harcaik örök dicsőségét. Brassó visszafoglalásánál ott vitézkedtek a 24. székely honvéd ezred osztagai. Az anyaszék fővárosában Székelyudvarhelyt a «vas-székely» szobor hirdette a székely ezredeknek az összes frontokon tanúsított hősi vitézségét.

Megfogyva bár, de törve nem, áll őrt a székely vitézség, a «hun őserő» a Keleti Kárpátok bércei alján; a régi babérok új hajtásai koszorúzzák homlokát a régi határőrök új sarjadékainak.

Ami a németnek a «Wacht am Rhein», az a magyarnak a székely határőr. Erőssége, biztonsága, büszkesége Erdély keleti határán, a régi, nagy Magyarország fellegvára főbástyafokán.

1 Lásd részletesebben a források idézésével Szádeczky Kardoss Lajos: A székely határőrség szervezése. Budapest, 1908. a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában. A forrásidézéseket azért mellőzöm.

2 A felirat e sorok írójától származik. Még 8 sor vers van reá vésvé, dr. Balló István volt tanítványom, csíkvármegyei volt tanfelügyelő tollából, amely így szól:

Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ére.
Midőn alkotmányos szabadságod védték,
Szörnyűkép olták ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékük nem vész el, örökre fennmarad.
Mert hű kegyeletben megtartod őseid.
Így él majd emlékük időtlen ideig.

3 Megjelent a nagyszebeni «Archiv des Vereines für Siebenbürg. Landeskunde N. F.» XV. 136.

4 A herceg Odescalchi Arthur s e sorok írója által vezetett betelepítés történetét rövid vázlatban megírtam «A székely határőrség szervezése» c. művem előszavában.

XXVIII. A határőrségtől a francia háborúig. (1764-1795.)

A székely határőrség intézménye átalakította a Székelyföld közeletét s kihatással volt a magán és társadalmi viszonyokra is. Nehezen törődött bele a nép az új rendszerbe, de midőn egyszer az meggyökeresedett, a székely szívósság ki tudta aknázni annak az előnyeit s a székely vitézség az új keretben is kitűnően érvényesült.

A határőrök és a nem-katona székelyek között felmerülő perek elintézésére a királyné vegyes-peres törvényszékeket állíttatott fel Csík, Háromszék és Bardóc részére, melyek nyolc tagból állottak, úgy mint elnökből, hat ülnökből (kiket egyenlő számmal neveztek ki katona és polgári rendből) és egy jegyzőből. Az elnök katona volt, 3 ülnököt az ezredparancsnok nevezett ki a tisztek közül, 3 világi ülnököt a főkirálybíró vagy az állandó törvényszék. E vegyes-peres törvényszék nem volt állandóan működésben, mint a polgári, hanem a perekhez képest időközönként ült össze az elnök hívására.

Ezek a vegyes törvényszékek azonban nem sokáig állottak fenn s aztán a határőrök pere is a polgári törvényszék előtt folyt, pedig volt bőven, mert igen sok per keletkezett a katonák és nem-katonák között, melyek sokáig elhúzódtak.

Nemsokára a polgári törvényszékek is reformáltattak. Ebben az időtájban állíttatta fel ugyanis Mária Terézia az állandó törvényszékeket, az ún. *folytonos táblákat* (continua tabula) Erdélyben, amelyek a politikai, gazdasági, s főképp a peres ügyeket tárgyalták, és azokban ítéleztek a magyar vármegyékben, vidéken és a székely székeknél.

A székely székekben addig a viceszékek (vagy tizenötödnapos törvényszékek) ítéleztek a vicekirálybíró elnöklete alatt, amelytől a generális, vagyis derékszékhez történt a fellebbezés, melyen a főkirálybíró elnökölt. Az igazságszolgáltatás előbb nehézkes és lassú volt, sok per túlélte a porlekedőket s a törvényszékek a székelyeknél eldarabolódtak derékszék, viceszék, fűszék, részleges székekre (generális, vice, filialis, partialis sedria).

Mária Terézia ezeken az igazságszolgáltatási bajokon segitendő léptette életbe az állandó törvényszékeket 1763-ban, amelyek működésüket 1764 elején kezdték meg. Minden vármegyében, vidéken és székekben egy-egy törvényszék szervezetet. Bardócban, Miklósvárszéken és Gyergyóban az anyaszéktől külön kisebb törvényszék állíttatott fel, minthogy e fűszékek távol estek a központtól. Elnöke lett a főkirálybíró; Bardócban is az udvarhelyszéki főkirálybíró elnökölt.

Az *«folytonos tábla»* hivatalos személyzete állott 12 rendes és 12 számfeletti székülökből, Bardóc és a másik két fűszékben kilenc rendes és kevesebb számfeletti ülnök volt. A rendes bírák közé számíttattak az alkirálybírák (vicetisztek), jegyzők és királyi adószedők is s alárendelt személyzet voltak a dullók, ügyvédek, írnokok stb. A rendes ülnökök évi fizetést, a helyettesek napidíjat húztak.

A székelyeknek nemcsak közjogi és társadalmi állapotában, de adózása tekintetében is nagy változást idézett elő a székely határőrség szervezése 1764-ben.

A székelyek adómentességet régebben a hadfelkelés ellenértéke, recompensatiója fejében élveztek. Miután adó alá vettek, egyebek közt azért történt, hogy nem vették többé igénybe hadiszolgáltatukat. Midőn Mária Terézia Buccow generális által a határőrséget köztük is szervezni megkísérli (1762): a székelyeknek egyik legfőbb ellenvetésük, hogy ők már rég ideje súlyos adóterheket viselnek, adót fizetni, és egyszersmind katonáskodni nem képesek s kérték, hogy hagyják meg őket adófizető állapotjukban. {1} Akik fölvevtek a fegyvert, azok is azon kikötés mellett tették, hogy adómentesek legyenek.

Mária Terézia 1763. október 8.-án a székely székekhez intézett pátensében megígérte, hogy a határőrségben szolgáló székelyeknek béke idején adójuk harmadrésze, háború idején az egész elengedtetik. {2} A határőrség szervezése után 1764. március 24.-én kiadott hadi törvények és katonai szabályok (regulamentum) is biztosítja a határőröket, hogy a közterhek (szállítás, elfogatadás és közmunka) alól fölmentetnek, kivéve a vár és sánc erősítési munkákat, utak és hidak javítását; békében az adó egyharmada, háborúban az egész elengedtetik; a szék- és egyéb gyűlések költségeihez nem járulnak.

Mária Terézia korában az adófizető népet sokatmondó, jellemző kifejezéssel *élő kincstárnak* (vivum aerrarium) szokták volt nevezni. Erre az államkormány a kincstár érdekében is gondot fordított, hogy fizetőképességüket fokozza. A királynő a jobbágysorsát különben is szíven viselvén, Erdélyben is vizsgálatot rendelt el a végből, hogy megtudja: vannak-e olyan földesurak, kik jobbágyaikat egy héten kézi munkával négy, vagy vonó marhával három napnál, zselléreiket két napnál tovább dolgoztatják, s egyéb rendellenes zsarolásokkal illetik? A Székelyföld falvaiban is tartanak vizsgálatokat és tanúkihallgatást (1765 elején) és pedig a jobbágysorsára nézve kedvező, a földesurakra elismerő eredménnyel. A legtöbb vallomás azzal végződik, hogy a jobbágysorsnak a földesurak ellen semmi panaszuk nincsen, kevés kivételt egy pár főúri nagybirtokosnál találtak, kik nem igen laktak székelyföldi birtokaikon. {3}

Az úrbéri szabályzat (urbarium), melyet a királynő 1765. július 10.-én kiadott, meghatározván a jobbágysorsát és kötelezettségeit, a földesurakat arra is kötelezi, hogy viseljenek gondot arra, hogy az adó felosztása és behajtása a jobbágysorsát között a vármegyék és székek előírt normája szerint, igazságos mértékben, arányosan történjék, és túlterhelés ne forduljon elő. A számadásokat az adóról s a községek jövedelme és kiadásairól felülvizsgálhatják. {4}

A királynő sűrűn egymásután adta ki rendeleteit, melyekkel az adófizetés módját és rendszerét egyszerűbbé, olcsóbbá, gyorsabbá és igazságosabbá tenni igyekezett. 1774. augusztus 6.-án az adórendszer állandósítása érdekében elrendelte a telkek felmérését. 1776. február 8.-án megsűrgette és 1777. április 17.-én bevégezni parancsolta. A gubernium a munkálatokat 1777. szeptember 26.-án december közepére beadni kívánta. Hat lajstromot mellékeltek a rendeletekhez, melyek közül az 1.-be összeírások voltak a kereskedők és iparosok, a 2.-ba azok, akik földművelésből élnek, 3.-ikba a marhatenyésztők, 4.-ikbe azok, akik földművelésen és állattenyésztésen kívül, vagy anélkül, méhészettel, fa- vagy agyagmívességgel, téglafőzéssel, pálinkafőzéssel, kötélveréssel, fonással, szövással, vagy hasonlókkal foglalkoznak, árut vagy sórt fuvaroznak. Az 5.-ik lajstromba kellett írni a napszámosokat, a 6.-ikba pedig azokat, kik a közös erdőkből fát hordanak a városba, vagy hetivásároknak.

Minden lajstromon egy rovat arról készüljön, hogy a lakosok mivel tartoznak robotban, évi díjban, tizedben vagy más állandó címen.

A második lajstromon, arra való tekintettel, hogy melyik termékenységi osztályba soroztassék valamely helység, meg kellett jelölni, hogy egy köből (a vetőmagot leszámítva) 5, 4, 3 vagy csak két magot ad és hogy egy 1600 öles hold rét 9, 7, 5 vagy kevesebb szekér szénát terem.

Ezek alapján lesznek a most érvényben lévő osztályozások, a föld, rétek és szőlők termékenysége tekintetében helyesbítendők. A felségnek az lévén az óhajta, hogy minél előbb állandó és lehető kevés rovatra osztott adótervezet (systema) állapíttassék meg, szükséges az adókönyvekbe eddig be nem vezetett birtokrészeket és gazdasági tárgyakat is bevezetni, amiből az adózók jövedelmet élveznek. Elrendelték azért az erdők, cserjék, közlegelők, gyümölcsösök, zöldszékes és díszkertek felmérését is, katonai vagy más felesküdt mérnökök által. Összeírják azt is, hogy az adózók milyen jövedelmeket élveznek malmok, pálinkafőző üstök és más ilyenemű gazdasági eszközök után. {5}

A székelyek nem örvendtek a földmérési rendeleteknek és tiltakoztak, illetőleg felfolyamodással éltek ellene. Marosszék összes birtokosai főkirálybírájok és az állandó törvényszék által arra kérik a guberniumot, hogy a felmérést addig is szüntesse be, míg a királynő eziránt újabban intézkednék. Azzal érveltek, hogy minden székelyföld kiváltságos nemes természetű, melyet ők úgy bírnak, mint a vármegyéken a nemesek a magokét.

Mivel a székely nemeseknek a falu minden közös földjében, tehát az erdők, mezők, legelőkben arányos része van, azokat földmérni és adólajstromba írni mindaddig nem lehet, míg az ő arányrészük abból ki nem szakíttatik. A székely-birtok vagy összszékely eredetű, vagy adományozás révén nemesi és tulajdonjogon bírva, a parasztok abból urok tetszéséből csak haszonélvezetre nyertek, munkájuk bére fejében, egyes részeket, melyeket tehát földmérni nem lehet. {6}

Még nagyobb visszatetszést szült és visszahatást idézett elő II. József császár reformtörekvése a földmérés és új adórendszer céljából, melynek alapja a termőföld jövedelme leandott, s mely alól a nemesség sem lett volna mentes. Mihelyt erről a tervéről a császár bizalmas közléseket tett, futótűzként terjedt el a hír s a vármegyék mellett a székely székek is felzúdultak, mint a megbolygatott méhkasok és siettek tiltakozni és kérelmezni.

Marosszék kiváltságokat élvező székely nemessége 1784. január 31.-én kérvényükkel «elalélt lélekkel» folyamodnak főkirálybírájukhoz és állandó törvényszékükhöz, midőn a közhirekből oly dolgokat értek, melyekből törvényeik, szabadságuk, privilégiumaik megbomlását, sőt utolsó romlásukat «elbágyadt szívvel» előrelátják. A vármegyék eltörlése és Erdélynek s 11 új nagy vármegyére osztása még csak hagyján, «de keservesebb annál, sőt minden történeteknél, hogy ... a mánásoknak és nemeseknek is minden allodiális földek contributio (adó) alá felméréstessenek.» Ezáltal megbontatnak az ország alaptörvényei, a nemességnek törvényeken alapuló örökös szabadsága. «Ily igen terhes következtetéseknek félelmében *sír a mi szívünk - írják - sírnak a mi gyermekeink, sírna még a föld is*, amelyen járunk, ha érzékeny lehetne.» Arra kérik a főkirálybíró és a törvényszék, hogy törvényeikre és kiváltságaikra hivatkozással a guberniumot az íránt keresse meg, hogy vesse magát közbe az uralkodónál, hogy törvényes igazságukban és szabadságukban őket tartsa meg továbbra is. {7}

Udvarhelyszék elkeseredett nemességének közönsége számos aláírással ellátott kettős kérvényben ugyanazért folyamodik 1784 elején főtisztjuk és törvényszékükhöz, hallván, hogy a felség őket «nemesi szabadságuk megromlásával adófizetéssel terhelni elvégezte volna.» Jellemzi az elkeseredést «gróf Teleki Julianna, néhai báró Kemény Zsigmond úr özvegye» aláírása után ez a sajátkező megjegyzése: «ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minekelölte az elvételnek, vétessék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek.» {8}

Midőn pedig az új vármegyei felosztás előkészítésére már királyi biztosok küldettek ki a gubernium által, a «nemes udvarhelyszéki szabadsággal élő székelyek és nemesek» 1784. augusztus 26.-án «instálják sőt ugyan kényszerítik» a törvényszék, hogy beadott előbbi kérvényeiket «a közelebb következő postánapon» küldjék fel a gubernium elébe.

A tömeges kérvények II. Józsefet nem térítették el szándékától: a földek felméréstését 1786-ban megkezdette, bevégeztette, s 1787-ben az új adórendszert is munkába vettette. A bekövetkezett török háború a végrehajtást megakasztotta s II. József halálos ágyán e kedvelt tervét is, többi reformjaival együtt megsemmisítette.

*

II. József halála után a politikai reformtörekvések, melyek az egész nemzetet áthatották, élénken foglalkoztatták a székelyeket is. A székelység is megmozdult s a székely székek követeket küldöttek Udvarhely városába, ahol az anyaszék rendjeivel együtt tanácskozáva, 1790. május 10.-én elhatározták, hogy székenként külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, hogy «az új királlyal kötendő szerződésekben, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországot is, mint a szent koronának tagját, befoglaltatni kérik és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb uniáltatása módjáról értekezzenek.» Ezen végzés következtében a székely székek (Csíkszék kivételével) küldöttek is követeket a budai országgyűlésre, amely az erdélyi követeket rokonszenvvel fogadta és - mint a követek írták - «nagy reménység nyújtott, hogy Erdély is az új királlyal kötendő szerződésben belétegyezzen.»

Nemsokára kiadatott az erdélyi külön országgyűlést egybehívó királyi levél is. Az 1790. december 12.-én Kolozsvárt megnyílt országgyűlés a követek utasításai következtében tárgyalás alá vette az unió kérdését, de azt olyan föltételhez kötötte, amely magában elegendő volt meggyőzésére. A rendek ugyanis az unió esetére is fenntartani kívánták az erdélyi külön jogokat és kiváltságokat, külön országgyűlések tartását stb. Az udvar az unió feletti tárgyalásokat elnapolta. Így keletkezett az 1791. II. és VI. törvénycikk, amely törvénybe iktatta ugyan elvben a magyar koronával az uniót, de a külön törvényhozást és a külön kormányzatot fenntartotta.

Az 1790-es éveknek többi országgyűlései is (1792. és 1794/95-ben) csak a foltoztatás politikáját folytatják a törvényhozásokban; amiben merészebb újításra törekcsenek, azt az udvar nem szentesítette.

A székelyek főként a határőrség eltörlésére törekcsenek. Az új alkotmányos korszak hajnalhasadásával azt remélték, hogy eljött az ideje, hogy az 1769-ben rájuk erőltetett katonai rendszert eltörlhetik s visszaállíthatják az előbbi törvényes állapotokat. Mert az új rendszer sehogy sem tudta, nem is igen igyekezett magát a székelység előtt megkedveltetni. A

katonaságra kötelezett lőfő és gyalogrend a többnyire idegen tisztek zsarnoksága alatt nyögött; a nem-katonák az adó s a katonai szolgálmányok nyomasztó terhét viselték. Csak ingyen tűzifát mintegy 1633 ½ ölet kellett szolgáltatni a két székely gyalog és egy huszár ezred tisztjei részére. Potom áron kellett igás és kézi napszámos erőt állítani, utak, hidak készítésére, a szorosok őrségei és erődítményei részére, fuvarozásra stb., ami az igaerőt elvonta a mezei munkától. Emelte az elégedetlenséget a katonai állomáshelyeken a mézsárszék-tartás kötelezettsége s a hús árának tetszés szerint szabályozása. Az ezekből keletkezett mindennapi súrlódáson kívül betetőzte az elégedetlenséget a székely ezredeknek a hazán kívül idegen harcterekre s állomásokra kivitele, s a velők való kegyetlen bánásmód.

Mindezek arra indították a székely székeket, hogy az országgyűlésen a határőrszervezet megszüntetését sürgessék.

A kolozsvári 1790.-i országgyűlésre küldött székely követek utasításában a székely nemzetet illető legfőbb kíváncsalom az volt, hogy régi törvényes állapotjába, ősi szabadságába visszahelyeztessék, mind személyükre, mind javaikra nézve.

A kolozsvári 1790/91. országgyűlés behatóan foglalkozott a székelyek sérelmeivel, melyek közül főként háromnak az orvoslását tartották szükségesnek. Első és legfőbb sérelem volt az adófizetés. Második a hadiszolgálatnak az ősi szabadsággal ellenkező módja, melyet 1764-ben az országgyűlés megkérdése és beleegyezése nélkül erőszakkal kényszerítettek a székelysége. Harmadik, hogy «a székely katonákat a magyar hazán kívül való hadakozásra messzeföldre viszik, és ezáltal kíméletlenül fogyasztatik.»

Ezen sérelmek orvoslására a rendek 1790/91-ben törvénycikkeket készítettek arról, hogy a székely lőfők és darabontok az adózástól és minden közterhek alól kivételnek, és régi diplomás állapotukba helyeztetnek vissza; továbbá a módzatokról, mi által az egyházhelyi nemesek, az armalisták, a lőfők és gyalogok megkülönböztethetők és az adó alól felmenthetők legyenek; végül a székely katonaságnak a törvényes állapotba visszahelyezéséről.

Ezek meglévő sérelmek orvoslását tervezték. Egy negyedik törvénycikk által elejét akarták venni ama fenyegető veszélynek, mely szerint a székely határőrségben szolgáló idegen tisztek már II. József császár idejében arra törekedtek, hogy a katonáskodó székelyeket a többiekől lakásra nézve is elválasszák (separatio) s a főnépek birtokát «erőszakos cserélés címe alatt» kisajátítsák, melynek célja «a fegyvert nem viselő primori rendnek a maga ősi honjából való kinyomása lenne.»

Ennek akarták elejét venni egy tervezett törvénycikkkel, mely szerint a főrendű székelyek a katonaság székelyek közt lévő jószágai és örökségei békés birtoklásában biztosítanak és a különválasztás (separatio) veszélyétől megóvatnak.

E törvénycikk-tervezetek egyrészt a felterjesztésben, másrészt a Bécsbe küldött országos követségnek adott utasításban bőségesen megokoltattak, de «a felküldött articulások királyi megerősítést nem nyertek.» A király inkább azt határozta, hogy egy vegyes (katonai és polgári) bizottságot rendel a székely határőrség új, törvényes szervezésének kidolgozására s az erdélyi rendeknek 1792-ben azt válaszolta, hogy «valameddig az erdélyi szélybeli katonaság új systémájának kidolgozására rendelt mixta commissio a maga munkáját eleibe nem terjeszti, addig a székelyek állapotjában változást nem lehet tenni.» {9}

A rendek erre 1792-ben azt végezték, hogy addig is még a székely határőrség új szervezetét előkészítő bizottság munkáját elvégezné, új törvénycikket terjesztenek a király elé, mely a székely nemzetet biztosítsa, hogy «régii törvényes állapotjára vissza fog tétetni.» Így keletkezett 1792-ben az a 18. szám alatt tervezett törvénycikk, melynek célja az volt, hogy «a székely primipilus és pixidarius az adó alól ment legyen s katonáskodása a törvényes lábra állíttassék vissza.» {10} Királyi megerősítést azonban ez sem nyert.

A székelyek fősérelema az adófizetés mellett a határőrség törvénytelennek tartott szervezete volt. Ennek megváltoztatására a székelyek eleitől fogva törekedtek, de hasztalanul. Mária Terézia és II. József alkotmányellenes uralkodása nem kedvezett a törekvéseknek. Az alkotmányos élet felvirradása alkalmasnak látszott régi sérelmük orvoslására.

A székelyek már az 1790/91. évi országgyűlés alkalmával sürgették régi törvényes állapotuk visszaállítását. Az ország rendjei támogatták őket törekvéseikben. II. Lipót 1792. januárius 21.-én kelt leiratában maga is elismerte, hogy «a mostani szélybeli (ti. határőrségi) katonaságnak rendi és módja tetemes sok hibákkal teljes» és őt az ország rendjeinek kérelme és «a törvénytelen iga alatt nyomorgó székely nemzetnek alázatos könyörgése» arra bírták, hogy elrendelje, miszerint a törvényekhez, a székely jogokhoz és az újabb katonáskodás módjához alkalmazkodó tervezet készíttessék, polgári és katonai vegyes bizottság által.

A kíváncsalom az 1792.-i kolozsvári országgyűlésen is előállottak és a rendek (a mint fennebb már mondtuk) elhatározták, hogy «a székely primipilus s pixidarius az adó alól ment legyen s katonáskodása a törvényes lábra állíttassék vissza.»

Ezt azonban az új uralkodó, Ferenc császár-király nem szentesítette. A helyett egy vegyes bizottság (mixta commissio) a tervezetet elkészítvén, azt az udvar leküldte véleményadás végett. A leiratban (1794) Ferenc császár-király «őfelsége kegyesen megismerte, hogy a székelyek katonáskodásának systémája nem lévén törvényes, mást, törvényesebbet kell helyébe készíteni.»

Az 1794/95.-i országgyűlésen «a székely nemzet sérelmei orvoslása kéretett» újabban is.

A vegyes bizottság tervezetét az 1794/95.-i kolozsvári országgyűlés 37. üléséből kiadta az országgyűlés által kirendelt bizottságnak (systematica deputatio). Miután ez «minden részeiben helybenhagyta a tervezetet, mielőtt az országgyűlés elé megvizsgálás végett beadattatnék», hogy aztán «maganak őfelségének meghatározás végett felküldessék», kiadták a székely nemzetnek véleményadás végett. A székelyek aztán megtették megjegyzéseiket, kifogásaikat és kíváncsalmakat.

A székelyek törvényes lábraállításának alapföltétele szerintük «a katonáskodásbéli köteleességre nézve is az, hogy mind azok, kik nem katonák, de egész adót fizetnek és mind azok, kik kettősterüvel, ún. katonáskodással és adózással terheltettek, minden további adózásnak a terhétől mentesek legyenek.» Hosszasan fejtegetik a székelyek adómentességi kiváltságait, hivatkozva diplomákra, történetírókra, törvényekre, Mátyás királytól és Bonfiniustól, az ökörsütésen, Verbőczin, a nemzeti fejedelmek korán át a Lipót-féle diplomáig, mely «a székelységnek ezen szabadságát nem annyira visszaadta, mintsem annak az előbbeni időben való törvényes lételet megismerte, midőn a maga szentséges adománylevelének 14.-ik pontjában a székelyeket minden adózástól menteknek lenni kinyilatkoztatta.» Azóta amit «önként való segedelem ajánlás gyanánt» adóztak, azt is a «más két nemzet felségelésére nem valami törvényes és diplomai erőnek köteleességéből, hanem barátságos és atyafiságos szeretetből, oly hathatós protestatio mellett, nehogy az örökös köteleességgé válják, adakozták.» Erre nézve hivatkoznak az

1692. és az 1693. évi országgyűlés végzéseire, az 1696.-i és 1701.-i protestatiókra, Lipót 1700.-i végzésére és az 1714. évi adótörvényre. Mindezek alapján kívánják a székelyek adómentességének visszaállítását.

A felirat második részében hosszasan értekeznek «a katonáskodásbéli kötelességről és annak módjáról», a legrégibb időtől a legújabbig és előadják sérelmeiket, kívánalmaikat az orvoslás módjára nézve. Végül kéri az országgyűlést, hogy a módosított tervezetet az ő kívánalmaikkal a király elé terjesztvén, azt «a törvénytelen adózás és katonáskodás terhe alatt lévő székelyeknek régen óhajtott és várt vigasztalására. nem várva a következő országgyűlést, oly teljességbe venni méltóztasson, nehogy a feltételekkel ellenkezzék, hogy így a megerősített új szabályzat a következő országgyűlésre beadassék és nem másképpen, hanem az ország rendjei elfogadják, törvényes ereje legyen.» {11}

Az 1794/95. országgyűlés végzései közt erre vonatkozólag azt olvassuk, hogy *«planum készítettett a székely nemzetnek diplomaticus törvényes állapotjára való visszatételéről.»* {12}

Az országgyűlés a tervezetet a székelyek kívánalmai szerint módosítva terjesztette fel.

A felterjesztésben a rendek megjegyezték, hogy ami az egyházhelyi nemesek állapotját illeti, azt a rendek már 1755. október 8.-án kelt felterjesztésükben bőven kifejtették, hogy ti. bármily rendű nemesnek, akár őseredeti, akár adományos, akár címeres legyen, az alaptörvények szerint egyenlő nemesi előjoga van és adómentessége nincs birtokának mennyiségéhez, vagy minőségéhez kötve és ezzel az előjoggal az egyházhelyi nemesek is bírtak, rendes adófizetőkül sohasem tekintettek és a portákhoz sohasem számítottak. És habár 1714-ből országgyűlési határozat azt végezte, hogy a két jobbágytelekkel nem bíró nemesség ő maga adózzon; ez a határozat érvényét immár elvesztette, vagy ha egy ideig lett volna is érvénye, a rendek 1755.-i fellebbezése által, újabban pedig a Lipót-diploma megerősítése által erejét teljesen elvesztette.

A rendek tehát meghallgatván a székelyek kívánalmait, a tervezetet ahhoz képest dolgozták ki és készítettek új tervet, s azt küldték fel az udvarnak, kérvén annak megerősítését és mihamar visszaküldését, hogy a következő országgyűlésen törvényerőre emelhessék. {13}

Az új tervezet a mellékletekkel Bécsbe küldetett, de mert «a statusok a mixta commissio munkáját el nem fogadván, magok készítettek planumot», az udvar ezt nem fogadta el. Azt az ellenvetést tették Bécsben, hogy a «statusok a dicsőült II. Leopold propositiójában foglalt feltételnek, az adó csönkulásánál a köznép új terheltesén kívül való kipótlására nézve, nem tettek eleget.» Az udvar tehát a székelyek adóját csak azzal a feltétellel volt hajlandó elengedni, ha annak pótlásáról gondoskodnak.

A rendek erre a kívánságra és föltételre már 1792. október 13.-án azt felelték, hogy «az egyházhelyi nemeseknek, armalistáknak, székely lófő és darabont rendeknek adó alól való felszabadításával a provincialis cassa (az országos adópénztár) semmi hiányosságot nem fog szenvedni, csak némely elkerülhető költségekkel ne terheltessek.» Kimutatták, hogy az egyházhelyi nemesek, armalisták és székelyek adója összesen 53349 r. forint 50 krajcárra rúg. Ha ebből levonják a házi pénztárt illető 13 krajcárokat, a hiány 41789 forint 7 krajcárt fog kitenni. Már pedig az országos közpénztár 1759-ben meghatározott költségei a rendek beleegyezésén kívül eddigelé 262372 forinttal és 27 krajcárral szaporodtak. Ha ebből némely előszámlált kiadások levétetnének, meg lehetne takarítani legalább is 90600 forintot.

A székelyek elengedendő adóját tehát a rendek nem máshonnan kipótolni, hanem a kiadásokból megtakarítással behozni számították, amibe az udvar érthető okokból beleegyezni nem akart.

A planum azonban csak tervezet maradt. Mert a székely ezredek idegen származású tisztei ellenmozgalmat indítottak. Hadiszemlék ürügye alatt a századok helyére összevonták a katonáskodó székelységet, s nyilatkozatot írtak alá általuk, hogy a két katona-rend az állapotokkal meg van elégedve, s nem kíván változtatást. Az értelmesebbek megtagadták az aláírást, mire a tisztek kényszereszközökhöz nyúltak, s vasraveréssel, börtönnel gyűjtötték az aláírásokat. Csíkszék erre gyűlést hívott össze, elhatározták az 1764 előtti állapotok visszaállításának sürgetését és a tisztek eljárása ellen, s az elfogottak érdekében tiltakozó feliratot szövegeztek, melyet számos katonáskodó székely is aláírt. A felirat a kormánysszékhez terjesztetett. Ez vizsgálatot rendelt el, melynek eredménye az lett, hogy (bizonyára felülről jövő nyomás következtében) az elégedetlenkedő s a gyűlésben részt vett székely katonákat bebörtönözték, Csíkszék pedig megdorgálták, amiért «katonai jurisdictiot illető dolgokba» avatkozott s intették, «hogy az egész hazához és tulajdon nemzetjekhez való kötelességeket jobb és illendőbb úton és módon teljesítsék ... és magokat ide hátrább az efféle megfontolatlan cselekedetektől szorgalmasan óvják.»

A székely határőr-katonaság kérdése tehát (miként az 1790/91.-i magyar országgyűlésen a magyar rendek nemzeti hadsereget sürgető kívánságával történt) az udvari politika részéről Erdélyben is nébánts virágnak tekintetett, melybe a rendeknek beleszólását nem engedtek. Maradt tehát a székely katonáskodási szervezet is a régi állapotban még egy félszázadig, mígnem 1848 ezt is megszüntette.

A székely katonákra különben is egyre nagyobb szükség volt a bekövetkezett francia háborúk idejében. A székely katonaság, mint előbb a Mária Terézia, majd a II. József hadjárataiban, a napóleoni háborúban is vitézül harcolt, méltóan a Lipót diplomája «genus hominum bellicosissimum» régi dicső hírnevéhez.

1 Szádeczky Kardoss Lajos: A székely határőrség szervezése. 24.; Udvarhely vármegye története 496.

2 Udvarhely vármegye története 128.; A szervező bizottságnak érdekes előterjesztése van a székelyek alkotmányáról, adófizetéséről, régebbi katonáskodásukról. Udvarhely vármegye története 104-118.

3 Udvarhely vármegye története 526.

4 Urbarium: punctum nonum, 2. §. (Nyomtatott példányban.)

5 A gubernium nyomtatott patense, 1777. szeptember 26. (gyűjteményemben.)

6 Eredetije Udvarhely vármegye levéltárában.

7 Eredetije Udvarhely vármegye levéltárában. A kérvényhez mellékelve vannak az érvek («Rationes»), melyek a Tripartitumtól II. József császár 1780. trónfoglalási ígéretéig, hogy a karokat és rendeket régi jogaikban megtartja, kiváltságai alapjait előszámlálják.

8 Eredetije Udvarhely vármegye levéltárában.

9 A székelyek adó ellen való instantiájok 1810-11. (Udvarhely vármegye levéltára)

10 Gál László: Erdélyi diaeták végzései 253.

11 «A székely nemzetnek régi törvényes és diploma szerént való állapotjáról készült planum» (Udvarhely vármegye levéltárában.)

12 Gál László: Erdélyi diaeták 259.

13 Protocollum Diaetale 415. és 418. (A székelyudvarhelyi református collégium kéziratárában.)

XXIX. A francia háborúktól 1848-ig

Az alkotmányos élet rövid fellendülését, mely II. József császár halálával oly elemi erővel tört ki és II. Lipót rövid uralkodása alatt reformokra törekedett, csakhamar megakasztották a francia háborúk. Ezekben a székely határőrség elejétől végig részt vett, miképp előbb is már az 1778-79.-i bajor örökösödési háborúban és II. Józsefnek a törökök ellen vívott 1788-90.-i hadjárataiban, midőn főként az erdélyi szorosok védelmében és Moldva s Oláhország harcterein szerepelt.

A franciák elleni első koalícióban 1793-ban huszárság s egy erős gyalog-zászlóalj küldetett a német harcterre a Rajna mellé. A székely huszárok 1793. október 13.-án Elsassban a lauterburgi sáncok bevételekor az első hadoszlopban harcoltak és keltek át a Rajnán. Több csatában és ostromban vitézül viselték magukat. A gyalog-zászlóalj a francia sáncok megostromlásánál az ellenséges hadvonal megvívásában jelentékeny részt vett s téli szállásolását Mainzban töltötte. 1794 őszén Worms vidékén harcolt. 1795-ben Mannheim szerencsés ostrománál annyira kitüntette magát, hogy az osztrák hadijelentések is magasztalva emlegették. 1796-ban szeptember 3.-án a würtzburgi csatában tüntették ki magukat a székely huszárok. Ugyancsak 1796-ban a Rajna mellett működő székely gyalog-zászlóaljon kívül a székely határőrség két gyalog-százada Krakkó elfoglalásában vett részt.

A székely huszárok az osztrák-magyar lovasságnak kezdettől fogva egyik legjelesebb csapatát alkották, mely jó hírnevét mindvégig megtartotta.

Az 1799.-i második koalícióban a székely huszárok ismét a Rajna mellett harcoltak, a székely gyalogság egy erős zászlóalja pedig 1800-ban részint a német, részint az olasz harctereken, majd Tirolban vitézkedett s 1800 elején átkelt a Piavén.

A harmadik koalícióban 1805-ben az austerlitz-i véres ütközetben, az ún. három császár csatájában az I. székely gyalogezred két zászlóalja s a II. ezrednek is két zászlóalja - mindkét ezredből külön-külön 1300 legény - vett részt s a legdicsegetesebben viselte magát.

Az 1809.-i háborúban a fenyegető francia invázió ellen Ferenc császár- király a nemesi felkelést is igénybe óhajtván venni, a monarchia rendkívül való oltalmára felszólította az erdélyi nemességet is. Az 1809. június 15.-i kolozsvári országgyűlés a nemesi fölkelést azzal a kikötéssel határozta el, hogy az adófizetés alá vetett nemességről «ezen szolgálai teherviselés (ti. az adózás) articulariter is örökre levéssék» és a székely határőrség eltöröltessék. Az erre nézve felküldött törvénycikk nem erősített meg, az erdélyi nemesség «és nevezetesen a székelységnek nagy része vonogatta magát a felkeléstől, valameddig az articulusok meg nem erősítettek.» Napóleonnak Magyarország felé közeledése hírére mégis megindult a felkészülés.

A székely székek területén bizottságokat küldöttek ki a lustrálás végrehajtására. Részletes utasítást adtak ki az összeírást illetőleg. E szerint fölkelni tartozott minden nemes székely 18-tól 50 éves korig és pedig primor, armalista, lőfő és puskás, akik valamely törvényes okból nem hadmentesek.

Lovon voltak kötelesek fölkelni az olyan főemberek és címeres nemesek (armalisták), akiknek lakó kuriájokon kívül tíz-telkes birtokuk volt, szintűgy olyan lőfők, akiknek (hat-telkes birtokuk lévén) tehetségük volt rá. Továbbá száz forint segedelem mellett az olyan primorok, armalisták, lőfők és puskások, akiknek birtoka hat telken alul volt. Végül azok a nemesek, armalisták, primipulusok és pixidáriusok, akik magok erején lóval ki nem állhattak, de mégis azzal kívántak fölkelni, száz forinttal segítettek, kivéve azokat, kiknek öt telken felül volt birtokuk.

Gyalog tartoztak fölkelni azok a primorok, armalisták, akiknek lakó telkükön kívül nem több mint még két telkük volt; továbbá azok, akiknek lakó telkükön kívül két teleknél többjük volt ugyan, de *lovon* segítséggel sem kelhettek föl. Azok pedig, akiknek arra való tehetségük sem volt, hogy magok erejükből gyalog insurgálhassanak, ötven forint segedelemmel tartoztak gyalog fölkelni.

Fölmenttetek a személyes fölkeléstől a félszeg, beteges, vén vagy 18 évesnél ifjabb nemes emberek, a több nevetlen gyermekes atyák; egyetlen fiak, ha az atya még nem volt ötven éves (tehát hadköteles); árvák, özvegyek, udvari nemes szolgák, papok, kántorok, mesterek (ti. tanítók), professzorok, doktorok, borbélyok (ti. sebészek) és tisztviselők, de ezek birtokukhoz képest lovas vagy gyalog zsoldost tartoztak kiállítani, valamint a Magyarországon lakó, de Erdélyben birtokos hazafiak is.

Külön jegyzékbe kellett foglalni, hogy kik olyan szegények, hogy még a közpénztárból nyerhető segítséggel sem voltak képesek gyalog szolgálni. Össze kellett írni, hogy kinek minémű fegyvere van; akiknek szükségük volt fegyverre, azoknak arról a bizottság gondoskodott a fölkelési pénztárból, melyre minden tíz teleknél vagyonosabb birtokos aránylagosan adózott.

Udvarhelyszékben összeíratott így mintegy ezer insurgens, melynek mintegy harmada két lovasszázaddá alakult, a kétharmad gyalog fölkelő négy századba (compániába) osztatott. {1}

Ezt vévén számítási alapul, a Székelyföldről mintegy 5000-re tehetjük az 1809.-i nemesi fölkelők számát. Ennek azonban alig volt szerepe a francia betörés ellen, mely csak a Dunántúl nyugati határszélét érintette s a győri csatában mérkőzött az utolsó magyar nemesi insurrectioval.

Az 1809.-i hadjáratban még előbb igénybe vették a székely határőrezredek katonai szolgálatát, melynek jelentékeny része volt a lengyelországi hadjáratban. Ez ugyan nem volt gazdag fegyvertényekben, de számos családfőnek és munkaképes családtagnak a hazától távolléte miatt érzékeny áldozattal sújtotta a Székelyföldet. Nyolc székely huszárszázad és két székely gyalog-zászlóalj kelt át a tavasz kezdetén a Duklai-szoroson és szállotta meg Krakkót. Előnyomultak egész Varsóig. A Sandomirba való bevonuláskor az opatowi kapunál a dísz-sorfalat a székely huszárezred alkotta. Harcoltak Lemberg-nél s Tarnopolnál, számos kitüntetésben részesülve.

Napoleon 1812.-i oroszországi hadjáratában, midőn Ausztria is szövetségese volt, a székely határőrök nem vettek részt, habár mozgósítva voltak s egy része erdélyi városokban, más része Bukovinában és Galiciában táborozott. 1813 elején a II. székely gyalogezred főhadiszállása Szucsavában volt; a székely huszárezred századai közül kettő Szucsaván és környékén, két

század pedig Csernowitzban állomásozott. A tavasz folyamán részint a Visztula mellett, részben Lemberg környékén táboroztak; a két gyalogezred- s a huszárezredben több mint 5000 ember. {2}

A határőrző székely katonarend összes lélekszáma, a növendék fiúkat is beleszámítva, az 1813.-i összeszámlálás szerint az 1. székely gyalogezredben 33314, a 2.-ikban 29601, a székely huszárezredben 21004; összesen 83919 volt. «Egy valóságos katonai szolgáló familiára esik 7 lélek.» Tényleges székely katona volt a három ezredben 12000.

Napóleon ellen oroszországi katasztrófája után újabb koalíció keletkezvén, abban Ausztria is részt vett s a világhírű lipcei csatában (1813. október 16-19.), az ún. népek csatájában, ahol Napóleon szerencsecsillaga lehanyatlott, részt vett a székely határőr gyalogezrednek két zászlóalja és a székely huszárok hat százada. Az osztrák hadijelentések megemlégették, hogy a harcok folyamán a legkitartóbb vitézség által tüntették ki magukat. Később a Majna melletti Frankfurt vidékén vívott harcokban is.

1814-ben az olaszországi, majd a németországi s végül a franciaországi hadjáratban vettek részt s Párizsba is bevonultak.

A császári és királyi hadseregnek 1814. november 30.-án kelt és Erdélyre vonatkozó állomány-kimutatása szerint, a 14. számú 1. székely gyalog-határőrezred tényleges állománya volt 2339 ember, 1412 helybeli és 1268 szolgálatképes állománnyal. Ezen ezred június 8. és 10.-e közt érkezett Csíkszeredára. A 15. számú 2. székely gyalog határőrezred két zászlóaljának effectív állománya 2338 ember volt, helybeli állománya 2014, szolgálati állománya 1818. Ezen ezred július 8. és 12.-e közt érkezett Kézdivásárhelyre.

Napóleon Elba szigetéről visszatérése után az 1815.-i hadjáratra a székely határőrök is mozgósítottak és részt vettek a francia földön folyt harcokban, amely Napóleon utolsó, száz napos uralmát megdöntötte. Ebben a gyalogezredek egy-egy zászlóalja s a huszárezred hat százada szerepelt.

Vége a bécsi fejedelmi kongresszus (1815.) visszaadta Európának a régóta nélkülözött békét. «E béke Erdély egyetlen részére sem volt oly kíváncsi, mint határőreinkre. Az áldozatok, melyeket a határőrség a csekély szünetekkel 25 évig tartó háborúban hozott, az ország többi részei által viselt terhekkel legkevésbé sem állottak arányban. A szám, melyben a határőrnépesség a háborúban részt vett, jóval túlhaladta az ország más népességének részesedési arányát; pedig a határőr bent az országban is terhes, a haza többi polgáraival nem közös határőri szolgálatot tett. Míg továbbá az ország többi lakosai közül a külföldön való részvétel különösebben a népesség fiatalabb részét érte, mely előtt a családi élet örömei és gondjai még ismeretlenek voltak, vagy azokat terhelte, kik a háborút zajában megélemedve a családi élettől távol tartották magukat, azalatt a határőrök közül hányat szakasztott ki az épp oly terhes, mint veszélyes kötelesség olykor már számos családja köréből?! A határőrök közt hány családapa áztatta vérével az idegen csatatereteket s találta sírját messze vidéken, gyámoltalan özvegyet és számos árvát hagyva maga után.» {3}

*

A francia háborúk alatt az alkotmányos élet szünetelt. 1809 után még csak egy országgyűlést tartottak Erdélyben 1810/11-ben, midőn «a nemes székely nemzetnek választott követi és meghívott főbb rendjei» részletes memorandumot terjesztettek a rendek elé, hogy «őfelségét kérni méltóztassanak, hogy az 1809-ből «őfelsége elibe terjesztett két nevezetes articulusokat megerősíteni s még ezen országgyűlés folytatában leküldeni» méltóztassék. Az 1795. március 28.-án felterjesztett, a határőrség reformálását kívánó tervezetre is határozatot kérjenek, hogy valahára a székely nemzet «eddig is olyan hosszasan viselt terhes, törvénytelen sérelmeitől mentté tétessék.» {4}

A rendek felterjesztése bizonyára megtörtént. De a székely határőrség reformálására nem volt alkalmas az idő, a folyamatban levő francia háborúk miatt. A másik főkérvényt illetően pedig, hogy a bécsi kormánynál mennyire időszerűtlen volt adóterhelés még csak gondolni is, elképzelhető abból, hogy épp az országgyűlés folyamán (1811. március 15.) hirdettetett ki a devalvációról szóló pátenst, mely által minden papíros pénz névértékének ötödrésze szállítatott alá.

A székely határőrség kérdésével behatóbban még csak az 1841/43. kolozsvári országgyűlés foglalkozott. V. Ferdinánd az erdélyi rendek felterjesztésére 1842. január 26.-i leiratában azt válaszolta, hogy a határőrség mindaddig meg nem változtatható, míg afelől új tervet nem készítenek, s azt a király meg nem erősíti.

A rendek 1842. július 21.-i feliratukban ismételve kérték, hogy a székely nemzetnek a határőrség súlya alatt nyögő egyik részét az alól, a másik részét pedig az adóterhek alól mentesítse, s ha a birodalom biztonsága határőr-katonaság felállítását kíváná, új terv készítését a rendekre bízni méltóztassék.

A rendek feliratára a fejedelem válaszolva leküldte azt a tervezetet, melyet az 1794. évi országgyűlés a határőrség iránt készített azzal a felhívással, hogy annak alapján az új viszonyoknak megfelelő tervet készítsenek s azt helybenhagyás végett terjesszék föl.

A rendek az I. Lipót diplomája 14. pontjának alapul vétele mellett egészen más tervezetet készítettek, melynek főelvei a következők voltak:

A székelyek az adó alól mentessenek föl, de kötelesek legyenek a haza oltalmára saját költségükön katonáskodni. A törvényes számbavétel (lustratio) alapján katonakötelesek rendszeresen nem mindnyájan, hanem csak minden 10-ik tartozik katonáskodni, s ha a haza védelme úgy kíváná, a mozgósítandó székelyek száma országgyűlésileg állapíttassék meg, miként a nemzeti fejedelmek alatt történt. Háború idején, ha szükséges, Magyarországra is kivitetessenek, de idegen országokba, akarattok ellenére, kimenni ne kényszeríttessenek. A székely katona lóval, lőfegyverrel, szíjszerszámmal és köntössel tartozzék magát ellátni, s otthon szolgálaton kívül élelméről is maga gondoskodjék, de midőn házában kívül katonai szolgálatban van, élelemmel az állam lássa el stb. A székelyek között a hazai törvények szerint fennállott kölcsönös örökösödési-rendszer állíttassék vissza.

A rendek a kormányszék vonakodása ellenére a tervezetet a fejedelem elé terjesztették. Eredménye azonban ennek sem lett.

Amiért a két testvér-haza legjobbjai évtizedeken át küzdöttek: az alkotmányos új Magyarország megalkotása, 1848 tavaszán mintegy varázsütésre, rohamosan megvalósult. Nehezebben ment a reformok megvalósítása Erdélyben, ahol a bécsi kormánynak még több eszköz állott rendelkezésére a reformok hátráltatására. De miután az anyaország meghozta a 48-as korszakalkotó törvényeket: az erdélyi hazafiak kitalálták a módját, hogy Erdély miként legyen részesévé egy csapással a nevezetes vívmányoknak. Országgyűlést kell összehívni s elhatározni az anyaországgal az uniót, melyet az a maga részéről már törvénybe iktatott s ez által kiterjeszteni az új magyar törvények általános hatását Erdélyre is.

A vármegyék, székek, városok közgyűléseket tartottak és sürgősen kérték az országgyűlés összehívását. Előkelő szerepet játszott a hazafias mozgalom terén a Székelyföld. Udvarhelyszék 1848. április 4.-én tartott közgyűlésén elhatározta, hogy 30 tagú küldöttséget indít Kolozsvárra a főkormányshékhöz, sürgetni az országgyűlés összehívását. Felterjesztést is intézett a főkormányshékhöz, melyben erélyesen hangsúlyozta, hogy «az unió minden teendők alapja ... ez nyugtatja meg a kedélyeket az adó, a székely határőrség igazságai ellenkező helyzete ... stb ... tekintetében.» {5}

Az udvarhelyi küldöttség április 8.-án érkezett Kolozsvárra, hosszú kocsis-sorral, élükön nemzeti színű zászlókkal. Kolozsvár lelkes közönsége hazafias tüntetéssel fogadta az udvarhelyieket. Pálffy János az üdvözlőbeszédre adott válaszában azt mondta, hogy most csak 30-an jöttek, de ha kérelmük meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30000 székelyt, akiknek nevében megjelentek. Másnap, április 9.-én a küldöttség benyújtotta kérvényét a főkormányshéknak a gubernium épületében. Gróf Teleki József nem a legszívesebben fogadta a küldöttséget, kifejezvé az eljárás szokatlanságát s hangsúlyozva, hogy ő 30 ember kívánsága dacára is csak olyat tehet és fog tenni, aminek célszerűségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. Pálffy János a küldöttség vezetője a rideg válasza azzal felelt, hogy «majd eljönnek, ha kell, a mi 30 ezernyi küldőink is.»

Az udvarhelyiek nem nyugodván meg a nyert rideg válaszbán, másnap, április 10.-én egy «Emlékirat»-ot szerkesztettek s adtak be a kormányshékhöz, melyben kifejtik, hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással lévén, a nem remélt tagadó válasz után a rend további fenntartásáért amint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eredményekért Isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.

A főkormányzó Udvarhelyszék kérését s a küldöttség emlékiratát a királyi főkormányshék teljes ülésében április 11.-én tárgyalatván, a szorongatott helyzetre való tekintettel azt a rendkívüli határozatot hozták, hogy az országgyűlést felsőbb jóváhagyás reményében május 29.-ére Kolozsvárra összehívják, amint azt tüstént ki is hirdették.

Igy hívták össze - a székelyek erélyes sürgetésére - az 1848. május 29.-i országgyűlést, amely az uniót létesítette. Május 30.-án az országgyűlés, a három nemzet követéinek megegyezésével, közértelemmel, egyhangúlag kikiáltotta az uniót. V. Ferdinánd az uniótörvénycikket június 11.-én szentesítette. E törvénycikk alapján választott aztán Erdély is képviselőket a július 5.-ére Budapestre összehívott közös magyar országgyűlésre. A Budapesten összeült magyar országgyűlés megalakulásánál tekintettel volt Erdélyre is. A ház egyik alelnökévé Pálffy Jánost választották meg az országgyűlés első, alakuló ülésén s a hat képviselőházi titkár közül egy szintén erdélyi lett. A magyar országgyűlés további folyamán tehát az erdélyiek is részt vettek s az unió valósággá vált.

1 Jakab Elek - Szádeczky Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története, 540.

2 Az Udvarhely vármegyei levéltár adatai szerint.

3 Gróf Teleki Domokos: A székely határőrség története, 203.

4 A székelyek adó ellen való instantíájok 1810-11. (Udvarhely vármegye levéltára)

5 Udvarhely vármegye története 560.

XXX. A székelyek az 1848-49.-i szabadságharcban

Amíg az 1848.-i országgyűlés az alkotmány átalakításán s a reformtörvények létesítésén fáradozott, addig a reakció mindenfelé megkezdte átkos aknamunkáját. A szerbeket és horvátokat már tavasszal fellázították a magyar nemzet ellen s Erdélyben is javában folyt a bujtogatás és lázítás az oláhok és szászok között, az unió s a magyarság ellen. A szerbek május eleje óta nyílt lázadásban állottak. A magyar minisztérium elnyomásukra a harcias és hazafias székelységre is gondolt. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök május 19.-én felhívást intézett a fegyveres székelységhez, hogy a szerbek és horvátok ellen Szegeden alakítandó magyar táborba jöjjenek. A miniszterelnök csíkszentgyörgyi Gál Sándort és Klapka Györgyöt indította bizalmas küldetéssel s nyomtatott felhívásokkal a székelyek közé. Ezek május 22-23.-án mentek át Kolozsváron Marosvásárhelyre, ahol a városi tanács és nép előtt felolvasták a felhívást, melyet a nép lelkesedéssel fogadott. Útjukat Székelykeresztúron, Nagyalambfalván és Székelyudvarhelyen át folytatták tovább, és lelkes beszédekben hívták fel a székelyeket a magyar testvérek védelmére.

A nép mindenütt szívesen fogadta őket s készen nyilatkozott a magyarországi testvérek védelmére kelni. Így nyilatkozott Háromszék székelysége is az ott tartott népgyűléseken. Csíkban és Aranyosszéken is elterjesztették a felhívást.

Az általános lelkesedés dacára a Székelyföldről az anyaország segélyére kevés haderő mehetett ki - mindössze két gyalog zászlóalj és egy osztály huszár, - mert az erdélyi főhadparancsnokság (a szebeni generalcommando) már kétes magatartást tanúsított, s a nemzetőrség fegyver hiánya miatt is lassan szervezkedhetett; de az akkor tartott népgyűléseknek mégis meg volt az a hatása, hogy felrázták a székelységben a nemzeti érzést és a régi harci szellemet, ami néhány hó múlva az agyagfalvi gyűlésen oly impozáns módon nyilatkozott meg. {1}

A katonai főparancsnokság már ekkor céltudatosan akadályozta a magyar és székely lakosság nemzetőrséggé szervezkedését, míg a szász és oláh nemzetőrséget erősen támogatta fegyverrel és kiképző tanítókkal. A bardócszéki, csíki és háromszéki székelység, mint határőrség, fegyverben állott ugyan, de nagyrészt idegen tisztek s a katonai főparancsnokság alatt. A maros- és udvarhelyszékiek ezereként jelentkeztek, vágytak nemzetőrséggé alakulni, de hiába kértek fegyvert. Udvarhelyszék 1848. május folyamán «minél nagyobb számmal» kért a nemzetőrség számára fegyvert, de jó későn (július folyamán) kaphatott csak 300 kimustrált puskát. Székelyudvarhely a kért 800 darab helyett mindössze 148-at kapott, Háromszékről pedig a főparancsnok elvitette az ott raktáron lévő 1700 darab fegyvert s az ágyúkat. Így meg volt bénítva, fegyvertelenül állott a székely őserő.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. június 28.-án Budapestről újabb felszólítást intézett «székely polgártársainkhoz», melyben jelzi, hogy «hazánkra a szabadság napja felhőkben jött fel, s a boruló láthatár zivatar közelségét hirdeti ... A szükség és veszedelem pillanataiban biztosan számítnak reátok testvéreitek s elvárják, hogy az ígért segédelmet valamint gyorsan adni, úgy a most nálatok létező hadiszervezetet épségben tartva, erőtöket önkéntes zászlóaljoknak azonnali alakításával még továbbá is gyarapítani fogjátok ... A nemzet nem fogja elfelejteni tartozását ... A két hazának közös országgyűlése gondoskodni fog, hogy a székely és oláh népnek minden ügyeik felvételének, s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Óhajtásait illetőleg előre tudatom, hogy miután hitelesen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknek egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni: erre nézve a pénzügyminiszter (Kossuth Lajos) rendelkezett már a szükséges előlépések iránt s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarabb ajánlatok fognak tétetni. Lebegjen továbbá is a haza megmentése szemeitek előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat annál nemesebb feladat.» {2}

A székely nép ezt a nemes hivatását nemsokára teljesítette is. Erdélyben ő volt az egyetlen biztos védőgát, melyen a reakció áradata megtört, s mely mindvégig híven kitartott a szabadság és az új alkotmány védelme mellett. Előkelő részt vett ebben Székelyföld minden részének hazafias közönsége. Az unió kimondása után Erdélyből kiállítandó négy honvéd zászlóalj egyik toborzási helye Székelyudvarhely volt, ahol az első toborzásra sok önkéntes jelentkezett a később annyi diadalmas csatában hírnevessé vált XI. «vörös-sapkás» zászlóaljba. Az öt székely székben összeírt nemzetőrök száma 25319, a székely városokban 2413, összesen 27732 volt.

A honvédség toborzásának újabb lendületet adott az, hogy a minisztérium Berzenczey László marosszéki képviselőt augusztus 17.-én kormánybiztosul küldötte Erdélybe egy könnyű-lovas sereg felállítására, mely tíz századból állandott. Sorozási és századállomási helyekül a székely városok is kijelöltettek. Az ezredet Kossuth-huszárezred név alatt kezdték toborozni, később a másodiknak neve Hunyadi-, a harmadiké Mátyás-huszárezred (a XV.) lett.

Hogy azonban a székelyektől ne csak áldozatot kívánjanak, hanem régi sérelmeiket is orvosolják: a képviselőház 1848. szeptember 19.-i ülésében elhatározta, hogy «a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes határrendszert megszünteti, s őket a haza más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tétetni rendeli.» A határozatok végrehajtása céljából a miniszterelnök szeptember 23.-án kilenc kormánybiztos küldött az erdélyi részekbe, hogy a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján mielőbb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdítsák, s mindazt, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyék.

Mielőtt ezek Erdélybe értek volna, Berzenczey László marosszéki képviselő s kormánybiztos 1848. október 1.-én kelt felhívásával székely nemzeti gyűlést hirdetett a történeti nevezetességű agyagfalvi mezőre - ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tábor alakítása s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett. Az események rohamos fejlődése, az oláhok és szászok ellenséges szervezkedése, az oláh «comité» már nyíltan üzött bujtogatása, s az itt-ott már megkezdett rablás és gyilkolás adott okot főként arra, hogy a székelységet is sorompóba állítsák, saját és magyar testvérei védelmére.

Az erdélyi királybiztos báró Vay Miklós s a még működő királyi főkormánysház az október 16.-ára hirdetett székely nemzetgyűlés elnökévé egy előkelő székely főurat, hídvégi gróf Mikó Imrét nevezte ki, habár Berzenczey első körlevelében annak elnökévé magát Kossuth Lajost kívánta meghívni, aki országos gondjai között arra időt alig szakíthatott volna.

Ezzel szemben báró Puchner Antal erdélyi császári főhadparancsnok október 6.-án Nagyszebenből a székely határőrezredekhez intézett felhívásában óva intette a székely katonákat, hogy az agyagfalvi nemzetgyűlésen ne vegyenek részt, mert «őfelségétől ezen gyűlés iránt semminemű parancs sem keletkezett és báró Vay Miklós főkormánybiztos sem jelenhet meg elnökül azon a gyűlésen.» A székely határőrök azonban nem engedték magukat a nemzeti ügytől eltántorítani.

Ily előzmények után jött össze a székely nemzetgyűlés a Nagyküküllő bal partján fekvő, udvarhelyszéki Agyagfalván október 16.-án. Ide gyűlt össze Csíkból, Háromszékből, Udvarhelyszékről, Marosszékről és Aranyosszékről mintegy 30-40000 ember, s tartották meg a nemzetgyűlést, ugyanott, hol 442 évvel azelőtt (1506-ban) azt a székely alkotmány történetében nevezetes nemzetgyűlést tartották, melyről fennebb szólottunk. A gróf Mikó Imre elnöklete alatt hozott **első** határozat (mint 1506-ban is) az uralkodó felség iránti hűség-fogadalom volt. **2.** A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hű, a nem-magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltetik, s jogaikat tiszteli, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonló érzellemmel legyenek, az uniót és a magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. **3.** A székelység harcot nem kezd, de a megyékben élő testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, elhatározta, hogy az egész székelység nemzeti honvédséggé alakul s az öt szék 19-40 éves fiaiból 12000 főnyi sereg alakíttassék.

Október 18.-án megkezdődött a táboralakítás, rendezés, csapatvezérek és tisztek kinevezése, mozgósítás stb. Báró Puchner az agyagfalvi gyűlésre azzal felelt, hogy Erdélyt ostromállapotba helyezte (október 18.). Báró Vay Miklós kormánybiztos ez ellen (október 21.) tiltakozott, s egyúttal tudatta, hogy a nemes székely nemzet tudomására juttatta Agyagfalván felsőbb engedelemmel megtartott gyűlésén hozott határozatát, miszerint e haza minden népeinek barátságos kezét nyújtani kész ugyan, azonban a megbomlott rend helyreállítására készségét kimondván, fegyveres vitézeit rendelkezése alá bocsátotta. Ily barátságos kéznyújtásra és a csendesség felzavarói elleni közremunkálásra e hazának több nemzeteit is ünnepélyesen felhívta.

A fellekesült székely sereg Agyagfalváról négy hadoszlopban indult meg a fegyverben álló ellenség (az oláh határőrség és az oláh lándzsás felkelők) ellenében. Urbán alezredes a naszódvidéki oláh határőrséggel Szászrégennél állott és Marosvásárhelyt fenyegette. Ezt a sereget Vajdaszentivánnál a székelyek széjjelverték (október 31.) Marosvásárhelynél azonban Gedeon altábornagy ágyúival és rendes császári sereggel könnyen győzedelmeskedett az ágyúkkal nem rendelkező, rosszul fegyverzett, fegyelmetlen székely népfelkelés felett (november 5.) Szerencse, hogy az udvarhelyiek báró Heydte csapatait Bikafalvánál november 6.-án visszaverték, mert különben a székely sereg visszavonuló útja is el lett volna vágva. Az első balsiker után csak Háromszék tartotta magát, még akkor is, midőn már Udvarhelyszéket is előzönlötték a császári hadak. {4} Báró Heydte november 26.-án beütött Erdővidékre s ott a népet lefegyverezte. Innen fenyegette és háborgatta a háromszéki székely tábornok, mígnem Gál Sándor alezredes december 13.-án a Rikán át visszaverte.

Báró Puchner főhadparancsnok egyik legfőbb igyekezete arra irányult, hogy a székelyeket - főképp a határőrséget - elvonja a szabadságharc támogatásától. Pedig neki ellenkezőleg a bujtogatásokat, erőszakosságokat, rablást, égetést és gyilkolást kellett volna megakadályoznia, melyek ellen a magyarság és székelység önvédelemre volt kényszerítve. A helyett azonban a felkelők pártjára állott s az önvédelemre szervezkedett magyar és székely nemzet ellen teljes erejével fellépett.

Az önvédelmi harc első felvonása a magyarságnak nem kedvezett, mert a pusztá lelkesedés, ágyúk és rendes fegyverek hiányában, nem lehetett elegendő a szász és oláh felkelőktől támogatott rendes hadsereggel szemben. Így történt aztán, hogy november 17.-én az ország fővárosa Kolozsvár is feladásra kényszerült s Erdély (Háromszék kivételével) elbukott. Háromszéken a székely találegonyság és hősiesség csodákat művelt: puskaport gyártott, Gábor Áron ágyút öntött s nemcsak megvédte magát, de beütött a szászok földére s ott Brassó közelében állt őt a határszéli védbástyába menekült szabadság ügye felett.

Az 1848. év végén nagyot fordult Erdély sorsa, miután Bem tábornok, a hírneves lengyel szabadsághős fővezérül Erdély határán a sereghez érkezett. December 18.-án kezdte az előnyomulást Csucsánál, s Karácsony első napján győzelmesen bevonult Kolozsvárra. Harmadnap már ismét serege élére állott s a Szamos völgyén kiverte az ellenséget (a hírhedt Urbánt) Bukovinába. 1848. december 31.-én Beszterce s Naszód már Bem kezében volt.

Bem ezután hadműveleteiben főként a Székelyföldre támaszkodott. Ennek harcias, hazaszerető, önfeláldozó népe volt az ő legfőbb erőforrása. {5}

Bem 1849 elején dicsőséges hadjáratának sorozatát azzal kezdte, hogy január 13.-án Marosvásárhelyre érkezett, s így összeköté magát a Székelyfölddel. A nép fölkelésére megbízottakat küldött szét, a székely székeket katonai kormány alá rendelé, s az újoncozáshoz serényen hozzálátott. Január 21.-én már Nagyszeben alatt állott. A hazaárulók táborát rettegés szállotta meg. Báró Puchner január 19.-én Nagyszebenben proklamációval igyekezett bátorságot önteni a «hű szászok és románok» csüggedő lelkébe. Ezek önmagokban s a császári seregekben többé nem bízván, orosz segítséget kértek az Oláhországot megszállott cári hadseregtől. Az oroszok - az osztrák főhadparancsnok megismételt kérésére - február 2.-án Brassóba, s február 4.-én Szebenbe bevonultak. A Bem táborába indult csíki és háromszéki székelységet, midőn Dobolynál az Olton átkelt (február 4.-én), már orosz ágyúk tartóztatták fel. Az orosz segítség öntött új lelket a császáriakba, akik február 4.-én Vizaknánál csatát mertek és nyertek a Szebent két hét óta szorongató honvédek felett. Ezután történt az a remek visszavonulás, amit a Bem oldalán harcoló Petőfi is megénekelte;

Négy nap dörgött az ágyú
Vizakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött.

Mindent megtettünk, amit
Kívánt a becsület,
Tízannyi volt az ellen,
Győznünk nem lehetett.

E visszavonulás nem volt futás, hanem stratégiai sakkhúzás, mint a régi magyarok hadviselésében volt szokás, hogy alkalmasabb helyen visszafordulva s erősítést kapva verjék meg az ellenséget. Bem Déván segítséget nyerve visszafordult, s a *piskii hídnál* február 9.-én fogadta el a döntő csatát, s verte meg fényes és véres ütközetben az üldöző ellenséget. Azután sietve vonult a Küküllő völgye felé, hogy a székelyekkel egyesülhessen.

A székelyek tömegesebb csatlakozását az orosz és császári hadak eddigelé megakadályozták. Február elején már mintegy 10000 székely volt útbán, amiért Csányi László kormánybiztos február 6.-án írt kiáltványában mondott köszönetet s biztosította a székelyeket, hogy a határőri szolgálat el fog töröltetni. Brassó vidékén az oroszok állták el a székelyek útját, a Nagyküküllő völgyét báró Heydte őrnagy őrizte néhány ágyúval. A csíki és háromszéki székely haderő egyenesen Nagyszeben felé nem mehetvén, felkanyarodott Udvarhely felé, s február 15.-én bevonult Udvarhelyre. Ugyanakkor Bem Meggyesre érkezett. A két tűz közé szorult báró Heydte a közbeeső Segesvárról elvonult s Bem elérte, mit régen óhajtott, hogy a határszéli, ún. belső székelységgel magát összekösse.

Ekkor kezdődött Bem hadjáratának fényes haditettekben leggazdagabb, legdicsőbb korszaka. Báró Puchner március elején Bemet a Székelyföldről elvágni akarván, Meggyes alól Szentágótán át Segesvár felé vezette a császári főereget. Bem a székely hadakkal egyesülve erre hirtelen visszafordult: Nagyszeben alá vezette seregét s március 11.-én Nagyszebenet az orosz és osztrák őrség kezéből rohammal elfoglalta. Az újonnan alakult székely zászlóaljnak nagy része volt a fényes diadal kivívásában. Puchner ezután Brassó védelmére sietett, melyet 10000 fölkelt székely fenyegetett. Bem a muszkákat a Vöröstoronyi-szoroson kiszorította (március 17.) s Brassó felé indult. A feleki (frecki) hidat a székelyek szuronyszegezve foglalták el a császáriaktól (március 16.), Fogarast megszállták; március 19.-én Vledény és Feketehalom között a Persányi hegyek erdős magaslatán megverték a németeket, s március 20.-án bevonultak a feladott Brassóba. Az orosz haderő sietve menekült a Tömösi-szoroson, utána a császári hadak, nyomukban a székelyek, kik március 21.-én kiverték a határon át az orosz és osztrák hadakat.

Ezekben a harcokban ismerte meg Bem a székely vitézséget; ezekről a hősokról zengi a szabadságharc költője, Petőfi Sándor, hogy:

Nem mondom én: előre székelyek!
Előre mentek úgy a hős fiúk,
Ottan kíván harcolni mindegyik,
Hol a csata legrémesebben zúg.
Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér

Úgy mennek a halál elébe ők,
Amint más ember a mennyegzőre mén;
Virágokat tűznek kalapjaik
Mellé s dalolnak a harc mezején.
Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Erdély visszahódításának, az ellenségtől megtisztításának érdemében oroszlánrész illeti meg a székely vitézséget. Elismerte ezt az Erdély újjászervezését vezető országos kormánybiztos Csányi László is. Ő 1849. április 10.-én Kolozsvárt kelt rendeletében ezt mondja a székelyekről:

«Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros székek versenyezve emelkedtek fel a haza védelmére és ezeket állítottak a szabadság zászlaja alá, és már ellenség vérével megpecsételt okleveleket is bírnak harcias bátorságuk felől. Áldja meg a magyarok Istene! - De a magyar haza is háládatos lesz és megjutalmazza.» {6} A jutalmazás némi előlegül a székelység folyó évi adóját elengedte, s számukra a só mázsáját a parajdi aknán 2 forintra szállította le.

Az országos kormány is elismerte a székelyek érdemeit és a függetlenség kimondása után két héttel Kossuth Lajos «az ország kormányzó elnöke», a székelyek érdekében rendeletet intézett (április 27.-én) Csányi László országos biztoshoz, mellyel a székelyek főserelmét, a régi, katonai uralom alá vonatását, az örökös határőrkatonáskodási kötelezettséget megszünteti, s hogy azt a nemzetőrség pótolja addig is, míg a határvédelem újabban megalakítandó rendszere országos szempontból megállapíthatnák.

Erre az országos végleges szervezésre azonban nem kerülhetett a sor, mert a legyőzött és az 1849.-i tavaszi dicsőséges hadjárat alatt az anyaországból is kivert osztrákok segítségül hívták az orosz cár hadi erejét, aki 1849 nyarán 200000 főnyi hadat zúdított a magyar nemzetre. A császári sereg száma is közel járt e számhoz. Erdélyre mintegy 54000 főnyi ellenséges haderő jutott másfélszáz ágyúval, mellyel szemben Erdélyben 27000 főnyi nemzeti haderő s 65 ágyú tudott síkra szállani (10000 a Bánságban harcolt).

Lüders orosz tábornagy 1849. június 19.-én lépte át Predeálnál az erdélyi határt s legelőbb is a Székelyföldet, Bem erőforrását kívánta megszállni. Háromszéket előzőnlé hadaival, s a hó végén Erdővidéken is portyázott. Július elején magok a székelyek támadtak, s Lüderst Brassónál egy hónapig tartották sakkban. A végén teljes erővel a Székelyföld ellen fordult s öt

irányban indította seregét a Székelyföld nevezetesebb pontjai felé s úgy nyomult előre. Udvarhely felé Dyck tábornokot indítá Fogarásból Kőhalmon át 12 ágyúval, ő maga pedig Brassóból Segesvár felé indult. Segesvár és Fejéregyháza között vívták július 31.-én azt a véres, szomorú emlékű csatát, melynek Petőfi is áldozatául esett s mely véget vetett a székelyek titáni küzdelmének.

Nem a győzelemért, a zászló becsületéért folyt már csak az egyenlőtlen küzdelem. A becsületnek még ezután is derekasan eleget tettek, mert a magyar háromszínű zászló csakhamar ismét Nagyszeben falain lengett, miután Bem még egyszer, másodszor is bevette 1849. augusztus 5.-én. De az oroszokat másodszor már nem verhetette ki Erdélyből, mert a túlnyomó erő az anyaországban is vérbe fojtotta a szabadságharcot.

A honfi szívekben a kialudt harci tűz helyébe a reménység égi csillaga gyúlt ki, s az világított a beállott sötét éjszakában, bízván a költővel, hogy:

A porba omlott szép haza
Fel fog virulni még,
Van bíró a felhők felett
Áll a villámos ég!

1 Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez, 148-159.

2 Eredeti egykorú nyomtatvány; közölve Kőváry László: Az 1848-49. szabadságharc okmánytárában is.

3 Nagy Sándor: Háromszék szerepe az 1848-49. szabadságharcban.

4 Kőváry László szabadságharci okmánytára, 108.

5 Szádeczky Kardoss Lajos: Lengyelek az 1848/49-as szabadságharcban. Bem és Petőfi. (Gróf Klebelsberg-Emlékkönyv. Budapest, 1925.)

6 Kőváry László Okmánytára, 172.

XXXI. A szabadságharctól a világháborúig. /Rövid áttekintés./ (1850-1919.)

A szabadságharcot követő elnyomatást nehezen tűrte a magyar nemzet. A legtürelemtelenebb volt annak legvérmesebb része: a székelység, mely mint a legharciasabb s a szabadságért élő-haló nép, tüzes véralkatánál fogva a meggondolatlan kockázattól sem riadt vissza, hogy a felszabadítást megkísérelje. A magyarság a túrve ellenállás (passiv resistentia) fegyverét szegezte a hatalom ellen; a székely virtus azonban cselekvőleg akart fellépni. Kossuth és emigráns társai terveitől elragadtatva, vérmes remények illúzióiba ringatta magát s a könnyen hívők és lelkesedők meggondolatlan, könnyelmű lépésére szánták el magukat.

Kossuth állítólagos megbízottai 1851-ben a Székelyföldön titkos összeesküvést szerveztek, melynek célja volt Makk József 1848/49-es tüzérezredes és Gál Sándor volt székely honvédezzredes vezérlete alatt fölkelést indítani s lerázni a zsarnokságot. {1} Az összeesküvésnek célja volt az országnak katonai szervezése és felszabadítása. A titkos szervezkedés (időszaki rendszer: év, hó, hét, nap, órák, percek tagozata szerint) a Székelyföldön, s főképp Maros- és Udvarhelyszéken nagyobb rétegekben terjedt el. A Székelyföld főnöke volt az udvarhelyszéki bágyi születésű *Török János*, hittanár a marosvásárhelyi collegiumban (1854-ben 47 éves), ki a «reá bízott vidéket (a Székelyföldet) kerületekre felosztván, ezekbe a főnököket kinevezte, ezeket a társulati munkásságra kötelezte, és ezenkívül rendelkezett úgy a forradalmi haderőnek képezése, mint a forradalom kivételére szükségelt pénzösszegnek megszervezése iránt.»

Ilyen kerületi főnök volt a háromszéki teleki születésű, nagyváradi *Horváth Károly*, ifjú (1854-ben 25 éves) földbirtokos, Háromszék és Miklósvárszék kerületi főnöke. Még serényebb buzgólkodást fejtett ki az udvarhelyszéki martonosi *Gálfi Mihály* ügyvéd (1854-ben 37 éves), *Török sógora* és volt szolgabíró, aki Udvarhely- és Bardócszéknek volt kerületi főnöke, ahol az összeesküvést «különös tevékenysége által sikerrel előmozdította.» {2}

Az összeesküvés nem maradt titokban: Bukarestből kelt feljelentések következtében felfedezték, részeseit elfogták, osztrák császári haditörvényszék elé állították. 1853. október 11.-én *Török János*, *Horváth Károly* és *Gálfi Mihály* felségárulás címén kötél általi halálra ítéltettek, s 1854. március 10.-én Marosvásárhelyt kivégeztettek. {3} Többen börtönbe vettek. Köztük Deák Farkas, akkor marosvásárhelyi fiatal gimnáziumi tanuló, a későbbi neves történétíró, aki megírta fogsága történetét s ebben az összeesküvés részleteit. {4}

Így kockáztatták fejüket, áldoztak vért és életet a székely hazafiak a szabadság eszményképeért, és résen voltak, felfigyeltek a külföldi bonyodalmakra s az emigránsok működésére még a legerősebb elnyomatás rémuralma idejében is. {5}

Az örök igazság végtére is elégtételt szolgáltatott: a nemzet visszanyerte jogait, alkotmányát; a székelyek évszázados sérelmei orvosolva lőnek s az egybeolvadt két hazában egyenlő jog és igazság forrasztott egy nemzetté magyart és székelyt.

*

Az 1848. évi nagy alkotások és dicső küzdelmek a magyar állameszmének egységes feltételeit megalapították; a reá következő rémuralomnak emlékei és a Bach-rendszernek hatásai Magyarországnak Erdéllyel leendő egyesítését annyira megérlelték, hogy a székely nemzet régi történelmének dicső emlékeit, törvényeit és kiváltságait örömmel és utógondolat nélkül áldozta fel az egységes magyar állam eszméje megvalósításának. A székely nemzet többé nem kiváltságos jogaiban, hanem a Magyarországgal való teljes unióban és a felelős magyar minisztérium intézményében kereste fennmaradásának legfőbb biztosítékát.

A Bach-rendszer bukása után 1861-ben a Székelyföld is megkezdte alkotmányos életét, és a székekben megtartották az alkotmányos választásokat (királybírákat, főjegyzőket, dullókat választottak). Megkezdődött tehát az első alkotmányos adminisztráció az 1848. évben félbeszakadt régi közigazgatási rendszer fonálának életbeléptetésével.

1862-ben ezen rövid alkotmányos életet újból ideiglenes kormányzat (provisorium) váltotta fel; mert az 1861. évi pesti országgyűlés hazafias törekvése meddő maradt. A nemzet hazafias tömege visszavonult és ismét passzív ellenállásra határozta el magát.

1865-ben a politikai helyzet azt követelte, hogy az 1862. évben kinevezett székely főkirálybírák hivatalos állásaikat újból elfoglalják. A Kolozsvárra összehívott országgyűlésre a székek is elküldötték képviselőiket, hogy abban a már oly régen óhajtott uniót Magyarországgal lehetővé tegyék. A székek képviselői a pesti országgyűlésen és az 1867. évi kiegyezés létrehozatalában is résztvettek.

Miután gróf Andrássy Gyula elnöklete alatt a felelős minisztérium megalakult és Ferenc József királlyá koronáztatott, Magyarországon az alkotmányos élet minden vonalon életbe lépett.

Erre bekövetkezett a rohamos fejlődés alkotmányos korszaka, melyben a törvényhozás a közigazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak, a honvédelem rendszerének, a népnevelésnek, a pénz- és közlekedési ügyeknek szervezésére és berendezésére alapvető törvényeket alkotott, melyeket a törvényhatóságoknak kellett végrehajtani, és az életbe átültetni. 1868-ban a népoktatási és újoncozási törvények, 1870-ben a megyei szervezetre vonatkozó törvény, 1871-ben a községek rendezésére és az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó alaptörvények léptek életbe.

Az új megyei rendszer következtében megszűntek a Székelyföldön a testületileg tanácskozó királybírák, derékszéki és viceszéki bírák közigazgatása. Az egész megyei közigazgatást most már az egyetlen alkirálybíró személyes felelősség terhe alatt vezette, kinek minden tisztviselő engedelmeskedni tartozott, és aki a törvényhatósági közgyűlésnek és a belügyminiszternek eljárásaiért személyesen volt felelős. A járási dullók személyes felelőssége is a járási közigazgatásért életbe lépett. Ezen reform maga után vont, hogy a Székelyföldön is megszűntek a székek és vármegyékké alakultak át (1872.). Ugyanez alkalommal a főkirálybíróból főispán, az alkirálybíróból alispán, a dullóból szolgabíró lett. {6}

*

Az új alkotmányos korszak első évtizedeiben, a múlt század végén, a Székelyföld szellemi és anyagi fejlődésére nagy hatással volt a vasútvonalaknak kiépítése. Erdély unióját az anyaországgal ez tette élő valósággá. A Székelyföld belseje felé fokozatosan kiépülő, a kolozsvár-brassói főirányból elágazó vasútvonalak, a Maros, Küküllők és az Olt völgyében, lassanként mindinkább hozzáférhetőbbé tették a közlekedés, a forgalom számára a székelységet, földje, erdei, ásványvizei, ipara produktumát. Nemzetgazdasági és kulturális jelentősége ennek kiszámíthatatlan horderejű volt. A székely körvasút által a Székelyföld összeköttetésbe lépett nemcsak az anyaországgal, hanem a külfölddel is. Ez óriási lendületet adott a Székelyföld felvirágzásának.

A Székelyföld nem volt többé hegy-völgyek katlanjaiba, havasok erdeibe zárkózott külön területű «szezelet-föld» Európa keletén. Nem maradt többé néprajzi, földrajzi, történeti és nyelvészeti különlegesség, hanem megtartva sajátosságainak őseredeti jellegét, összeforrott a testvérhazával s lett annak egyenlő rangú, jogú, törekvésű, a közös nemzeti eszmékért egyaránt (ha nem jobban) lelkesülni tudó - Erdéllyel együtt «Magyarország keleti része.»

Erdély régi történeti hivatását {7} nem felejtette el az új korszakban sem: ő volt és maradt továbbra is az egységessé alakult új magyar állam erőssége, a keleti bástya és fellegvár - és ebben a székelység volt az állandó őrsereg és munkaerő. A béke korszakában egy emberöltőn át nem kellett karddal harcolni, hanem az alkotó munka eszközeivel serénykedni az új honépítés műveiben. Szántották, vetették, a népszaporodás és örökségi felosztások következtében elaprózódó földszavakat, melyek a folyók völgyein kívül sovány terméssel jutalmazták a ráfordított munkát. Legeltették nyájaikat a havasokon és erdei legelőkön, folytatva az ősfoglalkozású baromtenyésztést, ami a nem éppen kedvező árviszonyok mellett is egyik fő jövedelmi forrásuk maradt. Irtották az erdőket, értékesítették a fát, főként a százados fenyőszálakat, melynek párja nem volt a világon. Tutajokon szállították Gyergyóból a Maroson Szeged felé, az Olton s vasúton az Al-Dunához s onnan kelet felé. A faipar volt egyik kincsesbányája a Székelyföldnek, melynek két és félmillió kataszteri hold területéből 55 %-a, volt az erdő s ennek közel fele fenyőerdő. {8} Bőséges terület és alkalom a székely ősrégi «erdőlő» foglalkozáshoz.

A határszéli hegyek mélységeiből sűrűn törnek elő a savanyúvíz (székelyesen *borvíz*) források, melyeknek üdítő italát messze vidékekre szállították akkor ekhós szekereken a «borvizes székelyek», kiket az épülő vasutak lassankint eltüntettek. A vadregényes helyeken a borvizek mellett fürdőtelepek épültek, melyek között híressé vált a XIX. század elején már látogatott *Borszék* (Gyergyóban) a Tölgyesi-szoros előtt; *Tusnád* az Olt mellett (Csíkbán), a SzentAnna-tó alatt, *Bálványos-fürdő* (a hasonlónevű régi vár s a kénkigőzölgeséről híres «Büdös» barlang mellett); *Előpatak* (Sepsiszentgyörgy mellett), kitűnő gyógyvizével, melynek kedvéért az oláh bojárok is sűrűn látogatták. Az utóbbi időben híressé vált a marosszéki *Szováta* sósfürdő, melynek természetes melegvize a maga nemében páratlan specialitás. Ezeken kívül minden vidéknek megvolt a maga saját külön fürdője (Málnás, Kovászna, Homoród, Maroshévíz, Zsábonyica stb.). {9} Közkeletű szállóige volt, hogyha a Székelyföldön egy pálcát a földbe szúrnak, borvíz fakad a nyomában elő. Az 1870-80-as években a belső székelyföldi falvakon kocsival átutazókat a szekér után borvízzel futó gyerekek rajzolták körül.

Az általános fellendülés kihatással volt a társadalmi és szellemi élet élénkítésére. Társulatok és egyesületek alakultak, melyeknek célja volt a székely érdekek előmozdítása. Az ország fővárosában 1876-ban megalakult a Székely-Egyesület, mely nemcsak a Budapestre került székelyeket egyesítette, de székelyföldi tagjaival s évenként kiadott naptárával fenntartotta a szellemi kapcsolatot a szülőfölddel. Kolozsvárt 1874-ben alakult meg a Székely történelmi bizottság, mely közadakozásból gyűjtött pénzalapjából a Székely Oklevéltár hét kötetében kiadta a székelyek történetére összegyűjtött gazdag anyagot. Marosvásárhelyt és másutt Székelytársaság alakult. Sepsiszentgyörgyön megalakult a háromszéki Imecs Jánosné, Zathureczky Emilia úrnő gyűjteménye törzsadománya alapján a Székely Nemzeti Múzeum.

A felébredt történeti érzék nyilvánulása volt a Bem-szobor felállítása Marosvásárhelyt, melynek 1880 őszen történt leleplezése nemcsak székely és magyar testvéresülési ünnepély volt, de a krakkói és lembergi egyetemi ifjúság általam vezetett 12 tagú küldöttsége s a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság lelkes részvétele következtében a magyar-lengyel ősi bajtársi viszony felújítása volt. {10}

Szász Károly nemes-lendületű leleplezési ódája költői ihlettel kapcsolta össze - Bem emléke körül - a közelmúltat a jelennel és jövővel, mondván:

Itt áll, mint akkor állá éppen
A letiport Erdély fölött,
A felvillanó fény szemében
Hirdette csak, hogy győzni jött ...
Itt áll, mint akkor állá éppen
A visszanyert Erdély fölött,
A messzelátóval kezében
Kémelve távot és jövőt.
Dicsőbb jövőnk távolába
Új látkört pillantása nyit,
Míg ágyúján pihenve lába
Jelenti: érc s erő van itt. {11}

Az új alkotmányos korszak törvényhozása gondot fordított Erdély és a Székelyföld szellemi és anyagi érdekei előmozdítására. Intézkedések történtek az ipar, kereskedelem, az iskolaügy, a tudomány, művészet fejlesztésére. Az élelmes székely nép fel tudta használni és értékesíteni az új korszak társadalmi, közgazdasági és közművelődési intézményeit. Szép iskolák épültek, virágzó ipartelepek, gyárak létesültek, s minden téren öröndetes haladás jelei mutatkoztak.

Mégis a Székelyföld sovány földje, a nép szegénysége s a mellett nagy szaporasága miatt nem volt könnyű otthon a megélhetés és elhelyezkedés. Úgyhogy a múlt század végén a kivándorlás (miként az anyaország soványabb Felvidékéről) a

Székelyföldön is megindult. Az intelligens tanult osztály fiai elhelyezkedtek a hivatalokban az erdélyi és magyarországi nagyobb városokban s főként a fővárosban; a nép fiai munkát vállaltak az ipartelepeken, gyárakban, vasútnál, csendőrségnél. Ezen a pályán a katonás szellemű, fegyelmezett és rendszerető székelység közmegebecsülésben részesült. Az iparos- és munkásosztályra élénk vonzerőt gyakorolt a szomszéd újonnan egyesült két Oláhország, a török fennhatóság alól felszabadult és királysággá alakult Románia, hol bő alkalom kínálkozott a keresetre s a székely munkaerő és becsületes megbízhatóság versenytárs nélkül állott. Románia fővárosa és nagyobb városai közel százezer székelyt vonzottak át és foglalkoztattak háztartásuk, földművelésük, iparuk színvonala emelésére.

A vérveszteség a XX. század elejéig olyan mérvet öltött, hogy komoly aggodalmat okozott. Ennek tanulmányozására és okai megszüntetésére rendezték az erdélyi társadalmi egyesületek - az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetése alatt - a «Székely Kongresszus»-t 1902. augusztus 28-30. napjain Csík-Tusnádon. Célját Bedő Albert földművelési minisztériumi államtitkár, mint a rendező-bizottság elnöke abban foglalta össze, hogy «működési köre, figyelemmel a székely nép közgazdasági helyzetére, mindazok a földművelési, ipari, kereskedelmi és közművelődési kérdések, melyeknek törvényhozási, kormányzati vagy társadalmi úton való megoldása alkalmas lehet a székely nép mai szenvedő helyzetének javítására s kivándorlásának csökkentésére.»

A kongresszus megnyitó előadását e sorok írója tartotta «A székelyek történelmi intézményeiről.» Azután három napon át a kijelölt előadók terjesztették elő tanulmányaikat s javasolataikat, öt szakosztály keretébe osztva: az őstermelésről, az ipar, kereskedelem, munkásügy, értékesítés, közlekedés felől; a birtokpolitika, adó- és hitelügyről; a közművelődés és közegészségügyről; végül a kivándorlásról és fürdőügyről. {12} A megvitatott határozatok irányadásul szolgáltak a teendő kormányintézkedések számára, melyekből később sok megvalósult a székelység érdekeinek előmozdítására.

A jelen század másfél évtizede általában minden téren az öröndetes gyarapodás és előhaladás kora volt, melynek bővebb vázolója nem lehet föladata e munkának, - nemcsak a kiszabott keret betelése miatt, de azért is, mert a jelenkor nem lehet tárgya a kiforrott történetírásnak. Egy történeti epizódról az 1877/78.-as orosz-török háború idejéből még alább megemlékezünk: a «székely puccs»-ról.

1 Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Budapest 1894.

2 Egykorú nyomtatott «Hirdetmény» magyarul és oláhul: «A nagyszebeni császári és királyi Hadi Törvényszék nevében a Marosvásárhelyt létező császári és királyi katonai vidéki Parancsnokság nevében. (Irártáramban.)

3 Emléküket kivégeztetésük helyén a marosvásárhelyi Posta-réten később díszes köemlékkel örökítették meg.

4 Deák Farkas: Fogságom története. Pest 1868.

5 Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon I, II. 1849-65. Budapest 1921-26, több helyen megemlékezik az erdélyi mozgalmakról.

6 Török Albert udvarhelyszéki alkirálybíró. majd vármegyei alispán összefoglalása Udvarhely vármegye történetében 575.

7 Lásd Szádeczky Kardoss Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok, Budapest 1926.

8 A Székely Kongresszus Budapest 1902. «Ezen erdők a világ legjobb minőségű lucfenyő-erdei.»

9 Erdély fürdői, Kolozsvár, 1901. Borszék fürdő.

10 Bem-Album Marosvásárhelyt, 1881.

11 E legszebb magyar szobrok egyike, Huszár Adolf remekműve, 30 évig állott Marosvásárhely főterén, szemben a Rákócziéval, Kossuthéval. 1919-ben a besurranó új «hódítók» mindhármat ledöntötték, s helyükön oláh templomot építettek a székely főváros lakosságára kirótt közkölségen.

12 A Székely Kongresszus. Budapest. 1902. 18.

XXXII. A székely puccs 1877-ben

A székelyek harcias szellemének megnyilvánulása volt az a *székelylégió* szervezés is, mely az 1877/78.-i orosz-török háború alkalmával oly nagy feltűnést keltett, ami azonban az utolsó napokban fölfedeztetvén, a tettek mezejére nem léphetett. Így nyerte - a sikertelen kísérlet alapján - a «székely puccs» nevet. Megmaradt azonban így is a székely harci készség egy röpke, felvillanó fénysugarának.

Történeti háttére és előzménye az, hogy az oroszok 1877. április havában haddal támadták meg Törökországot. Átvonultak Románián, amely nemcsak hogy megengedte azt, hanem később maga is segélyre sietett az oroszoknak. Az orosz sereg 1877. június végén tudott csak átkelni a Dunán, de július folyamán megrekedt Plevna földsáncai alatt, ahol Ozmán pasa, a «gázi», négy hónapig vitézül ellenállt s az oroszoknak 50000 főnyi veszteséget okozott. Az oroszok segítségül hívták az oláhokat s ezek 60000 főnyi hadat mozgósítottak. Ozmán pasa december 10.-én, hősies kirohanás után kapitulált 43000 emberével, mivel élelmi- és hadiszerei a hosszú körülzárás következtében elfogytanak.

A törökök hősies ellenállása és véres küzdelmei Plevnánál s a balkánhegyi Sipka-szorosnál, lángra gyújtották a magyar-török testvériség és érdekközösség érzését. A magyar közvélemény hangosan követelte a beavatkozást, a törökök megsegítését. A monarchia politikájának akkori intézőkörei azonban hallani sem akartak a törökök megsegítéséről, sőt a három császár találkozása Salzburghban (1877. augusztusában) külsőleg is demonstrálta a be-nem-avatkozás politikáját.

Amit a magyar közvélemény nem tudott, a hivatalos politika nem akart megvalósítani, azt egy lelkes kis székely csapat akarta végrehajtani. *Ugron Gábor*, a székelyek akkori függetlenségi vezérpolitikusa, elhatározta (amire a biztatást - úgy látszik - kívülről kapta), hogy ő a Székelyföldön titokban szabadcsapatot szervez, s azzal beüt Moldvába, felrobbantják az egyetlen vasútvonal hidját a Szereten, Adjud mellett, elvágják az oroszok összekötő- és hadtápvonalát, s ezzel olyan zűrzavart és pánikot idéznek elő, ami végeredményében az oroszok vereségét fogja okozni.

A székely légió szervezéséhez mindenekelőtt pénzre és fegyverekre volt szükség. A pénzt az angolok adták. Simonyi Ernő, a függetlenségi párt akkori elnöke közvetítette. Hadiszereket részint Angliából küldtek, a fegyvereket Bécsben szereztek meg. Az osztrák-magyar hadseregben akkor hozták be az újszerűtű Werndl-puskákat, s kimustrálták a Wenzl-féle hátultöltő fegyvereket. Ezekből néhány százezret bocsátott a bécsi Arzenál poton pénzen áruba, úgy hogy a bécsi fegyverkereskedők raktárai telve voltak ezekkel. Nem volt nehéz hozzájutni.

Miután fegyverekről gondoskodtak, Ugron és társai a székelyek közt sereget toboroztak. Olyan kiszolgált katonákat fogadtak fel, akik Wenzl-féle puskákkal voltak kiképezve. Mindenki megkapta a rangját, tiszt is akadt elegendő számmal. Udvarhelyen a főtoborzó a lelkes *báró Orbán Balázs* volt, aki nagyon népszerű volt a székely atyafiak között. Ugron a kérdés pénzügyi és felszerelési dolgaiban fáradozott, *Bartha Miklós* Háromszéken és Csikban intézte a szervezést.

Az udvarhelyi toborzásnak volt egy komikus alakja is, *Bozsi György* csizmadiamester, szélsőbaloldali kortes, aki (a Curia ítélete szerint) «magát nagy dologra hivatott és kiválasztott embernek képzelvén, az ilyfajta emberek együgyűségével együttjáró fontoskodási viselkedéstől elkapatva» sürgött-forgott a toborzás körül.

Csik megyében a légió toborzása és a fegyverszállítmányok körül előkelő úri emberek forgolódtak. Ugron, Orbán és Bartha képviselők Balásy Lajos káson-altizi nagybirtokost és fürdőtulajdonost (későbbi képviselőt) avatták be legelőbb a titokba, megállapodván vele, hogy fegyvereket és katonai felszereléseket fognak címére küldeni, melyeket további intézkedésig rejtse el. Balásy Gál Endre ottani birtokostársát és csíkszeredai ügyvédet kérte fel (augusztus 18.) a segédkezésre.

Gál Endre beavatott a tervbe több ügyvédet, szolgabíró, árvaszéki ülnököt, tanárt, akik feloszlatták a szerepeket s a működési teret, titoktartás fogadása mellett. Ezek Csikban mintegy 1042 embert írtak össze. Szeptember derekán érkeztek a fegyveres ládák, amelyeket Gál tovább küldött Káson-Altízbe, hol öccse, Gál István vette át és rejtette el előbb ottani csűrökben, majd a havasban. Bartha nemsokára pénzt is hozott, 2000 forintot kiosztott Csikban, 4000-et átvitt Háromszékre. Ebből a beállott légionáriusok fejenként 2-2 forint előleget kaptak. Csikban a toborzás titka megőriztetett, Háromszéken azonban már szeptember 20.-ika körül nyilvánosan beszélgettek a készülődésekről s a fegyverszállításokról. Mígnem a kormány is hírt vén a dologról, kutatás indult meg s a fegyverszállítás felfedeztetvén, a terv napvilágra került.

A Székelyföldnek stratégiai szempontból legfontosabb része Háromszék. Ott van az Ojtozi-szoros, melyen a legfőbb hadi út vezet Moldva felé. A legutóbb lezajlott világháborúban is ott folytak a legvéresebb harcok. Ezen a szoroson akart a székely légió bevonulni Moldvába. Arrafelé irányították tehát a fegyverküldeményeket. Háromszéken volt a toborzás legintenzívebb s oda címezték s küldték a legtöbb szerelvényt. Ott a fegyvergyűjtő megbízottak voltak: Kézdivásárhelyen Nagy Ezékiel sörfőzőgyáros, Kézdi-Martonfalván Horváth Ignác, volt 1848/49-es huszár-alezredes, nagybirtokos (aki 102 éves korában, 1915-ben halt meg Kolozsvárt), s a Tusnád melletti Bükszádon Szűcs Mihály üveggyáros. Ezeknek a nevére állították ki Bécsben a fuvarleveleket és küldötték hamis jelzéssel a «portékákat», a fegyveres és lőszeres ládákat. Akkor a Székelyföld belsejébe még nem vezetett vasútvonal s így a Segesvár-Brassó közötti állomásokra elosztva érkeztek a ládák: Héjasfalvára báró Orbán Ottó címére, Kácára és Homoród-Kőhalomra Lánckynak, Földvárra Szűcs Mihálynak, Brassóba Balásynak, Nagy Ezékielnek és Horváth Ignácnak. Ezeknek kellett átvenni, és a határszéleken elrejtve megőrizni a támadásig.

A felkelést úgy tervezték, hogy a résztvevők a berecki október 1.-i vásáron jönnek össze polgári ruhában. Ott osztják ki a fegyvereket, a felszerelést, a fezeket s onnan menten meg is indul a sereg a közeli határ felé.

Mikor már minden elő volt készítve, néhány nappal a berecki vásár előtt az összeesküvést felfedezték. A titok nyomára, valószínűleg oláh jelentés alapján, Gorcsakow orosz külügyminiszter irányította a bécsi kormány s ez a pesti rendőrség figyelmét. Krajnik 1848/49-i erdélyi oláh prefekt ugyanis megtudván Brassóban 1877 szeptemberében, hogy mi készül a Székelyföldön, sietett Bukarestbe, jelentést tett Rosetti képviselőházi elnöknek és azt az Axentyével s Moldován volt 49-es

prefekttel megbeszélte tervet adta elő, hogy ellenfelkelést szervezzenek az erdélyi oláhok között a székelyek hátbatámadására s ehhez fegyvereket és költséget kértek Romániától. Rosetti helyeselte, de közölni akarta előbb az éppen Bukarestben tartózkodó Gorcsakow orosz külügyminiszterrel. Ez azonban a tervet nem helyeselte, mert nem akart a monarchiával összeütközésbe keveredni, hanem e helyett nyomatékosan felhívta a dologra a bécsi kormány figyelmét. Gorcsakow jelentésére indított aztán a bécsi, illetőleg a magyar kormány nyomozást, s maga a belügyminisztériumi rendőri osztályának főnöke Jekelfalussy Lajos minisztériumi tanácsos (Deutsch Béla álnév alatt) utazott le Erdélybe. Járt Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Gelencén stb., tudakozódott a székely urak között, de a beavatottak közt nem talált árulóra. Míg nem Brassóban s utána a többi állomásokon kutatást indítva felfedezte a fegyverszállítmányokat, s a bíróság kezére juttatta a közbenjárókat.

A brassói felfedezés után megindultak a házkutatások, elfogatások és vattatások a Székelyföldön. Nagy Ezékielt 1877. szeptember 26.-án este a törvényszék fogházába kísérték Kézdivásárhelyen. Horváth Ignác szeptember 27.-én tartottak Martonfalván házkutatást. A szabadságharcnak erdélyi lovassági volt parancsnoka, honvéd huszár-alezredes a vizsgálati fogságban szeptember 29.-én azt vallotta, hogy «semmi olyan lelkeösméretét nem nyomja, mi által törvényes királya és hazája ellen vétett volna.» Mihály Albert martonfalvi birtokos, ki a ládákat Brassóból elszállította, azt vallotta, hogy átvett és vitt ugyan ládákat Brassóból, de a dálnoki lejtőn éjjel 13-14 ember útját állotta, s erőszakkal elvették és elvitték másfelé. Balásy Lajos Kászon-Impérfalván nem tudott semmit a címére jött küldeményről, nem tudta, ki küldhette és mi célból. A vizsgálóbíró a kézdivásárhelyi törvényszék börtönébe «bétáztatta» (szeptember 29.)

A brassói állomáson történt lefoglalások után átkutatták a szomszédos, többi állomásokat is. Földváron szeptember 27.-én kilenc ládát találtak puskákkal, töltényekkel, tölténytáskákkal, szuronytokokkal, derékszíjakkal tele, Bécsből «Nickel» jelzéssel, Szűcs Mihály címére Bükszádra. Elfogtatván, a sepsiszentgyörgyi járásbírósnál (szeptember 29.) azt vallotta, hogy ő nem vett át semmit.

A vasúti kutatások során a homoród-kőhalmi állomás raktárában szeptember 27.-én 37 láda küldeményt találtak, Bécsből. 20-ban éleltöltény volt, mintegy 37600, a többiben szuronyos puskák, lovassági kard, revolvertöltény, tölténytáska, derékszíjak, kardbojt stb. Lánckzy Sándor címére küldettek «Maschienenriemen» jelzéssel. Az állomásfőnök jelentette, hogy már előbb, szeptember 10.-én is érkezett 13 hasonló láda, melyeket Lánckzy 5 szekéren elvitetett. Ugyancsak Kácán szeptember 30.-án 20 ládát foglaltak le, melyekben 39160 töltény volt. Ezek is Lánckzy címére érkeztek Bécsből. Héjasfalván 41 láda volt «Nickel» jelzéssel, Lánckzynak címezve.

Az első lefoglalás alapján Török Albert udvarhelyi alispán az oláhfalusi csendőrökkel szeptember 28.-án hajnalban Szentkeresztbányára ment, s Lánckzynál házkutatást tartott s őt kihallgatta. Azt vallotta, hogy a szállításra levelezőlapon Grossmann nevű szolnoki kereskedő kérte fel azzal, hogy üvegházi mintákat tartalmaz s ő azokat mint e vidéken szállítással is foglalkozó, tovább küldte csíkszeredai Gál Endre ügyvéd útján Kászonba. Az udvarhelyi törvényszék Lánckzyt és a három oláhfalvi szekereset letartóztatta.

A szekeresek egyike székely fufanggal elmondta, hogy miként szállították a ládákat Csíkszeredán át Kászonba, mint «bóti portékát», nem tudva, hogy mi van benne. A második szekeres már beszédesebb volt, megvallotta, hogy Gál István megmondta az átvételnél Nagy-Kászonban, midőn a pajtába rakatta, hogy «a ládában féltős portéka van ... fegyverek és katonai szerelvények, kiviszik az erdőre, és onnan tovább küldik a törökök számára.» A harmadik azt vallotta, hogy ő csak visszajövet a Hargita aljában hallotta szembejövő szekeresektől, kik hasonló ládákat szállítottak, hogy «a ládában golyóbis van, mire én - tette hozzá - úgy megijedtem, hogy a nyavalya szinte kitört.» Gál Endre elfogtatván, október 2.-án az udvarhelyi törvényszéken azt felelte, hogy Lánckzyt nem ismeri, soha életében vele legkisebb összeköttetése sem volt; őt a szállításra szeptember elején egy Grossmann nevű ember kérte fel. Gál István is elfogtatván október 4.-én, tagadta, hogy a ládákat átvette, és tovább fuvarozta volna. A csattanós válasz csakhamar megjött, mert a csendőrök október 6.-án Gál Endrének Kászon-havasán, a moldvai határszélen lévő szénás csűrében elrejtve 30 ládát s azokban a fegyvereket megtalálták az Úz-völgyben, a Fehérvíz mellett. {1} Gál Endrét még ez sem hozta zavarba, azt felelte rá, hogy neki a kászoni havason nincs is csűr. A szolnoki Grossmann sem tudott a közvetítésről: neki, «kilenc gyermek apja lévén, nincs ideje az ilyesmire.» Arra a kérdésre, hogy van-e más Grossmann Szolnokon? - azt felelte, hogy a világon sok Grossmann van, de Szolnokon csak ő van egyedül!»

Szóval Háromszéken, Udvarhelyt és Csíkbán mindenki ártatlan volt, nem tettek semmit, egymást sem ismerték; ami nem zárta ki azt, hogy a teendő hivatalos vizsgálatokról előre értesültek az érdekeltek.

A felfedezett összeesküvés elbírálására a marosvásárhelyi törvényszék, mint a politikai vétségek erdélyi büntető fóruma lévén illetékes, onnan is küldtek ki vizsgálóbírókat (Hildebrand Józsefet) és egy törvényszéki jegyzőt (Hincsz Miklóst) helyszíni szemlékre, kutatásokra stb. Ők október 6.-án Brassóban egy kalaposnál 1600 Klapka-csárdáskalapot találtak, melyet egy csíkszatószegei csizmadiamester rendelt meg, «egy előtte ismeretlen romániai kereskedő megbízásából.»

A helyszíni vizsgálatok befejeztével az udvarhelyi börtönből október 8.-án Lánckzyt, a két Gált és Bozsi Györgyöt Marosvásárhelyre szállították; Balásyt, Horváthot, Nagy Ezékielt és Mihály Albertet Kézdivásárhelyt hagyták a börtönben. A marosvásárhelyi törvényszék közcsendháborítás címen folytatta az előbb felségsértés címen indított vizsgálatot, fenntartván a vizsgálati fogságot. Ez ellen az érdekeltek fellebbeztek a marosvásárhelyi királyi táblához.

A marosvásárhelyi tábla 1877. október 25.-én Balásy Lajost szabadlábra helyezte, a többiek vizsgálati fogságát továbbra is fenntartotta. A királyi Curia 1877. november 20.-án hozott végzésében az összes vádlottakat előzetes letartóztatásuk megszüntetésével azonnal szabadlábra helyezni rendelte, azzal a megokolással, hogy az előnyomozat befejezve lévén, a további vizsgálat meghiúsításától tartani nem lehet.

A Székelyföldön mindenki tudta, hogy a vizsgálati fogságba, majd szabadlábra helyezett gyanúsítottak mellékszereplők: a főintézők Bartha Miklós és főként Ugron Gábor volt. Ők azonban a felfedezés után egyelőre eltűntek a Székelyföldről. Bartha előbb Nagyszebenbe ment, hol rokonai voltak. Onnan Gömör megyébe, Balogfalvára, ottani atyafiai között rejtőzve el a világtól. A Székelyföldről menekülve Segesvárt az állomáson véletlenül találkozott gróf Bethlen Gábor főispánnal, aki már akkor tudott a felfedezett székely mozgalomról és abban Bartha szerepéről. Bethlen ahelyett, hogy letartóztatta volna, odaszólt neki foghegyről «kajsa» ajakával: «Hová? meddig?» «Szebenbe!» - felelte Bartha. «Nem elég! tovább!» - replikázott Bethlen.

Bartha megfogadta a jó tanácsot. Ez a találkozás és szóváltás tudtára esett Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki szemrehányást tett Bethlennek, hogy miért nem fogadta el Barthát és Ugront. Azt felelte rá önérzetesen a büszke főúr (Keresd és Kerlés ura, később az EMKE elnöke), hogy «nem vagyok én zsandár!»

Bartha a Curia felmentő ítéletéről értesülve, november 25.-én ezt a táviratot intézte Balogfalváról a marosvásárhelyi vizsgálóbíróhoz: «Személyes jelentkezés végett útnak indultam Várhely felé.» Útközben Losoncról november 25.-én levelet is írt neki, hogy a Kelet Népe hírlapból olvasván véletlenségből (?) köröztetését, siet jelentkezni. Megérkezvén Marosvásárhelyre, november 29.-i kihallgatása alkalmával tagadta, hogy a Moldva-Oláhországba betörni szándékoló székely csapat alakításában közreműködött volna (?). Járt Háromszéken szeptember közepén, mert a torjai Bűdös-barlang közelében Bálványos vára romjai vidékén vasbányát akartak nyitni (?). Arra, hogy Csíkban ismerőseivel kikkel találkozott, már nem emlékezett. Hogy ott 2000 forintot adott volna át nyugta mellett a toborzás előlegeire, az nem áll (?). «Ily ügyben, azt hiszem, nyugtát nem szokás venni. 2000 forinttal háborút csinálni nem lehet!» Hogy Szűcshez levelet küldött volna neve aláírásával, azt misztifikációnak jelenti ki. A mozgalomban részt nem vett, e tekintetben senkivel s így Ugron Gáborral sem érintkezett (?). Előleges letartóztatásba tetetett, ami ellen fellebbezett. A vásárhelyi tábla 1877. december 4.-én fogadalom mellett, hogy otthon marad, szabadlábra helyezte, elégtelen gyanúkok alapján.

Ugron Gábor volt a lelke a légió szervezésének. A marosvásárhelyi vizsgálóbíró október 14.-én házkutatást tartott nála Udvarhelyen eredménytelenül. Felesége azt mondta, hogy október elején eltávozott, nem tudja hová (?). Nyomozólevelet adtak ki ellene. Ugron Olaszországba szökött. Előbb azonban fivérét, Ákost felküldte Bécsbe, hogy ott ő magamagának táviratot adjon fel Budapestre, mellyel a budapesti rendőrséget félrevezette, mintha fivére Bécs felé menekült volna. Felesége a házkutatás napján (október 14.) angolul táviratozott neki Velencébe, hogy utazzék tovább, mert körözik, s álnév alatt tudassa Vásárhelyre tovább utazását. Ugron Padovából válaszolt, hogy Flórencbe s onnan Rómába megy. A táviratok a periratok közt vannak.

Bartha Miklós szabadlábra helyezése után Ugron is jelentkezett. 1878. január 12.-én levelet írt Nagyváradról a marosvásárhelyi vizsgálóbírónak, hogy külföldi útjáról hazaérve, értesült hogy körözik, január 16.-án Vásárhelyt lesz. Ügy is történt. Kihallgatták. Azért utazott külföldre - úgymond - mert tartott a letartóztatástól s remélte, hogy a vizsgálat rendén kiderülven ártatlansága, a vizsgálati fogságot kikerülheti. Tagadta, hogy a székely légió alakításában közreműködött volna, s Bozsi Györgyöt ő bízta volna meg a toborzással. A fegyverek küldéséről, érkezéséről tudomása nem volt. (?) A bécsi megrendelőket, szállítókat nem ismeri (?). Az ügyről tudomása nincs (?). Gyanúkok nem bizonyítékok. Letartóztatták. Fellebbezett.

Báró Orbán Ottó is fogházba került a lóvásárlások miatt.

A vásárhelyi tábla 1878. január 21.-én Ugron Gábor és Orbán Ottó szabadlábra helyezését rendelte el, «mivel a bűntény nincs bebizonyítva.» A külügyi vonatkozásai miatt kényes bűnpert a király 1878. május 11.-én pertörléssel megszüntette.

A székely felfurakítva magát, s Justitia, a bekötött szemű istenasszony csendesen mosolygott, örvendő, hogy nem lát. A székelyek büszkék voltak a régi virtus megnyilatkozására, mellyel igazolni vélték Petőfi szavait, hogy «nem fajult el még a székely vér», s ha kell «virágot tűznek kalapjuk mellé, s dalolnak a harc mezején!» {2}

1 Az Úz-völgyben állott 1916. őszétől 1918. tavaszáig a határszélen a 39. honvéd hadosztály főparancsnokságának hadiszállása. Ott látogattam meg 1916. november végén az akkor Doberdói Breit József altábornagy parancsnoksága alatt állott hadosztályt a Gözfürészgyárnál s a kassai 9. honvédezredet határszéli állásaiban. Nyékhegyi Ferenc vitéz ezredparancsnok (a nem rég, 1927. augusztus 4.-én tragikusan elhunyt tábornok) társaságában átmertünk a határon a Fehérvíznek az Úz-patakba torkolása mellett az oláh front elé, hol fényképfelvételünkre ágyúlövessel feleltek. (Lásd a Turistaság és Alpinizmus 1917. évf. megjelent «Az úzi szoros» c. cikkemet és képeinket.)

2 «A székely puccs» történetét megírtam s kiadtam Budapesten 1920. a marosvásárhelyi törvényszék és tábla hivatalos peraktái alapján. Leírta azt egykorúan számomra Becz Antal csíki alispán, aki részt vett a szervezésben. Elmondotta maga Ugron Gábor a fővezér, 1879 nyarán, a Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlése alkalmával Segesvárról Keresdre, a gróf Behtlen Gábor várkastélyába menő utunk alatt, melyet vele, az ő kocsiján tettem meg.

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	3
BEVEZETÉS.....	5
ELSŐ RÉSZ.....	6
A KÖZÉPKOR	
A KIRÁLYOK KORA.....	6
I. A székelyek eredete.....	7
II. A székelyek megtelepedése Erdélyben.....	13
Nemek, ágak, földközösség.....	13
III. A székek alakulása és hatásköre.....	17
IV. Székely fő- és vicetisztek.....	20
V. A székelyek három nemzetsége és a rendek.....	27
A rendiség kialakulása a XV.-XVI. században.....	27
VI. A székelyek hadszervezete.....	32
Általános hadkötelezettség a középkorban.....	32
VII. A székelyek adózása a középkorban.....	36
Az «ökörsütés».....	36
VIII. A székelyek története a középkorban.....	41
IX. A székelyek története a XVI. század elején. (1505-1526.).....	47
MÁSODIK RÉSZ.....	51
AZ ÚJKOR	
A FEJEDELMEK KORA.....	51
X. A mohácsi vésztől a székely támadásig. (1526- 1562.).....	52
XI. Székely-támadt, Székely-bánja.....	57
A rendi küzdelmek 1562-1575-ig.....	57
XII. A Báthoryak kora.....	62
A XVI. évszázad végső évtizedei. (1575-1602.).....	62
XIII. Jobbágys, vörös darabontok, szabad székelyek. (1562-1602.).....	67
XIV. A székelyek adózása a fejedelmi-kor elején. (1542-1601.).....	71
A váltakozó adózás korszaka. (1542-1562.-ig).....	71
A jobbágys-adózás korszaka (1562-1601.)	72
XV. A székelyek története a XVII. évszázad elején.....	76
Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége. (1603-1613.).....	76
XVI. Erdély «aranykora» és a székelyek.....	81
Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása (1613-1648.).....	81
XVII. Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek. (1648-1661.).....	90
XVIII. A fejedelemség alkonya és a székelyek.....	94
Apafi Mihály fejedelemsége. (1661-1690.).....	94
Bánfi Dienes kivégeztetése. {16}.....	95
Béldi Pál «rezgelődése».....	96
XIX. Székely rendek a XVII. században.....	99
Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabadszékelyek. Jobbágys. Solymárok.....	99
XX. Hadszervezet a fejedelemség korában.....	103
XXI. A székelyek adózása a XVII. században.....	112

Az adómentesség kora. (1601-1656.).....	112
A rendkívüli hadiadózás korszaka. (1657-1690.).....	114
XXII. A székely városok.....	118
XXIII. Várszolgálat, Határőrzés.....	125
Székely várak.....	125
Várőrség és udvari szolgálat.....	127
Határőrzés.....	128
Őrállók (plájások).....	129
HARMADIK RÉSZ.....	132
A LEGÚJABB KOR	
.....	132
A FŐKORMÁNYSZÉK ÉS	
AZ UNIÓ KORA (1691-1914).....	132
XXIV. Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete. (1609-1702.).....	133
XXV. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca. (1703-1711.).....	137
XXVI. Rákóczi-szabadságharcától a székely határőrségig. (1711-1764).....	142
XXVII. A székely határőrség szervezése. (1762-1769.) {1}.....	149
XXVIII. A határőrségtől a francia háborúig. (1764-1795.).....	154
XXIX. A francia háborúktól 1848-ig.....	159
XXX. A székelyek az 1848-49.-i szabadságharcban.....	162
XXXI. A szabadságharctól a világháborúig. /Rövid áttekintés./ (1850-1919.).....	166
XXXII. A székely puccs 1877-ben.....	169

a Kiadó utószava

A székelyek a magyarság egyik ősi törzse, akiket Árpád vezér már a Kárpát-medencében talált. A székely nép a történelem minden vihára, a jelen elnyomatása, az egyes történészek ellenkező állítása ellenére ma is büszkén ragaszkodik a hun-székely-magyar azonosság tudatához. Krónikáink, történetíróink gyakran feljegyezték tetteiket, melyekkel kiérdemelték királyaink által adományozott kiváltságait. A köztudatban Csaba népe beszéli a legszebb, legízesebb magyar nyelvjárást. Ősi alkotmányuk, intézményeik, jogszokásaik, sajátos néprajzuk sokban különbözik a magyarság többi részétől.

A kiegyezés után a székelyek hosszú évtizedekig kitartó elszántsággal szorgalmazták, hogy egész történelmüket egy átfogó, alapos, nemzeti igényüket kielégítő történelmi munkában megírassák. E munka költségeinek fedezésére tekintélyes összeget gyűjtöttek össze, majd megkérték Szabó Károlyt, a kor egyik kiváló, rendkívül lelkiismeretes történészét a mű megírására. A nagy gondosságot igénylő munkával Szabó Károly csak a hosszú évekig tartó anyaggyűjtésig jutott el. Halála megakadályozta az összegyűlt anyag feldolgozását. Így Szádeczky Kardoss Lajos történészt bízták meg a mű folytatásával, aki további hosszas kutatás után végül a nagy munkát befejezte, de az első világháború és az azt követő zűrzavarok lehetetlenné tették a könyv megjelenését. Trianon következtében az anyagi fedezet is elveszett. De a székelyek ezek után sem adták fel nagy álmukat. Újabb gyűjtésbe kezdtek, ami végül lehetővé tette, hogy 1927-ben rövidített formában mégis megjelenhetett.

Ez a vajúdva megszületett kiváló kötet egyedülálló a magyar történelmi irodalom körében, azóta sem készült jobb, átfogóbb, teljességre törőbb feldolgozás, amely a székely nép történelme iránt érdeklődő széles nemzeti olvasótábor részére is tanulságos és élvezetes olvasmány.

A Bethlen-adórendszer székelyleket illető táblázata.

	I. osztály				II. osztály				III. osztály			
	Kerületek				Kerületek				Kerületek			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Egyházas nemes	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.	frt kt.
« « özvegye	1'40	2' -	1'30	1'08	2' -	1'30	1'08	51	1'30	1'08	51	39
« « özvegye	40	30	22	17	30	22	17	13	22	17	13	-
Székely polgár	2'40	2. -	1'30	1'08	2' -	1'30	1'08	51	1'30	1'08	51	39
« « özvegye	40	30	22	17	30	22	17	13	22	17	13	-
« jobbágy	1'20	1' -	45	34	1' -	45	34	25	45	34	25	-
« « özvegye	20	15	11	08	15	11	08	06	11	08	06	-
« zsellér	1'20	1' -	45	34	1' -	45	34	25	45	34	25	-
« « özvegye	20	15	11	08	15	11	08	06	11	08	06	-
Sóvágó	1'20	-	-	-	1' -	-	-	-	-	-	-	-
« özvegye	20	-	-	-	15	-	-	-	-	12	-	-
Vándor (vagus)	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	-
« « özvegye	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	-
hiányzik												

Jegyzet : Az iparosok és kereskedők számára külön rovat van. Adójuk a városokban annyi, mint a polgároké (vagy egyházas nemeseké), a falvakban fele vagy kb. harmada. (Ny. példány gyűjteményemben.)